

VISIT...

LANZAROTE
Caliente.COM

Фіторізноманіття заповідників і національних природних парків України.
Ч.2. Національні природні парки / Колектив авторів під ред. В.А. Онищенко і Т.Л. Андрієнко. – Київ: Фітосоціоцентр, 2012. – 580 с.

Phytodiversity of nature reserves and national nature parks of Ukraine. P.2. National nature parks / ed. by V.A. Onyshchenko and T.L. Andrienko. – Kyiv: Phytosociocentre, 2012. – 580 p.

В книзі дається характеристика рослинності і флори національних природних парків України. Для кожного парку наводиться огляд ботанічних публікацій. Особлива увага приділяється інформації про види з Червоної книги України (2009), Червоного списку МСОП (1997), Європейського Червоного списку (1991) та Додатку I Бернської конвенції. Призначена для ботаніків, працівників галузі охорони природи, студентів біологічних спеціальностей.

The data on vegetation and flora of national nature parks of Ukraine are provided. A survey of botanical publications is presented for every park. Special attention is paid to the species entered into the Red Data Book of Ukraine (2009), IUCN Red List (1997), European Red List (1991) and Appendix I of the Bern Convention. The book is designed for botanists, nature conservationists, students of biological disciplines.

Рекомендовано до друку вченою радою
Інституту ботаніки ім. М.Г. Холодного НАН України

Рецензенти:

д.б.н., проф. О.М. Байрак
д.б.н. М.М. Федорончук

Автори:

Акулов О.Ю.
Андрик Є.Й.
Андрієнко Т.Л.
Арап Р.Я.
Банік М.В.
Біатов А.П.
Буджак В.В.
Вакал А.П.
Вахрушева Л.П.
Воронцов Д.П.
Гальченко Н.П.
Громакова А.Б.
Данилик І.М.
Дацюк В.В.
Держипільський Л.М.
Дзюба Т.П.
Драбинюк Г.В.
Дубина Д.В.
Дьякова О.В.
Ємельянова С.М.

Єпіхін Д.В.
Жигаленко О.А.
Кагало О.О.
Карпенко К.К.
Карпенко Ю.О.
Кваковська І.М.
Кіш Р.Я.
Клімов О.В.
Коломійчук В.П.
Комендар В.І.
Кривохижа М.В.
Лобань Л.О.
Любінська Л.Г.
Маланюк В.Б.
Мандзюк Л.О.
Мигаль А.В.
Мільчакова Н.П.
Мойсієнко І.І.
Онищенко В.А.
Остапко В.М.

Панченко С.М.
Попович С.Ю.
Прилуцький О.В.
Прядко О.І.
Саїдахмедова Н.Б.
Санісло Я.П.
Стецюк Н.О.
Субота В.В.
Тищенко О.В.
Токарюк А.І.
Томич М.В.
Тюх Ю.Ю.
Філатова О.В.
Чорней І.І.
Шпилева Н.В.
Шумська Н.В.
Яворська О.Г.
Якушенко Д.М.
Ярова О.А.

ISBN 978-966-306-165-3

© Колектив авторів, 2012

Фіторізноманіття заповідників і національних природних парків України

Ч.2. Національні природні парки

під редакцією к.б.н., с.н.с. В.А. Онищенко і
д.б.н., проф. Т.Л. Андрієнко

Зміст

НПП Азово-Сиваський (В.П. Коломійчук)	5
НПП Білобережжя Святослава (І.І. Мойсієнко)	27
НПП Білоозерський (О.А. Ярова)	44
НПП Бузький Гард (Г.В. Драбинюк)	49
НПП Великий Луг (В.П. Коломійчук, Н.П. Гальченко)	61
НПП Верховинський (І.І. Чорней, А.І. Токарюк, В.В. Буджак)	74
НПП Вишнівський (І.І. Чорней, А.І. Токарюк, В.В. Буджак)	93
НПП Галицький (Н.В. Шумська, В.А. Онищенко, В.Б. Маланюк) ...	105
НПП Гетьманський (С.М. Панченко, К.К. Карпенко, А.П. Вакал) ...	124
НПП Голосіївський (В.А. Онищенко, О.І. Прядко, Р.Я. Арап)	139
НПП Гомільшанські ліси (Н.Б. Саїдахмедова, О.В. Філатова, О.В. Клімов, О.В. Прилуцький, О.Ю. Акулов, А.П. Біатов)	152
НПП Гуцульщина (Л.М. Держипільський, М.В. Томич, Д.М. Якушенко)	176
НПП Дворічанський (Н.Б. Саїдахмедова, М.В. Банік, А.Б. Громакова, М.В. Кривохижа)	191
НПП Дермансько-Острозький (Т.Л. Андрієнко, В.А. Онищенко, В.В. Дацюк)	206
НПП Деснянсько-Старогутський (С.М. Панченко)	215
НПП Джарилгацький (Д.В. Дубина, Т.П. Дзюба, С.М. Ємельянова)	230
НПП Дністровський каньйон (О.О. Кагало, Л.О. Мандзюк)	240
НПП Зачарований край (А.В. Мигаль, Є.Й. Андрик, Р.Я. Кіш, Я.П. Санісло, В.І. Комендар)	250
НПП Ічнянський (О.А. Жигаленко, Т.Л. Андрієнко)	257
НПП Кармелюкове Поділля (О.Г. Яворська)	266
НПП Карпатський (В.А. Онищенко, І.М. Данилик)	273
НПП Ківерцівський Цуманська пуща (В.А. Онищенко)	293
НПП Кременецькі гори (О.О. Кагало)	301
НПП Мезинський (Ю.О. Карпенко)	312
НПП Меотида (В.П. Коломійчук, В.М. Остапко)	321

НПП Нижньодністровський (Д.В. Дубина, Т.П. Дзюба, С.М. Ємельянова)	338
НПП Нижньосульський (Н.П. Гальченко)	349
НПП Олешківські піски (І.І. Мойсієнко)	357
НПП Пирятинський (Н.О. Стецюк, Л.О. Лобань)	373
НПП Північне Поділля (О.О. Кагало)	381
НПП Подільські товтри (Л.Г. Любінська, О.О. Кагало)	395
НПП Приазовський (В.П. Коломійчук, О.В. Тищенко)	410
НПП Прип'ять-Стохід (Т.Л. Андрієнко, О.І. Прядко)	429
НПП Святі гори (В.М. Остапко, Н.В. Шпилева, О.В. Дьякова)	440
НПП Синевир (С.Ю. Попович, Ю.Ю. Тях, В.В. Субота)	457
НПП Сколівські Бескиди (Д.П. Воронцов, О.О. Кагало)	472
НПП Слобожанський (О.В. Філатова, Н.Б. Саїдахмедова, О.В. Клімов)	486
НПП Тузловські лимани (Д.В. Дубина, Т.П. Дзюба, С.М. Ємельянова)	496
НПП Ужанський (І.М. Кваковська)	506
НПП Чарівна гавань (Н.П. Мільчакова, Л.П. Вахрушева, Д.В. Єпіхін)	519
НПП Черемоський (І.І. Чорней, А.І. Токарюк, В.В. Буджак)	530
НПП Шацький (О.І. Прядко, В.А. Онищенко)	548
НПП Яворівський (О.О. Кагало)	558
Порівняльний аналіз представленості у заповідниках і національних природних парках України рідкісних видів та угруповань (В.А. Онищенко)	566
Режим заповідників і національних природних парків України та основні проблеми охорони рослинного світу в них (В.А. Онищенко, Т.Л. Андрієнко)	574
Післямова (Т.Л. Андрієнко)	579

НПП Азово-Сиваський

Парк створений згідно з Указом Президента України від 25 лютого 1993 р. Площа – 52154 га. Розташований у північно-західному Приазов'ї та Присивашші на території Генічеського та Новотроїцького районів Херсонської області. До складу парку входять дві ділянки – Бірючанська і Сиваська. За останнім “Проектом організації території...” (2009) Бірючанська ділянка включає косу Бірючий острів (7273 га) і однокілометрову смугу акваторії Утлюцького лиману та Азовського моря (5900 га). Сиваська ділянка включає частини островів Куюк-Тук (255 га) і Чурюк (934 га), а також острів Мартинячий (7 га) і частину акваторії затоки Сиваш (37785 га). НПП підпорядкований Державному управлінню справами Президента України (Указ Президента України від 23.02.2000 року № 278/2000 “Про Державне управління справами” з 01.04.2000 р.).

У 1923 р. до заповідника Асканія-Нова, крім островів Чорного моря, був приєднаний о. Чурюк. У 1927 р. був створений заповідник “Надморські коси”, до якого, крім згаданих ділянок, приєднали коси Бірючий острів та Обитічну, а пізніше, у 1930 р. частину о. Куюк-Тук. У 1937 р. на базі заповідника “Надморські коси” було створено два нових заповідних об'єкти, до 1957 р. острови знаходились у Азово-Сиваському заповіднику. Цей заповідник у серпні 1957 р. реорганізували у Азово-Сиваське заповідно-мисливське господарство. У грудні 1975 р. постановою Ради Міністрів СРСР територію Азово-Сиваського заповідно-мисливського господарства включено до переліку водно-болотних угідь, які мають міжнародне значення як місце оселення водоплавних птахів (Рамсарська конвенція). На базі заповідно-мисливського господарства у 1993 р. створений національний природний парк. В 1997 р. відбулося розширення площі НПП за рахунок приєднання до території півострова Бірючого акваторій лиманів Олень, Ямківський, Мужичий, Бухта, Вершинський, Озерський загальною площею 523,2 га.

Згідно фізико-географічного районування територія парку знаходиться у двох областях сухостепової підзони Степової зони (Екологічна енциклопедія, 2006). Острови Куюк-Тук та Чурюк розташовані в Чаплинсько-Чонгарському районі Присивасько-Приазовської низовинної області Причорноморсько-Приазовського краю. Коса Бірючий острів знаходиться в Бірючеострівському фізико-географічному районі вищезгаданої області. Острів Мартинячий розташований в Північно-Сиваському районі Присивасько-Кримської низовинної області Кримської степової провінції.

За геоботанічним районуванням (Національний атлас України, 2008) територія парку знаходиться у Степовій області, Степовій

підобласті, Понтичній провінції, Чорноморсько-Азовській підпровінції, Присиваському окрузі полиново-злакових степів, солонців і солончаків.

Перші ботанічні дослідження на території парку розпочаті на початку ХХ ст. і пов'язані з ім'ям видатного ботаніка Й.К. Пачоського (1913, 1923). Пізніше у 20-х рр. на сиваських ділянках парку починають працювати Ф.Я. Левіна і М.С. Шалит (1927), М.І. Котов (1928, 1930), О.В. Прянішніков (1929). Рослинний світ острова Бірючого вперше дослідили М.І. Котов та О.В. Прянішніков (1928, 1937). У 30-х рр. після створення ботанічного відділу при заповіднику “Надморські коси”, який очолив П.Я. Попович, дослідження рослинного покриву поглибилися (Дубина, 1999). Зокрема отримали розвиток моніторингові дослідження рослинності та її змін (Попович, 1937, 1939). Разом з тим погнались флористичні дослідження (Зоз, 1937; Левіна, 1938; Попович, 1938). У повоєнні роки на території парку працювали Г.І. Білик, який досліджував рослинність засоленних ґрунтів півдня України (Білик, 1940, 1941), М.С. Шалит (1948) та М.І. Котов (1949). Вони піднімають питання щодо існування “полинових” степів у Присивашші. У подальшому, протягом майже 30 років ботанічні дослідження на території парку уповільнилися, насамперед тому, що Азово-Сиваський заповідник був реорганізований у заповідно-мисливське господарство. У 70-80-х рр. флору і рослинність островів Сиваша вивчали М.І. Котов і П.Я. Попович (1971), Г.І. Білик (1973), Н.П. Лоскот (1974, 1976). Знову порушуються питання генезису та подальшого існування присиваських степів. У 90-х роках для розробки заходів з оптимізації рослинного покриву, за завданням Мінлісгоспу та Мінекобезпеки України на території парку протягом 5 років працювала міжнародна наукова експедиція, вчені якої детально вивчали флору та рослинність парку, з'ясували стан фіто- та ценофонду парку, провели зонування території (Дубина, Дзюба, 2007; Дубина та ін., 2007; Шеляг-Сосонко та ін., 1998; Dubyna et al., 1994, 1995, 1996, 2000 a, b, 2003). Останнім часом на території парку проводяться комплексні ботаніко-зоологічні дослідження екологічних проблем Сиваша, його менеджменту, охорони та використання його ресурсів. Проводиться подальше дослідження флори, рослинності, зокрема її продуктивності, виділення на його території ІРА (Андрієнко, Коломійчук, 2000; Домнич, Евсеева, 1999; Домнич, Вовченко, Евсеева, 2001; Дубина, Тимошенко, 2004; Інтегрований підхід..., 2001; Коломійчук, 2007; Коломійчук та ін., 2007, 2012; Онищенко та ін., 2008; Проект..., 1995).

На косі Бірючий острів водно-болотна рослинність займає 3800-4000 га), лучна, в т.ч. засолені луки, – 1800 га, степова (піщані степи)

– бл. 1200 га, дюнні угруповання – 40-50 га, галофітна рослинність – 200 га, лісова – 340 га, рослинність трансформованих територій – 10-15 га. На островах Сиваша степова рослинність (справжні та зпустелені степи) займає 600-650 га, солонцева та солончакова рослинність – 260-270 га, лучна рослинність – 150-170 га, водно-болотна – 5 га, рослинність трансформованих територій – 3-4 га.

Найбільші за площею ділянки справжніх (порядок *Festucetalia valesiacae*) та лучних степів (порядок *Agropyretalia repentis*) розташовані на островах Чурюк і Куюк-Тук у межах Азово-Сиваського НПП. Ці степи пов'язані з слабо солонцюватими темно-каштановими ґрунтами в комплексі з солонцями. Їх ценотичне різноманіття представлене 10 асоціаціями, що належать до класів *Festuco-Brometea* та *Agropyretea repentis* (Дубина, Дзюба, 2007). Найкраще представленими на території Сиваських островів є угруповання з домінуванням житняку гребінчастого (*Agropyron pectinatum*) (на плакорних ділянках і схилах, мають вигляд довгих і вузьких смуг), костриці валіської (*Festuca valesiaca*), колосняку гіллястого (*Leymus ramosus*). Ці ценози у межах Азово-Сиваського НПП (о-ви Куюк-Тук, Чурюк), займають 450-500 га. Співдомінантами є ковила Лессінга (*Stipa lessingiana*), к. українська (*Stipa ucrainica*), к. волосиста (*Stipa capillata*), тонконіг бульбистий (*Poa bulbosa*), кринитарія волохата (*Galatella villosa*), пирий (*Elytrigia repens*). Домішка різнотрав'я незначна: гвоздика ланцетна (*Dianthus lanseolatus*), г. краплиста (*D. guttatus*), підмаренник руський (*Galium ruthenicum*), кермек замшевий (*Limonium alutaceum*), к. сарептський (*L. sareptanum*), люцерна румунська (*Medicago romanica*), залізняк колючий (*Phlomis pungens*), козельці шорстконосикові (*Tragopogon dasyrhychnus*), дивина фіолетова (*Verbascum phoeniceum*), горошок мишачий (*Vicia cracca*) (Лоскот, 1974; Коломійчук, 1999; Дубина, Дзюба, 2007).

На о. Чурюк і Куюк-Тук трапляються угруповання з переважанням видів роду ковила (*Stipa lessingiana*, *S. ucrainica*, *S. capillata*). Вони займають близько 400 га (Коломійчук, 2003 а; Дубина, Дзюба, 2007). На Сиваських островах співдомінантами є житняк гребінчастий (*Agropyron pectinatum*), костриця валіська (*Festuca valesiaca*), пирий середній (*Elytrigia intermedia*), полин кримський (*Artemisia taurica*), п. австрійський (*A. austriaca*), тонконіг бульбистий (*Poa bulbosa*). З видів різнотрав'я характерними є будяк гачкуватий (*Carduus uncinatus*), волошка притиснутолускова (*Centaurea adpressa*), гвоздика ланцетна (*Dianthus lanceolatus*), ферула каспійська (*Ferula caspica*), гоніолімон кримський (*Goniolimon tauricum*), льон австрійський (*Linum austriacum*), прангос кравниковий (*Prangos odontalgica*), залізняк

колючий (*Phlomis pungens*), шавлія сухостепова (*Salvia tesquicola*), серпій сухоцвітий (*Serratula xeranthemoides*), пижмо тисячолісте (*Tanacetum millefolium*). Півну частку складають чагарнички та чагарники – камфоросма монпельйська (*Camphorosma monspeliaca*), ефедрa двоколоскова (*Ephedra distachya*), віниччя сланке (*Kochia prostrata*), курай модричний (*Caroxylon laricinum*). Іноді трапляються ефемери та ефемероїди: цибуля кругла (*Allium rotundum*), бурачок пустельний (*Alyssum desertorum*), белевалія сарматська (*Bellevallia sarmatica*), роговик сиваський (*Cerastium syvaschicum*), незабудка дрібноквіткова (*Myosotis micrantha*), глуха кропива стеблообгортна (*Lamium amplexicaule*), рястка Гуссона (*Ornithogalum gussonei*), тюльпан Шренка (*Tulipa schrenkii*), вероніка трилиста (*Veronica triphyllos*), фіалка Китайбелева (*Viola kitaibeliana*) (Коломійчук, 2003 а). Виявлений мохово-лишайниковий ярус, в якому наявні *Tortula ruralis*, *Cladonia foliacea*, *C. rangiformis*, *Neofuscelia russolea*, *Xanthoparmelia camtschadalis* (Редченко, 1996).

На острові Бірючому на дерново-піщаних схилах та в западинках трапляються ценози ковили волосистої (*Stipa capillata*). Із співдомінантів та різнотрав'я тут відмічені типові псамофіли: жито дике (*Secale sylvestre*), осока колхідська (*Carex ligerica*), самосил білоповстистий (*Teucrium polium*) та ін.

Пустельні (полиново-злакові) степи (союз *Artemisio tauricae-Festucion valesiacae*), на відміну від справжніх дернинно-злакових біднорізнотравних степів, мають значне поширення на території Присивашся (Лавренко, 1940; Білик, 1973). Як правило, ці степи пов'язані з різним ступенем антропогенного навантаження (пасовища, старі перелоги, збої) і характеризуються панівною роллю полину кримського (*Artemisia taurica*). Ці угруповання приурочені до підвищених форм рельєфу, таких як плакори, верхні частини схилів та подів. На плакорі за умов заповідності полин кримський поступово витісняється дернинними злаками (Лоскот, 1974; Коломійчук, 1999). Досить типовими для ділянок парку є асоціації, де роль субдомінанти відіграють костриця валіська (*Festuca valesiaca*), житняк гребінчастий (*Agropyron pectinatum*), ковила волосиста (*Stipa capillata*), к. Лессінга (*S. lessingiana*), к. українська (*S. ucrainica*), лутига татарська (*Atriplex tatarica*), л. Ошера (*A. aucheri*), курай модричний (*Caroxylon laricinum*).

Угруповання солонцюватих степів, в яких домінують полин сантонінський (*Artemisia santonica*) та віниччя сланке (*Kochia prostrata*) (порядок *Festuco-Limonietalia*), трапляються значно рідше, ніж кримськополинові ценози. Співдомінантами є полин кримський (*Artemisia taurica*), житняк гребінчастий (*Agropyron pectinatum*), рідше – полин австрійський (*Artemisia austriaca*), костриця валіська (*Festuca*

valesiaca), камфоросма монпельйська (*Camphorosma monspeliaca*), кермек Мейєра (*Limonium meyeri*), к. чурюцький (*L. tchurjukiense*). Ці ценози у межах Азово-Сиваського НПП (о-ви Куюк-Тук, Чурюк) займають 40-50 га.

Піщані степи (порядок Festucetalia vaginatae) великі площі займають на Бірючому острові. Найпоширенішими домінантами тут є костриця Беккера (*Festuca beckeri*), осока колхідська (*Carex ligerica*), ефедра двоколоскова (*Ephedra distachya*). Вони приурочені до найвищих ділянок острова (кучугур). На піщано-черепашкових ґрунтах часто домінують шандра чужоземна (*Marrubium peregrinum*) та самосил білоповстистий (*Teucrium polium*). Співдомінантами в піщаних степах парку є житняк Лавренків (*Agropyron lavrenkoanum*), свинорий пальчастий (*Cynodon dactylon*), волошка розлога (*Centaurea diffusa*). Асектаторами є астрагал дніпровський (*Astragalus borysthenticus*), бурачок шорсткий (*Alyssum hirsutum*), переломник видовжений (*Androsace elongata*), люцерна Котова (*Medicago kotovii*), смілка напівконічна (*Silene subconica*), дивина перистороздільна (*Verbascum pinnatifidum*), чебрець двовидний (*Thymus dimorphus*), жито дике (*Secale sylvestre*), ковила дніпровська (*Stipa borysthentica*). Менш поширеними тут є угруповання ковили дніпровської (*Stipa borysthentica*), астрагалу дніпровського (*Astragalus borysthenticus*), люцерни Котова (*Medicago kotovii*). Подекуди розвинутий мохово-лишайниковий ярус (*Tortula ruralis*, *Cladonia convoluta*, *C. rangiformis*, *Parmelia vagans*).

Літоральна рослинність на території парку поділяється на ценози смуги пляжу (*Sakiletea maritimae*) та угруповання літорального валу (*Ammophiletea*). В ценозах класу *Sakiletea maritimae*, які внаслідок згинно-нагинних явищ є досить агрегативними, домінують морська гірчиця чорноморська (*Cakile euxina*) і аргузія сибірська (*Argusia sabirica*), типовими видами є молочай щибриковидний (*Euphorbia peplis*), курай понтійський (*Salsola pontica*), латук татарський (*Lactuca tatarica*), катран понтійський (*Crambe pontica*). В ценозах класу *Ammophiletea* домінує колосняк чорноморський (*Leymus sabulosus*), рідше миколайчики приморські (*Eryngium maritimum*). Співдомінантами є катран понтійський (*Crambe pontica*), аргузія сибірська (*Argusia sibirica*), молочай Серієрів (*Euphorbia seguieriana*). Ці угруповання характеризуються розрідженим травостоєм, вони знаходяться під впливом дефляційних процесів (Dubyna et al., 1994, 1995).

Справжні луки на островах Сиваша представлені лише ценозами з домінуванням пирію подового (*Elytrigia pseudocaesia*). Вони поширені по нижніх частинах схилів подів. Постійними їх

компонентами є скритниця колюча (*Crypsis aculeata*), с. схенусовидна (*C. schoenoides*), стелюшок морський (*Spergularia marina*), подорожник тонкоколосий (*Plantago tenuiflora*), покісниця Фоміна (*Puccinellia fominii*), а на вологіших ґрунтах – ситняг однолусковий (*Eleocharis uniglumus*), солончакова айстра звичайна (*Tripolium vulgare*) тощо. Пирійники у межах Азово-Сиваського НПП займають 120-150 га.

Серед засолених лук (клас Festuco-Puccinellietea) найбільшу площу мають угруповання пирію видовженого (*Elytrigia elongata*). Вони займають знижені ділянки між степовими та солончаковими ценозами материкових островів Сиваша, нижні частини їх схилів, а також є характерними для вирівняних або знижених ділянок острова Бірючого. Досить часто пирій видовжений формує чисті зарості, місцями з ним співдомінують очерет південний (*Phragmites australis*), хрінниця широколиста (*Lepidium latifolium*), мітлиця азовська (*Agrostis maeotica*), метлюг приморський (*Apera maritima*), прибережниця берегова (*Aeluropus littoralis*), кермек Мейєра (*Limonium meyeri*). Постійними компонентами є кермек каспійський (*Limonium caspium*), цинанхум гострий (*Cynanchum acutum*), полин сантонінський (*Artemisia santonica*). Такі ценози у межах Азово-Сиваського НПП займають близько 500 га. Приблизно таку ж загальну площу мають ценози з переважанням різних видів покісниць. Угруповання покісниць розставленої (*Puccinellia distans*) і велетенської (*P. gigantea*) поширені на острові Бірючому, а ценози з домінуванням покісниці Фоміна (*Puccinellia fominii*) притаманні переважно островам Сиваша. Співдомінантами є полин сантонінський (*Artemisia santonica*), камфоросма монпельйська (*Camphorosma monspeliaca*), галіміона бородавчаста (*Halimione verrucifera*), солонець простертий (*Salicornia prostrata*), солончакова айстра звичайна (*Tripolium vulgare*), содник простертий (*Suaeda prostrata*). До засолених лук належать також угруповання з переважанням комишівника звичайного (*Scirpoides holoschoenus*), метлюгу приморського (*Apera maritima*) та прибережниці берегової (*Aeluropus littoralis*). Угруповання солончакової айстри звичайної (*Tripolium vulgare*) займають екотонні смуги між мокрими та пухкими солончаками (30-50 га). Солончакова айстра часто утворює чисті угруповання, рідше співдомінантами є бульбокомиш морський (*Bolboschoenus maritimus*), хрінниця широколиста (*Lepidium latifolium*), очерет південний (*Phragmites australis*), солонець простертий (*Salicornia prostrata*). Близько 40-50 га на території парку займають ценози хрінниці широколистої (*Lepidium latifolium*), поширені на острові Бірючому. Вона часто формує моновидові ценози, рідше співдомінантами є пирій видовжений (*Elytrigia elongata*) та полин сантонінський (*Artemisia santonica*). На

Бірючому острові на площі бл. 250 га поширені угруповання бульбокомишу морського (*Bolboschoenus maritimus*), часто з очеретом південним (*Phragmites australis*).

Сукулентно-трав'янисті справжні солончаки (клас Thero-Salicornietea strictae) займають в парку 100-120 га. Тут на солончаках домінує солонець простертий (*Salicornia prostrata*), інколи із співдомінуванням соднику солончакового (*Suaeda salsa*), солончакової айстри звичайної (*Tripolium vulgare*), тризубця морського (*Triglochin maritima*), сарсазану шишкуватого (*Halocnemum strobilaceum*), петросимонії розлогої (*Petrosimonia brachiata*), п. тритичинкової (*P. triandra*), покісниці Фоміна (*Puccinellia fominii*), хрінниці сиваської (*Lepidium syvaschicum*). На сухіших солончаках переважає содник простертий (*Suaeda prostrata*), часто із співдомінуванням солонця простертого (*Salicornia prostrata*), кураю содового (*Salsola soda*), полину сантонінського (*Artemisia santonica*), солончакової айстри звичайної (*Tripolium vulgare*), франкенії шорсткої (*Frankenia hirsuta*). Ці угруповання займають близько 40-50 га. Обидва типи солончаків поширені як на Бірючому острові, так і на сиваських островах.

Виразно галофітні угруповання з переважанням багаторічних трав та напівчагарничків (клас Salicornietea fruticosae) представлені переважно угрупованнями сарсазану шишкуватого (*Halocnemum strobilaceum*) і кермеку Мейєра (*Limonium meyeri*). Ценози сарсазану шишкуватого займають площу 100-150 га і поширені на глинистих ("пухких") солончаках. Угруповання кермеку Мейєра характерні для значно засолених суглинково-солончакових та мулистих піщано-черепашкових ділянок і займають 20-30 га.

Прибережно-водна рослинність (клас Phragmito-Magnocaricetea) має значне поширення на косі Бірючий острів, де займає половину площі (бл. 4000 га). Це в основному угруповання очерету південного (*Phragmites australis*). Угруповання цього класу на косі Бірючий острів поширені по мілких прибережних ділянках з мулистими-піщаними, рідше піщано-черепашковими ґрунтами. На островах Центрального Сиваша ця формація є малопоширеною, очеретяні зарості трапляються насамперед біля слабо засолених джерел на о.Чурюк. Іноді як співдомінанти на засолених ґрунтах виступають бульбокомиш морський (*Bolboschoenus maritimus*), цинанхум гострий (*Cynanchum acutum*), курай содовий (*Salsola soda*), содник солончаковий (*Suaeda salsa*).

Угруповання з панівною роллю камки морської (*Zostera marina*) відмічені у мілководних внутрішніх водоймах острова Бірючого. Як співдомінанти трапляються камка мала (*Zostera noltii*), цанікелія стеблиста (*Zannichellia pedunculata*), рдесник гребінчастий (*Potamo-*

geton pectinatum). Крім того, у цих ценозах спорадично зустрічаються водорості (*Enteromorpha* sp., *Ceramium rubrum*).

Перші лісові насадження деревних порід (робінія звичайна, маслинка вузьколиста, тополя Болле, шовковиця біла) на косі Бірючий острів датуються 1914-1915 рр. У 1958 році розпочаті роботи по створенню захисних ремізів для фазанів, які проводила О.А. Федорко під керівництвом проф. О.Л. Бельгарда (Федорко, 1969, 1975). Всього було випробувано 116 деревно-чагарникових видів (53 деревних і 63 чагарникових). Методика полягала в тому, що дерева насаджували невеликими куртинами, а по периферії цих куртин смугами насаджували чагарники. За останні 40 років з цих ремізів близько половини насаджень загинуло, а ті, що залишились (всього відмічено 51 вид дерев та чагарників), знаходяться у пригніченому та почасти задовільному стані (Коломійчук та ін., 2005). Збереглися переважно культури маслинок сріблястої та вузьколистої, робінії звичайної, тополь білої, Болле, канадської, чорної, дуба звичайного, платану східного, ялівцю віргінського, ясена звичайного, шовковиці чорної, в'язу гладкого. Крім ремізів, були створені окремі масиви та паркові конструкції у садибі с. Садки. Найбільшу площу (більше 200 га) займають монокультури маслинок вузьколистої та сріблястої.

Сучасний стан культур, створених пізніше, в 1965-1980 рр. (дуб звичайний, ясен зелений, маслинка вузьколиста, в'яз голий, тамарикс чотиритичинковий), на косі Бірючий острів є задовільним.

До Зеленої книги України занесено такі виявлені в парку рослинні угруповання:

угруповання формації ковили Лессінга (*Stipeta lessingianae*) – острови Сиваша;

угруповання формації ковили української (*Stipeta ucrainicae*) – острови Сиваша;

угруповання формації ковили волосистої (*Stipeta capillatae*) – острови Сиваша, рідше – на косі Бірючий острів;

угруповання формації ковили дніпровської (*Stipeta borysthonicae*) – коса Бірючий острів

угруповання формації офайстону однотичинкового (*Ofaistoneta monandri*) – острови Сиваша;

угруповання формації кермеку напівкущового (*Limonieta suffruticosi*) – острови Сиваша;

угруповання формації покісниці сиваської (*Puccinellia syvaschicae*) – острови Сиваша.

Флора парку за даними Д.В. Дубини, Ю.Р. Шеляг-Сосонка та П.А. Тимошенка (1998, 2002, 2004) налічувала 603 види судинних рослин з 286 родів і 62 родин, причому для коси Бірючий острів

наводиться 449 видів р 212 родів і 60 родин, а для островів Сиваша – 591 вид з 225 родів і 62 родин.

За нашими інвентаризаційними даними флора судинних рослин Азово-Сиваського національного парку на 01.08.2009 р. становить 716 видів з 325 родів та 81 родини, причому 51 вид рослин є інтродукованими.

Альгофлора ґрунтів нараховує 92 види, з них до відділу Синьозелені водорості належать 49 видів, до відділу Зелені – 28, до Діатомових – 12, до Жовтозелених – 2, а до Еустигматофітових – 1 вид (Виноградова, Дариенко, 2008). Ще 16 видів відмічені у водоймах парку. З відділу Лишайники для НПП відмічені 35 видів (Редченко, 1996; Ходосовцев, 1999). З відділу Мохоподібні – 52 види (Бойко, 1999). Гриби на території парку не досліджувались.

Спектр 10 провідних родин аборигенної фракції флори судинних рослин утворюють *Asteraceae* (124 види; 21,3%), *Poaceae* (60; 10,3%), *Chenopodiaceae* (45; 7,7%), *Brassicaceae* (44; 7,6%), *Fabaceae* (42; 7,2%), *Caryophyllaceae* (38; 6,5%), *Lamiaceae* (31; 5,3%), *Apiaceae* (22; 3,8%), *Scrophulariaceae* (20; 3,4%), *Boraginaceae* (16; 2,7%). На перші три родини припадає 39,3% флори національного парку. Родина *Brassicaceae*, як і у флорі Древнього Середзем'я, займає 4-те місце. Істотну роль відіграють також й інші родини зазначеного регіону – *Fabaceae*, *Caryophyllaceae*, *Lamiaceae*, *Apiaceae*.

У флорі Азово-Сиваського національного природного парку відмічено 60 представників чорноморсько-каспійського флористичного ендемічного комплексу. З них досить рідкісними є цибуля переодягнена (*Allium pervestitum* Klokov), деревій бірючанський (*Achillea birjuczensis* Klokov), астргал новоасканійський (*Astragalus novoascanicus* Klokov), гвоздика дрібноголовчата (*Dianthus capitellatus* Klokov), гоніолімон прибережно-сиваський (*Goniolimon orae-syvashicae* Klokov), цмин щитконосний (*Helichrysum corymbiforme* Opperman ex Katina), кермек чурюцький (*Limonium tschurjukiense* (Klokov) Lavrenko ex Klokov), мінуарція бірючанська (*Minuartia birjuczensis* Klokov), залізняк азовський (*Phlomis maeotica* Des.-Shost.), покісниця сиваська (*Puccinellia syvaschica* Bilyk). Зв'язки флори Присивашся з пустелями Середньої Азії та Древнього Середзем'я до кінця пліоцену здійснювались по загальній лінії літоралей. Літораль з'єднувала Середземне море з Прикаспійською низовиною через район Присивашся, про що свідчать реліктові місцезростання на островах Сиваша таких видів, як лутига куляста (*Atriplex sphaeromorpha* Iljin), кермек напівчагарниковий (*Limonium suffruticosum* (L.) O.Kuntze), офайстон однотичинковий (*Ofaiston monandrum* (Pall.) Moq.), курай модринний (*Caroxylon laricinum* (Pall.)

Tzvelev), тетрадікліс ніжний (*Tetradiclis tenella* (Ehrenb.) Litv.) (Лоскот, 1976; Дубина, Тимошенко, 2004; Коломійчук, Багрікова, 2007).

Адвентивна флора парку за Д.В. Дубиною та П.А. Тимошенком (2004) налічує 111 видів судинних рослин, які належать до 79 родів з 28 родин і складають 19,3 % усієї флори парку.

Флористичні комплекси Азово-Сиваського національного природного парку тривалий час перебували у несприятливих екологічних умовах, наслідки яких відчуваються й досі. Передусім це було спричинено лісорозведенням, акліматизацією та розведенням надмірної кількості диких копитних тварин, сінокошінням. Лісорозведенням були значно трансформовані флористичні комплекси кучугур і незаливних рівнинних ділянок. Розорювання територій під лісокультури створювало умови для експансії і розселення адвентивних видів. Зокрема, високою інвазійною спроможністю відзначаються амброзія полинолиста (*Ambrosia artemisifolia* L.), полин гіркий (*Artemisia absinthium* L.), кудрявець Софії (*Descurainia sophia* (L.) Webb. ex Prantl), волошка розлога (*Centaurea diffusa* Lam.), хрінниця смердюча (*Lepidium rudemale* L.), болиголов плямистий (*Conium maculatum* L.). Випасання зумовило дигресію псамофітних флористичних комплексів, насамперед, утворених ендемічними видами. Кострицеві степи коси Бірючий острів змінювалися дигресивними стадіями з переважанням кореневищних злаків (*Cynodon dactylon* (L.) Pers., *Calamagrostis epigeios* (L.) Roth, *Agropyron dasyanthum* Ledeb. та ін.) і стрижнекорневих дводольних (*Euphorbia seguieriana* Neck., *Melilotus albus* Medik. та ін.). Кострицево-ковиловополинові степи островів Сиваша заміщуються пірийовими або полиновими ценозами зі збільшенням участі представників родини *Chenopodiaceae* (з родів *Chenopodium*, *Atriplex*, *Kochia* та ін.). Нерегламентоване сінокошіння, зокрема порушення строків вилучення фітомаси без урахування фенофаз, що їх проходять окремі, переважно цінні кормові види з родів *Agrostis*, *Medicago*, *Melilotus*, *Trifolium*, *Astragalus*, *Festuca* призводить до їх елімінації з травостою, заміни малоцінними і низькопродуктивними видами. На сиваських островах, зокрема після зрощення прилеглих ділянок у минулі роки, сформувалися стовпцюваті солонці, загальна площа яких становить близько 500 га (Дубина, 2002; Коломійчук, Безкоровайний, 2011).

На території парку виявлено 20 видів судинних рослин, занесених до Червоної книги України, 11 видів з Червоного списку МСОП, 17 видів з Європейського червоного списку, 2 види з Додатку I Бернської конвенції (разом – 40 видів):

- астргал блідий (*Astragalus pallescens* M.Bieb.) (МСОП) – південнопонтичний ендемік, поширений від Одеси до нижнього

Дону, на території парку дуже рідко трапляється лише у степових ценозах о-ва Чурюк (уроч. Узгуя, Камлик);

- астрагал Генінга (*Astragalus henningii* (Steven) Klokov) (МСОП, ЄЧС, ЧКУ) – декілька екземплярів цього виду виявлено на заповідній ділянці степу острова Куюк-Тук;
- астрагал дніпровський (*Astragalus borysthenticus* Klokov) (ЄЧС, ЧКУ) – причорноморсько-приазовський літоральний ендемік, описаний М.В. Клоковим з коси Бірючий острів (*locus classicus*), де зрідка трапляється на приморських пісках, значно потерпає від випасу копитних;
- астрагал зігнутий (*Astragalus reduncus* Pall.) (МСОП, ЄЧС, ЧКУ) – спорадично трапляється на степових ділянках о-ва Чурюк (уроч. Узгуя; уроч. Ушакова);
- волошка наслідувальна (*Centaurea aemulans* Klokov) (ЄЧС) – кримсько-приазовський петрофітно-степовий ендемічний вид, в Присиваші відомий лише з степових схилів острова Куюк-Тук (Котов, 1971; Лоскот, 1973);
- житняк керченський (*Agropyron cimmericum* Nevski) (МСОП) – західноприазовський ендемік, на острові Бірючому (кордони Чинка, Садки, Перебойня та Маяк) поширений на помірно-задернованих, рідше голих пісках приморської смуги;
- житняк пухнатоквітковий (*Agropyron dasyanthum* Ledeb.) (МСОП) – нижньодніпровсько-приазовський вид, трапляється рідше, ніж попередній вид, на косі Бірючий острів (в східній її частині), де росте на схилах горбів та слабозакріплених кучугур;
- жовтозілля дніпровське (*Senecio borysthenticus* (DC.) Andr. ex Czern.) (ЄЧС) – на косі Бірючий острів спорадично трапляється в западинах піщаного степу та на луках;
- залізник гібридний (*Phlomis hybrida* Zelen.) (ЄЧС) – причорноморський ендемік у вузькому розумінні; раніше наводився П.Я. Поповичем лише для острова Куюк-Тук (1938), у 70-х роках Н.П. Лоскот знайшла цей вид на Чонгарському півострові в околицях ст. Сальково та на острові Чурюк (1973, 1974). Ми зібрали цей вид у 2001 році на о-ві Куюк-Тук;
- зозулинець розмальований (*Orchis picta* Loisel.) (ЧКУ) – у 1960-их роках вказувався М.А. Парнаським для вологих лук північної частини Бірючого острова (Літопис природи парку);
- золотобородник цикадовий (*Chrysopogon gryllus* (L.) Trin.) (ЧКУ) – відмічений у 2008 р. на косі Бірючий острів у штучних насадженнях уроч. Садки на ділянці з переважанням у травостої *Festuca regaliana* і *Cynodon dactylon*.

- камка морська (*Zostera marina* L.) (БЕРН) – на косі Бірючий острів є домінантом водних угруповань (внутрішні озера, узбережжя);
- ковила волосиста (*Stipa capillata* L.) (ЧКУ) – на степових ділянках (зниження степу та верхи подів) о-вів Куюк-Тук та Чурюк, де нерідко формує угруповання; також часто трапляється в угрупованнях піщаного степу коси Бірючий острів;
- ковила дніпровська (*Stipa borysthentica* Klokov ex Prokudin) (ЧКУ) – в парку трапляється виключно на косі Бірючий острів, згадки М.В. Клокова щодо місцезростань цього виду на о-ві Чурюк нами не підтверджені;
- ковила Лессінга (*Stipa lessingiana* Trin. et Rupr.) (ЧКУ) – на території островів Сиваша (Чурюк, Куюк-Тук) часто трапляється на ділянках степу, часто домінує;
- ковила українська (*Stipa ucrainica* P. Smirn.) (ЧКУ) – на островах Сиваша формує угруповання, які приурочені до ділянок плакору з каштановими ґрунтами;
- козельці дніпровські (*Tragopogon borysthenticus* Artemcz.) (ЄЧС) – на острові Бірючому спорадично трапляється у смугі піщаного степу;
- льоник Біберштейна (*Linaria biebersteinii* Besser) (МСОП) – спорадично у степах островів Куюк-Тук і Чурюк;
- мак азовський (*Papaver maoticum* Klokov) (МСОП) – субліторальний приазовський (циркуммеотичний) ендемік, росте на приморських пісках та урвищах до моря, популяції виду малочисельні; ми знайшли *P. maoticum* на піщано-черепашкових ґрунтах острова Бірючого та лесових схилах о. Куюк-Тук і Чурюк;
- мачок жовтий (*Glaucium flavum* Crantz) (ЧКУ) – дуже рідко на острові Бірючому в угрупованнях літорального валу (уроч. Маяк);
- морковниця прибережна (*Astrodaucus littoralis* (M.Bieb.) Drude) (ЧКУ) – причорноморський літоральний ендемік, на косі Бірючий острів утворює стабільні популяції в угрупованнях літорального валу;
- підмаренник волинський (*Galium volhynicum* Pobed.) (ЄЧС) – зрідка на степових схилах о-ва Чурюк;
- пізньоцвіт анкарський (*Colchicum ancycense* B.L. Burt) (ЧКУ) – на косі Бірючий острів трапляється дуже рідко між Садками і Перебойнею у ценозах з переважанням *Elytrigia elongata* і *Syntrichia ruralis*; вперше зібраний М.А. Парнаським у 1948 р., а пізніше (2007 р.) – нами;
- піщанка Зоза (*Arenaria zozii* Kleopow) (ЄЧС) – азово-чорноморський літоральний ендемік, місцезнаходження цього виду

приурочені до угруповань літорального валу, піщаного степу, поширених на піщано-черепашкових ґрунтах коси Бірючий острів;

- покісниця сиваська (*Puccinellia syvaschica* Bilyk) (ЄЧС) – вузькоендемічна рослина, представник галофітно-лучного флористичного комплексу Присивашся; ми знайшли цей вид на солончакових зниженнях острова Чурюк (ур. Присиваське, ур. Узгуга);
- ситник Фоміна (*Juncus fominii* Zoz) (ЄЧС) – західноприазовсько-присиваський ендемік, описаний І.Г. Зозом з острова Куюк-Тук (locus classicus), росте на засолених луках на островах Сиваша і на косі Бірючий острів;
- тамарикс стрункий (*Tamarix gracilis* Willd.) (ЧКУ) – трапляється поодинокими особинами на приморських пісках острова Бірючого серед угруповань літорального валу (уроч. Гнилі озера), іноді зустрічається на зниженнях серед степу (сагах) центральної частини острова;
- тринія Китайбея (*Trinia kitaibelii* M.Bieb. (МСОП) – на території парку зрідка трапляється серед угруповань типчаково-ковилового степу на о-ві Чурюк (ур. Узгуга);
- тюльпан Шренка (*Tulipa schrenkii* Regel) (ЧКУ) – великі популяції цього виду виявлені на о-ві Куюк-Тук у смузі степу з переважанням *Artemisia taurica*, також цей вид характерний для заповідних ділянок о-ва Чурюк;
- ушанка полинкова (*Otites artemiseforum* Klokov) (ЄЧС) – південнопонтичний літорально-степовий ендемік, на території парку частіше трапляється в угрупованнях піщаного степу коси Бірючий острів, рідше в степових угрупованнях о-ва Чурюк;
- ферула східна (*Ferula orientalis* L.) (БЕРН) – зрідка трапляється в степах та на солонцях островів Чурюк та Куюк-Тук;
- фіалка Лавренка (*Viola lavrenkoana* Klokov) (ЄЧС) – спорадично трапляється в лісових насадженнях коси Бірючий острів (ур. Садки);
- франкенія припорошена (*Frankenia pulverulenta* L.) (ЧКУ, МСОП) – спорадично зростає у перехідних смугах від солонцюватих степів до солончаків, зокрема відмічений на о. Куюк-Тук;
- холодок Палласа (*Asparagus pallasii* Misch.) (ЧКУ) – на острові Чурюк (уроч. Ушакова, уроч. Присиваське) дуже рідко зустрічається на засолених ділянках з солончаковою рослинністю;
- холодок прибережний (*Asparagus litoralis* Steven) (ЄЧС) – на косі Бірючий острів поодинокі трапляються на узбережжі лиманів (лиман Олень) та у лучних угрупованнях центральної частини коси (між Перетягою і Садками);

- хрінниця сиваська (*Lepidium syvaschicum* Kleopow) (ЄЧС) – вид описаний з острова Чурюк (locus classicus), де є співдомінантом дрібноризотравних лук, а частіше трапляється у екотонних смугах, що відмежовують засолені луки від пухких солончаків, подекуди цей вид утворює фрагменти угруповань з *Halocnemum strobilaceum*;
- цибуля переодягнена (*Allium pervestitum* Klokov) (МСОП, ЧКУ) – поодинокі трапляються на о. Чурюк (уроч. Камлик) на ділянці солонцюватого степу;
- цибуля скіфська (*Allium scythicum* Zoz) (ЄЧС, ЧКУ) – нижньодніпровсько-молочансько-присиваський подовий ендемік, дуже рідко трапляється у степових ценозах подів островів Куюк-Тук та Чурюк;
- чебрець дніпровський (*Thymus borysthenticus* Klokov et Des.-Shost.) (МСОП, ЄЧС) – трапляється на Бірючому острові на слабозакріплених пісках, де домінують *Ephedra distachya*, *Carex colchica*, *Teucrium polium*;
- чебрець прибережний (*Thymus littoralis* Klokov et Des.-Shost.) (ЧКУ) – західноприазовський літоральний ендемік, на острові Бірючому утворює нечисельні популяції в ур. Чинка на ділянках слабозакріплених пісків поруч з більш поширеними “латками” *Thymus pallasianus*.

До Червоної книги України також занесені 1 вид водоростей, 4 види лишайників та 2 види грибів, виявлених на території парку:

- хара Брауна (*Chara braunii* Gmelin) (ЧКУ) – зрідка трапляється у внутрішніх водоймах коси Бірючий острів;
- цетрарія степова (*Cetraria steppae* (Savicz) Cogt) (ЧКУ) – часто трапляється у степових ценозах сиваських островів;
- пармелія грубозморшкувата (*Neofuscelia rysssolea* (Ach.) Essl.) (ЧКУ) – часто трапляється у степових ценозах сиваських островів та на косі Бірючий острів;
- ксантопармелія камчадальська (*Xanthoparmelia camtschadalis* (Ach.) Hale) (ЧКУ) – спорадично трапляється у степових ценозах сиваських островів та на косі Бірючий острів;
- телосхістес ямчастий (*Teloschistes lacunosus* (Rupr.) Savicz) (ЧКУ) – відмічений у солончакових ценозах сиваських островів та на косі Бірючий острів;
- зморшок степовий (*Morchella steppicola* Zer.) (ЧКУ) – відмічений нами для степових ділянок о. Чурюк;
- печериця таблитчаста (*Agaricus tabularis* Pk.) (ЧКУ) – відмічений нами для степових ділянок о. Чурюк.

Ряд видів судинних рослин описано на матеріалі з території, на якій нині існує Азово-Сиваський НПП. З острова Бірючого описано 8 видів: деревій бірючанський (*Achillea birjuczensis* Klokov), астрагал дніпровський (*Astragalus borysthenticus* Klokov), метлюг приморський (*Apera maritima* Klokov), пирій азовський (*Elytrigia maeotica* (Prokud.) Prokud.), шандра тубільна (*Marrubium cive* Klokov), люцерна Котова (*Medicago kotovii* Wissjul.), мінуарція бірючанська (*Minuartia birjuczensis* Klokov), щавель чорноморський (*Rumex euxinus* Klokov). Ще 10 видів описано з островів Сиваша: 5 (ситник Фоміна (*Juncus fominii* Zoz), мак пухленький (*Papaver tumidulum* Klokov), залізняка азовський (*Phlomis maeotica* Des.-Shost.), кульбаба новосиваська (*Taraxacum neosivaschicum* Tzvelev), кульбаба сиваська (*T. zivaschum* Doll) з Куюк-Тука, та 5 (костянець сиваський (*Holosteum syvaschicum* Kleopow), гоніолімон прибережно-сиваський (*Goniolimon orae-syvaschicae* Klokov), хрінниця сиваська (*Lepidium syvaschicum* Kleopow), кермек чурюцький (*Limonium tschurjukiense* (Klokov) Lavrenko ex Klokov), кравник солончаковий (*Odontites salinus* (Kotov) Kotov)) з Чурюка (Флора УРСР). Є.М. Лавренко з острова Бірючого описав підвид житняк бірючанський (*Agropyron dasyanthum* subsp. *birjuczense* Lavr.), а М.І. Котов з Бірючого – самосил голий (*Teucrium polium* subsp. *glabra* Kotov).

За останнім функціональним зонуванням (Проект..., 2009) заповідна зона парку складає 39231 га, в тому числі на о. Чурюк – 935 га, на о. Куюк-Туку – 255 га, на косі Бірючий острів – 250 га, на о. Мартинячому – 7 га, акваторії Сиваша – 24586 га. Зона регульованої рекреації – 618 га, зона стаціонарної рекреації – 49 га, господарська зона – 12256 га. Сиваська ділянка майже повністю належить до заповідної зони. Бірючий острів – переважно до господарської зони, а заповідна зона на ньому має незначну площу. Азово-Сиваський НПП має найбільшу площу заповідної зони серед НПП України (як за абсолютною площею, так і за часткою від загальної площі парку).

Згідно нормативних актів на території Азово-Сиваського НПП сінокошіння проводиться на острові Чурюк з метою запобігання пожежі та на забур'яненних ділянках острова у червні-липні на 30 га. На острові Куюк-Тук дозволяється викошувати лише 10 га на рік. На косі Бірючий острів косять луговини (пирійники та мітличники) на площі 300 га з метою заготівлі сіна для копитних тварин (квартали 18-19, 26-27, 34-35, 51, 60).

На косі Бірючий острів високою є інтенсивність випасання. Кількість диких копитних (благородних оленів, ланей, куланів, муфлонів) тут становить близько 3500 особин. Крім того, є бл. 80

особин домашніх корів і коней. Випасання домашньої худоби проводять в 19, 28-29, 38-39, 69-74 кварталах. На сиваських островах випасання копитних заборонене і має випадковий характер.

Для відвідування відкрита лише територія коси Бірючий острів. У 2009-2010 рр. екскурсійні маршрути парку відвідали бл. 5000 чол. Для рекреаційних заходів на території коси Бірючий острів розроблено дві екологічні стежки (одна з них морська).

Сиваська ділянка АСНПП входить до ВБУ України міжнародного значення "Центральний Сиваш" (ЗУА012), що має площу 80000 га. Ця територія включає переважно акваторію Сивашу, рідше узбережжя (в т.ч. острови і півострови). Вона має надзвичайно велике значення як місце гніздування, линяння, зимівлі водно-болотних птахів та місце їх перебування під час міграцій. Острів Чурюк включено до міжнародної бази даних важливих ботанічних територій.

Для збереження цінних флористичних комплексів Азово-Сиваського національного природного парку необхідно обмежити кількість видів диких копитних на його території, регламентувати випасання, сінокошіння та інші види господарської діяльності, а деякі з них, як, наприклад, лісорозведення, виключити зовсім й замінити його екологічно обґрунтованим використанням природних ресурсів, яке б не порушувало довкілля і не сприяло б негативному впливу на природні комплекси (екотуризм, природознавчі виробничі та навчальні практики освітніх установ). Перспективним є розширення заповідної зони на косі Бірючий острів для охорони цінних угруповань люцерни Котова поблизу кордону "Ворота". Також необхідно розширити територію парку і приєднати до нього ділянки островів Чурюк і Куюк-Тук, що залишилися поза охороною (близько третини їх площ). Попередньо потрібно терміново обмежити їх господарське використання (випасання і розорювання). Розпочаті роботи щодо розширення парку на території Арабатської стрілки. Ці та інші заходи мають підвищити природоохоронну цінність Азово-Сиваського національного природного парку.

Список літератури

1. Андрієнко Т.Л., Коломійчук В.П. Флористичні та фітоценотичні дослідження Сивашу та ботанічні питання його менеджмент-плану // Современное состояние Сиваша. – Киев: Wetlands International – АЕМЕ, 2000. – С. 18-26.
2. Білик Г.І. Солончакова рослинність приморської смуги УРСР. – К.: Вид-во АН УРСР, 1941. – 96 с.

3. Білик Г.І. Історія вивчення галофільної рослинності УРСР // Укр. ботан. журн. – 1960. – 17, № 3. – С. 87-97.
4. Білик Г.І. Рослинність засоленних ґрунтів України її розвиток, використання та поліпшення. – К.: Вид-во АН УРСР, 1963. – 300 с.
5. Білик Г.І. Пустельні степи // Рослинність УРСР. Степи, кам'янисті відслонення, піски. – К.: Наукова думка, 1973. – С. 229-240.
6. Бойко М.Ф. Мохообразные в ценозах степной зоны Европы. – Херсон: Айлант, 1999. – С. 73-76.
7. Бойко М.Ф., Москов Н.В. Тихонов В.И. Растительный мир Херсонской области: Научно-популярный очерк. – Симферополь: Таврия, 1987. – 144 с.
8. Бойко М.Ф., Подгайний М.М. Червоний список Херсонської області: Рідкісні та зникаючі види рослин, грибів та тварин. – Херсон: Айлант, 1998. – 33 с.
9. Виноградова О.Н. Даринко Т.М. Водоросли Азово-Сивашского национального природного парка (Украина) // Альгология. – 2008. – 18, № 2. – С. 183-197.
10. Водно-болотні угіддя України. Довідник. / Під ред. Марушевського Г.Б., Жарук І.С. – К.: Чорноморська програма Ветландс Інтернешнл, 2006. – С. 60-64.
11. Дзэнс-Литовская Н.Н. Почвы и растительность Присивашья // Изв. ВГО. – 1951. – Т. 83, № 5. – С. 33-68.
12. Дзэнс-Литовская Н.Н. Растительность песчаных кос и островов Азово-Черноморского побережья // Очерки по растит. покрову СССР. – Ученые записки ЛГУ. Серия геогр. наук. 1954. – вып. 9, № 166. – С. 323-354.
13. Домнич В.И., Евсеева Т.А. К вопросу о влиянии диких копытных на растительные биоценозы Украины // Вісник ЗДУ. – 1999. – № 1. – С. 179-184.
14. Домнич В.И., Вовченко В.Е., Евсеева Т.А. Влияние асканийского степного оленя и европейской лани на фитоценозы островных экосистем Северного Приазовья // Мат-лы междунар. конфер. "Геоэкологические и биозкологические проблемы Северного Причерноморья". – Тирасполь, 2001. – С. 93-94.
15. Дубина Д.В. Історія організації та ботанічних досліджень Азово-Сиваського Національного природного парку // Укр. фітоценологічний збірник. – Київ, 1999. – Сер. А, вип. 1-2(12-13). – С. 142-149.
16. Дубина Д.В. Флора коси "Бірючий острів" (Херсонська область) // Ю.Д. Клеопов та сучасна ботанічна наука. Мат-ли читань, присвяч. 100-річчю з дня народження Ю.Д. Клеопова (Київ, 10-13 листопада 2002 р.). – Київ: Фітосоціоцентр, 2002. – С. 191-199.
17. Дубина Д.В., Дзюба Т.П. Синтаксономія рослинності островів Азово-Сиваського національного природного парку. Класи Fstuco-Brometea, Agropyretea repentis, Chenopodietea, Artemisietea vulgaris // Чорномор. ботан. журн. – 2007. – 3, № 1. – С. 30-43.

18. Дубина Д.В., Дзюба Т.П., Нойгойзлова З., Соломаха В.А., Тищенко О.В., Шеляг-Сосонко Ю.Р. Галофитна рослинність. Класи Bolboschoenetea maritimi, Festuco-Puccinellietea, Molinio-Juncetea, Crupsietea aculeatae, Thero-Salicornietea strictae, Salicornietea fruticosae, Juncetea maritimi / Відповід. ред. Ю.Р. Шеляг-Сосонко // Рослинність України. – К.: Фітосоціоцентр, 2007. – 315 с.
19. Дубина Д.В., Нойгойзлова З., Дзюба Т.П., Шеляг-Сосонко Ю.Р. Класифікація та продромус рослинності водойм, перезволожених територій та арен північного Причорномор'я. – К.: Фітосоціоцентр, 2004. – 200 с.
20. Дубина Д.В., Тимошенко П.А. Порівняльно-структурний аналіз флори Азово-Сиваського національного природного парку (Херсонська обл.) // Укр. ботан. журн. – 2004. – 61, № 1. – С. 18-26.
21. Дубина Д.В., Тимошенко П.А., Шеляг-Сосонко Ю.Р. Фітосистеми кіс і островів Азово-Чорноморського регіону України: стан та завдання охорони // Укр. ботан. журнал. – 2006. – 63, № 1. – С. 3-14.
22. Зоз І.Г. Нові і рідкі для флори УРСР рослини // Журнал ін-ту ботаніки АН УРСР. – 1937, № 13-14. – С. 203-206.
23. Інтегрований підхід до менеджменту Сиваша / Пархісенко Л.В., Костюшин В.А., Іваненко І.Б., Пархісенко Я.В., Сирота Н.П., Гуцал О.В., Чернічко Й.І., Олещенко О.В., Остапченко Л.А., Сіохін В.Д., Андрієнко Т.Л., Андрющенко Ю.О., Мацюра О.В. – Київ: Wetlands International-AEME, 2000. – 68 с.
24. Клеопов Ю.Д. Новини флори Присивашья // Журнал інституту ботаніки АН УРСР. – 1939. – Т. 21-22 (29-30). – С. 243-252.
25. Клоков М.В. Псаммофильные флористические комплексы на территории УССР (опыт анализа псаммофитона) // Новости систематики высших и низших растений. – Киев: Наукова думка, 1980. – С. 90-150.
26. Коломійчук В.П. Сучасний стан рослинного покриву сиваських островів Чурюк, Куюк-Тук і Верблюдка // Заповідна справа в Україні. – 1999. – Т. 5, вип. 2. – С. 6-8.
27. Коломійчук В.П. Рідкісні види островів Північно-західного Приазов'я та Присивашья // Укр. ботан. журн. – 2000. – Т. 57, № 6. – С. 702-706.
28. Коломійчук В.П. Весняна флора острова Куюк-Тук // Актуальні питання ботаніки та екології (Мат-ли конфер. молодих вчених-ботаніків України, 19-23 серпня 2001р., Зноб-Новгородське). – Ніжин: Наука-сервіс, 2001. – С. 38.
29. Коломійчук В.П. Рідкісні рослинні угруповання островів Сиваша // Укр. ботан. журн. – 2003 а. – 60, № 5 – С. 540-545.
30. Коломійчук В.П. Азово-Сиваський національний природний парк // Фіторізноманіття національних природних парків України / під заг. ред. Т.Д. Андрієнко та В.А. Онищенко. – К.: Науковий світ, 2003 б. – С. 19-28.
31. Коломійчук В.П., Жуков В.Н. Характеристика растительного покрова территорий, предложенных для присоединения к Азово-Сивашско-

му национальному природному парку // Заповедное дело: проблемы охраны и экологической реставрации степных экосистем. Мат-лы междунар. конф., посвященной 15-летию государственного заповедника "Оренбургский" / Под научной редакцией член-корреспондента РАН А.А. Чибилева. – Оренбург: Институт степи УрО РАН, ИПК "Газпромпечатъ" ООО "Оренбурггазпромсервис", 2004. – С. 116-118.

32. Коломійчук В.П. Ключові ботанічні території Північного Приазов'я // Заповідна справа в Україні. – 2008 а. – Т.14, вип. 1. – С. 61-66.

33. Коломійчук В.П. Флористичні знахідки на території Азово-Сиваського НПП // Екологія и ноосферологія. – 2008 б. – Т.19, № 1-2. – С. 163-165.

34. Коломійчук В.П. Знахідка *Chrysorogon gryllus* (L.) Trin. (Poaceae) в Азово-Сиваському НПП // Укр. ботан. журн. – 2008 в. – Т.65, № 6. – С. 887-890.

35. Коломійчук В.П. Ключові ботанічні території Північно-західного Приазов'я та Присивашся / Заповідні степи України. Стан та перспективи їх збереження: Ма-ли Міжнар.наук.конф. – Армянськ: ПП Андреев О.В., 2007. – С. 60-62.

36. Коломійчук В.П., Багрікова Н.О. До питання про генезис флори Присивашся // Вісті біосферного заповідника "Асканія-Нова". – 2007. – Т.9. – С. 42-51.

37. Коломійчук В.П., Безкорований О.С. Динаміка рослинності коси Бірючий острів (Херсонська область) // Грунтознавство. – 2011. – Т. 12, № 1-2. – С. 95-100.

38. Коломійчук В.П., Веселовський М.О., Кубайкін В.С., Ракова В.В. Кормові ресурси копитних в умовах коси Бірючий острів (Азово-Сиваський НПП) // Екологія: наука, освіта, природоохоронна діяльність: Мат-ли міжнар. науково-практ. конф. – К.: Науковий світ, 2007. – С. 33-34.

39. Коломійчук В.П., Олешко С.Ю., Бабай О.А. Современное состояние древесно-кустарниковых насаждений косы Биручий остров (Азово-Сивашский НПП) // Теорія і практика сучасного природознавства. – Херсон: ПП Вишемирський В.С., 2005. – С. 80-84.

40. Коломійчук В.П., Онищенко В.А., Перегрим М.М. Важливі ботанічні території Приазов'я / за ред. Т.Л. Андрієнко. – Київ: Альтерпрес, 2012. – 116 с.

41. Косець М.І., Ткаченко В.С. Рослинність пісків // Рослинність УРСР. Степи, кам'яністі відслонення, піски. – К.: Наукова думка, 1973. – С. 404-425.

42. Котов М.И. Ботанико-географические исследования в причерноморских степях // Научн. записки по биологии. Государств. Управление Наркомобразования Украины, Харьков: 1927. – С. 19-49.

43. Котов М.И. Результаты геоботанических изысканий экспедиции по исследованию побережья и островов Сиваша // Дневник Всесоюзн. съезда ботаников в Ленинграде в янв. 1928. – Л., 1928. – С. 230-237.

44. Котов М.И. Геоботанический очерк растительности островов Азовского моря. I. Остров Биручий // Дневник Всесоюзн. съезда ботаников в Ленинграде в янв. 1928. – Л., 1928. – С. 238-239.

45. Котов М.И. Геоботанический очерк острова Чурюк-Туб в Сиваше // Журн. Рус. ботан. общ-ва. – 1930. – 15, в.1-2. – С. 43-46.

46. Котов М.И. Рецензія на статтю М.С. Шалита "О растительности Присивашья" // Ботан. журн. АН УРСР. – 1949. – 6, № 3. – С. 85-86.

47. Котов М.И. Нові та рідкісні рослини південного сходу УРСР і Криму // Укр. ботан. журн. – 1971. – 28, № 5. – С. 609-613.

48. Котов М.И., Прянишников А.В. Украинский заповедник остров Биручий на Азовском море. – Л.: Природа, 1929, № 7-8. – С. 721-723.

49. Котов М.И., Прянишников О.В. Геоботаничний нарис острова Бірючого в Азовському морі // Журн. Ін-та ботаніки АН УРСР. – 1937, № 13-14. – С. 207-234.

50. Котов М.И., Попович Ф.Я. Рослинність і флора острова Куюк-Тук // Укр. ботан. журн. – 1971. – 28, № 3. – С. 332-336.

51. Лавренко Е.М. Степи СССР // Растительность СССР. – М.-Л.: Изд-во АН СССР, 1940. – Т.2. – С. 1-266.

52. Левіна Ф.Я. Весняна рослинність Надсивашся // Геобот. зб. АН УРСР, К. – 1938. – № 2. – С. 167-190.

53. Левіна Ф.Я. Полюнь таврическая (*Artemisia taurica* Willd.) в пределах пустынно-степного юга и юго-востока Европейской части СССР // Тр. ботанич. ин-та им. В.Л. Комарова АН СССР, серия 3 (геоботаника). – 1952. – вып.8. – С. 140-155.

54. Левіна Ф.Я., Шалит М.С. Про рослинність островів Чурюка та Чурюк-тюба на Сиваші, Мелітопольської округи // Охорона пам'яток природи на Україні. – Х.: Б. в. – 1927. – Т.1. – С. 3-23.

55. Лоскот Н.П. До флори Присивашся // Укр. ботан. журн. – 1973. – 30, № 4. – С. 526-529.

56. Лоскот Н.П. Сучасний стан флори та рослинності острова Чурюк на Сиваші // Укр. ботан. журн. – 1974. – 30, № 4. – С. 463-471.

57. Лоскот Н.П. Новые и редкие растения Присивашья // Вопросы физиологии, биохимии, цитологии и флоры Украины. – К.: Наукова думка, 1974. – С. 11-12.

58. Лоскот Н.П. К вопросу о генезисе Присивашских степей // Актуальные вопросы современной ботаники. – К.: Наукова думка, 1976. – С. 92-100.

59. Мейер К. Сиваш и его флора // Естествознание и география. – 1916, № 1-2. – С. 1-20.

60. Нейгойзлова З., Дубина Д.В., Шеляг-Сосонко Ю.Р. Літоральні природно-історичні комплекси Північного Причорномор'я // Інститут ботаніки НАНУ, Київ. – 1998, № 366-Ук-98. – Деп. У ДНТБ України. Бібл. опис у "Деп. наук. роботи" 1999, № 11 (322), № 1048. – 24 с.

61. Онищенко В.А., Коломійчук В.П., Оліяр Г.І., Чорней І.І. Характеристика ІРА на території України // Методичні аспекти впровадження

міжнародної програми "Важливі ботанічні території" в Україні / Під заг. ред. Т.Л. Андрієнко та В.А. Онищенко. – К.: Арістей, 2008. – С. 28-38.

62.Павлов В.В. Попередній список судинних рослин флори Північного Присивашся // Херсон. держ. пед. ун-т. – Херсон, 2000. – 22 с. – Деп. в ДНТБ України 29.01.2001, № 11.

63.Павлов В.В. Флора Північного Присивашся: Автореф. дис... канд. биол. наук: 03.00.05. – К., 2003. – 18 с.

64.Пачоский И.К. Ботаническая экскурсия в Аскания-Нова и на Сиваш // Записки Крымского общества естествоиспытателей и любителей природы. – Симферополь, 1913. – Т. 2. – С. 128-148.

65.Пачоский И.К. Список растений, обитающих на территории Государственного заповедника "Аскания-Нова" // Известия Государственного степного заповедника "Аскания-Нова". – Херсон. – 1923. – Т.2. – С. 97-144.

66.Попович Ф.Я. Корневые системы растений солонцово-солончакового комплекса Присивашья // Ботан. журн. СССР. – 1937. – Т.5, № 22. – С. 435-450.

67.Попович Ф.Я. Новые данные к флоре и растительности Присивашья // Сов. ботан. – 1938. – Т.1. – С. 100-106.

68.Попович Ф.Я. Влияние степных пожаров на степную растительность в Присивашье // Сов. ботан. – 1939. – № 1. – С. 82-89.

69.Проект організації території Азово-Сиваського національного природного парку, охорони, відтворення та рекреаційного використання його природних комплексів та об'єктів. Пояснювальна записка. – Мелітополь: ПП "Центр екологічного управління", 2009. – Т. I. – 360 с.

70.Прянішников О.В. Про розповсюдження кермеків на островах Сиваша // Тр. с.-г. ботаніки. – Х.: Б. в. – 1929. – Т.2, в. 2. – С. 237-240.

71.Редченко О.О. Лишайники Азово-Сивашского НПП // Актуальные вопросы ботаники и экологии. – Харьков: ХДУ, 1996. – С. 93.

72.Скарлыгина М.Д. Основные черты растительного покрова Крымского Присивашья // Автореф. ... канд. геогр. наук. – Л.: ЛГУ. – 1954. – 16 с.

73.Тищенко О.В. Рослинність приморських кіс північного узбережжя Азовського моря // Автореферат дисер... канд. биол. наук. – Київ, 2001. – 18 с.

74.Тищенко О.В. Рослинність приморських кіс північного узбережжя Азовського моря. – Київ: Фітосоціоцентр, 2006. – 156 с.

75.Федорко О.А. Лісонасадження на піщано-черепашкових ґрунтах острова Бірючого в Азовському морі // Мат-ли IV з'їзду УБТ. – К.: Наукова думка. – 1969. – С. 241-243.

76.Федорко А.А. Почвенно-биологические основы создания древесно-кустарниковых насаждений разных конструкций на песчано-ракушечных накоплениях (на примере острова Бирючий на Азовском море): Автореф. дис. ... канд. биол. наук. – К.: Б. в., 1975. – 20 с.

77.Ходосовцев О.Є. Лишайники причорноморських степів України. – К.: Фітосоціоцентр, 1999. – 236 с.

78.Шалыт М.С. О растительности Присивашья // К вопросу о существовании "попынных степей" на юге Украины и в северном Крыму // Бюллетень Московского о-ва испытателей природы. Отд. биол. – 1948. – Т. 53, вып. 6. – С. 53-66.

79.Шалыт М.С. Подземная часть некоторых луговых, степных и пустынных растений и фитоценозов // Труды Бот. ин-та АН СССР. Сер. 3. Геоботаника. – 1950. – вып. 6. – С. 205-442.

80.Шеляг-Сосонко Ю.Р., Нейгойзлова З., Дубина Д.В. Конспект флоры Азово-Сиваського національного природного парку // Інститут ботаніки НАНУ. – Київ, 1998, № 365-Ук-98. – Деп. У ДНТБ України. Бібл. Опис у РЖ № 11 (322), № 6/47. – 53 с.

81.Шеляг-Сосонко Ю.Р., Зубков В.І. Азово-Сиваський національний природний парк // Заповідники і національні природні парки України. – К.: Вища школа, 1999. – С. 186-193.

82.Шеляг-Сосонко Ю.Р., Осычнюк В.В., Андриенко Т.Л. География растительного покрова Украины. – Киев: Наукова думка. – 1982. – 288 с.

83.Яната А.А. Флора степи Мелитопольского и ю.-в. части Днепровского уезда Таврической губернии // Труды естественно-исторического музея Таврич. губернского земства. – Симферополь, 1913. – Т. 2. – С. 5-250.

84.Dubyna D.V., Neuhäuslová Z., Shelyag-Sosonco Ju.R. Coastal vegetation of the "Birjucij Island" Spit in the Azov Sea, Ukraine // Preslia. – Praha, 1994. – Vol. 66. – P. 193-216.

85.Dubyna D.V., Neuhäuslová Z., Shelyag-Sosonco Ju.R. Vegetation of the "Birjucij Island" Spit in the Azov Sea. Sand Steppe Vegetation // Folia Geobot. Phytotax. – Praha, 1995. – Vol. 30. – P. 1-31.

86.Dubyna D.V., Neuhäuslová Z., Shelyag-Sosonco Ju.R. Salt meadows of the Birjuchij Islands Spit in the Azov Sea, Ukraine // Preslia. – Praha, 1996. – Vol. 68. – P. 51-62.

87.Dubyna D.V., Neuhäuslová Z. Salt meadows (Festuco-Puccinellietea) of the Birjuchij Islands Spit in the Azov Sea, Ukraine // Preslia. – Praha, 2000a. – Vol. 72. – P. 31-48.

88.Dubyna D.V., Neuhäuslová Z. Salt meadows of the Birjuchij Islands Spit in the Azov Sea. Classes Juncetea maritimi and Bolboschoenetia maritimi // Acta Bot. Croat. – 2000b. – Vol. 59, № 1. – P. 167-178.

89.Dubyna D.V., Neuhäuslová Z. The vegetation of the Azov-Sivash National Nature Park. Class Thero-Salicornietea (S. Pignatti 1953) R.Tx. in R. Tx. et Oberd. 1958 // Thaiszia. – 2003. – № 13. – P. 1-30.

НПП Білобережжя Святослава

НПП “Білобережжя Святослава” знаходиться на півдні України, при впадінні річки Дніпро у Чорне море. Він займає західну частину півострова Кінбурнська коса (за винятком земель, на яких розташовується ділянка Чорноморського біосферного заповідника Волижин ліс), озеро Солонець-Тузла та прилеглу акваторію. В адміністративному відношенні парк розташовується в Очаківському та Березанському районах Миколаївської області. НПП створено Указом Президента України № 1056/2009 від 16 грудня 2009 р. Згідно з цим Указом площа НПП становить 35223,15 га, з яких 28587,74 га передається національному природному парку в постійне користування (з них 25000 га земель акваторії). НПП підпорядковано Мінприроди.

Кінбурнська коса є частиною лівобережного піщаного масиву пониззя Дніпра. Півострів омивається трьома різними водоймами: з півночі – Дніпровсько-Бузьким лиманом, з півдня – Ягорлицькою затокою і з заходу – відкритим масивом Чорного моря. Прилеглі до півострова акваторії цих водойм входять до складу НПП. Досить багатою також є внутрішня гідрологічна мережа, яка представлена численними солоними, рідше прісними водоймами та болотами. Згідно з фізико-географічним районуванням прирічкові арени Нижнього Дніпра, в т.ч. і Кінбурнська коса, належать до Степової зони, Південностепової підзони, Нижньодніпровської терасно-дельтової низовинної області (Екол. енциклопедія, 2006). Згідно з геоботанічним районуванням (Національний атлас України, 2008) територія належить до Євразійської степової області, Степової підобласті, Понтичної провінції, Нижньодніпровського округу піщаних степів, пісків та плавнів.

Основним ґрунтоподібним субстратом НПП “Білобережжя Святослава” є голі або слабкозарослі піски, які не мають гумусу або гумусовий горизонт не перевищує 5 см (дернові слаборозвинуті піщані ґрунти). Рідше представлені дернові розвинуті піщані ґрунти на давньому алювії. Також на території парку відмічені чорноземи осолоділі на лесах та лесовидних суглинках, лучно-чорноземні та болотні ґрунти.

Заповідання території Кінбурнської коси має довгу історію. Першим заповідним об'єктом була сучасна Солонозерна ділянка Чорноморського біосферного заповідника, яка ще у 1927 р. увійшла до складу “Надморських заповідників”. Пізніше, у 1937 р. до складу Чорноморського біосферного заповідника увійшло урочище Волижин ліс (Черняков, 2007). Вже в роки незалежності був створений, рішенням Миколаївської обласної Ради народних депутатів від 15.10.92 № 16 на площі 17800,2 га (з них 5631 га займає акваторія)

регіональний ландшафтний парк “Кінбурнська коса”. Вже на момент створення РЛП розглядався як проміжний варіант до набуття національного статусу. Тож співробітники РЛП (директор З.І. Петрович), разом з миколаївськими (О.М. Деркач, А.О. Галкіна) та київськими (С.В. Таращук, Г.В. Коломієць) екологами, науковці різних установ, екологічна громадськість доклали значних зусиль для створення НПП “Білобережжя Святослава”. При створенні парку до нього не увійшло багато цінних в природоохоронному відношенні територій, які пропонувалося включити згідно наукового обґрунтування. Тому на думку природоохоронців, які працюють в регіоні, оптимальним виходом з цієї ситуації є існування на миколаївській частині Кінбурнської коси як національного природного парку “Білобережжя Святослава”, так і регіонального ландшафтного парку “Кінбурнська коса”.

Нижнє Придніпров'я згадується ще в античній літературі. Вважається, що саме Кінбурнську косу Геродот назвав Гілеєю. В ботанічних працях регіон вперше згадується в роботах Х. Стевена та М. Срединського, які відмічають поширення в пониззі Дніпра лісової рослинності, не характерної для регіону в цілому (Уманець, 1999). Спеціальне вивчення Нижньодніпровських арен започатковане Й.К. Пачоським (1927 та ін.), який детально дослідив їх флору та рослинність. В цілому, Кінбурнська коса є досить добре вивченою в ботанічному відношенні територією (Яната, 1916; Кузнецова, Протопопова, Саричева, 1969; Ткаченко, Уманець, 1993; Уманець, 1997 та ін.), однак робіт, присвячених безпосередньо території НПП, небагато. Перше спеціальне дослідження рослинного покриву території сучасного НПП розпочате у 1925 р. в рамках комплексної експедиції (Лавренко, Прянишников, 1926; Лавренко, 1927; Лавренко, Порецький, 1928 а, б). В середині ХХ століття дослідження рослинного покриву цієї території проводилось мало (Іллічевський, 1937; Зеров, 1971). Знову інтенсифікуються дослідження території майбутнього НПП в кінці 20 ст., що пов'язано зі створенням РЛП “Кінбурнська коса” (Деркач, Таращук, 1994; Петрович, 2003; Проект організації території..., 2004). Рослинний покрив парку досліджують О.М. Деркач (2002, 2003 а, б, 2005), І.І. Мойсієнко (2007 а, б, 2008, 2009 а, б, в, г, 2011). Також ними досліджується флористична цінність парку у співавторстві з іншими ботаніками (Г. В. Коломієць, О. С. Абдулоєва, Я. І. Мовчан) (Довідник..., 2008; Кінбурн..., 2008; Коломієць та ін., 2009; Коломієць и др., 2010). Іншою причиною інтенсифікації досліджень в цей час є оцінка впливу можливого будівництва каналу Дунай-Дніпро та дамби, що перегороджує Дніпровсько-Бузький лиман (Ткаченко, Осичнюк, Парохонська, 1980).

Відомості щодо НПП знаходимо також в роботах фахівців Чорноморського біосферного заповідника (Уманец и др., 2003). Також в кінці 20 ст. рослинний покрив арен Нижнього Дніпра досліджують П.О. Тимошенко (2000) та М.Ю. Карнатовська (2007).

Залежно від рельєфу, рівнів зволоження та засолення на території НПП поширена піщано-степова, лісова, лучна, степово-лучна, галофітно-лучна, солончакова, болотна та водна рослинність.

Псамофітні (піщані) степи (*Festucetea vaginatae*) на території парку переважають за площею. Вони приурочені до позитивних елементів рельєфу хвилястого та горбистого типів. Домінують в них дернинні злаки: житняк Лавренка (*Agropyron lavrenkoanum*), костриця Беккера (*Festuca beckeri*), ковила дніпровська (*Stipa borysthena*), келерія піскова (*Koeleria sabuletorum*), за участю кореневищних житняка пухнастоквіткового (*Agropyron dasyanthum*), куничника наземного (*Calamagrostis epigeos*). Серед інших видів переважають осока колхідська (*Carex ligerica*), бурачок савранський (*Alyssum savranicum*), гвоздика плоскозуба (*Dianthus platyodon*), цмин щитконосний (*Helichrysum corymbiforme*), молочай Серієрів (*Euphorbia seguieriana*), скабіоза українська (*Scabiosa ucrainica*), волошка короткоголова (*Centaurea breviceps*), козельці дніпровські (*Tragopogon borysthena*), жовтозілля дніпровське (*Senecio borysthena*), юринея пухка (*Jurinea laxa*) та ін. Значна роль належить напівкущикам – полину Маршалла (*Artemisia marschalliana*) та чебрецю дніпровському (*Thymus borysthena*). Між дернинами розвиваються численні однорічники, особливо навесні: бурачок малий (*Alyssum minutum*), косянець зонтичний (*Holosteum umbellatum*), роговики український (*Cerastium ucrainicum*) і Шмальгаузена (*C. schmalhauseni*), веснянка весняна (*Erophila verna*), вероніки Ділена (*Veronica dillenii*) і польова (*V. arvensis*). В сухих зниженнях та на схилах північної експозиції (особливо в їх нижній частині) по всій території досліджуваних арен формуються більш вологолюбні варіанти псамофітних степів. Серед дернинних злаків тут домінують костриця Беккера (*Festuca beckeri*) та житняк Лавренка (*Agropyron lavrenkoanum*). Тут зростає роль куничника наземного (*Calamagrostis epigeos*) та осоки колхідської (*Carex ligerica*). З різнотрав'я до домінантів долучаються оман пісковий (*Inula sabuletorum*) та деревій чорноморський (*Achillea euxina*). Також досить часто трапляються тут чагарники – дрік сибірський (*Genista sibirica*) та верба розмаринолиста (*Salix rosmarinifolia*). В піщаних степах добре розвинутий мохово-лишайниковий покрив. Зазвичай він має вище проективне покриття, ніж судинні рослини. Проміжки між рослинами заростають мохами – тортулою пісковою (*Tortula*

ruraliformis) та цератодоном пурпуровим (*Ceratodon purpureus*), а також лишайниками – кладонією листуватою (*Cladonia foliacea*), кладонією оленячерегою (*Cladonia rangiformis*), цетрарією шипуватою (*Cetraria aculeata*), неофусцелією Покорни (*Neofuscelia pockornii*) та ін. Піонером голих субстратів є сакоморфа багнова (*Saccomorpha uliginosa*) (Ходосовцев, 1999).

Місцями внаслідок антропогенного впливу псамофітно-степовий рослинний покрив знищений. Такі ділянки вкриті піонерною псамофітною рослинністю. Рельєф таких пісків великобугристий (місцева назва кучугури), часто із стрімкими схилами. Бугристі піски, або кучугури, характеризуються нестабільними умовами, зокрема значним перенесенням піску під дією вітру. Ці угруповання є похідними від псамофітних степів. Піонерами заростання таких пісків серед судинних рослин є житняк пухнастоквітковий (*Agropyron dasyanthum*), зіновать дніпровська (*Chamaecytisus borysthena*), льоник солодкий (*Linaria dulcis*). Останім часом до піонерів заростання Нижньодніпровських пісків долучився булавоносець сіруватий (*Corynephorus canescens*), який в середині ХХ ст. активно розсівався на пісках з метою їх закріплення та добре прижився на Нижньодніпровських пісках. Сьогодні спостерігається його масова експансія на заростаючих бугристих пісках, в тому числі і в межах НПП "Білобережжя Святослава".

Значні площі в межах НПП "Білобережжя Святослава" вкриті штучними лісовими насадженнями. Вони представлені в основному культурами сосни звичайної (*Pinus sylvestris*) та сосни кримської (*P. pallasiana*). Площа соснового масиву становить 5320 га, в тому числі незімкнуті культури сосни – 498 га. Штучні ліси мають дуже низьку соцологічну цінність, особливо у порівнянні з псамофітними степами, на місці яких вони переважно вирощені. В основному вони представлені "сосною пустелею" – монодомінантними посадками з товстим шаром хвої та практично повною відсутністю трав'яного і мохово-лишайникового покриву. Трав'яні рослини представлені переважно бур'янами. Флористично багаті ділянки трапляються лише на узліссі, галявинах та в розріджених посадках. Анонсована роль соснових лісів як закріплювачів пісків є явно перебільшеною. Адже рухливі бугристі піски на Кінбурнській косі займають незначну площу в околицях населених пунктів, тоді як в основному вони висаджені на малорухливих горбистих та хвилястих пісках. Деревина з цих насаджень має дуже низьку ділову якість і тому використовується дуже мало. Тож значення штучних лісів на косі полягає у використанні їх деревини як палива та збиранні грибів. Значні пожежі 2001-2002 рр., внаслідок яких вигоріло 20% соснових насаджень,

вказують на помилкову стратегію лісорозведення на Кінбурнській косі та систематичне порушення технології вирощування лісу. В майбутньому необхідно обмежити лісорозведення на косі, а в перспективі слід дотримуватися стратегії поступової заміни штучних лісових насаджень на природні рослинні угруповання.

Природна лісова рослинність на Нижньодніпровських пісках представлена не суцільними заростями, а окремими гайками (місцева назва – колки), що приурочені до улоговин видування. Зазвичай вони невеликі (30-150 м в діаметрі). Рідше, в місцях старих річищ, формуються витягнуті і більш зволожені лісові масиви, які називають сагами. Улоговини видування характеризуються дерновими середньопотужними піщаними підзолистими (нерідко похованими) ґрунтами, з домішкою мулистій (пилової) фракції, які на невеликій глибині (0,5-2 м) підстилаються водонепроникним глинистим шаром. На значних площах слабко засолених лук, вздовж морського узбережжя та понад солоними озерами поширився адвентивний вид маслинка вузьколиста (*Elaeagnus angustifolia*), що місцями формує більш-менш зімкнуті деревостани.

Деревний ярус березових лісів утворює ендемічний вид Нижнього Придніпров'я – береза дніпровська (*Betula borysthena*), включений до Червоної книги України. Березняки ростуть у зниженнях. Із березою співдомінують осика (*Populus tremula*) та груша звичайна (*Pyrus communis*). Більшість гайків є досить "світлими", зімкнутість крон – 0,3-0,6. В підліску трапляються жостір проносний (*Rhamnus cathartica*), крушина ламка (*Frangula alnus*), ожина (*Rubus caesius*). На узліссі звичайно формуються зарості верби розмаринолистої (*Salix rosmarinifolia*) та дроку сибірського (*Genista sibirica*). В трав'яному покриві є як досить ксерофільні, так і гігрофільні види. Домінують кунічник наземний (*Calamagrostis epigeios*), золотушник звичайний (*Solidago virgaurea*), нечуйвітер зонтичний (*Hieracium umbellatum*), мітлиця гігантська (*Agrostis gigantea*), ситник скупчений (*Juncus conglomeratus*), осока висока (*Carex elata*), очерет звичайний (*Phragmites australis*) тощо.

Ліси берези дніпровської відносять до ас. Поо angustifolii-Betuletum borysthena Umanets et I.Sl. 1999 союзу Asparago tenuifolii-Quercion robori Umanets et I.Sl. 1999 класу Salicetea purpurea. Березові гайки в межах НПП більш-менш поширені по всій території пісків, незайнятих штучними лісами. Іноді вони трапляються і в зниженнях серед соснового лісу.

Діброви в межах НПП збереглися в невеликій кількості в урочищі Комендантське та в окол. с. Покровка. Вони представлені невеликими острівними масивами в комплексі з лучною, болотною та

водною рослинністю серед піщаного степу. Формуються у зниженнях з гумусованими і свіжими ґрунтами або в таких же умовах, що виникають на схилах при поступовому переході від піщаного степу до гігрофільних угруповань. В окремих колках налічується до кількох десятків особин. В деревному ярусі з дубом звичайним (*Quercus robur*) інколи співдомінують береза дніпровська (*Betula borysthena*), осика (*Populus tremula*), груша звичайна (*Pyrus communis*), вільха чорна (*Alnus glutinosa*). В підліску переважають глід замшований (*Crataegus alutacea*), крушина ламка (*Frangula alnus*), дрід сибірський (*Genista sibirica*), терен степовий (*Prunus stepposa*), жостір проносний (*Rhamnus cathartica*), ожина (*Rubus caesius*), бузина чорна (*Sambucus nigra*). В трав'яному покриві, який добре розвинутий, домінують грястиця збірна (*Dactylis glomerata*), пирій повзучий (*Elytrigia repens*), пшінка весняна (*Ficaria verna*), підмаренник мареноподібний (*Galium rubioides*), розхідник звичайний (*Glechoma hederacea*), куколиця біла (*Melandrium album*), очерет звичайний (*Phragmites australis*). Серед них досить рідкісні в регіоні конвалія звичайна (*Convallaria majalis*), купина пахуча (*Polygonatum odoratum*), астрагал солодколистий (*Astragalus glycyphyllos*), перестріч гребінчастий (*Melampyrum cristatum*).

Значну площу займають узлісні угруповання класу Trifolio-Geranietae. Характерними для узлісь видами є герань пагорбова (*Geranium collinum*), рутвиця проста (*Thalictrum simplex*), холодок багатolistий (*Asparagus polyphyllus*), молочай напіввологатий (*Euphorbia semivillosa*), вероніка довголиста (*Veronica longifolia*), валеріана лікарська (*Valeriana officinalis*), та зазначені вище чагарники.

Осикові гайки трапляються в більш зволжених зниженнях. Нерідко вони займають нижчу частину березових або дубових колків. Чисті осикові (осика, або тополя тремтяча (*Populus tremula*)) колки трапляються досить рідко. В підліску відмічені крушина ламка (*Frangula alnus*), ожина (*Rubus caesius*), верба сіра (*Salix cinerea*). Травостій утворений здебільшого вологолюбними видами, такими як мітлиця гігантська (*Agrostis gigantea*), ситник скупчений (*Juncus conglomeratus*), осока висока (*Carex elata*), очерет звичайний (*Phragmites australis*).

Вільхові (з вільхою чорною (*Alnus glutinosa*)) ліси займають досить значні площі в північно-західній частині Кінбурської коси вздовж узбережжя Дніпро-Бузького лиману від урочища Бієнкові плавні до основи Очаківської стрілки (с. Покровські хутори та околиці) та в північно-західному куті півострова в окол. с. Покровка. Рідко трапляються в центральній частині коси (урочище Комендантське).

Найкраще вільховий ліс зберігся в урочищі Ковалівська сага. Це мегатрофне досить обводнене болото з домінуванням осок. Деревний ярус чистий вільховий. Вільха досягає 13-18 м заввишки і 25-50 см в діаметрі. Деревна одно-, або багатостовбурна, здебільшого утворюють підвищення – “п’єдестали” 1,2-2 м завширшки, що оточені водою. Вільшняк досить густий, зімкнутість крон сягає 0,8-0,9. Чагарниковий ярус добре розвинутий. У мокріших місцях він представлений вербами попелястою (*Salix cinerea*) та тритичинковою (*S. triandra*). На п’єдесталах ростуть крушина ламка (*Frangula alnus*), ожина сиза (*Rubus caesius*) та несійська (*R. nessensis*), бузина чорна (*Sambucus nigra*). Трав’яний ярус досить густий і високий. В обводнених ділянках домінують різні види осок (*Carex* sp.), теліптерис болотний (*Thelypteris palustris*), півники болотні (*Iris pseudacorus*), омег водяний (*Oenanthe aquatica*), підмаренник болотний (*Galium palustre*), вовчуг європейський (*Lycopus europaeus*), чистець болотний (*Stachys palustris*), вербозілля звичайне (*Lysimachia vulgaris*), щавель прибережний (*Rumex hydrolapatum*), частуха подорожникова (*Alisma plantago-aquatica*), вех широколистяний (*Sium latifolium*), живокіст лікарський (*Symphytum officinale*), рогіз широколистяний (*Typha latifolia*). До п’єдесталів приурочені щитник шартрський (*Dryopteris carthusiana*), мерингія трьохжилкова (*Moehringia trinervia*), тонконіг лісовий (*Poa sylvicola*), слабник водяний (*Myosoton aquatica*), паслін солодко-гіркий (*Solanum dulcamara*). Значне проєктивне покриття мають мохи *Aulacomnium palustre* та *Amblystegium riparium*.

Фрагментарно на території парку зустрічаються також деревні рослини, характерні для заплавної лісової класу *Salicetea purpurea* – верба біла (*Salix alba*) та тополя чорна (*Populus nigra*). Однак вони ніде не утворюють значних масивів, до того ж принаймні частина з них посаджена штучно. Трав’яний покрив утворюють рослини заплавної боліт та лук.

На території парку трапляються чагарникові угруповання. Суцільні чагарникові зарості формуються або в узлісному екотоні навколо лісового масиву, або окремо в зниженнях. Основним утворювачем чагарникових заростей є слива степова (*Prunus stepposa*), крім цього виду, відмічені глід замшовий (*Crataegus alutacea*), жостір проносний (*Rhamnus cathartica*), бузина чорна (*Sambucus nigra*), а на вологіших ділянках домінують крушина ламка (*Frangula alnus*), ожина (*Rubus caesius*), верби тритичинкова (*Salix triandra*) та попеляста (*S. cinerea*). Трапляються також ценози невисоких псамофітних чагарників – верби розмаринолистої (*Salix rosmarinifolia*) та дроку сибірського (*Genista sibirica*). Найкраще чагарникові зарості збереглися в

урочищі Комендантське. Крім природних заростей, в урочищі та вздовж узбережжя Дніпро-Бузького лиману представлені угруповання, сформовані адвентивним видом аморфою кущовою (*Amorpha fruticosa*). Місцями вона заходить у вологі вільхові ліси, формуючи густий підлісок та пригнічуючи місцеві види.

Лучна рослинність (угруповання класу *Molinio-Arrhenatheretea*) поширена головним чином по великих зниженнях (улоговинах) серед арен і частково у невеликих, але глибоких міжкучугурних зниженнях, в останньому випадку разом з лісовими гайками. Рослинний покрив лук сильно варіює в залежності від ступеня зволоження. В справжньолучних угрупованнях домінують мітлиця гігантська (*Agrostis gigantea*), кунічник наземний (*Calamagrostis epigeios*), свинорій пальчастий (*Cynodon dactylon*), комишівник звичайний (*Scirpoides holoschoenus*), костриця лучна (*Festuca pratensis*). У складі різнотрав’я – дивина фіолетова (*Verbascum phoeniceum*), звіробій звичайний (*Hypericum perforatum*), морква дика (*Daucus carota*), пижмо звичайне (*Tanacetum vulgare*), злинка подільська (*Erigeron podolicus*). На болотистих луках домінують осока гостра (*Carex acuta*), осока бережна (*Carex riparia*), очерет звичайний (*Phragmites australis*) тощо. Серед різнотрав’я зустрічаються живокіст лікарський (*Symphytum officinale*), плакун верболистий (*Lythrum salicaria*), сідач коноплевий (*Eupatorium cannabinum*), зніт шорсткий (*Epilobium hirsutum*). За зайнятою площею серед природних угруповань лучна рослинність посідає друге місце, поступаючись лише псамофітно-степовій рослинності. Значні масиви лук трапляються в урочищах Коменданське, Орхідне поле, в зниженні, що прилягає до Ковалівської саги, та по всій території невеликими фрагментами навколо численних озер, лісових гайків, солончаків, у приліторальних зниженнях.

Найсухіші варіанти лук належать до остепнених (лучно-степових) ділянок. Вони займають незначну площу, представлені невеликими ділянками на схилах та деяких днищах неглибоких улоговин видування. Домінуючими видами є костриця борозниста (*Festuca rupicola*), свинорій пальчастий (*Cynodon dactylon*), комишівник звичайний (*Scirpoides holoschoenus*), тонконіг вузьколистий (*Poa angustifolia*), тимофіївка степова (*Phleum phleoides*), кунічник наземний (*Calamagrostis epigeios*). Серед різнотрав’я трапляються люцерна серповидна (*Medicago falcata*), в’язіль барвистий (*Securigera varia*), підмаренник справжній (*Galium verum*), дивина фіолетова (*Verbascum phoeniceum*), березка лінійна (*Convolvulus lineatus*), шавлія дібровна (*Salvia nemorosa*), гвоздика польова (*Dianthus campestris*), чистець прямий (*Stachis recta*) тощо.

Значна частка лук є засоленими. Галофільно-лучна рослинність розвивається в зниженнях, часто вона оточує солоні озера, розташо-

вучись дещо далі від останніх, за поясом солончакової рослинності. Також вона тягнеться вздовж морської літоралі. В рослинному покриві переважають пірій видовжений (*Elytrigia elongata*), костриця східна (*Festuca regeliana*), осока розставлена (*Carex distans*), покісниця гігантська (*Puccinellia gigantea*), полин сантонінський (*Artemisia santonica*), кермек Гмеліна (*Limonium gmelinii*), ситник Жерарда (*Juncus gerardii*), айстра солончакова (*Aster tripolium*), подорожник солончаковий (*Plantago salsa*). Типовими видами засоленних лук є скорзона дрібноквіткова (*Scorzonera parviflora*), алтея лікарська (*Althaea officinalis*), подорожник солончаковий (*Plantago salsa*), тризубець морський (*Triglochin maritimum*), конюшина суницевидна (*Trifolium fragiferum*), кульбаба бессарабська (*Taraxacum bessarabicum*), перстач повзучий (*Potentilla reptans*), морква дика (*Daucus carota*). Галофітно-лучна рослинність, як і лучна, також приурочена до масштабних знижень і має схожі закономірності поширення на аренах.

Власне галофільна рослинність дуже широко представлена в НПП. Вона поширена вздовж морського узбережжя, особливо Ягорлицької затоки, на прилеглих низинних ділянках, по берегах солоних озер тощо. Галофільна рослинність представлена широким спектром угруповань. Угруповання однорічних сукулентних галофітів у вологих екотопах (клас Thero-Salicornietea) трапляються по всій території. Домінанти – солонець простертий (*Salicornia prostrata*), содник солонцевий (*Suaeda salsa*), с. загострений (*S. acuminata*), басія шорстка (*Bassia hirsuta*). Угруповання сукулентних багаторічних облігатних галофітів (клас Salicornietea fruticosae) поширені переважно вздовж морського узбережжя; домінанти – галіміоне бородавчата (*Halimione verrucifera*), кермек маргаритколистий (*Limonium bellidifolium*), покісниця Фоміна (*Puccinellia fominii*), прибережниця звичайна (*Aeluropus littoralis*), сарсазан шишковатий (*Halocnemum strobilaceum*) (рідко – між урочищами Комендантське та Бієнкові плавні). В угрупованнях однорічників на оселищах з різко змінним режимом зволоження та засолення (Crypsietea aculeatae) домінують скритниці колюча (*Crypsis aculeata*) та сашникоподібна (*C. schoenoides*), стелюшок середній (*Spergularia media*), лобода сиза (*Chenopodium glaucum*).

Рослинність морської літоралі характеризується значною комплексністю. Тут представлені угруповання кількох класів рослинності: Sakiletea maritimae – піонерна рослинність прибічної зони піщаних та мушельних морських узбереж (домінують морська гірчиця чорноморська (*Cakile maritima* ssp. *euxina*), спориш чорноморський (*Polygonum euxinum*), молочай щибриковидний (*Euphorbia peplis*),

курай поташний понтійський (*Salsola kali* ssp. *pontica*)); Ammophiletea – рослинність піщаних дюн морського узбережжя (домінують колосняк пісковий (*Leymus sabulosus*), пірій бессарабський (*Elytrigia bessarabica*), миколайчикі приморські (*Eryngium maritimum*), катран понтійський (*Crambe pontica*), морковниця прибережна (*Astrodaucus littoralis*)); Zosteretea marinae – рослинність морського мілководдя (домінують – камка морська (*Zostera marina*) та камка Нольта (*Z. noltii*)); Ruppietea – рослинність солонуватих вод морських лиманів та заток (домінують – рупії морська (*Ruppia maritima*) та великовусикова (*R. cirrhoza*), цанікелія болотна (*Zannichellia palustris*); Juncetea maritimae – рослинність приморських лук (домінують – ситник приморський (*Juncus maritimus*), кермек Гмеліна (*Limonium gmelinii*), осока розтягнута (*Carex extensa*)).

Болотна рослинність з'являється на днищі знижень при виході на поверхню ґрунтових вод. Болотні фітоценози часто оточують водойми та розвиваються в комплексі з лісовою та лучною рослинністю. В складі болотних угруповань основу рослинного покриву складають види класу Phragmito-Magnocaricetea: відмічені осоки висока (*Carex elata*), прибережна (*C. riparia*), гостровидна (*C. acutiformis*), очерет звичайний (*Phragmites australis*), куга озерна (*Scirpus lacustris*), ситник скупчений (*Juncus conglomeratus*), півники болотні (*Iris pseudocorus*), рогіз вузьколистий (*Typha angustifolia*), сідач коноплевий (*Eupatorium cannabinum*), вовчуг європейський (*Lycopus europaeus*), плакун верболистий (*Lythrum salicaria*), сусак зонтичний (*Butomus umbellatus*). На берегах після відступання води розвиваються угруповання однорічних гідрофільних рослин, зокрема, це ситники жаб'ячий (*Juncus bufonius*) та головчастий (*J. capitatus*), смикавці бурий (*Cyperus fuscus*) та Мікелі (*C. michelianus*), ситовник жовтуватий (*Pycnus flavescens*), які є характерними видами класу Isoeto-Nanojuncetea. Береги боліт зарослі лучними рослинами або лісовими угрупованнями. Навколо солоних водойм болотна рослинність галофітизована. Тут переважають бульбокомиш морський (*Bolboschoenus maritimus*), очерет звичайний (*Phragmites australis*), куга Табернемонтана (*Scirpus tabernaemontani*), солончакова айстра звичайна (*Tripolium vulgare*).

Водна рослинність представлення здебільшого солоними водоймами (див. рослинність літоралі), рідше, більш-менш прісними. В Дніпровсько-Бузькому лимані в умовах слабого засолення формуються збіднені угруповання вільноплаваючих плейстофітів (Lemnetea), в яких домінує кушир занурений (*Ceratophyllum demersum*), та укорінених гідатофітів (Potametea) з домінуванням рдесників гребінчастого (*Potamogeton pectinatus*), пронизанолистого

(*P. perfoliatus*) та уруті колосистої (*Myriophyllum spicatum*). Найбільш прісні водойми трапляються у вільхових та дубових лісах, однак здебільшого вони пересихають влітку, тож в їх рослинному покриві домінують болотні види, а з гідатофітів відмічена лише ряска мала (*Lemna minor*).

Синантропна рослинність на аренах пов'язана зі штучними деревними насадженнями, дорогами, інтенсивними пасовищами, тирлами, ділянками інтенсивної рекреації тощо. Рослинний покрив порушених місць утворюють як апофіти: жито дике (*Secale sylvestre*), хондрила ситникоподібна (*Chondrilla juncea*), верблюдка блискуча (*Corispermum nitidum*), спориш відхилений (*Polygonum patulum*), грабельки звичайні (*Erodium cicutarium*), так і заносні адвентивні рослини: булавоносець сіруватий (*Corynephorus canescens*), злинка канадська (*Conyza canadensis*), чіплянка китицева (*Tragus racemosus*), пальчатка звичайна (*Digitaria sanguinalis*), гусятник малий (*Eragrostis minor*), якірці сланкі (*Tribulus terrestris*), а також карантинні ценхрус довгоколючковий (*Cenchrus longispinus* та амброзія полинолиста (*Ambrosia artemisiifolia*).

На території майбутнього НПП представлені рідкісні рослинні угруповання, які включені до Зеленої книги України (2009):

формація берези дніпровської (*Betuleta borysthénicae*) – по всій території;

формація ковили дніпровської (*Stipeta borysthénicae*) – по всій території.

Флора майбутнього національного природного парку є досить репрезентативною відносно Нижньодніпровського піщаного масиву. Тут зосереджено понад 500 видів судинних рослин. Всього виявлено 24 види судинних рослин, занесених до Червоної книги України, Червоного списку МСОП, Європейського Червоного списку, Додатку I Бернської конвенції:

- береза дніпровська (*Betula borysthénica* Klokov) (ЧКУ) – депресії серед піщаного степу, майже по всій території, часто;
- бурачок Борзи (*Alyssum borzaeanum* E.I.Nyarady) (ЧКУ, БЕРН) – приморські піски, Покровська стрілка, рідко;
- бурачок савранський (*Alyssum savranicum* Andr.) (ЄЧС, ЧКУ) – псамофітний степ, по всій території, досить часто;
- волошка короткоголова (*Centaurea breviceps* Iljin) (ЧКУ) – псамофітний степ та заростаючі піски, по всій території, досить часто;
- гоніолімон (кормечник) злаколистий (*Gonolimon graminifolium* (Aiton) Boiss.) (МСОП, ЄЧС, ЧКУ) – псамофітний степ, урочища Біла хатка, Федотове, рідко;

- житняк пухнатокувковий (*Agropyron dasyanthum* Ledeb.) (МСОП) – заростаючі піски, по всій території, часто;
- жовтозілля дніпровське (*Senecio borysthénicus* (DC.) Andr.) (ЄЧС) – піщаний степ, заростаючі піски, лучно-степові ділянки, по всій території, часто;
- зозулинець блощицний (*Orchis coriophora* L.) (ЧКУ) – луки, урочище Орхідне поле, рідко;
- зозулинець болотний (*Orchis palustris* Jacq.) (ЧКУ) – вологі луки, рідко;
- зозулинець запашний (*Orchis fragrans* Pollini) (ЧКУ) – на луках, рідко;
- зозулинець розмальований (*Orchis picta* Loisel.) (ЧКУ) – луки, досить рідко;
- зозулинець салеповий (*Orchis morio* L.) (ЧКУ) – луки, рідко;
- катран морський (*Crambe maritima* L.) (ЧКУ) – приморські піски, вздовж морського узбережжя, нерідко;
- ковила дніпровська (*Stipa borysthénica* Klokov ex Prokud.) (ЧКУ) – псамофітний степ, розсіяно по всій території, нерідко;
- козельці дніпровські (*Tragopogon borysthénicus* Artemcz.) (ЄЧС) – піщаний степ, заростаючі піски, лучно-степові ділянки, по всій території, часто;
- любка зеленокувкова (*Platanthera chloranta* (Cust.) Rchb.) (ЧКУ) – луки, урочище Орхідне поле, рідко;
- мачок жовтий (*Glaucium flavum* Crantz) (ЧКУ) – приморські піски, Покровська стрілка, рідко;
- морковниця прибережна (*Astrodaucus littoralis* (M.Bieb.) Drude) (ЧКУ) – піски узбережжя моря та лиману, досить рідко;
- роговик Шмальгаузена (*Cerastium schmalhausénii* Pacz.) (ЄЧС) – заростаючі піски, піщаний степ, по всій території, досить часто;
- рястка Буше (*Ornithogalum boucheanum* (Kunth) Aschers.) (ЧКУ) – луки, узлісся, розсіяно в різних районах, рідко;
- сон лучний (чорніючий) (*Pulsatilla pratensis* (L.) Mill.) (ЧКУ) – псамофітний степ, лучно-степові ділянки, рідко;
- ушанка полинкова (*Otites artemisetorum* Klokov) (ЄЧС) – лучно-степові ділянки, псамофітний степ, заростаючі піски, по всій території, нерідко;
- холодок Палласа (*Asparagus pallasii* Misch.) (ЧКУ) – приморські піски, піщані солончакові луки, вздовж морського узбережжя, досить рідко;
- чебрець дніпровський (*Thymus borysthénicus* Klokov et Shost.) (МСОП, ЄЧС) – псамофітний степ, по всій території, досить часто.

Для західної частини Кінбурської коси і прилеглих акваторій наводяться занесені до Червоної книги України водорості пунктарія широколиста (*Punctaria latifolia* Grev.), п. найтонша (*P. tenuissima* (C. Agardh) Grev.), родохортон пурпуровий (*Rhodochorton purpureum* (Lightf.) Rosenv.), калітамніон зернистий (*Calithamnion granulatum* (Ducluz.) C. Agardh), хара сивіюча (*Chara canescens* Desv. et Loisel in Loisel), лампротамніум пухирчастий (*Lamprothamnium papulosum* (Wallroth) J. Groves)). На території коси відмічені червонокнижні лишайники: сейрофора ямчаста (*Seiropora lacunosa* (Rupr.) Froden), цетрарія степова (*Cetraria steppae* (Savicz) Karnef.), ксантопармелія грубозморшкувата (*Xanthoparmelia rysssolea* (Ach.) O. Blanco et al.), ксантопармелія загорнута (*Xanthoparmelia convoluta* (Krempelch.) Hale) та гриб свинуха Зерової (*Paxillus zerovae* Wasser).

Характерною особливістю флори НПП, як і в цілому Нижньодніпровських пісків, є значна участь видів, властивих більш північним територіям. Ще однією важливою особливістю флори є значний відсоток ендемічних видів. У складі флори НПП зареєстровані такі ендеміки Нижньодніпровських пісків: волошка короткоголова (*Centaurea breviceps* Iljin.), юринія пухка (*Jurinea laxa* Fish.), чебрець дніпровський (*Thymus borysthenticus* Klokov), а також такі бузько-дніпровські ендеміки: бурачок савранський (*Alyssum savranicum* Andrzej.), глід замшовий (*Crataegus alutacea* Klokov), житняк пухнастоквітковий (*Agropyron dasyanthum* Ledeb.), гоніолімон злаколистий (*Goniolimon graminifolium* (Ait) Boiss.) тощо.

Функціональне зонування території ще не розроблене. В НПП “Білобережжя Святослава” до заповідної зони необхідно включити такі особливо цінні ділянки, як Біла хатка, Качине, Кінбурська Стрілка, Орхідне поле, Покровська коса, Комендантське, Бієнкові плавні, Чимілівські кучугури, Нижні Кучугури, Федотове. Також значну природну цінність мають літоральні піски морського узбережжя, район озер Володимирове та Красне, Гуриних та Антерлицьких озер, березова колка біля озера Глаголь, піщаний степ на захід від Ковалівської саги. Перспективними для включення до мережі заповідних ділянок є піщані масиви на місці згорілих штучних соснових лісів, зокрема, ділянка між урочищем Комендантське та морським узбережжям. Наявність значної кількості природних ділянок, які слугують джерелом діаспор рослин природної флори при демутації згарищ, сприяє тому, що природна рослинність досить швидко поновлюється на згарищах. Значні площі на них зайняті псамофітно-степовими ценозами. В зниженнях відновлюються березові колки або ж відбувається заболочування. Також на згарищах формуються стійкі популяції созофітів – житняка пухнастоквіткового (*Agropyron*

dasyanthum), волошки короткоголової (*Centaurea breviceps*), жовтозілля дніпровського (*Senecio borysthenticus*), козельців дніпровських (*Tragopogon borysthenticus*) тощо. Планується, що заповідна зона займатиме близько 4 тис. га, що становить близько чверті площі суходольної частини парку.

Більша частина території, що увійшла до складу національного природного парку, належить і до регіонального ландшафтного парку “Кінбурська коса”. Природно-заповідних територій інших категорій на цій території немає. Передбачалось, що НПП “Білобережжя Святослава” буде створюватися на базі РЛП “Кінбурська коса”. Однак в ході підготовки документації щодо створення НПП, з нього випала значна частина території, яка є дуже цінною в природному відношенні і входить до складу РЛП. Ці ділянки в майбутньому можуть бути джерелом розширення площі НПП. Зокрема повністю не увійшли до складу НПП такі урочища РЛП “Кінбурська коса”, як Ковалівська сага, Морозівська сага, Покровська (Церковна) сага, Морозівка, Васильківські плавні. Частково до складу НПП увійшли Орхідне поле, Покровська коса, Чимілівські кучугури, Васильківські кучугури, літоральні піски морського узбережжя, піщаний степ на захід від Ковалівської саги. Через дуже високу природну цінність цих територій доцільним є паралельне існування обох об’єктів НПП та РЛП. Оскільки, згідно із законодавством ліквідованим може бути лише об’єкт, який втратив цінність, то ліквідація РЛП суперечить чинному законодавству. Адже, в разі його ліквідації та створення НПП охоронного статусу будуть позбавлені понад 2 тис. га цінних природних територій. Ліквідація РЛП є можливою лише після включення усіх цінних ділянок Кінбурської коси до складу НПП. Іншим джерелом територіальної оптимізації НПП “Білобережжя Святослава” є включення до його складу територій, які не входять до складу РЛП “Кінбурська коса”, але входження яких передбачене науковим обґрунтуванням створення парку. Зокрема, планувалось входження до складу НПП острова Березань. Суттєвого розширення потребує також акваторія НПП. Планувалось входження до складу парку близько 100 тис. га акваторії Чорного моря, Ягорлицької затоки та Дніпровсько-Бузького лиману, тоді як нині у складі парку документально передбачено лише 25 тис. га.

Список літератури

1. Деркач О.М., Тарашук С.В. Наукове обґрунтування створення регіонального ландшафтного парку “Кінбурська коса” // Проект

створення РЛП “Кінбурнська коса” (рукопис). – Миколаїв, ТОВ “Ойкумена”, 1994. – 24 с.

2. Деркач О.М. Інвентаризація флори РЛП “Кінбурнська коса” // Матеріали Літопису природи РЛП “Кінбурнська коса”, 2002. – [15 арк.].

3. Деркач О.М. До питання про створення національного природного парку “Кінбурнська коса” // Розбудова екологічної мережі Українського Причорномор'я. Мат-ли науково-практичної конференції. – Миколаїв: МДУ, 2003а. – С. 29-32.

4. Деркач О.М. Перспективи використання території РЛП “Кінбурнська коса” для навчально-пізнавального та наукового туризму // Зб. наук. праць новорічних біологічних читань. – Миколаїв: МДУ, 2003б. – С. 89-91.

5. Деркач О.М. Ключові ботанічні території Миколаївщини: сучасний стан та проблеми збереження // Теорія і практика заповідної справи в Україні. Збірник наукових праць. – Київ, 2005. – С. 167-173.

6. Довідник найцінніших природних територій Кінбурнського півострова в межах Миколаївської області / Під ред. Г.В.Коломієць, Я.І.Мовчана, Т.І.Котенко. – К.: Інститут зоології ім. І.І.Шмільгаузену НАН України, 2008. – 96 с.

7. Зеров К.К. Рослинність Дніпровсько-Бузького лиману і можливий вплив на неї забирання води // Дніпровсько-Бузький лиман. – К.: Наук. думка, 1971. – С. 14-31.

8. Іллічевський С.О. Матеріали до флори приморської частини України // Укр. ботан. журн. – 1937. – № 15 (23). – С. 253-255.

9. Карнатовська М.Ю. Флора та рослинність Нижньодніпровських арен. – Автореф. дис. канд. біол. наук. – Київ, 2007. – 19 с.

10. Кінбурн: Перспективи збалансованого розвитку. Серія: Збереження біорізноманіття в Приморсько-степовому екокоридорі / С.В.Таращук, Г.В.Коломієць, О.М.Деркач, Я.І.Мовчан, І.І.Мойсієнко, М.М.Парафіло, О.С.Абдулоєва / Під. ред. Г.В.Коломієць. – Київ: Громадська організація “Срібна чайка”, 2008. – 48 с.

11. Коломієць Г., Деркач О., Мовчан Я., Романенко М., Абдулоєва О. Створення національного природного парку “Кінбурн” (“Білобережжя Святослава”): економічно-правові колізії та виклики епохи транзиту // Відповідальна економіка. – 2009. – Вип. 1. – С. 121-138.

12. Коломиец А.В., Мовчан Я.И., Абдулоева О.С., Деркач О.М., Романенко М.Н., Мойсиенко И.И. Национальный парк “Белобережье Святослава”: реальные ценности и опасные иллюзии // Степной бюллетень. – Весна 2010. – № 29. – С. 20-23.

13. Кузнєцова Г.О., Протопопова В.В, Саричева З.А. Флора і рослинність Волижиного лісу в Чорноморському заповіднику // Укр. ботан. журн. – 1969. – 26, № 4. – С. 35-40.

14. Лавренко Є., Прянишніков О. Рослинність Нижньодніпровських (Олешківських) пісків та південного району, що з ними межує (по

дослідженню 1925р.) // Мат-ли по досл. ґрунтів України. – 1926. – Т.1, вип. 3. – 254с.

15. Лавренко Є.М., Порецький А.С. Рослинність Чалбаського і Іванівського масивів та Кінбурнської коси Наддніпровських пісків // Мат-ли охорони природи на Україні. – Харків, 1928. – Вип.1. – С. 127-177.

16. Мойсієнко І.І. Матеріали до ранньовесняної флори регіонального ландшафтного парку “Кінбурнська коса” (Миколаївська область) // Зб. наук. праць “Природничі науки”, вип. Метода, 2007а. – С. 30-32.

17. Мойсієнко І.І. Цінне в соцологічному відношенні урочище “Комендантське” (РЛП “Кінбурнська коса”, Миколаївська область) // VII Міжнародні Новорічні біологічні читання (Миколаїв, грудень 2007 р.): зб. наук. праць, випуск 7 / Під. ред. С.В.Гетманцева. – Миколаїв: МДУ імені В.О.Сухомлинського, 2007б. – С. 206-208.

18. Мойсієнко І.І. Вільховий ліс урочища “Ковалівська сага” (РЛП “Кінбурнська коса”, Миколаївська область) // Науковий вісник Миколаївського державного університету ім. В.О.Сухомлинського. Серія: Біологічні науки. – 2008. – Вип. 23, № 3. – С. 68-70.

19. Мойсієнко І.І., Черемних А.О. Природно-рекреаційна цінність регіонального ландшафтного парку “Кінбурнська коса” // Екологічний бюллетень. – 2009а, № 2. – С. 72-89.

20. Мойсієнко І.І., Черемних А.О. Список видів судинних рослин Покровської коси (РЛП “Кінбурнська коса”) // Зб. наук. праць “Природничі науки”, вип. Метода, 2009б. – С. 11-15.

21. Мойсієнко І.І. Фітозабруднення неаборигенними організмами території Регіонального ландшафтного парку “Кінбурнська коса” // Науковий вісник Миколаївського державного університету ім. В.О. Сухомлинського. Серія: Біологічні науки. – 2009в. – Вип. 24, № 4 (1). – С. 155-158.

22. Мойсієнко І.І., Черемних А.О. Регіональний ландшафтний парк “Кінбурнська коса” в національній екомережі // Магістерські студії. – 2009.

23. Мойсієнко І.І. Просторово-екологічна диференціація лучної рослинності регіонального ландшафтного парку “Кінбурнська коса” // Регіональні проблеми України: географічний аналіз та пошук шляхів вирішення. Зб. наук. праць. – Херсон: ПП Вишемирський, 2011. – С. 223-226.

24. Пачоский И.К. Описание растительности Херсонской губернии. Вып. 3. Плавни, пески, солончаки, сорные растения // Мат-лы по исследованию почв и грунтов Херсонской губернии. – Херсон, 1927. – 187 с.

25. Петрович З. О. Здобутки, проблеми і перспективи регіонального ландшафтного парку “Кінбурнська коса” // Розбудова екологічної мережі Українського Причорномор'я: стан та перспективи. – Миколаїв, 2003. – С. 51–58.

26. Проект організації території регіонального ландшафтного парку “Кінбурнська коса”, охорони, відтворення та рекреаційного використання його природних комплексів та об'єктів : Звіт за договором № 4-ПФ/04 від

01.11.04 / Півд. філія ін-ту екології Націон. еколог. центру України. Керівник теми: О.М. Деркач. – Миколаїв, 2004. – 99 с.

27. Тимошенко П.А. Флороценотичні комплекси Нижньодніпровських арен в умовах антропогенного впливу. – Автореф. дис. канд. біол. наук. – Київ, 2000. – 19 с.

28. Ткаченко В.С., Осичнюк В.В., Парахонська Н.О. Рослинність Кінбурнської коси та прогноз її змін у зв'язку з гідробудівництвом // Укр. ботан. журн. – 1980. – 37, № 4. – С. 70-75.

29. Ткаченко В.С., Уманець О.Ю. Фітоценотична характеристика Солонозерної ділянки Чорноморського біосферного заповідника (Херсонська область, Україна) // Укр. ботан. журн. – 1993. – 50, № 2. – С. 14-23.

30. Уманець О.Ю. Еколого-ценотична характеристика флори піщаних масивів Лівобережжя Нижнього Дніпра та її генезис. – Автореф. дис. канд. біол. наук. – Київ, 1997. – 19 с.

31. Уманець О.Ю. История изучения природной растительности Низовий Левобережного Днєпра // Укр. фітоцен. зб. Сер. А. Фітосоціологія. – 1999. – № 1-2 (12-13). – С. 210-218.

32. Уманець О.Ю., Селюнина З.В., Руденко А.Г. Оптимизация территориальной структуры природоохранных территорий Кинбурнского полуострова // Розбудова екологічної мережі Українського Причорномор'я. Матеріали науково-практичної конференції. – Миколаїв: МДУ, 2003. – 87-90 с.

33. Ходосовцев О.Є. Лишайники причорноморських степів України. – К.: Фітосоціоцентр, 1999. – 236 с.

34. Черняков Д.А. Очерк истории Черноморского заповедника. – Херсон: ОАО "ХГТ", 2007. – 64 с.

35. Яната М. Материалы к флоре Солонозерной лесной дачи Днепровского уезда Таврической губернии // Зап. Крым. о-ва естествоиспытателей. – 1916. – 6. – С. 32-109.

НПП Білоозерський

Згідно указу Президента України № 1048/2009 від 11 грудня 2009 р. "Про створення національного природного парку "Білоозерський" НПП "Білоозерський" створено на території Переяслав-Хмельницького району Київської області та Канівського району Черкаської області на площі 7014,44 га. Територія належала Державній організації "Лісове господарство "Білоозерське", яка підпорядкована Державному управлінню справами. Загальна площа ДО "ЛГ "Білоозерське" становить 26428 га, із них: у Київській області – 16873 га, у Черкаській – 9547 га.

НПП "Білоозерський" знаходиться на лівій надзаплавній терасі Дніпра. За фізико-географічним районуванням (Екол. енциклопедія, 2006) територія належить до Лісостепової зони, Лівобережно-Дніпровського лісостепового краю, Північнопридніпровської терасної низовинної області. За геоботанічним районуванням (Національний атлас, 2008) вона розташована Євразійській степовій області, Лісостеповій підобласті, Східноєвропейській лісостеповій провінції, Лівобережнодніпровському окрузі липово-дубових, грабово-дубових, соснових (на терасах) лісів, лук, галофільної та болотної рослинності.

Середня температура січня –5,8-6,5°C, липня +19,2-20,1°C. Тривалість періоду з температурами понад +10°C становить 155-165 днів. Опадів випадає 500-600 мм, найбільше в червні-липні. Узимку висота снігового покриву в середньому становить 15–25 см, у окремі роки до 40–50 см, хоча бувають зими з нестійким сніговим покривом. Поверхня – горбиста рівнина із загальним нахилом до долини Дніпра, переважають дерново-прихованопідзолисті та дерново-слабопідзолисті ґрунти.

Історія створення парку почалася в 90-х роках ХХ ст., коли Т.Л. Андрієнко та М.Л. Клєстовим було запропоновано проект створення Національного природного парку "Переяславський" площею близько 24 тис га., але цей проект не був реалізований.

Спеціальних ботанічних досліджень на території парку раніше не проводилося. Є лише фрагментарні дані про рослинний світ регіону, які знаходимо в узагальнюючих працях О.С. Роговича (1869), Й.К. Пачоського (1893), В.В. Монтрезора (1886-1891), Ю.Д. Клеопова (1926, 1990), М.В. Дубовика, М.М. Бортняка (1975, 1978), В.К. М'якушко (1972), В.І. Чопика із співавт. (1998).

На території НПП "Білоозерський" переважає лісова рослинність. Більшу частину території (70%) займають соснові ліси, поширені по всій території. Наступні за площею (30%) – це дубові ліси, поширені на півночі та півдні парку.

В соснових лісах в трав'яному ярусі переважають конвалія звичайна (*Convallaria majalis*), вероніка лікарська (*Veronica officinalis*), орляк (*Pteridium aquilinum*), купина пахуча (*Polygonatum odoratum*), куничник наземний (*Calamagrostis epigeios*), костриця червона (*Festuca rubra*), мітлиця тонка (*Agrostis capillaris*). Високу постійність мають звіробій звичайний (*Hypericum perforatum*), смовдь гірська (*Peucedanum oreoselinum*), дзвоники круглолисті (*Campanula rotundifolia*), золотушник звичайний (*Solidago virgaurea*), молочай кипарисовидний (*Euphorbia cyparissias*), нечуйвітер зонтичний (*Hieracium umbellatum*) і суніці звичайні (*Fragaria vesca*). Часто трапляються й інколи з високим покриттям мохи – плевроцій Шребера (*Pleurozium schreberi*) та дикран зморшкуватий (*Dicranum polysetum*). Поодинокі трапляються рідкісні для Лісостепу бореальні види – брусниця (*Vaccinium vitis-idaea*), ортілія однобока (*Orthilia secunda*), плаун булавовидний (*Lycopodium clavatum*). На верхівках піщаних горбів і гряд є ділянки з домінуванням або співдомінуванням лишайників.

На багатших ґрунтах в південній частині парку (кв. 132, 133, 138) поширені ліси дуба звичайного (*Quercus robur*). В їх підліску домінує ліщина (*Corylus avellana*) з домішкою бруслини бородавчастої (*Euonymus verrucosa*) та бузини чорної (*Sambucus nigra*). Трав'яний ярус складається із фіалки дивної (*Viola mirabilis*), чистецю лісового (*Stachys sylvatica*), вероніки дібрової (*Veronica chamaedrys*), вероніки лікарської (*V. officinalis*), косяниці (*Rubus saxatilis*), герані Роберта (*Geranium robertianum*).

В північно-західній частині парку в кв. 31-33 є ділянки багатих ґрунтів, на який формуються ліси, деревостан яких сформований дубом звичайним (*Quercus robur*) з домішкою липи серцелистої (*Tilia cordata*), кленів польового (*Acer campestre*) і гостролистого (*Acer platanoides*). В трав'яному ярусі як доміанти трапляються осока волосиста (*Carex pilosa*) і розрив-трава дрібноквітова (*Impatiens parviflora*). Звичайними видами є купина багатоквітова (*Polygonatum multiflorum*), копитняк європейський (*Asarum europaeum*), підмаренник запашний (*Galium odoratum*), фіалка запашна (*Viola odorata*). Навесні чисельними є кілька видів ефемероїдів. Це анемона жовтецева (*Anemone ranunculoides*), ряст ущільнений (*Corydalis solida*), зірочки жовті (*Gagea lutea*) та маленькі (*Gagea minima*), проліска дволиста (*Scilla bifolia*).

Є в парку ділянки справжніх лук з домінуванням грястиці збірної (*Dactylis glomerata*), пірю повзучого (*Elytrigia repens*), костриці лучної (*Festuca pratensis*), тонконогу лучного (*Poa pratensis*). На сухих піщаних галявинах в ценозах переважають куничник наземний (*Calamagrostis epigeios*), келерія піскова (*Koeleria sabuletorum*).

З великих водойм тут представлено озеро Біле, оточене вербами, значна частина його заросла очеретом (*Phragmites australis*). Найбільш поширені водні ценози з домінуванням жабурника звичайного (*Hydrocharis morsus-ranae*), ряски малої (*Lemna minor*), їжачої голівки непомітної (*Sparganium neglectum*).

До Зеленої книги України занесені такі виявлені в парку рослинні угруповання:

- формація глечиків жовтих (*Nuphareeta luteae*) – Біле озеро;
- формація латаття білого (*Nymphaeeta albae*) – Біле озеро;
- формація сальвінії плаваючої (*Salvinia natantis*) – Біле озеро, заболочені місця в сосновому лісі.

Територія парку була досліджена 2009-2010 р., за цей час нами зареєстровано близько 410 видів судинних рослин.

На території НПП знайдено 7 видів судинних рослин з Червоної книги України, 1 вид з Червоного списку МСОП, 1 – з Європейського Червоного списку, 3 – з Додатку I Бернської конвенції:

- астрагал шерстистоквітковий (*Astragalus dasyanthus* Pall.) (МСОП, ЄЧС, ЧКУ) – на остепненому схилі Канівського водосховища;
- горицвіт весняний (*Adonis vernalis* L.) (ЧКУ) – на остепненому схилі Канівського водосховища;
- жировик Льюеллі (*Liparis loeselii* (L.) Rich.) (БЕРН, ЧКУ) – поодинокі на Білому озері;
- ковила волосиста (*Stipa capillata* L.) (ЧКУ) – на узліссі дубового лісу в кв. 30, 31, трапляється окремими куртинами;
- коручка чемерниковидна (*Epipactis helleborine* (L.) Crantz) (ЧКУ) – в парку поодинокі зростає майже на всій території, чисельні популяції є в дубовому лісі в кв. 31;
- півники сибірські (*Iris sibirica* L.) (ЧКУ) – зростає у складі чагарникових угруповань у кв. 22, популяція нечисленна (куртина близько 2 м. кв.);
- сальвінія плаваюча (*Salvinia natans* (L.) All.) (БЕРН, ЧКУ) – озеро Біле та на заболоченому зниженні у сосновому лісі;
- сон лучний (*Pulsatilla pratensis* (L.) Mill. s.l.; *P. nigricans* Stoeck) (ЧКУ) – в соснових лісах на півночі парку;
- юринея волошковидна (*Jurinea cyanoidea* (L.) Rchb.) (БЕРН) – на сухих піщаних ділянках.

На Канівському водосховищі, поруч з територією парку відмічений водяний горіх плаваючий (*Trapa natans* L.), занесений до Червоної книги України і Додатку I Бернської конвенції.

Функціональне зонування території парку ще не розроблено. На території природоохоронного об'єкту існує декілька перспективних

ділянок (кварталів), які слід включити до заповідної зони. Перш за все це Біле озеро, дубовий ліс в північно-західній частині НПП, степовий схил Канівського водосховища.

До складу НПП “Білоозерський” доцільно включити також цінні у флористичному та історичному відношенні природні ділянки, яким ще не надано статус природоохоронних, а також територіально близькі об’єкти природно-заповідного фонду, які є на території Переяслав-Хмельницького району. Зокрема, це заповідне урочище “Студениківські дубові насадження”, ботанічний заказник місцевого значення “Діброва”, урочище Куряче Горло та Змієві вали із степовою рослинністю.

Список літератури

1. Бортняк М.М. Матеріали до флори Київської області // Укр. ботан. журн. – 1975. – 32, № 4. – С. 445–448.
2. Бортняк М.М. Нові знахідки флори Київщини // Укр. ботан. журн. – 1978. – 35, № 4. – С. 356–361.
3. Геоботанічне районування Української РСР. – К.: Наук. думка, 1977. – 303с.
4. Дідух Я.П., Шеляг-Сосонко Ю.Р. Геоботанічне районування України та суміжних територій // Укр. ботан. журн. – 2003. – 60, № 1. – С. 6–17.
5. Клеопов Ю.Д. Анализ флоры широколиственных лесов европейской части СССР. – К.: Наук. думка, 1990. – 352 с.
6. Клеопов Ю.Д., Дубовик М.В. Ботанічна екскурсія до колишнього Переяславського повіту Полтавщини // Укр. ботан. журн. – 1926. – № 3. – С. 44–45.
7. Краснов А.Н. Материалы для флоры Полтавской губернии. – Харьков, 1891. – 116 с.
8. Монтрезор В.В. Обзорение растений, входящих в состав флоры губерний Киевского учебного округа: Киевской, Подольской, Волынской, Черниговской и Полтавской // Записки Киев. общ-ва естествоисп. – 1898–91. – 508 с.
9. М’якушко В.К. Соснові ліси лівобережної частини Лісостепу України // Укр. ботан. журн. – 1972. – 29, № 4. – С. 492–499.
10. Пачоский И.К. Очерк флоры окрестностей г. Переяславля Полтавский губернии // Зап. Киев. общ-ва естествоисп. – 1893. – Вып. 1. С. 63–141.
11. Рогович А.С. Обзорение семенных и высших споровых растений, входящих в состав флоры губерний Киевского учебного округа: Волынской, Подольской, Киевской, Черниговской и Полтавской. – Киев, 1869. – 308 с.

12. Федорончук М.М., Андрієнко Т.Л., Протопопова В.В, Шевера М.В. Про необхідність створення “НПП Переяславський”, як складової екологічної мережі України. Мат-ли Третьої Міжнар. конф. “Молодь у вирішені регіональних та транскордонних проблем екологічної безпеки. Перспективи формування Пан’європейської Екологічної мережі” (м. Чернівці, 21–22 квітня, 2004 р.). – Чернівці: Зелена Буковина, 2004. – С. 99–105.

13. Федорончук М.М., Шевера М.В. Національний природний парк “Переяславський” повинен таки бути створений // Жива Україна. – 2005. – № 15–16. – С. 9–12.

14. Физико-географическое районирование Украинской ССР / Ред. Попов В.П., Маринич А.М., Ланько А.И. – Киев: Изд-во Киев. ун-та, 1968. – 682с.

15. Чопик В.І., Бортняк М.М., Войтюк Ю.О. та ін. Конспект флори Середнього Придніпров’я. Судинні рослини. – Київ: Фітосоціоцентр, 1998. – 140 с.

НПП Бузький Гард

Національний природний парк “Бузький Гард” створений Указом Президента України від 30.04.2009 № 279/2009 “Про створення національного природного парку “Бузький Гард””.

Територія парку знаходиться в Арбузинському, Братському, Вознесенському, Доманівському та Первомайському районах Миколаївської області. Парк розташований в долині р. Південний Буг від м. Первомайськ до смт Олександрівка Вознесенського району, а також в долині р. Велика Корабельна від с. Благодатне до с. Семенівка Арбузинського району (основна частина) та р. Мертвовод від с. Петропавлівка Братського району до с. Актове Вознесенського району, включаючи долину р. Арбузинка від с. Трикрати до с. Актове (відокремлена ділянка).

Загальна площа території парку становить 6138,13 га, в тому числі 2650,85 га земель, що надаються парку у постійне користування, і 3487,28 гектара земель, що включаються до його складу без вилучення у власників земельних ділянок та землекористувачів.

Процес створення заповідного об'єкту національного рівня в долині Південного Бугу тривав понад 20 років і починався як альтернатива затопленню цих земель водосховищами Південноукраїнського енергокомплексу. За цей час тут було створено низку об'єктів ПЗФ місцевого значення: іхтіологічний заказник “Південно-бузький”, ботанічна пам'ятка природи “Гирло річки Бакшала”, геологічна пам'ятка природи “Протичанська скеля”, геологічна пам'ятка природи “Турецький стіл”, заповідне урочище “Лабіринт”, заповідне урочище “Василева пасіка”, заповідне урочище “Лівобережжя”, заповідне урочище “Літній хутір Скаржинського”. У 1994 році було створено регіональний ландшафтний парк “Гранітно-степове Побужжя”, на основі якого у 2009 році і був створений НПП “Бузький Гард”. При цьому до складу парку не були включені Кодимська ділянка, Прибузьке (Бакшалинське) водосховище та землі м. Южноукраїнська.

За фізико-географічним районуванням України (Екологічна енциклопедія, 2006) територія парку знаходиться в Степовій зоні, Північно-Степовій підзоні, Дністровсько-Дніпровському краї, Південноподільській схилово-височинній області і Південнопридніпровській схилово-височинній області.

За геоботанічним районуванням України (Національний атлас України, 2008) територія належить до Степової області, Дністровсько-Бузького округу різнотравно-злакових степів та байрачних лісів і

Бузько-Дніпровського (Криворізького) округу різнотравно-злакових степів, байрачних лісів та рослинності гранітних відслонень.

Основною ґрунотвірною породою на території НПП є леси. З півночі на південь вони вкривають увесь простір міжріччя. На схилах долини р. Південний Буг та його приток, по балках, в місцях, де спостерігаються відслонення гранітів та гнейсів, утворюється елювій магматичних порід. Майже на всій території парку леси підстелені червоно-бурими глинами. Це зумовлює утворення чорноземів різного ступеню засоленості. Мало розвинені заплави р. Південний Буг та його приток вкриті алювіальними відкладами. Останні представлені жовтуватобурими або сіруватожовтими карбонатними суглинками та супісками.

На вододільних рівнинних ділянках панують глибокі чорноземи, що сформувалися на лесих і лесоподібних суглинках антропогену. На шлейфах схилів у балках на делювіальних лесових породах утворилися намиті чорноземи та лучно-чорноземні ґрунти, розміщені в комплексі з виходами кристалічних порід. На терасах зустрічаються невеликі ділянки супіщаних чорноземів, які розвинулись на легких ґрунтоутворюючих породах. По заплавах річок, утворилися лучні, лучно-болотні та болотні ґрунти, а в місцях близького залягання сильномінералізованих вод – солончаки (Літопис..., 1989).

До парку входить ділянка річки Південний Буг протяжністю біля 44 км. Крім цього, до нього входять, нижні ділянки приток першого порядку: лівих – рр. Сухий Ташлик, Мигійський Ташлик, Велика Корабельна, Мертвовод (з правою притокою р. Арбузинка), правої – р. Бакшала. Також треба відзначити великі балки з постійними водотоками. На лівому березі це Циганова, Дідова, Попова, Мимрикова, Батрацька, на правому – Дубова та Романова. В межах Трикратської ділянки головною є р. Мертвовод (ліва притока Південного Бугу) та її права притока р. Арбузинка.

Внесок у вивчення рослинного світу території, на якій створено НПП “Бузький гард”, зробили І.К. Пачоський (1915, 1917), М.В. Клоков (1950, 1953), Ф.О. Гринь (1950), В.І. Собко (1972, 1993), В.В. Осичнюк (1973), Л.І. Крицька (1996, 2010), В.В. Протопопова (1996), В.В. Новосад (1996, 2010), О.М. Деркач (1990, 1994), В.А. Соломаха (2006), І.І. Мойсієнко (2006), О.Ф. Щербакова (2005, 2010), І.А. Тимченко (2003), В.М. Мінарченко (2003), Л.Я. Партика (2006), В.М. Вірченко (2006), С.О. Нипорко (2006), Б.О. Барановський (2005), І.М. Лоза (2005), С.Я. Кондратюк (2003), І.А. Коротченко (2006), Ю.І. Острівна (2006), Г.Т. Гревцова (2003, 2007), Г.В. Драбинюк (2003, 2006, 2007, 2011), Т.І. Михайлюк (2003, 2005), Т.М. Дарієнко (2003), Е.Н. Демченко (2003), Т.В. Фіцайло (2007) та деякі інші ботаніки. На цій

території описано низку ендемічних видів. У 1880 р. О.А. Андржівським була описана гвоздика бузька (*Dianthus hypanicus* Andr.). Пізніше з цієї ж території описані смілка бузька (*Silene hypanica* Klokov) М.В. Клоковим у 1949 р. та мерингія бузька (*Moehringia hypanica* Gryn' et Klokov) Ф.О. Гринем і М.В. Клоковим у 1950 р.

Сільськогосподарські землі в парку займають площу 2465 га, із них рілля – 320 га, сіножаті – 0,8 га, пасовища – 2091 га, під господарськими шляхами – 54 га. Земель, вкритих лісовою рослинністю – 1894 га, чагарниковою – 143 га, під ползахисними смугами – 35,5 га. Землі без рослинного покриву займають 792 га, із них кам'янистих місць – 700 га, ярів – 49 га, інших – 43 га. Природні водотоки (річки, струмки) займають площу 609 га, ставки 33 га, а площа відкритих заболочених земель – 33 га.

На території парку природна лісова рослинність фрагментарна і представлена дубовими (з *Quercus robur*) байрачними лісами, що збереглися на схилах річкових долин та балок, і заплавами лісами з переважанням тополь білої (*Populus alba*) і чорної (*Populus nigra*), вільхи чорної (*Alnus glutinosa*), верб ламкої (*Salix fragilis*) і білої (*S. alba*) у заплавах та днищах балок.

У наскельних дібровах переважають дуб звичайний (*Quercus robur*), берест (*Ulmus minor*), липа серцелиста (*Tilia cordata*), ясен звичайний (*Fraxinus excelsior*), груша звичайна (*Pyrus communis*), клени татарський (*Acer tataricum*) і польовий (*A. campestre*), а серед чагарників – свидина кров'яна (*Swida sanguinea*), скумпія (*Cotinus coggygria*), глід оманливий (*Crataegus fallacina*), бруслини бородавчаста (*Euonymus verrucosa*) та європейська (*E. europaea*). Звичайними видами дерев є груша звичайна (*Pyrus communis*), яблуня лісова (*Malus sylvestris*). В трав'яному ярусі зростають кропива дводомна (*Urtica dioica*), підмаренник чіпкий (*Galium aparine*), чистотіл великий (*Chelidonium majus*), гравілат міський (*Geum urbanum*).

Частина дубових лісів є лісовими культурами. Деякі з них мають значний вік. Зокрема, в долині р. Арбузинка біля с. Трикрати розташоване урочище "Лабіринт", яке являє собою штучну ясенову діброву, основна частина якої (147 га) насаджена в 1825 році. Крім природних лісів і культур аборигенних видів, досить поширені культури інтродукованих дерев і кущів – робінії звичайної (*Robinia pseudoacacia*), гледичії колючої (*Gleditsia triacanthos*), бузини червоної (*Sambucus racemosa*), аличі (*Prunus divaricata*), вишні звичайної (*Cerasus vulgaris*), ялівцю звичайного (*Juniperus communis*), бузку звичайного (*Syringa vulgaris*), карагани дерев'янистої (*Caragana arborescens*), жимолості татарської (*Lonicera tatarica*) та ін. (Проект..., 2003).

Помітну роль у формуванні рослинного покриву території відіграє чагарниковий тип рослинності. На території представлені чагарникові угруповання з домінуванням глоду озброєного (*Crataegus praearmata*), терену степового (*Prunus stepposa*), таволги зарубчастої (*Spiraea crenatae*) (Костылев, Ткаченко, 1989).

Типовими домінантами степових угруповань є ковила волосиста (*Stipa capillata*), ковила Лессінга (*Stipa lessingiana*), костриця валіська (*Festuca valesiaca*), бородач звичайний (*Botriochloa ischaemum*), келерія гребінчаста (*Koeleria cristata*), кринитарія волохата (*Galatella villosa*). Часто трапляються горошок тонколистий (*Vicia tenuifolia*), зіновать австрійська (*Chamaecytisus ruthenicus*), люцерна румунська (*Medicago romanica*), перстач пісковий (*Potentilla incana*), підмаренник справжній (*Galium verum*), полин Маршаллів (*Artemisia marschalliana*), тонконіг вузьколистий (*Poa angustifolia*), шавлії дібровна (*Salvia nemorosa*) та поникла (*S. nutans*). Враховуючи розчленування рельєфу та різноманіття екоотопів, ділянки із степовою рослинністю мають невелику площу.

На кам'янистих степових ділянках характерними є тонконіг бульбистий (*Poa bulbosa*), келерія гребінчаста (*Koeleria cristata*), дрід красильний (*Genista tinctoria*), жабриця Палласа (*Seseli pallasii*), нечуйвітер волохатенький (*Pilosella officinarum*), маренка румелійська (*Asperula rumelica*), цибуля подільська (*Allium podolicum*), дивина фіолетова (*Verbascum phoeniceum*), самосил білоповстистий (*Teucrium polium*) та ін.

На відслоненнях зустрічаються авринія скельна (*Aurinia saxatilis*), бурачок муровий (*Alyssum murale*), кизильник чорноплодий (*Cotoneaster melanocarpus*), молодило руське (*Sempervivum ruthenicum*), очиток їдкий (*Sedum acre*), щавель пучколопатевиий (*Rumex fasciobus*), деревій блідожовтий (*Achillea ochroleuca*), чебрець двовидний (*Thymus dimorphus*). На окремих ділянках трапляються куртини гвоздики бузької (*Dianthus hypanicus*), чистець вузьколистий (*Stachis angustifolia*), мерингія бузька (*Moehringia hypanica*), сон лучний (*Pulsatilla pratensis*), мигдаль низький (*Amygdalus nana*) та низка інших видів, значна частина яких є рідкісними.

В нижніх та середніх частинах схилів, здебільшого північних експозицій, поширені лучно-степові угруповання з домінуванням кореневищних злаків – тонконогу вузьколистого (*Poa angustifolia*) та пирію повзучого (*Elytrigia repens*). Трапляються чагарникові степи з домінуванням мигдалю степового (*Amygdalus nana*), карагани кущової (*Caragana frutex*), таволги зарубчастої (*Spiraea crenata*).

Серед водних угруповань долини р. Південний Буг переважають угруповання з домінуванням рдесника вузлуватого (*Potamogeton*

nodosus), водопериці колосистої (*Myriophyllum spicatum*), валіснерії спіральної (*Vallisneria spiralis*), куширу темно-зеленого (*Ceratophyllum demersum*) та глечиків жовтих (*Nuphar lutea*). Трапляються лучні ділянки з домінуванням тонконогу лучного (*Poa pratensis*), а у вологіших місцях ценози бульбокомишу морського (*Bolbochoenus maritimus*), лепешняку великого (*Glyceria maxima*), мітлиці повзучої (*Agrostis stolonifera*), осоки гострої (*Carex acuta*), осоки берегової (*Carex riparia*), очерету південного (*Phragmites australis*), очеретянки звичайної (*Phalaroides arundinacea*) (Костюшин та ін., 2007). Типовими видами заплавлених угруповань є вербозілля лучне (*Lysimachia nummularia*), череда трироздільна (*Bidens tripartita*), живокіст лікарський (*Symphytum officinale*), жовтець повзучий (*Ranunculus repens*), шоломниця звичайна (*Scutellaria galericulata*), подорожник середній (*Plantago media*), розхідник звичайний (*Glechoma hederacea*), вех широколистяний (*Sium latifolium*), ожина сиза (*Rubus caesius*), півники болотні (*Iris pseudoacorus*), кропива дводомна (*Urtica dioica*), алтея лікарська (*Althaea officinalis*), борщівник сибірський (*Heracleum sibiricum*), герань лучна (*Geranium pratense*), пирій повзучий (*Elytrigia repens*), лисохвіст лучний (*Alopecurus pratensis*), плетука звичайна (*Calystegia sepium*), гірчак земноводний (форма наземна) (*Polygonum amphibium*), нетреба звичайна (*Xanthium strumarium*).

У рослинності національного парку представлено 11 рослинних угруповань, занесених до Зеленої книги України:

- угруповання звичайнодубових лісів скумпієвих (*Querceta (roboris) cotinosa (coggygriae)*);
- угруповання формації ковили гранітної (*Stipeta graniticolae*);
- угруповання формації ковили вузьколистої (*Stipeta tirsae*);
- угруповання формації ковили найкрасивішої (*Stipeta pulcherrimae*);
- угруповання формації ковили пірчастої (*Stipeta pennatae*);
- угруповання формації ковили пухнатолистої (*Stipeta dasyphyllae*);
- угруповання формації ковили української (*Stipeta ucrainicae*);
- угруповання формації мигдалю низького (*Amygdaleta nanae*);
- угруповання формації ковили волосистої (*Stipeta capillatae*);
- угруповання формації ковили Лессінга (*Stipeta lessingiana*);
- угруповання формації глечиків жовтих (*Nuphareta luteae*).

Базовий список судинних рослин парку був складений на основі звітів про дослідження даної території, пов'язаних з екологічною експертизою, яку проходив проект розширення Південноукраїнського енергетичного комплексу 1988-89 рр. та проекту створення РЛП "Гранітно-степове Побужжя" (1991-1994). В подальшому список

доповнювався в результаті інвентаризаційних досліджень науковців парку та фахівців інших установ.

Флора нижчих рослин вивчена недостатньо, а видовий склад грибів дотепер не визначений. Орієнтовний розподіл видів за систематичними групами: покритонасінні – 865, голонасінні – 2, папоротеподібні – 10, мохоподібні – 76, лишайники – 46, водорості – 141.

Характерною є наявність ендемічних видів гранітних відслонень: смілки бузької (*Silene hypanica* Klokov), гвоздики бузької (*Dianthus hypanicus* Andr.), вишні Клокова (*Cerasus klovkovi* Sobko), очитка Борисової (*Sedum borissovae* Balk.), жабриці Палласа (*Seseli pallasii* Besser), мерінрії бузької (*Moehringia hypanica* Grynj et Klokov), громовика гранітного (*Onosma graniticola* Klokov) та інших (Андриєнко і др., 1985). Місцезнаходження голокучника дубового (*Gymnocarpium dryopteris* (L.) Newman), фегоптериса з'єднуючого (*Phegopteris connectilis* (Michx.) Watt) та рідкісного гібридного виду аспленію (*Asplenium x alternifolium* Wulfen) віддалені від основної частини ареалу на значну відстань і їх присутність є рідкісним для степової зони явищем (Деркач, 1990, Соломаха та ін., 2006).

Значний науковий інтерес мають види з розірваними ареалами, які виявляють зв'язки з Середземномор'ям – чистець вузьколистий (*Stachys angustifolia* M.Bieb.), рутвиця смердюча (*Thalictrum foetidum* L.), деревій блідожовтий (*Achillea ochroleuca* Ehrh.), деревій тонколистий (*A. leptophylla* M. Bieb.), гімносперміум одеський (*Gymnospermium odessanum* (DC.) Takht.), талабан ранній (*Thlaspi praecox* Wulf).

Бріофлора парку на сьогодні вивчена недостатньо, проте, серед мохоподібних були відмічені ксерофільні та гідрофільні раритетні види: *Oxymitra incrassata* (Brot.) Sérgio et Sim-Sim, *Mannia fragrans* (Balbis) Frye et Clark, *Entosthodon hungaricus* (Boros) Loeske, *E. facicularis* (Hedw.) C.Müll., *Cinclidotus fontinaloides* (Hedw.) P.Beauv., *Fissidens crassipes* Wils. ex B.S.G. та ін. Останні два тяжіють до вологих та мокрих місцезростань, інші – до степових ценозів (Партика та ін., 2006).

Із видів судинних рослин, занесених до третього видання Червоної книги України, відмічено 34 види:

- астрагал одеський (*Astragalus odessanus* Besser) – дуже рідко на гранітних відслоненнях в долині Південного Бугу (Щербакова та ін., 2010);
- астрагал понтійський (*Astragalus ponticus* Pall.) – відома одна популяція на кам'янисто-щебнистих схилах правого берега р. Південний Буг між сс. Богданівка та Виноградний Сад Доманівського р-ну (Щербакова та ін., 2010);
- астрагал шерстистоквітковий (*Astragalus dasyanthus* Pall.) – спорадично у верхній частині схилів північно-східної, східної і

південної експозицій, переважно на правому березі Південного Бугу, виступає асектатором ковилово-різнотравних угруповань зі значною участю *Adonis vernalis* та *Pulsatilla pratensis* (Мінарченко та ін., 2003);

- бурачок савранський (*Alyssum savranicum* Andr. ex Besser) – відома одна популяція на піщаному терасовому схилі лівого берега р.Південний Буг між сс. Бузьке Арбузинського р-ну та Олександрівка Вознесенського р-ну (Щербакова та ін., 2010);

- вишня Клокова (*Cerasus klokovii* Sobko) на гранітних відслоненнях в чагарникових заростях в долині р. Південний Буг;

- гвоздика бузька (*Dianthus hypanicus* Andr.) – на гранітних відслоненнях у тріщинах та заглибинах, виповнених дрібноземом (Соломаха та ін., 2006);

- гімноспермій одеський (*Gymnospermium odessanum* (DC.) Takht.) – в чагарникових заростях по правому берегу річки Південний Буг та на о. Великий неподалік с. Богданівка Доманівського р-ну,

- горіцвіт весняний (*Adonis vernalis* L.) – масово на верхніх терасах, слабопорушених степових та лучно-степових ділянках вздовж р. Південний Буг та його приток, часто в розріджених чагарникових заростях, виступає асектатором типчаково-ковилових та ковилових угруповань (Мінарченко та ін., 2003);

- горіцвіт волзький (*Adonis wolgensis* Steven) – спорадично на степових ділянках та кам'янисто-щебнистих схилах;

- громовик гранітний (*Onosma graniticola* Klokov) – на кам'янистих степових схилах в околицях сс. Бузьке та Богданівка;

- дельфіній Сергія (*Delphinium sergii* Wissjul.) – єдине місцезнаходження в південній частині урочища Василева пасіка поблизу с. Трикрати у штучній діброві (Барановський, Лоза, 2005);

- ковила відокремлена (*Stipa disjuncta* Klokov) – на степових схилах в околицях сс. Грушівка та Куріпчине Первомайського р-ну у складі чагарникових та різнотравно-злакових угруповань (Деркач, 1990);

- ковила волосиста (*Stipa capillata* L.) – здебільшого на пологих схилах, звичайний вид степових угруповань, часто домінує;

- ковила вузьколиста (*Stipa tirsia* Stev.) – рідко на схилах північних експозицій у складі лучностепових угруповань;

- ковила гранітна (*Stipa graniticola* Klokov) – на кам'янистих степових схилах в околицях с. Богданівка та між сс. Мигія і Семенівка;

- ковила Лессінга (*Stipa lessingiana* Trin. et Rupr.) – звичайний вид степових угруповань, місцями домінує;

- ковила найкрасивіша (*Stipa pulcherrima* K.Koch) – на степових та кам'янистих ділянках;

- ковила пірчаста (*Stipa pennata* L.) – на схилах із виходами граніту;

- ковила пухнатолиста (*S. dasyphylla* (Czern. ex Lindem.) Trautv.) – на степових схилах, рідко;

- ковила українська (*S. ucrainica* P. Smirn.) – на сухих степових схилах;

- ковила шорстка (*S. asperella* Klokov) – на кам'янистих степових схилах в долині р. Південний Буг між сс. Мигія та Куріпчине на лівому березі, між сс. Грушівка та Іванівка на правому березі (Первомайський р-н) та в околицях с. Богданівка Доманівського р-ну (Деркач, 1990);

- мерінгія бузька (*Moehringia hypanica* Gryn. et Klokov) – на гранітних відслоненнях у тріщинах скель в околицях с. Богданівка та в долині р. Мертвовод між с. Петропавлівка та с. Актове у складі петрофітних угруповань (Соломаха та ін., 2006);

- пирій ковилолистий (*Elytrigia stipifolia* (Czern. ex Nevski) Nevski) – був виявлений на степовій ділянці в околицях с. Актове;

- півники понтичні (*Iris pontica* Zapal.) – спорадично на степових ділянках, трав'янистих та кам'янистих схилах;

- рутвиця смердюча (*Thalictrum foetidum* L.) – на степових схилах та гранітних відслоненнях в околицях с. Богданівка;

- рябчик руський (*Fritillaria ruthenica* Wikstr.) – в чагарникових заростях в нижній третині глибоких балок та рідше в затінку на скелястих гранітних відслоненнях;

- рястка Буше (*Ornithogalum boucheanum* (Kunth) Asch.) – спорадично по балках, берегах річок серед чагарників та на узліссях;

- смілка бузька (*Silene hypanica* Klokov) – на гранітних відслоненнях неподалік с. Куріпчине, в околицях с. Семенівка та на правому березі р. Південний Буг між сс. Богданівка і Виноградний Сад;

- смілка Ситника (*Silene synikii* Krytzka, Novosad et Protopopova) – спорадично на гранітних відслоненнях в околицях сіл Костянтинівка, Богданівка, Куріпчине, Актове (Новосад та ін., 1996);

- сон лучний (*Pulsatilla pratensis* (L.) Mill. s.l.) – часто на степових схилах;

- тюльпан бузький (*Tulipa hypanica* Klokov et Zoz.) – на схилах у складі степових ценозів та петрофітних угруповань;
- тюльпан дібровний (*Tulipa quercetorum* Klokov et Zoz.) – рідко по балках;
- чистець вузьколистий (*Stachys angustifolia* M. Bieb) – на кам'янисто-щебнистих схилах та відслоненнях на лівому березі р. Південний Буг в околицях с. Бузьке (Щербакова, 2005), правому березі р. Південний Буг між селами Богданівка та Виноградний сад, на правому березі р. Мертводожд між с. Петропавлівка та с. Актове;
- шафран сітчастий (*Crocus reticulatus* Steven ex Adams) – часто на степових ділянках.

До Додатку I Бернської конвенції включено 2 види: гвоздика бузька (*Dianthus hypanicus*) та мерінгія бузька (*Moehringia hypanica*). Шість видів рослин занесені до Європейського Червоного списку: астрагал шерстистоквітковий (*Astragalus dasyanthus*), бурачок савранський (*Alyssum savranicum*), гвоздика бузька (*Dianthus hypanicus*), громовик гранітний (*Onosma graniticola*), пирій ковилолистий (*Elytrigia stipifolia*), смілка бузька (*Silene hypanica*).

Згідно проекту організації території, який станом на липень 2012 р. знаходиться на стадії затвердження, для території НПП було запропоноване зонування, згідно якого заповідна зона займає 289 га, зона регульованої рекреації – 4618 га, зона стаціонарної рекреації – 93 га, господарська зона – 1138 га. В межах зони регульованої рекреації на землях, що не перебувають в постійному користуванні парку, виділено п'ять ділянок з особливо цінними природними комплексами загальною площею 142 га, для яких встановлено посилений режим. До господарської зони віднесені всі орні землі на території парку, пасовища, наближені до населених пунктів та біотично малоцінні монокультурні лісові масиви.

Список літератури

1. Андриенко Т.Л., Блюм О.Б., Вассер С.П. и др. Природа Украинской ССР. Растительный мир. – К.: Наук.думка, 1985. – С. 36-37.
2. Барановський Б.О., Лоза І.М. *Delphinium* Sergii Wissjul. (Ranunculaceae) – новий вид для Правобережної України // Укр. бот. журн. – 2005. – 62, № 6. – С. 833-836.
3. Гревцова Г.Т. Кизильники гранітно-степового Побужжя // Збірник наукових праць Полтавського пед. ун-ту. – 2003. – Вип.4 (31). – С. 54-61.
4. Гринь Ф.О., Клоков М.В. Новий вид мерінгії з гранітів р. Південного Бугу // Бот. журн. АН УРСР. – 1950. – 7, № 4 – С. 55-60.

5. Деркач О.М. Доповнення до флори Правобережного степу України // Укр. бот. журн. – 1990. – 47, № 6. – С. 84-85.
6. Деркач О., Тарашук С., Холипенко В. Наукове обґрунтування необхідності створення регіонального ландшафтного парку "Гранітно-степове Побужжя" // Оптимізація природно-заповідного фонду України. Вип.1 – К.: Інст. зоол. НАН України, 1994. – с. 80-87.
7. Драбинюк Г.В., Артамонов В.А., Андрусенко А.М. Біологічне та ландшафтне різноманіття національного природного парку "Бузький Гард". // Природно-ресурсний потенціал збалансованого (сталого) розвитку України: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. – К.: Центр екологічної освіти та інформації, 2011. – т.1. – с.125-128.
8. Драбинюк Г.В., Гревцова Г.Т. Вивчення природних популяцій кизильників на Миколаївщині // Наукові записки. Тернопільський педуніверситет імені Володимира Гнатюка. – 2007. – 3 (33). – С.107-109.
9. Клоков М.В. Новые виды рода *Onosma* L. // Ботанические материалы гербария Ботанического института им. В.Л.Комарова АН СССР. – М.-Л., 1953. – Т. XV. – С. 229, 246-247.
10. Костюшин В., Куземко А., Онищенко В. та ін. Південно- Бузький меридіональний екологічний коридор: стислий огляд біорізноманіття та найцінніші території. – Київ: Чорноморська програма Ветландс Інтернешнл, 2007. – 92 с.
11. Костылев А.В., Ткаченко В.С. Кустарниковая растительность северо-западного Причерноморья // Ботан. журн. – 1989. – 74, № 2. – С. 239-246.
12. Крицкая Л.И., Новосад В.В. Флорсоэкологические особенности степных флор региона Западного Причерноморья в связи с вопросами оптимизации его природно-заповедной сети // Вісник Нац. наук.-природн. муз. – 2001. – С.147-188.
13. Літопис природи регіонального ландшафтного парку "Гранітно-степове Побужжя". Т. 1. – Мигія, 1998. – 79 с.
14. Мінарченко В.М., Тимченко І.А., Драбинюк Г.В. Моніторинг популяцій *Adonis vernalis* L. і *Astragalus dasyanthus* Pall. в регіональному ландшафтному парку "Гранітно-степове Побужжя" // Укр. ботан. журн. – 2003. – 60, № 6. – С. 679-690.
15. Михайлюк Т.И., Дариенко Т.М., Демченко Э.Н. Водоросли гранитных обнажений регионального ландшафтного парка "Гранитно-степное Побужье" (Николаевская обл., Украина) // Новости систематики низших растений. – 2003. – 37. – С. 53-71.
16. Михайлюк Т.И. 2005. Наземные литофильные водоросли "Бугского каньона" (Николаевская обл., Украина) // III Междунар. конф. "Актуальные проблемы современной альгологии" (Харьков, 20-23 апреля 2005 г.). – Харьков, 2006. – С. 103-104.
17. Нипорко С.О. 2006. Мохоподібні пробних ділянок гранітних відслонень каньйону р. Південний Буг. // Мат. Міжнар. конф. молодих

учених-ботаніків "Актуальні проблеми ботаніки, екології та біотехнології" (27-30 вересня 2006 р., м. Київ). – Київ: Фітосоціоцентр, 2006. – С. 21-22.

18. Новосад В.В., Крицкая Л.И., Протопопова В.В. Новый для науки эндемичный вид Гранитно-степового Побужья смілка Ситника (*Silene sytnikii* Krytzka, Novosad et Protopopova), його таксономічні, еколого-ценотичні, хорологічні, генезисні та созологічні особливості // Укр. бот. журн. – 1996. – 53, № 5. – С. 578-585.

19. Осичнюк В.В. Рослинність відслонень кристалічних порід // Рослинність УРСР. Степи, кам'яністі відслонення, піски. – К., 1973. – С. 380, 383-388.

20. Остривная Ю.И., Коротченко И.А. Градиентный анализ экологических условий степной растительности РЛП Гранитно-степное Побужье (Николаевская обл., Украина) // Роль особо охраняемых природ. территорий в сохранении биоразнообразия: Мат-лы междунар. науч.-практ. конф. посвящ. 10-летию Гос. природ. заповедника "Ростовский", 26-28 апреля 2006 г., пос. Орловский, Ростовская обл. – Ростов-на Дону: изд-во Рост. ун-та, 2006. – С.131-135.

21. Партика Л.Я., Вірченко В.М., Нипорко С.О. 2006. До бріофлори регіонального ландшафтного парку "Гранітно-степове Побужжя" // Чорномор. ботан. журн. – 2006. – 2, № 1. – С. 116-122.

22. Пачоский И.К. Описание растительности Херсонской губернии. Т.1. Леса. – Херсон: Паровая типо-литография С.Н. Ольховикова и С.А. Ходушина, 1915. – 203 с.

23. Пачоский И.К. Описание растительности Херсонской губернии. Т.2. Степи. – Херсон: Паровая типо-литография С.Н. Ольховикова и С.А. Ходушина, 1917. – 366 с.

24. Проект створення об'єкту природно-заповідного фонду місцевого значення "Актів". – Миколаїв: Спеціалізований центр проблем екології і ресурсозбереження "Сирена-плюс", 1998. – 71 с. (рукопис).

25. Собко В.Г. Ендемічні та реліктові елементи флори гранітних відслонень Придніпровської височини // Укр. бот. журн. – 1972. – 29, № 5. – С. 624-630.

26. Собко В.Г. Стежинами Червоної книги. – К.: Урожай, 1993. – 176 с.

27. Соломаха В.А., Драбинюк Г.В., Вініченко Т.С., Мойсієнко І.І., Деркач О.М. Адаптивні особливості південнобузьких ендемів *Dianthus hyarpanicus* Andr. та *Moehringia hyarpanica* Gryn' et Klok. // Укр. фітоцен. зб. – Сер. С. – 2006. – Вип. 24. – С. 70-86.

28. Соломаха В.А., Соломаха Т.Д., Драбинюк Г.В., Мойсієнко І.І.. Знахідка *Asplenium x alternifolium* Wulfen у степовій зоні України // Укр. бот. журн. – 2006. – 63, № 9. – С. 515-517.

29. Фіцайло Т.В. Синфітоіндикаційна характеристика чагарникової рослинності класу *Rhamno-Prunetea* Rivas Godey et Carb. 1961 України // Укр. ботан. журн. – 2007. – 64, № 1. – С. 88-98.

30. Щербакова О.Ф. Особливості популяційної структури чистецю вузьколистого *Stachys angustifolia* M. Bieb в Гранітно-Степовому Побужжі та проблеми його охорони // Актуальні проблеми ботаніки та екології. Збірн. наук. праць. – 2005. – Вип. 1. – С. 96-104.

31. Щербакова О.Ф., Новосад В.В., Крицька Л.І. Раритетний флоро-фонд Кодимо-Єланецького Побужжя (ЧКУ, 2009): популяційні та флоро-созологічні аспекти. Рослинний світ у Червоній книзі України: впровадження Глобальної стратегії збереження рослин. Мат-ли міжнар. конф. (11-15 жовтня 2010 р., м.Київ). – Київ: Альтерпрес, 2010. – С. 210-214.

32. Mikhailiuk T.I., Demchenko E.M., Kondratyuk S.Ya. Algae of granite outcrops from the left bank of Pivdennyi Bug river (Ukraine) // Biologia. – Bratislava, 2003. – 58 (4). – P. 589-601.

НПП Великий Луг

Парк створений згідно з Указом Президента України від 10.02.2006 р. (№ 121/2006). Розташований на території Василівського району Запорізької обл. Площа парку становить 16756 га, в тому числі 9324 га земель, що надаються йому в постійне користування, та 7432 га земель, що включаються до його складу без вилучення у землекористувача (Василівська РДА, водний фонд). Парк підпорядкований Мінприроди.

Адміністративно парк поділений на три природоохоронних науково-дослідних відділення (ПОНДВ): “Білозірка” (842 га), “Панай” (7962 га), “Скельки” (7953 га).

Згідно з фізико-географічним районуванням (Екологічна енциклопедія, 2006) територія НПП “Великий Луг” переважно знаходиться у Кінсько-Ялинській низовинній області Лівобережно-Дніпровсько-Приазовської північностепової провінції. ПОНДВ “Білозірка” знаходиться у Дніпровсько-Молочанській низовинній області Причорноморської середньостепової провінції.

Згідно геоботанічного районування (Національний атлас України, 2008) парк розташований у Павлоградському (Самарському) геоботанічному окрузі різнотравно-типчаково-ковилових степів, байрачних лісів та засолених лук Понтичної степової провінції.

Перші ботанічні дослідження на прилеглих до парку територіях розпочаті на початку ХХ ст. Найбільш детальні відомості про рослинність цього району подано в працях О.Л. Бельгарда (1950), Г.І. Білика (1953; 1977), К.К. Зерова (1960, 1972) та Д.В. Дубини (2006а).

Водні ценози займають близько 65% території парку, вони поширені переважно в акваторії Каховського водосховища, також трапляються у ставках р. Білозірки.

Угрупування рдесника пронизанолістого (*Potamogeton perfoliatus*) є найпоширенішими серед ценозів занурених рослин. Вони трапляються на мілководдях різних типів, на різних ґрунтах – від пісків і чистих лесів до мулів на глибинах до 2–2,5 м. Найтипівішими видами цих ценозів, крім домінанти, є рдесник гребінчастий (*Potamogeton pectinatus*), рдесник кучерявий (*P. crispus*) і водопериця кільчаста (*Myriophyllum spicatum*). Трапляються також ценози куширу темнозеленого (*Ceratophyllum demersum*), елодеї канадської (*Elodea canadensis*), водопериці кільчастої (*Myriophyllum verticillatum*), рдесників стиснутого (*Potamogeton compressus*), кучерявого (*P. crispus*), блискучого (*P. lucens*), плаваючого (*P. natans*), гребінчастого (*P. pectinatus*). Останніми роками частіше трапляється і місцями домінує рдесник стиснутий (*Potamogeton compressus*). Раніше цей вид

траплявся на мілководдях водосховища поодиноким (Барановський, 2000).

Угрупування рослин з плаваючими листками поширені менше. Відмічено ценози глечиків жовтих (*Nuphar lutea*), латаття білого (*Nymphaea alba*), водяного горіха плаваючого (*Trapa natans*). На мілководних ділянках трапляються ценози стрілолисту стрілолистого (*Sagittaria sagitifolia*).

Звичайними є ценози плаваючих рослин – рясок малої (*Lemna minor*) і триборозенчастої (*L. trisulca*), трапляються угруповання сальвінії плаваючої (*Salvinia natans*), рідко – альдрованди пухирчастої (*Aldrovanda vesiculosa*).

Прибережно-водна рослинність на території парку займає близько 450 га і представлена ценозами союзу *Phragmites communis*. Угрупування з домінуванням очерету (*Phragmites australis*) поширені на водосховищі майже всюди, переважаючи на більшості ділянок, на всіх типах мілководь і займають близько 80% всієї площі прибережно-водних ценозів. Найчастіше супутниками очерету є рогіз вузьколистий (*Typha angustifolia*), рогіз Лаксмана (*Typha laxmannii*), ряска мала (*Lemna minor*). На меншій площі поширені угруповання їжачої голівки прямої (*Sparganium erectum*), рогозу вузьколистого (*Typha angustifolia*), рогозу широколистого (*Typha latifolia*), сусаку зонтичного (*Butomus umbellatus*).

Менш обводнені (болотні) ценози у межах парку займають невелику площу (до 70 га). Їх репрезентують угруповання очерету південного (*Phragmites australis*), бульбокомишу морського (*Bolboschoenus maritimus*), рідше куги Табернемонтана (*Scirpus tabernaemontani*), осоки гострої (*Carex acuta*). Вони переважно монодомінантні, формуються навколо тимчасових водотоків Типовими асектаторами є мітлиця повзуча (*Agrostis stolonifera*), частуха подорожникова (*Alisma plantago-aquatica*), плетуха звичайна (*Calystegia sepia*), катаброза водяна (*Catabrosa aquatica*), скритниця китниковидна (*Crypsis alopecuroides*), зніт шорсткий (*Epilobium hirsutum*), плакун лозний (*Lythrum virgatum*), вех сизаровидний (*Sium sisaroides*), рогіз вузьколистий (*Typha angustifolia*), рогіз Лаксманів (*Typha laxmannii*).

Загальна площа вкритих лісом земель парку – 681,9 га. Більше половини лісів (375,8 га) знаходиться в заповідній зоні. В зоні регульованої рекреації – 334,8 га; в зоні стаціонарної рекреації – 17,0 га і в господарській зоні – 0,9 га.

Природні ліси національного парку є байрачними, фрагментарно заплавними. Байраки поширені на ділянках “Панай” і “Скельки”. Тут вони набули розвитку в нижніх частинах балок, які виходять до р. Дніпро. Байрачні ліси в межах парку характеризуються незадовіль-

ним ростом головного едифікатора – дуба звичайного (*Quercus robur*), який формує поростеві насадження IV-V бонітету з домішкою інших порід, таких як клен польовий (*Acer campestre*), клен гостролистий (*Acer platanoides*), ясен звичайний (*Fraxinus excelsior*), в'яз голий (*Ulmus glabra*). У підліску значну роль відіграють клен татарський (*Acer tataricum*), терен звичайний (*Prunus spinosa*), бузина чорна (*Sambucus nigra*), глід обманливий (*Crataegus fallacina*). В трав'яному ярусі переважають яглиця звичайна (*Aegopodium podagraria*), чистотіл великий (*Chelidonium majus*), підмаренник чіпкий (*Galium aparine*), зірочник ланцетовидний (*Stellaria holostea*). Більш-менш константними видами дібров парку є буги́ла лісова (*Anthriscus sylvestris*), куцоніжка лісова (*Brachypodium sylvatica*), холодок тонколистий (*Asparagus tenuifolius*), гравілат міський (*Geum urbanum*), ториліс японський (*Torilis japonica*), фіалки шершава (*Viola hirta*) і приємна (*V. suavis*), на слабозасолених ґрунтах домішується солонечник естрагоновидний (*Galatella dracunculoides*) (Бельгард, 1950).

Заплавні ліси поширені на знижених ділянках островів Великі Кучугури та в нижніх частинах балок Маячанської, Басаньки. Формують ці угруповання тополя чорна (*Populus nigra*) та верба біла (*Salix alba*). Чагарниково-трав'яний ярус густий (50-60%). В ньому трапляється крушина ламка (*Frangula alnus*), кропива дводомна (*Urtica dioica*), підмаренник сланкий (*Galium aparine*), зірочник ланцетовидний (*Stellaria holostea*), гравілат міський (*Geum urbanum*), хвилівник звичайний (*Aristolochia clematitis*), іноді очерет південний (*Phragmites australis*).

Колки з берези дніпровської (*Betula borysthena*) фрагментарно трапляються на островах Великі Кучугури. У деревостані, крім берези, трапляється тополя чорна (*Populus nigra*). У підліску переважають крушина ламка (*Frangula alnus*), верба розмаринолиста (*Salix rosmarinifolia*) та ожина сиза (*Rubus caesius*). Трав'яний ярус утворений куничником наземним (*Calamagrostis epigeios*), пірієм повзучим (*Elytrigia repens*), кострицею Беккера (*Festuca beckeri*), кінським часником (*Alliaria petiolata*), іноді очеретом південним (*Phragmites australis*), осокою побережною (*Carex riparia*).

Лісові культури складають 353 га (більше половини загальної площі лісів), 17,0 га займає колекційна ділянка в парку “Дружба” і 0,3 га – лісовий розсадник для вирощування саджанців декоративних лісових порід, призначених для догляду за парком “Дружба” і для реалізації населенню. Серед лісових земель 32,0 га складають рідколісся.

Штучні лісонасадження – це переважно культури сосни кримської (*Pinus pallasiana*), робінії звичайної (*Robinia pseudoacacia*), рідше

дуба звичайного (*Quercus robur*) та гледичії звичайної (*Gleditsia triacanthos*). Також є мішані насадження з робінії та ясена (*Fraxinus excelsior*), клена гостролистого (*Acer platanoides*), в'яза граболистого (*Ulmus minor*). У лісопарковій зоні м. Дніпрорудне поширені мішані насадження з дуба звичайного (*Quercus robur*), сосен кримської (*Pinus pallasiana*) та звичайної (*P. sylvestris*), кленів гостролистого (*Acer platanoides*) та цукристого (*Acer saccharinum*), горіха волоського (*Juglans regia*), софори японської (*Sophora japonica*), ясенів зеленого (*Fraxinus viridis*) та звичайного (*F. excelsior*), робінії звичайної (*Robinia pseudoacacia*). Монодомінантних лісових культур практично немає, у всіх насадженнях співдомінують декілька видів. Чагарниковий ярус цих насаджень формують скупія звичайна (*Cotinus coggygia*), клен татарський (*Acer tataricum*), жимолость татарська (*Lonicera tatarica*), бирючина звичайна (*Ligustrum vulgare*), смородина золотиста (*Ribes aureum*).

Чагарникові угруповання класу Rhamno-Prunetea у межах парку займають площу близько 160 га. Вони формуються у степових балках, де займають середні та нижні, рідше верхні ділянки схилів. Ценози, в яких домінує слива степова (*Prunus stepposa*), формуються на нижніх частинах тальвегів балок, де часто виклинюються ґрунтові води, утворюючи тимчасові водотоки. Вони є перехідними угрупованнями до байрачних лісів, що трапляються у тальвегах балок. З інших видів чагарників і дерев нерідко трапляються бузина чорна (*Sambucus nigra*), алича (*Prunus divaricata*), свидина біла (*Swida alba*), ожина сиза (*Rubus caesius*). Трав'яний ярус цих угруповань формують підмаренник чіпкий (*Galium aparine*) та пірій повзучий (*Elytrigia repens*). Асектаторами є хвилівник звичайний (*Aristolochia clematitis*), холодок кільчастий (*Asparagus verticillatus*), буги́ла лісова (*Anthriscus sylvestris*), чистотіл великий (*Chelidonium majus*), пшінка степова (*Ficaria verna*), ториліс японський (*Torilis japonica*).

Іноді чагарникові ценози, зокрема з домінуванням аморфи куцевої (*Amorpha fruticosa*), формуються вздовж узбережжя Каховського водосховища, частіше на піщаних ґрунтах.

Степи (клас Festuco-Brometea) в парку займають 480 га. Найтипівішими степовими ценозами парку є угруповання типчаку (*Festuca valesiaca* s.l.), що представлені корінними і дигресивними варіантами (рядами). Ці ценози притаманні плакорним ділянкам, рідше трапляються на схилах балок. У першому розрідженому підярусі (80–100 см) зрідка трапляються шипшина Бордзіловського (*Rosa bordzilowskii*), шипшина собача (*Rosa canina*). У другому (основному) під'ярусі домінують ковила волосиста (*Stipa capillata*), грудниця волохата (*Galatella villosa*), тонконіг вузьколистий (*Poa angustifolia*), т. бульбистий (*Poa*

bulbosa)), трапляються види посухостійкого різнотрав'я – люцерна румунська (*Medicago romanica*), чина бульбиста (*Lathyrus tuberosus*), шавлія сухостепова (*Salvia tesquicola*), молочай Серієрів (*Euphorbia seguieriana*), в'язіль барвистий (*Securigera varia*), гострокільник волосистий (*Oxytropis pillosa*), залізник колючий (*Phlomis pungens*).

Дуже поширеними є угруповання з домінуванням бородачу звичайного (*Botriochloa ischaemum*). Типовими їх видами є цибуля кругла (*Allium rotundum*), в'язіль барвистий (*Securigera varia*), грудниця волохата (*Galatella villosa*), льон Черняєва (*Linum czernjaevii*), люцерна румунська (*Medicago romanica*), віниччя сланке (*Kochia prostrata*), самосил білоповстистий (*Teucrium polium*), дивина австрійська (*Verbascum austriacum*). Звичайними у парку є також степи з панівною роллю грудниці волохатої (*Galatella villosa*). Як асектатори в них відмічені бородач звичайний (*Botriochloa ischaemum*), хондрила ситникова (*Chondrilla juncea*), тонконіг вузьколистий (*Poa angustifolia*), келерія гребінчаста (*Koeleria cristata*), молочай Серієрів (*Euphorbia seguieriana*), костриця валіська (*Festuca valesiaca*), самосил білоповстистий (*Teucrium polium*), березка лінійнолиста (*Convolvulus lineatus*), люцерна румунська (*Medicago romanica*), тонконіг бульбистий (*Poa bulbosa*), зміївка азовська (*Cleistogenes maeotica*), гвоздика вугільна (*Dianthus carbonatus*).

Степи з домінуванням ковили волосистої (*Stipa capillata*) на дослідженій території приурочені до вирівняних ділянок плакору, іноді верхів балкових схилів. В них часто співдомінують типчак (*Festuca valesiaca*) або тонконіг вузьколистий (*Poa angustifolia*). Типовими видами є цибуля кругла (*Allium rotundum*), льоннок дроколистий (*Linaria genistifolia*), дивина густоквіткова (*Verbascum densiflorum*), келерія гребінчаста (*Koeleria cristata*), пирій середній (*Elytrigia intermedia*), грудниця волохата (*Galatella villosa*), молочай Серієрів (*Euphorbia seguieriana*), льон австрійський (*Linum austriacum*), люцерна румунська (*Medicago romanica*), горошок мишачий (*Vicia cracca*).

Степи з домінуванням ковили української (*Stipa ucrainica*) на території парку поширені на плескатих мікропідвищеннях степових ділянок і верхніх частинах схилів балок. Часто співдомінують пирій повзучий (*Elytrigia repens*) та грудниця волохата (*Galatella villosa*), відмічені залізник бульбистий (*Phlomis tuberosa*), полин австрійський (*Artemisia austriaca*), горлянка хіоська (*Ajuga chia*), бурачок пустельний (*Allyssum desertorum*), півники низькі (*Iris pumila*), плоскоплідник льонолистий (*Meniocus linifolius*), незабудка дрібноквіткова (*Myosotis micrantha*), рястка Коха (*Ornithogalum kochii*), тонконіг бульбистий (*Poa bulbosa*), піщанка уральська (*Arenaria uralensis*) тощо.

Ценози з домінуванням ковили Лессінга (*Stipa lessingiana*) в межах парку відмічені фрагментарно, приурочені до схилів балок. Типовими їх видами є волошка притиснутолускова (*Centaurea adpressa*), келерія гребінчаста (*Koeleria cristata*), льон австрійський (*Linum austriacum*), віниччя сланке (*Kochia prostrata*), залізник бульбистий (*Phlomis pungens*), шавлія сухостепова (*Salvia tesquicola*), бурачок пустельний (*Alyssum desertorum*), ефедра двоколоскова (*Ephedra distachya*), вероніка трилиста (*Veronica triphyllos*).

Характерними для верхніх ділянок балок є чагарникові ценози з домінуванням карагани кущової (*Caragana frutex*) або мигдалю степового (*Amygdalus nana*). Як правило, співдомінують злаки – костриця валіська (*Festuca valesiaca*), тонконіг вузьколистий (*Poa angustifolia*). Є поодинокі представники роду шипшина (*Rosa*). В трав'яному ярусі часто присутні ковила волосиста (*Stipa capillata*), чебрець двовидний (*Thymus dimorphus*), гвоздика азовська (*Dianthus maeoticus*), подорожник степовий (*Plantago stepposa*), перстач темний (*Potentilla obscura*), козельці великі (*Tragopogon major*).

Піщані ценози класу Festucetea vaginatae поширені лише на островах Великі Кучугури. В них переважають зіноваті дніпровська (*Chamaecytisus borysthenicus*), полин Маршаллів (*Artemisia marschalliana*), житняк пухнастоквітковий (*Agropyron dasyanthum*), осока колхідська (*Carex ligerica*), жито дике (*Secale sylvestre*), молочай Серієрів (*Euphorbia seguieriana*). На зниженнях до них приєднується комишівник звичайний (*Scirpoides holoschoenus*). Місцями на пісках, у гіротичних умовах досить часто розростається аморфа чагарникова (*Amorpha fruticosa*) (Косець, Ткаченко, 1973).

В НПП "Великий Луг" є остепнені, справжні, засолені і болотисті луки (Афанасьєв, 1969; Дубина та ін., 2007; Куземко, 2009). Вони займають близько 110 га. На остепнених луках (союз *Trifolion montani* Naum. 1986) домінують тонконіг вузьколистий (*Poa angustifolia*) і костриця валіська (*Festuca valesiaca*). Притаманні ці ценози перехідним смугам між степами та чагарниковими угрупованнями у балках. У першому розрідженому ярусі трапляються алтея лікарська (*Althaea officinalis*), полин гіркий (*Artemisia absinthium*), цикорій дикий (*Cichorium intybus*), морква дика (*Daucus carota*), головатень руський (*Echinops ruthenicus*), молочай прутівидний (*Euphorbia virgultosa*), латук татарський (*Lactuca serriola*), жовтозілля еруколистое (*Senecio erucifolius*), пижмо звичайне (*Tanacetum vulgare*). У другому (основному) ярусі (40–50 см), крім домінантів, із значним покриттям наявні пирій повзучий (*Elytrigia repens*), стокolos розчепирений (*Bromus squarrosus*), кардарія крупковидна (*Cardaria draba*). Також високу постійність мають березка польова (*Convolvulus arvensis*), злинка ка-

надська (*Conyza canadensis*), підмаренник сланкий (*Galium humifusum*), залізник бульбистий (*Phlomis pungens*), шавлія сухостепова (*Salvia tesquicola*), горошок паннонський (*Vicia pannonica*). У місцях випасу збільшується частка бур'янів, зокрема, утворює плями кропива дводомна (*Urtica dioica*), з'являються амброзія полинолиста (*Ambrosia artemisiifolia*), чорнощир нетреболистий (*Iva xanthifolia*), миколайчики польові (*Eryngium campestre*), резеда жовта (*Reseda lutea*), щавель кінський (*Rumex confertus*), нетреба ельбінська (*Xanthium albinum*) та види засолених місцезростань у зв'язку з ущільненням ґрунту.

Засолені луки (союз *Scorzonero-Juncion gerardii* (Wenbg. 1943) Vicherek 1973), представлені ценозами з домінуванням костриці східної (*Festuca regeliana*), ситника Жерара (*Juncus gerardii*), морквічника лучного (*Silaum silaus*). Угруповання костриці східної займають засолені вирівняні місця середніх частин балок. З нею співдомінує морквічник лучний (*Silaum silaus*). Зазвичай у складі ценозів є морква дика (*Daucus carota*), черсак розрізанолистий (*Dipsacus laciniatus*), пирій видовжений (*Elytrigia elongata*), лаватера тюрінгська (*Lavatera thuringiaca*), латук компасний (*Lactuca serriola*), осот український (*Cirsium ucrainicum*), пирій повзучий (*Elytrigia repens*), подорожник Корнута (*Plantago cornuti*), покісниця розставлена (*Puccinellia distans*), нетреба ельбінська (*Xanthium albinum*).

В подібних екотопах поширені угруповання з домінуванням морквічника лучного (*Silaum silaus*), співдомінує пирій повзучий (*Elytrigia repens*). Поодинокі трапляються морква дика (*Daucus carota*), костриця східна (*Festuca regeliana*), пижмо звичайне (*Tanacetum vulgare*), комишівник звичайний (*Scirpoides holoschoenus*), чина бульбиста (*Lathyrus tuberosus*), деревій щетинистий (*Achillea setacea*), сокирки волотисті (*Consolida paniculata*), оман британський (*Inula britanica*), ситник Жерара (*Juncus gerardii*), кермек Мейєра (*Limonium meyeri*).

Ценози ситника Жерара (*Juncus gerardii*) формуються на нижчих ділянках з більш засоленими вологими ґрунтами. Типовими видами є лаватера тюрінгська (*Lavatera thuringiaca*), очерет південний (*Phragmites australis*), зніт шорсткий (*Epilobium hirsutum*), морквічник лучний (*Silaum silaus*).

До Зеленої книги України занесено 14 виявлених в парку рослинних формацій (Зелена ..., 2009):

угруповання формації ковили Лессінга (*Stipeta lessingianae*) – часто на степових схилах ділянок “Панай” та “Скельки”;

угруповання формації ковили української (*Stipeta ucrainicae*) – спорадично в степах ділянок “Панай” та “Скельки”;

угруповання формації ковили волосистої (*Stipeta capillatae*) – часто в степах ділянок “Панай” та “Скельки”, зрідка на ділянці “Білозірка”;

угруповання формації ковили дніпровської (*Stipeta borysthénicae*) – зрідка на пісках островів Великі Кучугури;

угруповання формації ковили найкрасивішої (*Stipeta pulcherrimae*) – спорадично в степах ділянок “Панай” та “Скельки”;

угруповання формації ковили пірчастої (*Stipeta pennatae*) – спорадично в степах ділянок “Панай” та “Скельки”;

угруповання формації мигдалю низького (*Amygdaleta nanae*) – зрідка на степових схилах ділянок “Панай” та “Скельки”;

угруповання формації лепешняку тростинового (*Glycerieta arundinaceae*) – спорадично на вологих лучних місцях (ділянка “Скельки”);

угруповання формації куги приморської (*Schoenoplecteta littoralis*) – зрідка на мілководдях у акваторії Каховського водосховища (ділянка “Скельки”);

угруповання формації сальвінії плаваючої (*Salvinia natans*) – зрідка на мілководдях у акваторії Каховського водосховища (ділянка “Скельки”);

угруповання формації альдрованди пухирчастої (*Aldrovandeta vesiculosae*) – дуже рідко у протоках островів Великі Кучугури (ділянка “Скельки”);

угруповання формації водяного горіху плаваючого (*Trapa natans*) – спорадично у акваторії Каховського водосховища (ділянка “Скельки”);

угруповання формації латаття білого (*Nymphaea alba*) – звичайно на мілководдях у акваторії Каховського водосховища (ділянка “Скельки”), в т.ч. асоціації із сальвінією плаваючою (*Salvinia natans*) та плауном щитolistим (*Nymphoides peltata*);

угруповання формації глечиків жовтих (*Nuphara lutea*) – звичайно на мілководдях у акваторії Каховського водосховища (ділянка “Скельки”), в т.ч. асоціації із сальвінією плаваючою (*Salvinia natans*) і водяним горіхом плаваючим (*Trapa natans*).

Флора парку за нашими даними нараховує 410 видів судинних рослин з 259 родів, 76 родин та 4 відділів, що становить 26,9 % від загальної чисельності флори Запорізької області (Тарасов, 2005). Провідними родинами у флорі парку є *Asteraceae* – 73 види, *Poaceae* – 54, *Fabaceae* – 26, *Brassicaceae* – 17. В цілому, перші 10 родин складають 62,8% від загальної кількості флори. 34 родини представлені лише одним видом. Особливістю флори дослідженої території є багатство видів голарктичних родин *Poaceae* і *Cyperaceae*. Провідними родами флори є: *Potamogeton* L. і *Carex* L. (по 7 видів), *Artemisia* L. (6), *Achillea* L., *Astragalus* L., *Chenopodium* L., *Euphorbia* L., *Senecio* L., *Ranunculus* L. (по 5 видів). Паритетна фракція флори нараховує 40 видів судинних рослин (Коломійчук, 2007; Шевченко, 2009).

На території парку виявлено 20 видів судинних рослин, занесених до Червоної книги України, 2 види з Червоного списку МСОП, 7 з Європейського червоного списку, 4 види з Додатку I Бернської конвенції:

- альдрованда пухирчаста (*Aldrovanda vesiculosa* L.) (ЧКУ, БЕРН) – спорадично трапляється на мілководних ділянках проток островів Великі Кучугури, іноді формує угруповання;
- астрагал шерстистоквітковий (*Astragalus dasyanthus* Pall.) (ЧКУ, ЄЧС, МСОП) – зрідка трапляється на степових схилах верхів'їв Маячанської балки;
- береза дніпровська (*Betula borysthena* Klokov) (ЧКУ) – нижньодніпровський піщаний ендемік, який формує колки на островах Великі Кучугури;
- брандушка різнокольорова (*Bulbocodium versicolor* (Ker-Gawl.) Spreng.) (ЧКУ) – відмічена на території ПОНДВ “Панай”, зокрема трапляється у балках Басанька та Маячанській;
- водяний горіх плаваючий (*Trapa natans* L. s.l.) (ЧКУ, БЕРН) – часто трапляється у протоках архіпелагу Великі Кучугури та малопроточних місцях Каховського водосховища;
- волошка Конки (*Centaurea konkae* Klokov) (ЧКУ, ЄЧС) – ендемік нижньодніпровських пісків, який спорадично трапляється лише на відкритих пісках островів Великі Кучугури;
- жовтозілля дніпровське (*Senecio borysthensis* (DC.) Andr. ex Czern.) (ЄЧС) – понтичний піщаний ендемік, який спорадично зустрічається в западинах піщаного степу на островах Великі Кучугури;
- карагана скіфська (*Caragana scythica* (Kom.) Pojark.) (ЧКУ, ЄЧС) – причорноморський степовий ендемічний вид, який зрідка трапляється на степових схилах Маячанської балки;
- ковила волосиста (*Stipa capillata* L.) (ЧКУ) – поширена на степових ділянках парку, де нерідко формує угруповання з *Festuca valesiaca*, *Botriochloa ischaemum*, рідше з *Agropyron pectinatum*;
- ковила найкрасивіша (*Stipa pulcherrima* C.Koch) (ЧКУ) – спорадично зростає на вапнякових відслоненнях Маячанської та Басанської балок, де формує угруповання з *Botriochloa ischaemum*;
- ковила дніпровська (*Stipa borysthensis* Klokov ex Prokudin) (ЧКУ) – в парку трапляється на островах Великі Кучугури, де спорадично трапляється в угрупованнях піщаного степу та зрідка на супіщаних ґрунтах по схилах балок на ділянці “Скельки”;
- ковила Лессінга (*Stipa lessingiana* Trin. et Rupr.) (ЧКУ) – на території парку часто трапляється на ділянках степу з переважанням *Festuca valesiaca*, де часто співдомінує;

- ковила українська (*Stipa ucrainica* P. Smirn.) (ЧКУ) – на території НПП трапляється досить часто досить часто в степах Маячанської балки, формує угруповання (разом з *Festuca valesiaca*, *Agropyron pectinatum*, *Stipa lessingiana*), які приурочені до ділянок плакору з чорноземними ґрунтами;

- козельці дніпровські (*Tragopogon borysthensis* Artemcz.) (ЧКУ) – причорноморський піщаний ендемік, на островах Великі Кучугури спорадично трапляється у смугі піщаного степу;

- півонія тонколиста (*Paeonia tenuifolia* L.) (ЧКУ, БЕРН) – причорноморський субендемічний вид, дуже рідкісний на території парку, відмічений на степових ділянках в окол. с. Маячка;

- плавун щитолістий (*Nymphoides peltata* (S.G.Gmel.) O.Kuntze) (ЧКУ) – спорадично трапляється на мілководдях та у затоках Каховського водосховища;

- рястка Буше (*Ornithogalum boucheanum* (Kunth) Aschers.) (ЧКУ) – трапляється спорадично на узліссях, у чагарникових заростях балки Басаньки, у верхів'ї Маячанської балки (окол. с. Ясна поляна), у степових балках біля м. Дніпрорудне;

- сальвінія плаваюча (*Salvinia natans* (L.) All.) (ЧКУ, БЕРН) – трапляється на мілководдях Каховського водосховища, у протоках островів Великі Кучугури формує фрагменти угруповань;

- тюльпан Шренка (*Tulipa schrenkii* Regel) (ЧКУ) – зрідка трапляється в балці Басанька, верхів'ях Маячанської балки у смугі степу з переважанням *Festuca valesiaca*, *Botriochloa ischaemum*;

- тюльпан гранітний (*Tulipa graniticola* (Klokov et Zoz) Klokov) (ЧКУ) – ендемік Українського кристалічного щита, зрідка трапляється на виходах гранітів поблизу сіл Маячка і Скельки;

- шафран сітчастий (*Crocus reticulatus* Steven ex Adams) (ЧКУ) – відмічений на степових схилах Маячанської балки;

- фіалка Лавренка (*Viola lavrenkoana* Klokov) (ЄЧС) – понтичний піщаний ендемік, що спорадично трапляється на островах Великі Кучугури;

- цибуля савранська (*Allium savranicum* Besser) (ЧКУ) – понтичний піщаний ендемік, що спорадично трапляється на островах Великі Кучугури;

- чебрець дніпровський (*Thymus borysthensis* Klokov et Des.-Shost.) (МСОП, ЄЧС) – південнопонтичний піщаний ендемік, трапляється на слабозакріплених пісках, де домінують *Carex colchica*, *Secale sylvestre*.

Заповідна зона парку (8104 га, 86,9%) включає три ділянки: острови Великі і Малі Кучугури з двокілометровою акваторією навколо

архіпелагу, частину ур. Маячанська Балка, частину ур. Білозірське. Зона регульованої рекреації (1124,55 га, 12,1%) включає прибережну територію Каховського водосховища від Дніпрорудненського порту до урочища Басанька, зелену зону м. Дніпрорудне, частину урочищ Білозірське та Маячанська Балка. Зона стаціонарної рекреації (48,6 га, 0,5%) включає парк “Дружба” м. Дніпрорудне та прибережні ділянки міста та сіл Златополь, Маячка, Скельки. До господарської зони (47,5 га, 0,5%) належить невелика частина Каховського водосховища, ставки, територія центральних садиб парку та його відділень і лісових кордонів (Проект організації..., 2007).

Територія НПП “Великий Луг” пропонується для внесення до Рамсарського списку під назвою “Верхів’я Каховського водосховища” (Дубина, 2006 а).

Список літератури

1. Афанасьев Д.Я. Природні луки // Рослинність УРСР. – К.: Наук. думка, 1969. – 253 с.
2. Барановский Б.А. Растительность руслового равнинного водохранилища (на примере Запорожского (Днепроовского) водохранилища). – Днепропетровск: Изд-во ДГУ, 2000. – 169 с.
3. Бельгард О.Л. Лесная растительность юго-востока УССР. – К.: Изд-во КГУ, 1950. – 263 с.
4. Білик Г.І. Сіножаті і пасовища Півдня УРСР, їх раціональне використання та поліпшення // Ботан. журн. АН УРСР. – 1953. – 10, № 4. – С. 45-58.
5. Воронка В.П., Демченко В.О., Коломійчук В.П., Катиш С.В., Бусел В.С. Біленько-розумовські плавні // Водно-болотні угіддя України. Довідник. – К.: Чорноморська програма Ветландс Інтернешнл, 2006. – С. 246-252.
6. Гальченко Н.П., Андрієнко-Малюк Т.Л. Ботаніко-географічні та флористичні особливості території Дніпровського екокоридору / Дніпровський екологічний коридор. – К.: Wetlands International Black Sea Programme, 2008. – С. 50-53.
7. Геоботанічне районування Української РСР. – К.: Наукова думка, 1977. – 304 с.
8. Дубина Д.В. Поширення, фітоценологія та продуктивність лататтевих у водосховищах Дніпровського каскаду // Укр. ботан. журн. – 1973. – 30, № 6. – С. 694-702.
9. Дубина Д.В. Ценози лататтевих на Україні // Укр. ботан. журн. – 1974. – 31, № 5. – С. 587-593.
10. Дубина Д.В. Класифікація вільноплаваючої рослинності водойм України // Укр. ботан. журн. – 1986. – 43, № 5. – С. 1-15.

11. Дубина Д.В. Верхів’я Каховського водосховища плавні // Водно-болотні угіддя України. Довідник. – К.: Чорноморська програма Ветландс Інтернешнл, 2006 а. – С. 253-257.

12. Дубина Д.В. Вища водна рослинність. Lemnetae, Potametea, Ruppietea, Zosteretea, Isoetes-Littorelletea, Phragmites-Magnocaricetea // Рослинність України. – К.: Фітосоціоцентр, 2006 б. – 412 с.

13. Дубина Д.В., Шеляг-Сосонко Ю.Р. Географічна структура флори водойм України // Укр. ботан. журн. – 1984. – 41, № 4. – С. 1-7.

14. Дубина Д.В., Дзюба Т.П., Нойгойзлова З., Соломаха В.А., Тищенко О.В., Шеляг-Сосонко Ю.Р. Галофітна рослинність Класи Bolboschoenetea maritimi, Festuco-Puccinellietea, Molinio-Juncetea, Crupsietea aculeatae, Thero-Salicornietea strictae, Salicornietea fruticosae, Juncetea maritimi // Рослинність України. – К.: Фітосоціоцентр, 2007. – 315 с.

15. Зеров К.К. Основні особливості формування рослинності Каховського водоймища за три роки його існування // Укр. ботан. журн. – 1960. – 17, № 1. – С. 3-11.

16. Зеров К.К. Основные черты формирования растительности днепровских водохранилищ в первые годы существования // Гидробиол. режим Днепра в условиях зарегулирования стока. – Киев, 1967. – С. 223-248.

17. Зеров К.К. Мелководья Днепровских водохранилищ // Гидробиол. Журн. – 1972. – 8. – № 2. – С. 15-22.

18. Зуб Л.Н. Рдесты Каховского водохранилища // Актуальные вопросы водной экологии: Мат-лы всеюзн. конфер. молодых ученых. – Киев, 1990. – С. 16-20.

19. Зуб Л.Н. Эколого-ценотические особенности растительного покрова мелководий Среднего и Нижнего Днепра // Вестн. экологии. – 1996, № 1-2. – С. 78-111.

20. Каталог раритетного біорізноманіття заповідників і національних природних парків України. Фітогенетичний фонд, мікогенетичний фонд, фітоценотичний фонд. Під наук. ред. С.Ю. Поповича. – К.: Фітосоціоцентр, 2002. – 276 с.

21. Клоков М.В. Псаммофильные флористические комплексы на территории УССР (опыт анализа псаммофитона) // Новости систематики высших и низших растений. – Киев: Наукова думка, 1980. – С. 90-150.

22. Коломійчук В.П. Ботанічна характеристика НПП “Великий Луг” // Актуальні проблеми ботаніки та екології. Мат-ли міжнарод. конференції молодих учених-ботаніків (17-20 вересня, 2007., м. Київ). – Київ: Фітосоціоцентр, 2007. – С. 99-101.

23. Коломійчук В.П., Подорожний С.М., Пюрко О.Є. Рідкісні види судинних рослин Запорізької області // Й.К. Пачоський та сучасна ботаніка. – Херсон: Айлант, 2004. – С. 282-286.

24. Корелякова И.Л. Растительность Днепровских водохранилищ // Автореф... докт. биол. наук. – Казань, 1982. – 42 с.

25. Корелякова И.Л., Горбик В.П., Сиренко Л.А. Высшая водная растительность Днепра и Днепровских водохранилищ // Растительность и бактериальное население Днепра и его водохранилищ. – К.: Наук. думка, 1989. – С. 5-47.

26. Косець М.І., Ткаченко В.С. Рослинність пісків // Рослинність УРСР. Степи, кам'яністі відслонення, піски. – К.: Наукова думка, 1973. – С. 404-425.

27. Куземко А.А. Лучна рослинність. Клас Molinio-Arrhenatheretea // Рослинність України. – К.: Фітосоціоцентр, 2009. – 376 с.

28. Проект організації території національного природного парку “Великий Луг”, охорони, відтворення та рекреаційного використання його природних комплексів і об'єктів. Пояснювальна записка. – Запоріжжя. – 2007. – Т. I, книга 1

29. Рослинність УРСР. Ліси УРСР. – К.: Наукова думка, 1971. – 460 с.

30. Русинов О.О., Сиренко Л.А. Каховське водосховище. – Географічна енциклопедія України: в 3-х т./ Ред.-кол.: О.М. Маринич та ін. – К.: УРЕ, 1990. – Т. 2. – С. 130-131.

31. Соломаха В.А. Синтаксономія рослинності України. Третє наближення. – К.: Фітосоціоцентр, 2008. – 296 с.

32. Тарасов В.В. Флора Дніпропетровської та Запорізької областей. Судинні рослини. – Д.: Вид-во ДНУ, 2005. – 276 с.

33. Флоровський А.М. Плавневі ліси Нижнього Дніпра. – К.: Вид-во АН УРСР, 1950. – 69 с.

34. Шевченко А.В. Рідкісні види судинних рослин Національного природного парку “Великий Луг”, занесені до Червоної книги України // Актуальні проблеми ботаніки та екології. Мат-ли міжнарод. конференції молодих учених (11-15 серпня, 2009., м. Кременець). – Київ: Фітосоціоцентр, 2009. – С. 148-149.

35. Шелегеда В.І., Шелегеда О.Р. Рідкісні та зникаючі рослини Запорізької області. – Запоріжжя: ТанDEM Арт Студія. – 2008. – 96 с.

36. Шеляг-Сосонко Ю.Р., Осычнюк В.В., Андриенко Т.Л. География растительного покрова Украины. – Киев: Наукова думка. – 1982. – 288 с.

НПП Верховинський

НПП “Верховинський” створено Указом Президента України від 22 січня 2010 р. (№ 58/2010) в адміністративних межах Верховинського району Івано-Франківської області. Парк підпорядкований Мінприроди. Загальна площа НПП становить 12022,9 га, всі землі надано парку у постійне користування. Їх вилучено у державних підприємств “Верховинське лісове господарство” (9131,1 га) та “Гринявське лісове господарство” (2891,8 га). Новостворений парк знаходиться у Чивчино-Гринявських горах (верхів'я Білого і Чорного Черемошів). Це найбільш віддалена і важкодоступна частина Українських Карпат. Першим запропонував організувати в цьому регіоні заповідний об'єкт grinявський надлісничий Я. Тюркот, який у 1930 р. звернувся до Львівської дирекції державних лісів з пропозицією створити тут природний резерват. У кінці 30-х років минулого століття відомий польський ботанік Б. Павловський (Pawłowski, 1937) наводить перелік 18 найцінніших у ботанічному відношенні ділянок Чивчинських гір, площею від 1,0 до 933,0 га, які слід узяти під охорону. Ці пропозиції за ініціативи С.М. Стойка (1966) було реалізовано у 60-х роках минулого століття. На необхідності створення у Чивчинах заповідних об'єктів наголошували у своїх публікаціях В.П. Горбик та Т.Л. Андриєнко (1969), Є.М. Брадїс (1969), В.П. Горбик (1972), Л.І. Мілкіна (1980). З огляду на високу природоохоронну цінність цієї території пропонується організувати тут великий за територією заповідний об'єкт – заповідник або національний парк, який став би частиною міждержавного україно-румунського природного резервату (Загультський, Чорней, 1993; Чорней та ін., 1993; Трибун, 1995 та ін.). Першими кроками на шляху реалізації цих пропозицій можна вважати створення у 1997 р. ландшафтного заказника місцевого значення “Чивчино-Гринявський” площею 7243,0 га, гідрологічного заказника місцевого значення “Ріка Чорний Черемош з прибережною смугою” площею 1740,0 га. Після 2000 р. підкреслюється комплексна природоохоронна цінність Чивчин як однієї з ключових територій екомережі Карпат (Величко, Чорней, 2005; Попович, 2007; Брусак та ін., 2008), звертається увага на необхідність надання природоохоронного статусу усій території регіону (Величко, 2006; Чорней, 2009). Практична реалізація цих ідей почалась із створенням у регіоні національного природного парку “Верховинський”.

За фізико-географічним районуванням (Екол. енциклопедія, 2007) більшість території НПП знаходиться в межах Рахівсько-Чивчинської області Українських Карпат, четверта частина – в Полонинсько-Чорногірській області. За геоботанічним районуванням (Національний

атлас України, 2008) територія належить до Європейської широколистянолісової області, Карпатсько-Альпійської гірської провінції, Східно-карпатської підпровінції, Мармаросько-Чорногірсько-Свидовецького округу скельно- та звичайнодубових, букових, ялицевих та ялинових лісів, субальпійської та альпійської рослинності.

Чивчинські гори, в межах яких розташована більша частина НПП “Верховинський”, є північно-західною частиною Мармароського кристалічного масиву. Це єдиний в Українських Карпатах район, де на поверхню виходять найдавніші метаморфічні утворення, перекриті осадовим палеозойським та мезозойським чохлам. Упродовж всієї доступної огляду історії Мармароський масив розвивався по іншому, окремо від флішової області, до якої належать Гринявські гори. Більша тривалість субаерального існування, тривала ізоляція від суміжних областей суші, а також своєрідна геологічна будова стали причинами формування специфічної флори цього регіону. Територія НПП охоплює південну та центральну частини Чивчинських гір. Тверді метаморфічні і масивні осадові породи утворюють тут зубчасті гребені крутосхиливих хребтів з численними шпильми і скелями. На схилах хребтів трапляються виходи юрських вапнякових брил, які є осередками, де росте велика кількість раритетних видів. Гринявські гори по р. Чорний Черемош межують з Чивчинськими. Ця частина території парку складена міцними пісковиками, кварцитами, конгломератами і сланцями крейди й палеогену. Переважно флішевий характер зумовлює тут одноманітність рослинного покриву і порівняно бідний флористичний склад. Таким чином, загальний рельєф і мікрорельєф території НПП гетерогенні, поверхня сильно розчленована, відслонення різних порід створюють велику різноманітність еколого-мікрокліматичних та едафічних ніш, що відіграють значну роль в розподілі природних видів з різними екологічними вимогами.

Чивчинські гори, незважаючи на віддаленість, здавна привертали увагу ботаніків. Ботанічні дослідження на території, яку зараз займає НПП, почалися ще у XIX ст. Вони мали суто флористичний характер, результати наведено у працях О. Волощака (Wołoszszak, 1888) та Х. Запаловича (Zapałowicz, 1889; 1906; 1908; 1911). У середині 30-х років минулого століття на території Чивчинських гір працювала комплексна ботанічна експедиція польських вчених під керівництвом Б. Павловського. За її результатами опубліковані аналіз флори Чивчинських гір (Pawłowski, 1948) та їхня геоботанічна характеристика (Pawłowski, Walas, 1949). Відомості про флору і рослинність Чивчинських гір містяться у працях низки українських ботаніків: В.І. Чопика (1969; 1976), Є.М. Брадїс (1969), В.П. Горбика (1968 а; 1968 б), В.П. Горбика і Т.Л. Андрієнко (1969), К.А.

Малиновського (1980), С.О. Волгіна та Н.М. Сичак (1989 а; 1989 б; 1992), Л.І. Мілкіної (1994), І.І. Чорнея (2005; 2006), І.І. Чорнея та В.В. Буджака (2003), М.В. Величка та І.І. Чорнея (2003; 2004), М.В. Величка, І.І. Чорнея та В.В. Буджака (2004 а; 2004 б), а також у різних “Флорах”, “Визначниках”, “Червоних книгах”.

До складу НПП включено лише землі лісового фонду. Ліси та інші лісовкриті площі займають 94,0%, сіножаті і пасовища – 2,6%, під водою – 0,3%, інші землі – 3,1% території.

Серед лісової рослинності НПП “Верховинський” переважають хвойні ліси і угруповання криволісся класу *Vaccinio-Piceetea*. Чивчинські гори належать в Українських Карпатах до регіонів, де добре збереглася первинна кліматична верхня межа лісу (Малиновський, 1980), яка тут становить у середньому 1590 м н.р.м., але в різних частинах регіону залежить від рельєфу, висоти гір та діяльності людини. Найкраще вона збереглася у південно-східній частині Чивчин, де якраз і знаходиться парк, сягаючи на Гнетесі 1680, Палениці – 1650 і Хитанці – 1640 м н.р.м. Ялина європейська (*Picea abies*) формує на території НПП одноярусні монодомінантні угруповання. Підлісок зазвичай дуже зріджений або й зовсім відсутній. У його складі з високим ступенем постійності трапляються шипшина повисла (*Rosa pendulina*), таволга в'язолиста (*Spiraea ulmifolia*), малина (*Rubus idaeus*), жимолость чорна (*Lonicera nigra*), рідше – вовчі ягоди звичайні (*Daphne mezereum*). У складі трав'яного ярусу домінують ожика лісова (*Luzula sylvatica*), підбілик альпійський (*Homoglyne alpina*), кунічник волохатий (*Calamagrostis villosa*), квасениця звичайна (*Oxalis acetosella*), чорниця (*Vaccinium myrtillus*), часто трапляються стрептоп листообгортний (*Streptopus amplexifolius*), щитник широколистий (*Dryopteris dilatata*), голокучник дубовий (*Gymnocarpium dryopteris*), плаун річний (*Lycopodium annotinum*), сугайник австрійський (*Doronicum austriacum*), жовтозілля Фукса (*Senecio ovatus*), цицербіта альпійська (*Cicerbita alpina*), осот Вальдштейна (*Cirsium waldsteinii*), сугайник австрійський (*Doronicum austriacum* Jacq.), а ближче до верхньої межі лісу – аденостилес сіролистий (*Adenostyles alliariae*), безщитник розставлений (*Athyrium distentifolium*) та ін. види. Моховий покрив, як правило, добре розвинутий і складає 40–100%.

На території парку досить поширені ділянки ялинових лісів на евтрофних карбонатних ґрунтах, які належать до асоціації *Chrysanthemo rotundifolii-Piceetum* Krajina 1933 і відзначаються високим рівнем флористичного багатства з наявністю низки раритетних видів. Вони описані на гірських масивах Прелуки, Гнетеса, Ротундул. Для деревного ярусу цих угруповань характерна постійна висока участь клена-

явора (*Acer pseudoplatanus*), для трав'яного – живокосту серцевидного (*Symphytum cordatum*), зубниці залозистої (*Dentaria glandulosa*), переліски багаторічної (*Mercurialis perennis*), герані Робертової (*Geranium robertianum*), королиці круглолистої (*Leucanthemum rotundifolium*). З раритетних видів у їхньому складі виявлено коручку темночервону (*Epipactis atrorubens*), лілію лісову (*Lilium martagon*), підсніжник білосніжний (*Galanthus nivalis*), дельфіній високий (*Delphinium elatum*).

На значних площах у високогір'ї в межах парку поширені угруповання субальпійського криволісся союзу Pinion туги. Вони займають майже всю надлісову частину гірських масивів Гнетеса, Палениця, Команова, Хитанка, де наявні чи не найбільші в Українських Карпатах суцільні зарості жерепняків (Чопик, 1969; Малиновський, 1980). У їхньому складі переважають оліготерми, гігрофіти, оліготрофи, ацидофіли. Єдиним едифікатором цих угруповань є сосна гірська (*Pinus mugo*), яка утворює зімкнуті ценози з постійним флористичним складом і стабільною вертикальною та горизонтальною структурою. У першому, чагарниковому, ярусі разом з сосною спорадично трапляються душекія зелена (*Duschekia alnobetula*), верба сілезька (*Salix silesiaca*), а в нижній частині субальпійського поясу, на межі з лісовим – поодинокі особини ялини європейської (*Picea abies*), горобини звичайної (*Sorbus aucuparia*). Найбільш поширеними домінантами другорядних синузій є чорниця (*Vaccinium myrtillus*), брусниця (*V. vitis-idaea*), безщитник розставленолистий (*Athyrium distentifolium*), куничник волохатий (*Calamagrostis villosa*), підбілик альпійський (*Homogyne alpina*) та ін. Значну частину рослинного покриву, з проективним покриттям до 30–80%, утворюють мохи.

У зв'язку з тим, що до складу парку не включено долину р. Чорний Черемош (русло річки та прибережна смуга по 50 м вздовж кожного берега), листяні ліси, які представлені угрупованнями союзу Alnion incanae, займають в його межах невелику площу (не більше 1% вкритої лісом площі). Вони трапляються вузькими смугами на лівому березі р. Перкалаб, в долинах річок Альбин, Попадинець, Постун, Чемірний. Крім домінанти, вільхи сірої (*Alnus incana*), у деревному ярусі цих угруповань часто трапляється ялина європейська (*Picea abies*), звичайними компонентами є горобина звичайна (*Sorbus aucuparia*), верби козяча (*Salix caprea*) і сілезька (*S. silesiaca*), бузина червона (*Sambucus racemosa*). Типові представники трав'яного ярусу – зірочник гайовий (*Stellaria nemorum*), сугайник австрійський (*Doronichium austriacum*), кропива дводомна (*Urtica dioica*), гадючник оголений (*Filipendula denudata*), яглиця звичайна (*Aegopodium podagraria*), калюжниця приємна (*Caltha laeta*), гравілат річковий (*Geum rivale*), астранція велика (*Astrantia major*), аконіти

молдавський (*Aconitum moldavicum*) та Дегена (*A. degenii*), королиця Вальдштейна (*Leucanthemum waldsteinii*), валеріани трикрила (*Valeriana tripteris*) та бузинолиста (*V. sambucifolia*), медунка Філярського (*Pulmonaria filarszkiana*).

Субальпійські ацидофільні чагарникові та чагарничкові угруповання класу Loiseleurio-Vaccinietae спорадично трапляються по всій території парку на різних за площею ділянках. Вони представлені ценозами з переважанням яловцю сибірського (*Juniperus sibirica*), чорниці (*Vaccinium myrtillus*), лохини (*V. uliginosum*). Цим угрупованням часто властивий мозаїчний характер і комплексність з іншими ценозами субальпійського та верхнього лісового поясу. У видовому складі переважають оліготерми, оліготрофи, ацидофіли. З раритетних видів трапляються баранець звичайний (*Huperzia selago*), рододендрон східнокарпатський (*Rhododendron myrtifolium*), псевдорхіс білуватий (*Pseudorchis albida*), тирлич крапчастий (*Gentiana punctata*), дзвоники ялицеві (*Campanula abietina*), перестріч скельний (*Melampyrum saxosum*).

Важливе соцологічне значення на території НПП “Верховинський” мають скельні угруповання лісового поясу класу Asplenietea trichomanis, які трапляються на схилах масивів Прелуки, Гнетеса, г. Мокринів Камінь і представлені ценозами двох асоціацій – Cystopteridetum fragilis Oberd. 1938 та Saxifragetum luteo-viridis Pawłowski et Walas 1949. Угруповання цих асоціацій займають невеликі за площею ділянки (10–30 м²), але у їх складі росте низка раритетних видів: айстра альпійська (*Aster alpinus*), ломикамені жовто-зелений (*Saxifraga luteoviridis*) та аїзоподібний (*S. aizoides*), елізанта Завадського (*Elisanthe zawadskii*), чихавка тонколиста (*Ptarmica tenuifolia*), костриця скельна (*Festuca saxatilis*), смілка сумнівна (*Silene dubia*), борідник Прейсса (*Jovibarba preissiana*), дзвоники Кладни (*Campanula kladniana*), міхурниця альпійська (*Cystopteris alpina*) та ін.

Найбагатшими на раритетні види на території парку є угруповання субальпійських та альпійських лук класу Elyno-Seslerietea, що представлені в його межах однією ендемічною асоціацією – Festucetum saxatilis Domin 1933. Ценози цієї асоціації трапляються серед відслонень карбонатних порід на схилах масивів Прелуки, Гнетеса, горах Мінчель, Фатія Банулуї, Ротундул, Мокринів Камінь. Травостій цих угруповань нерівномірний, розміщений групами у проміжках скель, нагромадженнях щебню. Структура його складна, дво- три-ярусна, проективне вкриття 50–80 %. Основу травостою складають дернини костриці скельної (*Festuca saxatilis*). З високою постійністю трапляються осот клейкий (*Cirsium erisithales*), фітеума куляста (*Phy-*

teuma orbiculare), жовтець гірськолюбивий (*Ranunculus oreophyllus*), ломикамінь волотистий (*Saxifraga paniculata*), трищитинник альпійський (*Trisetum alpestre*), щибрушка альпійська (*Acinos alpinus*).

Луки класу Molinio-Arrhenatheretea на території НПП трапляються нечасто. Вони представлені ценозами союзу Synosurion, які сформувалися під впливом випасу, союзів Calthion і Filipendulion ulmariae.

Відомі з території парку також угруповання високогірних пустищних лук класу Juncetea trifidi. Вони представлені ценозами мохово-лишайникових пустищних лук, які належать до асоціації Cetrario-Festucetum airoidis Jenik 1961 corr. Malynovski et Kricsfalusy 2000 (союз Juncion trifidi) і описані з вершини г. Гнетеса в межах висот 1730–1760 м н.р.м., а також низькотравних пустищних угруповань асоціації Soldanello-Nardetum Kricsfalusy et Malynovski 2000 (союз Nardion strictae), які трапляються значно частіше. Для угруповань першої з них властиве значне проективне покриття лишайників (до 70%). З високим рівнем постійності трапляються, крім домінанти костриці лежачої (*Festuca airoides*), такі види, як нечуйвітер альпійський (*Hieracium alpinum*), ситник трироздільний (*Juncus trifidus*), перхенфельдія звивиста (*Avenella flexuosa*), баранець звичайний (*Huperzia selago*), зрідка – сон Шерфеля (*Pulsatilla scherfelii*). Ценози другої відзначаються флористичним багатством з постійною участю таких видів як пахуча трава альпійська (*Anthoxanthum alpinum*), перстачі золотистий (*Potentilla aurea*) та прямостоячий (*P. erecta*), щучник дернистий (*Deschampsia caespitosa*), мітлиця тонка (*Agrostis capillaris*), костриці мальована (*Festuca picta*) та червона (*F. rubra*), арніка гірська (*Arnica montana*), чорниця (*Vaccinium myrtillus*) та ін.

На території НПП “Верховинський” добре представлені високотравні угруповання вогких і мокрих лук та заростей чагарників лісового і субальпійського поясів, які належать до класу Mulgedio-Aconitetea (союзи Adenostylin alliariae, Calamagrostion villosae, Rumicion alpini, Petasition officinalis) і відзначаються оригінальністю та різноманітністю. Значні площі займають ценози союзу Calamagrostion villosae, домінантом в них найчастіше є щучник дернистий (*Deschampsia caespitosa*). З високим ступенем постійності трапляються тонконіг Ше (*Poa chaixii*), звіробої плямистий (*Hypericum maculatum*) та альпійський (*H. alpinum*), дзвоники ялицеві (*Campanula abietina*), фіалка відхилена (*Viola declinata*), золотушник альпійський (*Solidago alpestris*), ожика гайова (*Luzula luzuloides*), жовтозілля субальпійське (*Senecio subalpinus*), герань альпійська (*Geranium alpestre*), нечуйвітер оранжево-червоний (*Hieracium aurantiacum*), гірчак зміїний (*Bistorta officinalis*), сухоцвіт норвезький (*Gnaphalium norvegicum*), тимофіївка альпійська (*Phleum alpinum*), скорзонера рожева

(*Scorzonera rosea*), арніка гірська (*Arnica montana*), а з раритетних видів – шафран Гейфелів (*Crocus heuffelianus*), псевдорхіс білуватий (*Pseudorchis albida*), борщівник карпатський (*Heracleum carpaticum*), первоцвіт полонинський (*Primula poloninensis*).

На місцях стійбищ худоби та поблизу них наявні фрагменти рудеральних угруповань з домінування щавелю альпійського (*Rumex alpinus*). Слід відзначити наявність у їх складі низки раритетних видів: борщівника карпатського (*Heracleum carpaticum*), медунки Філярського (*Pulmonaria filarszkiana*), дзвоників ялицевих (*Campanula abietina*), тоції карпатської (*Tozzia carpatica*).

В парку є високотравні угруповання союзу Adenostylin alliariae, яким властива відсутність дернового процесу, слабо виражена ярусність і “зарослевий” фізіономічний тип. Вони сформовані такими видами, як кремена біла (*Petasites albus*), борщівник пальчастий (*Heracleum palmatum*), глуха кропива крапчаста (*Lamium maculatum*), герань альпійська (*Geranium alpestre*), звичайними компонентами є зірочник гайовий (*Stellaria nemorum*), будяк лопуховий (*Carduus personata*), валеріана бузинолиста (*Valeriana sambucifolia*), бутень цикутовий (*Chaerophyllum cicutaria*), медунка Філярського (*Pulmonaria filarszkiana*). До цього ж союзу відносять угруповання душекії зеленої (*Duschekia alnobetula*), які поширені у вигляді смуг вздовж струмків на горах Венгерка та Веснарка (масив Палениця). У чагарниковому ярусі, крім душекії, трапляються верба сілезька (*Salix silesiaca*), вовчі ягоди звичайні (*Daphne mezereum*), шипшина повисла (*Rosa pendulina*), горобина звичайна гладкувата (*Sorbus aucuparia* subsp. *glabrata*). Трав'яний ярус складається переважно з високотрав'я – фітеума колосиста (*Phyteuma spicatum*), щитник широколистий (*Dryopteris dilatata*).

На території НПП вздовж річок Перкалаб, Чемірний, Попадинець на алювіальних відкладах, по щебнистих гривах, по покинутих лісових дорогах поширені угруповання з домінуванням кремени судетської (*Petasites kablikianus*), детальну їх характеристику наводять К.А. Малиновський та Й.В. Царик (1995).

Різноманітні у ценотичному і оригінальні у флористичному відношеннях на території парку болотні угруповання, поширені від долин річок до привершинних схилів. Найціннішими у соціологічному відношенні є угруповання з домінуванням осоки волотистої (*Carex paniculata*), які формуються на карбонатному субстраті. Вони описані з перевалу Шия та схилів г. Гнетеса. У їхньому складі з високим ступенем рясності трапляється вузькокальний ендемічний вид сосяурея Порціуса (*Saussurea porcii*), співдомінантом є ще один ендемік – костриця Порціуса (*Festuca porcii*), з інших раритетних видів

трапляються сверція багаторічна (*Swertia perennis*), зозульки серценосні (*Dactylorhiza cordigera*), зозулині сльози яйцеподібні (*Listera ovata*), осока Буксбаума (*Carex buxbaumii*), півники сибірські (*Iris sibirica*), первоцвіт полонинський (*Primula poloninensis*), фітеума чотирироздільна (*Phyteuma tetramerum*) та ін. Невеликі за площею ділянки на різних гіпсометричних рівнях займають угруповання осоки здутої (*Carex rostrata*).

Важливе природоохоронне значення на території НПП мають угруповання оліготрофних верхових боліт класу Охусоссо-Sphagnetea. На покриві сфагнових мохів тут ростуть журавлина дрібнопліска (*Охусоскус microcarpus*), осока малокувіткова (*Carex pauciflora*), андромеда багатоліста (*Andromeda polifolia*), журавлина болотна (*Охусоскус palustris*), росичка круглоліста (*Drosera rotundifolia*). Такі болота відомі з гір Хитанка, Ротундул, Мокрин.

Нерідко на території парку трапляються приджерельні угруповання класу Montio-Cardaminetea. Вздовж потоків з нейтральною або лужною реакцією формуються ценози з домінуванням сугайника карпатського (*Doronicum carpaticum*), на кислих – з домінуванням жерухи Опіца (*Cardamine opizii*) і ломикаменя зірчастого (*Saxifraga stellata*). Серед раритетних видів, які формують угруповання цього типу на території парку, сверція багаторічна (*Swertia perennis*), товстянка альпійська (*Pinguicula alpina*), зозульки серценосні (*Dactylorhiza cordigera*), жеруха Мархольда (*Cardamine marholdii*), тоція карпатська (*Tozzia carpatica*).

З території парку (долина Чорного Черемошу) описані угруповання з переважанням підбіла звичайного (*Tussilago farfara*) і кунічника несправжньоочеретяного (*Calamagrostis pseudophragmites*) (ас. Tussilago-Calamagrostietum pseudophragmites Pawłowski et Walas 1949, клас Thlaspietea rotundifolii), які поширені на вологих осипах і щебнистих алювіальних відкладах на берегах гірських річок і потоків у межах висот 900-1400 м н.р.м. Крім домінантів, постійними компонентами цих угруповань є верба пурпурова (*Salix purpurea*), мірикарія німецька (*Myricaria germanica*), гусимець альпійський (*Arabis alpina*) та інші види.

У межах НПП “Верховинський” виявлено такі угруповання, занесені до Зеленої книги України (2009):

угруповання ялинових лісів гірськососнових (Piceeta (abietis) pinetosa (mugi)) – трапляються на масиві Гнетеса-Палениця-Команова у смузі контакту ялинових лісів та гірськососнового криволісся;

угруповання ялинових лісів сибірськоялівцевих (Piceeta (abietis) juniperosa (sibiricae)) – масив Гнетеса-Палениця, зараз відбувається формування такого типу ценозів у зв'язку з припиненням випасу і підвищенням верхньої межі лісу;

угруповання формації сосни гірської (Pineta mugi) – великі площі зосереджені на масивах Прелуки-Хитанка, Гнетеса-Палениця-Команова;

угруповання формації костриці карпатської (Festuceta carpaticae) – відомі з карбонатних відслонень г. Гнетеса, Мокринів Камінь;

угруповання формації костриці скельної (Festuceta saxatilis) – зрідка трапляються серед карбонатних відслонень на горах Мінчель, Фатія-Банулуї, Гнетеса, Ротундул, Прелуки, Мокринів Камінь;

угруповання формації осоки волотистої (Cariceta paniculatae) – поширені на г. Гнетеса, перевалі Шия.

За попередніми даними флора судинних рослин НПП “Верховинський” налічує понад 700 видів, серед яких низка ендемічних. Це ендеміки Східних Карпат – аконіт опушеноплідий типовий (*Aconitum lasiocarpum* (Rchb.) Gayer subsp. *lasiocarpum*), дельфіній високий чивчинський (*Delphinium elatum* L. subsp. *nacladense* (Zapał.) J.Holub), купальниця найвища Дейла (*Trollius altissimus* Crantz subsp. *deyllii* Chrtek), жеруха Мархольда (*Cardamine marholdii* Tzvelev), молочай карпатський (*Euphorbia carpatica* Wolf.), підмаренник білий підведений (*Galium album* Mill. subsp. *suberectum* (Klokov) E.Michalkova), медунка Філярського (*Pulmonaria filarszkiana* Jav.), перестріч скельний (*Melampyrum saxosum* Baumg.), деревій карпатський (*Achillea carpatica* Blocki ex Dubovik), волошка мармароська (*Centaurea marmarosensis* (Jav.) Czerp.), Південних і Східних Карпат – аконіт буковинський (*Aconitum bucovinense* Zapał.), аконіт Дегена типовий (*A. degenii* Gayer subsp. *degenii*), жовтець карпатський (*Ranunculus carpaticus* Herlich), елізанта Завадського (*Elisanthe zawadskii* (Herlich) Klokov), смілка сумнівна (*Silene dubia* Herlich), фіалка відхилена (*Viola declinata* Waldst. et Kit.), первоцвіт полонинський (*Primula poloninensis* (Domin) Fed.), жовтяниця альпійська (*Chrysosplenium alpinum* Schur), приворотень буковинський (*Alchemilla bucovinensis* Sytschak), борщівник пальчастий (*Heracleum palmatum* Baumg.), скабіоза гірська бородата (*Scabiosa lucida* Vill. subsp. *barbata* Nyár.), фітеума чотирироздільна (*Phyteuma tetramerum* Schur), фітеума Вагнера (*Ph. vagneri* A.Kern.), будяк Кернера типовий (*Carduus kernerii* Simonk. subsp. *kernerii*), любочки Кульчинського (*Leontodon kulczynskii* M.Pop.), китник зайцехвостий (*Alopecurus laguriformis* Schur), костриця безоста (*Festuca inarmata* Schur); Західних і Східних Карпат – борідник Прейсса (*Jovibarba preissiana* (Domin) Omelczuk et Czopik), тонконіг гайовий карпатський (*P. nemoralis* L. subsp. *carpatica* Jiras.); загальнокарпатський – чебрець найгарніший типовий (*Thymus pulcherrimus* Schur subsp. *pulcherrimus*), королиця Раціборського (*Leucanthemum raciborskii* M.Pop. et Chrshan.), костриця карпатська (*Festuca carpatica* F.G.Dietr.).

Важливе фітогеографічне та фітосозологічне значення мають на території НПП аркто-альпійські види – гусимець альпійський (*Arabis alpina* L.), ломикамені волотистий (*Saxifraga paniculata* Mitt.) та зірчастий (*S. stellaris* L.), фіалка двоквіткова (*Viola biflora* L.), шолудивник кільчастий (*Pedicularis verticillata* L.), гірчак живородний (*Bistorta vivipara* (L.) Delarbre), незабудка альпійська (*Myosotis alpestris* F.W.Schmidt) та осока чорнувата (*Carex atrata* L.); реліктові види – крупка каринтійська (*D. carinthiaca* Норре), андромеда багатоліста (*Andromeda polyfolia* L.), багно звичайне (*Ledum palustre* L.), журавлина болотна (*Oxycoccus palustris* Pers.), росичка круглolistа (*Drosera rotundifolia* L.), кортуза Маттіолі (*Corthusa matthioli* L.), цибуля скорода сибірська (*Allium schoenoprasum* L. subsp. *sibiricum* (L.) Celak).

Крім того, на увагу заслуговують клопогін європейський (*Cimicifuga europaea* Schipcz.), геліосперма карпатська (*Heliosperma carpaticum* (Zapał.) Klovov), вечорниця біла (*Hesperis candida* Kit. ex Müggenb., Kanitz et Knapp), гусимець Горнунгіїв (*Arabis hornungiana* Schur), гусимець судетський (*Arabis sudetica* Tausch), жеруха Опіца (*Cardamine opizii* J. Presl. et C. Presl.), гусимець овірський (*Arabis ovirensis* Wulfen), сонццвіт великоквітковий (*Helianthemum grandiflorum* (Scop.) Lam.), заяча конюшина альпійська (*Anthyllis alpestris* (Kit. ex Schult.) Rchb.), льон гірський (*Linum extraaxillare* Kit.), стародуб широколистий (*Laserpitium latifolium* L.), китятки гірські (*Polygala amara* L. subsp. *brachyptera* (Chodat) Hayek), щербрушка альпійська (*Acinos alpinus* (L.) Moench), сугайник карпатський (*Doronicum carpaticum* (Griseb. et Schenk) Nyman), будяк сизуватий (*Carduus glaucinus* Holub), волошка Кочі (*Centaurea kotschyana* Heffl.), любочки шафранові (*Leontodon croceus* Haenke), королиця круглolistа (*Leucanthemum rotundifolium* (Waldst. et Kit. ex Willd.) DC.), жовтозілля чубкове (*Tephrosia papposa* (Rchb.) Schur).

Сучасні відомості про мікофлору, альгофлору та бріофлору території НПП “Верховинський” відсутні.

На території парку виявлено 59 видів судинних рослин, занесених до Червоної книги України (2009):

- айстра альпійська (*Aster alpinus* L.) – відоме одне місцезнаходження на карбонатній скелі в долині потоку Великий Прелучний (1200 м н.р.м.), це найнижче місцезростання виду в Українських Карпатах;
- аконіт Жакена (*Aconitum jacquinii* Rchb.) – вапнякові скелі, осипища карбонатних порід на схилах і вершинах гір Мінчель, Фатія-Банулуї, Гнетеса, Ротундул, місцями формує великі популяції;

- аконіт опушеноплодий (*Aconitum lasiocarpum* (Rchb.) Gáyer) – рідко на узліссях на схилах г. Гнетеса;
- анемона нарцисовита (*Anemone narcissiflora* L.) – рідко серед карбонатних відслонень на схилах гір Мінчель та Гнетеса;
- баранець звичайний (*Huperzia selago* (L.) Bernh. ex Schrank et Mart.) – часто у ялинових лісах по всій території парку;
- белардіохлоа (зеленоплідниця) фіолетова (*Bellardiochloa violacea* (Bellardi) Chiov) – трапляється на території парку рідко, відоме місцезнаходження з г. Балтагура;
- билинець довгорогий (*Gymnadenia conopsea* (L.) R.Br.) – на луках, узліссях, карбонатних скелях і осипищах по всій території парку, місцями у великій кількості;
- борідник шерстистоволосистий (*Jovibarba hirta* (L.) Opiz. (J. preissiana (Domin) Omelczuk et Czopik)) – єдине місцезростання виду відоме на відслоненнях карбонатних порід в долині потоку Великий Прелучний;
- гвоздика гарна (*Dianthus speciosus* Rchb. (*D. superbus* L. subsp. *speciosus* (Rchb.) Hayek) – рідко серед карбонатних відслонень на схилах гір Мінчель, Фатія-Банулуї та Гнетеса, єдине місцезростання виду в Україні;
- гронянка багатороздільна (*Botrychium multifidum* (S.G. Gmel.) Rupr.) – дуже рідкісний вид, малочисельні популяції якого виявлені в долинах річок Перкалаб (урочище Калиничі) та Чорний Черемош (урочище Штефулець);
- гронянка півмісяцева (*Botrychium lunaria* (L.) Sw.) – трапляється переважно у складі лучних фітоценозів, рідше на карбонатних скелях, по всій території парку;
- гудайєра повзуча (*Goodyera repens* (L.) R.Br.) – дуже рідко у хвойних лісах, масив Прелучний;
- дельфіній високий (*Delphinium elatum* L.) – відоме одне місцезнаходження у верхів’ї р. Перкалаб, на схилах г. Гнетеса (витоки потоку Мінчель), у зрідженому ялиновому лісі на карбонатах;
- дзвоники Кладні (*Campanula kladniana* (Schur) Vitasek) – рідко на скельних відслоненнях схилів гір Гнетеса, Коман, Мокринів Камінь;
- діфазіаструм альпійський (*Diphysastrum alpinum* (L.) Holub) – відоме одне місцезнаходження з вершини г. Гнетеса (Wołoszczak, 1888), яке потребує підтвердження;
- елізанта (смільковітка) Завадського (*Elisanthe zawadskii* (Herbich) Klovov; *Silenanthe zawadskii* (Herbich) Griseb. et Schenk) – ендемік Південних і Східних Карпат, на території парку відомі

місцезростання на відслоненнях карбонатних порід в долині потоку Великий Прелучний, на г. Гнетеса і в урочищі Мокринів Камінь;

- журавлина дрібнопліска (*Oxycoccus microcarpus* Turcz. ex Rupr.) – відоме одне місцезнаходження на оліготрофному болоті полонини Ротундул;

- зозулинець прикрашений (*Orchis signifera* Vest) – єдине місцезростання виду з території НПП відоме на відслоненнях карбонатних порід, в долині потоку Великий Прелучний;

- зозулині сльози серцелисті (*Listera cordata* (L.) R.Br.) – спорадично у заболочених ялинових лісах на схилах гір Мінчель, Гнетеса, Команова, Лостун;

- зозулині сльози яйцевидні (*Listera ovata* (L.) R.Br.) – часто на вологих і заболочених луках, галявинах, лісових дорогах, узліссях, осокових болотах по всій території парку;

- коральковець тричінадрізаний (*Corallorhiza trifida* Châtel.) – спорадично у ялинових лісах по всій території парку;

- коручка болотна (*Epipactis palustris* (L.) Crantz) – зрідка на заболочених луках в долині р. Лостун;

- коручка темночервона (*Epipactis atrorubens* (Hoffm. ex Bernh.) Besser – спорадично на карбонатних відслоненнях і осипищах вершин Мінчель, Фатія Банулуї, Гнетеса, Прелуки, Лостун, Мокринів Камінь;

- коручка чемерниковидна (*Epipactis helleborine* (L.) Crantz) – у лісах, на узліссях, лісових дорогах спорадично поодинокими особинами, групами по кілька особин по всій території парку;

- костриця скельна (*Festuca saxatilis* Schur (*F. rupicola* Heuff. subsp. *saxatilis* (Schur) Tzvelev)) – трапляється на карбонатних скелях і осипищах гір Мінчель, Фатія Банулуї, Гнетеса, Команова, Ротундул, Прелуки, Мокринів Камінь;

- костриця Порціуса (*Festuca porcii* Hack.) – спорадично на трав'яних болотах схилів гір Фатія Банулуї, Гнетеса, Команова, на перевалі Шия, полонинах Палениця і Попада;

- лілія лісова (*Lilium martagon* L.) – у лісах, на галявинах, узліссях, лісових дорогах, луках, карбонатних відслоненнях, по всій території парку, звичайно;

- ломикамін аїзоподібний (*Saxifraga aizoides* L.) – єдине місцезнаходження виду приурочене до вологих скель у підніжжі г. Гнетеса;

- ломикамін жовто-зелений (*Saxifraga luteoviridis* Schott et Kotschy) – локальні маленькі популяції трапляються на карбонатних скелях гір Мінчель, Фатія Банулуї, Гнетеса, Лустон-Попада;

- любка дволиста (*Platanthera bifolia* (L.) Rich.) – дуже рідкісний вид на території парку, відоме одне місцезнаходження в долині потоку Альбинець;

- малаксис однолистий (*Malaxis monophyllos* (L.) Sw.) – дуже маленькі популяції, які налічують по кілька особин, виявлені в долині потоку Мінчель і на г. Ротундул;

- мінуарція гостропелюсткова (*Minuartia oxypetala* (Wot.) Kulcz.) – дуже рідкісний східнокарпатський ендемічний вид, місцезростання якого відомі з г. Фатія Банулуї та Гнетеса;

- міхурниця альпійська (*Cystopteris alpina* (Lam.) Desv.) – дуже рідко на карбонатних скелях на г. Прелуки і Гнетеса;

- міхурниця гірська (*Cystopteris montana* (Lam.) Bernh. ex Desv.) – вогі вкриті мохом скелі у ялинових лісах на Гнетесі і Мокриновому Каміні;

- міхурниця судетська (*Cystopteris sudetica* A.Braun et Milde) – спорадично на вологих мохових подушках у лісах, біля джерел, вздовж потоків по всій території парку;

- осока Буксбаума (*C. buxbaumii* Wahlenb.) – відомі місцезростання на осокових болотах в урочищі Василькувате під перевалом Лустон-Попада та на полонині Глистувата;

- осока малоквіткова (*Carex pauciflora* Lightf.) – зрідка трапляється на оліготрофних болотах масивів Фатія Банулуї, Гнетеса, Хитанка, Балтагура, Ротундул, Лустон;

- осока скельна (*Carex rupestris* All.) – єдине місцезростання відоме із скель на вершині г. Гнетеса;

- осот різнолистий (*Cirsium heterophyllum* (L.) Hyll.) – знайдено невелике за площею місцезростання на схилах г. Гнетеса, це єдине відоме місцезнаходження виду в Українських Карпатах;

- пальчатокорінник м'ясочервоний (*Dactylorhiza incarnata* (L.) Soó) – відоме одне місцезнаходження на осоковому болоті між полонинами Глистувата і Прелуки;

- пальчатокорінник серценосний (*Dactylorhiza cordigera* (Fries) Soó) – спорадично на вогіх луках і осокових болотах по всій території парку;

- пальчатокорінник травневий (*Dactylorhiza majalis* (Rchb.) P.F.Hunt et Summerhayes) – спорадично на вогіх, заболочених луках по всій території парку;

- пальчатокорінник Фукса (*Dactylorhiza fuchsii* (Druce) Soó) – спорадично на заболочених луках і узліссях на схилах, в долинах річок і потоків;

- півники сибірські (*Iris sibirica* L.) – знайдені дві малочисельні популяції на перевалі Шия і г. Фатія Банулуї;
- підсніжник білосніжний (*Galanthus nivalis* L.) – відомі місцезнаходження з г. Гнетеса і масиву Прелуки;
- плаун річний (*Lycopodium annotinum* L.) – часто у ялинових лісах по всій території парку;
- плаунок плауноподібний (*Selaginella selaginoides* (L.) Beauv. ex Schrank et C. Mart.) – зрідка серед відслонень карбонатних порід і осипищ на вершинах гір Мінчель, Фатія Банулуї, Гнетеса, Ротундул;
- псевдорхіс (левкорхіс) білуватий (*Pseudorchis albida* (L.) A.Löve et D.Löve; *Leucorchis albida* (L.) E. Mey.) – спорадично по всій території парку, переважно у складі пустищних трав'яних і чагарничкових угруповань;
- рододендрон східнокарпатський, р. миртолистий (*Rhododendron myrtifolium* Schott et Kotschy; *R. kotschyi* Simonk.) – на території парку, як і загалом у Чивчинських горах, трапляється дуже рідко, відоме одне місцезростання на г. Команова;
- сверція багаторічна (*Swertia perennis* L.) – зрідка трапляється на карбонатних болотах, біля джерел та вздовж потоків на карбонатному субстраті на полонинах Хитанка і Балтагура;
- сон Шерфеля, с. білий (*Pulsatilla scherfelii* (Ullér.) Skalicky) – дуже рідкісний вид на території парку, який відомий тільки з г. Гнетеса;
- соссюрея Порціуса (*Saussurea porcii* Degen) – ендемік Східних Карпат, один з найрідкісніших видів карпатської флори, в межах НПП відомі два його місцезнаходження: осокові болота на перевалі Шия і на схилах г. Гнетеса;
- тирлич крапчастий (*Gentiana punctata* L.) – багаточисельна і велика за площею популяція виду знаходиться серед гірськососнового криволісся на масиві Гнетеса-Палениця;
- товстянка альпійська (*Pinguicula alpina* L.) – рідко на мохових ділянках серед добре зволжених карбонатних відслонень на г. Мінчель;
- траунштейнера куляста (*Traunsteinera globosa* (L.) Rchb.) – часто у складі лучних фітоценозів по всій території парку;
- чина гладенька (*Lathyrus laevigatus* (Waldst. et Kit.) Fritsch) – зрідка на узліссях і зрубках, на масиві Прелучний;
- чихавка тонколиста (деревій Шура) (*Ptarmica tenuifolia* (Schur) Schur; *Achillea schurii* Sch. Bip.) – ендемік Південних і Східних Карпат, відомий на території парку з одного місцезнаходження в урочищі Мокринів Камінь;

- шафран Гейфелів (*Crocus heuffelianus* Herb.) – часто, іноді у великій кількості росте у складі лучних угруповань по всій території парку;

- язичок зелений (*Coeloglossum viride* (L.) C.Hartm.) – розсіяно на луках, вздовж потоків по всій території парку.

Крім того, з ділянок, які не увійшли до складу НПП “Верховинський”, але знаходяться серед його масивів або прилягають до них (полонини, які в минулому використовувались як відгінні колгоспні пасовища, а також прибережна смуга р. Чорний Черемош) відомі місцезнаходження низки “червонокнижних” видів, які відсутні в межах парку: вероніка куциста (*Veronica fruticans* Jacq.) – відслонення кальцевмісних порід на г. Чивчин; гронянка ромашколиста (*Botrychium matricariifolium* (A. Braun ex Doll) W.D.J.Koch) – полонина Прелуки; злинка альпійська (*Erigeron alpinus* L.) – на г. Василькова (полонина Прелуки); ломикамінь переломниковий (*Saxifraga androsacea* L.) – відслонення карбонатних порід на г. Чивчин; скополія карніолійська (*Scopolia carniolica* Jacq.) – долина р. Чорний Черемош вище с. Буркут; нігрітела карпатська (*Nigritella carpatica* (Zapał.) Teppner, Klein et Zagulski) – вузьколокальний східнокарпатський ендемік, найбільша і найчисельніша популяція якого відома з полонини Прелуки; жовтозілля карпатське (*Senecio carpaticus* Herbach) – відоме місцезнаходження виду на г. Чивчин. У результаті розширення меж парку за рахунок цих масивів його природоохоронна цінність значно зростає.

На території НПП “Верховинський” ростуть три види, занесені до Червоного списку МСОП – чихавка тонколиста, елізанта Завадського та борщівник карпатський (*Heracleum carpaticum* Porcius) (південносхіднокарпатський ендемік). Останні два види разом з іншими п'ятьма – жовтецем Малиновського (*Ranunculus malinovskii* A. Jelen. et Derviz-Sokolova), медункою Філярського (*Pulmonaria filarszkiana* Jav. (*P. rubra* Schott subsp. *filarszkiana* (Jav.) Domin), первоцвітом полонинським (*Primula poloninensis* (Domin) Fed. (*P. elatior* (L.) Hill subsp. *poloninensis* (Domin) Dostal)), смілкою сумнівною (*Silene dubia* Herbach) і соссюреею Порціуса занесені до Європейського Червоного списку.

У межах НПП ростуть два види, занесені до Додатку I Бернської конвенції – гронянка багатороздільна і дзвоники ялицеві (*Campanula abietina* Griseb. et Schenk), ще два види включено в Додатки IIb і IVb Директиви ЄС про збереження типів оселищ та видів природної фауни і флори – це дзвоники пилчасті (*Campanula serrata* (Kit. ex Schult.) Hendrych) і тоція карпатська (*Tozzia carpatica* Wot.).

Однією з важливих практичних проблем збереження фіторізноманіття в регіоні, де знаходиться парк, є масштабні демутаційні

процеси, які супроводжуються заростанням вторинних лук лісовою або чагарниковою рослинністю, що пов'язано із занепадом тваринництва у горах. Це стосується і ділянок з карбонатними відслоненнями, де зосереджена значна частина раритетного фіторізноманіття.

При створенні НПП до його складу включено тільки землі лісового фонду. Поза межами залишились полонини "Великі Прелуки", "Гнетеса", "Ротундул", "Лустун", "Попадя", "Чивчин", які використовувались як сільськогосподарські угіддя (відгінні пасовища). Тут зосереджені цінні природні комплекси, передусім лучні, болотні та скельні. Вони вже є складовою частиною природно-заповідного фонду і знаходяться в межах ландшафтного заказника "Чивчино-Гринявський" (Природно-заповідні..., 2000). Включення до складу парку цих полонин дозволить підвищити територіальну репрезентативність НПП, посилить контроль за дотриманням належного режиму в межах цих об'єктів, забезпечити повну територіальну цілісність парку.

Функціональне зонування території НПП "Верховинський" ще не розроблене. Основними перспективними ділянками заповідної зони є масив Прелуки і верхів'я р. Перкалаб, де зосереджені найбільші площі карбонатних відслонень, до яких приурочені місцезростання основної частини раритетних видів території парку.

Різноманіття природних умов, високий рівень соціологічної цінності, міждержавність єдиного природного комплексу Чивчинських гір дають всі підстави для створення тут білатерального українсько-румунського природного резервату (Андрієнко та ін., 2005; Величко, Чорней, Буджак, 2010), який буде важливим елементом забезпечення сталого розвитку у цьому регіоні. Його складовими частинами з румунського боку можуть бути природний парк "Гори Мармарощини", який знаходиться на прикордонній з Україною території, а з українського – НПП "Верховинський" та НПП "Черемошський", а також Мармароський масив Карпатського біосферного заповідника.

Список літератури

1. Андрієнко Т.Л., Чорней І.І., Онищенко В.А., Буджак В.В. Флора та рослинність проектного міждержавного українсько-румунського біосферного резервату "Мармароські та Чивчино-Гринявські гори" // Укр. ботан. журн. – 2005. – 62, № 4. – С. 589-596.
2. Брадїс Є.М. Осоки боліт полонини Глистоватої в Гринявських горах // Укр. ботан. журн. – 1969. – 26, № 3. – С. 91-93.
3. Брусак В.П., Зінко Ю.В., Кричевська Д.А. Географічні основи формування екологічної мережі в Українських Карпатах // Розвиток

заповідної справи в Україні і формування Пан'європейської екологічної мережі: Мат-ли міжнар. наук.-практ. конф. (11-13 листопада 2008 р., м. Рахів). – Рахів, 2008. – С. 61-80.

4. Величко М.В., Чорней І.І. Ботанічна характеристика урочища Мокринів Камінь у Чивчинських горах (Українські Карпати) // Заповідна справа в Україні. – 2003. – Т. 9, вип. 2. – С. 16-18.

5. Величко М.В., Чорней І.І. До поширення *Saxifraga luteo-viridis* Schott. et Kotschy (*Saxifragaceae*) в Українських Карпатах // Біорізноманітність флори: проблеми збереження і раціонального використання. Репродуктивна здатність рослин як основа їх збереження і поширення в Україні: Мат-ли міжнар. наук. конф. присв. 150-річчю Ботанічного саду ЛНУ ім. І.Франка і сесії ради ботанічних садів України (Львів, 27-29 квітня 2004 р.). – Львів, 2004. – С. 92-94.

6. Величко М.В., Чорней І.І. Оцінка Чивчинських гір як ключової ботанічної території // Біорізноманіття Українських Карпат. Мат-ли наук. конф. присв. 50-річчю Карпатського високогірного біологічного станіонару, Львівського національного ун-ту ім. І. Франка (Львів, 30 липня – 3 серпня 2005 р.). – Львів: ЗУКУ, 2005. – С. 106-108.

7. Величко М.В., Чорней І.І., Буджак В.В. До поширення *Aconitum jacinthifolium* Rchb. (*Ranunculaceae* Juss.) у Чивчинських горах (Українські Карпати) // Наук. вісник Чернівецького ун-ту: Зб. наук. праць. Вип. 193: Біологія. – Чернівці: Рута, 2004 а. – С. 78-84.

8. Величко М.В., Чорней І.І., Буджак В.В. Інвентаризаційний список судинних рослин Чивчинських гір (Українські Карпати) // Наук. вісник Чернівецького ун-ту: Зб. наук. праць. Вип. 223: Біологія. – Чернівці: Рута, 2004 б. – С. 152-161.

9. Величко М.В., Чорней І.І., Буджак В.В. Про місце Чивчинських гір у складі проектного транскордонного українсько-румунського біосферного резервату "Гори Мармарощини" // Національна екологічна політика в контексті європейської інтеграції України: мат-ли Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 27 жовтня 2010 р.). – К.: Центр екологічної освіти та інформації, 2010. – С. 75-78.

10. Волгин С.А., Сычак Н.Н. Манжетки (*Alchemilla* L., *Rosaceae*) Украинских Карпат. I. Секция *Alchemilla*, подсекция *Calycinae* (Buser) Camus // Бюл. Моск. о-ва испытателей природы. Отд. биол. – 1989 а. – Т. 94, вып. 2. – С. 71-79.

11. Волгин С.А., Сычак Н.Н. Манжетки (*Alchemilla* L., *Rosaceae*) Украинских Карпат. II. Секция *Alchemilla*, подсекция *Euvulgares* Camus (ряды *Glabrae* Pawl. и *Subglabrae* Pawl.) // Бюл. Моск. о-ва испытателей природы. Отд. биол. – 1989 б. – Т. 94, вып. 6. – С. 86-94.

12. Волгин С.А., Сычак Н.Н. Манжетки (*Alchemilla* L., *Rosaceae*) Украинских Карпат. III. Секция *Alchemilla*, подсекция *Euvulgares* Camus (ряды *Ueteropodae* Pawl., *Hirsutar* (Lindb. fil.) Rothm. и *Pubescentes* (Buser) Rothm.) // Бюл. Моск. о-ва испытателей природы. Отд. биол. – 1992. – Т. 97, вып. 4. – С. 78-91.

13. Горбик В.П. Лучна рослинність Чивчинських та Гринявських гір // Укр. ботан. журн. – 1968 а. – 25, № 4. – С. 11-17.
14. Горбик В.П. Лісова та чагарникова рослинність Чивчинських та Гринявських гір // Укр. ботан. журн. – 1968 б. – 25, № 6. – С. 87-92.
15. Горбик В.П. Ботанічні об'єкти Чивчинських і Гринявських гір, що потребують охорони // Мат-ли 5 з'їзду Укр. ботан. тов. – Ужгород, 1972. – С. 133-134.
16. Горбик В.П., Андрієнко Т.Л. Болота Чивчин // Укр. ботан. журн. – 1969. – 26, № 3. – С. 40-44.
17. Загальський М.М., Чорней І.І. Нове місцезнаходження *Nigritella nigra* (L.) Rich. (Orchidaceae) в Українських Карпатах // Укр. ботан. журн. – 1993. – 50, № 2. – С. 125-129.
18. Малиновський К.А. Рослинність високогір'я Українських Карпат – К.: Наук. думка, 1980. – 278 с.
19. Малиновський К.А., Крічфалушій В.В. Високогірна рослинність. – К.: Фітосоціоцентр, 2000. – 232 с.
20. Малиновський К.А., Крічфалушій В.В. Рослинні угруповання високогір'я Українських Карпат – Ужгород, 2002. – 244 с.
21. Малиновський К.А., Царик Й.В. Нові для України синтаксони з Карпат // Укр. ботан. журн. – 1994. – 52, № 5. – С. 621-639.
22. Мілкіна Л.І. Ботанічні резервати і пам'ятки природи Івано-Франківської області // Охорона природи Українських Карпат та прилеглих територій / відп. ред. С.М. Стойко. – К.: Наук. думка, 1980. – С. 142-193.
23. Мілкіна Л.І. Нове місцезнаходження *Saxifraga luteo-viridis* Schott et Kotschy (Saxifragaceae) в Українських Карпатах // Укр. ботан. журн. – 1994. – 51, № 6. – С. 137-140.
24. Попович С.Ю. Основні структурні елементи карпатської екомережі // Заповідна справа в Україні. – 2007. – Т. 13, вип. 1-2. – С. 80-89.
25. Природно-заповідні території та об'єкти Івано-Франківщини / Приходько М.М., Абрам'юк У.М., Бойчук І.І. та ін. – Івано-Франківськ, 2000. – 272 с.
26. Стойко С.М. Заповідники та пам'ятки природи Українських Карпат – Львів: Вид-во Львівського ун-ту, 1966. – 142 с.
27. Трибун П. У високогір'ї Чивчин // Зелені Карпати. – 1995. – № 3-4. – С. 23-25.
28. Чопик В.І. Ботаніко-географічна характеристика Чивчино-Гринявських гір в Українських Карпатах // Укр. ботан. журн. – 1969. – 26, № 6. – С. 26-33.
29. Чорней І.І. Історія формування природно-заповідного фонду в Чивчинських горах (Українські Карпати) // Заповідна справа в Україні. – 2005. – Т. 11., вип. 2. – С. 63-67.
30. Чорней І.І. До питання про ботанічну цінність Чивчинських гір (Українські Карпати) // Наук. вісн. Чернівецького ун-ту: Зб. наук. праць. – Вип. 298: Біологія. – Чернівці: Рута, 2006. – С. 269-273.

31. Чорней І.І., Буджак В.В. Нове місцезнаходження раритетних видів флори у Чивчинських горах (Українські Карпати) // Укр. ботан. журн. – 2003. – 60, № 1. – С. 53-57.
32. Чорней І.І., Загальський М.М., Смолінська М.О., Королюк В.І. Стан та перспективи охорони рідкісних видів флори у верхів'ї р. Білий Черемош // Екологічні основи оптимізації режиму охорони і використання природно-заповідного фонду. Тез. доп. наук.-практ. конф. – Рахів, 1993. – С. 70-72.
33. Pawłowski B. Zagadnienie ochrony przyrody szaty roślinnej Gór Czywczyńskich // Ochrona przyrody. – Krakow, 1937. – № 17. – S. 93-110.
34. Pawłowski B. Ogólna charakterystyka geobotaniczna Gór Czywczyńskich // Rozprawy Wydziału Mat.-Przyrodniczego. – Kraków, 1948. – p. 1-72.
35. Pawłowski B., Walas J. Les associations des plantes vasculaires des Monts de Czywczyn // Bull. Int. Acad. pol. B. – 1949. – 1. – P. 1-181.
36. Wołoszczak E. Przyczynek do Flory Pokucia // Spraw. kom. fizyogr. – 1888. – 21. – S. 1-134.
37. Zapałowicz H. Roślinna szata Gór Pokucko-Marmaroskich // Spraw. Kom. Fizjograf., Kraków. – 1889. – Vol. 24. – 389 s.
38. Zapałowicz H. Conspectus Florae Galiciae criticus – T. I. – Kraków, 1906. – 296 s.
39. Zapałowicz H. Conspectus Florae Galiciae criticus – T. II. – Kraków, 1908. – 311 s.
40. Zapałowicz H. Conspectus Florae Galiciae criticus – T. III. – Kraków, 1911. – 246 s.

НПП Вижицький

НПП “Вижицький” розташований в адміністративних межах Вижицького району Чернівецької області. Його територія витягнута на 26 км з північного заходу на південний схід, а ширина змінюється від 4 до 8 км. Парк створено Указом Президента України від 30.08.1995 р. за № 810/95 на базі Вижицького та Берегометського лісництв Берегометського держлісгоспу і підпорядковано Мінприроди. На території, яка включена до складу парку, функціонували два ландшафтних заказники республіканського значення – “Стебник” (1656 га) і “Лужки” (964 га), заповідні урочища “Яворів” (85,5 га) і “Стаєчний” (25,0 га), які послужили основою для створення парку. Площа парку була 7928,4 га. В 2007 р. площа була збільшена. Загальна площа парку зараз становить 11238,0 га, у тому числі 8246,2 га (Вижицьке відділення – 2548 га, Солонечке відділення – 5697,2 га) знаходяться у постійному користуванні НПП, а 2991,8 га включено до його складу без вилучення у землекористувачів: Берегометського державного лісомисливського господарства (2019 га), Вижицького держспецлісгоспу АПК (952,7 га), земель запасу Берегометської селищної (9,3 га) та Вижицької сільської (10,8 га) рад.

За фізико-географічним районуванням України (Екологічна енциклопедія, 2006) НПП “Вижицький” майже повністю розташований в Зовнішньокарпатській області, маленька частина території вздовж північно-східного краю – в Передкарпатській височинній області. Територія знаходиться в межиріччі Черемоша і Сірету і охоплює ландшафти низькогірної зони Буковинського сектора Скибових Карпат з досить м'яким кліматом, переважанням в лісах бука і ялиці та ділянками вторинних лук – полонин. Особливістю геоморфологічної будови території НПП є те, що різні абсолютні відмітки базисів ерозії основних річково-ерозійних дрен регіону (Черемошу та Сірету) поділяють парк на дві ерозійно-денудаційні зони: західну (в басейні Черемошу) та східну (Сіретську). У західній частині ерозійно-денудаційні процеси відбуваються значно енергійніше, а форми рельєфу гостріші, ніж у басейні Сірету, оскільки абсолютні відмітки русла останнього біля смт Берегомет та с. Лопушна становлять відповідно 470 та 540 м н.р.м., тоді як у долині Черемошу біля м. Вижиця та с. Розтоки – відповідно 335 та 395 м. Основним типом ґрунтів на території НПП є бурі лісові (буроземи).

За геоботанічним районуванням України (Національний атлас України, 2008) територія знаходиться в Мармаросько-Чорногірсько-Свидовецькому окрузі Східнокарпатської підпровінції Карпатсько-Альпійської гірської провінції.

Вивчення рослинного покриву Буковини проводили австрійські, румунські, польські й українські ботаніки. Це стосується і території, яку зараз займає НПП “Вижицький”. Зокрема відомості про флору та знахідки окремих видів у цьому регіоні наведені у працях австрійських ботаніків Ф. Гербіха (Herbich, 1859) та Ж.-А. Кнаппа (Knapp, 1872), румунського ботаніка А. Прокопіану-Прокоповича (Proscianu-Proscopovici, 1890) та польських дослідників Й. Пачоського (Paczoski, 1897) і Х. Запаловича (Zapałowicz, 1906, 1908, 1911). У румунський період виходить з друку стаття Т. Штефуряка (Stefureak, 1936), присвячена мохоподібним долини річки Виженка. У радянський період ботанічні дослідження у цьому регіоні проводили І.В. Артемчук (1950, 1954), Р.О. Березівська (1952, 1955, 1956), З.Н. Горохова і Т.І. Солодкова (1970). Характеристики заповідних об'єктів, які пізніше увійшли до складу НПП, наводять С.М. Стойко (1977) та З.С. Заєць зі співавторами (1980). Результати ботаніко-зоологічних досліджень, що проводилися при підготовці наукового обґрунтування необхідності створення парку в 1991-1992 роках, узагальнені у статті Т.Л. Андрієнко зі співавторами (1993), а перелік судинних рослин, виявлених у цей період на досліджуваній території, наводиться у статтях Г.І. Ковальчук та І.І. Чорнея (1994 а, б). Відомості щодо раритетної компоненти флори НПП наведені в публікаціях І.І. Чорнея зі співавторами (1999, 2000, 2001). Стисла характеристика фіторізноманіття парку представлена в колективній монографії “Фіторізноманіття національних природних парків України” (2003). Найбільш детальна характеристика рослинного покриву парку міститься в колективній монографії “Національний природний парк “Вижицький”. Рослинний світ” (2005). У колективній монографії “Національний природний парк “Вижицький”: природа, рекреаційні ресурси, менеджмент” (2005), яка присвячена 10-річній діяльності парку, висвітлено питання історії формування ідеї створення НПП, наведена систематизована характеристика як окремих природних компонентів, зокрема і рослинного покриву, так і ландшафтної структури в цілому. П.М. Устименком (2007) складена карта рослинності НПП “Вижицький”, яка базується на еколого-фітоценотичній класифікації і може слугувати основою моніторингу її резерватогенних змін.

Структура угідь парку на землях постійного користування наступна: лісові землі – 8032 га; нелісові землі – 214,2 га (з них орні складають 3,8 га, сіножаті – 139,7 га, пасовища – 17,5 га, води – 21,8 га, інші – 31,4 га), разом вони становлять – 8246,2 га. Щодо решти 2991,8 га земель, включених до складу парку без вилучення у землекористувачів, структура наступна: лісовими землями зайнято – 2823,4 га, нелісові землі складають 168,4 (в тому числі орні – 0,3 га, сіножаті – 56,4, пасовища – 33,9 га, води – 6,2 га, інші – 71,6 га).

Особливість лісів – складна будова деревостанів, сформованих буком лісовим (*Fagus sylvatica*), ялиною європейською (*Picea abies*) та ялицею білою (*Abies alba*), зі значною участю останньої, а також клена несправжньою платанового (*Acer pseudoplatanus*), граба звичайного (*Carpinus betulus*), черешні (*Cerasus avium*) та інших видів. НПП “Вижницький” є частиною так званого “буковинського острова” ялицевих лісів. Загалом площа насаджень з домінуванням ялиці на території НПП складає 3150,1 га. На другій місці за площею букові ліси – 2686,0 га. Листяні ліси на території парку, крім бука, представлені окремими масивами з домінуванням дубів звичайного (*Quercus robur*) – 124,4 га та скельного (*Q. petraea*) – 18,1 га, вільхи сірої (*Alnus incana*) – 57,2 га та чорної (*A. glutinosa*) – 5,9 га, берези повислої (*Betula pendula*) – 13,3 га, граба звичайного (*Carpinus betulus*) – 6,5 га. Досить багато на території парку лісокультур. Значні площі займають насадження дуба північного (*Quercus borealis*) – 124,4 га, сосни кедрової європейської (*Pinus cembra*) – 23,0 га та деяких інших видів, які створені з метою вивчення доцільності впровадження цих порід у лісгосподарське виробництво.

Найбільш поширеними серед ценозів лісової рослинності на території НПП є ліси, деревостан яких утворений переважно буком лісовим (*Fagus sylvatica*) та ялицею білою (*Abies alba*), часто з домішкою ялини європейської (*Picea abies*) і клена несправжньою платанового (*Acer pseudoplatanus*). Характерна висока постійність зубниці бульбистої (*Dentaria bulbifera*), зубниці залозистої (*Dentaria glandulosa*), молочаю мигдалевидного (*Euphorbia amygdaloides*), купини кільчастої (*Polygonatum verticillatum*), вовчих ягід звичайних (*Daphne mezereum*), шавлії клейкої (*Salvia glutinosa*) та жовтозілля Фукса (*Senecio ovatus*), іноді домінують занесені до Червоної книги України лунарія оживаюча (*Lunaria rediviva*) та цибуля ведмежа (*Allium ursinum*). Такі ліси розглядають як ас. *Symphyto cordati-Fagetum* (*Dentaria glandulosae-Fagetum*). Часто трапляються і ацидофільні букові ліси з переважанням в трав'яному ярусі ожики гайової (*Luzula luzuloides*) та чорниці (*Vaccinium myrtillus*) (ас. *Luzulo-Fagetum*).

Союз *Carpinion betuli* на території парку представлений угрупованнями, у деревному ярусі яких, крім граба звичайного (*Carpinus betulus*), ростуть черешня (*Cerasus avium*), клен несправжньою платановий (*Acer pseudoplatanus*), у підліску – свидина кров'яна (*Swida sanguinea*), ліщина звичайна (*Corylus avellana*), вовчі ягоди звичайні (*Daphne mezereum*), у трав'яному покриві переважає осока волосиста (*Carex pilosa*), трапляються зеленчук жовтий (*Lamium galeobdolon*), горлянка повзуча (*Ajuga reptans*), копитняк європейський (*Asarum europaeum*), медунка темна (*Pulmonaria obscura*), вороняче око

звичайне (*Paris quadrifolia*) та ін. На стрімких схилах формуються ясеневі та яворові ліси союзу *Tilio-Acerion*.

Вздовж потоків Виженка, Стебник, Сухий поширені сіровільхові ліси ас. *Alnetum incanae*. У трав'яному ярусі з високою постійністю трапляються кропива дводомна (*Urtica dioica*), страусове перо звичайне (*Matteuccia struthiopteris*), розхідник шорсткий (*Glechoma hirsuta*), крем'яник гарний (*Telekia speciosa*), кремена біла (*Petasites albus*), чистець лісовий (*Stachys sylvatica*), шавлія клейка (*Salvia glutinosa*).

Незважаючи на те, що площа, яку займають на території парку луки, невелика і становить 247,5 га (2,2 %), синтаксономічна різноманітність їх досить висока. Найбільші площі у складі лучної рослинності займають угруповання класу *Molinio-Arrhenatheretea* з домінуванням костриці червоної (*Festuca rubra*) і мітлиці тонкої (*Agrostis capillaris*), які формуються на карбонатомісних ґрунтах на місці свіжих і вологих типів букових або ялицевих лісів. На схилах південної експозиції іноді трапляються багатовидові угруповання з домінуванням куцоніжки пірчастої (*Brachypodium pinnatum*) та конюшини паннонської (*Trifolium pannonicum*), у складі яких рясно представлені злаки – вівсюнець знебарвлений (*Helictotrichon praeustum*), мітлиця тонка (*Agrostis capillaris*), костриця червона (*Festuca rubra*), пахуча трава звичайна (*Anthoxanthum odoratum*), грястиця збірна (*Dactylis glomerata*), тимофіївка лучна (*Phleum pratense*) і багато різнотрав'я. Константними, крім двох основних домінантів, є подорожник ланцетолистий (*Plantago lanceolata*), буквиця лікарська (*Stachys officinalis*), бедринець ломикаменевий (*Pimpinella saxifraga*), перстач прямостоячий (*Potentilla erecta*), конюшина лучна (*Trifolium pratense*), к. повзуча (*T. repens*), зірочник злаковидний (*Stellaria graminea*), королиця звичайна (*Leucanthemum vulgare*), трясучка середня (*Briza media*). У нижніх частинах прирічкових схилів трапляються луки з домінуванням костриці лучної (*Festuca pratensis*).

Угруповання гігомезофітних і мезогігрофітних лук займають значно менші площі і приурочені до долин потоків, іноді схилових ділянок у комплексах з висячими болотами. Домінують в них щучник дернистий (*Deschampsia caespitosa*), ситник розлогий (*Juncus effusus*), с. скупчений (*J. conglomeratus*), с. пониклий (*J. inflexus*), вербозілля звичайне (*Lysimachia vulgaris*), комиш лісовий (*Scirpus sylvaticus*).

Угруповання пустищних лук класу *Calluno-Ulicetea* спорадично трапляються по всій території парку в комплексі з угрупованнями справжніх лук і переважно належать до союзу *Nardo-Agrostion tenuis*. Для них властива значна участь у травостої біловуса стиснутого (*Nardus stricta*), мітлиці тонкої (*Agrostis capillaris*), костриці червоної (*Festuca rubra*).

У долинах річок, на вологих терасах різних рівнів, алювіальних відкладах, щебнистих гривах в руслах річок трапляються ценози з домінуванням кремени білої (*Petasites albus*), кремени судетської (*P. kablikianus*), крем'яника гарного (*Telekia speciosa*). У заплаві річки Сирет та її приток описані чагарникові угруповання з переважанням мірикарії німецької (*Myricaria germanica*) та верби пурпурової (*Salix purpurea*), які трапляються на річкових галечниках та наносах дрібнопіщано-мулистого алювію.

Угруповання скельної рослинності (клас *Asplenietea trichomanis*) у вигляді невеликих за площею осередків досить рівномірно поширені на території, як на силікатних, так і на карбонатних породах. Характерні види цих ценозів – аспленії волосовидний (*Asplenium trichomanes*), зелений (*A. viride*) та муровий (*A. ruta-muraria*), пухирник ламкий (*Cystopteris fragilis*), багатоніжка звичайна (*Polypodium vulgare*).

Угруповання прибережно-водної рослинності класу *Phragmito-Magnocaricetea* спорадично трапляються на території НПП і, як правило, займають невеликі за площею ділянки. Домінантами є рогіз широколистий (*Typha latifolia*), лепешняк плаваючий (*Glyceria fluitans*), ситняг болотний (*Eleocharis palustris*), частуха подорожникова (*Alisma plantago-aquatica*) та хвощ великий (*Equisetum telmateia*).

До Зеленої книги України (2009) занесені такі з виявлених на території парку угруповань:

угруповання букових лісів (*Fageta sylvaticae*) з домінуванням барвінку малого (*Vinca minor*) – виявлені в урочищі Яворів та в долині річки Стебник;

угруповання букових лісів (*Fageta sylvaticae*) з домінуванням у травостої лунарії оживаючої (*Lunaria rediviva*) – займають великі площі в урочищах Солонець, Татолово, Сухий, Стебник, на хребті Куриків, горі Кечера та в околицях села Виженка;

угруповання букових лісів (*Fageta sylvaticae*) з домінуванням плюща звичайного (*Hedera helix*) – виявлені в урочищі Лужки;

угруповання букових лісів (*Fageta sylvaticae*) з домінуванням у травостої цибулі ведмежої (*Allium ursinum*) – досить часто трапляються в урочищах Татолово, Стебник і Лужки;

угруповання скельнодубово-букових лісів (*Querceto (petraeae)-Fageta (sylvaticae)*) – відомі з урочища Рівня;

угруповання ацидофільних скельнодубових лісів (*Querceta petraea*) – відомі тільки з урочища Рівня;

угруповання сіровільхових лісів (*Alneta incanae*) з домінуванням у травостої страусового пера звичайного (*Matteuccia struthiopteris*) – трапляються в долинах річок Виженка, Стебник, Сухий;

угруповання яворових лісів (*Acereta pseudoplatani*) з домінуванням у травостої лунарії оживаючої (*Lunaria rediviva*) – трапляються в урочищах Сухий, Солонець та в околицях села Виженка.

Флора парку налічує 683 види судинних рослин, що становить 32,7 % видового складу флори Українських Карпат. Ці види належать до 235 родів, 96 родин та 5 відділів. Синантропна фракція налічує 189 видів (28,9 %).

Кількість ендемічних таксонів на території парку незначна. З їх числа на території парку виявлені південно-східнокарпатські ендеміки жовтець карпатський (*Ranunculus carpaticus* Herbich) та фіалка відхилена (*Viola declinata* Waldst. et Kit.), карпатські субендеміки смілка Юндзілла (*Silene jundzillii* Zapal.) та волошка карпатська (*Centaurea carpatica* (Porcius) Porcius).

За даними літературних джерел (Зеров, Партика, 1975; Stefureak, 1936) для території НПП наводиться 236 видів мохоподібних. Спеціальні дослідження альгофлори, мікофлори та ліхенофлори не проводились.

На території парку виявлено 35 видів судинних рослин, включених до Червоної книги України (2009):

- баранець звичайний (*Huperzia selago* (L.) Bernh. ex Schrank et Mart.) – спорадично трапляється у букових та ялицево-букових лісах в урочищах Яворів, Лужки, Стебник, Рівня, Солонець та на хребті Куриків;

- беладонна звичайна (*Atropa belladonna* L.) – спорадично трапляється у букових, ялицево-букових лісах і на узліссях в урочищах Стебник і Сухий;

- билинець густоквітковий (*Gymnadenia densiflora* (Wahlenb.) A. Dietr.) – виявлено у складі лучних угруповань на хребтах Куриків і Баньків;

- билинець довгоровий (*Gymnadenia conopsea* (L.) R. Br.) – часто трапляється на луках хребта Куриків, в урочищах Стебник, Великі Лужки, Бука, Волотів, Перехрестя, Сухий, Росішний, Чорнеї, на полонині Баньків, а також на схилах гір Гуцулова, Стіжок та Марура;

- булатка великоквіткова (*Cephalanthera damasonium* (Mill.) Druce) – кілька особин знайдено в буковому лісі урочища Рівня;

- булатка довголиста (*Cephalanthera longifolia* (L.) Fritsch.) – росте на узліссях та в букових лісах урочища Рівня та на горі Гуцулова, крім того, виявлено у складі лучних ценозів в урочищі Солонець, на полонині Баньків та хребті Куриків;

- гніздівка звичайна (*Neottia nidus-avis* (L.) Rich.) – поодинокими особинами та групами по декілька особин трапляється в

букових і ялицево-букових лісах урочищ Стебник, Сухий, Великі Лужки, Яворів, Під Жиберем, Баньків, Рівня та на горі Гуцулова;

- гронянка півмісяцева (*Botrychium lunaria* (L.) Sw.) – малочисельні популяції виявлені у складі лучних угруповань в урочищах Бука, Рівня та на горі Магура;

- зозулинець блощичний (*Orchis coriophora* L.) – трапляється рідко у складі лучних угруповань в урочищах Бука, Георгієва поляна та на полонині Баньків;

- зозулинець обпалений (*Orchis ustulata* L.) – трапляється рідко, малочисельними популяціями у складі лучних угруповань в урочищі Великі Лужки та на полонині Затінь;

- зозулинець прикрашений (*Orchis signifera* Vest) – кілька популяцій виявлені у складі лучних ценозів в урочищах Георгієва поляна, Стебник та на хребті Куриків;

- зозулинець салеповий (*Orchis morio* L.) – малочисельні популяції спорадично трапляються у складі лучних ценозів в урочищах Сухий, Бука, на полонині Баньків і хребті Куриків;

- зозулинець шоломоносний (*Orchis militaris* L.) – трапляється дуже рідко, відоме одне оселище на горі Стіжок;

- зозулині сльози яйцевидні (*Listera ovata* (L.) R. Br.) – досить часто трапляється на луках та узліссях в урочищах Бука, Великі Лужки, Георгієва поляна, Солонець, Росішний, на хребті Куриків, полонині Баньків, вершинах гір Гуцулова, Стіжок, Магура, а також у складі лісових угруповань в лісах (урочище Яворів);

- коручка болотна (*Epipactis palustris* (L.) Crantz) – поширена на заболочених луках в урочищах Бука, Великі Лужки, на полонині Затінь та горі Магура;

- коручка пурпурова (*Epipactis purpurata* Smith) – відомо єдине місцезростання виду в буковому лісі урочища Яворів;

- коручка темночервона (*Epipactis atrorubens* (Hoffm. ex Bernh.) Besser) – відомі два локалітети в урочищах Під Жиберем (буковий ліс) і Рівня (ліс за участю дуба скельного);

- коручка чемерниковидна (*Epipactis helleborine* (L.) Crantz) – виявлена в букових та ялицево-букових лісах в урочищах Великі Лужки і Рівня, а також на узліссі на полонині Баньків, ймовірно трапляється значно частіше;

- косарики черепитчасті (*Gladiolus imbricatus* L.) – трапляються у лучних ценозах в долинах річок Стебник, Сухий, на хребті Баньків та в урочищі Бука;

- лілія лісова (*Lilium martagon* L.) – знайдено одне місцезнаходження на луках гори Магура;

- лунарія оживаюча (*Lunaria rediviva* L.) – один з наймасовіших видів у ялицево-букових і букових лісах урочищ Солонець, Татолово, Стебник, на хребті Куриків, горі Кечера та в околицях села Виженка;

- любка дволиста (*Platanthera bifolia* (L.) Rich.) – у великій кількості трапляється на луках в урочищах Бука, Солонець, Перехрестя, Чорнеї, Росішний, Георгієва поляна, Стебник, Великі Лужки, на полонині Баньків, хребті Куриків, горі Магура та спорадично у букових і ялицево-букових лісах урочищ Під Жиберем, Яворів та на схилах гір Гуцулова і Стіжок;

- міхурниця судетська (*Cystopteris sudetica* A. Braun et Milde) – відоме одне місцезнаходження в ялицево-буковому лісі на схилах хребта Баньків;

- пальчатокорінник бузиновий (*Dactylorhiza sambucina* (L.) Soó) – трапляється рідко на луках в долині річки Стебник, в урочищах Волотів і Солонець, на горі Стіжок;

- пальчатокорінник м'ясочервоний (*Dactylorhiza incarnata* (L.) Soó) – спорадично трапляється на заболочених луках полонини Баньків та хребта Куриків;

- пальчатокорінник плямистий (*Dactylorhiza maculata* (L.) Soó) – спорадично трапляється у складі лучних ценозів урочищ Лужки та Рівня;

- пальчатокорінник травневий (*Dactylorhiza majalis* (Rchb.) P.F. Hunt et Summerhayes) – порівняно часто трапляється, формуючи великі популяції, на вологих луках і болотах в урочищах Солонець, Куриків, Чорнеї, Баньків, Стебник і Волотів;

- пальчатокорінник Фукса (*Dactylorhiza fuchsii* (Druce) Soó) – маленькі популяції виявлені на луках в урочищах Чорнеї, Бука, на хребті Куриків, полонині Баньків, а також на узліссі в урочищі Перехрестя;

- підсніжник білосніжний (*Galanthus nivalis* L.) – достовірно відоме одне місцезнаходження у вільховому лісі в долині річки Стебник;

- пізньоцвіт осінній (*Colchicum autumnale* L.) – трапляється у великій кількості на луках урочищ Стебник, Волотів, Солонець, Бука, полонині Баньків, на горах Магура та Стіжок;

- плаун колючий (*Lycopodium annotinum* L.) – відомі знахідки у ялицево-буковому лісі в урочищах Стебник і Сухий;

- траунштейнера куляста (*Traunsteinera globosa* (L.) Rchb.) – спорадично трапляється на луках в урочищах Стебник, Бука, Перехрестя, Волотів, Великі Лужки, Засерет, Стебник, на полонинах Татолово і Баньків, хребті Куриків і горі Магура;

- цибуля ведмежа (*Allium ursinum* L.) – росте у великій кількості у букових, буково-ялиново-ялицевих та ялицево-букових лісах в урочищах Татолово, Стебник і Лужки;

- чина гладенька (*Lathyrus laevigatus* (Waldst. et Kit.) Gren.) – відомий тільки з одного місцезнаходження на горі Магура;

- шафран Гейфелів (*Crocus heuffelianus* Herb.) – виявлений у складі лучних угруповань на хребті Куриків, ймовірно трапляється значно частіше.

У межах парку виявлений один вид, занесений до Додатку I Бернської конвенції – дзвоники ялицеві (*Campanula abietina* Griseb. et Schenk.) – у ялицевому лісі на схилах гори Магура. На післялісових луках на вершині цієї гори знайдено занесені до Додатку IIb Директиви ЄС про Біотопи дзвоники пилчасті (*Campanula serrata* (Kit. ex Schult.) та парило волосисте (*Agrimonia pilosa* Ledeb.).

Необхідно визначити соціологічні пріоритети для природних комплексів на території НПП, яким властивий високий рівень фіторізноманіття за участю раритетних видів, і розробити диференційований режим охорони для таких ділянок незалежно від того, де вони розташовані, у заповідній зоні чи поза її межами. Передусім це стосується лучних ділянок, які практично відсутні в межах заповідної зони.

У процесі розробки техніко-економічного обґрунтування створення НПП “Вижницький” планувалося, що площа заповідної зони буде значно більшою, ніж площа зон рекреації та господарської. До заповідної зони передбачалося віднести умовно корінні лісостани характерних для території НПП типів лісу, лісостани едифікаторів, які знаходяться в парку на межі ареалу (зокрема дуба скельного), усі сформовані лісостани, крім тих, що територіально тяжіють до рекреаційної зони, існуючі об’єкти природно-заповідного фонду. Планувалися такі площі функціональних зон: заповідна – 5597,6 га, регульованої рекреації – 2321,9 га, стаціонарної рекреації – 7,0 га, господарська – 1,9 га. Під час проведення лісовпорядкування у 1997 році, з огляду на перспективи розширення НПП і зростання рекреаційного навантаження, були змінені площі його функціональних зон. В результаті вони набули такого вигляду: заповідна – 2087,2 га, зона регульованої рекреації – 4886,8 га, зона стаціонарної рекреації – 8,6 га, господарська зона – 945,8 га. Збільшення господарської зони відбулося за рахунок так званих колгоспних лісів, включених до складу парку без вилучення, а заповідна зона була обмежена найбільш віддаленими і малодоступними ділянками НПП, де реально можна забезпечувати належний заповідний режим.

Розширення території парку планується здійснювати за двома напрямками: змоніторингу метропольної частини парку шляхом

включення суміжних ділянок лісових масивів та включення більш віддалених ділянок Зовнішніх Карпат і Передкарпаття та розширення парку за кластерним принципом з подальшим перейменуванням НПП “Вижницький” на “Буковина”.

Список літератури

1. Андрієнко Т.Л., Клестов М.Л., Байдашников А.В. та ін. Національний парк на Буковині // Ойкумена. – 1993. – № 1. – С. 91-97.
2. Артемчук И.В. О распространении безвременника (*Colchicum autumnale* L.) в Советской Буковине // Наук. записки Чернів. держун-ту. Сер. біол. наук. – Т. VII. – Чернівці, 1950. – С. 117-140.
3. Артемчук И. В. Гірські луки Чернівецької області та шляхи їх поліпшення // Бот. журн. АН УРСР. – 1953. – 10, № 4. – С. 24-31.
4. Артемчук И.В. Сіножаті та пасовища гірських та передгірних районів Чернівецької області і шляхи їх поліпшення // Наук. записки Чернівецького ун-ту. Сер. біол. – 1954. – Т. 25. – С. 34-91.
5. Березовская Р.А. Сенокосы и пастбища долины р. Миходры // Учен. зап. Чернов. госун-та. Сер. биол. наук. – 1952. – Т. IX, вып. 3. – С. 151-199.
6. Березівська Р.О. Питання динаміки рослинного покриву гірських лук Вижницького району Чернівецької області // Праці експедиції по комплексному вивченню Карпат і Прикарпаття. Сер. біол. – Т. I. – Львів: Вид-во Львів. держун-ту, 1955. – С. 26-46.
7. Березівська Р.О. Біловусники Чернівецької області та заходи щодо їх поліпшення // Праці експедиції по комплексному вивченню Карпат і Прикарпаття. Сер. біол. – Т.2. – Вид-во Львівського держун-ту, 1956. – С. 69-86.
8. Буджак В.В., Чорней І.І. Геоботанічна та соціологічна характеристика букових лісів Чернівецької області // Заповідна справа в Україні. – 2004. – Т. 10, вип. 1-2. – С. 14-18.
9. Горохова З.Н., Солодкова Т.І. Ліси Радянської Буковини (геоботанічна характеристика). – Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1970. – 212 с.
10. Заєць З.О., Солодкова Т.І., Стойко С.М. Ботанічні резервати і пам’ятки природи Чернівецької області // Охорона природи Українських Карпат та прилеглих територій. – К.: Наук.думка, 1980. – С. 220-252.
11. Зеров Д.К., Партика Л.Я. Мохоподібні Українських Карпат. – К.: Наук. думка, 1975. – 232 с.
12. Конспект флори Північної Буковини. Судинні рослини / Термена Б.К., Стефаник В.І, Серпокрилова Л.С. та ін. – Чернівці, 1992. – 226 с.
13. Коржик В. П. Національний природний парк “Вижницький”: нові принципи і тенденції розвитку // Зелена Буковина. – 1999, № 1-2. – С. 69-74.
14. Коржик В.П., Чорней І.І., Буджак В.В., Скільський І.В. Розширення території національного природного парку “Вижницький” за кластерним

принципом: доцільність, необхідність, модельність (на прикладі регіону Буковинських Карпат) // Заповідна справа в Україні. – 2001. – 7, вип. 1. – С. 70-90.

15. Ковальчук Г.І., Чорней І.І. Попередній список видів судинних рослин території майбутнього Вижницького національного парку // 3б. наук. праць по вивченню флори та фауни Чернівецької області. – Чернівці, 1994 а. – С. 43-59.

16. Ковальчук Г.І., Чорней І.І. Судинні рослини державного ландшафтного заказника “Стебник” // 3б. наук. праць по вивченню флори та фауни Чернівецької області. – Чернівці, 1994 б. – С. 7-25.

17. Національний природний парк “Вижницький”. Рослинний світ / Чорней І.І., Буджак В.В., Коржик В.П. та ін.; відпов. ред. В.А. Соломаха. – К.: Фітосоціоцентр, 2005. – 248 с.

18. Національний природний парк “Вижницький”: природа, рекреаційні ресурси, менеджмент / Коржик В.П., Чорней І.І., Скільський І.В. та ін.; відпов. ред. В.П. Коржик. – Чернівці: Зелена Буковина, 2005. – 356 с.

19. Онищенко В.А., Андрієнко Т.Л., Остапко В.М. та ін. Представленість раритетних видів судинних рослин в національних природних парках України // Укр. ботан. журн. – 2002. – 59, № 4. – С. 476-486.

20. Устименко П.М. Територіальна диференціація рослинності національного природного парку “Вижницький” // Укр. ботан. журн. – 2007. – 64, № 6. – С. 797-805.

21. Чорней І.І. НПП Вижницький // Фіторізноманіття національних природних парків України. – К.: Науковий світ, 2003. – С. 28-35.

22. Чорней І.І., Буджак В.В., Баканова Н.В. *Dactylorhiza sambucina* (L.) Soó (Orchidaceae) – новий вид флори Північної Буковини // Наук. записки Тернопільського педуніверситету ім. В. Гнатюка: Сер. Біологія. – 1999. – № 1 (4). – С. 27-30.

23. Чорней І.І., Буджак В.В., Гаврилюк В.О. та ін. Судинні рослини з Червоної книги України на території Буковинських Карпат та їх охорона // Заповідна справа в Україні. – 1998. – Т. 4, вип. 2. – С. 7-10.

24. Чорней І.І., Буджак В.В., Термена Б.К. та ін. Нові відомості про поширення на Чернівецькій судинних рослин з “Червоної книги України” та їх охорона // Укр. ботан. журн. – 2001. – 58, № 1. – С. 78-83.

25. Чорней І.І., Буджак В.В., Токарюк А.І. Хорологічна характеристика ефемероїдних геофітів з Червоної книги України на території Чернівецької області // Наук. вісник Ужгородського держуніверситету: Сер. Біологія. – 2000. – № 8. – С. 18-22.

26. Herbach F. Flora der Bukowina. – Leipzig, 1859. – 460 s.

27. Knapp J.A. Die bisher bekannten Pflanzen Galiciens und der Bucowina. – Wien, 1872. – 267 s.

28. Paczoski J. Szkic flory i spis roślin zabranych we wschodniej Galicyi, na Bukowinie i w Komittacie marmaroskim na Węgrzech // Sprawozd. Kom. Fizjogr. – 1897. – 33. – 36 s.

29. Procopiann-Procopovici A. Beitrag zur Kenntniss der Orchidaceen der Bukowina // Verh. Der K.K. Zool. – Bot. Ges. in Wien. – 1890. – P. 186-196.

30. Stefureac T. Consideratiuni asupra vegetatiei si florei muchilor (Bryophytelor) din Valea Vijnicioarei (Bucovina) // Bull. Facult. de Stiinte in Cernaut. – 1936. – Vol. X. – S. 301-344.

31. Zapałowicz H. Conspectus Florae Galiciae criticus. – Kraków, 1906-1911. – T.1-3.

НПП Галицький

Галицький національний природний парк розташований в Галицькому районі Івано-Франківської області. Загальна площа парку складає 14684,8 га; з них 12159,3 га надано у постійне користування.

З територій, які ввійшли до складу Галицького НПП, першим, у 1972 р., надано статус пам'яток природи місцевого значення наступним об'єктам: "Скельно-флористичний резерват" (5 га), "На Трантах" (1,5 га), "Залісця" (5 га), "Водойма Королівка" (2 га). Урочище "Касова гора" в 1975 році було оголошене комплексною пам'яткою природи республіканського значення на площі 7 га; у 1988 році її площу збільшено до 65 га. У 1979 р. створено ландшафтний заказник місцевого значення "Ріка Лімниця з прибережною захисною смугою вздовж берегів шириною по 100 м", нижня частина якого припадала на територію Галицького району. Водно-болотні ділянки стариці Дністра "Водники" (62,3 га) та "Біля Маринополя" (33,1 га) отримали статус заповідних урочищ у 1984 р.; ландшафтний заказник місцевого значення "Сімлин" (50 га) оголошений заповідним у 1988 р., а ботанічний заказник місцевого значення "Камінь" – у 1993 р.

У 1996 р. створено Галицький регіональний ландшафтний парк загальною площею 8306 га, до якого увійшли всі існуючі природно-заповідні об'єкти місцевого значення, окремі лісові масиви, Бурштинське водосховище (орнітологічний заказник), долина ріки Дністер в межах Галицького району (Приходько та ін., 1997). На базі регіонального ландшафтного парку в 2004 році створено Галицький національний природний парк, до якого були включені всі лісові угіддя Галицького держлісгоспу, деякі лучно-степові, водно-болотні комплекси. Його було підпорядковано Держлісагенству. Територія парку дуже фрагментована, включає понад 150 ізольованих ділянок, хоча є і лісові масиви значної площі.

Галицький НПП розташований у двох фізико-географічних областях, межею між якими є р. Дністер. Правобережна (південно-західна) частина парку за фізико-географічним районуванням України (Екологічна енциклопедія, 2006) належить до гірської країни Українські Карпати, Передкарпатської височинної області. Лівобережна частина – до Східноєвропейської рівнинної країни, Широколистолісової зони, Західноукраїнського краю, Розтоцько-Опільської горбогірної області.

За геоботанічним районуванням України (1977) лівобережна частина належить до Європейської широколистянолісової області, Східноєвропейської провінції, Західноукраїнської підпровінції, Кременецько-Хотинського округу, Бурштинського геоботанічного району дубово-грабових лісів. Правобережна – до Європейської

широколистянолісової області, Центральноевропейської провінції, Східнокарпатської гірської провінції, Самбірсько-Івано-Франківського округу, Івано-Франківсько-Коломийського району дубово-грабових та дубових лісів. За пізнішим геоботанічним районуванням (Національний атлас України, 2008) територія знаходиться в Європейській широколистянолісовій області, Центральноевропейській провінції, Опільсько-Кременецькому окрузі букових, грабово-дубових лісів, справжніх та остепнених лук та лучних степів.

Територія Галицького НПП відзначається геоморфологічною неоднорідністю. У передкарпатській частині парку переважають височини з абсолютними висотами 300-450 м, глибоко перерізані долинами річок Лімниця, Лукви та їх приток, ярами й балками. На лівобережжі Дністра частина об'єктів парку припадає на Галицьку улоговину з рівнинним рельєфом, яка займає розширену частину долини Дністра з абсолютними висотами 200-250 м, а інша частина – на Бурштинське Опілля з горбистим скульптурно-ерозійним ландшафтом та висотами до 350 м над рівнем моря.

Характерною особливістю парку є багатство та різноманітність водних об'єктів. Загальна площа вкритих водою територій складає 1512,5 га. До них належать частина Дністра та Лімниця із заплавними водоймами, кілька малих річок, джерел, озера карстового походження, Бурштинське водосховище, а також риборозплідні стави, що відзначаються багатою орнітофауною.

Основні типи ґрунтів на лівобережжі Дністра – опідзолнені чорноземи та темно-сірі ґрунти, які сформувались на лесоподібних суглинках, підстелених вапняками та гіпсами. На правобережжі Дністра переважають дерново-підзолисті оглеєні ґрунти, сформовані на суглинково-галечниковому алювії, а місцями – сірі лісові ґрунти, сформовані на гіпсоангідритових породах. У заплавах й на нижніх терасах річок поширені переважно лучні та лучно-болотні ґрунти.

Територіальна структура парку має кластерний характер. Найбільшими за площею ділянками є лісові масиви Блюдницького та Крилоського лісництв у правобережній частині парку, а також долина ріки Дністер із заплавними водно-болотними угіддями (Водницькі, Дубівецькі, Маріямпільські стариці, Королівка тощо). Інші лісові масиви, що належать до Галицького й Бурштинського лісництв, лучно-степові та водно-болотні об'єкти є ізольованими ділянками.

Перші флористичні дослідження території Галицького НПП у складі Опілля здійснені польськими ботаніками С. Вієрдаком (Wierdak, 1916-1936), А. Козловською (Kozłowska, 1931), В. Шафером (Szafer, 1935).

Подальші праці були присвячені переважно вивченню рослинності лучно-степових територій, зокрема Касової гори й Скельно-

флористичного резервату “Поділля”, а також поширення окремих видів рослин (Куковиця, 1970; 1972, 1976, 1984; Заверуха, 1978; Шеляг-Сосонко та ін., 1981; Куковиця та ін., 1994, 1998; Омельчук-М’якушко, Заверуха, 1978; Жижин та ін., 1990; Наконечний, Кагало, 2001, Наконечний, 2002).

У даний час на території Галицького НПП триває інвентаризація флори та рослинності, оселищ рідкісних видів рослин (Літопис природи Галицького НПП, т. I-V); публікації стосуються, в першу чергу, поширення та стану популяцій рідкісних видів рослин (Наконечний, 2006; Кулинич, Шумська, 2008; Чуй, Шумська, 2010; Шумська, Дмитраш, 2010; Данилик, Борсукевич, 2011 та ін.).

Опубліковано результати вивчення різноманітності лісової рослинності на флористичних засадах (Онищенко, Шумська, 2011).

Дослідження мохів, лишайників та водоростей на території Галицького НПП поки що не проводились.

Більшу частину території парку (81,1 %) займають ліси. Згідно матеріалів лісовпорядкування, розподіл за домінантами деревостану наступний: дуб звичайний (*Quercus robur*) – 45,7 %, бук лісовий (*Fagus sylvatica*) – 19,8 %, граб звичайний (*Carpinus betulus*) – 11,2 %, дуб північний (*Quercus borealis*) – 10,0 %, береза повисла (*Betula pendula*) – 3,3 %, вільха чорна (*Alnus glutinosa*) – 2,8 %, ясен звичайний (*Fraxinus excelsior*) – 1,8 %, липа серцелиста (*Tilia cordata*) – 0,9 %, інші види – 6,4 %. Лісові культури займають 41,2 % вкритих лісовою рослинністю земель. Це переважно культури аборигенних видів – дуба звичайного, бука лісового, явора, ялиці білої, створені на місці відповідних зрубів. Культури інтродуцентів та аборигенних видів у невідповідних еколого-едафічних умовах займають 1468,3 га, у тому числі 1196,2 га – дуб північний.

Найбільш характерні типи лісу – Д2ГД (21,3 %), С2ДГБ (17,7 %), Д3ГД (10,3 %). На даний час переважають середньовікові та молоді насадження (відповідно, 7,06 та 3,2 тис. га). Середній вік деревостану складає 50 років. Лісові насадження віком близько 100 років і більше збереглися на площі 492 га.

Чагарники займають 0,6 % території, луки – 2,5 %, лучні степи – 1,7 %, водойми – 10,3 %, болота – 2,2 %, дороги, населені пункти, розробки – 0,7 %, рілля – 0,8 %, сади та плантації – 0,1 %.

На цій території переважають темні евтрофні широколистяні ліси (порядок Fagetalia sylvaticae).

Найбільші площі в парку займають дубово-грабові ліси (союз Carpinion). Грабово-дубові ліси в правобережній частині парку формуються переважно на небагатих ґрунтах. У деревостані, як правило, переважають граб звичайний (*Carpinus betulus*) і дуб звичайний

(*Quercus robur*), нерідко є значна домішка липи серцелистої (*Tilia cordata*) або бука лісового (*Fagus sylvatica*). Влітку в негустому трав’яному ярусі домінують зеленчук (*Lamium galeobdolon*), підмаренник запашний (*Galium odoratum*), яглиця звичайна (*Aegopodium podagraria*), навесні – анемона дібровна (*Anemone nemorosa*) з високою постійністю наявні вороняче око звичайне (*Paris quadrifolia*), квасениця звичайна (*Oxalis acetosella*), медунка темна (*Pulmonaria obscura*), зірочник ланцетолистий (*Stellaria holostea*), осока трясунковидна (*Carex brizoides*), цирцея звичайна (*Circaea lutetiana*), черешня (*Cerasus avium*), щитники чоловічий (*Dryopteris filix mas*) і шартрський (*D. carthusiana*).

На багатших ґрунтах, що в правобережній частині розвиваються на елювії багатих на кальцій порід, в грабово-дубових лісах багато весняних ефемероїдів, серед яких найхарактернішим домінантом є зубниця залозиста (*Dentaria glandulosa*). З високою постійністю, крім зубниці залозистої і анемони дібрової, зустрічаються анемона жовтецева (*Anemone ranunculoides*), зірочки жовті (*Gagea lutea*), зубниця бульбиста (*Dentaria bulbifera*), пшінка весняна (*Ficaria verna*), рівноплідник рутвицелистий (*Isopyrum thalictroides*), цибуля ведмежа (*Allium ursinum*). Дуже характерними для таких лісів є апозерис смердючий (*Aposeris foetida*), печіночниця звичайна (*Hepatica nobilis*), герань темна (*Geranium phaeum*).

Ліси лівобережної частини парку розвиваються на відносно багатих ґрунтах, сформованих переважно на лессах. В деревостані найчастіше домінує граб звичайний (*Carpinus betulus*), часто разом з дубом звичайним (*Quercus robur*), в середньому участь дуба нижча, ніж у передкарпатській частині парку. У трав’яному ярусі домінують зеленчук (*Lamium galeobdolon*) і яглиця звичайна (*Aegopodium podagraria*), навесні – анемона дібровна (*Anemone nemorosa*), нерідко рясст порожнистий (*Corydalis cava*) і пшінка весняна (*Ficaria verna*). Константними є названі домінанти (крім ряссту порожнистого), а також адокса мускусна (*Adoxa moschatellina*), бузина чорна (*Sambucus nigra*), гордовина (*Viburnum lantana*), клени гостролистий (*Acer platanoides*), несправжньо-платановий (*A. pseudoplatanoides*), польовий (*A. campestre*), рясст ущільнений (*Corydalis solida*), копитняк європейський (*Asarum europaeum*), липа серцелиста (*Tilia cordata*), медунка темна (*Pulmonaria obscura*), черешня (*Cerasus avium*), щитник чоловічий (*Dryopteris filix-mas*). На найбагатших ґрунтах у деревостані домінує ясен звичайний (*Fraxinus excelsior*).

У верхній частині схилу Касової гори описано сухий ясеневий ліс з наявністю таких відносно теплолюбних і світлолюбних видів, як дерен справжній (*Cornus mas*), егоніхон пурпурово-голубий (*Aegonychon*

purpureo-coeruleum), первоцвіт весняний (*Primula veris*), фіалка шершава (*Viola hirta*).

За флористичною класифікацією рослинності грабово-дубові ліси правобережної частини парку тяжіють до ас. Tilio-Carpinetum Traczyk 1962, а лівобережної – до Isopyro thalictroidis-Carpinetum Onyshchenko 1998.

Ліси з домінуванням бука лісового (*Fagus sylvatica*) поширені переважно в правобережній частині території парку. Більшість із них – евтрофні букові ліси, типові для рівнини західної України (ас. Stellario holosteaе-Fagetum Onyshchenko 2009). З буком часто співдомінують дуб звичайний (*Quercus robur*), граб звичайний (*Carpinus betulus*), липа серцелиста (*Tilia cordata*). У трав'яному ярусі навесні домінує анемона дібровна (*Anemone nemorosa*), влітку – безщитник жіночий (*Athyrium filix-femina*), осока волосиста (*Carex pilosa*), підмаренник запашний (*Galium odoratum*), яглиця звичайна (*Aegopodium podagraria*). Видовий склад дуже близький до видового складу грабово-дубових лісів правобережної частини парку. Своєрідні ценози займають верхні частини горбів з відслоненнями гіпсу. Цим ділянкам властива багата синюзія весняних ефемероїдів, а домінантом є листовик сколопендровий (*Phyllitis scolopendrium*), поодинокі ростуть лунарія оживаюча (*Lunaria rediviva*) (інколи домінує), багатоніжка звичайна (*Polypodium vulgare*), аспленій волосовидний (*Asplenium trichomanes*). На південному заході території трапляються флористично бідні ацидофільні букові і ялицево-букові ліси (союз Luzulo-Fagion).

Досить поширеними в парку є гірофільні листяні ліси (союз Alnion incanae). Найбільша площа таких ценозів знаходиться в ур. Корчева. Майже весь лісовий масив площею бл. 300 га зайнятий вологим дубовим лісом (субас. Ficario-Ulmetum typicum), навесні часто обводненим. У деревостані переважає дуб звичайний (*Quercus robur*), у досить розвинутому чагарниковому ярусі – ліщина (*Corylus avellana*) і черемха (*Padus avium*), у травостої – яглиця звичайна (*Aegopodium podagraria*), анемона дібровна (*Anemone nemorosa*), пшінка весняна (*Ficaria verna*).

У днищах балок і в заплавах маленьких річок є ліси з домінуванням вільхи чорної (*Alnus glutinosa*), вільхи сірої (*Alnus incana*), клена польового (*Acer campestre*). В них багато весняних ефемероїдів, найчастіше домінує зубниця залозиста (*Dentaria glandulosa*), на деяких ділянках – білоцвіт весняний (*Leucojum vernum*). Улітку переважають яглиця (*Aegopodium podagraria*), зірочник гайовий (*Stellaria nemorum*), розхідник звичайний (*Glechoma hederacea*).

Поблизу східного краю ур. Діброва описано світлий дубовий (*Quercus robur*) ліс з домінуванням осоки трясунковидної (*Carex brizoides*). Тут, в умовах помірного випасання, утворився флористично багатий лісовий ценоз з наявністю таких видів, як буквиця лікарська (*Stachys officinalis*), звіробій гірський (*Hypericum montanum*), медунка м'яка (*Pulmonaria mollis*), конюшина середня (*Trifolium medium*), горошок плотовий (*Vicia sepium*), серпій фарбувальний (*Serratula tinctoria*).

У південній частині парку трапляються флористично бідні ялицеві (*Abies alba*) ліси, в яких мало як виразно ацидофільних, так і неморальних видів. Основний їх домінант – ожина шорстка (*Rubus hirtus*). Типовими для них є веснівка дволиста (*Majanthemum bifolium*), ожика волосиста (*Luzula pilosa*), лісові папороті.

В заплавах річок поширені ліси з домінуванням верби білої (*Salix alba*). В них часто добре розвинутий чагарниковий ярус з верби тритичинкової (*Salix triandra*) або верби пурпурової (*S. purpurea*). З високим покриттям у вербових лісах трапляються бутень запашний (*Chaerophyllum aromaticum*), кропива дводомна (*Urtica dioica*), ожина сиза (*Rubus caesius*), хміль (*Humulus lupulus*), яглиця (*Aegopodium podagraria*), ехіноцистис шипуватий (*Echinocystis lobata*).

На території парку наявні заплавні та суходільні луки. Луки першого типу поширені в заплавах та на нижніх терасах Дністра, Лімниці, Гнилої Липи. Справжні луки (порядок Arrhenatheretalia) представлені угрупованнями з домінуванням костриці лучної (*Festuca pratensis*), грястиці збірної (*Dactylis glomerata*), тимофіївки лучної (*Phleum pratense*), трясучки середньої (*Briza media*), пахучої трави звичайної (*Anthoxanthum odoratum*), райграсу високого (*Arrhenatherum elatius*), мітлиці тонкої (*Agrostis capillaris*), тонконога лучного (*Poa pratensis*), медової трави шерстистої (*Holcus lanatus*).

Вологі луки (порядок Molinietalia) відзначаються переважанням у травостої щучника дернистого (*Deschampsia caespitosa*), китника лучного (*Alopecurus pratensis*), пирію повзучого (*Elytrigium repens*), комишу лісового (*Scirpus sylvaticus*), гадючника в'язолистого (*Filipendula ulmaria*), молінії голубої (*Molinia caerulea*), ситника розлогого (*Juncus effusus*).

Суходільні луки, переважно, вторинні, післялісові, використовуються як сінокоси або пасовища. Найбільшу площу займають в урочищах Селище та Над ярами Блюдницького лісництва, Галич-гора й Сімлин Галицького лісництва, Глинне Крилоського лісництва. Осередки лучної рослинності місцями поширені на північних та північно-західних схилах опільських пагорбів, а також біля їх підніжжя (ур. Касова гора, Камінь, Транти та ін.). У складі травостою домінують

костриця лучна (*Festuca pratensis*), медова трава шерстиста (*Holcus lanatus*), мітлиця тонка (*Agrostis capillaris*), пахуча трава звичайна (*Anthoxanthum odoratum*), райграс високий (*Arrhenatherum elatius*), трясучка середня (*Briza media*), щучник дернистий (*Deschampsia caespitosa*), куничник наземний (*Calamagrostis epigeios*).

На схилах опільських пагорбів місцями поширені ксеромезофільні лучні угруповання (порядок Poо-Agrostietalia vinealis) з домінуванням мітлиці виноградникової (*Agrostis vinealis*), тонконога вузьколистого (*Poa angustifolia*), костриці несправжньоовечої (*Festuca pseudovina*), куничника наземного (*Calamagrostis epigeios*).

Лучно-степові угруповання поширені у лівобережній частині парку, переважно на південних та південно-східних схилах опільських пагорбів (ур. Касова гора, Бручева, Камінь, Транти, Скельно-флористичний резерват "Поділля"). У травостої лучних степів (клас Festuco-Brometea) домінують куцоніжка пірчаста (*Brachypodium pinnatum*), костриця валіська (*Festuca valesiaca*), осока низька (*Carex humilis*), пирій середній (*Elytrigia intermedia*), ковила волосиста (*Stipa capillata*), шавлія лучна (*Salvia pratense*), конюшина гірська (*Trifolium montanum*), самосил гайовий (*Teucrium chamaedrys*), зрідка – ковили найкрасивіша (*Stipa pulcherrima*), пірчаста (*S. pennata*) та келерія гребінчаста (*Koeleria cristata*), дуже рідко – ковила вузьколиста (*Stipa tirma*) та сеслерія Гефлера (*Sesleria heufflerana*).

Лучним степам притаманний високий рівень флористичного різноманіття. Характерними видами у складі лучно-степової рослинності є горицвіт весняний (*Adonis vernalis*), самосил гайовий (*Teucrium chamaedrys*), маренка рожева (*Asperula cynanchica*), перстач білий (*Potentilla alba*), шавлії лучна (*Salvia pratensis*) та кільчаста (*S. verticillata*), півники угорські (*Iris hungarica*), сони великий (*Pulsatilla grandis*) та розкритий (*P. patens*), віхалка гілляста (*Anthericum ramosum*), анемона лісова (*Anemone sylvestris*), ласкавець серповидний (*Bupleurum falcatum*), конюшина гірська (*Trifolium montanum*), рутвиця мала (*Thalictrum minus*), омани мечолистий (*Inula ensifolia*) та шорсткий (*I. hirta*), герань криваво-червона (*Geranium sanguineum*), суховершки великокріткові (*Prunella grandiflora*), айстра степова (*Aster amellus*), астрагал данський (*Astragalus danicus*), волошка скабіозовидна (*Centaurea scabiosa*), ластовень лікарський (*Vincetoxicum hirundinaria*), зіновать руська (*Chamaecytisus ruthenicus*), смовдь оленяча (*Peucedanum cervaria*), підмаренник дзвоникovidний (*Galium campanulatum*), вероніка колосиста (*Veronica spicata*), купина пахуча (*Polygonatum odoratum*), первоцвіт весняний (*Primula veris*), іноді лілія лісова (*Lilium martagon*), конвалія звичайна (*Convallaria majalis*), любка дволиста (*Platanthera bifolia*).

Кальцепетрофільна рослинність на території парку приурочена переважно до гіпсоангідритових відслонень, які представлені на опільських степових схилах та під наметом букових лісів у нижній частині долини р. Лімниці у передкарпатській частині парку.

На відслоненнях гіпсів на опільських пагорбах поширені костриці бліднувата (*Festuca pallens*) та валіська (*F. valesiaca*), ковили волосиста (*Stipa capillata*) й найкрасивіша (*S. pulcherrima*), перстач пісковий (*Potentilla incana*), цибуля гірська (*Allium montanum*), лещиця пучкувата (*Gipsophilla fastigiata*), астрагал еспарцетовий (*A. onobrychis*), очиток їдкий (*Sedum acre*); зрідка очиток застарілий (*S. antiquum*), молодило руське (*Sempervivum ruthenicum*).

Біля підніжжя відслонень та скель, у затінених місцях, зростають аспленії муровий (*Asplenium ruta-muraria*) та волосовидний (*A. trichomanes*), пухирник ламкий (*Cystopteris fragilis*), багатоніжка звичайна (*Polypodium vulgare*).

На гіпсоангідритових відслоненнях та скелястих утвореннях у нижній частині долини р. Лімниці, крім згаданих вище папоротей, характерним є також листовик сколопендровий (*Phyllitis scolopendrium*). З покритонасінних трапляються чистотіл великий (*Chelidonium majus*), герань Робертова (*Geranium robertianum*) та ін.

Чагарникові угруповання, що розвиваються на лучно-степових схилах пагорбів (клас Rhamno-Prunetea), утворені тереном колючим (*Prunus spinosa*), свидиною кров'яною (*Swida sanguinea*), жостером проносним (*Rhamnus cathartica*), калиною цілолистою (*Viburnum lantana*), бруслиною європейською (*Euonymus europaea*), ліщиною звичайною (*Corylus avellana*), жимолостю пухнастою (*Lonicera xylosteum*), бирючиною звичайною (*Ligustrum vulgare*), вишнею степовою (*Cerasus fruticosa*), глодом озброєним (*Crataegus praearmata*), глодом гладеньким (*C. leiomonogyna*) та ін.

Болотна рослинність (клас Phragmito-Magnocaricetea) на території парку зосереджена переважно в заплавах і на нижніх терасах рр. Дністра (ур. Біля Маріямполья, Водники, Дубівці, Королівка, Корчева, Бабина яма), Гнилої Липи (ур. Залісця, Біля австрійської колії), Лімниці (ур. Лази). Є також невеликі болота в місцях витоків джерел, на зниженнях рельєфу тощо. Найбільш поширеними є монодомінантні угруповання очерету південного (*Phragmites australis*) на місці заростаючих стариць. У складі болотної рослинності домінують також рогози широколистяний (*Typha latifolia*), рідше – вузьколистий (*T. angustifolia*), лепеха звичайна (*Acorus calamus*), лепешняк великий (*Glyceria maxima*), осоки гостра (*Carex acuta*), Буека (*C. buekii*), бережна (*C. riparia*), лисяча (*C. vulpina*), хвощ болотний (*Equisetum palustre*) та ін.

Більш обводнені ценози високих трав поширені у старицях Дністра (оз. Королівка, Водницькі стариці, Дубівецькі стариці, Бабина яма, Біля Маріямполя), в лісових озерах карстового походження Сімлин та Ворониця, в Бурштинському водосховищі та риборозплідних ставах (сміт Більшівці та с. Медуха). У складі прибережної рослинності всіх типів водойм (клас Phragmito-Magnocaricetea) переважають очерет південний (*Phragmites australis*), рогіз широколистий (*Typha latifolia*), їжача голівка пряма (*Sparganium erectum*), куга озерна (*Scirpus lacustris*), лепеха звичайна (*Acorus calamus*), лепешняк великий (*Glyceria maxima*).

На мілководді водойм поширені угруповання ряски малої (*Lemna minor*), спіродели багатокореневої (*Spirodela polyrrhiza*), жабурника звичайного (*Hydrocharis morsus-ranae*), різака алоеvidного (*Stratiotes aloides*), у деяких старицях Дністра також – сальвінії плаваючої (*Salvinia natans*).

Для центральної частини стариць Дністра найбільш характерними є ценози класу Potametea, з домінуванням глечиків жовтих (*Nuphar lutea*), рдесника плаваючого (*Potamogeton natans*), латаття білого (*Nymphaea alba*) та сніжно-білого (*N. candida*). У Бурштинському водосховищі та деяких ставах (сміт. Більшівці) сформувались угруповання з домінуванням водяного горіха плаваючого (*Trapa natans*), у одному із ставів – плавуну щитolistого (*Nymphoides peltata*).

У складі рослинності Галицького НПП станом на січень 2011 р. виявлено 23 синтаксони, занесені до Зеленої книги України, в тому числі 9 лісових, 8 лучно-степових і 6 водних.

Синтаксони лісової рослинності:

угруповання букових лісів (*Fageta sylvaticae*) з домінуванням у травостої барвінку малого (*Vinca minor*) – досить часто (Крилоське, Блюдницьке, Галицьке лісництва);

угруповання букових лісів (*Fageta sylvaticae*) з домінуванням у травостої листовика сколопендрового (*Phyllitis scolopendrium*) – на схилах пагорбів в ур. Селище Блюдницького лісництва;

угруповання букових лісів (*Fageta sylvaticae*) з домінуванням у травостої лунарії оживаючої (*Lunaria rediviva*) – фрагментарно на схилах пагорбів з гіпсоангідритовими відслоненнями та в ярах у нижній частині долини р. Лімниці – ур. Селище Блюдницького лісництва;

угруповання букових лісів (*Fageta sylvaticae*) з домінуванням у травостої плюща звичайного (*Hedera helix*) – на схилах пагорбів з гіпсоангідритовими відслоненнями у нижній течії р. Лімниці (Крилоське й Блюдницьке лісництва) та біля с. Деліїв (Галицьке лісництво);

угруповання букових лісів (*Fageta sylvaticae*) з домінуванням у травостої цибулі ведмежої (*Allium ursinum*) – ур. Лази Крилоського лісництва та ур. Селище Блюдницького лісництва;

угруповання буково-звичайнодубових лісів (*Fageta sylvaticae*) – *Querceta (roboris)*) – часто в Крилоському, Галицькому, Блюдницькому лісництвах;

угруповання звичайнодубових лісів (*Querceta roboris*) з домінуванням у травостої плюща звичайного (*Hedera helix*) – ур. Галич-гора Галицького лісництва;

угруповання сіровільхових лісів (*Alneta incanae*) з домінуванням у травостої страусового пера звичайного (*Matteuccia struthiopteris*) – заплава р. Раків Потік у Блюдницькому лісництві;

угруповання звичайнодубово-ялицевих лісів (*Querceta (roboris)* – *Abieta (albae)*) – ур. Діброва Крилоського лісництва;

угруповання формації вівсюця пустельного (*Helictotrichoneta desertori*) – Скельно-флористичний резерват “Поділля”, Касова гора;

угруповання формації ковили волосистої (*Stipeta capillatae*) – ур. Касова гора, Камінь, Скельно-флористичний резерват “Поділля”;

угруповання формації ковили вузьколистий (*Stipeta tirsae*) – ур. Касова гора;

угруповання формації ковили найкрасивішої (*Stipeta pulcherrimae*) – ур. Касова гора;

угруповання формації ковили пірчастої (*Stipeta pennatae*) – ур. Касова гора, Камінь, Сімлин;

угруповання формації костриці блідої (*Festuceta pallentis*) – Скельно-флористичний резерват “Поділля”, ур. Камінь, Сімлин;

угруповання формації осоки низької (*Cariceta humilis*) – ур. Касова гора, Скельно-флористичний резерват “Поділля”, Камінь, Гора Марца;

угруповання формації сеслерії Гефлерової (*Seslerieta heufneranae*) – ур. Бручева, Скельно-флористичний резерват “Поділля”;

угруповання формації сальвінії плаваючої (*Salvinieteta natantis*) – стариці Дністра: оз. Королівка, Дубівецькі стариці;

угруповання формації водяного горіха плаваючого (*Trapeta natantis*) – стариця Дністра Бабина яма, стави (сміт. Більшівці);

угруповання формації глечиків жовтих (*Nuphareta luteae*) (в т. ч. ас. *Nuphareta (luteae) salviniosum (natantis)*) – стариці Дністра: Водницькі та Дубівецькі стариці, Королівка.

угруповання формації латаття білого (*Nymphaeeta albae*) (в т. ч. ас. *Nymphaeetum (albae) traposum (natantis)*) – стариця Дністра: Бабина яма;

угруповання формації латаття сніжно-білого (*Nymphaeeta candidae*) (в т. ч. ас. *Nymphaeetum (candidae) salviniosum (natantis)*) – стариці Дністра: Озеро Королівка, Дубівецькі стариці;

угруповання формації плавуну щитolistого (*Nymphoideta peltatae*) – другий став (сміт. Більшівці).

На території парку станом на січень 2011 року зареєстровано 923 види судинних рослин. До вузькоареальних видів належать зіновать подільська (*Chamaecytisus podolicus* (Błocki) Klásková), зіновать Блоцького (*Chamaecytisus blockianus* (Pawl.) Klásková), лещиця дністровська (*Gypsophila thyraica* A. Krasnova), молочай волинський (*Euphorbia volhynica* Besser ex Racib.), підмаренник забутий (*Galium exoletum* Klokov), ушанка Івги (*Otites eugeniae* (Kleorow) Klokov), юринея вапнякова (*Jurinea calcarea* Klokov), заяча конюшина Шиверека (*Anthyllis schiwereckii* (DC.) Błocki), жовтець Запаловича (*Ranunculus zapalowiczii* Pacz.), відкасники осотоподібний (*Carlina cirsioides* Klokov) та татарниколистий (*C. onopordifolia* Besser ex Szaf., Kulcz. et Pawl.).

У складі флори судинних рослин парку відмічено 60 видів, занесених до III видання Червоної книги України:

- анемона нарцисоцвіта (*Anemone narcissiflora* L.) – на північно-західних та північних схилах деяких пагорбів та узліссях опільської частини парку (ур. Касова гора, Бручева, Транти, Сімлин);
- баранець звичайний (*Huperzia selago* (L.) Bernh. ex Schrank et Mart.) – зрідка, невеликими групами в букових лісах (ур. Селище й Вербівці Блюдницького лісництва, ур. Галич-гора Галицького лісництва);
- беладонна звичайна (*Atropa belladonna* L.) – дуже рідко в букових лісах (ур. Сокіл Крилоського лісництва);
- билинець довгорогий (*Gymnadenia conopsea* (L.) R. Br.) – на схилах опільських пагорбів, переважно північно-західних, луках, лісових галявинах (ур. Глинне Крилоського лісництва, Камінь, Бручева, Касова гора, Сімлин);
- билинець щільноквітковий (*Gymnadenia densiflora* (Wahlenb.) A. Dietr.) – дуже рідко на схилах опільських пагорбів (ур. Бручева);
- білоцвіт весняний (*Leucojum vernum* L.) – представлений великими популяціями у вологих місцях, в ярах у букових та грабово-дубових лісах (ур. Глинне й Сокіл Крилоського лісництва, Раків Потік та Селище Блюдницького лісництва, “Під кар’єром” Галицького лісництва);
- булатка великоквіткова (*Cephalanthera damasonium* (Mill.) Druce) – зрідка в грабово-дубових та букових лісах, на узліссях, по чагарниках;
- булатка довголиста (*Cephalanthera longifolia* (L.) Fritsch.) – поодинокі або нечисленними групами в грабово-дубових та букових лісах;

- булатка червона (*Cephalanthera rubra* (L.) Rich.) – дуже рідко в букових лісах (ур. Лази Крилоського лісництва, Яри Блюдницького лісництва);
- відкасник осотовидний (*Carlina cirsioides* Klokov) – на схилах опільських пагорбів (ур. Касова гора, Камінь, Бручева);
- відкасник татарниколистий (*Carlina onopordifolia* Bess. ex Szaf., Kulcz. et Pawl.) – наводиться для схилів опільських пагорбів (Червона книга України, 2009);
- водяний горіх плаваючий (*Trapa natans* L.) – стариці Дністра (Бабина яма, Дубівецькі стариці), Бурштинське водосховище, ріборозплідні стави в смт Більшівці);
- гніздівка звичайна (*Neottia nidus-avis* (L.) Rich.) – спорадично у широколистяних лісах;
- горицвіт весняний (*Adonis vernalis* L.) – досить часто, великими популяціями, – на схилах опільських пагорбів;
- зіновать Блоцького (*Chamaecytisus blockianus* (Pawl.) Klásk.) – дуже рідко на схилах опільських пагорбів (ур. Касова гора);
- зіновать Пачоського (*Chamaecytisus paczoskii* (V.Krecz.) Klásk.) – у складі лучно-степової рослинності на схилах опільських пагорбів (ур. Бручева, Касова гора, Камінь);
- зіновать подільська (*Chamaecytisus podolicus* (Błocki) Klásk.) – схили пагорбів (ур. Касова гора, Скельно-флористичний резерват “Поділля”, Бручева);
- зозулинець обпалений (*Orchis ustulata* L.) – дуже рідко, по кількості особин, – на схилах опільських пагорбів (ур. Касова гора та Камінь);
- зозулинець салеповий (*Orchis morio* L.) – зрідка, на відкритих місцях (ур. Галич-гора, Касова гора);
- зозулинець шоломоносний (*Orchis militaris* L.) – на схилах опільських пагорбів в ур. Касова гора та Бручева, представлений численними популяціями;
- зозулині сльози яйцевидні (*Listera ovata* (L.) R. Br.) – зрідка, групами по 2-5 особин, в букових та грабово-дубових лісах, на узліссях;
- зозулині черевички справжні (*Cypripedium calceolus* L.) – зрідка трапляються невеликими групами на узліссях (ур. Галич-гора, Бручева, Касова гора);
- катран татарський (*Crambe tataria* Sebeok) – південно-східний схил ур. Касова гора;
- ковила волосиста (*Stipa capillata* L.) – на схилах опільських пагорбів (ур. Касова гора, Камінь, Сімлин, Поділля, Камінь над ставами);

- ковила вузьколиста (*Stipa tirsia* Steven) – ур. Касова гора;
- ковила найкрасивіша (*Stipa pulcherrima* K. Koch) – на схилах опільських пагорбів (ур. Касова гора, Камінь, Камінь над ставами);
- ковила пірчаста (*Stipa pennata* L.) – зрідка, на схилах опільських пагорбів (ур. Касова гора, Сімлин, Камінь);
- конюшина червонувата (*Trifolium rubens* L.) – на схилах опільських пагорбів (ур. Касова гора, Сімлин);
- коручка болотна (*Epipactis palustis* (L.) Crantz) – волога лука у заплаві р. Дністер;
- коручка пурпурова (*Epipactis purpurata* Smith) – спорадично в букових лісах;
- коручка темно-червона (*Epipactis atrorubens* (Hoffm. ex Bernh.) Besser) – дуже рідко в букових лісах (ур. Лази Крилоського лісництва);
- коручка чемерниковидна (*Epipactis helleborine* (L.) Crantz) – спорадично в грабово-дубових й букових лісах, на узліссях;
- косарики черепитчасті (*Gladiolus imbricatus* L.) – вологі луки (ур. Корчева Бурштинського лісництва, ур. Глинне Крилоського лісництва, північно-західний схил ур. Касова гора);
- костриця білудувата (*Festuca pallens* Host.) – зрідка на виходах гіпсів на опільських пагорбах (ур. Камінь, “Скельно-флористичний резерват Поділля”, Сімлин);
- лещиця дністровська (*Gypsophila thyraica* A.Krasnova) – зрідка на гіпсових відслоненнях на схилах опільських пагорбів – ур. Касова гора, Камінь;
- лілія лісова (*Lilium martagon* L.) – досить часто у широколистяних лісах, по чагарниках, на узліссях, галявинах, лучно-степових ділянках;
- лунарія оживаюча (*Lunaria rediviva* L.) – зрідка в букових лісах (ур. Селище, Вербівці Блюдницького лісництва);
- любка дволиста (*Platanthera bifolia* (L.) Rich.) – розсіяно у широколистяних лісах, на узліссях, галявинах, луках, лучно-степових схилах;
- любка зеленівкова (*Platanthera chlorantha* (Cust.) Rchb.) – буково-ялицевий ліс (ур. Глинне Крилоського лісництва);
- молочай волинський (*Euphorbia volhynica* Bess. ex Racib.) – зрідка на схилах опільських пагорбів – Касова гора, Камінь;
- офрис бджолоносна (*Ophrys apifera* Huds.) – узлісся в ур. Гора Магса Галицького лісництва – 2 генеративні особини (Данилик, Борсукевич, 2011);

- очиток застарілий (*Sedum antiquum* Omelcz. et Zaverucha) – зрідка на гіпсових відслоненнях на схилах опільських пагорбів (ур. Поділля, Сімлин, Камінь);
- пальчатокорінник м'ясочервоний (*Dactylorhiza incarnata* (L.) Soó) – вологі луки (заплава р. Дністер);
- пальчатокорінник плямистий (*Dactylorhiza maculata* (L.) Soó) – нерідко на узліссях, лісових галявинах, луках, у грабово-дубових лісах (ур. Галич-гора Галицького лісництва, ур. Глинне та Діброва Крилоського лісництва, ур. Селище та Раків Потік Блюдницького лісництва);
- пальчатокорінник травневий (*Dactylorhiza majalis* (Rchb.) P.F. Hunt et Summerhayes) – вологі луки (ур. Залісця у заплаві р. Гнила Липа, Ворониця Галицького лісництва);
- пальчатокорінник Фукса (*Dactylorhiza fuchsii* (Druce) Soó) – заплава р. Дністер);
- півники сибірські (*Iris sibirica* L.) – вологі луки (ур. Залісця у заплаві р. Гнила Липа, ур. Корчева Бурштинського лісництва, ур. Касова гора);
- підсніжник білосніжний (*Galanthus nivalis* L.) – букові, дубові та грабово-дубові ліси (ур. Лази, Діброва Крилоського лісництва, Селище Блюдницького лісництва, Галич-гора Галицького лісництва, ліс на Касовій горі та ін.), утворює великі популяції;
- пізньоцвіт осінній (*Colchicum autumnale* L.) – волога лука в заплаві р. Гнила Липа (ур. Залісця);
- плавун щитолістий (*Nymphoides peltata* (S.G.Gmel.) Kuntze) – риборозплідний став біля смт Більшівці;
- плаун річний (*Lycopodium annotinum* L.) – дуже рідко в буково-ялицевих лісах (ур. Глинне Крилоського лісництва);
- рутвиця смердюча (*Thalictrum foetidum* L.) – наводиться для ур. Касова гора (Шеляг-Сосонко та ін., 1981);
- рябчик шаховий (*Fritillaria meleagris* L.) – вологі луки у долині ріки Гнила Липа (ур. Корчева й Тенетники Бурштинського лісництва; Залісця та Біля австрійської колії);
- сальвінія плаваюча (*Salvinia natans* (L.) All.) – стариці Дністра (оз. Королівка, Дубівецькі та Водницькі стариці);
- скополія карніолійська (*Scopolia carniolica* Jacq.) – зрідка в букових лісах (ур. Селище Блюдницького лісництва);
- сон великий (*Pulsatilla grandis* Wender.) – на схилах опільських пагорбів (ур. Касова гора, Сімлин, Транти, Камінь);
- сон лучний (*Pulsatilla pratensis* (L.) Mill. s.l.) – дуже рідко – ур. Касова гора;

- сон розкритий (*Pulsatilla patens* (L.) Mill.) – на схилах опільських пагорбів (ур. Касова гора, Транти, Сімлин, Бручева);
- траунштейнера куляста (*Traunsteinera globosa* (L.) Rchb.) – зрідка на луках та лучно-степових ділянках (ур. Глинне Крилоського лісництва, Касова гора);
- цибуля ведмежа (*Allium ursinum* L.) – вологі місця в букових та грабово-дубових лісах; інколи є домінантом трав'яного ярусу.

До Додатку I Бернської конвенції включено 6 видів рослин: відкашник татарниколистий (*Carlina onopordifolia*), зозулині черевички справжні (*Cypripedium calceolus*), сони великий (*Pulsatilla grandis*) та розкритий (*P. patens*), сальвінію плаваючу (*Salvinia natans*), водяний горіх плаваючий (*Trapa natans*); до Європейського червоного списку – 4 види: відкашник осотовидний (*Carlina cirsioides*), зіноваті Блоцького (*Chamaecytisus blockianus*) та подільську (*Chamaecytisus podolicus*), очиток застарілий (*Sedum antiquum*). До Червоного списку МСОП занесено 3 види: відкашник татарниколистий (*Carlina onopordifolia*), зіноваті Блоцького (*Chamaecytisus blockianus*), Пачоського (*Ch. paczorskii*) та подільську (*Ch. podolicus*); до додатку IIb Директиви по біотопах Європейського Союзу – 4 види: сони великий (*Pulsatilla grandis*) та розкритий (*P. patens*), синяк плямистий (*Echium russicum* J.F.Gmel.), півники угорські (*Iris hungarica* Waldst. et Kit.).

На території Галицького НПП, починаючи з 2009 року, проводиться дослідження макроміцетів (Літопис природи Галицького НПП, т. IV-V; Маланюк, 2010). Станом на травень 2011 року обліковано 304 види макроміцетів: 272 з відділу Basidiomycota та 32 види з відділу Ascomycota. У 2010 р., протягом експедиції за участю І.О. Дудки, Д.В. Леонтьєва та А.В. Кочергіної на території парку виявлено 67 видів слизовиків (Мухомусота) (Літопис природи Галицького НПП, т. V). За період досліджень знайдено 12 видів грибів, занесених до Червоної книги України (Маланюк, 2010, Літопис природи Галицького НПП, т. V):

- білопавутинник бульбистий (*Leucocortinarius bulbiger* (Alb. et Schwein.: Fr.) Singer) – дві знахідки на правобережжі Дністра в Крилоському л-ві: ур. Галич-Гора (дендропарк), ур. Діброва (дубово-грабовий ліс);
- геріцій коралоподібний (*Hericium coralloides* (Scop.) Pers.) – іноді трапляється в букових лісах Крилоського (урочище Галич Гора) та Блюдниківського лісництв;
- грифола листувата (*Grifola frondosa* (Dicks.: Fr.) Gray) – дубово-грабові і букові ліси в ур. Галич-Гора (Крилоське л-во),

поблизу с. Вікторів (Крилоське л-во), поблизу с. Тимерівці (Блюдниківське л-во);

- зморшок степовий (*Morchella steppicola* Zerova) – єдина знахідка в ур. Щовби (Галицьке лісництво), степова ділянка;
- квіткохвісник Арчера (*Anthurus archeri* (Berk.) Fischer) – нерідко в широколистяних лісах правобережної частини парку, в т.ч. в насадженнях дуба північного;
- мутин малиновий (*Mutinus ravenelii* (Berk. et M.A. Curtis) E. Fisch) – одна знахідка в Блюдниківському лісництві (біля с. Блюдники) на вологому узліссі грабово-дубового лісу з домішками вільхи сірої та берези повислої.
- мутин собачий (*Mutinus caninus* (Huds.) Fr.) – нерідко в широколистяних лісах правобережної частини парку, а також в ялицевій посадці в ур. Глиняний ліс.
- мухомор щетинистий (*Amanita solitaria* Bull.: (Fr.) Mer.) – в широколистяному лісі в ур. Касова гора (Бурштинське ліс-во);
- сиріжка синювата (*Russula turci* Bres.) – знайдено поблизу с. Майдан в ялицевому лісі (Крилоське ліс-во);
- трутовик зонтичний (*Polyporus umbellatus* (Pers.) Fr.) – часто в грабово-дубових і букових лісах (ур. Галич-Гора, ур. Діброва, ур. Раків потік), в посадці ялиці в ур. Глиняний ліс (Крилоське л-во); місцями зустрічається у великій кількості;
- філопор рожево-золотистий (*Phylloporus pelletieri* (Lév. apud Crouan) Quéf.) – в ур. Глиняний ліс (Крилоське ліс-во) в ялицево-буковому лісі, в урочищі Галич Гора (Крилоське ліс-во) в широколистяному лісі;
- шишкогриб лускатий (*Strobilomyces strobilaceus* (Scop.) Berk.) – часто в широколистяних лісах правобережної частини парку.

Основні проблеми охорони фіторізноманіття на території Галицького НПП пов'язані з фрагментарністю й невеликою площею деяких природно-заповідних ділянок та їх розміщенням поблизу населених пунктів. Особливо це стосується опільських пагорбів, зайнятих лучно-степовою рослинністю. Проблема є також заростання деяких лучних степів чагарниковою й деревною рослинністю, у зв'язку з припиненням сінокошення та випасання худоби. Особливо небажаним є заростання таких ділянок інтродукованими та нехарактерними для лучних степів видами – дубом північним, робінією, сосною звичайною тощо, як це відбувається в урочищі Бручева. Іншою проблемою є заболочування заплавних водойм, що призводить до зменшення площ, зайнятих гідрофільною рослинністю, зокрема угрупованнями, занесеними до Зеленої книги України.

Нині чинне тимчасове функціональне зонування території парку, затверджене для території 14148,1 га (536,6 га, що знаходяться в Калуському районі, ще не передані парку). Згідно цього зонування до заповідної зони віднесено 4420,5 га (31,2 %). Це, в першу чергу, цінні корінні лісові масиви загальною площею 4,2 тис. га, деякі водно-болотні угіддя та лучно-степові ділянки. Зона регульованої рекреації займає 4898,8 га (34,6 %), зона стаціонарної рекреації – 19,3 га (0,3 %), господарська зона – 4809,5 га (34 %). До останньої віднесені території, зайняті культурами інтродуцентів, молодими та середньовіковими лісовими культурами, де здійснюються природоохоронні заходи, спрямовані на відновлення корінної лісової рослинності. До господарської зони належать також землі інших користувачів. У даний час здійснюється розробка постійного, удосконаленого, функціонального зонування території Галицького НПП.

На прилеглих до парку територіях виявлені ділянки природної рослинності, що відзначаються високою науковою та природоохоронною цінністю. Це, зокрема, схили опільських пагорбів з відслоненнями гіпсів і вапняків, вкриті лучно-степовою й петрофільною рослинністю (ур. Щовби, Гора Виноград, Камінь над ставами, Жалиборський камінь, Куропатницький камінь, Гора Магса та ін.), луки, болота й водойми в долинах рр. Дністер та Гнила Липа тощо. З метою збереження цих територій у природному стані їх доцільно приєднати до Галицького НПП.

Розпорядженням КМУ від 23.02.2011 р. № 147-р погоджено включення до переліку об'єктів, яким надається статус водно-болотних угідь міжнародного значення, р. Дністер із заплавними водоймами у межах парку (820 га) та Бурштинського водосховища (1260 га).

Список літератури

1. Данилик І.М., Борсукевич Л.М. Нове місцезнаходження *Ophrys arifera* Huds. (Orchidaceae) в Україні // Укр. ботан. журн. – 2011. – 68, № 1. – С. 58-63.
2. Дідух Я.П. Екологічна характеристика степів Західного Волино-Поділля (Україна) // Укр. ботан. журн. – 1993. – 50, № 2. – С. 5-13.
3. Жижин М.П., Карало О.О., Шеляг-Сосонко Ю.Р. Стан і перспективи охорони популяцій *Crambe tataria* Sebeok на Опіллі (УРСР) // Укр. ботан. журн. – 1990. – 47, № 6. – С. 77-79.
4. Заверуха Б.В. Новий локалітет рідкісної для Радянського Союзу формації *Festuceta pallentis* з Подільської височини // Укр. ботан. журн. – 1978. – 35, № 1. – С. 42-45.

5. Літопис природи Галицького НПП. Т. I-V. – Галич, 2006-2010.
6. Куковиця Г.С. Найбільша ділянка ковилового степу на Поділлі // Укр. ботан. журн. – 1970. – 27, № 1. – С. 111-113.
7. Куковиця Г.С. Про охорону степових ділянок Поділля // V з'їзд Укр. ботан. тов-ва (тези доп.) – Ужгород, 1972. – С. 139-140.
8. Куковиця Г.С. Степная растительность Ополья и ее охрана // Актуальные вопросы современной ботаники. – К., 1976. – С. 78-92.
9. Куковиця Г.С. Степова рослинність Західного Поділля та її охорона. – Автореф. дис. ...канд. біол. наук. – К.: 1984. – 40 с.
10. Куковиця Г.С., Мовчан Я.І., Соломаха В.А., Шеляг-Сосонко Ю.Р. Синтаксономія лучних степів Західного Поділля // Укр. ботан. журн. – 1994. – 54, № 2-3. – С. 35-48.
11. Куковиця Г.С., Дідух Я.П., Шеляг-Сосонко Ю.Р., Абдулоєва О.С. Синтаксономія лучних степів пам'яток природи республіканського значення г.г. Касова та Чортова // Укр. фітоцен. збірн. Серія А. Фітосоціологія. – 1998. – Вип. 2 (11). – С. 42-61.
12. Кулинич Н.Б., Шумська Н.В. Стан популяцій *Helleborus purpurascens* Waldst. et Kit. (Ranunculaceae) в Галицькому національному природному парку // Вісник Прикарпатського нац. ун-ту ім. Василя Стефаника. Серія Біологія. – 2008. – Вип. XII. – С. 108-112.
13. Маланюк В.Б. Гриби Галицького національного природного парку, занесені до Червоної книги України // Рослинний світ у Червоній книзі України: впровадження глобальної стратегії збереження рослин. Мат-ли міжнар. наук. конф. (м. Київ, 11-15 жовтня 2010 р.). – Київ: Альтерпрес, 2010. – С. 231-233.
14. Наконечний О.М. Водні макрофіти Рогатинського Опілля та їх життєві форми // Наукові записки Держ. природозн. музею. – Львів, 2002. – 17. – С. 59-62.
15. Наконечний О.М., Карало О.О. *Sedum antiquum* Omelcz. et Zaverucha на Західному Опіллі: екологічна приуроченість, фітоценологічні особливості, хорологічний та соціологічний аналіз // Уч. зап. Таврич. нац. ун-та ім. В.І. Вернадського. Сер. Біол. – 2001. – 14, № 1. – С. 141-144.
16. Омельчук-М'якушко Т.Я., Заверуха Б.В. Новий вид *Sedum antiquum* Omelcz. et Zaverucha sp. nova // Укр. ботан. журн. – 1978. – 35, № 2. – С. 180-184.
17. Онищенко В.А., Шумська Н.В. Лісова рослинність Галицького НПП // Біологічні системи. – 2011. – 3, Вип. 4. – С. 427-437.
18. Охорона природи Українських Карпат та прилеглих територій / Стойко С.М., Мілкіна Л.І., Жижин М.П. та ін. – К.: Наук. думка, 1980. – 264 с.
19. Приходько М.М., Дмитраш Н.В., Сав'юк В.О. та ін. Галицький регіональний ландшафтний парк. – Івано-Франківськ: Альфа, 1997. – 38 с.
20. Раритетні фітоценози західних регіонів України (Регіональна "Зелена книга") / С.М. Стойко, Л.І. Мілкіна, П.Т. Яценко та ін. – Львів: Поллі, 1997. – 190 с.

21. Шеляг-Сосонко Ю.Р., Дідух Я.П., Єременко Л.П. та ін. Рослинність Касової гори (Опілля) // Укр. ботан. журн. – 1981. – 38, № 3. – С. 60-66.

22. Чуй О.В., Шумська Н.В. Поширення видів роду *Pulsatilla* Mill. у Галицькому національному природному парку та на прилеглих територіях // Рослинний світ у Червоній книзі України: впровадження глобальної стратегії збереження рослин. Матер. Міжнар. наук. конф. (м. Київ, 11-15 жовтня 2010 р.). – К.: Альтерпрес, 2010. – С. 205-209.

23. Шумська Н.В. Раритетний фітоценофонд водної рослинності Галицького національного природного парку // Вісник Прикарпатського нац. ун-ту ім. Василя Стефаника. Серія Біологія. – 2009. – Вип. XIV. – С. 5-8.

24. Шумська Н.В., Дмитраш І.І. Поширення та сучасний стан популяцій *Fritillaria meleagris* L. у Галицькому національному природному парку (Івано-Франківська область) // Природно-заповідний фонд України – минуле, сьогодення, майбутнє. Мат-ли Міжнар. наук.-практ. конф. (сmt. Гримайлів, 26-28 травня 2010). – Тернопіль: Підручники і посібники, 2010. – С. 592-596.

25. Kozłowska A. Elementy genetyczne i pochodzenie flory stepowej Polski. – Bull. Acad. pol. – 1931. – Ser. B, № 4. – S. 1-110.

26. Szafer W. Las i step na zachodniem Podolu // Rozpr. Wydz. mat.-przyr., Polska Acad. Umiej., 1935. – 71, № 2. – S. 1-124.

27. Wierdak Sz. Roślinność Bolszowiec (Przyczynek do znajomości flory Opola). – Spraw. Komis. Fizyogr. – 1916. – 50. – S. 13-31.

28. Wierdak Sz. Zapiski florystyczne z Opola. – Warszawa: Kosmos. – 1926. – 51. – S. 55-61.

29. Wierdak Sz. O ochronę skał gipsowych i otaczającej je halawy w międzyhorcach. – Ochr. przyr. – 1932. – Rocz. 12. – S. 51-54.

30. Wierdak Sz. Zanikanie resztek stepów na Opolu. – Kwart. Biul. Inf. ochr. przyr. – 1936. – 6, № 4. – S. 31-32.

НПП Гетьманський

Парк створений 27 квітня 2009 р. на території Великописарівського, Охтирського та Тростянецького районів Сумської області, займає площу 23360,1 га, в тому числі 11673,2 га земель, наданих у постійне користування. НПП підпорядкований Мінприроди. Територія парку складається з 18 відокремлених ділянок із складною конфігурацією меж. Загалом Гетьманський НПП тягнеться майже на 70 км вздовж долини р. Ворскла у її середній течії. На сучасній території НПП існували природно-заповідні території: заповідне урочище “Литовський бір” (площа 914,2 га; створений у 1970 р.), гідрологічні заказники загальнодержавного значення “Бакирівський” (площа 2606,0 га; створений у 1971 р.), “Климентівський” (площа 1007,5 га; створений у 1979 р.) та “Хухрянський” (площа 4591,6 га; створений у 1979 р.), а також гідрологічний заказник місцевого значення “Ямний” (площа 696,7 га; створений у 1982 р.).

Північно-східна та центральна частина Гетьманського НПП розташована на відрогах Середньоруської височини, а південно-західна – в межах Полтавської рівнини. Переважна частина території Гетьманського НПП належить до Сумської схилово-височинної області Східноукраїнського лісостепоного краю і лише землі вздовж нижніх 10-15 км русла р. Ворскли – до Східнополтавської височинної області Лівобережно-Дніпровського лісостепоного краю (Екологічна енциклопедія, 2006).

За геоботанічним районуванням України (Національний атлас України, 2008) територія парку знаходиться в Євразійській степовій області, Лісостепові підобласті, в двох підпровінціях – Українській лісостеповій (Полтавський округ липово-дубових, соснових, дубово-соснових лісів, остепнених лук, лучних степів та евтрофних боліт) та Середньоруській лісостеповій (Харківський округ дубових, липово-дубових лісів та лучних степів).

Середня температура в січні становить –7 – –8°C, у липні – +19 – +20°C. Тривалість безморозного періоду – 160 днів. Річна кількість опадів – 550-600 мм, з них за період з квітня по жовтень випадає 350-375 мм (Клімат України, 2003). У межах Гетьманського НПП р. Ворскла приймає свої ліві (Івани, Рибинка, Охтирка та Хухра) і праві (Ворсклиця, Боромля та Олешня) притоки. До місця впадіння р. Боромля Ворскла тече із сходу на захід, нижче – на південь.

Долини річок Ворскла та Боромля врізані в корінні породи на 80-120 м. Між селами Доброславівка та Скельки на схилах правого корінного берега на денну поверхню виходять піски. Долина р. Ворскла завширшки 10-12 км, має асиметричну будову з високим

правим берегом та терасами: заплавною, боровою і кількома лесовими, які на території НПП не представлені. Ширина заплави р. Ворскла – 3-5 км. Поверхня рівна, в центральній частині багато перезволожених западин і стариць. Річище звивисте, утворює рукави (Нешатаєв, 1989; Физико-географическое..., 1968).

У ландшафтній структурі Гетьманського НПП можна виділити: а) підвищені ділянки вододільних плато з різко вираженою яружно-балковою мережею на правобережжі річок Ворскла та Боромля з абсолютними висотами до 180-200 м; б) заплави річок Ворскла, Боромля та Ворсклиця з абсолютними висотами 95-120 м; в) надзаплавні піщано-борові тераси річок Ворскла та Боромля з абсолютними висотами 100-140 м. До земель парку не включені надзаплавні лесові тераси р. Ворскла.

Четвертинні відклади представлені потужними шарами лесу і лесоподібних суглинків, а в межах річкових долин – древніми і сучасними алювіальними відкладами. У балках акумулюються делювіальні товщі. На плакорах під лучно-степовою рослинністю сформувалися середньогумусні опідзолені чорноземи важкого механічного складу, а на схилах – їх варіанти з різним ступенем змитості. Під широколистяними лісами поширені темно-сірі ґрунти та опідзолені чорноземи. На боровій терасі р. Ворскла ґрунтовий покрив утворюють дерново-слабопідзолисті піщані і дерново-середньопідзолисті супіщані ґрунти, а у болотах-блюдцях – торф'яно-болотні. У заплавах річок типовими ґрунтами є лучні, дерново-глейові, лучно-болотні, чорноземно-лучні та торф'яно-болотні ґрунти. Заплавні ґрунти мають ознаки содового засолення (Нешатаєв, 1989; Фізико-географічне..., 1968).

Першими дослідниками флори та рослинності сучасної території Гетьманського НПП були вчені Харківського університету, зокрема В.М. Черняєв. Нині його колекція зберігається у Гербарії Інститут ботаніки ім. М.Г. Холодного НАН України (Крицька та ін, 2002). Матеріали гербарію В.М. Черняєва використані в публікаціях Г. І. Ширяєва (Ширяєв, 1910), А.М. Краснова (Краснов, 1893) і у "Флорі УРСР".

А.М. Краснов у 1981 р. проводить дослідження лісів вздовж р. Ворскли, пізніше описує соснові ліси в околицях м. Охтирка і наводить для них ряд північних видів (Краснов, 1893). Згодом ботанічні дослідження в Охтирському повіті здійснив В.І. Талієв (Талієв, 1913). К.А. Угринський обстежив заплаву та правобережжя р. Ворскла від місця впадіння р. Олешня до околиць с. Журавне і виявив низку рідкісних видів (Угринський, 1912). Деякі відомості про флору сучасної території НПП знаходимо у працях і К.М. Залеського (Залеский, 1914). Сфагнові болота на південній межі свого поширення описані Є.М. Лавренком (Лавренко, 1922, 1927). Лісова

рослинність території сучасного Гетьманського НПП досліджувалася фахівцями Червонотростянецької лісової дослідної станції (створена у 1923 р.). Зокрема В.В. Гурський подає загальну характеристику лісової рослинності та узагальнює досвід створення лісових культур (Гурський, 1959), М.І. Бережний описує динаміку трав'яного покриву на вирубках, проводить екологічні дослідження (Бережний, 1971; 1980). Характеристика лісів наводиться в роботах П.П. Кожевнікова (1937) і М.І. Котова (1927).

Відомості про широколистяні ліси регіону розташування НПП знаходимо в працях Ю.Р. Шеляга-Сосонка (1971 б), окрема стаття присвячена дубовим лісам на других терасах річок (1971 а). Лучну рослинність долини та басейну р. Ворскли, включаючи частину території нинішнього НПП "Гетьманський", досліджував В.А. Соломаха (Соломаха, 1981; 1982; 1984). Описи рослинних угруповань з окол. с. Климентове, виконані у 1976 році, наводяться у монографії Д.В. Дубини про вищу водну рослинність України (Дубина, 2006). Питання розвитку рослинного покриву на території Гетьманського НПП описані в роботі Л.Г. Безусько на основі аналізів торфу з болота Став з околиць с. Ямне. В ранньому голоцені тут панували березово-соснові ліси з участю широколистяних порід в комплексі із ділянками степової рослинності. В середньому голоцені найбільшого розвитку отримують широколистяні ліси, а степи набувають мезотичних рис. Пізній голоцен, який супроводжується початком господарювання людини, відзначається зростанням ролі сосни і зменшенням пилку широколистяних порід, поодинокі трапляється пилки граба (*Carpinus*) (Безусько, 1973).

З 70-х років ХХ ст. територію сучасного Гетьманського НПП досліджували викладачі Сумського державного педагогічного університету ім. А.С. Макаренка А.П. Вакал, К.К. Карпенко, О.С. Родінка, М.Г. Тельпухов. Ними виявлені місцезнаходження рідкісних видів рослин і описано рослинність Хухрянського гідрологічного заказника (Вакал, Москаленко, 1999; Карпенко, Родінка, Вакал, 2009; Родінка, Карпенко, Вакал, Гончаренко, 2004; Родінка, Панченко, 1998). І.В. Гончаренко за результатами своїх дисертаційних досліджень виконав оцінку флористичного та ценотичного різноманіття Сумського геоботанічного округу, узагальнив відомості щодо поширення рідкісних видів рослин, занесених до Червоної книги України (Гончаренко, 2003).

Перші відомості про мікобіоту регіону розташування парку наводить А.С. Бухало у окремих публікаціях та своїй дисертаційній роботі (Бухало, 1960, 1962). У 70-х та 80-х рр. ХХ ст. відомості щодо мікобіоти території Гетьманського НПП доповнюють В.П. Гелюта, К.К. Карпенко, Т.О. Мережко, Л.В. Смик. Зокрема К.К. Карпенко вияв-

лено 7 нових для мікобіоти України видів макроміцетів (Гелюта, 1989; Карпенко, 1988; Мережко, Смик, 1990; Смик, 1980). Протягом 1998–2001 рр. на території Гетьманського національного природного парку фітотрофні мікроміцети досліджувала О.І. Гаврило (Гаврило, 2002; 2010). Відомості про макроміцети природно-заповідних територій, що нині увійшли до складу Гетьманського НПП, узагальнила К.К. Карпенко (Карпенко, 2009).

Опубліковані дані про знахідки лишайників, зібраних О.М. Байрак у заповідному урочищі “Литовський бір” (Байрак, Кондратюк, 1989).

У структурі земельних угідь Гетьманського НПП найбільшу частку складають землі, вкриті лісовою рослинністю (більше 50%), луки (сіножаті і пасовища) складають майже 20%, болота – 22%, дещо менше 5% припадає на водойми.

Серед лісів природного походження на вододільних плато найбільшу площу займають широколистяні ліси, які за флористичною класифікацією належать до асоціації *Stellario holostaeae-Aceretum platanoidis* Bajrak 1996 em. Onyshchenko et Sidenko 2002 союзу *Scillo sibericae-Quercion roboris* Onyschenko 2009. В їх деревостані переважають дуб звичайний (*Quercus robur*), липа серцелиста (*Tilia cordata*), клен гостролистий (*Acer platanoides*), ясен звичайний (*Fraxinus excelsior*). До складу деревостану входять також клен польовий (*Acer campestre*), в'яз гірський (*Ulmus glabra*). Через територію НПП проходить східна межа поширення граба звичайного (*Carpinus betulus*) та черешні (*Cerasus avium*) (Гурський, 1959; Івашин ті ін., 1988; Івашин та ін., 1989). Домінантами у підліску є ліщина звичайна (*Corylus avellana*), черемха звичайна (*Padus avium*), бруслина європейська (*Euonymus europaea*), часто трапляються калина звичайна (*Viburnum opulus*), свидина кров'яна (*Swida sanguinea*) та клен татарський (*Acer tataricum*). Домінантами трав'яного ярусу є яглиця звичайна (*Aegopodium podagraria*), підмаренник запашний (*Galium odoratum*), осока волосиста (*Carex pilosa*), зірочник ланцетовидний (*Stellaria holostea*), зеленчук жовтий (*Lamium galeobdolon*), переліска багаторічна (*Mercurialis perennis*). У складі весняної синузії із загальним проективним покриттям до 30-60% домінують проліска сибірська (*Scilla siberica*), рясти ущільнений (*Corydalis solida*) та Маршалла (*C. marschalliana*), анемона жовтецева (*Anemone ranunculoides*), пшінка весняна (*Ficaria verna*). Типовими видами є зірочки жовті (*Gagea lutea*) та малі (*G. minima*), зубниці п'ятилиста (*Dentaria quinquefolia*) та бульбиста (*D. bulbifera*). У днищах балок та подекуди у заплавах річок трапляються ліси асоціації з присутністю в деревостані вільхи, домінуванням яглиці звичайної (*Aegopodium podagraria*), наявністю жовтяниці черговолистої (*Chrysosplenium*

alternifolium), гравілату річкового (*Geum rivale*), вербозілля звичайного (*Lysimachia vulgaris*), ожини сизої (*Rubus caesius*).

У першій половині XX століття на крутих схилах ярів та балок ліси були вирубані, значних масштабів набула ерозія. Тому у середині XX століття широко запроваджувалися лісомеліоративні заходи, створено протиерозійні насадження із робінії звичайної (*Robinia pseudoacacia*), берези повислої (*Betula pendula*), дубів звичайного (*Quercus robur*) та червоного (*Q. rubra*), а у місцях виходу пісків – сосни звичайної (*Pinus sylvestris*). У підліску цих лісів широко використовувалися аморфа кущова (*Amorpha fruticosa*), черемха пізня (*Padus serotina*), пухироплідник калинолистий (*Physocarpus opulifolius*). Видовий склад трав'яного ярусу цих насаджень збіднений, а домінуючі позиції займають синантропні види – жабрій двонадрізаний (*Galeopsis bifida*), чистотіл звичайний (*Chelidonium majus* L.), кропива дводомна (*Urtica dioica*), нерідко злаки. Весняна синузія, якщо і представлена, то 1-3 видами: адокою мускусною (*Adoxa moschatellina*), пшінкою весняною (*Ficaria verna*), зірочками малими (*Gagea minima*), що разом мають проективне покриття до 20-30%.

На боровій терасі корінними прийнято вважати дубово-соснові ліси (Геоботанічне..., 1977). Проте ще у XIX столітті вони були вирубані і на їх місці створені монокультури сосни звичайної (*Pinus sylvestris*). Тому нині дубово-соснові ліси займають відносно невеликі площі, як і дубові ліси, що сформувалися внаслідок випасання худоби та рубок (Шеляг-Сосонко, 1971а). На бідних піщаних ґрунтах борової тераси переважають чисті соснові насадження з слабовираженим підліском із горобини звичайної (*Sorbus aucuparia*), крушини ламкої (*Frangula alnus*), де домінують злаки, орляк звичайний (*Pteridium aquilinum*), розвивається покрив із зелених мохів, трапляються фрагменти соснових лісів лишайникових. Невеликі ділянки лісів з участю чорниці (*Vaccinium myrtillus*) та молінії голубої (*Molinia caerulea*) у складі трав'яно-чагарничкового ярусу зустрічаються на краще зволжених місцях по краю западин. Більш поширеними сосновими лісами є ті, що формуються на багатших ґрунтах. У складі їх деревостану є дуб звичайний (*Quercus robur*), клен гостролистий (*Acer platanoides*), липа серцелиста (*Tilia cordata*), які формують другий під'ярус. У таких лісах часто розвивається підлісок із ліщини звичайної (*Corylus avellana*), клена татарського (*Acer tataricum*). Домінантами трав'яно-чагарничкового ярусу є осока волосиста (*Carex pilosa*), зірочник ланцетовидний (*Stellaria holostea*), конвалія звичайна (*Convallaria majalis*). За відсутності підліску домінують злаки – куничник наземний (*Calamagrostis epigeios*), мітлиця велетенська (*Agrostis gigantea*), тонконіг вузьколистий (*Poa*

angustifolia). В антропогенно порушених місцях розвивається підлісок із бузини червоної (*Sambucus racemosa*), малини (*Rubus idaeus*), поширюється хміль звичайний (*Humulus lupulus*). У складі трав'яного ярусу домінуючі позиції мають синантропні види: чистотіл звичайний (*Chelidonium majus*), жабрій двонадрізаний (*Galeopsis bifida*), герань Робертова (*Geranium robertianum*). На значних площах у лісах борової тераси відбувається інвазія черемхи пізньої (*Padus serotina*), значно рідше – аморфи кущової (*Amorpha fruticosa*).

У заплавах річок лісова рослинність представлена берегозахисними насадженнями тополь, здебільшого чорної (*Populus nigra*), невеличкими ділянками лісів з переважанням у деревостані осики (*Populus tremula*) та дуба звичайного (*Quercus robur*) у центральній частині заплави. На піщаних ґрунтах трапляються культури сосни звичайної (*Pinus sylvestris*). Видовий склад трав'яного покриву характеризується наявністю кропиви дводомної (*Urtica dioica*), ожини сизої (*Rubus idaeus*), розхідника звичайного (*Glechoma hederacea*), підмаренника чіпкого (*Galium aparine*), глухої кропиви крапчастої (*Lamium maculatum*), конвалії звичайної (*Convallaria majalis*). Вільхові ліси різного рівня зволоження трапляються у притерасній частині заплави та по берегах стариць. Насадження тополь у заплаві дуже уражені омелою білою (*Viscum album*).

Лучна рослинність найбільше представлена у заплаві р. Ворскли, де виділено наступні групи формацій: остепнені, справжні, торф'яністі, болотисті та засолені луки (Соломаха, 1982). Остепнені луки представлені у центральній та прирусловій частинах заплави р. Ворскла і займають підвищені ділянки з дерново-лучними ґрунтами. У їх травостані домінують костриця валіська (*Festuca valesiaca*), тонконіг вузьколистий (*Poa angustifolia*), мітлиця виноградникова (*Agrostis vinealis*) (Соломаха, 1982).

Справжні луки формуються в усіх частинах заплави р. Ворскла та її приток. У прирусловій частині заплави трапляються ділянки із домінуванням стоколосу безостого (*Bromopsis inermis*) та куничника наземного (*Calamagrostis epigeios*). Як у прирусловій, так і в центральній частині заплави трапляються луки з домінуванням пирію повзучого (*Elytrigia repens*). Переважно в центральній частині заплави у складі лучних угруповань домінують костриця лучна (*Festuca pratensis*), тонконіг лучний (*Poa pratensis*), китник лучний (*Alopecurus pratensis*), грястиця збірна (*Dactylis glomerata*) та костриця червона (*Festuca rubra*). У складі травостою типовими є види-індикатори засолення: конюшина суницевидна (*Trifolium fragiferum*), ситник Жерара (*Juncus gerardii*), тризубець морський (*Triglochin maritimum*) (Соломаха, 1982).

Не мають значного поширення в заплаві р. Ворскла торф'яністі луки з домінуванням щучника дернистого (*Deschampsia cespitosa*) (Соломаха, 1982).

Найпоширенішою групою формацій лучної рослинності заплави р. Ворскла є болотисті луки. В усіх частинах заплави представлені угруповання з домінуванням тонконогу болотного (*Poa palustris*). Переважно у зниженнях центральної частини заплави формуються угруповання осоки лисячої (*Carex vulpina*); у центральній та притерасній частинах заплави представлені угруповання лепешняків плаваючого (*Glyceria fluitans*), та великого (*G. maxima*), бекманії звичайної (*Beckmannia eruciformis*). Здебільшого у притерасній частині заплави трапляються угруповання осок пухирчастої (*Carex vesicaria*) та гострої (*C. acuta*), у прирусловій та центральній частинах заплави – очеретянки звичайної (*Phalaroides arundinacea*). Засолені луки займають незначні площі на невеликих плескатих зниженнях центральної та притерасної частин і представлені угрупованнями з домінуванням мітлиці повзучої (*Agrostis stolonifera*), ситника Жерарда (*Juncus gerardii*), ситняга однопускового (*Eleocharis uniglumis*), бульбокомиша морського (*Bolboschoenus maritimus*), осоки розсунутої (*Carex distans*) (Соломаха, 1982).

На південних та південно-західних схилах правого корінного берега та балок переважають остепнені луки з домінуванням стоколосу безостого (*Bromopsis inermis*), куничника наземного (*Calamagrostis epigeios*), осоки ранньої (*Carex praecox*), тонконога вузьколистого (*Poa angustifolia*), костриці валіської (*Festuca valesiaca*). У формуванні їх травостою значну роль відіграє різнотрав'я: шавлії лучна (*Salvia pratensis*) та дібровна (*S. nemorosa* aggr.), миколайчики плоскі (*Eringium planum*), різак звичайний (*Falcaria vulgaris*), чистець прямий (*Stachys recta*) тощо. На окремих ділянках таких лук відбувається заростання деревно-чагарниковою рослинністю, при цьому це здійснюється як за участі аборигенних видів (глоду кривочашечкового (*Crataegus curvisepala*), терену (*Prunus spinosa*), дуба звичайного (*Quercus robur*), жостеру проносного (*Rhamnus cataria*)), так і адвентивних (робінії звичайної (*Robinia pseudoacacia*), клену ясенolistого (*Acer negundo*), дуба червоного (*Quercus rubra*)).

Заплава р. Ворскла дуже обводнена, тому тут великі площі займають евтрофні болота, домінантами яких є осоки гостровидна (*Carex acutiformis*) та гостра (*C. acuta*), очерет звичайний (*Phragmites australis*), рогази широколистяний (*Typha latifolia*) та вузьколистий (*T. angustifolia*). В літературі зауважується, що у 70-х і 80-х роках ХХ століття очеретяні болота в заплаві р. Ворскла займали відносно невеликі площі (Геоботанічне..., 1977). Проте в умовах зменшення обсягів

сінокосіння відбувається експансія очерету. Збільшуються також площі чагарникових боліт, де домінує верба попеляста (*Salix cinerea*).

Високим різноманіттям відзначається водна та прибережно-водна рослинність, представлена в численних рукавах та старицях заплави р. Ворскла. Смуги заростання вздовж русла формують очерет звичайний (*Phragmites australis*), стрілолист стрілолистий (*Sagittaria sagittifolia*), а навколо берегів стариць – разом з очеретом осока гостра (*Carex acuta*), також тут зарості утворюють лепеха звичайна (*Acorus calamus*), лепешняк великий (*Glyceria maxima*). Ценози лататтевих, зокрема глечиків жовтих (*Nuphar lutea*), латаття білого (*Nymphaea alba*) та чисто-білого (*N. candida*) представлені у руслі, протоках та старицях із піщаним і мулистопіщаним дном. У старицях із мулистим дном поширені угруповання водяного різака алоеvidного (*Stratiotes aloides*), жабурника (*Hydrocharis morsus-ranae*), спіродели багатокореневої (*Spirodela polyrrhiza*), ряски малої (*Lemna minor*). Із угруповань занурених водних рослин представлені ценози водопериці колосистої (*Myriophyllum spicatum*), куширу темно-зеленого (*Ceratophyllum demersum*), елодеї канадської (*Elodea canadensis*) (Заповідні скарби, 2001; Дубина, 2009).

На боровій терасі р. Ворскли на схід від с. Климентове відомі осоково-сфагнові болота-блюдця з шейхцерією болотною (*Scheuchzeria palustris*), журавлиною болотною (*Oxycoccus palustris*), пухівкою піхвовою (*Eriophorum vaginatum*), вербою чорничною (*Salix myrtilloides*) (Залеский, 1914; Лавренко, 1927). Ці болота збереглися і донині (Карпенко, Родінка, Вакал, 2009).

До Зеленої книги України (2009) занесені наступні угруповання:

угруповання формації ковили волосистої (*Stipeta capillatae*) – з високою вірогідністю представлена на схилах південної експозиції правого корінного берега р. Ворскла; відомі з прилеглих до НПП земель в окол. смт Велика Писарівка;

угруповання формації альдрованди пухирчастої (*Aldrovandeta vesiculosae*) – у водоймах заплави р. Ворскла;

угруповання формації глечиків жовтих (*Nupharea luteae*) – по руслу і заплавлених водоймах р. Ворскла та її приток;

угруповання формації куширу донського (*Ceratophylleta tanaitici*) – у водоймах заплави р. Ворскла;

угруповання формації латаття білого (*Nymphaeeta albae*) – по руслу і заплавлених водоймах р. Ворскла та її приток;

угруповання формації латаття сніжно-білого (*Nymphaeeta candida*) – по руслу і заплавлених водоймах р. Ворскла та її приток;

угруповання формації рдесника туполистого (*Potamogetoneta obtusifolia*) – у заплавлених водоймах р. Ворскла.

Флора судинних рослин НПП “Гетьманський” (за попередніми даними) налічує 635 видів із 376 родів, 105 родин. До десяти провідних родин за кількістю виявлених видів належать: Айстрові (*Asteraceae*) – 80 видів, Злакові (*Poaceae*) – 56, Бобові (*Fabaceae*) – 32, Капустяні (*Brassicaceae*) та Губоцвіті (*Lamiaceae*) – по 28 видів, Розові (*Rosaceae*) – 27, Осокові (*Cyperaceae*) – 23, Гвоздичні (*Caryophyllaceae*) – 22, Жовтецеві (*Ranunculaceae*) – 21, Ранникові (*Scrophulariaceae*) – 20 видів. Загалом список видів судинних рослин для Гетьманського НПП може становити не менше 900 видів.

За результатами досліджень К.К. Карпенко (1972–2011 рр.) на території НПП “Гетьманський” виявлено 332 види макроміцетів із 138 родів, 54 родин, 13 порядків, 3 класів – *Leotiomycetes*, *Pezizomycetes* відділу *Ascomycota* та *Agaricomycetes* відділу *Basidiomycota* (Карпенко, 2009, 2011). Шість видів мають охоронний статус, зокрема мутин собачий (*Mutinus caninus* (Huds.) Fr.), занесений до Червоної книги України, кальватія гігантська (*Calvatia gigantea* (Batsch.) Rostk.), боровик жовтий (*Boletus impolitus* Fr.), боровик сітчастий (*Boletus reticulatus* Schaeff.), оннія закручена (*Onnia circinata* (Fr.) P. Karst.), що відома також під назвою полістикт закручений (*Polystictus circinatus* (Fr.) Cooke), сиріжка луската, або товстуха (*Russula virescens* (Schaeff.) Fr.), занесені до Червоного списку Сумської області.

На території Гетьманського НПП відомі місцезнаходження 34 раритетних видів судинних рослин, серед яких – 1 вид занесений до Додатку I Бернської конвенції; 21 вид занесений до Червоної книги України та 14 видів охороняються у Сумській області.

До Червоної книги України (2009) занесені:

- верба чорнична (*Salix myrtilloides* L.) – сфагнове болото серед соснового лісу на надзаплавній терасі р. Ворскла, в урочищі Литовський бір (Гончаренко, 2003; Карпенко, Родінка, Вакал, 2009; Родінка, 2002);

- гронянка багатороздільна (*Botrychium multifidum* (S.G. Gmel.) Rupr.) – околиці м. Охтирка (Угринський, 1912);

- гронянка півмісяцева (*Botrychium lunaria* (L.) Sw.) – околиці м. Охтирка, на захід від с. Чернеччина; між селами Буймерівка та Журавне (Угринський, 1912);

- гудайєра повзуча (*Goodyera repens* (L.) R. Br.) – у сосновому лісі зеленомоховому, на надзаплавній терасі р. Ворскла в урочищі Литовський бір (Гончаренко, 2001; Родінка, 1997);

- діфазіаструм сплюснутий (*Diphasiastrum complanatum* (L.) Holub) – соснові ліси на боровій терасі р. Ворскла у кв. 21 ур.

Литовський бір (Карпенко та ін., 2001; Карпенко, Родінка, Вакал, 2009; Родінка, 2002);

- зозулинець блощичний (*Orchis coriophora* L.) – між селами Чернеччина та Риботень (Угринський, 1911);

- зозулинець болотний (*Orchis palustris* Jacq.) – болотисті луки в різних частинах парку (Карпенко, Родінка, Вакал, Панченко, 2001; Родінка, Карпенко, 2004; Флора УРСР, т. 3, 1950; Ширяев, 1910);

- зозулині сльози яйцевидні (*Listera ovata* (L.) R. Br.) – околиці м. Охтирка (Угринський, 1912);

- коручка чемерниковидна (*Epipactis helleborine* (L.) Crantz.) – діброви у долині р. Ворскла, на території Климентівського та Хухрянського заказників (Родінка, 2002);

- косарики тонкі (*Gladiolus tenuis* M.Bieb.) – в долині Ворскли біля м. Охтирка та на заплавах луках р. Ворскла біля с. Чернеччина на території Хухрянського заказника (Вакал, Москаленко, 1999; Карпенко, Родінка, Вакал, 2009; Угринський, 1911);

- косарики черепитчасті (*Gladiolus imbricatus* L.) – луки в долині Ворскли на території Хухрянського і Климентівського заказників (Бабко та ін., 2006; Карпенко, Родінка, 2004; Родінка, 2001 та 2002; Родінка та ін., 2004);

- пальчатокорінник м'ясочервоний (*Dactylorhiza incarnata* (L.) Soó) – заплавні луки р. Ворскла між селами Пристань і Риботень; між селами Климентове і Залужани на території Климентівського заказника; біля с. Катанське (Родінка, 2001; 2004; Угринський, 1911);

- пальчатокорінник травневий (*D. majalis* (Rchb.) P.F. Hunt et Summerhayes) – заплавні луки р. Ворскла поблизу місця впадіння в неї притоки Ворсклиці – на території Бакирівського заказника біля с. Каменецьке (Бережний, 1994);

- півники сибірські (*Iris sibirica* L.) – заплавні луки р. Ворскла на території Климентівського заказника (Родінка, 2002; Родінка, Карпенко, Вакал, Гончаренко, 2004);

- плаун колючий (*Lycopodium annotinum* L.) – соснові ліси на боровій терасі р. Ворскла у кв. 7 та 21 ур. Литовський бір; поблизу с. Гай-Мошенка (Карпенко, Родінка, Вакал, 2009; Родінка, 2002);

- пухирник середній (*Urticularia intermedia* Hayne) – сфагнове болото В'юнне між селами Хухра і Котельва (Залесский, 1914);

- рябчик руський (*Fritillaria ruthenica* Wikstr.) – у заплаві р. Ворскла на луках і по узліссях в околицях с. Журавне та м.

Охтирка (Гончаренко, 2003; Карпенко, Родінка, Вакал, Панченко, 2001; Заповідні скарби ..., 2001; Родінка, 2002; Угринський, 1912);

- сон лучний (*Pulsatilla pratensis* (L.) Mill. s.l.) – сосновий ліс на першій надзаплавній терасі р. Ворскла в урочищі Литовський бір (Карпенко, Родінка, Вакал, 2009);

- сон розкритий (*Pulsatilla patens* (L.) Mill s.l.) – на боровій терасі р. Ворскла у кв. 13 урочища Литовський бір на кількарічному згарищі, зайнятому рідколіссям із сосни звичайної та домінуванням куничника наземного серед трав;

- тюльпан дібровний (*Tulipa quercetorum* Klokov et Zoz.) – діброва поблизу с. Куземин (Родінка, 2002);

- шейхцерія болотна (*Scheuchzeria palustris* L.) – сфагнове болото між озером Рибним і озером Свинячим на надзаплавній терасі р. Ворскла в урочищі Литовський бір (Залесский, 1914).

До Додатку I Бернської конвенції занесені гронянка багатороздільна (*Botrychium multifidum*) і сон широколистий (*Pulsatilla patens*).

У парку є багато видів із Червоного списку Сумської області: плаун булавовидний (*Lycopodium clavatum* L.), вужачка звичайна (*Ophioglossum vulgatum* L.), страусове перо звичайне (*Matteuccia struthiopteris* (L.) Tod), латаття біле (*Nymphaea alba* L.), латаття сніжно-біле (*N. candida* J.C.Presl.), зубниця п'ятилиста (*Dentaria quinquefolia* M.Bieb.), журавлина болотна (*Oxycoccus palustris* Pers.), грушанка зеленоцвіта (*Pyrola chlorantha* Sw.), росичка круглолиста (*Drosera rotundifolia* L.), ряст Маршалла (*Corydalis marschalliana* (Pall. ex Willd.) Pers.), тирлич звичайний (*Gentiana pneumonanthe* L.), оман високий (*Inula helenium* L.), осока кореневищна (*Carex rhizina* Blytt ex Lindbl.), скорзонера дрібноквіткова (*Scorzonera parviflora* Jacq.), черешня (*Cerasus avium* (L.) Moench), яловець звичайний (*Juniperus communis* L.) (Бережний, 1994; Вакал, 1998; Гончаренко, 2003; Залесский, 1914; Івашин та ін., 1989; Карпенко, 1973; Карпенко, Родінка, 2004; Краснов, 1893; Родінка, Карпенко, Бабко, 2004; Родінка, 2001; Угринський, 1912).

Функціональне зонування території Гетьманського НПП станом на 1 січня 2012 р. не проведено.

Частину території НПП у заплаві р. Ворскла нижче за течією від сіл Вольне і Ямне до с. Скельки рекомендовано до включення до переліку Водно-болотних угідь України (Бабко та ін., 2006). У зв'язку із розташуванням території на кордоні з Російською Федерацією є перспектива транскордонного співробітництва в долині р. Ворскла. Найближча російська природоохоронна установа – державний заповідник “Білогір'я”.

Список літератури

1. Бабко Р.В., Кириченко М.Б., Родінка О.С., Скляр Ю.Л. Заплава річки Ворскла // Водно-болотні угіддя України. Довідник / Під ред. Марушевського Г.Б., Жарук І.С. – К.: Чорноморська програма Ветландс Інтернешнл, 2006. – С. 234-241.
2. Байрак О.М., Кондратюк С.Я. Нові та рідкісні для ліхенофлори УРСР види лишайників із Лівобережного Лісостепу України // Укр. ботан. журн. – 1989. – 46, № 2. – С. 74-76.
3. Безусько Л.Г. До питання про розвиток рослинності Лівобережного Лісостепу України в голоцені за даними спорово-пилкових досліджень // Укр. ботан. журн. – 1973. – 30, № 2. – С. 228-237.
4. Бережний М.І. Зміна трав'яного покриву під впливом поступових і суцільних рубок у свіжих кленово-липових дібровах на півдні Сумської області // Укр. ботан. журн. – 1971. – 28, № 3. – С. 343-345.
5. Бережний М.І. Кількість і склад опадів у насадженнях *Alnus glutinosa* (L.) Gaertn. // Укр. ботан. журн. – 1980. – 37, № 2. – С. 62-64.
6. Бережний М.І. Лікарські рослини Тростянецького району Сумської області, їх раціональне використання та охорона // Лікарські та рідкісні рослини Сумської області (ресурси, використання, охорона). – Суми, 1994. – С. 12-22.
7. Бухало А.С. Нове місцезнаходження гастероміцета *Mutinus caninus* (Huds. et Pers.) Fr. на Україні // Укр. ботан. журн. – 1960. – 17, № 1. – С. 89-90.
8. Бухало А.С. Мікологічні дослідження в лісах середньої течії р. Ворскли // Укр. ботан. журн. – 1961. – 18, № 1. – С. 104-113.
9. Бухало А.С. Микофлора лесов району середнього течення річки Ворскли: Автореф. дис. ... канд. біол. наук. – К., 1962. – 17 с.
10. Вакал А.П., Москаленко М.П. Рослинність Хухрянського гідрологічного заказника // Біологічні науки. Зб. наук. праць Сумського державного педагогічного ун-ту ім. А.С.Макаренка. – Суми: Редакційно-видавничий відділ СДПУ, 1999. – С. 40-50.
11. Гаврило О.І. Облігатнопаразитні фітотрофні мікроміцети Харківського Лісостепу: Автореф. дис. ... канд. біол. наук. – Київ, 2002. – 20 с.
12. Гаврило О.І. Облігатнопаразитні мікроміцети природоохоронних територій Сумського геоботанічного округу // Природничі науки: Збірник наукових праць / за ред. Є.О. Лебідя. – Суми: СумДПУ ім. А.С.Макаренка, 2010. – С. 7-12.
13. Гелюта В.П. Флора грибов Украины. Мучнисторосяные грибы. – К.: Наук. думка, 1989. – 256 с.
14. Геоботанічне районування Української РСР. – К.: Наук. думка, 1977. – 304 с.
15. Гончаренко І.В. Лучна рослинність північно-східної частини Лівобережного Лісостепу України // Укр. ботан. журн. – 2000. – 57, № 6. – С. 669-676.

16. Гончаренко І.В. Ценотичне різноманіття трав'яного типу рослинності Сумського геоботанічного округу // Укр. фітоцен. зб. – К.: Фітосоціоцентр, 2000. – Сер. А, № 1 (16). – С. 117-131.
17. Гончаренко І.В. Флористична класифікація лісів Лісостепової Сумщини // Укр. фітоцен. зб. – К.: Фітосоціоцентр, 2001. – Сер. А, вип. 1 (17). – С. 3-17.
18. Гончаренко І.В. Ценотичне різноманітність лісової рослинності Сумського геоботанічного округу // Укр. ботан. журн. – 2001. – 58, № 4. – С. 471-478.
19. Гончаренко І.В. Флористична різноманітність Сумського геоботанічного округу // Укр. ботан. журн. – 2001. – 58, 5. – С. 595-604.
20. Гончаренко І.В. Флористичне та фітоценотичне різноманіття північно-східної частини Лісостепу України (Сумський геоботанічний округ). Автореф. дис. ... канд. біол. наук. – К., 2001. – 20 с.
21. Гончаренко І.В. Аналіз рослинного покриву північно-східної частини Лісостепу України. – К.: Фітосоціоцентр, 2003. – 203 с.
22. Гурский В.В. Красно-Тростянецкая лесная опытная станция. – Харьков, 1959. – 116 с.
23. Дубина Д.В. Вища водна рослинність / Рослинність України. – К.: Фітосоціоцентр, 2006. – 412 с.
24. Залесский К.М. Первые сведения о флоре Сумского уезда Харьковской губернии. – Труды о-ва испытателей природы при Имперском Харьковском ун-те, 1914. – Т. XLVII, вып. 1. – С. 101-147.
25. Заповідні скарби Сумщини / Під заг. ред. д.б.н. Т.Л. Андрієнко. – Суми: Джерело, 2001. – 208 с.
26. Івашин Д.С., Буйдін В.В., Орлова Л.Д., Дорошенко І.Б. Поширення та східна межа ареалу *Carpinus betulus* L. у Лівобережному Лісостепу України // Укр. ботан. журн. – 1988. – 45, № 2. – С. 28-31.
27. Івашин Д.С., Орлова Л.Д., Буйдін В.В., Дорошенко І.Б. *Cerasus avium* (L.) Moench. на Лівобережжі України // Укр. ботан. журн. – 1989. – 46, № 6. – С. 39-41.
28. Карпенко К.К. Нові для Української РСР види шапинкових грибів // Укр. ботан. журн. – 1988. – 45, № 1. – С. 54-56.
29. Карпенко К.К. Нові та рідкісні для України види макроміцетів із північно-східної частини Лівобережного Лісостепу // Укр. ботан. журн. – 2004. – 61, № 2. – С. 34-40.
30. Карпенко К.К. Макроміцети заповідних територій Сумської області. – Суми: ПП Вінниченко М.Д., 2009. – 356 с.
31. Карпенко К.К. Макроміцети заповідних територій Сумської області. 2-е видання, перероблене й доповнене. – Суми: ПП Вінниченко М.Д., 2011. – 200 с.
32. Карпенко К.К., Родінка О.С., Вакал А.П. Попередні дані про раритетне фіторізноманіття національного природного парку "Гетьманський" (Сумська область) // Науковий вісник Миколаївського

державного університету ім. В.О. Сухомлинського. Біол. науки. – 2009. – Вип. 24, № 4 (1). – С. 105-109.

33. Клімат України / за ред. В.М. Ліпінського, В.А. Дячука, В.М. Бабіченко. – К.: Вид-во Раєвського, 2003. – 343 с.

34. Кожевніков П.П. Екологічний нарис дубових лісів лівобережного лісостепу // Тр. Ін-ту бот. ХДУ, 1937, № 2. – С. 117-134.

35. Котов М.І. Ботаніко-географічний нарис Тростянецького комбінату Сумської округи // Труды с.-г. бот., Харків, 1927, Т. 1, вип. 3. – С. 69-77.

36. Краснов А.Н. Рельеф, растительность и почвы Харьковской губернии. – Харьков, 1893. – 140 с.

37. Крицька Л.І., Мосякін С.Л., Федорончук М.М. та ін. Гербарій судинних рослин // Гербарій Інституту ботаніки НАН України KW. – Київ, 2002. – С. 9-30.

38. Лавренко Е.М. Сфагновые торфяники Харьковской губернии // Вестник торфяного дела и сельскохозяйственного использования болот. – 1922. – № 1-2. – С. 23-29.

39. Лавренко Є.М. Опис сфагнових та осоково-гіпнових боліт колишньої Харківщини // Охорона пам'яток природи на Україні. – Харків, 1927. – С. 3-14.

40. Мережко Т.А., Смык Л.В. Флора грибов Украины. Диаспортовые грибы. – К.: Наук. думка, 1990. – 216 с.

41. Нешатаев Б.Н. Физико-географическое районирование Сумской области // Деп. в Укр. НИИНТИ. – Сумы, 1989. – 54 с. ДР № 777 – ук 87.

42. Родінка О.С. Рослинність долини р. Ворскли та її охорона // Проблеми р. Ворскли: Мат-ли міжнародного наук.-практ. семінару “Роль національних парків у навчально-виховній роботі” (21–23 травня 2003 р., м. Охтирка). – Охтирка, 2002. – С. 35-37.

43. Родінка О.С., Карпенко К.К., Вакал А.П., Гончаренко І.В. Рослини, занесені до Червоного списку Сумської області // Стан природного середовища та проблеми його охорони на Сумщині. Кн. 6. Ч. 1. – Суми : ПП Вінниченко М.Д., 2004. – 120 с.

44. Родінка О.С., Панченко С.М. Знахідки *Goodyera repens* (L.) R. Br. (Orchidaceae) у Сумській області // Біологічні науки. Збірник наукових праць Сумського державного педагогічного ін-ту ім. А.С. Макаренка. – Суми: Редакційно-видавничий відділ СДПІ, 1998. – С. 112-114.

45. Смык Л.В. Флора грибов Украины. Сферические грибы. – К.: Наук. думка, 1980. – 184 с.

46. Соломаха В.А. Заплавні луки р. Ворскли // Укр. ботан. журн. – 1982. – 39, № 4. – С. 30-35.

47. Соломаха В.А. Флористична класифікація лучної рослинності басейну р. Ворскли // Укр. ботан. журн. – 1981. – 38, № 6. – С. 66-69.

48. Соломаха В.А. Зміни лучної рослинності басейну р. Ворскли // Укр. ботан. журн. – 1984. – 41, № 3. – С. 23-28.

49. Талиев В. Введение в ботаническое исследование Харьковской губернии. – Харьков : Изд-е Харьковского губернского земства, 1913. – 136 с.

50. Угринский К.А. Материалы к флоре Ахтырского уезда Харьковской губернии. Часть 1. Сборы 1911 года // Труды общ-ва испыт. природы при Имперском Харьковском ун-те. – Харьков, 1912. – 45. – С. 333-386.

51. Физико-географическое районирование Украинской ССР / Под ред. В.П. Попова, А.М. Маринича. – К.: Изд-во Киевского ун-та, 1968. – 683 с.

52. Флора УРСР / Під ред. Котова М.І., Барбарича А.І. – Т. 3. – К.: Вид-во АН УРСР, 1950. – 428 с.

53. Шеляг-Сосонко Ю.Р. Дубові ліси других терас річок Лісостепової зони України // Укр. ботан. журн. – 1971 а. – 28, № 2. – С. 186-191.

54. Шеляг-Сосонко Ю.Р. Формація дуба звичайного (*Querceta roboris*) Лівобережного рельєфного лісостепу України // Укр. ботан. журн. – 1971 б. – 28, № 3. – С. 356-361.

55. Ширяев Г. И. Некоторые данные о местонахождении более редких растений “Конспекта растений” etc пр. В.М. Черняева по гербарію пр. В.М. Черняева // Труды Юр. Бот. С. – 1910. – Т. XI, вып. 2.

НПП Голосіївський

НПП “Голосіївський” знаходиться в південній частині міста Києва (Голосіївський район). З кінця 1995 р. ця територія входила до складу РЛП “Голосіївський”. НПП створено Указом Президента України № 794 від 27 серпня 2007 р. Згідно цього Указу площа НПП становить 4521,29 га, в т.ч. в постійному користуванні 1890,2 га (ботанічний заказник “Лісники” і Голосіївський ліс). НПП підпорядковано Мінприроди. Згідно іншого Указу Президента України (№ 976) від 30 жовтня 2008 р. з території парку для будівництва дитячої лікарні в центральній частині Голосіївського лісу вилучено 10,77 га. Цим же Указом приєднується інша ділянка площею 15,0 га. З врахуванням цих змін загальна площа становить 4525,52 га, в постійному користуванні – 1879,43 га.

НПП “Голосіївський” знаходиться в північній частині лісостепової зони на правому березі Дніпра. За фізико-географічним районуванням (Екол. енциклопедія, 2006) територія належить до Київської височинної області Подільсько-Придніпровського лісостепоного краю (плакорні урочища) та Північно-Придніпровської терасної низовинної області Лівобережно-Дніпровського лісостепоного краю (решта території). За геоботанічним районуванням (Національний атлас України, 2008) територія належить до двох округів: Північного Правобережно-дніпровського округу грабово-дубових, дубових лісів, остепнених лук та лучних степів і Лівобережнодніпровського округу липово-дубових, соснових (на терасах) лісів, лук, галофітної та болотної рослинності. Обидва округи належать до Східноєвропейської лісостепової провінції Євразійської степової області.

Територія включає кілька урочищ, розділених землями, що не входять до складу НПП. Ур. Бичок (59 га) знаходиться в межах заплави Дніпра. Більша частина території НПП (бл. 3,5 тис. га) утворює цілісний контур, який знаходиться переважно на піщаній першій надзаплавній терасі Дніпра, а також в заплаві р. Віта (південна частина парку). Голосіївський ліс (788 га), прилягаючий до нього Голосіївський парк імені Максима Рильського (127 га) і ур. Теремки (90,3 га) знаходяться на височинній лесовій території. Голосіївський ліс і Голосіївський парк мають складний рельєф, в них багато ярів і балок. В ур. Теремки перепади висот незначні.

НПП “Голосіївський” знаходиться в м. Києві, який є великим науковим, в т.ч. ботанічним, центром. Тому вивчення флори цієї території проводилось ще в XIX ст. (В.В. Монтрезор, А.С. Рогович, І.Ф. Шмальгаузен та ін.). Спеціальне вивчення рослинного світу Голосіївського лісу почалось у 60-ті роки, коли розроблявся детальний проект

Голосіївського лісопарку (Родичкин та ін., 1985). Рослинність Голосіївського лісу висвітлюється в статтях В.М. Любченка та І.М. Падун (1985), В.М. Любченка (1986), В.М. Любченка та В.М. Вірченка (2007), Б.Є. Якубенка та І.М. Григори (2007). В декількох статтях характеризуються рослинність і флора ставків Голосіївського лісу (Дубина та ін., 2002; Дубина та ін., 2005; Зуб та ін., 2007; Царенко та ін., 2007). Окремі відомості про флору водойм є в узагальнюючих роботах по вивченню водойм Києва (Оляницька, Богацька, 2005). Є статті по рослинності заказника “Лісники” (Дідух, Чумак, 1992; Дідух та ін., 1994; Фіцайло, 1997). Інформація про рослинний світ території регіонального ландшафтного парку “Голосіївський” та окремих його частин міститься в довіднику “Природно-заповідний фонд м. Києва” (2001) та статті В.А. Онищенко (2008). Стан популяцій деяких рідкісних рослин Голосіївського лісу характеризується в статті І.Ю.Парнікози і М.С.Шевченко (2007). В кількох статтях міститься інформація про синантропні та адвентивні види рослин цієї території (Мосякін, 1992, 1996; Мосякін, Яворська, 2001; Бурда, 2007; Багацька, 2008).

Після створення НПП “Голосіївський” (2007) розпочався новий етап у вивченні флори і рослинності як окремих ділянок, так і парку в цілому. Низка статей стосується сучасного стану популяцій рідкісних видів вищих судинних рослин, наявних нині в парку (Прядко, Арап, Субота, 2008; Прядко, Арап, 2010 б, в; Онищенко, 2010; Арап, 2010; Прядко, Арап, 2011). Інформація про наявність та поширення в парку адвентивних видів висвітлена в роботі Л.П. Вакаренко та О.І.Прядко (2011). Відомості про бріофлору парку знаходимо в роботі В.М. Вірченка (2011). Ряд статей присвячені сучасному стану та особливостям рослинного покриву парку, як всієї території, так і окремих його ділянок (Прядко, Арап, 2009; Прядко, Арап, 2010 а; Онищенко, 2011).

На території НПП “Голосіївський” переважає лісова рослинність. За даними лісового впорядкування вона займає 4232,8 га (93,4% території). Більше половини території парку (2730,4 га) займають соснові ліси, які поширені переважно в південній частині території, на надзаплавній терасі Дніпра. На другому місці за площею ліси дуба звичайного (560,2 га), поширені переважно в північній частині території, найбільша площа – в Голосіївському лісі. Далі йдуть чорновільхові (263,6 га, переважно в заказнику “Лісники”), грабові (197,7 га, переважно в Голосіївському лісі), ясеневі (143,4 га), чорнотополеві (75,9 га), березові (60,9 га), липові (52,6 га), вербові (верби козячої, 35,6 га), дуба північного (31,6 га), бука лісового (14,1 га). Два останні вказані доміанти трапляються лише в лісових культурах.

Голосіївський ліс знаходиться в межах Київського плато. Ґрунти тут відносно багаті, сформовані переважно на лесових відкладах. В

Голосіївському лісі знаходиться дві системи балок – Дідорівська у його північно-західній частині і Китаївська у східній частині. По днищах головних балок протікають струмки, на яких створено каскади ставків. В деревостані Голосіївського лісу переважають граб звичайний (*Carpinus betulus*) і дуб звичайний (*Quercus robur*). Місцями високою є участь кленів польового (*Acer campestre*) і гостролистого (*Acer platanoides*), липи серцелистої (*Tilia cordata*). Ліс переважно старий, в різних його частинах трапляються дерева дуба віком понад 200 років, а інколи – більше 400 років. В межах території НПП в Голосіївському лісі виявлено 23 дерева дуба звичайного з обхватом стовбура 450 см (діаметр 143 см) і більше на висоті 150 см, з них 6 мають обхват не менше 500 см. Хорошій збереженості дерев сприяло знаходження цього лісу поблизу (а пізніше – в межах) м. Києва, а також належність лісів до монастирських володінь. В трав'яному ярусі лісу влітку найчисельнішим видом є адвентивний вид розрив-трава дрібноквіткова (*Impatiens parviflora*), значне поширення якої є наслідком високого рекреаційного навантаження на цю територію. Із інших трав'яних видів як доміанти трапляються яглиця звичайна (*Aegopodium podagraria*), осока волосиста (*Carex pilosa*), зеленчук жовтий (*Lamium galeobdolon*), зірочник ланцетолистий (*Stellaria holostea*), підмаренник чіпкий (*Galium aparine*). Звичайними видами є копитняк європейський (*Asarum europaeum*), купина багатоквіткова (*Polygonatum multiflorum*), медунка темна (*Pulmonaria obscura*), підмаренник запашний (*Galium odoratum*), фіалка запашна (*Viola odorata*). Окремими ділянками в масиві зустрічаються дубово-грабові ліси з покривом із барвінка малого (*Vinca minor*).

Навесні чисельними є кілька видів ефемероїдів. Це анемона жовтецева (*Anemone ranunculoides*), пшінка весняна (*Ficaria verna*), ряст ущільнений (*Corydalis solida*). Трапляються також рясти порожнистий (*C. cava*) і проміжний (*C. intermedia*), зірочки жовті (*Gagea lutea*) та маленькі (*G. minima*), зубниці п'ятилиста (*Dentaria quinquefolia*) та бульбиста (*D. bulbifera*), проліска дволиста (*Scilla bifolia*), рідко – підсніжник білосніжний (*Galanthus nivalis*). Такі ліси належать до придніпровської лісостепової асоціації Galeobdolon lutei-Carpinetum Shevchik et al. 1996.

У днищах балок в місцях, які збереглися від затоплення при створенні ставків, є ділянки лісу з вільхи чорної (*Alnus glutinosa*), в тому числі заболочених. Трав'яний ярус вільхових лісів сформований такими видами, як гравілат річковий (*Geum rivale*), зірочник гайовий (*Stellaria nemorum*), жеруха гірка (*Cardamine amara*) жовтяниця черговолиста (*Chrysosplenium alternifolium*), яглиця звичайна (*Aegopodium*

podagraria). На більш обводнених ділянках домінують осока побережна (*Carex riparia*), дягель лікарський (*Archangelica palustris*). У ставках Голосіївського лісу найбільш поширені ценози з домінуванням куширу темнозеленого (*Ceratophyllum demersum*), ряски малої (*Lemna minor*), спіродели багатокореневої (*Spirodela polyrrhiza*). В окремих ставках виявлені угруповання водяного горіха плаваючого (*Trapa natans*). Повітряно-водна рослинність на ставках Голосіївського лісу займає невелику площу. Це переважно угруповання очерету (*Phragmites australis*), на менших площах – рогузу вузьколистого (*Typha angustifolia*), рогузу широколистого (*Typha latifolia*), лепешняку великого (*Glyceria maxima*).

Голосіївський парк імені Максима Рильського – це територія, яка за своїми природними умовами дуже близька до Голосіївського лісу. Однак вона значно більше трансформована. Великі площі займають штучні насадження дерев неприродного флористичного складу. Серед інтродуцентів поширені дуб північний (*Quercus rubra*), клен сріблястий (*Acer saccharinum*), ялівець козацький (*Juniperus sabina*), туя західна (*Thuja occidentalis*), ялина європейська (*Picea abies*), ялина колюча (*Picea pungens*), тополя пірамідальна (*Populus pyramidalis*). Частина території парку має природний характер. В парку також є каскад ставків (Горіховатський каскад) і ділянка вільхового лісу на днищі балки.

Урочище Теремки являє собою вирівняну, без ярів і балок, плакорну територію. Переважає лісова рослинність. Сухіші ділянки зайняті здебільшого грабово-дубовим лісом. На вологіших ділянках участь граба в деревостані знижується, тут переважають чисті дубові ліси. Характерною для цього лісового масиву є висока участь черешні (*Cerasus avium*). Як і в Голосіївському лісі, в Теремках є багато старих дерев. В трав'яному ярусі переважають розрив-трава дрібноквіткова (*Impatiens parviflora*), цирцея звичайна (*Circaea lutetiana*), медунка темна (*Pulmonaria obscura*), яглиця звичайна (*Aegopodium podagraria*). Весняних ефемероїдів майже немає. Про добру збереженість лісових екосистем свідчать великі популяції лілії лісової (*Lilium martagon*) та зозулиних сліз яйцевидних (*Listera ovata*) (Онищенко, 2010). В урочищі Теремки є кілька галявин з лучною рослинністю площею від 0,1 до 1 га. Домінує на цих луках найчастіше костриця лучна (*Festuca pratensis*), місцями – райграс високий (*Arrhenatherum elatius*), грястиця збірна (*Dactylis glomerata*), щучник дернистий (*Deschampsia caespitosa*), осока шершава (*Carex hirta*).

Урочище Бичок знаходиться в заплаві Дніпра. В ньому переважає лісова рослинність (ас. Ficario-Ulmetum, субас. typicum). В деревостані найчастіше домінує дуб звичайний (*Quercus robur*), характер-

ною є домішка в'язів гладенького (*Ulmus laevis*) та граболистого (*U. minor*), тополь чорної (*Populus nigra*) та білої (*P. alba*). Є невелика ділянка з домінуванням верби білої (*Salix alba*). Багато ожини (*Rubus caesius*), гравілату міського (*Geum urbanum*). Ефемероїдів мало. Є ділянка розрідженого дубового лісу, травостій якого сформований переважно лучними та узлісними видами – куничником наземним (*Calamagrostis epigeios*), пірієм повзучим (*Elytrigia repens*), тонконогом лучним (*Poa pratensis*), підмаренниками справжнім (*Galium verum*) та здутоплодим (*G. physocarpum*), буквицею лікарською (*Stachys officinalis*). Звичайними видами тут є ластовень лікарський (*Vincetoxicum hirundinaria*), хвилівник звичайний (*Aristolochia clematitis*), вероніка колосиста (*Veronica spicata*), нечуйвітер зонтичний (*Hieracium umbellatum*), оман верболистий (*Inula salicina*).

В соснових лісах південної частини парку (союз Cytiso ruthenici-Pinion Krausch 1962) типовими домінантами трав'яного ярусу є куничники наземний (*Calamagrostis epigeios*) та тростиновий (*C. arundinacea*), конвалія звичайна (*Convallaria majalis*), орляк (*Pteridium aquilinum*), купина пахуча (*Polygonatum odoratum*), костяниця (*Rubus saxatilis*), костриця овеча (*Festuca ovina*). Значну постійність мають дзвоники круглолисті (*Campanula rotundifolia*), еремогоне скельна (*Eremogone saxatilis*), золотушник звичайний (*Solidago virgaurea*), мітлиця тонка (*Agrostis capillaris*), нечуйвітри зонтичний (*Hieracium umbellatum*) і волохатенький (*Pilosella officinarum*), осоки вереснянкова (*Carex ericetorum*) й весняна (*Carex caryophyllaea*), перестріч лучний (*Melampyrum pratense*), перлівка поникла (*Melica nutans*), смілка поникла (*Silene nutans*), суниця лісова (*Fragaria vesca*). Як правило, є розріджений моховий покрив з домінуванням *Pleurozium schreberi* або *Dicranum polysetum*. Ці ліси зазнавали інтенсивної експлуатації, в тому числі протягом останніх років, коли вони вже входили до зони регульованої рекреації Голосіївського регіонального ландшафтного парку. Велику площу тут займають вируби і незімкнуті лісові культури. Краще збереженими є соснові ліси, які входять до складу ботанічного заказника загальнодержавного значення "Лісники". Вони займають близько половини цього заказника (його східну частину). На малій площі є вологі ліси з домінуванням сосни звичайної (*Pinus sylvestris*) і співдомінуванням берези пухнастої (*Betula pubescens*). З великим покриттям у них ростуть молінія голуба (*Molinia caerulea*) і ведмежина (*Rubus nessensis*).

Крім соснових лісів, у південній частині парку є невеликі ділянки ацидофільних дубових та дубово-соснових лісів.

Західна частина заказника "Лісники" зайнята в основному листяними лісами, в тому числі заболоченими. Найбільшу площу тут

займають ліси вільхи чорної (*Alnus glutinosa*). У деревостані як правило є домішка ясени (*Fraxinus excelsior*) і в'яза граболистого (*Ulmus minor*). Найпоширенішим домінантом у заболочених вільхових лісах (союз *Alnion glutinosae*) є осока побережна (*Carex riparia*). Типовими видами цих лісів є вовконіг європейський (*Lycopus europaeus*), живокіст лікарський (*Symphytum officinale*), жовтець повзучий (*Ranunculus repens*), калюжниця болотна (*Caltha palustris*), осока видовжена (*Carex elongata*), паслін солодко-гіркий (*Solanum dulcamara*), півники болотні (*Iris pseudacorus*), підмаренник болотний (*Galium palustre*), розрив-трава звичайна (*Impatiens noli-tangere*), смородина чорна (*Ribes nigrum*), теліптерис болотний (*Thelypteris palustris*). На пристовбурних підвищеннях, створених деревами вільхи, ростуть види широколистяних лісів помірного зволоження: бруслина європейська (*Euonymus europaea*), клен польовий (*Acer campestre*), кропива дводомна (*Urtica dioica*), ожина (*Rubus caesius*), розхідник шорсткий (*Glechoma hirsuta*), свидина кров'яна (*Swida sanguinea*), щитник шартрський (*Dryopteris carthusiana*).

В дещо менш зволжених місцях формуються вільхові, ясеневі, дубові ліси, в трав'яному ярусі яких влітку переважають яглиця звичайна (*Aegopodium podagraria*), розрив-трава звичайна (*Impatiens noli-tangere*) і дрібноквіткова (*I. parviflora*), розхідник шорсткий (*Glechoma hirsuta*), а навесні – пшінка весняна (*Ficaria verna*) і анемона жовтецева (*Anemone ranunculoides*) (ас. *Ficaria-Ulmetum*, субас. *chrysosplenietosum*). У ще сухіших умовах формуються ліси, деревостан яких сформований переважно ясенем, грабом і дубом (*Galeobdolon lutei-Carpinetum*). В їх травостої влітку переважають яглиця (*Aegopodium podagraria*), копитняк європейський (*Asarum europaeum*), зірочник ланцетолистий (*Stellaria holostea*), навесні – рясст порожнистий (*Corydalis cava*) і анемона жовтецева (*Anemone ranunculoides*).

В південній частині НПП є ділянки з псамофітною трав'яною рослинністю. Тут найчастіше домінує куничник наземний (*Calamagrostis epigeios*). Характерними видами є волошка сумська (*Centaurea sumensis*), юринея волошководна (*Jurinea cyanoides*), сон лучний (*Pulsatilla pratensis*). На найвищих елементах рельєфу відмічені ковилові угруповання, утворені ковилою дніпровською (*Stipa borysthena*) та ковилою волосистою (*Stipa capillata*).

В заказнику "Лісники" є також луки з переважанням грястиці збірної (*Dactylis glomerata*), пірію повзучого (*Elytrigia repens*), костриці східної (*Festuca regaliana*), костриці лучної (*Festuca pratensis*), тонконогу вузьколистого (*Poa angustifolia*), тонконогу лучного (*Poa pratensis*), щучника дернистого (*Deschampsia caespitosa*). Найбільші

ділянки таких лук розміщуються біля озера Шапарня. На таких луках виявлені косарики черепитчасті (*Gladiolus imbricatus*), гвоздика стиснуточашечкова (*Dianthus stenocalyx*), фіалка висока (*Viola elatior*). Внаслідок припинення викошування поширився інвазійний вид золотушник канадський (*Solidago canadensis*).

В грабово-дубових лісах НПП “Голосіївський”, як і в цілому по Україні на багатих ґрунтах, незадовільно відновлюється дуб. Він представлений переважно старими деревами, серед дерев молодшого віку переважає граб. В значній частині соснових лісів немає відновлення сосни, але є численний підріст дуба. Ці ліси переважно являють собою соснові культури на ділянках, де раніше були дубові або дубово-соснові ліси.

В заказнику “Лісники” знаходиться озеро Шапарня площею 37 га. Воно оточене вільховим лісом. Значна частина озера заросла очеретом (*Phragmites australis*). Трапляються ценози латаття білого (*Nymphaea alba*), латаття сніжно-білого (*Nymphaea candidae*), сальвінії плаваючої (*Salvinia natans*).

До Зеленої книги України занесено такі виявлені в парку рослинні угруповання:

угруповання звичайнодубових лісів (*Querceta roboris*) з домінуванням у травостої цибулі ведмежої (*Allium ursinum*);

угруповання формації ковили дніпровської (*Stipeta borysthenicae*);

угруповання формації ковили волосистої (*Stipeta capillatae*);

угруповання формації глечиків жовтих (*Nuphareta luteae*) – третій (із чотирьох) став Горіховатського каскаду, в т.ч. асоціація з водняним горіхом плаваючим;

угруповання формації латаття білого (*Nymphaeeta albae*) – озеро Шапарня;

угруповання формації латаття сніжно-білого (*Nymphaeeta candidae*).

угруповання формації водяного горіха плаваючого (*Trapeta natantis*) – третій і четвертий стави Горіховатського каскаду, третій став Дідорівського каскаду;

угруповання формації куширу підводного (*Ceratophylleta submersi*) – фрагментарно на першому ставку Дідорівського каскаду (Дубина та ін., 2002);

угруповання формації сальвінії плаваючої (*Salvinieta natantis*) – оз. Шапарня;

угруповання формацій стрілолисту стрілолистого (*Sagittarieta sagittifoliae*).

Станом на червень 2012 р. на території НПП зареєстровано бл. 680 видів судинних рослин. Вузькоареальних таксонів мало, всі вони пов'язані з псамофітними ценозами. Це волошка сумська (*Centaurea*

sumensis Kalen.), гвоздика несправжньорозчепірена (*Dianthus pseudosquarrosus* (Novak) Klokov), козельці українські (*Tragopogon ucrainicus* Artemcz.).

На території відмічається 24 види судинних рослин з Червоної книги України:

- булатка довголиста (*Cephalanthera longifolia* (L.) Fritsch.) – в Голосіївському лісі біля обсерваторії (Любченко, Падун, 1985);

- вовчі ягоди пахучі (*Daphne sneorum* L.) – відомо два близько розташованих локалітети в дубово-сосновому лісі (Лісники, кв. 25);

- водяний горіх плаваючий (*Trapa natans* L. s.l., *T. borysthenica* V.Vassil.) – ставки Голосіївського лісу і Голосіївського парку ім. Максима Рилського, в попередні роки знищувався працівниками Голосіївського парку;

- гніздівка звичайна (*Neottia nidus-avis* (L.) Rich.) – зрідка в широколистяних лісах (Голосіївський ліс, Лісники, Теремки);

- гронянка віргінська (*Botrychium virginianum* (L.) Sw.) – один екземпляр було виявлено в 1999 р. в заказнику “Лісники”;

- змієголовник Рюйша (*Dracocephalum ruyschiana* L.) – дуже рідко в дубово-сосновому лісі в південній частині заказника “Лісники” (кв. 29);

- зозулинець болотний (*Orchis palustris* Jacq.) – маленька популяція на болотистих луках в заказнику “Лісники”, після створення НПП не відмічався;

- зозулині сльози яйцевидні (*Listera ovata* (L.) R.Br.) – велика популяція (2500-3000 екз.) існує у вологому дубовому лісі в ур. Теремки, вид виявлено також в заказнику “Лісники”;

- ковила дніпровська (*Stipa borysthenica* Klokov ex Prokud.) – в псамофітних ценозах південної частини парку, в т.ч. в заказнику “Лісники”;

- ковила волосиста (*Stipa capillata* L.) – в південній частині парку (кв. 38);

- косарики черепитчасті (*Gladiolus imbricatus* L.) рідко на луках біля оз. Шапарня;

- коручка чемерниковидна (*Epipactis helleborine* (L.) Crantz) – рідко в лісах (Голосіївський ліс, Лісники, Теремки);

- коручка темночервона (*Epipactis atrorubens* (Hoffm. ex Bernh.) Schult.) – рідко на узліссях соснового лісу (Лісники);

- лілія лісова (*Lilium martagon* L.) – велика популяція (понад 1000 екземплярів) є в ур. Теремки, виявлено також в заказнику “Лісники” і Голосіївському лісі;

- любка дволиста (*Platanthera bifolia* (L.) Rich.) – рідко в лісах та на узліссях (Голосіївський ліс, Лісники);
- осока затінкова (*Carex umbrosa* Host) – рідко в дубово-сосновому лісі заказника “Лісники” (кв. 9);
- пальчатокорінник м'ясочервоний (*Dactylorhiza incarnata* (L.) Soó) – на вологих луках в заказнику “Лісники”;
- пальчатокорінник Фукса (*Dactylorhiza fuchsii* (Druce) Soó) – вказується для заказника “Лісники”;
- півники сибірські (*Iris sibirica* L.) – на вологих луках в заказнику “Лісники”, в незначній кількості виявлено в ур. Теремки та в ур. Бичок;
- підсніжник білосніжний (*Galanthus nivalis* L.) – в широколистяному лісі (Голосіївський ліс), стан популяції хороший, чисельність стабільна (Парнікоза, Шевченко, 2007), проводяться роботи по збільшенню чисельності виду;
- сальвінія плаваюча (*Salvinia natans* (L.) All.) – на оз. Шапарня (заказник “Лісники”);
- сон лучний (чорніючий) (*Pulsatilla pratensis* (L.) Miller s.l.) – в соснових лісах та трав'яних псамофітних ценозах південної частини парку, в т.ч. в заказнику “Лісники”;
- сон розкритий (*Pulsatilla patens* (L.) Miller) – нерідко в соснових лісах та в трав'яних псамофітних ценозах південної частини парку, в т.ч. в заказнику “Лісники”; дуже знищується як декоративна рослина, протягом останніх десятиріч чисельність зменшилася в декілька разів;
- цибуля ведмежа (*Allium ursinum* L.) – велика природна популяція є в заказнику “Лісники”, висаджено на днищі балок в кількох місцях Голосіївського лісу, чисельність в новостворених локалітетах збільшується (Дубровський та ін., 2007), відмічена в урочищі Теремки біля експериментальної бази Інституту зоології.

До Додатку І Бернської конвенції занесені 5 видів судинних рослин, виявлених в НПП “Голосіївський”. Це згадані вище водяний горіх плаваючий, змієголовник Рюйша, сальвінія плаваюча, сон розкритий, а також юринея волошковидна (*Jurinea cyanoides* (L.) Rchb.), яка спорадично трапляється в псамофітних угрупованнях південної частини парку. Єдиний відмічений в НПП вид з Європейського Червоного списку (1991) – козельці українські (*Tragopogon ucrainicus* Artemcz.), місцезростання якого пов'язані з псамофітними ділянками південної частини парку.

Основні проблеми з охороною території парку пов'язані з її знаходженням у великому місті. Внаслідок цього значна частина території

зазнає сильного витоптування і засмічування. Особливо багато відвідувачів у Голосіївському парку імені Максима Рильського, ур. Теремки, в Голосіївському лісі поблизу Дідорівського каскаду ставків. Голосіївський парк імені Максима Рильського давно функціонує як окультурена територія інтенсивної рекреації – тут є алеї з твердим покриттям, територія регулярно прибирається, тому негативні наслідки рекреації тут менш помітні. Голосіївський ліс і ур. Теремки все ще мають природний характер, який бажано зберегти. Тому тут слід обмежувати рекреаційну діяльність. Велика шкода деяким видам рослин завдається зриванням квітів, особливо страждає сон розкритий. Парку загрожує також вилучення земель для будівництва, що пов'язано з високою ціною землі у Києві. НПП проіснував лише рік, як Указом Президента України було вилучено 10,8 га для будівництва лікарні.

На території НПП “Голосіївський” існують природно-заповідні території інших категорій. Це ботанічний заказник загальнодержавного значення “Лісники” (1110,2 га), парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення “Голосіївський ліс” (в межах НПП – 784,2 га) і “Голосіївський парк імені Максима Рильського” (134,7 га), лісовий заказник місцевого значення “Дачне” (6,0 га), пам'ятки природи місцевого значення “Група вікових дерев дуба” (ботанічна, в ур. Теремки), “Святе цілюще джерело” (гідрологічна, в Голосіївському лісі).

Функціональне зонування території ще не затверджене. Найбільша частина заповідної зони планується в східній частині заказника “Лісники” (бл. 500 га, вологі листяні ліси і вільхові болота). Також до заповідної зони запропоновано ділянку на південному сході заказника “Лісники” (кв. 25, 29 і частково 21; сосновий і дубово-сосновий ліс), ділянку в східній частині Голосіївського лісу (кв. 23, 24, частково 14, 16, 17; грабово-дубовий ліс і заболочений вільховий ліс), ділянку на південному заході ур. Теремки (частина кв. 3, старий листяний ліс з високою щільністю лілії лісової). Господарська зона планується в основному в південній частині парку, в її західній частині на південь від заказника “Лісники” (бл. 1000 га, сосновий ліс).

До складу НПП “Голосіївський” увійшли не всі території, які входили до РЛП “Голосіївський”. Не включені ур. Лиса гора (137 га, цікава в історичному відношенні ділянка з наявністю степової рослинності і багатою флорою), ур. Серякове (130 га, переважно грабово-дубовий ліс), ур. Володарське (41 га, вологий широколистяний ліс в заплаві р. Віта), ур. Жуків острів (заплава Дніпра з тополевыми, дубовими лісами, луками і водоймами), ур. Феофанія (150 га, грабово-дубовий ліс, який протягом останніх років зазнав значного руйнування в ході перетворення в окультурений парк) та

деякі інші ділянки. Існують також пропозиції щодо приєднання до парку деяких інших територій в межах м. Києва та Київської області.

Список літератури

1. Арап Р.Я. *Trapa natans* L. s.l. у приграничній частині України, Росії та Білорусі // Фіторізноманіття прикордонних територій України, Росії та Білорусі у постчорнобильський період: зб. статей за матеріалами міжнар. конф., 17-18 груд. 2010 р., Чернігів, Україна / Чернігів, нац. пед. ун-т ім. Т.Г. Шевченка, Чернігів. обл. орг. Всеукр. екол. ліги. К.: Фітосоціоцентр, 2010. – С. 22 – 27.
2. Багацька Т.С. Нові місцезнаходження заносних рослин *Artemisia argentata* і *Heracleum sosnovski* на берегах Київських водойм. // Укр. ботан. журн. – 2008. – 65, № 4. – С. 535-543.
3. Бортняк М.М. Матеріали до флори Київської області // Укр. ботан. журн. – 1975. – 32, № 4. – С. 356-361.
4. Бурда Р.І. Небезпека рослинних інвазій у Голосіївському лісі та заходи щодо їх запобігання // Екологія Голосіївського лісу. – К.: Фенікс, 2007. – С. 336.
5. Вакаренко Л.П., Прядко О.І. Адвентивні види дерев і чагарників в Національному природному парку “Голосіївський” // Флорологія та фітосозологія: зб. праць всеукраїнської наукової конференції “Теоретичні та практичні аспекти флорології та фітосозології”, присвяченої 90-річчю з дня заснування Ботанічного музею. – Т. 2. – Київ: Фітон, 2011. – С. 156 – 160.
6. Вірченко В.М. Епіфітні мохи, що збільшують своє поширення в Україні // Ботаніка та мікологія: проблеми і перспективи на 2011-2020 роки. Мат-ли Всеукр. наук. конф. (6-8 квітня 2011р., м. Київ). – Київ: Ін-т ботаніки ім. М.Г. Холодного НАН України, 2011. – С. 171-173.
7. Вірченко В.М. Матеріали до бріофлори НПП “Голосіївський” // Проблеми відтворення охорони біорізноманіття України. Мат-ли всеукр. наук.-практ. конф. (21-22 квітня, 2011 р., м. Полтава). – Полтава: Астроя, 2011. – С. 86-88.
8. Дідух Я., Андрієнко Т., Серебряков В., Вольвач Ф., Філенко А., Лопарьов С., Чумак К. Заказник “Лісники” та його проблеми // Ойкумена. – 1994, № 1-2. – С. 116-127.
9. Дідух Я.П., Чумак К.В., Геоботанічна характеристика заказника “Лісники” (м. Київ) // Укр. ботан. журн. – 1992. – 49, № 3. – С. 22-27.
10. Дубина Д.В., Царенко М.П. Якубенко Б.Є. Фіторізноманіття водойм Дідорівського урочища (Голосієвський р-н. м. Києва) // Наук. вісник НАУ. – 2002. Вип. 53. – С. 257-264.
11. Дубина Д.В., Царенко М.П. Якубенко Б.Є. Фіторізноманіття водойм урочища “Китаєво” (Голосієвський р-н. м. Києва) // Наук. вісник НАУ. – 2005. Вип. 53. – С. 24-30.

12. Дубровський Ю.В., Дубровська Л.Д., Зуб Л.М. Розведення цибулі ведмежої на вологих грабово-кленових фаціях Голосіївського лісу // Екологія Голосіївського лісу. – К.: Фенікс, 2007. – С. 101-105.

13. Зуб Л.М., Дубровський Ю.В., Савицький О.Л. Особливості екологічного стану каскадів руслових ставків Голосіївського лісу // Екологія Голосіївського лісу. – К.: Фенікс, 2007. – С.302-308.

14. Зуб Л.М., Савицький О.Л. Угрупування вищих водних рослин в умовах урболандшафту (на прикладі водойм м. Києва) // Укр. фітоцен. зб. – К., 1998. – Сер. А, № 1(9). – С. 35-59.

15. Любченко В.М. Весенние ефемероиды широколиственных лесов в лесопарках Киева // Охрана, изучение и обогащение растительного мира. – Киев, 1986. – Вып. 14 – С. 32-35.

16. Любченко В.М., Вірченко В.М. Стан і тенденції зміни рослинності та флори Голосіївського лісу // Екологія Голосіївського лісу. – К.: Фенікс, 2007. – С. 34-41.

17. Любченко В.М., Падун І.М. Сучасний стан рослинності Голосіївського лісопарку // Укр. ботан. журн. – 1985. – 42, № 1. – С.65-70.

18. Мосякін С.Л. Нові відомості про поширення адвентивних видів рослин *Roaseae* в м.Києві // Укр. ботан. журн. – 1992. – 48, № 3. – С. 45-48.

19. Мосякін С.Л. Територіальні закономірності експансії адвентивних рослин в урбанізованому середовищі (на прикладі м.Києва) // Укр. ботан. журн. – 1996. – 53, № 5. – С.536-545.

20. Мосякін С.Л., Яворська О.Г., Нові знахідки адвентивних рослин у флорі Київської міської агломерації // Укр. ботан. журн. – 2001, – 58, № 4. – С. 493-498.

21. Оляницька Л.Г., Багацька Т.С., Сучасні фітокомплекси і угрупування рослин водойм м.Києва // Екол. стан водойм м.Києва. – К.: Фітосоціоцентр, 2005, – С. 49-55.

22. Онищенко В.А. Голосіївський регіональний ландшафтний парк // Дніпровський екологічний коридор. – К.: Чорноморська програма Ветландс інтернешнл, 2008. – С. 191-195.

23. Онищенко В.А. Види з Червоної книги України в ур. Теремки (НПП “Голосіївський”, м. Київ) // Мат-ли Міжнародної наукової конференції “Рослинний світ у Червоній книзі України: впровадження Глобальної стратегії збереження рослин”. – Київ, 2010. – С. 288-289.

24. Онищенко В.А. Рослинність ур. Теремки (НПП “Голосіївський”, м. Київ) // Біологічні системи: Тернопіль, 2011. – Т. 3, вип. 1. – С. 56-74.

25. Парнікоза І.Ю., Шевченко М.С. Сучасний стан популяцій деяких рідкісних рослин Голосіївського лісу. // Екологія Голосіївського лісу. – К.: Фенікс, 2007. – С. 61-73.

26. Природно-заповідний фонд м. Києва. Довідник – Київ, 2001. – С. 65.

27. Прядко Е.И., Арап Р.Я. Растительность и редкие сообщества национального природного парка “Голосеевский” (г. Киев) // Раститель-

ность Восточной Европы: классификация, экология и охрана. Материалы Международной научной конференции (Россия, г. Брянск, 19-21 октября 2009 г.). – Брянск, 2009. – С. 182-186.

28. Прядко Е.И., Арап Р.Я. Особенности формирования водной и прибрежно-водной растительности на территории НПП “Голосеевский”. // Мат-лы Международной конференции по водным макрофитам “Гидрботаника”. – Борок: ИБВВ РАН, 2010 а. – С. 250-252.

29. Прядко О.І., Арап Р.Я. Поширення та сучасний стан популяцій видів рослин із Червоної книги України на території НПП “Голосіївський” // Мат-ли Міжнародної наукової конференції “Рослинний світ у Червоній книзі України: впровадження Глобальної стратегії збереження рослин”. – Київ, 2010 б. – С. 297-300.

30. Прядко О.І., Арап Р.Я. Представленість видів рослин міжнародної охорони в національному природному парку “Голосіївський” (м. Київ). // Мат-ли Міжнародної науково-практичної конференції “Біорізноманіття: теорія, практика та методичні аспекти вивчення у загальноосвітній та вищій школі”. – Полтава, 2010 в. – С. 207-209.

31. Прядко Е.И., Арап Р.Я. Охрана орхидных в Национальном природном парке “Голосеевский” // Охрана и культивирование орхидей: мат-лы: IX Международной научной конференции (Санкт-Петербург, 26-30 сентября 2011 г.). – М.: Товарищество научных изданий КМК, 2011. – С. 341-344. – С. 341 – 344.

32. Прядко О.І., Арап Р.Я., Субота В.В. Раритетна компонента флори НПП “Голосіївський” // Мат-ли Українського екологічного конгресу 27-28 жовтня 2008 року. – К., 2008. – С. 247-251.

33. Родичкин И.Д., Родичкина О.И., Гринчак И.Л. и др. // Сады, парки и заповедники Украинской ССР. – К.: Будівельник, 1985. – 167 с.

34. Фіцайло Т.В. Еколого-ценотична оцінка місцезростань рідкісних видів в околицях м. Києва (заказник “Лісники”) // Укр. ботан. журн. – 1997 – 54, № 2. – С. 162-167.

35. Царенко П.М., Дубина Д.В., Рідей Н.М., Якубенко Б.Є.. Фітогідробіонти водойм Дідорівського урочища: різноманіття та деякі аспекти використання // Екологія Голосіївського лісу. – К.: Фенікс, 2007. – С. 336.

36. Якубенко Б.Є., Григора І.М. Флора і рослинність Голосіївського лісу та прилеглих територій. // Екологія Голосіївського лісу. – К.: Фенікс, 2007. – С.21-34.

НПП Гомільшанські ліси

НПП “Гомільшанські ліси” розташований у центрі Харківської області, в Зміївському та Первомайському районах.

Перший “заповідний” об’єкт на території теперішнього парку виник за часів імператора Петра І, коли тут затвердили “Заповідний корабельний гай”. На картах Генерального межування 1915 р., за рекогносцировкою 1867 р. тут відмічено “Урочище Гомольшанський заказний гай”. Передумовою створення стало заснування в 1914 р. проф. В.М. Арнольдї Сіверсько-Донецької біологічної станції Товариства випробувачів природи (нині біостанції ХНУ ім. В.Н. Каразіна та ХНПУ ім. Г.С. Сковороди) в околицях Зайцевих Хуторів (зараз с. Гайдари) Зміївського повіту. На початку ХХ ст. з пропозицією заснувати тут національний парк виступали В.І. Талієв, Г.О. Бризгалін. Ця ідея була підтримана іншими видатними біологами (Лавренко, 1927а; Лавренко, Погребняк, 1929; Шалит, 1932; Котов, 1937), які пропонували створити на правому березі р. Сів. Донець для охорони вікових дібров державний лісовий заповідник. Українським Комітетом охорони пам’яток природи у 1929 р. був підготовлений перший перспективний план організації 12 нових державних заповідників, у т.ч. “Донецький лісовий заповідник” (1104 га, Зміївські ліси Харківської обл.). Перед Великою Вітчизняною війною на короткий час вдалося створити заповідник місцевого значення “Гомольшанський ліс” площею 2067 га, який існував на папері лише до 1951 р. (Токарський та ін., 2004). Боротьбу за охорону цього лісового масиву продовжили М.І. Котов та С.С. Харкевич (1956).

В 1978 р. було розроблено перший проект створення Державного Гомольшанського природного парку площею 15300 га (Сидорова і др., 1979). В цей час харківські вчені проводять комплексні наукові дослідження території парку (Шкорбатов і др., 1974; Прокудін, 1979; Северско-Донецкий природный комплекс, 1980). Проект не був реалізований. В ряді публікацій наступних 20 років ця територія характеризується як перспективна для заповідання (Природоохоронні території ..., 1983; Сады, парки ..., 1985; Перспективная сеть ..., 1987; Саппа, 1987; Природные национальные ..., 1988; Шеляг-Сосонко та ін., 1991; Горелова, Ермоленко, 1995). У 1984 р. був створений ландшафтний заказник місцевого значення “Гомільшанська лісова дача” площею 9092 га, до якого увійшла більша частина нагірної діброви планованого парку.

Указом Президента України № 1047/2004 від 6 вересня 2004 р. був створений національний природний парк “Гомільшанські ліси” на площі 14314,8 га. З них у постійне користування надано 3392,8 га,

без вилучення у землекористувачів – 10922 га (Проект організації ..., 2007). Парк підпорядкований Держлісагенству України.

НПП “Гомільшанські ліси” знаходиться на південній окраїні лісостепової зони. За фізико-географічним районуванням (Екологічна енциклопедія, 2006) територія парку належить до Лісостепової зони, Східноукраїнського лісостепоного краю, Харківської схилово-височинної області. НПП розташований на одному з південних відрогів Середньоросійської височини (Северско-Донецкий ..., 1980). Парк має цілісну територію, розташовану в долині р. Сів. Донець, і займає правобережні нагірні схил і плато (10241 га), заплаву (1450 га) та лівобережну надзаплавну піщану терасу (2624 га). Сіверський Донець протікає в межах парку з півночі на південь. Геоморфологічні особливості полягають у різко вираженій асиметрії схилів долини Сів. Дінця: правий схил високий і крутий, лівий – низинний, пологий і терасований.

Правобережні схил і плато займають центральну, західну й південну частини НПП. Вони розчленовані розгалуженою яружно-балковою мережею, яка належить до долин чотирьох річок: р. Сів. Донець, його приток рр. Гомільша та Бишкін, а також р. Вільшанка (притока р. Мож). По днищах балок протікають струмки, на яких створено кілька ставків. Долина р. Гомільша, поділяє плато на дві частини: північну – ур. Гомільшанська дача (6806 га в межах парку) і південну (3435 га) – ур. Берецька дача (1190 га) та ур. Бишкінська дача (2245 га), які розділені балкою Берецький яр. Типові ґрунти на плато – сірі і темно-сірі опідзолені суглинні лісові.

Заплава р. Сіверський Донець і надзаплавна піщана тераса розташовані в східній частині парку. Заплава має виражені прируслову, серединну та притерасну частини. Переважає пологохвилястий рельєф, ускладнений підвищеними й зниженими ділянками. Представлені різні лучні і лучно-болотні алювіальні ґрунти. В заплаві, крім русла річки з рукавами, на знижених ділянках розташована мережа заплавних водойм: заток і стариць.

Надзаплавна піщана тераса має “кучугурний” рельєф. Типові ґрунти – дерново-слабопідзолисті піщані і глинисто-піщані. На терасі два урочища: північне – Задінецький бір (1402 га в межах парку) і південне – Бишкінський бір (1222 га). Вздовж зовнішнього краю тераси, в міждюнних зниженнях тягнеться ланцюг з дрібних пересохлих і пересихаючих боліт, здебільшого торфових.

Згідно геоботанічного районування України (1977) територія НПП знаходиться в двох геоботанічних округах: Харківському окрузі східного варіанту лучних степів, кленово-липово-дубових, дубових і дубово-соснових (на терасах) лісів та заплавних лук та Вовчансько-

Куп'янському окрузі лучних степів, дубових, соснових і дубово-соснових (на терасах) лісів та заплавних лук. Ці округи входять до Середньоросійської лісостепової підпровінції, Східноєвропейської провінції, Європейсько-Сибірської лісостепової області. За іншим районуванням (Національний атлас України, 2008) територія знаходиться переважно в Євразійській степовій області, Степовій підобласті, Самарському лівобережному окрузі різнотравно-злакових степів, байрачних лісів та засолених лук, поблизу межі з Лісостеповою підобластю.

Вивчення рослинного покриву цього району вченими Харківського університету (1804 р. заснування) триває із середини XIX ст. (Догадина, 2001; Глушенко та ін., 2001). Тому НПП разом з тривалою історією створення має міцне й дуже багате наукове підґрунтя. За цей період опубліковано понад 300 наукових робіт ботанічного та мікологічного напрямків. Спочатку проводились гербарні збори та склалися флористичні списки вищих рослин: В.М. Черняєв, І. Ковалевський, К. Горницький, К.О. Угринський, Г.І. Ширяєв; прісноводних водоростей: А.С. Пітра, Л.В. Рейнгард, М.А. Алексєнко; грибів: В.М. Черняєв, А.О. Потебня; лишайників – Г.Ф. Шперк. Результати комплексних ботаніко-географічних досліджень представлені в роботах В.І. Талієва (1913) та Ю.Д. Клеопова (1941). Низка робіт Є.М. Лавренка (1924, 1925, 1927б, 1930, 1940, 1973 та ін.), публікації В.І. Талієва (1897), І.Н. Литвиненка (1937) та інших ботаніків присвячені реліктовості флори та рослинності третинного й льодовикового періодів на території сучасного парку та його околиць, питанням їх охорони.

Зі створенням у 1914 р. Сіверсько-Донецької біологічної станції поглиблені дослідження водойм проводила плеяда вчених харківської альгологічної школи: В.М. Арнольді, Л.А. Шкорбатов, Я.В. Ролл, Д.О. Свіренко, О.А. Коршиков, Н.Т. Дедусенко-Щеголева, А.І. Прошкіна-Лавренко та ін. (Догадина, Горбулін, 1995; Матвиєнко, Догадина, 1995). Мікологічні дослідження (Догадина, Мещерякова, 1995) були присвячені фітопатогенним і водним (фікомицети) грибам (Г.Є. Спаторов (Спангенберг); Т.Д. Страхов, Л.А. Шкорбатов, М.О. Міловцова). Флору лишайників вивчав В.С. Михайловський (1927), вищих рослин – С.М. Мілютін (1915-1916). У передвоєнний час геоботанічні дослідження заплавних лук р. Сів. Донець проводив Г.Т. Білик (1949).

У післявоєнний період прісноводні водорості вивчали А.І. Прошкіна-Лавренко (1954), Л.А. Шкорбатов (1956), Н.Т. Дедусенко-Щеголева (1959), О.М. Матвієнко (1974). Деяким рідкісним судинним рослинам території сучасного парку присвячена стаття І.Г. Зоза (1956). В кількох публікаціях наводиться характеристика різних типів рослинності (Ткаченко, 1964, 1967; Алексеєнко, 1965, 1971 та ін.).

Детально рослинний покрив території досліджується із середини 70-х років ХХ ст. Флора вищих рослин та рослинність вивчаються у зв'язку з впливом антропогенних факторів і необхідністю охорони: наземна фітобіота (Ермоленко и др., 1977; Горелова, 1977, 1987; Ермоленко, 1986, 1987; Шеляг-Сосонко та ін., 1990, 1993; Вовк та ін., 2000; Горелова та ін., 2006а та ін.); вища водна фітобіота (Черная, 1981, 1987; Чорна, 1982); бріофлора (Друлева, Великодна, 1989); узагальнююча праця (Горелова, Алехин, 2002).

Проводяться регулярні дослідження флори прісноводних водоростей р. Сів. Донець і водойм парку (Догадина, 1987; Жупаненко, Полторак, 1977; Веретенникова, 1987; Догадина и др., 1992; Догадина, Горбулин, 1999; Догадина, 2006 та ін.); мікрофлори (Шеховцов та ін., 1982; Матвиенко, Догадина, 1985; Шеховцов, 1995; Винникова, Шеховцов, 2003; Вінникова, Шеховцов, 2004 та ін.); ліхенобіоти (Байрак, 1987, 1993; Тарасенко, Бочка-Громакова, 2000).

Підсумки комплексних ботанічних досліджень висвітлені в статті Ю.М. Прокудіна та О.М. Матвієнко (1987). Методико-педагогічні аспекти вивчення фітобіоти представлені в публікації колективу ботаніків-викладачів (Догадина и др., 1995).

У 70-80-ті роки відновились дослідження фітопатогенних (Мещерякова, Рыбалко, 1979; Гребенчук и др., 1989) і водних грибів (Мещерякова, 1981; Логвиненко, 1987). В 2000-х роках мікологічні дослідження на території та в околицях НПП отримали новий активний розвиток. Вивчення слизовиків відображене в роботах Д.В. Леонтьєва (2006 а, б, 2007 а, б та ін.), афілофороїдних грибів – у роботах А.С. Усиченка (2002) та О.В. Ординця (2009), гастероїдних – О.В. Сивоконь (2008). Досліджуються гриби з інших груп (Андріанова, 2004; Климова, Акулов, 2005; Прилуцький, 2006; Краснікова, 2008 та ін.). У кількох узагальнюючих наукових працях (Глущенко и др., 2002; Akulov, Usichenko, 2005; Akulov, Prydiuk, 2007; Дудка та ін., 2009) використані дані мікологічних зборів з території НПП.

Особлива увага приділяється вивченню та питанням охорони рідкісних видів рослин (Горелова, 1975, 1986; Чорна, 1978; Прокудин и др., 1979; Горелова, Друлева, 1987; Горелова, Тверетинова, 1992; Горелова, Алехин, 1999; Бенгус та ін., 2006; Горелова та ін., 2006 б, в; Горелова и др., 2007; Вовк, 2007; Саїдахмедова, 2008; Догадина и др., 2009 та ін.) та грибів (Акулов, Ординець, 2003; Акулов, Леонтьєв, 2008).

В таких науково-популярних виданнях, як “Сохраним навечно...” (1981), “Люби свою землю...” (1986), “Зачарованная долина...” (1990), “Рідний край” (1993) відображені нариси флори, рослинності та ландшафтів майбутнього парку.

На території НПП “Гомільшанські ліси” переважають лісові землі – 12599,7 га (88% площі території парку): вкриті лісом – 12033,2 га, не вкриті лісом – 566,5 га (станом на 2011р.). Сільськогосподарські угіддя займають 929,8 га (6,5%): сіножаті, пасовища, багаторічні насадження, рілля; відкриті землі без рослинного покриву або з незначним рослинним покривом (піски та ін.) – 43,2 га (0,3%); природні та штучні водотоки – 339 га (2,4%): рр. Сів. Донець та Гомільша, озера, болота, ставки; урбанізовані ландшафти – 446,3 га (3,1%): села, заклади відпочинку, садовничі товариства, дороги, просіки, ЛЕП, газопровід тощо (Проект організації..., 2007).

Серед лісів переважають ліси з домінуванням дуба звичайного (*Quercus robur*), які займають 8603,9 га. Більше половини цієї площі складають старі ліси (90-180 років): середній лісів дуба звичайного становить 101 рік (станом на 2010 р.). Переважають дубові ліси природного походження – 93,5% площі дубових лісів: порослеві (89,9%), насінневі (3,6%). Найпоширенішими є нагірні діброви, заплавні займають значно меншу площу. Друге місце за площею посідають ліси сосни звичайної (*Pinus sylvestris*) – 2334,4 га. Серед соснових переважають ліси штучного походження – 76% площі соснових лісів, природні складають 24%.

Інші ліси та штучні насадження займають 1102,8 га: осикові (*Populus tremula*) – 390,5 га, ясеневі (*Fraxinus excelsior*) – 208,3 га, кленові (*Acer campestre* і *Acer platanoides*) – 136 га, липові (*Tilia cordata*) – 114 га, чорновільхові (*Alnus glutinosa*) – 71,2 га, березові (*Betula pendula*, *B. pubescens*) – 30 га, тополеві (*Populus alba*, *P. nigra*, *P. deltoides*) – понад 22,4 га, в'язові (*Ulmus laevis*) – 11га, вербові (*Salix alba*, *S. fragilis*) – понад 4 га, селекційні плантації сосни звичайної та інших видів сосни – 64,8 га, робінії звичайної (*Robinia pseudoacacia*) – 36,2 га, ялини європейської (*Picea abies*), модрина сибірської (*Larix sibirica*), горіха чорного (*Juglans nigra*), абрикоса звичайного (*Armeniaca vulgaris*), яблуні лісової (*Malus sylvestris*) – разом 14,4 га. В цілому, на території НПП переважають ліси природного походження – 79,6% лісової площі: порослеві (71,9%) і насінневі (7,7%). Загальна частка всіх лісових культур складає 20,4% (Проект організації..., 2007).

Правобережні прирічкові крутосхили р. Сіверський Донець і плато вкриті переважно нагірними дібровами. Деревостани 2-3-ярусні, зрідка одноярусні. В ур. Гомільшанська дача й північно-східній частині ур. Бишкінської дача поширені діброви: кленово-липові, кленово-липово-ясеневі, липові, липово-ясеневі, ясеневі та чисті дубові. В ур. Берецька дача та південно-західній частині Бишкінської дачі поширені переважно кленові і кленово-ясеневі діброви. Перший ярус деревостану

утворює дуб звичайний (*Quercus robur*), супутником якого переважно є ясен звичайний (*Fraxinus excelsior*). На правобережжі Сіверського Дінця збереглися ділянки найстарішого природного лісу. Ділянка насінневого дуба віком 170-180 років (станом на 2010 р.) і площею 22,1 га спускається по прирічковому схилу Сіверського Дінця (ур. Гомільшанська дача) і переходить у заплавну діброву. На плато 232,5 га займає ділянка 150-річного насінневого лісу – генетичний резерват дуба звичайного. Зустрічаються окремі дерева дуба віком 200-300 років. Другий деревний ярус складають липа серцелиста (*Tilia cordata*), клени польовий (*Acer campestre*) і гостролистий (*A. platanoides*). На гребнях балок, змитих прирічкових схилах та в південній частині Берецької і Бишкінської дач у другому ярусі зростає клен татарський (*Acer tataricum*). Часто виражений третій ярус деревостану, в якому домінує в'яз гірський (*Ulmus glabra*). В підліску переважає ліщина звичайна (*Coryllus avellana*), місцями домінують бруслини європейська (*Euonymus europaea*), бородавчаста (*E. verrucosa*), свидина кров'яна (*Swida sanguinea*), на вологих місцях – черемха звичайна (*Padus avium*), на порушених – бузина чорна (*Sambucus nigra*) і клен ясенolistий (*Acer negundo*). Зрідка підлісок відсутній. По узліссях тягнуться смуги густих заростей клена татарського (*Acer tataricum*) і сливи колючої (*Prunus spinosa*). Природне поновлення дуба звичайного незадовільне.

Домінантами трав'яного ярусу є осока волосиста (*Carex pilosa*), зірочник ланцетовидний (*Stellaria holostea*) та яглиця звичайна (*Aegopodium podagraria*). На свіжих, помірно зволжених ділянках можуть домінувати копитняк європейський (*Asarum europaeum*), переліска багаторічна (*Mercurialis perennis*), підмаренник запашний (*Galium odoratum*), конвалія звичайна (*Convallaria majalis*). На вологих місцях, у днищах балок і нижній частині прирічкових схилів Сіверського Дінця трапляються зарості хвощу зимуючого (*Equisetum hyemale*). Весняні аспекти утворюють ефемероїди: проліска сибірська (*Scilla siberica*), рясти Маршалла (*Corydalis marschalliana*) та ущільнений (*C. solida*), анемона жовтецева (*Anemone ranunculoides*), пшінка весняна (*Ficaria verna*), адокса мускусна (*Adoxa moschatellina*), види зірочок (*Gagea*). Місцями домінують види, занесені до Червоної книги України (ЧКУ) (2009): тюльпан дібровний (*Tulipa quercetorum*) і цибуля ведмежа (*Allium ursinum*).

Лісові культури дуба звичайного займають невеликі площі, на виходах піщаних порід на правобережжі створені насадження сосни звичайної (*Pinus sylvestris*). На ділянках, де дубовий ліс був вирубаний і не поновлений, утворилися похідні лісові угруповання – осичники, липняки та кленово-ясенники.

Суходільні луки на території НПП займають лише близько 50 га. Основні ділянки розміщені на схилах Корякового яру (поблизу с. Гайдари) та біля с. Суха Гомільша. Це остепнено-лучні ценози з лучно-степових, псамофітних, узлісних і бур'янових видів.

По днищах великих і глибоких балок розташовані угруповання, подібні до заплавних. Вузькими переривчастими смугами вздовж р. Гомільша та балкових струмків тягнуться вільшняки з вільхи чорної (*Alnus glutinosa*). На помірно зволжених і вологих місцях в трав'яному ярусі переважають кропива дводомна (*Urtica dioica*) та розхідник звичайний (*Glechoma hederacea*), на болотистих – жовтяниця черговоліста (*Chrysosplenium alternifolium*) і високотрав'я з дудника лісового (*Angelica sylvestris*) і гадючника оголеного (*Filipendula denudata*). Ці ділянки вільшняків густо повиті хмелем звичайним (*Humulus lupulus*), в підліску росте черемха звичайна (*Padus avium*). На заболочених і обводнених місцях розвивається типова гідрофільна рослинність.

Деякі ценози правобережжя Сіверського Дінця були антропогенно трансформовані. Крім створених гребельних ставків, невеликі за площею ділянки нагірної діброви були вирубані під сіножаті, пасовища та лісові кордони, заклади відпочинку, прорубана просіка для газопроводу. Крутосхили Сіверського Дінця північної частини НПП, у минулому вкриті різнотравно-ковиловим степом, були заліснені в 60-х роках ХХ ст. у рамках боротьби з ґрунтовою ерозією (Алексеев, 1965)..

Заплава р. Сів. Донець – це складний комплекс із заплавних ценозів: лісів, чагарників, лук і водойм. У період весняної повені заплава залита від краю до краю, але таке явище буває не щороку.

В заплавних лісах в першому ярусі деревостану домінують дуб звичайний (*Quercus robur*), тополя біла (*Populus alba*), тополя чорна (*P. nigra*), вільха чорна (*Alnus glutinosa*), верба біла (*Salix alba*), верба ламка (*S. fragilis*). Найбільші за площею – заплавні діброви (160 га), розташовані на обох берегах Сів. Дінця. Переважно це ліси природного походження: насінневі і порослеві. На правому березі вони є продовженням нагірних дібров, що спустилися з прирічкових схилів у заплаву (33 га). На лівобережній заплаві знаходяться два цілісні масиви дубового лісу (загальна площа 127 га), розділені автошляхом до с. Коропове, в які вкраплені інші заплавні ценози. В деревостані заплавних дібров домінує дуб звичайний (*Quercus robur*), на лівобережжі разом з ясенном звичайним (*Fraxinus excelsior*). До них домішуються тополя біла (*Populus alba*) й інтродукована тополя канадська (*P. × canadensis*), осика (*P. tremula*), в'яз гладкий (*Ulmus laevis*), верба біла (*Salix alba*), вільха чорна (*Alnus glutinosa*), в

притерасній частині (ур. Косачі) – також сосна звичайна (*Pinus sylvestris*) й береза повисла (*Betula pendula*). Більшість цих лісів старі (вік дуба та ясена понад 90 років). Найстаріші з них – 160-180-річні правобережні заплавні діброви. Окремі дерева дуба віком 200-400 років трапляються по заплаві на обох берегах. Другий ярус деревостану на правому березі формують липа серцелиста (*Tilia cordata*), клени гостролистий (*Acer platanoides*) і польовий (*A. campestre*), в'яз гірський (*Ulmus glabra*), на лівому березі – в'яз гладкий (*Ulmus laevis*) і клен польовий (*Acer campestre*). Підлісок і трав'яний покрив близькі до нагірних дібров.

Решта заплавлених лісів розташовані фрагментарно. Заплавні вільшняки за своїм складом і структурою схожі до балкових на правобережжі. Проте, характерною тут є значна участь папоротей – щитника шартрського (*Dryopteris carthusiana*), безщитника жіночого (*Athyrium filix-femina*) та страусового пера звичайного (*Matteuccia struthiopteris*), на обводнених – теліптериса болотного (*Thelypteris palustris*). Чагарникова рослинність заплави представлена ценозами верб попелястої (*Salix cinerea*) та тритичинкової (*S. triandra*).

Найбільшу площу заплави Сіверського Дінця займають луки. Остепнені і справжні луки використовуються як сіножаті та пасовища. На підвищених ділянках сінокісних заплавлених лук представлені остепнені луки з домінуванням мітлиці виноградникової (*Agrostis vinealis*), тонконогу вузьколистого (*Poa angustifolia*), костриці валіської (*Festuca valesiaca*), келерії Делявіня (*Koeleria delavignei*), осоки ранньої (*Carex praecox*), гадючника звичайного (*Filipendula vulgaris*), косариків тонких (*Gladiolus tenuis*), подорожника ланцетолистого (*Plantago lanceolata*). На середніх вирівняних ділянках (справжні луки) домінують костриця лучна (*Festuca pratensis*), тонконоги лучний (*Poa pratensis*) і лісовий (*P. sylvicola*), мітлиці повзуча (*Agrostis stolonifera*) і тонка (*A. capillaris*), китник лучний (*Alopecurus pratensis*), осока шершава (*Carex hirta*), рябчик малий (*Fritillaria meleagroides*), жовтеці золотистий (*Ranunculus auricomus*) і багатоквітковий (*R. polyanthemus*), волошка лучна (*Centaurea jacea*), родовик лікарський (*Sanguisorba officinalis*), лядвенець український (*Lotus ucrainicus*), конюшина лучна (*Trifolium pratense*), герані пагорбкова (*Geranium collinum*) і лучна (*G. pratense*). Для пасовищних заплавлених лук характерні лучні та рудеральні види, пристосовані до витоптування та об'їдання худобою або непридатні для неї.

Знижені ділянки заплавлених лук (болотисті луки) зайняті переважно осоками гострою (*Carex acuta*) та побережною (*C. riparia*), рідше домінують очеретянка звичайна (*Phalaroides arundinacea*), бульбокомиш морський (*Bolboschoenus maritimus*), ситники Жерара (*Juncus*

gerardii) і скупчений (*J. conglomeratus*), смикавець бурий (*Cyperus fuscus*), ситняг болотний (*Eleocharis palustris*). Найбільш поширені справжні і болотисті луки, остепнені розташовані фрагментарно.

В заплаві Сіверського Дінця яскраво виражені водно-болотні ценози. Крім русла річки з рукавами, представлені численні затоки та озера, з яких найбільшими є затока Косач і оз. Біле. Серед повітряно-водної рослинності найпоширеніші угруповання з домінуванням очерету звичайного (*Phragmites australis*). Також домінують рогози вузьколистий (*Typha angustifolia*) і широколистий (*T. latifolia*), куга озерна (*Scirpus lacustris*), лепешняк великий (*Glyceria maxima*), рідше – стрілолист стрілолистий (*Sagittaria sagittifolia*), частуха подорожникова (*Alisma plantago-aquatica*), їжачі голівки пряма (*Sparganium erectum*) і непомітна (*S. neglectum*), на порушених місцях – омег водяний (*Oenanthe aquatica*). Водну рослинність формують в основному кушир темнозелений (*Ceratophyllum demersum*), водопериця кільчаста (*Myriophyllum verticillatum*), види рдесника (*Potamogeton*), ряска мала (*Lemna minor*). Крім них, у руслі річки поширені угруповання з домінуванням сальвінії плаваючої (*Salvinia natans*) і глечиків жовтих (*Nuphar lutea*), а в затоках і старицях – рясок триборозенчастої (*Lemna trisulca*) і горбатої (*L. gibba*), вольфії безкореневої (*Wolffia arrhiza*), куширу підводного (*Ceratophyllum submersum*), жабурника звичайного (*Hydrocharis morsus-ranae*), латаття білого (*Nymphaea alba*).

Соснові, дубово-соснові та дубові ліси надзаплавної піщаної тераси р. Сів. Донець у межах НПП належать до ур. Задінецький та ур. Бишкінський бори. В XIX та на початку XX ст. урочища являли собою два відокремлені лісові масиви, оточені відкритими пісками, що перевівались. Зараз відкриті піски заліснені сосновими культурами.

Соснові та дубово-соснові ліси піщаної тераси за ступенем зволоженості є сухими та свіжими. В деревостані домінує сосна звичайна (*Pinus sylvestris*), в дубово-соснових лісах разом із дубом звичайним (*Quercus robur*). На відміну від дуба, природне поновлення сосни добре. Як природні ліси, так і старі соснові культури мають різновікову структуру, в них спостерігається самосів і підріст сосни. Більшу площу займають соснові ліси, дубово-соснові розташовані невеликими фрагментами серед них у призаплавній і центральній частинах піщаної тераси. Ділянки старих соснових і дубово-соснових лісів віком від 90 років збереглися від вирубувань на чверті площі терасових лісів. Серед них є культури сосни звичайної віком від 95 до 110 років (загальна площа 124 га). Ценотична структура цих насаджень майже не відрізняється від природних соснових лісів, але

в них мало рідкісних видів рослин. Залишки найстаріших природних соснових і дубово-соснових лісів мають вік сосни й дуба 140 років (станом на 2010р.) – це три дрібні ділянки загальною площею 7,7 га.

На сухих ділянках підлісок відсутній або зріджений і складений переважно з бузини червоної (*Sambucus racemosa*), клена татарського, інтродукованої аморфи кущової (*Amorpha fruticosa*), зіноваті руської (*Chamaecytisus ruthenicus*), дроку красильного (*Genista tinctoria*). Густий підлісок характерний для свіжих лісів у міждюнних пониженнях. В його складі – клен татарський (*Acer tataricum*), крушина ламка (*Frangula alnus*), бруслина бородавчата (*Euonymus verrucosa*), слива степова (*Prunus stepposa*), горобина звичайна (*Sorbus aucuparia*), черемха звичайна (*Padus avium*), малина (*Rubus idaeus*).

В трав'яному ярусі сухих соснових і дубово-соснових лісів домінують куничник наземний (*Calamagrostis epigeios*), чаполоч пахуча (*Hierochloë odorata*), тонконіг дібровний (*Poa nemoralis*), костриця Беккера (*Festuca beckeri*). У свіжих лісах переважають орляк звичайний (*Pteridium aquilinum*) і конвалія звичайна (*Convallaria majalis*). Значну участь мають смовдь гірська (*Peucedanum oreoselinum*), купина пахуча (*Polygonatum odoratum*), віхалка гілляста (*Anthericum ramosum*), буквиця лікарська (*Stachys officinalis*), суниця лісова (*Fragaria vesca*) тощо. На галявинах верхівок дюн домінують лишайники, чебрець Палласа (*Thymus pallasianus*), костриця Беккера (*Festuca beckeri*), келерія піскова (*Koeleria sabuletorum*), житняк гребінчастий (*Agropyron pectinatum*), наявні цмин пісковий (*Helichrysum arenarium*), волошка сумська (*Centaurea sumensis*), перстач розлогий (*Potentilla patula*) тощо. Дубові ліси борової тераси трапляються фрагментарно, за структурою та умовами зростання подібні до свіжих дубово-соснових.

В прилесовій частині піщаної тераси розкидані дрібні торфові болота площею від 0,1 до 1,5 га. Ценози пересихаючих боліт складаються з видів осок (*Carex* sp.), куничника сіруватого (*Calamagrostis canescens*), мітлиць повзучої (*Agrostis stolonifera*) і собачої (*A. canina*), кропиви дводомної (*Urtica dioica*), видів зелених мохів. Ці відкриті ділянки оточені смугами верби попелястої (*Salix cinerea*), беріз повислої (*Betula pendula*) і пухнастої (*B. pubescens*), осики (*Populus tremula*). Пересохлі болота перетворились на осиково-березові колки.

До Зеленої книги України (2009) занесені 7 рослинних угруповань: (Літопис природи..., 2009):

угруповання звичайнодубових лісів (*Querceta roboris*) з домінуванням у травостой цибулі ведмежої (*Allium ursinum*) – 11 локалітетів у днищах балок і на прирічковому схилі до Сів. Дінця, 10 локалітетів –

в ур. Гомільшанська дача (Коропівське та Гомільшанське л-ва), 1 локалітет – в ур. Бишинська дача (Первомайське л-во);

угруповання клейковільхових лісів (*Alneta glutinosae*) з домінуванням у травостой страусового пера звичайного (*Matteuccia struthiopteris*) – один локалітет у притерасній частині заплави р. Сів. Донець, поблизу с. Черкаський Бишин (Задонецьке л-во);

угруповання формації сальвінії плаваючої (*Salvinia natantis*) – русло, рукави та прируслові частини заток р. Сів. Донець;

угруповання формації глечиків жовтих (*Nupharea luteae*) – фрагментарно по р. Сіверський Донець і затоках, один локалітет у р. Гомільша;

угруповання формації латаття білого (*Nymphaea alba*) – фрагментарно по затоках й озерах заплави Сів. Дінця;

угруповання формації куширу напівзануреного (*Ceratophyllea submersi*) – фрагментарно в затоках і старицях заплави Сів. Дінця;

угруповання формації ряски горбатої (*Lemna gibba*) – фрагментарно в затоках і старицях заплави Сів. Дінця;

угруповання формації стрілолисту стрілолистого (*Sagittaria sagittifolia*) – фрагментарно по р. Сів. Донець, затоках й озерах, один локалітет у р. Гомільша.

В межах НПП станом на 2010 р. виявлено 926 видів вищих рослин, які належать до 6 відділів (Літопис природи..., 2010): Мохоподібні (*Bryophyta*) – 51 вид (Друлева, Великодна, 1989); Плауноподібні (*Lycopodiophyta*) – 1 вид (плаун булавовидний (*Lycopodium clavatum* L.)); Хвоцєподібні (*Equisetophyta*) – 7 видів; Папоротєподібні (*Polypodiophyta*) – 10 видів; Голонасінні (*Pinophyta*) – 12 видів, з яких сосна звичайна (*Pinus sylvestris* L.) є видом місцевої флори, інші – це хвойні екзоти; Покритонасінні (*Magnoliophyta*) – 845 видів. Частка інтродуцентів, включаючи лісові екзоти, здичавілі інтродуценти та культурні рослини, у флорі НПП складає 6,7% (62 види).

Флора водоростей НПП та його околиць складає понад 1500 видів (Догадина, 2006), грибів і грибоподібних організмів станом на 2011р. – 1203 види (Літопис природи..., 2011), лишайників – близько 140 видів (Байрак, 1993; Тарасенко, Громакова, 2000).

До ЧКУ занесено 20 видів рослин (Літопис природи..., 2009-2011):

- в'язіль стрункий (*Securigera elegans* (Pančić) Lassen) – два локалітєти на правобережних плакорах ур. Гомільшанська дача в широколистяному лісі з домінуванням у травостой осоки волосистої або зірочника ланцєтовидного; в одному з них (Коропівське л-во, заповідна зона) популяція стабільна й складає понад 100 екз. (генеративних 20-30 особин), інший локалітет (на межі Гомільшанського та Таранівського л-в, господарська зона) постраждав через лісгосподарські заходи 2005-2006 років: у

2009-2010 рр. зафіксовано 3 особини (з 6-10 особин, що зростали раніше), нині і в подальшому там заборонені будь-які лісогосподарські заходи;

- гніздівка звичайна (*Neottia nidus-avis* (L.) Rich.) – у 1970-80-х роках рідко відмічалась у Задінецькому бору (Горелова Л.Н. и др., 2007), у 2010 р. було виявлено 2 генеративні особини в ур. Гомільшанська дача (Гомільшанське л-во);

- гронянка півмісяцева (*Botrychium lunaria* (L.) Sw.) – у 50-70-х ХХ ст. було відомо два локалітети з кількома екземплярами в нагірній діброві ур. Гомільшанська дача (нині Коропівське л-во) (Горелова и др., 2007);

- зозулинець болотний (*Orchis palustris* Jacq.) – відомий один локалітет на лівобережній заплавної луці Сіверського Дінця (Задонецьке л-во), понад 100 особин, до 2010 р. страждала від щорічного механізованого сінокосіння; існує загроза забудови приватною особою (Саїдахмедова, 2011), гібридує з зозулинцем рідкоkwітковим (*Orchis laxiflora*);

- зозулинець рідкоkwітковий (*Orchis laxiflora* Lam.) – популяція з 30-40 особин у тому ж місцезростанні, з тими ж проблемами, що й попереднього виду, з яким створює гібридні форми;

- зозулині сльози яйцевидні (*Listera ovata* (L.) R. Br.) – відомо 3 локалітети в ур. Гомільшанська дача (Коропівське та Гомільшанське л-ва), в старих, вологих вільхово-дубових лісах нижніх частин схилів; популяції малочисельні, від 2 до 25 особин;

- ковила дніпровська (*Stipa borysthena* Klokov ex Prokudin) – зрідка на остепнених узліссях і невеликих галявинках лівобережної піщаної тераси (Задонецьке л-во), де зростає поодиноким або маленькими групами від 2 до 20 дернин;

- коручка чемерниковидна (*Epipactis helleborine* (L.) Crantz) – на правобережжі Сів. Дінця зустрічається дуже рідко в старих, свіжих нагірних дібровах Гомільшанської та Бишкінської дач, поодиноким або маленькими групами (2-5 особин, популяції нестабільні; на лівобережній піщаній терасі відомо 3 локалітети в Задінецькому бору; загальна чисельність – кілька сотень особин;

- косарик тонкий (*Gladiolus tenuis* M. Bieb.) – на сінокісних остепнених і справжніх заплавних луках Сів. Дінця; популяції дуже чисельні: від 10 тис. до 200 тис. особин на 1га; спостерігається поступове відновлення на сіножатах, які в минулому були пасовищами, при припиненні сінокосіння чисельність знижується.

- любка дволиста (*Platanthera bifolia* (L.) Rich.) – поширена переважно в старих, свіжих борах, суборах і дубняках лівобереж-

ної піщаної тераси (Задінецький бір), відоме одне місцезнаходження в ур. Гомільшанська дача (Коропівське л-во) у правобережній нагірній діброві; загальна чисельність – кілька тисяч особин;

- пальчатокорінник м'ясочервоний (*Dactylorhiza incarnata* (L.) Soó) – відомий один локалітет на лівобережній заплавної луці Сів. Дінця (Задонецьке л-во), чисельність критично низька (до 10 особин) через щорічне механізоване сінокосіння, яке проводилось до 2010 р. (Саїдахмедова, 2011);

- півники борові (*Iris pinetica* Klokov) – зрідка на лівобережній піщаній терасі (Задонецьке л-во), переважно в старих соснових і дубових лісах, де ростуть невеликими скупченнями, популяції стабільні;

- рябчик малий (*Fritillaria meleagroides* Patrin ex Schult. et Schult. f.) – сінокісні справжні та болотисті луки та болотисті зниження заплави Сіверського Дінця, популяції дуже чисельні (від 10 тис. до 150 тис. особин на 1га); аналогічно косарикам тонким відновлюється на сіножатах – колишніх пасовищах, при припиненні сінокосіння чисельність скорочується.

- рябчик руський (*Fritillaria ruthenica* Wikstr.) – 4 локалітети в Коропівському л-ві, три з них – у заплавних природних старих ясеневих дібровах та один – у природному старому сухому татарськокленово-ясеневодубовому лісі верхньої частини прирічкового крутосхилу до Сів. Дінця, популяції невеликі та розріджені (від 2-15 до 50-60 особин);

- рястка Буше (*Ornithogalum bouchenum* (Kunth) Asch.) – у 1970-80-х роках було відоме одне місцезнаходження в ур. Хомутки (нині Коропівське л-во), на узліссях і галявинах заплавних лісів (Горелова Л.Н. и др., 2007), пізніше зростання на території НПП не підтверджене;

- сальвінія плаваюча (*Salvinia natans* (L.) All.) – масово в руслі, рукавах, заводях та прируслових частинах довгих заток р.Сів. Донець;

- сон розкритий (*Pulsatilla patens* (L.) Mill.) – кілька локалітетів у старих свіжих борах і суборах піщаної тераси (Задонецьке л-во);

- сон лучний (чорніючий) (*Pulsatilla pratensis* (L.) Mill.) – спорадично по лівобережній піщаній терасі (Задонецьке л-во), переважно в старих сухих та свіжих борах і суборах;

- тюльпан дібровний (*Tulipa quercetorum* Klokov et Zoz) – спорадично, місцями масово в сухих, рідше свіжих, переважно

старих, правобережних нагірних дібровах (на плакорах, гребнях балок та схилах південної і західної експозицій), популяції чисельні; зрідка в заплавах ясеневих дібровах;

- цибуля ведмежа (*Allium ursinum* L.) – 11 загальних локалітетів, складених з дрібніших, 10 – в ур. Гомільшанська дача (Коропівське та Гомільшанське ліс-ва), 1 локалітет – в ур. Бишкінська дача (Первомайське л-во); свіжі і вологі дубові, осикові та вільхові ліси в балках та на прирічковому схилі до Сів. Дінця; популяції великі, проте половина локалітетів страждає від масового збору.

До Додатку I Бернської Конвенції занесені 3 види судинних рослин – це “червонокнижні” сальвінія плаваюча й сон розкритий, а також юринея волошковидна (*Jurinea cyanoides* (L.) Rchb.). Остання є характерним видом піщаної тераси Сів. Дінця, де поширена спорадично поодинокими особинами або невеликими групами в сухих і свіжих соснових лісах природного та штучного походження. На піщаній терасі парку зростають також 2 види, занесені до Європейського Червоного списку: зірочки борові (*Gagea pineticola* Klokov) і фіалка Лавренка (*Viola lavrenkoana* Klokov). Перший нерідко зустрічається в сухих злакових борах, на освітлених місцях узлісь і галявин. Фіалка Лавренка приурочена до освітлених, псамофітних, порушених місцезростань – узбіч доріг, просік, країв вирубок, де трапляється скупченнями.

Виявлено один вид водоростей з ЧКУ – торея найрозгалуженіша (*Thorea ramosissima* Bory). Цей вид червоних водоростей (*Rhodophyta*) виявлено в р. Сів. Донець, в околицях біостанції ХНУ ім. В.Н. Каразіна (Догадина и др., 2009).

У складі раритетної флори на особливу увагу заслуговують лісові третинні релікти – “червонокнижний” в’язіль стрункий і хвощ великий (*Equisetum telmateia* Ehrh.). Це представники грабово-дубових лісів, що були поширені на даній території в минулому. Хвощ великий має одне місцезнаходження на території НПП – в ур. Гомільшанська дача (Коропівське л-во): нижня частина правобережного прирічкового схилу до Сів. Дінця, волога гостролистокленово-липова діброва. Чисельність популяції коливається в різні роки від 24 до 65 наземних пагонів; не спороносить, розмножується вегетативно.

Серед грибів на території НПП зареєстровано 10 видів, занесених до ЧКУ (Акулов, Леонтьєв, 2008):

- білопавутинник бульбистий (*Leucocortinarius bulbiger* (Alb. et Schwein.: Fr.) Singer) – плакорно-схилові діброви, відомий за єдиною знахідкою;

- боровик бронзовий, б. темно-каштановий (*Boletus aereus* Bull) – плакорно-схилові діброви, відомий за двома знахідками;
- геріцій коралоподібний (*Hericium coralloides* (Fr.) Gray) – плакорно-схилові діброви, відомий за кількома знахідками;
- клаваріадельф товкачиковий (*Clavariadelphus pistillaris* (L.) Donk) – плакорно-схилові діброви, днища ярів; відомі два локалітети;
- міріостома шийкова (*Myriostoma coliforme* (With.: Pers.) Corda) – плакорно-схилові діброви, відома за єдиною знахідкою;
- моховик паразитний (*Boletus parasiticus* Fr.) – плакорно-схилові діброви, відомий за єдиною знахідкою;
- мутин собачий (*Mutinus caninus* (Huds.) Fr.) – плакорно-схилові діброви; спостерігається регулярне утворення плодових тіл;
- мухомор щетинистий (*Amanita solitaria* (Bull.) Fr.) – ур. Задінецький бір, відомий за єдиною знахідкою;
- трутовик зонтичний (*Polyporus umbellatus* (Pers.) Fr.) – балка Піонерська; спостерігається регулярне утворення плодових тіл;
- шишкогриб лускатий (*Strobilomyces strobilaceus* (Scop.) Berk.) – плакорно-схилові діброви, відомий за поодинокими знахідками.

Основними напрямками вдосконалення режиму парку є зменшення рубок лісу, обмеження застосування моторних човнів, які розмивають береги і завдають негативного впливу на прибережні і водні екосистеми, оптимізація викошування заплачних лук (наявний режим сінокосіння загрожує чисельності лучних орхідей, а його припинення – чисельності рябчика малого і косариків тонких). Невирішеним є забезпечення індивідуальною охороною старих дерев дуба звичайного віком 200-400 років, які зростають у заплаві Сів. Дінця на території сіл, приватних садиб і закладів відпочинку.

У 1999 р. територія площею 13700 га, що входить до НПП, була включена до складу ІВА територій України.

За “Проектом організації ...” (2007) та “Положенням про НПП ...” (2011) до заповідної зони включені 1541 га (10,7% загальної площі НПП). Це переважно корінні, зі складною структурою, нагірні діброви, в яких трапляються ділянки з віком дуба звичайного насінневого походження до 150 років (станом на 2010 р.). Навколо заповідної зони концентричними колами сформовані інші зони. Площа зони регульованої рекреації 3792 га (26,7% загальної площі НПП), зони стаціонарної рекреації – 221,3 га (1,5%), господарська зона – 8760,5 га (61,1%). Передбачене створення охоронної зони навколо парку площею близько 6700 га. Заплановані зміни функціонального зонування, згідно яких заповідна зона повинна складати 3672,5 га (25,6% загаль-

ної площі НПП), зона регульованої рекреації – 4208,4 га (29,4%), зона стаціонарної рекреації – 221,4га, (1,5%), господарська зона – 6212,5 га (43,5%). У перспективі плануються зміни землекористування на території НПП з вилученням земель в інших землекористувачів для надання парку в постійне користування, а саме: кварталів Гомільшанського л-ва загальною площею 772 га та заплав рр. Сів. Донець і Гомільша загальною площею близько 1100 га. Перспективним є розширення площі парку до 70 тис. га для збереження біорізноманіття прилеглих територій, у т.ч. степових і галофітних ділянок.

Список літератури

1. Акулов О.Ю., Леонтьєв Д.В. Гриби, занесені до Червоної книги України, з національного природного парку “Гомільшанські ліси” // Укр. ботан. журн. – 2008. – 65, № 4. – С. 586-589.
2. Акулов А.Ю., Ордынец А.В. Редкие грибы Национального природного парка “Гомольшанские леса” // Научные исследования на территориях природно-заповедного фонда Харьковской области. Научные исследования на территориях природно-заповедного фонда Харьковской области: Сб. науч. ст. – Харьков, 2003. – С. 17-24.
3. Алексеенко М.И. О восстановлении лесной растительности на эродированных землях под защитой Государственной лесной полосы Белгород-Дон // Матер. Харьк. отд. Географ. общ-ва Союза ССР. – Вып. II. – Харьков: Изд-во Харьк. ун-та, 1965. – С. 115-124.
4. Алексеенко М.И. Растительность Харьковской области // Матер. Харьк. отдела Географ. общ-ва Украины. – Вып. VIII. Харьковская область: Природа и хозяйство. – Харьков: Изд-во Харьк. ун-та, 1971. – С. 80-94.
5. Андріанова Т.В. Мітоспорові гриби проектного Гомільшанського державного природного парку та його околиць // Укр. ботан. журн. – 2004. – 61, № 4. – С. 56-64.
6. Байрак О.М. Лишайники Гомільшанського державного природного парку // Укр. ботан. журн. – 1987. – 44, № 4. – С. 38-42.
7. Байрак О.М. Лишайники природно-заповідних територій Лівобережного Лісостепу // Укр. ботан. журн. – 1993. – 50, № 1. – С. 167-170.
8. Байрак О.М., Гапон С.В., Леванець А.А. Безсудинні рослини Лівобережного Лісостепу України (грунтові водорості, лишайники, мохоподібні). – Полтава: Верстка, 1998. – 161 с.
9. Бенгус Ю.В., Чоломбітько О.В., Ширяєва Т.С. Водні рослини національного парку “Гомільшанські ліси”, їх вивчення в природі, культивування в дендрарії ХНУ ім. Г.С. Сковороди і використання в учбовому процесі // Старовинні парки і ботанічні сади – наукові центри збереження біорізноманіття та охорона історико-культурної спадщини: Мат-ли

міжнар. наук. конф., присвяч. 210-річчю Національного дендрологічного парку “Софіївка” НАН України. – Умань, 2006. – С. 201-203.

10. Білик Г.І. Заплавні луки р. Північного Дінця // Ботан. журн. АН УРСР. – 1949. – 6, № 4. – С. 10-32.
11. Веретенникова В.Ф. Альгофлора р. Сев. Донец и его притоков // Вестник Харьк. ун-та. – 1987. – № 306. – С. 32-36.
12. Винникова О.И., Шеховцов А.Г. Исследования почвенных микромицетов и водорослей Гомольшанского природного парка // Научные исследования на территориях природно-заповедного фонда Харьковской области: Сб. науч. статей. – Харьков, 2003. – С. 18-23.
13. Винникова О.И., Шеховцов О.Г. Вплив умов місцезростання на різноманітність мікромицетів і водоростей у ґрунтах лісових насаджень // Укр. ботан. журн. – 2004. – 61, № 2. – С. 21-27.
14. Вовк О.Г. Про рідкісну фітобіоту національного природного парку “Гомільшанські ліси” // Екологія: наука, освіта, природоохоронна діяльність: Матер. Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 15-річчю науково-дослідної лабораторії екології та освіти. – К.: Науковий світ, 2007. – С.13.
15. Вовк О.Г., Клімов О.В., Філатова О.В., Тверетінова В.В. Ботанічна характеристика проектного національного природного парку “Гомільшанські ліси” // Біологія та валеологія: Зб. наук. праць. – Харків: ХДПУ, 2000. – Вип.2. – С. 167-178.
16. Гапон С.В. Конспект бриофлоры Левобережной Лесостепи Украины // Деп. в ГНТБ Украины. 04.01.98. № 2 – Ук. 98.
17. Геоботаничне районування Української РСР. – К.: Наук. думка, 1977. – С. 185-194.
18. Глущенко В.І., Акулов О.Ю., Леонтьєв Д.В. Історія мікологічних досліджень в Харківському університеті (до 200-річчя створення університету) // Мат-ли XI з'їзду Укр. ботан. тов-ва. – Харків, 2001. – С. 86-87.
19. Глущенко В.И., Леонтьев Д.В., Акулов А.Ю. Слизевики. – Харьков: ХНУ, 2002. – 135 с.
20. Горелова Л.Н. О некоторых редких и реликтовых растениях Харьковской области // Вестник Харьк. ун-та. – 1975. – № 126, вып. 7. – С. 56-58.
21. Горелова Л.Н. К характеристике типов дубрав Готвальдовского природного парка // Вестник Харьк. ун-та. – 1977. – № 158. – С. 17-21.
22. Горелова Л.Н. Состояние и перспективы охраны видов растений среднего течения р. Северский Донец, включенных в “Красную книгу СССР” и “Червону книгу УРСР” // Флора и растительность Украины: Сб. науч. тр. – К.: Наук. думка, 1986. – С. 19-22.
23. Горелова Л.Н. Флора и растительность в районе среднего течения реки Северский Донец // Вестник Харьк. ун-та. – 1987. – № 308. – С. 8-16.
24. Горелова Л.Н. Национальный природный парк “Гомольшанский” // Характеристика основных заповедных территорий Харківської області. – Харків: Мін-во освіти і науки України, 2004. – С. 14-23.

25. Горелова Л.Н., Алехин А.А. Редкие растения Харьковщины. – Харьков, 1999. – 52 с.
26. Горелова Л.Н., Алехин А.А. Растительный покров Харьковщины: Очерк растительности, вопросы охраны, аннотированный список сосудистых растений. – Харьков: Изд. центр ХНУ им. В.Н. Каразина, 2002. – 231 с.
27. Горелова Л.Н., Алехин А.А., Друлева И.В., Гамуля Ю.Г. Редкие и исчезающие растения национального природного парка “Гомольшанские леса”. – Харьков: Издавничий центр ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2007. – 137 с.
28. Горелова Л.М., Альохін О.О., Комариста В.П., Гамуля Ю.Г. Лікарські рослини Національного природного парку “Гомільшанські ліси”. – Харків: Издавничий центр ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2006 а. – 122 с.
29. Горелова Л.М., Альохін О.О., Саїдахмедова Н.Б. До вивчення рідкісних судинних рослин національного природного парку “Гомільшанські ліси” // Биол. вестник. – 2006 б. – 10, № 1. – С. 31-34.
30. Горелова Л.М., Альохін О.О., Саїдахмедова Н.Б. До проекту третього видання Червоної книги України (Список рідкісних судинних рослин Харківщини) // Биол. вестник. – 2006 в. – Т. 10, № 2. – С. 28-35.
31. Горелова Л.Н., Друлева И.В. Редкие и исчезающие растения бассейна р. Северский Донец в его среднем течении // Вестник Харьк. ун-та. – 1987. – № 308. – С. 17-19.
32. Горелова Л.Н., Ермоленко Е.Д. К истории организации охраны растительного покрова в окрестностях биологической станции Харьковского университета // Научные исследования на Северо-Донецкой биологической станции: Мат-лы юбил. конф., посвящ. 80-летию основания. – Харьков: ХГУ, 1995. – С. 14-16.
33. Горелова Л.Н., Тверетинова В.В. Состояние охраны редких растений Харьковской области // Вестник Харьк. ун-та. – 1992. – № 364. – С. 30-32.
34. Гребенчук Е.А., Петруша Е.Е., Балыкина Л.М. и др. Фитопатогенные грибы – компоненты фитоценозов основных типов ландшафтов Харьковской области // Вестник Харьк. ун-та. – 1989. – № 330. – С. 10-14.
35. Дедусенко-Щеголева Н.Т. Новые виды водорослей из водоемов Харьковской области // Ботан. матер. отд. спор. раст. Ботан. ин-та АН СССР. – 1959. – Т. 12. – С. 44-46.
36. Догадина Т.В. Водоросли естественных стоячих водоемов бассейна р. Сев. Донец // Вестник Харьк. ун-та. – 1987. – № 308. – С. 28-32.
37. Догадина Т.В. История ботанических исследований в Харьковском университете (к 200-летию образования университета) // Мат-ли XI з'їзду Укр. ботан. тов-ва. – Харків, 2001. – С. 123-124.
38. Догадина Т.В. О подготовке конспекта флоры водорослей национального природного парка “Гомільшанські ліси” // Мат-ли XII з'їзду Укр. ботан. тов-ва. – Одеса, 2006. – С. 211.

39. Догадина Т.В., Горбулин О.С. История изучения водорослей Харьковской области (Украина) // Альгология. – 1995. – 5, № 4. – С. 413-420.
40. Догадина Т.В., Горбулин О.С. Фоновые типы водорослей разнотипных водоемов Гомольшанского природного парка // Биологические исследования на природоохранных территориях и биологических стационарах: Тез. докл. юбил. конф., посвящ. 85-летию биостанции ХГУ. – Харьков, 1999. – С. 49-50.
41. Догадина Т.В., Мещерякова Р.И. Исследования в области микологии на биостанции Харьковского университета // Научные исследования на Северо-Донецкой биологической станции: Мат-лі юбил. конф., посвящ. 80-летию основания. – Харьков, 1995. – С. 26-27.
42. Догадина Т.В., Будник Н.И., Бочка А.Б., Гучигова Н.П. Флора водорослей Северского Донца (по данным 1988 г.) // Вестник Харьк. ун-та. – 1992. – № 364. – С. 9-15.
43. Догадина Т.В., Друлева И.В., Горелова Л.Н. и др. Биостанция как база ботанических практик // Научные исследования на Северо-Донецкой биологической станции: Мат-лы юбил. конф., посвящ. 80-летию основания. – Харьков, 1995. – С. 42-46.
44. Догадина Т.В., Громакова А.Б., Горбулин О.С. Новая находка представителя Rhodophyta из р. Северский Донец (Украина) // Альгология. – 2009. – 19, № 3. – С. 313-315.
45. Друлева И.В., Великодна В.Н. К бриофлоре окрестностей биостанции Харьковского государственного университета // Вестник Харьк. ун-та. – 1989. – № 330. – С. 14-17.
46. Дудка І.О., В.П. Гелюта, Т.В. Андріанова та ін. / Гриби заповідників та національних природних парків Лівобережної України. – К.: Арістей, 2009. – Т.І. – С. 203-226.
47. Екологічна мережа Харківської області / Клімов О.В., Філатова О.В., Надточій Г.С. та ін. – Харків: Райдер, 2008. – 167 с.
48. Ермоленко Е.Д. Адвентивные растения в составе естественной растительности Северско-Донецкого природного комплекса // Флора и растительность Украины: Сб. науч. тр. – К.: Наук. думка, 1986. – С. 32-34.
49. Ермоленко Е.Д. Влияние антропогенных факторов на некоторые луговые и лесные фитоценозы поймы р. Сев. Донец // Вестник Харьк. ун-та. – 1987. – № 308. – С. 19-22.
50. Ермоленко Е.Д., Горелова Л.Н., Рогов В.Г. Некоторые особенности Задонецкого бора Готвальдовского района Харьковской области // Вестник Харьк. ун-та. – 1977. – № 158. – С. 14-17.
51. Жупаненко Р.П., Полтораки О.А. Альгофлора водоемов планируемого Готвальдовского природного парка в Харьковской области // Вестник Харьк. ун-та. – 1977. – № 158. – С. 3-7.
52. Зачарованная долина: Путешествие по Северскому Донцу / Горелова Л.Н., Догадина Т.В., Кривицкий И.А. – Харьков: Прапор, 1990. – 118 с.

53. Зоз И.Г. Новые и редкие растения для Харьковской области // Ботан. журн. – 1956 а. – 41, № 4. – С. 575-578.

54. Клеопов Ю.Д. Основные черты развития флоры широколиственных лесов в Европейской части СССР // Материалы по истории флоры и растительности СССР. – М.-Л.: Изд-во АН СССР, 1941. – Вып. 1. – С. 183-256.

55. Климова С.А., Акулов А.Ю. Новые для Украины виды *Xylariaceae* // Грибы в природных и антропогенных экосистемах: Тр. Междунар. конф. – С.-Петербург: Ботан. ин-ут им. В.Л. Комарова РАН, 2005. – Т. 1. – С. 259-263.

56. Котов М.И. Новые заповедники на Украине. – М., Л.: Природа. – 1937. – № 8. – 48с.

57. Котов М.И., Харкевич С.С. Охорона природи в Українській РСР та завдання ботаніків // Укр. ботан. журн. – 1956. – 13, № 2. – С. 158-160.

58. Краснікова О.М. Нові відомості про дискоміцети Харківського Лісостепу // Молодь і поступ біології: Матер. IV Міжнар. наук. конф. – Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2008. – С. 98-99.

59. Лавренко Є.М. Находження *Equisetum maximum* Lam. в Харківській губернії // Вісник Київ. бот. саду. – 1924. – № 1. – С. 41-43.

60. Лавренко Е.М. Новые данные к флоре Харьковской губернии // Труды общ-ва любителей природы Харьк. ун-та. – 1925. – Т. 50, вып. 1. – С. 26-33.

61. Лавренко Є.М. Охорона природи на Україні. – Харків: Харк. друк., 1927 а. – 16с.

62. Лавренко Є. *Coronilla elegans* Рапш. на Україні в зв'язку з питанням про третинні лісові релікти // Труды с.-г. ботаники. – 1927 б. – Т. I, вип.3. – С. 88-95.

63. Лавренко Е. Лесные реликтовые (третичные) центры между Карпатами и Алтаем // Журнал Русск. ботан. общ-ва. – 1930. – 15, № 4. – С. 351-363.

64. Лавренко Е.М. Сфагновые болота бассейна р. Донца // Труды Ботан. ин-та АН СССР. – 1940. – Сер.3: Геоботаника, вып.4. – С. 603-632.

65. Лавренко Е.М. Бореальная растительность лиманской группы болот и озер в долине Среднего Донца // Проблемы биогеоценологии, геоботаники и ботанической географии. – Л.: Наука, 1973. – С. 125-155.

66. Лавренко Є., Погребняк П. Лісові пам'ятки природи на Україні та їх охорона. – Харків: Укр. комісаріат краєзнавства, 1929. – 23 с.

67. Леонтьев Д.В. Видовой состав миксомицетов (Мухомycota) национального природного парка “Гомольшанские леса” (Украина) // Микол. и фитопатол. – 2006 а. – 40, вып. 2. – С. 101-107.

68. Леонтьев Д.В. Новые для Украины виды миксомицетов // Микол. и фитопатол. – 2006 б. – 40, вып. 3. – С. 218-230.

69. Леонтьев Д.В. Фитоценотические связи миксомицетов (Мухомycetes) в Национальном природном парке “Гомольшанские леса” (Украина) // Экология. – 2007 а. – № 2. – С. 1-3.

70. Леонтьев Д.В. Миксоміцети національного природного парку “Гомільшанські ліси” / Автореф. дис. ... канд. біол. наук., 03.00.21 / Ін-т ботаніки НАНУ. – К., 2007 б. – 20 с.

71. Литвиненко І.Н. Нотатка про умови зростання *Coronilla elegans* Рапш. на Харківщині // Учені записки ХДУ. – 1937. – Кн. 8-9. – С. 155-158.

72. Літопис природи НПП “Гомільшанські ліси” / Влащенко С.В., Влащенко А.С., Саїдахмедова Н.Б. та ін. Т. 5-7. Рукопис. – Харків-Задонецьке, 2009-2011.

73. Логвиненко Л.И. Водные оомицеты верхнего и среднего участков бассейна р. Сев. Донец // Вестник Харьк. ун-та. – 1987. – № 308. – С. 39-42.

74. Люби свою землю: Книга о редких и исчезающих растениях и животных Харьковской области / И.А. Кривицкий, В.Н. Грамма, И.В. Друлева и др. – Харьков: Прапор, 1986. – 198 с.

75. Матвієнко О.М. Підсумки вивчення гідрофлори Сіверського Дінця // Проблеми малих річок України. – К.: Наук. думка, 1974. – С. 107-109.

76. Матвиенко А.М., Догадина Т.В. Желтозеленые водоросли черномозов Харьковской области // Вестник Харьк. ун-та. – 1985. – № 269. – С. 3-4.

77. Матвиенко А.М., Догадина Т.В. Роль биостанции в развитии альгологических исследований в Харьковском университете // Научные исследования на Северо-Донецкой биологической станции: Мат-лы юбил. конф., посвящ. 80-летию основания. – Харьков, 1995. – С. 11-14.

78. Мещерякова Р.И. Водные грибы оз. Белого долины р. Сев. Донец // Вестник Харьк. ун-та. – 1981. – № 211. – С. 18-20.

79. Мещерякова Р.И., Рыбалко Л.И. Распределение ржавчинных грибов на территории Готвальдовского природного парка // Вестник Харьк. ун-та. – 1979. – № 189. – С. 21-23.

80. Милютин С.Н. Список растений, найденных летом 1912 г. в окрестностях г. Змиева Харьковской губернии и Святогорского монастыря Изюмского уезда той же губернии // Труды об-ва испытателей природы Харьк. ун-та. – 1915-1916. – Т. 48, вып.1. – С. 8-66.

81. Михайловский В.С. Результаты лихенологических наблюдений в пределах Харьковского округа // Науч. записки Харьк. НИИ ботаники. – 1927. – С. 1-27.

82. Ординец О.В. *Trametes ljubarskii* Pilat – новий для території України рідкісний вид трутових грибів // Наук. записки Терноп. нац. пед. ун-ту ім. Володимира Гнатюка. Сер. Біологія. – 2009. – № 4 (41). – С. 76-82.

83. Перелік видів, що підлягають особливій охороні на території Харківської області (Рішення Харківської обл. ради від 25.09.2001р.) – Харків, 2001. – 7 с.

84. Перспективная сеть заповедных объектов Украины / Ю.Р. Шеляг-Сосонко, С.М. Стойко, Я.П. Дидух и др. – К.: Наук. думка, 1987. – С. 128-132.

85. Положення про національний природний парк "Гомільшанські ліси" (Затверджено Наказом Міністерства екології та природних ресурсів України 30.09.2011, № 367). – 24 с. з Дод.

86. Прилуцький О.В. *Hypocrea minutispora* – новий для України вид з Національного природного парку "Гомільшанські ліси" // Від молекули до біосфери: Мат-ли міжнар. наук. конф. – Харків: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2006. – С. 91.

87. Природно-заповідний фонд Харківської області / Клімов О.В., Вовк О.Г., Філатова О.В. та ін. – Харків: Райдер, 2005. – С. 113-115.

88. Природные национальные парки Украины / П.Т. Яценко, Е.М. Гребенюк, Л.А. Тасенкевич и др. – Львов: Изд-во при Львовском гос. ун-те "Вища школа", 1988. – С. 67-69.

89. Природоохоронні території Української РСР / За ред. Д.І. Проценко. – К.: Урожай, 1983. – С.118-119.

90. Проект організації території національного природного парку "Гомільшанські ліси", охорони, відтворення та рекреаційного використання його природних комплексів і об'єктів / О.В. Клімов, О.Г. Вовк, О.В. Філатова та ін. (Затверджено Наказом Міністерства екології та природних ресурсів України 28.11.2011, № 478). – Харків, 2007. – 562 с. з Дод.

91. Прокудин Ю.Н. Северско-Донецкий природный комплекс в Готвальдовском районе Харьковской области // Проблемы охраны природы и рекреационной географии УССР: Тез. докл. респ. научн. конф. – Харьков, 1979. – Вып. 5. Охрана природы Харьковской области. – С. 32-33.

92. Прокудин Ю.Н., Матвиенко А.М. Краткие итоги комплексного изучения флоры и растительности среднего течения р. Сев. Донец в связи с задачами их охраны // Вестник Харьк. ун-та. – 1987. – № 308. – С. 3-8.

93. Прокудин Ю.Н., Тверетинова В.В., Горелова Л.Н. и др. Редкие и исчезающие растения Харьковской области, требующие охраны // Вестник Харьк. ун-та. – 1979. – № 189. – С. 26-33.

94. Прошкина-Лавренко А.И. Экологический очерк водорослей водоемов левобережных террас долины реки Северный Донец // Труды Ботан. ин-та АН СССР. – 1954. – Сер. 2, вып. 9. – С. 105-190.

95. Рідний край: Навчальний посібник з народознавства / За заг. ред. І.Ф. Прокопенка. – Харків: Основа, 1993. – 582 с.

96. Сады, парки и заповедники УССР. – К.: Будівельник, 1985. – С. 49-51.

97. Саїдахмедова Н.Б. *Orchis laxiflora* Lam. у Харківській області і стан його місцезнаходження // Біологія: від молекули до біосфери: Матер. III Міжнар. конф. молод. наук. – Харків: СПД ФО Михайлов Г.Г., 2008. – С. 452-453.

98. Саїдахмедова Н.Б. Проблеми збереження фіторізноманіття в НПП "Гомільшанські ліси" та шляхи їх вирішення // Каразінські природознавчі студії: Мат-ли наук. конф. з міжнар. участю, присвяченої 100-річчю з дня народження Ю.М. Прокудіна і О.М. Матвієнко –

професорів Харківського університету. – Харків: Харк. нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна, 2011. – С. 68-71.

99. Саппа Н.Н. Харьковщина заповедная. – Харків: Прапор, 1987. – 117 с.

100. Северско-Донецкий природный комплекс / Под ред. проф. Ю.Н. Прокудина. – Харьков: Вища школа, Изд-во при Харьк. ун-те, 1980. – 85 с.

101. Сивоконь О.В. Гастероїдні базидіоміцети Національного природного парку "Гомільшанські ліси" // Заповідна справа в Україні. – 2008. – Т. 14, № 2. – С. 56-62.

102. Сидорова Н.В., Гребенюк Е.М., Ступаченко В.С. Гомольшанский природный парк (основы ландшафтной организации) // Проблемы охраны природы и рекреационной географии УССР: Тез. докл. респ. научн. конф. – Харьков, 1979. – Вып. 5. Охрана природы Харьковской области. – С. 35-37.

103. Сохраним навечно: Дикорастущие виды растений Донского бассейна, требующие охраны / Т.И. Абрамова, Г.М. Зозулин, Ф.Ф. Обидина и др. – Ростов-на-Дону: Ростовск. кн. изд-во, 1981. – 96 с.

104. Талиев В.И. К вопросу о реликтовой растительности ледникового периода // Труды общ-ва испытателей природы Харьк. ун-та. – 1897. – Т. 31. – С. 127-241.

105. Талиев В.И. Введение в ботаническое исследование Харьковской губернии. – Харьков: Изд-во Харьк. губ. земства, 1913. – 136 с.

106. Тарасенко Н., Бочка-Громакова А. Сучасний стан ліхенофлори Гомольшанського природного парку // Актуальні проблеми ботаніки та екології: Мат-ли конф. молод. вчених-ботаніків України. – Київ: Центр екологічної освіти та інформації, 2000. – С. 25-26.

107. Ткаченко В.С. Лучна рослинність заплави Сіверського Дінця в районі м. Змієва // Питання експериментальної ботаніки. – К.: Наук. думка, 1964. – С. 103-109.

108. Ткаченко В.С. Лісова рослинність заплави Сіверського Дінця // Укр. ботан. журн. – 1967. – 24, № 2. – С. 55-60.

109. Токарський В.А., Атемасова Т.А., Горелова Л.М. Національний природний парк "Дворічанський" та інші природні території Харківської області, що охороняються. – Харків, 2004. – С. 14-25.

110. Усиченко А.С. Афиллофоровые грибы Харьковской области // Вестник Харьк. нац. ун-та. – 2002. – № 551. – С. 222-227.

111. Черная Г.А. Высшая водная флора пойменных водоемов р. Сев. Донец в окрестностях биостанции Харьковского университета // Вестник Харьк. ун-та. – 1981. – № 211. – С. 15-18.

112. Черная Г.А. Ценотический анализ высшей водной флоры и растительности бассейна р. Сев. Донец // Вестник Харьк. ун-та. – 1987. – № 308. – С. 23-25.

113. Чорна Г.А. Знахідки рідкісних водних рослин у р. Сіверський Донець // Укр. ботан. журн. – 1978. – 35, № 5. – С. 476-478.

114. Чорна Г.А. Систематичний і екологічний аналіз вищої водної флори басейну р. Сіверський Донець // Укр. ботан. журн. – 1982. – 39, № 5. – С. 12-16.

115. Шалит М.С. Заповідники та пам'ятки природи України. – Харків: Народний комісаріат освіти, 1932. – 76 с.

116. Шеляг-Сосонко Ю.Р., Устименко П.М., Попович С.Ю. Синтаксономічний склад рослинності Гомольшанського державного природного національного парку // Укр. ботан. журн. – 1990. – 47, № 4. – С. 25-29.

117. Шеляг-Сосонко Ю.Р., Устименко П.М., Попович С.Ю. Функціональне зонування Гомільшанського природного національного парку (Харківська область, Україна) // Укр. ботан. журн. – 1991. – 48, № 3. – С. 84-87.

118. Шеляг-Сосонко Ю.Р., Устименко П.М., Попович С.Ю. Розподіл рослинності на території проектного Гомольшанського державного природного національного парку // Укр. ботан. журн. 1993. – 50, № 4. – С. 65-71.

119. Шеховцов А.Г. Почвенные микромицеты в системе мониторинга территории Северо-Донецкого природного комплекса // Научные исследования на Северо-Донецкой биологической станции: Мат-лы юбил. конф., посвящ. 80-летию основания. – Харьков, 1995. – С. 39-42.

120. Шеховцов О.Г., Малеева Н.Я., Мокрицкий В.О. Мікофлора ґрунтів соснових, березових і мішаних насаджень // Укр. ботан. журн. – 1982. – 38, № 1. – С. 54-55.

121. Шкорбатов Л.А. Планктон озера Белого Змиевского района Харьковской области // Труды НИИ биологии и биол. ф-та Харьк. ун-та. – 1956. – Т. 23. – С. 157-211.

122. Шкорбатов Г.Л., Медведев С.И., Ермоленко Е.Д. и др. О сохранении природного комплекса в районе Донецкой биологической станции ХГУ // Вестник Харьк. ун-та. – 1974. – № 105, вып. 6. – С. 135-144.

123. Akulov O.Yu., Usichenko A.S. et al. Annotated checklist of the arhyllorphoroid fungi of Ukraine // Mycena. – 2005. – P. 16-56.

124. Akulov O.Yu., Prydiuk M.P. The preliminary checklist of boletoid fungi of Ukraine // Page di Micologia. – 2007. – Vol. 27. – P. 117-144.

НПП Гуцульщина

Національний природний парк “Гуцульщина” створено Указом Президента України від 14 травня 2002 р. (№ 456/2002) в межах Косівського району Івано-Франківської області. Парк підпорядковано Мінприроди. Загальна площа парку – 32271 га, в тому числі 7606 га земель надані йому у постійне користування, та 24665 га включені до його складу без вилучення у землекористувачів (Косівський міжгосподарський лісгосп - 9893 га, ДП Кутське лісове господарство – 14772 га). Територія складається з декількох близько розташованих ділянок.

За фізико-географічним районуванням (Екологічна енциклопедія, 2006) територія належить до Передкарпатської височинної та Зовнішньокарпатської областей Українських Карпат. Низькогірні та середньогірні хребти простягаються паралельними пасмами з північного заходу на південний схід. Найвища вершина НПП “Гуцульщина” – гора Ґрегіт (1472 м н.р.м.), її схили вкриті кам'яними розсипами – ґреготами. На деяких хребтах, зокрема на Сокільському, виступають скелі висотою 20-40 м.

За геоботанічним районуванням (Національний атлас України, 2008) територія належить до Мармаросько-Чорногірсько-Свидовецького округу скельно- та звичайнодубових, букових, ялицевих та ялинових лісів, субальпійської та альпійської рослинності. Парк знаходиться в північно-східній частині округу, включає зовнішні гірські хребти і ділянки Передкарпаття.

Історія флористичних досліджень на території, яку займає НПП “Гуцульщина”, розпочалася ще в XVIII ст. Першим дослідником Гуцульщини можна вважати Б. Гакета (B. Hacquet), який здійснив дві експедиції в 1788-1795 рр. (Вальо М., 1997). Ф. Гербіхом була розроблена схема ботаніко-географічного районування Галичини (Herbich, 1831). Е. Волощак (Wołoszak, 1889) та Г. Запалович (Zapałowicz, 1908-1911) на початку XX століття вивчали переважно прилеглі території. Детальніше флору зазначеної території наприкінці XIX століття вивчав А. Следзинський (Slendzinski, 1875, 1876).

В 1963-68 рр. вивчення флори Покутських Карпат проводила кафедра ботаніки Чернівецького національного університету імені Ю. Федьковича. І.В. Артемчук та М.К. Якимчук (1973) вперше подають геоботанічну характеристику лук Покутського Прикарпаття. В 1990-х роках ботанічні дослідження активізувалися з метою створення природно-заповідних територій, зокрема РЛП “Гуцульщина” (створений в 1997), на основі якого згодом і постав НПП. Вивчення флори велося науковцями Інституту ботаніки ім. М.Г. Холодного НАН України Т.Л. Андрієнко та О.І. Прядко. Вони обстежили окремі

території Косівщини (урочища Ґрегіт, Каменистий, Каменець, Сокільський і ін.). Деякі матеріали цих досліджень були опубліковані в книзі "Пам'ятки природи Косівщини" (1997).

Після створення НПП "Гуцульщина" ведеться детальна інвентаризація біорізноманіття. Флору судинних рослин досліджували науковці парку (Л.М. Держипільський, М.В. Томич, Г.В. Савчук), Інституту екології Карпат НАН України (І.М. Данилик), Львівського національного університету ім. І. Франка (Б.В. Сенчина, Л.М. Борсукевич Л.М.). В 2006-2008 рр. працювала комплексна геоботанічна експедиція під керівництвом В.А. Соломахи за участю І.М. Данилика, І.І. Чорнея, В.В. Буджака, А.І. Токарюк, Т.Д. Соломахи, Д.М. Якушенка та співробітників парку. За матеріалами експедиції підготована колективна монографія "Національний природний парк "Гуцульщина": Рослинний світ".

Флору мохоподібних Покутсько-Буковинських Карпат вивчали в ХІХ ст. польські ботаніки Г. Лобажевський, Ф. Лілієнфельд, Т. Вісневський, Я. Черкавський та ін. (Зеров, Партика, 1975). Пізніше найбільший вклад у вивчення мохоподібних Косівщини зробив М.П. Слободян (Слободян, 1951). У 2003 р. мохоподібні вивчала аспірантка Державного природознавчого музею НАН України М.Є. Рагуліна У 2008 р. на території НПП "Гуцульщина" працювали бріологи Інституту ботаніки ім. М.Г. Холодного В.М. Вірченко та С.О. Нипорко. Ліхенологічні дослідження вперше на території НПП "Гуцульщина" виконав у 2008 р. С.Я. Кондратюк (Інститут ботаніки ім. М.Г. Холодного). Видовий склад макроміцетів досліджували завідувач наукового відділу Л.М. Держипільський та І.В. Базюк (Національний лісотехнічний університет).

У рівнинній частині НПП "Гуцульщина" переважають листяні ліси, здебільшого дубові. Низькогірні пасма вкриті буковими лісами з домішками ялиці, ялини, явора, берези. Вищі пасма вкриті ялинниками. При аналізі основних лісоутворюючих порід на бук припадає 44,4%, ялину – 34,2%, ялицю – 6,9%, дуб – 6,1%, граб – 2,9%, вільху – 2,6% лісових територій. Листяні ліси займають 62% території, на хвойні ліси припадає 33,3%. Молодняки і середньовікові деревостани займають відповідно 28,7% та 53,8% лісових площ. Стиглі і перестійні деревостани, які відзначаються стійкістю, багатим біорозмаїттям займають лише 6% лісової території.

До складу парку включені лише землі лісового фонду. Ліси та інші лісовкриті площі займають 98,8%, сільськогосподарські угіддя – 0,7% (з них сіножаті і пасовища – 94,6%, багаторічні насадження – 4,0%, рілля – 1,4%), води – 0,2 %, інші землі – 0,3% території.

Серед лісової рослинності НПП "Гуцульщина" переважають букові ліси. Евтрофні бучини (асоціація *Symphyto cordati-Fagetum Vida*

1959) формують нижній лісовий пояс гірських хребтів середньогір'я та вкривають вершини низькогір'я. У деревостані панує бук лісовий (*Fagus sylvatica*) з домішкою ялиці білої (*Abies alba*). Чагарниковий ярус розвинений нерівномірно, його формує головним чином ліщина (*Corylus avellana*) та підріст деревних порід. В трав'яному ярусі ростуть зубниця залозиста (*Dentaria glandulosa*), зубниця бульбиста (*D. bulbifera*), живокіст серцевидний (*Symphytum cordatum*), багаторядник Брауна (*Polystichum braunii*), шавлія залозиста (*Salvia glutinosa*), молочай мигдалевидний (*Euphorbia amygdaloides*), зеленчук жовтий (*Lamium galeobdolon*), підмаренник запашний (*Galium odoratum*), копитняк європейський (*Asarum europaeum*), щитник чоловічий (*Dryopteris filix-mas*), тонконіг дібровний (*Poa nemoralis*), квасениця звичайна (*Oxalis acetosella*), ожина шорстка (*Rubus hirtus*), безщитник жіночий (*Athyrium filix-femina*) тощо.

На кислих кам'янистих відмінах свіжих промивних бурих лісових ґрунтів низькогір'я формуються угруповання ацидофільних бучин (ас. *Luzulo-Fagetum Meusel* 1937). У трав'яному покриві переважають ожика гайова (*Luzula luzuloides*), нечуйвітер лісовий (*Hieracium sylvularum*), чорниця (*Vaccinium myrtillus*), веснівка дволиста (*Majanthemum bifolium*).

Грабові ліси (чисті грабові, дубово-грабові і буково-грабові ліси) формуються в рівнинній частині та на схилах передових низькогірних хребтів. Їх деревостан формують дуб звичайний (*Quercus robur*), граб звичайний (*Carpinus betulus*), липа серцелиста (*Tilia cordata*); у низькогір'ї – також бук лісовий (*Fagus sylvatica*). У чагарниковому ярусі переважає ліщина (*Corylus avellana*). Домінантами трав'яного покриву є осока волосиста (*Carex pilosa*), осока трясунковидна (*C. brizoides*), яглиця звичайна (*Aegopodium podagraria*), зеленчук жовтий (*Lamium galeobdolon*), звичайно трапляються зірочник ланцетний (*Stellaria holostea*), горлянка повзуча (*Ajuga reptans*), медунка темна (*Pulmonaria obscura*), купина багатоліста (*Polygonatum multiflorum*), купина кільчаста (*P. verticillatum*), щитник чоловічий (*Dryopteris filix-mas*), щитник шартрський (*D. carthusiana*), безщитник жіночий (*Athyrium filix-femina*), ожина шорстка (*Rubus hirtus*), тирлич ваточниковий (*Gentiana asclepiadea*) тощо.

Ацидофільні діброви з дуба скельного (*Quercus petraea*) і дуба звичайного (*Q. robur*) трапляються у передгірській частині НПП та на схилах хребтів низькогір'я як вкраплення серед угруповань дубово-грабових та букових лісів. На плескатих, слабо дренажованих ділянках із суглинковими ґрунтами, в передгірній частині НПП (Старокутське л-во), рідше в інших локалітетах, трапляються ліси, деревостан яких складається з дуба звичайного (*Quercus robur*) з незначною доміш-

кою ялини європейської (*Picea abies*) та граба звичайного (*Carpinus betulus*). У підліску переважає крушина (*Frangula alnus*). У трав'яному ярусі домінує осока трясунковидна (*Carex brizoides*), звичайними є також щитник шартрський (*Dryopteris carthusiana*), нечуйвітер лісовий (*Hieracium sylvularum*), осока волосиста (*Carex pilosa*), зірочник ланцетовидний (*Stellaria holostea*), анемона дібровна (*Anemone nemorosa*). Наявні також мезогігрофіти – вербозіл্লা звичайне (*Lysimachia vulgaris*), безщитник жіночий (*Athyrium filix-femina*), дудник лісовий (*Angelica sylvestris*), щучник дернистий (*Deschampsia caespitosa*) тощо. Моховий покрив практично не розвивається. В урочищі Діброва в околицях с. Нижній Березів на вирівняних ділянках та слабопохилих (10°) схилах відмічено ліси дуба звичайного (*Quercus robur*) з домінуванням чорниці (*Vaccinium myrtillus*).

Скельнодубові ліси на дослідженій території трапляються дуже рідко, відомі лише у 3 локалітетах. Усі вони містяться на схилах периферійних хребтів низькогірної частини НПП. Такі угруповання належать до ас. *Luzulo luzuloidis-Quercetum petraeae* Hilitzer 1932. В деревостані присутній бук лісовий (*Fagus sylvatica*). Типовими видами є ожика гайова (*Luzula luzuloides*), вероніка лікарська (*Veronica officinalis*), нечуйвітер лісовий (*Hieracium sylvularum*), чорниця (*Vaccinium myrtillus*) тощо. Покриття мохового ярусу 5-20 %, в ньому переважає політрих звичайний (*Polytrichum commune*). На верхівці хребта Дубовий в околицях Яблунова, на ділянці західної експозиції нахилом 15° описане угруповання скельнодубового лісу з великою кількістю світлолюбних узлісних видів: круціатою голою (*Cruciata glabra*), дзвониками персиколистими (*Campanula persicifolia*), дроком красильним (*Genista tinctoria*), смовдю гірською (*Peucedanum oreoselinum*), куничником тростиновим (*Calamagrostis arundinacea*), осокою гірською (*Carex montana*), скорзонерою низькою (*Scorzonera humilis*), кострицею тонколистою (*Festuca tenuifolia*) тощо.

Природні хвойні ліси трапляються лише на найвищих ділянках парку. Найбільші масиви зосереджені на схилах масиву г. Грегит. Площа хвойних насаджень становить 33,3% території, проте значну частину з них складають культури ялини (*Picea abies*) у невластивих умовах на місці букових і ялицево-букових лісів. Крім того, спорадично трапляються створені штучно насадження інших хвойних порід: сосни звичайної (*Pinus sylvestris*), сосни кедрової європейської (*P. cembra*) тощо.

У ялинових чорницево-зеленомохових лісах (асоціація *Luzulo sylvaticae-Piceetum* Wraber 1963) значну постійність мають ялиця біла (*Abies alba*), чорниця (*Vaccinium myrtillus*), ожика лісова (*Luzula sylvatica*), ожика гайова (*L. luzuloides*), підбілик альпійський (*Homogyne alpina*), куничник тростиновий (*Calamagrostis arundinacea*),

куничник волохатий (*C. villosa*), плаун річний (*Lycopodium annotinum*), баранець звичайний (*Huperzia selago*), квасениця звичайна (*Oxalis acetosella*). Покриття мохів 40-100%.

Зрідка на г. Грегит, на багатших ґрунтах трапляються угруповання "трав'яних смеречин", в яких, крім вищезгаданих видів ялинових лісів ростуть фагетальні види та види субальпійського високотрав'я: сугайник австрійський (*Doronicum austriacum*), аденостилес сіролистий (*Adiostyles alliariae*), дзвоники ялицеві (*Campanula abietina*), зубниця залозиста (*Dentaria glandulosa*), анемона дібровна (*Anemone nemorosa*), живокіст серцевидний (*Symphitum cordatum*) та ін. Покриття мохів не перевищує 5%.

В межах космацьких пралісів під г. Грегит виявлено дві ділянки сосни гірської (*Pinus mugo*) (асоціація *Vaccinio myrtilli-Pinetum mugi* Sill. 1933). Вони знаходяться на висоті 1350 і 1175 м. н. р. м.

Уздовж водотоків рівнинної частини НПП на добре забезпечених мінеральними речовинами ґрунтах із постійним зволоженням проточними водами формуються чорновільхові угруповання (ас. *Fraxino-Alnetum* W.Mat 1952). У чагарниковому ярусі представлені крушина (*Frangula alnus*), ліщина (*Corylus avellana*), явір (*Acer pseudoplatanus*) та інші види. У трав'яному ярусі зростають ожина шорстка (*Rubus hirtus*), осока трясунковидна (*Carex brizoides*), безщитник жіночий (*Athyrium filix-femina*) та інші види. Ясеневі ліси, в деревному ярусі яких переважає ясен звичайний (*Fraxinus exelsior*) з домішкою вільхи сірої (*Alnus incana*), вільхи клейкої (*A. glutinosa*), явора (*Acer pseudoplatanus*) трапляються спорадично. Це флористично багаті угруповання. Високу постійність в них мають черемха (*Padus avium*), ліщина (*Corylus avellana*), бузина чорна (*Sambucus nigra*), щавель кривавий (*Rumex sanguineus*), астранція велика (*Astrantia major*), розрив-трава звичайна (*Impatiens noli-tangere*), калужниця болотна (*Caltha palustris*), чистець лісовий (*Stachys sylvatica*), зірочник гайовий (*Stellaria nemorum*), хвощ лісовий (*Equisetum sylvaticum*), куколиця дводомна (*Melandrium dioicum*), копитняк європейський (*Asarum europaeum*), медунка темна (*Pulmonaria obscura*), осот городній (*Cirsium oleraceum*), кремена біла (*Petasites albus*), бутень п'янкий (*Chaerophyllum temulum*).

Вздовж водотоків трапляються угруповання лісів з домінуванням вільхи сірої (*Alnus incana*), типовими видами яких є свидина кров'яна (*Swida sanguinea*), страусове перо звичайне (*Matteuccia struthiopteris*), кропива дводомна (*Urtica dioica*), чистець лісовий (*Stachys sylvatica*), гадючник оголений (*Filipendula denudata*), ожина сиза (*Rubus caesius*), шавлія клейка (*Salvia glutinosa*), ягиця звичайна (*Aegopodium podagraria*), куцоніжка лісова (*Brachypodium sylvaticum*), костриця

велетенська (*Festuca gigantea*). Флористично близькими є угруповання верби ламкої (*Salix fragilis*) з незначною домішкою тополі чорної (*Populus nigra*), осики (*P. tremula*) і вільхи сірої (*Alnus incana*). На більших висотах у середньогірній частині НПП “Гуцульщина” трапляються сіровільхові ліси з калюжницею приємною (*Caltha laeta*) і видами субальпійського високотрав’я – аконітом молдавським (*Aconitum moldavicum*), аконітом волотистим (*A. paniculatum*), сугайником австрійським (*Doronicum austriacum*), валеріаною трикрилою (*Valeriana tripteris*) тощо.

Ліси з домінуванням явора (*Acer pseudoplatanus*) виявлено на кам’янистих ґрунтах північних схилів хребта Каменистий (Lunario-Aceretum Grüneberg et Schült. 1957, Arunco-Aceretum Moor 1952 s.l.). Тут у трав’яному ярусі переважають лунарія оживаюча (*Lunaria rediviva*) та переліска багаторічна (*Mercurialis perennis*), зростають також багаторядник шипуватий (*Polystichum aculeatum*), багаторядник Брауна (*P. brauni*), кремена біла (*Petasites albus*), багатоніжка звичайна (*Polypodium vulgare*) та інші види.

На наносах дрібнопіщано-мулистого алювію р. Черемош трапляються чагарникові угруповання з домінуванням мірикарії німецької (*Myricaria germanica*) і верби прутовидної (*Salix viminalis*) з домішкою вільхи сірої (*Alnus incana*), верби ламкої (*S. fragilis*) та верби білої (*S. alba*).

Серед лук найбільші площі займають справжні мезофітні після-лісові сінокісні та пасовищні луки. Поблизу осель на доглянутих, помірно нітрифікованих сінокосах, що інтенсивно використовуються, у сприятливих умовах зволоження та мінерального живлення звичайно формуються угруповання, в яких переважають райграс високий (*Arrhenatherum elatius*), герань лучна (*Geranium pratense*) і борщівник європейський (*Heracleum sphondylium*). Значну роль в них відіграють лучні мезофіти: конюшина лучна (*Trifolium pratense*), жовтець їдкий (*Ranunculus acris*), горошок плотовий (*Vicia sepium*), грястиця збірна (*Dactylis glomerata*) та нітрофільні види: яглиця звичайна (*Aegopodium podagraria*), розхідник звичайний (*Glechoma hederacea*), буги́ла лісова (*Anthriscus sylvestris*), глуха кропива біла (*Lamium album*), кропива дводомна (*Urtica dioica*) тощо. Часто трапляються мало- і середньовидові низькотравні угруповання з переважанням пажитниці багаторічної (*Lolium perenne*), гребінника звичайного (*Cynosurus cristatus*), стокроток багаторічних (*Bellis perennis*), конюшини повзучої (*Trifolium repens*), подорожника ланцетолистого (*Plantago lanceolata*), що формуються під впливом випасу.

Найбільш типові для парку луки з переважанням костриці червоної (*Festuca rubra*), мітлиці тонкої (*Agrostis capillaris*), пахучої трави

звичайної (*Anthoxanthum odoratum*), трясучки середньої (*Briza media*), гребінника звичайного (*Cynosurus cristatus*), медової трави шерстистої (*Holcus lanatus*), грястиці зірної (*Dactylis glomerata*). В них добре представлені бобові: лядвинець рогатий (*Lotus corniculatus*), вовчуг польовий (*Ononis arvensis*), конюшини альпійська (*Trifolium alpestre*), середня (*T. medium*), гірська (*T. montanum*), паннонська (*T. Pannonicum*), лучна (*T. pratense*), повзуча (*T. repens*) та інші види. Зростають численні види різнотрав’я: буквиця лікарська (*Stachys officinalis*), дзвоники скупчені (*Campanula glomerata*), косарики черепитчасті (*Gladiolus imbricatus*), билінець довгоровий (*Gymnadenia conopsea*), первоцвіт високий (*Primula elatior*), первоцвіт весняний (*P. veris*), королиця звичайна (*Leucanthemum vulgare*), волошка лучна (*Centaurea jacea*), волошка карпатська (*C. carpatica*), волошка несправжньо-фригійська (*C. pseudophrygia*), бедринець ломикаменевий (*Pimpinella saxifraga*), звіробій плямистий (*Hypericum maculatum*), астранція велика (*Astrantia major*), сонцецвіт яйцевидний (*Helianthemum ovatum*), китятки звичайні (*Polygala vulgaris*), чебрець блошиний (*Thymus pulegioides*), відкасник безстебловий (*Carlina acaulis*), гадючник звичайний (*Filipendula vulgaris*), підмаренник справжній (*Galium verum*), круціата гола (*Cruciata glabra*), свербіжниця польова (*Knautia arvensis*), смовдь гірська (*Peucedanum oreoselinum*) та інші види.

Пустищні луки з домінуванням біловусу стиснутого (*Nardus stricta*) (ас. Hypochoeridi uniflorae-Nardetum strictae Winnicki 1999) спорадично трапляються на полонинах середньогірної частини НПП на ділянках нахилом до 30-35° переважно північних або північно-східних схилів. У щільному трав’яному ярусі ростуть арніка гірська (*Arnica montana*), ахірофорус одноkwітковий (*Achyrophorus uniflorus*), нечуйвітер оранжево-червоний (*Hieracium aurantiacum*), скорзонера рожева (*Scorzonera rosea*), маруна Клюзія (*Pyrethrum clusii*), а також перстач прямостоячий (*Potentilla erecta*), чорниця (*Vaccinium myrtillus*), брусниця (*V. vitis-idaea*), зиглінгія лежача (*Sieglingia decumbens*), китятки звичайні (*Polygala vulgaris*), вероніка лікарська (*Veronica officinalis*), підбілик альпійський (*Homogypne alpina*) тощо.

Вологі луки займають незначну площу, однак є типовими для регіону. У їх складі переважають комиш лісовий (*Scirpus sylvatica*), ситник розлогий (*Juncus effusus*), ситник пониклий (*J. inflexus*), осот прибережний (*Cirsium rivulare*), гадючник оголений (*Filipendula denudata*), щучник дернистий (*Deschampsia caespitosa*).

За умов нерегулярного пізнього скошування формуються своєрідні багатовидові ценози асоціації Molinietum caeruleae W.Koch 1926 із щільним (90-100%) проективним покриттям, характерними для яких є молінія голу́ба (*Molinia caerulea*), родовик лікарський (*Sanquisorba officinalis*),

комонник лучний (*Succisa pratensis*), буквиця лікарська (*Stachys officinalis*), підмаренник справжній (*Galium verum* L.), тирлич звичайний (*Gentiana pneumonanthe*), серпій фарбувальний (*Serratula tinctoria*).

Болота займають незначну площу. Відмічені угруповання асоціації Valeriano-Caricetum flavae Pawł. (1949) 1960 класу Scheuchzerio-Caricetea nigrae, в яких зростають пухівка широколиста (*Eriophorum latifolium*), пухівка багатоколоскова (*E. polystachion*), коручка болотна (*Epipactis palustris*), осока чорна (*Carex nigra*), осока їжаква (*C. echinata*), осока жовта (*C. flava*), ситник членистий (*Juncus articulatus*), пальчатокорінник травневий (*Dactylorhiza majalis*), калюжниця приємна (*Caltha laeta*), бутень шорстковолосистий (*Chaerophyllum hirsutum*), скереда болотна (*Crepis paludosa*), білозір болотний (*Parnassia palustris*), поодинокі – валеріана цілолиста (*Valeriana simplicifolia*) та валеріана трикрила (*V. tripteris*). Наявний блок видів вологих лук – ситник розлогий (*Juncus effusus*), щучник дернистий (*Deschampsia caespitosa*), хвощ болотний (*Equisetum palustre*), гравілат річковий (*Geum rivale*) та інші.

На карбонатних породах в ущелині урочища Каменець відмічені скельні угруповання з аспленієм зеленим (*Asplenium viride*), аспленієм волосовидним (*A. trichomanes*), пухирником ламким (*Cystopteris fragilis*), багатоніжкою звичайною (*Polypodium vulgare*). В околицях с. Шешори в долині потоку Черлиняк відмічено угруповання з аспленієм муровим (*Asplenium ruta-muraria*). На силікатних породах під наметом букових лісів трапляються угруповання з переважанням у трав'яному ярусі багатоніжки звичайної (*Polypodium vulgare*), а в щільному моховому покриві – гіпну кипарисового (*Hypnum cupressiforme*). У долині р. Пістинька на стрімких стінках зростають аспленій волосовидний (*Asplenium trichomanes*), тонконіг дібровний (*Poa nemoralis*), дзвоники ріпчасті (*Campanula rapunculus*), вероніка дібровна (*Veronica chamaedrys*) та інші види.

Специфічною рисою рослинного покриву є наявність галофітних угруповань, що формуються поблизу соляних джерел і криниць низькогірної частини НПП. Насиченість ґрунтів солями сприяє поселенню тут покисниці розставленої (*Puccinellia distans*), стелюшка морського (*Spergularia marina*), осоки розсунутої (*Carex distans*), тризубця болотного (*Triglochin palustris*) та ін.

На галечниках вздовж гірських річок формуються зарості куничника несправжньоочеретяного (*Calamagrostis pseudophragmites*).

В межах НПП "Гуцульщина" виявлені такі угруповання, занесені до Зеленої книги України:

угруповання букових лісів (Fageta sylvaticae) з домінуванням барвінку малого (*Vinca minor*);

угруповання скельнодубово-букових лісів (Querceto (petraeae)-Fageta (sylvaticae));

угруповання звичайнодубових лісів (Querceta roboris) з домінуванням плюща звичайного (*Hedera helix*);

угруповання ацидофільних скельнодубових лісів (Querceta petraeae);

угруповання буково-звичайнососнових лісів (Fageto (sylvaticae)-Pineta (sylvestris));

угруповання сіровільхових лісів (Alneta incanae) з домінуванням у травостої страусового пера звичайного (*Matteuccia struthiopteris*);

угруповання формації гірськососново-сфагнової (Pineto (mugi)-Sphagneta).

Відповідно до останніх даних флора судинних рослин НПП "Гуцульщина" представлена 878 видами.

На території НПП "Гуцульщина" зростають карпатські ендеміки (Чорней І.І., 2006): приворотень буковинський (*Alchemilla bucovinensis* Sytschak) – рідко; тирлич роздільний (*Gentiana laciniata* Kit. ex Kanitz) – рідко; медунка Філярського (*Pulmonaria filarszkyana* Jáv.) – рідко; чебрець чергововолостий (*Thymus alternans* Klokov) – звичайно; дзвоники пилчасті (*Campanula serrata* (Kit ex Schult.) Hendrych) – спорадично; фітеума чотирироздільна (*Phyteuma tetramerum* Schur) – спорадично; фітеума Варнера (*Phyteuma wagneri* A. Kern.) – рідко; будяк Кернера (*Carduus kernerii* Simonk.) – рідко; волошка карпатська (*Centarea carpatica* (Porcius) Porcius) – досить часто; нечуйвітер роксоланський (*Hieracium roxolanicum* Rehm.) – спорадично; королиця круглолиста (*Leucanthemum rotundifolium* (Waldst. et Kit. ex Willd.) DC.) – спорадично.

На території НПП "Гуцульщина" виявлено 50 видів судинних рослин, один вид мохів, 7 – макроміцетів та 2 види лишайників, які занесені до Червоної книги України.

Судинні рослини, занесені до Червоної книги України:

- баранець звичайний (*Huperzia selago* (L.) Bernh. ex Schrank et Mart.) – в низинах рідко, частіше в ялинових лісах, на кам'янистих розсипах;

- беладонна звичайна (*Atropa belladonna* L.) – спорадично у букових та ялицево-букових лісах і на узліссях;

- билинець довгорогий (*Gymnadenia conopsea* (L.) R.Br.) – часто на вологих луках, узліссях, лісових галявинах;

- билинець найзапашніший (*Gymnadenia odoratissima* (L.) Rich.) – дуже рідко на вологих солонуватих луках (г. Мел на північно-західній околиці с. Космач);

- билинець щільноквітковий (*Gymnadenia densiflora* (Wahlenb.) A.Dietr.) – зрідка на вологих луках (ур. Лебедин в Шешорському ПНДВ; волога лука біля присілка Ведмежий, західна околиця с. Космач);

- білоцвіт весняний (*Leucojum vernal* L.) – часто на заболочених луках і в дібровах Старокутського ПНДВ, спорадично на решті території;
- булатка довголиста (*Cephalanthera longifolia* (L.) Fritsch.) – звичайно в листяних лісах і на узліссях;
- відкашник осотоподібний (*Carlina cirsioides* Klokov) – дуже рідко на вапнякових відслоненнях, по узліссях (південно-західна околиця с. Старі Кути, південний скелястий схил в ур. Каменець);
- водяний горіх плаваючий (*Trapa natans* L.) – дуже рідко у малопроточних штучних водоймах (ставок на північній околиці с. Вербовець);
- гніздівка звичайна (*Neottia nidus-avis* L.) – спорадично по всій території у листяних та мішаних лісах;
- гронянка півмісяцева (*Botrychium lunaria* (L.) Sw.) – стара знахідка на післялісовій луці (с. Космач, ур. Прелуки – СHER);
- гудаєра повзуча (*Goodyera repens* (L.) R.Br.) – рідко у шпилькових лісах (ялиновий ліс під полониною Прелуки на південній околиці с. Космач);
- зозулинець обпалений (*Orchis ustulata* L.) – дуже рідко на луках і узліссях (між г. Горґан і Рокита);
- зозулинець салеповий (*Orchis morio* L.) – спорадично на сухих луках і узліссях (хр. Карматура в окол. с. Шешори, урочище Бренка в Шешорському ПНДВ);
- зозулинець чоловічий (*Orchis mascula* L.) – зрідка на вологих луках і узліссях (ур. Голиця Косівське ПНДВ);
- зозулині сльози яйцеподібні (*Listera ovata* R.Br.) – часто на луках, по чагарниках, на лісових галявинах;
- зозулині черевички справжні (*Cypripedium calceolus* L.) – дуже рідко у листяних лісах та на узліссях;
- клокичка периста (*Staphylea pinnata* L.) – рідко на узліссях (урочище Сокири біля покинутої садиби), походження не встановлено;
- коральковець трічінадрізаний (*Corallorhiza trifida* Chatel) – рідко у ялинових і мішаних лісах (кв. 25 Космацького лісництва ДП “Кутське лісове господарство”);
- коручка болотна (*Epipactis palustris* (L.) Granz.) – спорадично на заболочених луках, мохово-осокових болотах (волога лука на схилі г. Мел, північно-західній околиці с. Космач, висяче болото в прс. Завоєла, на південній околиці с. Космач);
- коручка пурпурова (*Epipactis purpurata* Smith) – дуже рідко у букових лісах (ур. Лебедин Шешорського ПНДВ; прс. Завоєли на південній окол. с. Космач);

- коручка чемерниковидна (*Epipactis helleborine* (L.) Granz.) – спорадично у лісах, по чагарниках, на узліссях;
- косарики черепитчасті (*Gladiolus imbricatus* L.) – спорадично на лісових галявинах, луках в поясі букових і мішаних лісів;
- лілія лісова (*Lilium martagon* L.) – спорадично у лісах, на галявинах, узліссях;
- лунарія оживаюча (*Lunaria rediviva* L.) – спорадично у букових та мішаних лісах, по узбіччях лісових доріг;
- любка дволиста (*Platanthera bifolia* (L.) Rich) – часто на луках і узліссях;
- малаксис однолистий (*Malaxis monophyllos* (L.) Sw.) – дуже рідко на післялісових луках (урочище Лебедин в Шешорському ПНДВ);
- осока затінкова (*Carex umbrosa* Host.) – дуже рідко в широколистяних лісах і на луках (північно-західна околиця с. Шешори, лука серед березового рідколісся (LWKS));
- пальчатокорінник бузиновий (*Dactylorhiza sambucina* (L.) Soó.) – дуже рідко на післялісових луках (урочище Якими на південно-західній околиці с. Текуча);
- пальчатокорінник плямистий (*Dactylorhiza maculata* L.) – спорадично на вологих луках, по чагарниках, лісових галявинах, узліссях;
- пальчатокорінник травневий (*Dactylorhiza majalis* (L.) Soó) – спорадично на вологих луках, узліссях, лісових галявинах;
- пальчатокорінник Фукса (*Dactylorhiza fuchsii* Druce.) – часто на луках, узліссях, по чагарниках, лісових галявинах;
- півники сибірські (*Iris sibirica* L.) – рідко на вологих луках (лука напроти корпусу НПП “Гуцульщина”);
- підсніжник білосніжний (п. звичайний) (*Galanthus nivalis* L.) – рідко на вологих луках, у садах (підніжжя г. Голиця в кв. 24 Косівського ПНДВ);
- пізньоцвіт осінній (*Colchicum autumnale* L.) – часто на вологих луках (ур. Лебедин в Шешорському ПНДВ; ур. Каменистий в Косівському ПНДВ; Ботанічна пам'ятка природи “Пізньоцвіт” в с. Космач);
- плаун річний (*Lycopodium annotinum* L.) – спорадично по всій території парку у хвойних та мішаних лісах, на узліссях, у ялинових лісах подекуди утворює суцільний покрив;
- псевдорхіс білуватий (*Pseudorchis albida* (L.) E.Mey.) – зрідка на узліссях і луках (урочище Ганска в Шешорському ПНДВ; полонина Прелуки на південній околиці с. Космач);

- пухирник південний (*Utricularia australis* R.Br.) – озеро Банське в м. Косів;
- рутвиця смердюча (*Thalictrum foetidum* L.) – дуже рідко на вапнякових відслоненнях (південно-західна околиця с. Старі Кути, південний скелястий схил в ур. Каменець, 463 м н.р.м.);
- ситняг карніолійський (*Eleocharis carniolica* W.D.J.Koch) – давня знахідка на мокрій луці (Яблунівський район, с. Люча, мокра лука 19.08.1940, LWS);
- скрученик спіральний (*Spiranthes spiralis* (L.) Chevall.) – старі знахідки на луках (між м. Косів і с. Кути, сухі луки, 1853, G. Lobarzewski (LWS); с. Люча, г. Клифа, галявина в буковому лісі, 1932, М. Пригородський (LWS));
- сосна кедрова європейська (*Pinus cembra* L.) – природно трапляється поодинокі (полонина Мунчели, г. Ротил, Лисина Космацька), культивується в кв. 27 Космацького лісництва ДП “Кутське лісове господарство”);
- тирлич безстебловий (*Gentiana acaulis* L.) – рідко на післялісових луках (г. Штовба на західній околиці с. Баня Березів);
- тирлич розсічений (*Gentiana laciniata* Kit. ex Kanitz.) – рідко на післялісових луках (г. Штовба і Рокита на західній околиці с. Баня Березів);
- тис ягідний (*Taxus baccata* L.) – рідко в мішаних лісах на вологих місцях (потік Гранітний біля Косова, с. Космач (Kontny, 1937)), проводиться програма по ренатуралізації цього виду;
- траунштейнера куляста (*Traunsteinera globosa* Rchb.) – часто на луках;
- цибуля ведмежа (*Allium ursinum* L.) – зрідка у вологих букових лісах (ур. Каменистий в кв. 12 Косівського ПНДВ; г. Рокита, кв. 3 Березівського лісництва ДП “Кутське лісове господарство”);
- чихавка язичкова (деревій язичковий) (*Ptarmica lingulata* (Waldst. et Kit.) DC.) – давня знахідка на післялісовій луці (окол. с. Космач, полонина Прелуки – СHER);
- шафран Гейфелів (*Crocus heufelianus* Herb.) – звичайно на луках, листяних лісах, узліссях;
- шолудивник лісовий (*Pedicularis sylvatica* L.) – спорадично на узліссях, післялісових луках.

До Європейського Червоного списку включені медунка Філярського (*Pulmonaria filarszkyana* Jav.) і відкаспик остовидний (*Carlina cirsioides* Klokov), 4 види – дзвоники ялицеві (*Campanula abietina* Griseb. et Schenk.), зозулині черевички справжні (*Cypripedium calceolus* L.), водяний горіх плаваючий (*Trapa natans* L.), ситняг

карніолійський (*Eleocharis carniolica* W.D.J.Koch) – до Додатку I Бернської конвенції.

На території парку виявлено один вид мохоподібних з Червоної книги України (*Anacamptodon splachnoides* (Froel. ex Brid.) Brid.), 2 види лишайників (меланохалеа елегантна (*Melanohalea elegantula* (Zahlbr.) O. Blanco et al.) і ласалія пухирчаста (*Lasallia pustulata* (L.) Merat)). Виявлено також 7 видів макроміцетів, занесених до Червоної книги України:

- катателазма царська (*Catathelasma imperiale* (Fr.) Sing.) – на полонині Прелуки на під г. Грегіт;
- шишкогриб лускатий (*Strobilomyces strobilaceus* (Scop.) Berk., *S. floccopus* (Vahl) P. Karst.) – буковий ліс в ур. Каменистий;
- квітховісник Арчера (*Anthurus archeri* (Berk.) Fischer) – узлісся мішаного лісу в Шешорському ПНДВ;
- клаваріадельф товкачиковий (*Clavariadelphus pistillaris* (L.) Donk) – у букових лісах урочища Генчуричка (Косівське ПНДВ) та на хр. Дубовий на північній околиці смт. Яблунів,
- геріцій коралоподібний (*Hericium coralloides* (Fr.) Gray) – буковий ліс в урочищі Каменистий;
- трутовик зонтичний (*Polyporus umbellatus* (Pers.) Fr. (*Grifola umbellata* (Pers.) Pilát)) – біля струмка в буковому лісі в ур. Каменистий;
- листочня кучерява (*Sparassis crispa* (Wulfen) Fr.) – буковий ліс в урочищі Каменистий.

За функціональним зонуванням НПП “Гуцульщина” згідно Проекту організації території, який станом на квітень 2010 р. перебуває на стадії погодження, заповідна зона включає 2480,3 га (7,7%), зона регульованої рекреації – 13295,1 га, зона стаціонарної рекреації – 129,8 га (0,4%); господарська зона – 16342,8 га (50,7%). До заповідної зони включені пам’ятки природи, яким був наданий охоронний статус до створення парку.

Територія НПП “Гуцульщина” фрагментована і межує з 40 населеними пунктами, що ускладнює її охорону. Місцеве населення використовує ліс для забезпечення власних життєвих потреб. Традиційний розвиток промислів, низький рівень добробуту населення, відсутність інших джерел прибутків зумовлюють значну кількість самовільних рубок та надмірне використання побічної продукції лісу (гриби, ягоди, лікарська сировина). Зниження обсягів сінокошення активізує заростання лук чагарниками і деревною рослинністю, а випалювання нескошеної трави призводить до скорочення біотопів рідкісних видів, витісняючи їх із біоценозів. Як і в

цілому в Українських Карпатах, поширеним явищем є всихання похідних ялиників, що зростають у не властивих для виду екотопах.

Найближчим часом очікується передача невилучених земель ДП “Кутське лісове господарство” в постійне користування НПП “Гуцульщина”. Ці площі планується віднести до зон заповідної і регульованої рекреації.

Список літератури

1. Артемчук І.В., Якимчук М.К. Луки Покутського Передкарпаття та шляхи їх поліпшення // Укр. ботан. журн. – 1973. – 31, – № 5. – С. 605-609.
2. Бачурина Г.Ф., Мельничук В.М. Флора мохів України. Вип.4. – К.: Академперіодика, 2003. – 256 с.
3. Бачурина Г.Ф., Мельничук В.М. Флора мохів Української РСР. Вип.1. – К.: Наук. думка, 1987. – 180 с.
4. Бачурина Г.Ф., Мельничук В.М. Флора мохів Української РСР. Вип.2. – К.: Наук. думка, 1988. – 180 с.
5. Бачурина Г.Ф., Мельничук В.М. Флора мохів Української РСР. Вип.3. – К.: Наук. думка, 1989. – 176 с.
6. Бондар Т.Г., Улична К.О. Матеріали по роду *Tortula* Hedw. родини *Pottiaceae* (Musci) бріологічного гербарію музею. I. Секція *Zygotrichia* // Кулик Т.Г. Матеріали по семействам *Brachytheciaceae*, *Entodontaceae*, *Hypnaceae* в бріологічному гербарію // Каталог музейних фондів. Сборн. науч. трудов. - Львов, 1990. – С. 6-25.
7. Вальо М. Балтазар Гакет і Україна. Статті і матеріали – Львів, 1997.
8. Визначник рослин Українських Карпат. – К.: Наук. думка, 1977. – 434 с.
9. Данилик І.М., Соломаха В.А., Соломаха Т.Д., Цимбалюк З.М. *Utricularia australis* R.Br. (Lentibulariaceae) – новий вид для флори Прикарпаття // Укр. ботан. журн. – 2007. – 64, № 2. – С. 242-246
10. Зеров Д.К., Партика Л.Я. Мохоподібні Українських Карпат. – К.: Наук. думка, 1975. – 231 с.
11. Камелин Р.В. Флорогенетический анализ естественных флор горной Средней Азии. – Л.: Наука, 1973. – 356 с.
12. Літопис природи НПП “Гуцульщина”. Том 1, 2004 р., 402 с.
13. Літопис природи НПП “Гуцульщина”. Том 3, 2006 р., 233 с.
14. Літопис природи НПП “Гуцульщина”. Том 6, 2009 р., 218 с.
15. Малиновский А.К. Монтанный элемент во флоре Украинских Карпат. – К.: Наукова думка, 1991. – 240 с.
16. Определитель высших растений / Доброчаева Д.Н., Котов М.И., Прокудин Ю.Н. и др. – К.: Фитосоциоцентр, 1999. – 545 с.

17. Природно-заповідні території та об'єкти Івано-Франківщини – Івано-Франківськ: Плай, 2000. – 279 с.

18. Пам'ятки природи Косівщини / Упорядник І. Пелипейко. – Писаний камінь, 1997. – 124 с.

19. Слободян М.П. До бріогеографії Західного Поділля, Опілля і Покуття // Наук. зап. Львів. наук. природозн. музею АН УРСР. – 1951. – Т.1. – С. 66-90.

20. Стойко С. М. Фитогенофонд // Украинские Карпаты. Природа. – К.: Наук. думка, 1988. – С. 167-173.

21. Тахтаджян А.Л. Система магнолиофитов. – Л.: Наука, 1987. – 439 с.

22. Толмачов А.И. Введение в географию растений. – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1974. – 244 с.

23. Улична К.О. Листяні мохи. I, II. // Каталог музейних фондів. Зб. наук. праць. – Київ: Наук. думка, 1978. – С. 5-92.

24. Улична К.О., Вороніна Н.М. Листяні мохи. III. // Каталог музейних фондів. Зб. наук. праць. – Київ: Наук. думка, 1979. – С. 4-18.

25. Чорней І.І. До питання ендемізму флори Українських Карпат // Заповідна справа в Україні. – 2006. – 2, т. 12. – С. 7-16

26. Шмидт В.М. Зависимость количественных показателей конкретных флор Европейской части СССР от географической широты // Ботан. журн. – 1979. – 64, № 2. – С. 172-183.

27. Шмидт В.М. Количественные показатели в сравнительной флористике // Ботан. журн. – 1974. – 59, № 7. – С. 929-940.

28. Kontny P.Z. Z przeszłości cisa (*Taxus baccata* L.). Sylwan, Rocznik LV, ser. A. Lwow, 1937.

29. Zapałowicz H. Krytyczny przegląd roślinności Galicyi – Kraków.: 1908 – 1911 – 860s

30. Herbach F. Additamentum ad floram Galiciae – Leopoli, 1831. – 48 p.

31. Mosyakin S.L. Fedoronchuk M.M. Vascular plants of Ukraine. A nomenclatur checklist. – Kiev: 1999. – 760 s.

32. Śleńdziński A. Przyczynek do flory obwodu kołomyjskiego // Spraw. Kom. Fizyograf. – 1875. – 9. – S. 49-71.

33. Śleńdziński A. Wykaz roślin zebranych w obwodzie kołomyjskim w roku 1876 // Spraw. Kom. Fizyograf. – 1876. – 10. – S. 91-112.

34. Wołoszczak E. Trzeci przyczynek do Flory Pokucia // Spraw. Kom. Fizyograf. – 1889. – 24. – 389 s.

НПП Дворічанський

Національний природний парк “Дворічанський” розташований на північному сході Харківської області, в Дворічанському районі. Він створений указом Президента України № 1044/2009 від 11 грудня 2009 року. Площа парку становить 3131,2 га. З них 658,8 га земель надані національному природному парку в постійне користування, і 2472,4 га земель включені до його складу без вилучення у землекористувачів. Парк підпорядкований Мінприроди України. Проект створення НПП “Дворічанський” розроблений Харківським національним університетом імені В.Н. Каразіна (ХНУ ім. В.Н. Каразіна) (2009). Парк створений насамперед для охорони та збереження унікального крейдового природного комплексу на правому березі р. Оскіл.

Ще в 1931 р. видатний дослідник крейдових відслонень Б.М. Козо-Полянський пропонував створення в Пооскіллі заповідника. За ці часи на суміжній території Росії створено кілька невеликих за площею заповідних ділянок з реліктовою флорою “знижених Альп”. На необхідність організації охорони крейдової флори та створення об’єктів ПЗФ на українській території Поосколля неодноразово вказували харківські ботаніки (Ермоленко і др., 1981; Горелова, 1986; Ткаченко та ін., 1986; Горелова, 1987; Горелова, 1989; Горелова і др., 1990; Горелова, Тверетінова, 1992; Горелова, Алехин, 1999, 2002). За цей час було створено кілька ботанічних заказників місцевого значення, два з яких увійшли до сучасної території НПП: “Червоний” (1984 р.) та “Конопляне” (1998 р.) (Природно-заповідний фонд..., 2005). Проте, статус заказників не забезпечує належної охорони та збереження природних комплексів. На початку 2000-х років учені ХНУ ім. В.Н. Каразіна запропонували створити національний природний парк “Дворічанський” та розпочали роботу з його створення (Токарський та ін., 2002, 2004; Горелова, Горелова, 2003; Горелова, 2004), яка мала успішне завершення.

Територія НПП “Дворічанський” належить до підзони Південного Лісостепу. За фізико-географічним районуванням (Екологічна енциклопедія, 2006) територія парку входить до Харківської Схилово-височинної області Східноукраїнського лісостепового краю. Територія парку розташована на південно-західних відрогів Середньоросійської височини, в межах Приоскольського плато. Долина р. Оскіл глибоко врізана в плато і розділяє його на східну та західну частини. Приоскольське плато сильно розчленоване долинами, балками та яругами, особливо в західній частині – типовий яружно-балковий рельєф.

Парк має цілісну, витягнуту вузькою смугою вздовж р. Оскіл, територію. До неї належить корінний правий берег та заплава Осколу. Для долини річки характерна різко виражена асиметрія схилів.

Правий берег крутий, високий, складений крейдою, крейдовим мергелем, глауконітовими пісками. Заплава утворена алювіальними відкладами, що залягають на корінних породах. Лівий берег – більш пологіший, терасований (Атемасова, Токарський, 2003).

На території парку переважають чорноземи типові середньогумусні. В заплаві Осколу сформувалися гідроморфні лучні ґрунти, зокрема, лучні чорноземи. В притерасній частині заплави вони суглинкові, а в прирусловій – супіщані і піщані. В перезволожених мікророзниженнях сформовані заболочені ґрунти (Атемасова, Токарський, 2003).

Вперше сучасна територія НПП та його околиць була обстежена видатним ботаніко-географом А.М. Красновим у 1891 році. В своїй праці (Краснов, 1893) він подав список виявлених видів, в якому вперше для колишньої Харківської губернії вказав на знахідки окремих крейдових видів рослин у межах нинішнього НПП. Пізніше обстеження цієї території було здійснене видатним ботаніком В.І. Талієвим наприкінці 1890-х років. Детальні відомості про флору і рослинність за результатами цього обстеження надані ним у статті 1897 р., деякі додаткові дані містяться в його капітальній праці 1904 р. про рослинність крейдових відслонень (Талієв, 1897, 1904).

Цінний фактичний матеріал з флори крейдових відслонень зібраний у низці праць (Širyaev, Lavrenko, 1926-1927; Котов, 1927 а, б, 1930, 1931; Гринь, 1938). Дослідженням крейдової флори та рослинності Поосколля різного напрямку присвячена значна кількість робіт вітчизняних ботаніків (Котов, 1939; Лавренко, 1949; Алексеєнко, 1967, 1968, 1970, 1971; Ермоленко др., 1981; Ткаченко та ін., 1986; Горелова, 1987; Горелова, Алехин, 2002; Кривохижа та ін., 2011). Особливу увагу вчені-ботаніки приділяли проблемам охорони цієї ендемічної і реліктової флори та рослинності (Прокудин і др., 1979; Тверетінова і др., 1979; Горелова, 1986, 1989; Горелова, Друлева, 1987; Прокудин, Матвиєнко, 1987; Горелова, Тверетінова, 1992; Горелова, Алехин, 1999; Горелова, Горелова, 2003; Горелова, 2004; Горелова та ін., 2006). У загальних науково-популярних виданнях початку та кінця ХХ ст. (Талієв, 1913, 1918; Сохраним навечно..., 1981; Люби свою землю..., 1986; Горелова і др., 1990; Рідний край, 1993) наведені нариси рослинного покриву крейдових відслонень українського Поосколля та висвітлена його унікальність.

У 2000-х роках рослинність та тваринний світ крейдових відслонень долини р. Оскіл та, зокрема, території НПП, досліджувались групою харківських екологів під керівництвом Т.А. Атемасової та М.В. Баніка*.

* 2000 р. – за підтримки BP Conservation Programme, 2004 р. – Rufford Small Grants, 2008 р. – Crowder Messersmith Conservation Fund, 2010-11 pp. – Conservation Leadership Programme.

Експедиційні дослідження 2000-го року, що охоплювали майже всю область поширення крейдових відслонень Лівобережної України, дали змогу зібрати порівняльний матеріал щодо розповсюдження та чисельності більшості видів крейдової флори. Матеріали досліджень були використані в підготовці "Проекту створення НПП "Дворічанський"" (2009).

Перші альгологічні, гідробіологічні та гідрохімічні дослідження р. Оскіл у межах сучасної території НПП та в його околицях були проведені видатними вченими Харківського університету – Л.А. Шкорба-товим (1959) та О.М. Матвієнко (1963) у зв'язку з будівництвом Червонооскільського водосховища. В цей же час Н.І. Ільченко (1963) вивчала водорості заплавної водойми долини Осколу. Майже через 35 років подібні дослідження були проведені Т.В. Догадіною та Н.В. Селезньовою (1999), що дозволило виявити зміни в розподілі видового складу водоростей у водоймах та в систематичних групах. Під час експедиційних виїздів харківських альгологів на територію проєктованого НПП у 2002 р. були виявлені види водоростей, занесені до Червоної книги України (Горбулін і др., 2005).

Дослідження лишайників почали проводитися на території НПП з 2002 р. (Громакова, Косенко, 2004; Громакова, 2006 а, б, 2011).

На території НПП "Дворічанський" землі за господарською класифікацією та матеріалами держлісфонду розподілені таким чином: сіножаті – 1073 га; пасовища – 550,1 га; вкриті лісом – 780,7 га, не вкриті лісом (вирубки, галявини, пустирі, болота) – 17,6 га; землі без рослинного покриву або з незначним рослинним покривом (переважно крейдові схили) – 574,5 га; болота (заплавні) – 72,7 га; під водою (р. Оскіл) – 44,4 га; шляхи і просіки – 10,9 га (Проект створення..., 2009).

За геоботанічним районуванням (Національний атлас України, 2008) територія парку знаходиться у Євразійській степовій області, Степовій підобласті, Понтичній степовій провінції, Середньодонській степовій підпровінції, Сіверськодонецькому окрузі різнотравно-злакових степів, байрачних дубових лісів та рослинності крейдових відслонень (томілярів).

На крейдових відслоненнях поширені угруповання з переважанням напівчагарничків (часто – у формі "подушок") і стрижневокорених багаторічників. На крейді з більш-менш вираженим шаром ґрунту поширені крейдові степи. В межах НПП їх структура визначається присутністю в складі травостою дернинних злаків і осок – переважно видів ковили (*Stipa* sp.) та осоки низької (*Carex humilis*). Ці два типи рослинних угруповань домінують на схилах на території НПП.

В умовах постійного руху достатньо великих уламків крейди, по відносно крутих схилах формуються угруповання з переважанням в їх складі стрижневокорених багаторічників – справжніх ерозіофілів. Домінує гісоп крейдовий (*Hyssopus cretaceus*) за участі ранника крейдового (*Scrophularia cretacea*), левкою запашною (*Matthiola fragrans*), іноді – полину суцільнобілого (*Artemisia hololeuca*). Рослинний покрив дуже розріджений. Майже всі види зі складу цих угруповань здатні добре відновлюватися на свіжих осипах у крейдових кар'єрах. Угруповання ерозіофілів такого типу займають на території НПП невеликі площі.

Інший характер мають рослинні угруповання на ділянках з меншим ухилом, але з постійним рухом дрібних часток крейди і їх накопиченням. В цих угрупованнях домінує чебрець вапняковий (*Thymus calcareus*) за участі бедринцю вапнолюбного (*Pimpinella titanophila*), смілки приземкуватої (*Silene supina*), астрагалу білостеблого (*Astragalus albicaulis*), дроку донського (*Genista tanaitica*), маренки сіроплодої (*Asperula tephrocarpa*), кравнику жовтого (*Odontites luteus*).

На схилах значної крутизни, на ділянках з постійним впливом водної ерозії, але із уповільненим накопиченням середніх за розмірами уламків крейди, формуються угруповання з домінуванням полину суцільнобілого (*Artemisia hololeuca*). Типовими видами також є чебрець вапняковий (*Thymus calcareus*) (подекуди – співдомінант), бедринець вапнолюбний (*Pimpinella titanophila*), ранник крейдовий (*Scrophularia cretacea*), рогацька крейдова (*Erucastrum cretaceum*), левкою запашною (*Matthiola fragrans*), головачка уральська (*Cephalaria uralensis*), лециця малонасінна (*Gypsophila oligosperma*), льон український (*Linum ucrainicum*), локально та дуже обмежено – солодушка великоквіткова (*Hedysarum grandiflorum*) (заказник "Червоний"). По деяких схилах утворюються агломераційні угруповання з домінуванням осоки низької (*Carex humilis*). На так званих "лобах" – опуклих ділянках схилів – розвиваються угруповання полину суцільнобілого (*Artemisia hololeuca*).

По середніх та особливо нижніх частинах крутих схилів, там, де зустрічаються невеличкі тераси та відчутне накопичення змитих часток чорноземного ґрунту і середніх за розміром уламків крейди, утворюються угруповання з переважанням чебрецю вапнякового (*Thymus calcareus*), сонццевіту крейдового (*Helianthemum cretaceum*), переломника Козо-Полянського (*Androsace koso-poljanskii*), льону українського (*Linum ucrainicum*). Значну роль відіграють також молочай Сегієрів (*Euphorbia seguieriana*), лециця малонасінна (*Gypsophila oligosperma*), астрагал австрійський (*Astragalus austriacus*), китятки крейдові (*Polygala cretacea*), громовик донський (*Onosma tanaitica*), плоскоплідник льонолистий (*Meniocus linifolius*), самосил білоповстистий (*Teucrium*

polium), полин суцільнобілий (*Artemisia hololeuca*), ласкавець серповидний (*Bupleurum falcatum*), осока низька (*Carex humilis*), локально – бурачок голоніжковий (*Alyssum gymnopodum*).

Окремо можна виділити рослинні угруповання на шлейфах виносу біля підніжжя схилів. На території НПП шлейфи розвинені слабо і мають фрагментарний характер. Тут зустрічаються угруповання з переважанням подорожника солончакового (*Plantago salsa*).

Ділянки з помірним впливом водної ерозії зберігають шар чорноземного ґрунту. Вони займають сідловини та плоскі вершини крейдяних пагорбів, пологі частини схилів у підніжжі. Тут сформовані крейдяні степи з багаторушним покривом. Домінують види ковили (*Stipa*) та осока низька (*Carex humilis*). Характерними видами є стоколос прибережний (*Bromopsis riparia*), костриця валіська (*Festuca valesiaca*), громовик донський (*Onosma tanaitica*), перстач Шюра (*Potentilla schurii*), молочай Серієрів (*Euphorbia seguieriana*) та степовий (*E. stepposa*), лециця малонасінна (*Gypsophila oligosperma*), скабіоза блідожовта (*Scabiosa ochroleuca*), шавлія поникла (*Salvia nutans*), самосил білоповстистий (*Teucrium polium*). По заростаючих улоговинах стоку трапляються шоломниця крейдяна (*Scutellaria cretica*), в'язіль барвистий (*Securigera varia*), еспарцет донський (*Onobrychis tanaitica*). На днищі невеликих балок та улоговин стоку значну роль у складі покриву відіграє півонія тонколиста (*Paeonia tenuifolia*) (заказник "Червоний").

У верхніх частинах схилів, де процеси ерозії мають помірний характер, на середньогумусних чорноземних ґрунтах розвинена степова рослинність з домінуванням та участю різних злаків: костриці валіської (*Festuca valesiaca*), тонконогу вузьколистого (*Poa angustifolia*), стоколосу прибережного (*Bromopsis riparia*), кипцю гребінчастого (*Koeleria cristata*) та суттєвою часткою різнотрав'я: шавлії пониклої (*Salvia nutans*), горицвіту весняного (*Adonis vernalis*), барвінку трав'янистого (*Vinca herbacea*), ломинісу цілолистого (*Clematis integrifolia*), кринітарії волохатої (*Galatella villosa*) та місцями звичайної (*G. linosyris*).

У складі степової рослинності парку представлені також ділянки чагарникових степів з домінуванням карагани кущової (*Caragana frutex*). Караганники займають переважно вершини схилів. Подекуди зустрічаються угруповання зіноваті австрійської (*Chamaecytisus austriacus*) та руської (*Ch. ruthenicus*).

У деяких балках трапляються фрагменти деревної і чагарникової рослинності з в'язу граболистого (*Ulmus minor*), яблуні лісової (*Malus sylvestris*), терену колючого (*Prunus spinosa*), клена татарського (*Acer campestre*), жостеру проносного (*Rhamnus cathartica*),

бруслини бородавчастої (*Euonymus verrucosa*), вишні степової (*Cerasus fruticosa*), видів глоду (*Crataegus sp.*) та шипшини (*Rosa sp.*).

В межах парку розташовані кілька невеликих байраків у верхів'ях та на схилах балок, зайнятих байрачними дібровами з дуба звичайного (*Quercus robur*) та ясена високого (*Fraxinus excelsior*). Другий ярус утворює клен польовий (*Acer campestre*) з домішкою липи серцелистої (*Tilia cordata*). У підліску зустрічаються бруслина бородавчата (*Euonymus verrucosa*), ліщина звичайна (*Corylus avellana*). По узліссях звичайним є клен татарський (*Acer tataricum*). У травостої переважають зірочник ланцетовидний (*Stellaria holostea*), яглиця звичайна (*Aegopodium podagraria*), осока волосиста (*Carex pilosa*) з участю купини баратоквіткової (*Polygonatum multiflorum*), копитняку європейського (*Asarum europaeum*), медунки темної (*Pulmonaria obscura*) та ін.

Значна частина лісової рослинності заплави р. Оскіл попри "Проект створення національного природного парку "Дворічанський"" (2009) до його території не увійшла. Прируслову частину заплави та стариці облямовують смуги вербового та в'язово-вербового лісу з верб білої (*Salix alba*) та ламкої (*S. fragilis*) і в'язу гладкого (*Ulmus laevis*), подекуди із спідомінуванням тополь білої (*Populus alba*) та чорної (*P. nigra*). Вздовж притерасної частини заплави тягнуться переривчасті смуги вільшняків з вільхи чорної (*Alnus glutinosa*).

Лучна рослинність заплави р. Оскіл у господарському відношенні чітко розподілена: на лівому березі річки поширені переважно сінокісні луки, на правому – пасовищі. Основний масив центральної частини лівобережної заплави зайнятий справжніми луками. Правобережні луки сильно вибиті випасанням, представлені дигресивними угрупованнями з великою кількістю рудеральних видів.

Болотисті луки широкими смугами розміщені навколо заплавної водойми і на їх узбережжях переходять у ценози з пануванням прибережно-водного високотрав'я. Навколо деяких водойм смуга очеретяних боліт та прибережно-водних угруповань заміщується заростями чагарникових верб – попелястої (*Salix cinerera*) і тритичинкової (*S. triandra*). У заплавної водойми розвинена водна рослинність.

Із рослинних угруповань, занесених до Зеленої книги України (2009), станом на 2011 р. достовірно виявлено 11:

угруповання формації гісопу крейдяного (*Hyssopeta cretacei*) – часто на крейдяних схилах до р. Оскіл у межах всієї території НПП;

угруповання формації полину суцільнобілого (*Artemisieta hololeucae*) – часто на крейдяних схилах до р. Оскіл у межах всієї території НПП;

угруповання формації сонццевіту крейдового (*Helianthemeta cretacei*) – фрагментарно на крейдяних схилах до р. Оскіл між селами Кам'янка та Тополі;

угруповання формації осоки низької (*Cariceta humilis*) – фрагментарно у верхній частині крейдяних схилів;

угруповання формації ковили волосистої (*Stipeta capillatae*) – фрагментарно на крейдяних і степових ділянках;

угруповання формації ковили Лессінга (*Stipeta lessingiana*) – зрідка фрагментарно на крейдяних і степових ділянках;

угруповання формації сальвінії плаваючої (*Salvinia natantis*) – часто по руслу та затоках р. Оскіл;

угруповання формації глечиків жовтих (*Nupharea luteae*) – фрагментарно по руслу р. Оскіл;

угруповання формації латаття білого (*Nymphaeeta albae*) – фрагментарно в затоках та озерах заплави р. Оскіл;

угруповання формації стрілолисту стрілолистого (*Sagittarieta sagittifoliae*) – фрагментарно по руслу та затоках р. Оскіл (Сальницька, 2011);

угруповання формації ряски горбатої (*Lemneta gibbae*) – фрагментарно в затоках і старицях заплави р. Оскіл (Сальницька, 2011).

За літературними даними (Ермоленко, Горелова, Кушнарева, 1981; Ткаченко, Парахонська, Горелова, 1986; Горелова, 1989; Горелова, Догадина, Кривицький, 1990; Горелова, Горелова, 2003) на степових ділянках НПП та його околиць зустрічаються угруповання формацій ковили пірчастої (*Stipeta pennatae*), к. найкрасивішої (*Stipeta pulcherrimae*) та к. Залеського (*Stipeta zalesskii*). Проте наявність і поширення цих угруповань саме в межах сучасної території НПП потребує додаткових досліджень.

За попередніми даними ліхенобіота крейдяних відслонень НПП становить близько 60 видів (Громакова, 2006 а,б, 2011). Особливістю флори парку є концентрація в її складі великої кількості ендемічних і реліктових видів крейдяного комплексу.

До Червоної книги України (ЧКУ) (2009) занесені 26 видів, які достовірно виявлені і визначені на сучасній території НПП останніми роками: три види водоростей, один вид лишайників і 22 види судинних рослин. Із видів судинних рослин, занесених до ЧКУ, 4 види входять до Додатку I Бернської Конвенції. Нижче представлений перелік видів флори НПП, занесених до ЧКУ.

Водорості:

- батрахоспермум драглистий (*Batrachospermum gelatinosum* (L.) DC; *B. moniliforme* Roth f. *densum* (Sirod.) Israelson) – у р. Оскіл біля с. Кам'янка як обрісник на кореневищах лепехи болотної (*Acorus calamus* L.), дуже рідко;

- толіпела проліферуюча (*Tolypella prolifera* (Ziz. ex A. Braun) Leonhar.) – заплавна водойма на правому березі р. Оскіл в околицях с. Красне Перше;

- торея найрозгалуженіша (*Thorea ramosissima* Bory; *Th. hispida* (Thore) Desvaux) – в р. Оскіл біля с. Красне Перше, прикріплюється до вапнякового або глинистого ґрунту, на дні та крутих берегах річки, серед заростей вищої водної рослинності, досить багато, для НПП приводиться вперше за зборами 2010 р.

Лишайники:

- лептогій Шредера (*Leptogium schraderi* (Bernh.) Nyl.) – на крейдяних відслоненнях р. Оскіл, два локалітети в околицях с. Красне Перше.

Судинні рослини:

- бурачок голоніжковий (*Alyssum gymnopodum* P. Smirn.) – знайдений в двох місцезнаходженнях на території НПП: на південь від с. Кам'янка (між ним та колишнім хутором Приоскілля) та у заказнику “Червоний”, зростає на крейдяних схилах, чисельність популяції невисока;

- гісоп крейдяний (*Hyssopus cretaceus* Dubjan.) (ЄЧС) – на крейдяних відслоненнях у межах всієї території НПП, найчастіше на чистій крейді по крутих схилах крейдяних рівчаків, добре поновлюється на осипах у крейдяних кар'єрах;

- горицвіт весняний (*Adonis vernalis* L.) – спорадично на степових ділянках верхніх частин схилів, на всій території НПП;

- громовик донський (*Onosma tanaitica* Klok) – спорадично на крейді по схилах у межах всієї території НПП;

- дворятник крейдяний (*Diplotaxis cretacea* Kotov) – дуже рідко на крейдяних відслоненнях у заказнику “Конопляне”; зустрічається також у заказнику “Коробочкине” в околицях смт Дворічна (перспективна територія для розширення НПП);

- катран татарський (*Crambe tataria* Sebeók) – знайдений лише в одному місці – між південною межею заказника “Червоний” та с. Новомлинськ, де росте розсіяно по середніх і нижніх частинах пологих крейдяних схилів;

- ковила волосиста (*Stipa capillata* L.) – спорадично на степових ділянках у межах всієї території НПП, місцями домінує;

- ковила Лессінга (*Stipa lessingiana* Trin. et Rupr.) – спорадично на степових ділянках у межах всієї території НПП, місцями домінує;

- косарики тонкі (*Gladiolus tenuis* M. Bieb.) – спорадично на заплавах, переважно лівобережних, справжніх та остепнених сінокісних луках р. Оскіл;

- левкой запашний (*Matthiola fragrans* Bunge) – спорадично на крейдяних відслоненнях по всій території парку, частіше на чистій крейді у верхніх та середніх частинах схилів;
 - переломник Козо-Полянського (*Androsace koso-poljanskii* Ovcz.) (МСОП, ЄЧС) – на крейдяних відслоненнях у межах всієї території НПП, переважно у нижніх частинах схилів, де місцями домінує;
 - півонія тонколиста (*Paeonia tenuifolia* L.) (БЕРН) – спорадично на степових ділянках в заказнику “Червоний”, на задернованих ділянках у нижній частині схилів та по тальвегах балок;
 - полин суцільнобілий (*Artemisia hololeuca* M. Bieb. ex Besser) (МСОП, ЄЧС) – на крейдяних відслоненнях у межах всієї території НПП, в багатьох місцях домінує на так званих “лобах” (опуклий профіль схилу);
 - ранник крейдяний (*Scrophularia cretacea* Fisch. ex Spreng.) (МСОП, ЄЧС) – часто на крейдяних відслоненнях у межах всієї території НПП.
 - рябчик малий (*Fritillaria meleagroides* Patr. ex Schult. et Schult. f.) – спорадично на заплавах, переважно лівобережних, сінокісних справжніх та болотистих луках р. Оскіл, популяції досить чисельні;
 - рябчик руський (*Fritillaria ruthenica* Wikstr.) – поодинокі у заростях чагарників в заказнику “Червоний”;
 - сальвінія плаваюча (*Salvinia natans* (L.) All.) (БЕРН) – переважно в руслі р. Оскіл та затоках у межах всієї території НПП, часто домінує у водних угрупованнях, популяції чисельні;
 - сон лучний (*Pulsatilla pratensis* (L.) Mill. s.l.) – зрідка на степових ділянках в заказнику “Червоний”;
 - сон розкритий (*Pulsatilla patens* (L.) Mill. s.l.) (БЕРН) – поодинокі екземпляри на степових ділянках в заказнику “Червоний”;
 - сонцецвіт сивий (*Helianthemum canum* (L.) Hornem. s.l., *H. cretaceum* (Rupr.) Juz.) – два місцезнаходження на крейдяних відслоненнях – заказники “Конопляне” та “Червоний”, у першому з них домінує разом із переломником Козо-Полянського в нижній частині схилів;
 - тюльпан дібровний (*Tulipa quercetorum* Klokov et Zoz) – спорадично у байрачних лісах;
 - шоломниця крейдяна (*Scutellaria cretica* Juz.) – спорадично на крейдяних відслоненнях по всій території НПП.
- Окремо слід відзначити 1 вид лишайника та 4 види судинних рослин, занесених до ЧКУ, які зростають в околицях НПП, але останнім часом не виявлені на його території:

агрестія щетиниста (*Agrestia hispida* (Mereschk.) Hale et W.L. Culb.) – на вапняковому ґрунті у смт Дворічна, знахідка цього виду Г.Ф. Бачуриною в 30-х рр. XX ст. (Окснер, 2010) була підтверджена нами в 2012 р;

вовчі ягоди Софії (*Daphne sophia* Kalen.) (МСОП, ЄЧС) – в околицях с. Колодязне на узліссі, в заростях чагарників на крейдяному схилі в долині р. Верхня Дворічна, одне з 4 відомих у Харківській області і в Україні місцезнаходжень (Банік та ін, 2007);

жовтушник український (*Erysimum cretaceum* (Rupr.) Schmalh.) – на схилах правого корінного берега р. Оскіл від Лисої гори (заказник “Крейдяний”) на південній околиці смт Дворічна, на чистій крейді, зрідка;

льоннок крейдовий (*Linaria cretacea* Fisch. ex Spreng.) – на схилах правого берега р. Оскіл від заказника “Коробочкине” на південній околиці смт Дворічна до колишнього с. Червона Долина, спорадично групами на крейді;

смілка крейдяна (*Silene cretacea* Fisch. ex Spreng.) (БЕРН) – відомі лише 2 місцезнаходження в Харківській обл., на схилах правого берега р. Оскіл: в заказнику “Коробочкине” та на північ від колишнього с. Червона Долина, на крейді, рідко.

Випалювання сухої трави, степові та заплавні пожежі — одна з найголовніших проблем не тільки НПП “Дворічанський”, а й багатьох інших степових заповідних територій. Зі створенням парку з’явилась необхідність регулювання випасу худоби в заплаві правого берега Осколу. На території, перспективній для розширення НПП “Дворічанський”, проблемним для збереження крейдяних природних комплексів є дрібне копальневе добування крейди.

Функціональне зонування території НПП ще не затверджене. До заповідної зони попередньо увійшли ділянки крейдяних відслонень площею 658,8 га, які мають бути повністю вилучені з господарського користування. До зони стаціонарної рекреації площею 384,2 га відведені прилеглі до населених пунктів ділянки заплави. До зони регульованої рекреації (площа – 436 га) згідно “Проекту створення...” (2009) відведені степові ділянки. До господарської зони (1688,2 га) увійшли ділянки байрачних лісів та заплава р. Оскіл.

В межах НПП знаходиться два ботанічні заказники місцевого значення: “Червоний” площею 49,8 га, розташований на яружно-балкових схилах правого берега р. Оскіл в околицях с. Красне Перше; “Конопляне” площею 315,9 га – між селами Тополі та Кам’янка (Природно-заповідний фонд..., 2005; Екологічна мережа..., 2008).

Ведеться робота з розширення НПП “Дворічанський” до орієнтовної площі 10 тис. га.

Список літератури

1. Алексеенко М.И. К характеристике растительных сообществ и дигрессивных и демулационных смен на меловых склонах в бассейне р. Сев. Донец // Мат-лы Харьк. отд. Геогр. о-ва Союза ССР. – 1967. – Вып. IV. – С. 135-142.
2. Алексеенко М.И. Эдификаторы и доминанты растительных сообществ меловых обнажений в бассейне р. Сев. Донец // Биологическая наука в университетах и педагогических институтах Украины за 50 лет: Мат-лы респ. межвуз. конф. – Харьков: Изд-во Харьк. ун-та, 1968. – С. 84-85.
3. Алексеенко М.И. Основные фитоценоциты на мелах в бассейне р. Сев. Донец // Мат-лы Харьк. отд. Геогр. о-ва Украины. – 1970. – Вып. VII. – С. 105-112.
4. Алексеенко М.И. Растительность Харьковской области // Мат-лы Харьк. отдела Геогр. о-ва Украины. – Вып. VIII. Харьковская область: Природа и хозяйство. – Харьков: Изд-во Харьк. ун-та, 1971. – С. 80-94.
5. Атемасова Т.А., Токарський В.А. До характеристики природних умов проєктованого національного природного парку “Дворічанський” // Научные исследования на территориях природно-заповедного фонда Харьковской области. Сб. науч. ст. – Харьков, 2003. – С. 3-11.
6. Банік М.В., Тверетина В.В., Волкова Р.Є., Атемасова Т.А., Атемасов А.А., Брезгунова О.О., Влащенко А.С., Гончаров Г.Л., Коноваленко С.В., Скоробогатов В.М., Скоробогатов Є.В., Целіщев О.Г. Нові місцезнаходження *Daphne sophia* Kalen. (Thymeleaceae) в Україні // Укр. ботан. журн. – 2007. – 64, № 4. – С. 565-569.
7. Горбулин О.С., Громакова А.Б., Швед М.Д. О новых Rhodophyta из водоемов Харьковской области // Актуальные проблемы современной альгологии: Тез. докл. III Междунар. конф. – Харьков: ХНУ, 2005. – С. 38-39.
8. Горелова Е.И. К флоре редких сосудистых растений меловых обнажений планируемого национального природного парка “Двуречанский” // Охрана редких видов растений: проблемы и перспективы. Мат-лы Междунар. науч. конф., посвящ. 200-летию Бот. сада Харьк. нац. ун-та им. В.Н. Каразина. – Харьков, 2004. – С. 40-41.
9. Горелова Л.Н. Состояние и перспективы охраны видов растений среднего течения р. Северский Донец, включенных в “Красную книгу СССР” и “Червону книгу УРСР” // Флора и растительность Украины: Сб. науч. тр. – К.: Наук. думка, 1986. – С. 19-22.
10. Горелова Л.Н. Флора и растительность в районе среднего течения реки Северский Донец // Вестник Харьк. ун-та. – 1987. – № 308. Флора и растительность среднего течения р. Северский Донец и вопросы ее охраны. – С. 8-16.
11. Горелова Л.Н. Охрана растительного покрова бассейна Северского Донца в пределах Харьковской области // Вестник Харьк. ун-та. – 1989. – № 330. – С. 23-26.

12. Горелова Л.Н., Алехин А.А. Редкие растения Харьковщины. – Харьков, 1999. – 52 с.
13. Горелова Л.Н., Алехин А.А. Растительный покров Харьковщины: Очерк растительности, вопросы охраны, аннотированный список сосудистых растений. – Харьков: Изд. центр Харьк. нац. ун-та им. В.Н. Каразина, 2002. – 231 с.
14. Горелова Л.Н., Горелова Е.И. Растительный покров меловых обнажений планируемого национального парка “Двуречанский” // Научные исследования на территориях природно-заповедного фонда Харьковской области. Сб. науч. ст. – Харьков, 2003. – С. 23-28.
15. Горелова Л.Н., Догадина Т.В., Кривицкий И.А. Зачарованная долина: Путешествие по Северскому Донцу. – Харьков: Прапор, 1990. – 118 с.
16. Горелова Л.Н., Друлєва И.В. Редкие и исчезающие растения бассейна р. Северский Донец в его среднем течении // Вестник Харьк. ун-та. – 1987. – № 308. Флора и растительность среднего течения р. Северский Донец и вопросы ее охраны. – С. 17-19.
17. Горелова Л.Н., Тверетина В.В. Состояние охраны редких растений Харьковской области // Вестник Харьк. ун-та. – 1992. – № 364. – С. 30-32.
18. Горелова Л.М., Альохін О.О., Саїдахмедова Н.Б. До проекту третього видання Червоної книги України (Список рідкісних судинних рослин Харківщини) // Біол. вестник. – 2006. – Т. 10, № 2. – С. 28-35.
19. Гринь Ф.О. До питання про динаміку рослинності крейдяних відслонень // Геоботан. збірник. – К., 1938. – № 2. – С. 89-110.
20. Громакова А.Б. Новые местонахождения редких видов лишайников в Харьковской области // Вісник ХНУ ім. В.Н. Каразіна. Серія: Біологія. – Харків. – 2006 а. – № 729, вип. 3. – С. 25-31.
21. Громакова А.Б. О характере распределения лишайников на меловых обнажениях // Мат-ли XII з'їзду Укр. бот. т-ва (Одеса, 15-18 травня 2006 р.). – Одеса, 2006 б. – С. 206.
22. Громакова А.Б. Эпигейные лишайники степных ценозов Харьковской области // Мат-ли XIII з'їзду Укр. бот. т-ва (Львів, 19-23 вересня 2011 р.). – Львів, 2011. – С. 273.
23. Громакова А.Б., Косенко Н.А. О лишайниках меловых обнажений долины реки Оскол (Украина) // Актуальные проблемы сохранения устойчивости живых систем. Мат-лы VIII Междунар. науч. экол. конф. (г. Белгород, 27-29 сентября 2004 г., Россия) – Белгород: изд-во БелГУ, 2004. – С. 51-53.
24. Догадина Т.В., Громакова А.Б., Горбулин О.С. Новая находка представителя Rhodophyta из р. Северский Донец (Украина) // Альгология. – 2009. – 19, № 3. – С. 313-315.
25. Догадина Т.В., Селезнева Н.В. Водоросли р. Оскол и ее пойменных водоемов // Биол. вестник. – 1999. – Т.3. – № 1-2. – С. 80-83.

26. Екологічна мережа Харківської області / Клімов О.В., Філатова О.В., Надточій Г.С. та ін. – Харків: Райдер, 2008. – 167 с.

27. Ермоленко Е.Д., Горелова Л.Н., Кушнарева Ю.И. К флоре и растительности меловых обнажений рек Волчьей и Оскол в Харьковской области // Вестник Харьк. ун-та. – 1981. – № 211. – С. 6-11.

28. Ильченко Н.И. Материалы к альгофлоре пойменных озер реки Оскол // Тр. НИИ биологии и биол. ф-та. – Харьков: изд-во ХГУ, 1963. – Т. 37. – С. 65-71.

29. Козо-Полянский Б.М. В стране живых ископаемых. Очерк из истории горных боров на степной равнине Центрально-черноземной области. – М.: Гос. уч.-пед. изд-во, 1931. – 184 с.

30. Котов М.И. Ботанико-географический очерк растительности меловых обнажений по р. Осколу и его притокам // Журн. Русск. бот. о-ва. – 1927 а. – Т. 12, № 3. – С. 249-266.

31. Котов М.И. Список новых, редких и более интересных растений, собранных нами или наблюдавшихся по р. Осколу в Воронежской губ. (Бирючинский и Валуйски уу.) и в Харьковской губ. (Купянский у.) // Бюлл. Воронеж. о-ва естествоиспыт. Воронеж. ун-та. – 1927 б. – Т.2, вып.1. – С. 28-45.

32. Котов М.И. Ботанические экскурсии в Купянский округ Харьковской губ. и в Артемовский округ Донецкой губ. // Журн. Русск. бот. о-ва. – 1930. – Т. 14, № 2. – С. 175-179.

33. Котов М.И. Материалы к растительности долины р. Оскола между гг. Купянском и Валуйками // Журн. Русск. бот. о-ва. – 1931. – Т. 16, № 5-6. – С. 446-455.

34. Котов М.И. Флора і рослинність крейдяних відслонень в Донецькому Басейні та використання їх в сільському господарстві // Журн. Ін-ту ботаніки АН УРСР. – 1939. № 21-22 (29-30). – С. 221-241.

35. Краснов А.Н. Рельеф, растительность и почвы Харьковской губернии // Докл. Харьк. о-ва сельского хоз-ва. – Харьков: тип. Зильберберга, 1893. – 140 с.

36. Кривохижа М.В., Морозова Л.Л., Саїдахмедова Н.Б., Прилуцкий О.В. Деякі екологічні особливості окремих представників крейдяної флори НПП “Дворічанський” та його околиць // Біологія: від молекули до біосфери: Мат-ли VI Міжнар. конф. молод. наук. (22-25 листопада 2011 р., м. Харків, Україна) – Харків: ФОП Шаповалова Т.М., 2011. – С. 417-419.

37. Лавренко Е.М. О “залужении” крутых смытых склонов (злаки – эндемы меловых и известняковых обнажений юга Европейской части СССР как возможные закрепители смытых склонов) // Изв. Всесоюз. Геогр. о-ва. – 1949. – 81., вып. 2. – С. 177-182.

38. Люби свою землю. Книга о редких и исчезающих растениях и животных Харьковской области: Научно-популярный очерк / И.А. Кривицкий, В.Н. Грамма, И.В. Друлѐва, Л.Н. Горелова, А.М. Рудик. – Харьков: Прапор, 1986. – 198 с.

39. Матвиенко А.М. Альгофлора реки Оскол // Тр. НИИ биологии и биол. ф-та. – Харьков: изд-во ХГУ, 1963. – Т. 37. – С. 45-64.

40. Окснер А.М. Флора лишайников Украины. – К.: Наукова думка, 2010. – Т. 2, вып. 3. – 663 с.

41. Природно-заповідний фонд Харківської області: Довідник / Клімов О.В., Вовк О.Г., Філатова О.В. та ін. – Харків: Райдер, 2005. – 304 с.

42. Проект створення НПП “Дворічанський” / В.А. Токарський, Л.М. Горелова, Т.А. Атемасова, О.І. Сінна. – Харків, 2009. – 86 с. (Рукопис).

43. Прокудин Ю.Н., Тверетинова В.В., Горелова Л.Н., Ермоленко Е.Д., Друлѐва И.В., Комир З.В. Редкие и исчезающие растения Харьковской области, требующие охраны // Вестник Харьк. ун-та. – 1979. – № 189. – С. 26-33.

44. Прокудин Ю.Н., Матвиенко А.М. Краткие итоги комплексного изучения флоры и растительности среднего течения р. Сев. Донец в связи с задачами их охраны // Вестник Харьк. ун-та. – 1987. – № 308. – С. 3-8.

45. Рідний край: Навчальний посібник з народознавства / За заг. ред. І.Ф. Прокопенка. – Харків: Основа, 1993. – 582 с.

46. Сальницкая М.А. К изучению высшей водной флоры рек Северский Донец и Оскол // Біологія: від молекули до біосфери: Мат-ли VI Міжнар. конф. молод. наук. (22-25 листопада 2011 р., м. Харків, Україна) – Харків: ФОП Шаповалова Т.М., 2011. – С. 435-437.

47. Сохраним навечно: Дикорастущие виды растений Донского бассейна, требующие охраны / Т.И. Абрамова, Г.М. Зозулин, Ф.Ф. Обидина Г.Д. Гашков, Г.А. Садименко, Г.И. Стенкин, В.Б. Редяева, Л.Н. Горелова и др. – Ростов-на-Дону: Ростовск. кн. изд-во, 1981. – 96 с.

48. Талиев В.И. К вопросу о реликтовой растительности ледникового периода // Тр. О-ва испыт. природы при Импер. Харьк. ун-те. – 1897. – Т. 31. – С. 127-241.

49. Талиев В.И. Растительность меловых обнажений Южной России. Ч. I. // Тр. О-ва испыт. природы при Импер. Харьк. ун-те. – 1904. – Т. 39, вып. 1. – С. 81-238.

50. Талиев В.И. Введение в ботаническое исследование Харьковской губернии. – Харьков: Изд-во Харьк. губ. земства, 1913. – 136 с.

51. Талиев В.И. Очерк растительности / Харьковская губерния // Природа и население Слободской Украины. – 1918. – С. 51-154.

52. Тверетинова В.В., Горелова Л.Н., Таран А.А. Требующие охраны редкие и исчезающие растения долины Северского Донца и некоторых его притоков // Проблемы охраны природы и рекреационной географии УССР: Тез. докл. респ. научн. конф. – Харьков, 1979. – Вып. 5. Охрана природы Харьковской области. – С. 53-54.

53. Ткаченко В.С., Парахонська Н.О., Горелова Л.М. Ботанічний заказник для охорони природної рослинності Поосколля // Укр. ботан. журн. – 1986. – 43, № 6. – С. 59-63.

54. Токарський В.А., Атемасова Т.А., Горелова Л.М. Охорона рідкісних та зникаючих видів тварин та рослин на заповідних територіях у Харківській області. – Харків, 2002. – С. 35-45.

55. Токарский В.А., Атемасова Т.А., Горелова Л.Н. Проектируемый национальный природный парк “Двуречанский” и другие охраняемые природные территории Харьковской области. – Харьков, 2004. – С. 60-70.

56. Шкорбатов Л.А. Результаты гидробиологических и гидрохимических обследований р. Оскол в связи с сооружением Краснооскольского водохранилища // Тр. VI совещания по проблемам биологии внутренних водоемов СССР. – ЗИН АН СССР, 1959. – С. 453-458.

57. Shirjaev G., Lavrenko E. Conspectus criticus florum provinciae Charkoviensis. (Рукопис) Pars 1 (1926) – 2 (1927). Pars 1. Pteridophyta et Monocotyledones. – 1926. – 65 p. – Pars 2. Juglandaceae-Cruciferae. – 1927. – 38 p. (Рукопис).

НПП Дермансько-Острозький

Дермансько-Острозький НПП знаходиться в південній частині Рівненської області, в Здолбунівському і Острозькому районах. Загальна площа парку 5448,3 га, у тому числі 1647,6 га передається йому у постійне користування. Парк був створений Указом Президента України від 11 грудня 2009 р., підпорядкований Мінприроди. З 2002 р. у Здолбунівському районі існував Дермансько-Мостівський регіональний ландшафтний парк площею 19837 га, частина його увійшла до національного природного парку, крім того, були додані нові території в Острозькому районі.

За фізико-географічним районуванням України (Екологічна енциклопедія, 2006) територія належить до трьох областей. Північно-східна частина – до Волинської височини (бл. 15%), центральна – до Малого Полісся (бл. 50% території), південна – до Середньоподільської височинної області (Кременецькі гори). Всі три області належать до широколистянолісової зони. Таке розташування території зумовлює різноманіття екотипів та багатство рослинного світу.

За геоботанічним районуванням (Національний атлас, 2008) територія належить до трьох округів: Люблінсько-Волинський округ грабово-дубових, дубових лісів і остепнених лук; Малополіський округ грабово-дубових, соснових лісів, заплавних лук та евтрофних боліт; Опільсько-Кременецький округ букових, грабово-дубових лісів, справжніх та остепнених лук та лучних степів.

Територія парку значною мірою знаходиться в долині р. Збитнянки (Збитинки), яка є колишньою долиною стоку льодовикових вод (Острозька прохідна долина). Її днище вкрите потужними піщаними відкладами. В межах прохідної долини на території парку наявні ерозійні останці розмитого північного краю Подільської височини – це куполоподібні пагорби, які піднімаються над днищем на 50-80 м. Останцеві горби побудовані з крейди, перекриті згори неогеновими вапнякуватими пісками. Серед заболоченої долини, вкритої сосновими лісами, останці чітко виділяються переважанням листяних лісів. Малополіська частина парку відзначається значною заболоченістю. Переважна кількість боліт за еколого-генетичним типом евтрофні. Значну площу серед ґрунтовірних порід у парку займають лесовидні відклади, переважно в північно-східній частині парку, в межах Волинської височини. Середня температура найтеплішого місяця липня +18°, середня температура найхолоднішого місяця січня –5°. Середня річна кількість опадів 600-650 мм.

Історія ботанічного вивчення території парку починається в 1950-их роках, коли А.І. Барбарич в околицях Дермані збирав рідкісні

види рослин, серед них осоку Девелла (*Carex davalliana*), меч-траву болотну (*Cladium mariscus*), сашник іржавий (*Schoenus ferrugineus*). Особливо слід відзначити статтю А.І. Барбарича “Фрагменти рослинності боліт Лісостепу і Малого Полісся” (1966), яка була першою українською публікацією про вищеназвані рідкісні види на Рівненщині. Флора та рослинність боліт регіону охарактеризована в роботах Є.М. Брадїс і узагальнена в монографії “Болота Української РСР” (1969). Саме на матеріалах з півдня Рівненської області в цій монографії подана рослинність карбонатних боліт. У 1980-1990-их проводилось, переважно київськими та рівненськими ботаніками, вивчення флори та рослинності регіону. Серед матеріалів, які висвітлюють рослинний світ цієї території, слід назвати першу публікацію про природоохоронні об’єкти Рівненщини – книгу Т.Л. Андрієнко, Г.М. Антонової, А.А. Єршова “Край лісів та імливих боліт” (1988), статті Т.Л. Андрієнко та С.Ю. Поповича (1986), В.І. Мельника та ін. (1999). Деякі дані про цей регіон знаходимо також в монографіях Б.В. Заверухи (1985), Я.П. Дідуха та П.Г. Плюти (1994).

У 1996-2000 рр. вивчення флори і рослинності південної частини Рівненщини проводилось у зв’язку із створенням регіонального ландшафтного парку “Дермансько-Мостівський” та створенням в перспективі національного природного парку. Ця робота проводилася сумісно київськими ботаніками (Т.Л. Андрієнко, О.І. Прядко) та рівненськими фахівцями (Ю.М. Грищенком та його учнями). Важливим результатом цієї роботи було видання книги “Дермансько-Мостівський регіональний ландшафтний парк: проблеми становлення” (2001). В ній вперше були узагальнені матеріали, які стосувалися насамперед території регіонального ландшафтного парку, створеного у 2002 р.

У рослинному покриві Дермансько-Острозького НПП переважає лісова рослинність. Із інших типів рослинності наявні болота, заболочені і торф’яністі луки, які сформувались на місці осушених боліт. Болота трапляються переважно на території Малого Полісся і прилеглий до неї. Вони розміщені в долинах невеликих алювіально-недіяльних річок. Болота торфові, майже виключно евтрофні. Лісова рослинність представлена листяними, мішаними та хвойними лісами. За площею переважають широколистяні – з домінуванням дуба звичайного (*Quercus robur*), дуба скельного (*Quercus petraea*), грабово-дубові з тими ж видами, похідні від попередніх грабові та березово-грабові ліси. Досить поширені соснові та дубово-соснові ліси.

Найбільшу наукову цінність мають старі грабово-дубові ліси, що вкривають горби-останці. Такі ділянки були виявлені в урочищах Мостівському, Гурби, Турова могила. Старі дерева дуба звичайного

(*Quercus robur*) мають здебільшого вік 90-100 років, на окремих ділянках до 130 років. В деревостані є домішка дуба скельного (*Quercus petraea*), явора (*Acer pseudoplatanus*), клена гостролистого (*Acer platanoides*). Граб (*Carpinus betulus*) утворює другий ярус. Підлісок і трав’яний ярус у зв’язку із затіненістю розріджені. Найбільшу участь у травостої беруть зеленчук (*Lamium galeobdolon*), зірочник ланцетовидний (*Stellaria holostea*), біля підніжжя горбів – яглиця (*Aegopodium podagraria*).

Ліси з переважанням дуба скельного (*Quercus petraea*) займають верхні частини куполоподібних підвищень. Вони формуються на дерново-підзолистих ґрунтах, що підстелюються оолітовими вапняками. Вік дерев досягає 100-120 років, в окремих місцях – 150 років. Чималу домішку в деревостані складають гібриди дуба скельного з дубом звичайним. Є домішка інших листяних порід. Дуб скельний формує перший ярус. Другий ярус сформований грабом (*Carpinus betulus*). Іноді це старі граби, частіше молоді, віком 30-40 років. Дуб скельний в таких місцях майже не відновлюється. Але в світлих соснових та дубово-соснових лісах, що розміщуються по краях горбів та між ними, багато молодих екземплярів дуба скельного. Тут він формує мішані насадження із сосною, під негустим ярусом якої добре відновлюється. Переважають в лісах з дуба скельного рідкотравні угруповання, де покриття травостою здебільшого складає 5-15%. Найбільшу участь в будові травостою беруть зеленчук (*Lamium galeobdolon*), квасениця звичайна (*Oxalis acetosella*), веснівка дволиста (*Majanthemum bifolium*), печіночниця благородна (*Hepatica nobilis*). В цілому, це флористично багаті ліси, в їх складі виявлена низка рідкісних видів флори, які будуть охарактеризовані нижче.

На вирівняних територіях парку переважають дубово-соснові та соснові ліси, які звичайно утворюють комплекс. Найбільшу площу займають чорницеві та чорничево-зеленомохові ліси, а в комплексі з ними орлякові. Вони досить близькі за характером до аналогічних лісів Українського Полісся. Звичайними є такі бореальні види, як ожика волосиста (*Luzula pilosa*), одинарник європейський (*Trientalis europaea*), золотарник звичайний (*Solidago virgaurea*). Наявні і рідкісні бореальні види – насамперед, плаун колючий (*Lycopodium annotinum*) та баранець звичайний (*Huperzia selago*). Зрідка трапляються фрагменти соснових лісів лишайникових та зеленомохових.

Загалом, лісова рослинність парку є дуже різноманітною при переважанні дубових та грабово-дубових лісів.

Болота в парку заплавні, вони знаходяться переважно по р. Збитнянці, а також в долинах її приток. В рослинному покриві боліт переважають звичайні для лісової зони евтрофні (низинні) болота,

здебільшого трав'яні. Тут представлені угруповання осоки омської (*Carex omskiana*), рідше зближеної (*C. appropinquata*) та пухирчастої (*C. vesicaria*). Досить поширені болота з переважанням очерету (*Phragmites australis*). Рідше трапляються болота з домінуванням лепешняку великого (*Phalaroides arundinacea*). На болотах парку відмічені такі бореальні види, як росичка круглолиста (*Drosera rotundifolia*), росичка англійська (*Drosera longifolia*), теліптерис болотний (*Thelypteris palustris*), грушанка круглолиста (*Pyrola rotundifolia*). Вказується для цього регіону і зростання берези низької (*Betula humilis*).

Найдетальніше болотна рослинність вивчена на території Буцанського заказника, який являє собою комплекс лісової та болотної рослинності. Система піщаних гряд на терасі р. Збитнянки, вкритих сосновим лісом, поділяє болото на окремі ділянки. Серед евтрофних угруповань, розташованих в рельєфі нижче соснових лісів, найбільш поширені лісові вільхові (*Alnus glutinosa*) болота з домінуванням осоки зближеної (*Carex appropinquata*), осоки гостровидної (*Carex acutiformis*), гадючника в'язолистого (*Filipendula ulmaria*). Значну участь в ньому відіграють жовтець повзучий (*Ranunculus repens*), смовдь болотна (*Peucedanum palustre*), чистець болотний (*Stachys palustris*). Із рідкісних видів тут ростуть язичник сибірський (*Ligularia sibirica*), сверція багаторічна (*Swertia perennis*), валеріана цілолиста (*Valeriana simplicifolia*). Трапляються чагарникові болота з переважанням верби попелястої (*Salix cinerea*).

Дуже поширені в заказнику трав'яно-мохові (осоково-гіпнові) болота. Тут переважають осоки здута (*Carex rostrata*), пухнатоплода (*C. lasiocarpa*), жовта (*C. flava*) в супроводі інших видів осоки та болотного різнотрав'я. Серед них низка малопоширених видів – осока дводомна (*Carex dioica*), осока піхвова (*C. vaginata*), осока багнова (*C. limosa*). В моховому покриві переважають *Aulacomium palustre*, *Drepanocladus aduncus*, *D. vernicosus*, *Calliergonella cuspidata*. Серед болотних угруповань Буцанського заказника є ділянки зі сфагновим покривом. Це переважно березово-осоково-сфагнові ділянки з переважанням в травостої осоки пухнатоплодої (*Carex lasiocarpa*). В моховому покриві переважають *Sphagnum fallax*, *S. squarrosum*, *S. warnstorffii*. Серед трав'яних болотних угруповань слід відмітити ценози осоки омської (*Carex omskiana*) з добре виявленими купинами заввишки до 120 см, тут був знайдений рідкісний вид – їжача голівка маленька (*Sparganium minimum*).

Характерною особливістю Буцанського заказника є наявність рідкісних для України карбонатних боліт з домінуванням меч-трави болотної (*Cladium mariscus*), сашника іржавого (*Schoenus ferrugineus*), осоки Девелла (*Carex davalliana*) та осоки Хоста (*C. hostiana*).

Співдомінантами сашника на окремих ділянках є осока жовта (*Carex flava*) та молінія голуба (*Molinia coerulea*). В цих угрупованнях зростає декілька видів болотних орхідей – коручка болотна (*Epipactis palustris*), пальчатокорінник м'ясочервоний (*Dactylorhiza incarnata*), пальчатокорінник Фукса (*D. fuchsii*), а також товстянка звичайна (*Pinguicula vulgaris*), сверція багаторічна (*Swertia perennis*), язичник сибірський (буковинський) (*Ligularia sibirica*), незабудка литовська (*Myosotis lithuanica*), білозір болотний (*Parnassia palustris*) та деякі інші. Значний науковий інтерес являє зростання тут валеріани цілолистої (*Valeriana simplicifolia*) – центральноєвропейського, переважно гірського виду, який знаходиться тут біля східної межі ареалу.

На території парку наявна також водна і прибережно-водна рослинність. Серед водної рослинності слід назвати угруповання глечиків жовтих (*Nuphar luteum*), латаття білого (*Nymphaea alba*), гірчака земноводного (*Persicaria amphibia*). Досить поширеними є угруповання ряски триборозенчатої (*Lemna trisulca*) та спіродели багатокореневої (*Spirodela polyrrhiza*).

Із угруповань прибережно-водної рослинності, що трапляються практично по всій території, найпоширенішими є угруповання очерету (*Phragmites australis*), який, як відмічалось, часто утворює спільні угруповання із сашником іржавим (*Schoenus ferrugineus*) та іншими видами. Спорадично трапляються ценози лепешняку великого (*Glyceria maxima*), рогузів широколистого (*Typha latifolia*) та вузьколистого (*T. angustifolia*).

Значний науковий інтерес мають на цій території виходи каменю – вапнякуватих пісковиків. Вони відмічені на ділянках Зіньків камінь, на схилах біля с. Мости. На них росте чимало петрофітних рослин, насамперед, скельних папоротей – багатоніжка звичайна (*Polypodium vulgare*), аспленій волосовидний (*Asplenium trichomanes*). Тут знайдена смородина блискуча (*Ribes lucidum*), вид, що в Україні трапляється здебільшого в Карпатах. На виходах каменів також трапляються плющ звичайний (*Hedera helix*), жимолость пухнаста (*Lonicera xylosteum*).

Місцями на схилах є смуги остепнених лук з багатою флорою. Переважають осока рання (*Carex praecox*) та тонконіг вузьколистий (*Poa angustifolia*), наявні інші лучно-степові види – шавлія лучна (*Salvia pratensis*), суниця зелені (*Fragaria viridis*), віхалка розлога (*Anthriscum ramosum*) тощо. Найцікавішим видом в цій смузі є осока повисла (*Carex flacca*) – рідкісний західний лучний вид.

Таким чином, для території парку характерні висока ценотична різноманітність, добра збереженість і значна наукова цінність угруповань.

На території парку виявлено 7 рослинних угруповань, занесених до Зеленої книги України (2009):

угруповання звичайнодубових лісів (*Querceta roboris*) з домінуванням у травостої цибулі ведмежої (*Allium ursinum*);

угруповання ацидофільних скельнодубових лісів (*Querceta petraeae*);

угруповання звичайнососново-скельнодубових лісів (*Pineto sylvestris*) – *Querceta (petraeae)*);

угруповання скельнодубово-звичайнососнових лісів (*Querceto (petraeae)* – *Pinetum (sylvestris)*);

угруповання формації іржавосашниково-гіпнової (*Schoeneto (ferruginei)* – *Hypneta*). Асоціації: іржавосашниково-гіпнова, молінієво-іржавосашниково-гіпнова, очеретово- іржавосашниково-гіпнова;

угруповання формації меч-трави болотної (*Cladieta marisci*); асоціації: болотномечтравова чиста, іржавосашниково-болотномечтравова;

угруповання формації осоки Девелла (*Cariceta davallianae*).

Флора парку в цілому відзначається багатством і різноманітністю. Основною особливістю флори є те, що як у складі лісової, так і болотної рослинності поруч із центральноєвропейськими та амфіатлантичними видами наявна низка бореальних видів, які перебувають тут у локалітетах на південь від межі їх суцільного ареалу. Вони розглядаються як льодовикові (гляціальні) релікти. Як і в цілому в регіонах Малого Полісся та Волинського лесового плато, ендемічних (вузькоареальних) видів на території парку немає. Проте, виявлено чимало видів, які перебувають на межі ареалу, переважно на східній та південній. Даних про несудинні рослини нині майже немає, є окремі відомості про види мохів на болотах.

На території парку виявлений один вид з Червоного списку МСОП і Європейського Червоного списку – глід український (*Crataeges ucrainica* Rojark.), чотири види з Додатку I Бернської конвенції – сон широколистий (*Pulsatilla patens* (L.) Mill.), ломикамінь болотний (*Saxifraga hirculus* L.), жировик Лезеля (*Liparis loeselii* (L.) Rich), язичник сибірський (*Ligularia sibirica* Cass.).

До Червоної книги занесені:

- астрагал піщаний (*Astragalus arenarius* L.);
- баранець звичайний (*Huperzia selago* (L.) Bernh. ex Schrank et Mart.);
- береза низька (*Betula humilis* Schrank);
- булатка великоkwіткова (*Cephalanthera damasonium* (Mill.) Druce);
- булатка довголиста (*Cephalanthera longifolia* (L.) Fritsch);

- булатка червона (*Cephalanthera rubra* (L.) Rich.);
- верба Старке (*Salix starkeana* Willd.);
- верба чорнична (*Salix myrtilloides* L.);
- вовчі ягоди пахучі (*Daphne cneorum* L.);
- гніздівка звичайна (*Neottia nidus-avis* (L.) Rich.);
- діфазіаструм Зейлера (*Diphasiastrum zeileri* (Rouy) Holub);
- жировик Лезеля (*Liparis loeselii* (L.) Rich.);
- зозулині сльози яйцевидні (*Listera ovata* (L.) R.Br.);
- косарики черепитчасті (*Gladiolus imbricatus* L.);
- коручка болотна (*Epipactis palustris* (L.) Crantz);
- коручка чемерниковидна (*Epipactis helleborine* (L.) Crantz);
- коручка темночервона (*Epipactis atrorubens* (Hoffm. ex Bernh.) Besser);
- лілія лісова (*Lilium martagon* L.);
- ломикамінь болотний (*Saxifraga hirculus* L.);
- лунарія оживаюча (*Lunaria rediviva* L.);
- любка дволиста (*Platanthera bifolia* Rich.);
- любка зеленоkwіткова (*Platanthera chlorantha* (Cust.) Rchb.);
- меч-трава болотна (*Cladium mariscus* (L.) Pohl);
- осока Буксбаума (*Carex buxbaumii* Wahlenb.);
- осока Девелла (*Carex davalliana* Smith);
- пальчатокорінник м'ясочервоний (*Dactylorhiza incarnata* (L.) Soó);
- пальчатокорінник травневий (*Dactylorhiza majalis* (Rchb.) P.F.Hunt et Summerhayes);
- пальчатокорінник Фукса (*Dactylorhiza fuchsii* (Druce) Soó);
- плаун річний (*Lycopodium annotinum* L.);
- росичка англійська (*Drosera longifolia* L.);
- сашник іржавий (*Schoenus ferrugineus* L.);
- сон широколистий (*Pulsatilla patens* (L.) Mill.);
- сверція багаторічна (*Swertia perennis* L.);
- товстянка звичайна (*Pinguicula vulgaris* L.);
- цибуля ведмежа (*Allium ursinum* L.);
- язичник сибірський (*Ligularia sibirica* Cass.).

На території парку, на Бушанському болоті, виявлений один вид мохів із Червоної книги України – скорпідій скорпіоноподібний (*Scorpidium scorpiodes* (Hedw.) Limpr.).

Із інших малопоширених у регіоні видів на території Дермансько-Острозького НПП виявлені аконіт шерстистовусть (*Aconitum*

lasiospermum Rchb.), асплений волосовидний (*Asplenium trichomanes* L.), асплений муровий (*Asplenium ruta-muraria* L.), багаторядник Брауна (*Polystichum braunii* (Spenn) Fée); багаторядник шипуватий (*Polystichum aculeatum* (L.) Roth), валеріана цілолиста (*Valeriana simplicifolia* (Rchb.) Kabath), вишня степова (*Cerasus fruticosa* Pall.), голокучник дубовий (*Gymnocarpium dryopteris* (L.) Newm.), голокучник Робертів (*Gymnocarpium robertianum* (Hoffm.) Newm.), дзвоники оленячі (*Campanula cervicaria* L.), їжача голівка маленька (*Sparganium minimum* Wallr.), кадило сарматське (*Melittis sarmatica* Klokov), китятки гіркуваті (*Polygala amarella* Crantz), клопогін європейський (*Cimicifuga europaea* Schipcz.), купальниця європейська (*Trollius europaeus* L.), льон жовтий (*Linum flavum* L.), осока дводомна (*Carex dioica* L.), осока піхвова (*Carex vaginata* Tausch), осока повисла (*Carex flacca* Schreb.), осока Хоста (*Carex hostiana* DC), орлики звичайні (*Aquilegia vulgaris* L.), первоцвіт високий (*Primula elatior* (L.) Hill), півники угорські (*Iris hungarica* Waldst. et Kit.).

На території Дермансько-Острозького НПП існують природно-заповідні території інших категорій. Велика частина НПП входить до раніше створеного Дермансько-Острозького РЛП. На території Дермансько-Острозького НПП знаходиться ботанічний заказник загальнодержавного значення “Бущанський” площею 385 га, а також декілька заказників місцевого значення та заповідних урочищ.

Станом на серпень 2012 р. функціональне зонування розроблене, але не затверджене. Пропонується віднести до заповідної зони 1210 га (22% території), зони регульованої рекреації – 1293 га (24%), зони стаціонарної рекреації – 110 га (2%), господарської зони – 2835 га (52 %). До заповідної зони планується включити заповідні урочища (“Мостівське”, “Зіньків камінь”, “Турова Могила”, “Пекло”, “Будки”, “Гурби”), ботанічні заказники (“Бущанський”, “Урочище Бір”, “Заплава річки Збитинка”, “Болото Кругляк”), гідрологічний заказник “Збитинський”, ландшафтний заказник “Південно-Мостівський”; до зони регульованої рекреації – орнітологічний заказник “Збитинський”, лісовий заказник “Ольхава”, ландшафтний заказник “Північно-Мостівський”, геологічний заказник “Мізоцький кряж”, гідрологічну пам’ятку природи “Джерело Ринва”; зона стаціонарної рекреації планується на березі Новомалинського ставу; до господарської зони пропонується віднести територію, що увійшла до складу парку без вилучення та на якій до створення парку не було об’єктів ПЗФ.

Список літератури

1. Андриєнко Т.Л., Антонова Г.М., Ершов А.А. Край лісів та імлістих боліт. Розповідь про природоохоронні об’єкти Рівненської області. – Львів: Каменяр, 1988. – 96 с.
2. Андриєнко Т.Л., Попович С.Ю. Современное состояние и охрана редких сообществ *Cladium mariscus* и *Schoenus ferrugineus* на Украине // Ботан. журн. – 1986. – 71, № 4. – С. 557-561.
3. Андриєнко Т.Л., Прядко О.І. Рослинний світ проектного Дермансько-Мостівського регіонального ландшафтного парку // Дермансько-Мостівський регіональний ландшафтний парк: проблеми становлення. – Київ: Карбон, 2001. – С. 74-81.
4. Барбарич А.І. Фрагменти рослинності боліт перехідного типу на межі Волинського Лісостепу та Малого Полісся УРСР // Укр. ботан. журн. – 1966. – 23, № 1. – С. 104-106.
5. Брадїс Є.М. Рослинний покрив боліт УРСР // Болота УРСР. – Київ: Наук. думка, 1969. – С. 34-133.
6. Дермансько-Мостівський регіональний ландшафтний парк: проблеми становлення. – Київ: Карбон, 2001. – 136 с.
7. Дідух Я.П., Плюта П.Г. Фітоіндикація екологічних факторів. – Київ, 1994. – 280 с.
8. Мельник В.І., Савчук Р.І., Баточенко В.М. Фітосозологічна оцінка унікального ландшафтного екотону на межі Волино-Поділля і Малого Полісся та шляхи поліпшення його охорони // Заповідна справа в Україні на межі тисячоліть (сучасний стан, проблеми і стратегія розвитку). – Київ, 1999. – С. 140-145.

НПП Деснянсько-Старогутський

Історія заповідання на сучасній території національного природного парку “Деснянсько-Старогутський” (далі НППДС) бере початок з 1970 р., коли була оголошена пам’ятка природи місцевого значення “Ділянка лісу” в кв. 94 Старогутського лісництва на площі 39,7 га. Вона увійшла до території створеного у 1987 р. заказника загальнодержавного значення “Старогутський” (693 га). У 1990 р. його розширюють до 3192 га. Заказник займав прилеглу до села територію Старогутського лісового масиву. У 1994 р. землі Старогутського лісництва зарезервовано з метою створення тут заповідника “Старогутський” на площі 7300 га, передбаченого у проектах перспективної мережі заповідних територій (Перспективная ..., 1987). Однак необхідність заповідання природних комплексів у заплаві р. Десни створила потребу проголошення саме національного природного парку з новою назвою “Деснянсько-Старогутський”. Його і було створено Указом Президента України 23 лютого 1999 р. на площі 16215,1 га. НПП підпорядковано Мінприроди.

Територія НППДС знаходиться на сході Поліського краю і за фізико-географічним районуванням (Екологічна енциклопедія, 2006) належить до Новгород-Сіверського Полісся.

НППДС репрезентує основні типи ландшафтів: алювіально-зандрові рівнини, терасові піщані рівнини, заплави. НППДС розташований на самому сході Українського Полісся, і клімат тут більш континентальний, що виражається в меншій кількості опадів, у більш суворій зимі, збільшенні вірогідності пізньовесняних заморозків. По території протікає велика річка Десна та її ліві притоки Свига і Знобівка. До системи останньої належать також Чернь та Улиця (праві притоки). Рельєф території НППДС типовий для Полісся. Це низовина з рівнинною, іноді слабохвилястою, поверхнею, що має загальний ухил на захід – до р. Десни. Абсолютні висоти складають від 124 м у заплаві р. Десна в районі с. Очкине до 163 м на північ від с. Стара Гута.

За особливостями ландшафтів, рослинності, використання та режимів охорони на території парку чітко простежуються дві ділянки: західна Придеснянська та східна Старогутська. Придеснянська ділянка витягнута з півночі на південь вздовж лівого берега р. Десни. Вона складається з восьми окремих територій складної форми. Старогутська ділянка – це дещо витягнутий із заходу на схід суцільний масив, зайнятий переважно лісами.

На морено-зандровій рівнині та на надзаплавних терасах річок ґрунтовий покрив утворюють дерновослабо- та середньопідзолисті

піщані та супіщані оглеєні ґрунти. У безстічних і слабостічних низинах формуються торфові і торфово-болотні ґрунти і торфовища. Болотні ґрунти перехідного типу формуються у замкнутих зниженнях серед вирівняних місцевостей із послабленим притоком ґрунтових вод, а болотні ґрунти низинного типу – у проточних пониженнях вздовж терас річкових долин та в улоговинах стоку. У заплаві Десни представлені різноманітні ґрунти від алювіально-дернових глейових у зниженнях до алювіально-дерново-зернистих суглинкових з розвинутим перегнійним горизонтом – на гривах і вирівняних дренажних ділянках. У притерасній частині представлені торфово-болотні ґрунти і типові низинні торфовища.

Перші відомості про рослинний покрив території НПП знаходимо у праці П.С. Погребняка, опублікованій у 1928 р. і присвяченій лісорослинним умовам Лівобережного Полісся (Погребняк, 1993). У 60-х роках ХХ ст. виходить серія публікацій С.О. Мулярчука, присвячених поширенню на сучасній території НПП ялівця звичайного (*Juniperus communis*) і ялини європейської (*Picea abies*) (Мулярчук, 1962, 1966). В іншій його статті (1970) наведена характеристика соснових лісів Сумського Полісся. З використанням спорово-пилкового аналізу відкладів боліт Новгород-Сіверського Полісся Г.О. Пашкевич (1972) виділені фази розвитку рослинності регіону у голоцені. Д.В. Дубина та К.А. Семеніхіна дослідили водну рослинність і поширення рідкісних видів макрофітів у заплаві р. Десни біля с. Нововасилівка (Дубина, 1982; Дубина, Семеніхіна, 1978; Семеніхіна, 1979, 1982). Лучна рослинність заплави р. Знобівки описана у роботі Л.М. Сипайлової (1983). Особливості відновлення широколистяних порід у Старогутському лісовому масиві встановлені В.Г. Скляр (1998; 2003). На початку 90-х років ХХ ст. флористичні знахідки зроблені ботаніками Сумського педагогічного інституту ім. А.С. Макаренка, результати яких опубліковані вже після створення парку (Карпенко та ін, 2002).

Цілеспрямовані флористичні дослідження на території сучасного НПП в рамках розробки проекту його створення розпочаті у 1996 р. Міжвідомчою комплексною лабораторією наукових основ заповідної справи НАН України та Мінекобезпеки України. Їх результати опубліковані у низці збірників та статей, де подано загальні риси флори і рослинності (Андрієнко, Прядко, 1998; Міждержавні..., 1998; Заповідні ..., 2001), відомості про поширення рідкісних видів (Скляр Ю., 1998; Лукаш, та ін, 1998; Панченко, 1999). Після створення НППДС здійснено інвентаризацію флори його території (Панченко, 2005 б), при цьому виявлено 2 нові для флори України види судинних рослин (Данилик, Панченко, 2001; Панченко, Мосякін, 2005).

Створено гербарій (Панченко, 2003). Досліджено флору мохоподібних (Вірченко, Панченко, 2005), грибів (Дудка та ін., 2009). Є відомості про альгофлору (Ліліцька, Капустін, 2007; Царенко, 1986; Швед, 2003, 2008). Описано типові та рідкісні рослинні угруповання (Панченко, Онищенко, 2003 а, б; Панченко, 2001; Панченко, Лукаш, Чорноус, 2006) Досліджено репрезентативність природних комплексів НППДС щодо Новгород-Сіверського Полісся і запропоновано концепцію екологічної мережі регіону (Екологічна..., 2003). Вивчаються різні аспекти синантропізації флори (Панченко, 2005 а, б; 2009). Нині провідним напрямком ботанічних досліджень у НППДС є екологія популяцій рослин (Коваленко, 2001, 2005, 2006, 2007; Панченко, Чорноус, 2005; Панченко, Рак, 2007; Панченко, 2006, 2007).

Ліси на території парку займають 52,9% площі (8583,9 га), лучні угруповання (сіножаті та пасовища) – 33,0% (5315,8 га). Заболоченість території становить 4,1% (662,7 га). Під водою (річки, ставки, канали) знаходиться 2,1% території парку (350,2 га). Рівно 2% (325,4 га) території НППДС зайнято пісками, торфорозробками, кар'єрами, лісосмугами та іншими землями. Під населеними пунктами, виробничими будівлями та шляхами зайнято 1,4% (249,7 га) земель парку. Орні землі становлять 4,5% (727,4 га) території.

Переважає більшість лісів НПП знаходиться на Старогутській ділянці, де вони займають до 80% території (66% від площі лісів – соснові ліси, 9% – березово-соснові, 19% – березові, 2% – дубові, а решта – ялинові, вільхові, осикові). Болота на цій ділянці займають 7%, луки – 12%.

Найбільшу площу займають ліси з переважанням в деревостані сосни звичайної (*Pinus sylvestris*). В трав'яно-чагарничковому ярусі найчастіше домінують чорниця (*Vaccinium myrtillus*), молінія голуба (*Molinia caerulea*) та зелені мохи (ас. *Peucedano-Pinetum*, ас. *Molinio-Pinetum*). Характерними для парку є соснові ліси більш континентального характеру, характерні види яких – вероніка сива (*Veronica incana*), герань криваво-червона (*Geranium sanguineum*), нечуйвітер зонтичний (*Hieracium umbellatum*), скорзона низька (*Scorzonera humilis*) (ас. *Veronico incanae-Pinetum*).

У трав'яному ярусі дубових (*Quercus robur*) лісів (ас. *Mercurialo-Quercetum*) домінує осока волосиста (*Carex pilosa*), а у вільшняках (*Alnion glutinosae*) – кропива жабрійолиста (*Urtica galeopsifolia*), рідше гадючник в'язолистий (*Filipendula ulmaria*) та очерет звичайний (*Phragmites australis*). Близько 10% площі займають культури сосни звичайної (*Pinus sylvestris*) на багатих ґрунтах з домінуванням у ярусі підліску ліщини звичайної (*Corylus avellana*) і переважанням у трав'яно-чагарничковому ярусі неморальних видів.

У Придеснянській ділянці парку лісова рослинність у заплаві р. Десни представлена невеличкими (рідко більше 1-2 га) перелісками. На надзаплавних терасах існує низка лісових урочищ, які, однак, не увійшли до складу НПП. Переважно по їх краях охороняються ділянки, де представлені молоді та середньовікові культури сосни звичайної з розрідженим трав'яно-чагарничковим ярусом та з домінуванням малини (*Rubus idaeus*), орляка звичайного (*Pteridium aquilinum*), костриці червоної (*Festuca rubra*), мітлиці велетенської (*Agrostis gigantea*). Лісоутворюючими породами у заплавах лісах є осика (*Populus tremula*), рідше дуб звичайний (*Quercus robur*) та ясен звичайний (*Fraxinus excelsior*) з участю в'язів гладкого (*Ulmus laevis*) та граболистого (*U. minor*), клена гостролистого (*Acer platanoides*). Домінантами трав'яного ярусу виступають ожина сиза (*Rubus caesius*), конвалія звичайна (*Convallaria majalis*), яглиця звичайна (*Aegopodium podagraria*). Біля підніжжя борової тераси заплави р. Десни є невеликі ділянки деревостанів вільхи чорної (*Alnus glutinosa*), де у трав'яному ярусі домінують безщитник жіночий (*Athyrium filix-femina*), кропива дводомна (*Urtica dioica*) та гадючник в'язолистий (*Filipendula ulmaria*).

У Старогутській ділянці луки поширені в заплаві р. Улиця, на осушених землях та по краях боліт. За площею переважають торф'яністі луки з домінуванням щучника дернистого (*Deschampsia cespitosa*), осоки чорної (*Carex nigra*) та медової трави шерстистої (*Holcus lanatus*). Значні площі займають справжні луки, на яких домінують костриця червона (*Festuca rubra*), тонконіг лучний (*Poa pratensis*), а також пустищні угруповання, утворені мітлицею тонкою (*Agrostis capillaris*) і біловусом стиснутим (*Nardus stricta*).

У Придеснянській ділянці НППДС основу рослинного покриву складають луки. В заплаві р. Десни луки використовуються як сіножаті і (рідше) пасовища. За площею переважають угруповання китника лучного (*Alopecurus pratensis*), очеретянки звичайної (*Phalaroides arundinacea*), осоки гострої (*Carex acuta*). Поширені також справжні луки з домінуванням мітлиці велетенської (*Agrostis gigantea*), костриць червоної (*Festuca rubra*) і лучної (*F. pratensis*) та торф'яністі луки щучника дернистого (*Deschampsia cespitosa*), осоки лисячої (*Carex vulpina*), мітлиці собачої (*Agrostis canina*). По високих прируслових валах трапляються остепнені луки з мітлицею виноградниковою (*Agrostis vinealis*). На плакорних ділянках післялісові луки на піщаних ґрунтах здебільшого мають пасовищний режим використання. Домінантами на дренажних ділянках є мітлиця тонка (*Agrostis capillaris*), костриця червона (*Festuca rubra*), а в замкнутих та проточних зниженнях – щучник дернистий

(*Deschampsia cespitosa*). Тут в умовах зменшення пасовищного навантаження в останні роки поширюється високотрав'я: гадючник в'язолистий (*Filipendula ulmaria*) та кропива жабрійолиста (*Urtica galeopsifolia*), відбувається заростання кущами верб попелястої (*Salix cinerea*) та тритичинкової (*S. triandra*).

Заболоченість Старогутської ділянки парку становить більше 7%. За площею переважають купинні болота з домінуванням осоки ситничковидної (*Carex juncella*). Вони розміщені в середній та нижній течії улоговин стоку, що тягнуться майже через всю ділянку. Серед цих угруповань трапляються фрагменти боліт з домінуванням очерету звичайного (*Phragmites australis*), осок пухирчастої (*Carex vesicaria*) та здutoї (*C. rostrata*), хвоща річкового (*Equisetum fluviatile*). Останні два угруповання часто трапляються невеличкими ділянками в заплавах малих річок. Лісові евтрофні болота представлені невеличкими ділянками вільшняків з домінуванням у трав'яному ярусі теліптерису болотного (*Thelypteris palustris*) та очерету звичайного (*Phragmites australis*), розташовані у заплавах малих річок та серед трав'яних боліт. Не менше 15% площі боліт в Старогутській ділянці парку займають мезо- та оліготрофні болота. Це переважно замкнуті западини та верхів'я улоговин стоку. В деревостані лісових та рідколісних мезотрофних боліт деревостан утворений березою пухнастою (*Betula pubescens*) та сосною звичайною (*Pinus sylvestris*), а у трав'яно-чагарничковому ярусі домінують пухівка піхвова (*Eriophorum vaginatum*), осока пухнатоплода (*Carex lasiocarpa*), рідко очерет звичайний. Суцільний ярус утворюють сфагнові мохи. На трав'яно-сфагнових мезотрофних болотах домінують осоки пухнатоплода (*Carex lasiocarpa*) і здута (*C. rostrata*), пухівки вузьколиста (*Eriophorum angustifolium*) і піхвова (*E. vaginatum*). Оліготрофні болота на території парку розташовані на крайній межі свого поширення, тому не відрізняються різноманітністю і мають збіднений флористичний склад порівняно з такими болотами західних регіонів України. Типова будова їх ценозів така: розріджений деревостан утворений березою пухнастою та сосною звичайною; у трав'яно-чагарничковому ярусі домінують пухівка піхвова (*Eriophorum vaginatum*) та журавлина болотна (*Oxycoccus palustris*). Моховий покрив утворений сфагновими мохами секції *Cuspidata*.

У заплаві р. Десни найбільш поширені мінеральні болота, де домінують лепешняк великий (*Glyceria maxima*) та осока гостра (*Carex acuta*). У притерасній частині заплави трапляються лісові болота з вільхою чорною у деревостані та теліптерисом болотним (*Thelypteris palustris*) і безщитником жіночим (*Athyrium filix-femina*) у трав'яному ярусі.

Прибережно-водна рослинність в Старогутській ділянці представлена вузькими смугами заростей очерету звичайного (*Phragmites australis*), лепешняку великого (*Glyceria maxima*), стрілолисту стрілолистого (*Sagittaria sagittifolia*) та рогозу широколистого (*Typha latifolia*) вздовж крутих берегів малих річок та каналів. У складі водної рослинності на території цієї ділянки парку в річках типовими є угруповання елодеї канадської (*Elodea canadensis*), глечиків жовтих (*Nuphar lutea*), а у меліоративних каналах – ряски малої (*Lemna minor*), спіродели багатокореневої (*Spirodela polyrrhiza*), пухирника звичайного (*Utricularia vulgaris*).

Велика кількість різноманітних за швидкістю течії, характером дна та особливостями водного режиму водойм у Придеснянській частині парку зумовлює високе різноманіття водної та прибережно-водної рослинності. Типовими для цієї ділянки парку є прибережні угруповання осоки гострої (*Carex acuta*), лепешняку великого (*Glyceria maxima*), комишу озерного (*Scirpus lacustris*), хвоща річкового (*Equisetum fluviatile*), стрілолисту стрілолистого (*Sagittaria sagittifolia*) та водні глечиків жовтих (*Nuphar lutea*), латаття сніжно-білого (*Nymphaea candida*), рдесників пронизанолистого (*Potamogeton perfoliatus*) та блискучого (*P. lucens*), водяного різака алоеvidного (*Stratiotes aloides*).

Синантропна рослинність на території парку представлена перелогамі (угруповання пирію повзучого (*Elytrigia repens*), мітлиці велетенської (*Agrostis gigantea*), злинок канадської (*Conyza canadensis*)), агроценозами (найбільш поширені типи забур'яненості однорічно-довгочореневищний та однорічний), збитими пасовищами, рудеральними угрупованнями населених пунктів, узбіч доріг тощо.

До Зеленої книги України занесені угруповання з домінуванням латаття сніжно-білого (*Nymphaea candida*), плавуна щитолистого (*Nymphoides peltata*), сальвінії плаваючої (*Salvinia natans*), водяного горіха плаваючого (*Trapa natans*) та глечиків жовтих (*Nuphar lutea*).

Флора судинних рослин НППДС налічує 798 видів, 402 роди та 109 родин. У систематичній структурі флори перші три позиції займають родини Айстрові (*Asteraceae*), Злакові (*Poaceae*) та Розові (*Rosaceae*). Родина Осокових (*Cyperaceae*) займає четверту позицію, що не характерно для флор заповідників і національних природних парків Полісся і наближує флору НППДС до більш південних флор. У флорі НППДС найбільшу частку складають лісові види (272; 34,2%). Лучні види разом становлять 24,4% флори (195). Синантропні види за кількістю посідають третє місце (155; 19,4%). Водно-болотні види займають четверте місце. Вони складають 14,8% флори НППДС (118 видів). Псамофітних видів (борова та алювіальна еколого-ценотичні

групи) 6,9% від загальної кількості видів у флорі. Рівень синантропізації флори НППДС є достатньо високим. Синантропний елемент налічує 304 види (38,09%), з них 170 апофітів та 134 видів адвентивних рослин (Панченко, 2005; Фіторізноманіття, 2006).

Флора мохоподібних становить 103 види, з них 93 види мохів та 10 – печіночники (Вірченко, Панченко, 2005).

Мікобіота НППДС становить 633 види грибів і грибоподібних організмів, які належать до 278 родів, 114 родин і 31 порядку. 47 видів є представниками грибоподібних організмів з відділу Мухомусота (царство Protozoa), а 586 видів справжніх грибів з царства Fungi sensu stricto. Новими для України виявилися 36 видів (Дудка та ін., 2009). Досі відомо про 82 види лишайників з території НППДС, які належать до 35 родів, 19 родин (Зеленко, 2005; Редченко, 2007).

Із занесених до III видання Червоної книги України у флорі НППДС нараховується 33 види:

- альдрованда пухирчаста (*Aldrovanda vesiculosa* L.) – у затоках р. Десна на мілководді в угрупованнях плавуна щитолистого (*Nymphoides peltata*) (Дубина, 2006, стор. 164);
- баранець звичайний (*Huperzia selago* (L.) Bernh. ex Schrank et Mart.) – у Старогутському лісовому масиві 9 клонів: у сосновому лісі крушиново-чорницевому (1 клон; кв. 111), у культурах сосни з підліском з ліщини рідкотравних (1 клон; кв. 96), чорницевих (1 клон; кв. 35), зірочникових (6 клонів; кв. 98) (Панченко, 2006);
- борідник паростковий (*Jovibarba sobolifera* (Sims) Opiz) – у Старогутській частині у соснових лісах зеленомохових, злакових та лишайникових на боровій терасі р. Улиця на схід від с. Улиця (площа популяції більше 10 га, чисельність кілька сотень тисяч особин), вирощується на могилах кладовищ у селах Улиця та Стара Гута;
- верба лапландська (*Salix lapponum* L.) – у Старогутському лісовому масиві трапляються поодинокі кущі на трав'яних болотах у кварталах 85 та 104;
- верба Старке (*Salix starkeana* Willd.) – у Придеснянській ділянці на притерасному болоті поблизу південної межі парку і у Старогутській на торф'янистих луках у кв. 31, 32, 35, 79 та 104;
- верба чорнична (*Salix myrtilloides* L.) – у Старогутському лісовому масиві на мезо-оліготрофній ділянці Коровицького болота (кв. 6), а також на еумезотрофному болоті у кв. 105;
- водяний горіх плаваючий (*Trapa natans* L.) – у озерах заплави р. Десни, де формує монодомінантні угруповання на ділянках з мулистим дном на глибинах 50-200 см;

- гніздівка звичайна (*Neottia nidus-avis* (L.) Rich.) – у південній та східній частинах Старогутського лісового масиву у соснових лісах ліщинових (культурах) на місці дубово-соснових та дубових лісів;

- гронянка багатороздільна (*Botrychium multifidum* (S.G. Gmel.) Rupr.) – у Придеснянській ділянці у кленовому лісі ліщиново-конвалієвому у заплаві р. Десни в ур. “Уборок”, що за 3 км на північ від с. Очкіне; у Старогутському лісовому масиві на узліссі соснового лісу ліщинового (кв. 13);

- гудайєра повзуча (*Goodyera repens* (L.) R.Br.) – у кв. 94 Старогутського лісового масиву, популяція чисельністю більше 170 тис. раметів на площі 18,4 га у ялиново-сосновому лісі (Панченко, Рак, 2007);

- діфазіаструм Зейлера (*Diphasiastrum zeilleri* (Rouy) Holub) – у Старогутському лісовому масиві у соснових лісах зеленомохових (кв. 26, 45, 89, 105, 123 та 124) (Лукаш та ін., 1998; Панченко, Черноус, 2005);

- діфазіаструм сплюснутий (*Diphasiastrum complanatum* (L.) Holub) – у Старогутському лісовому масиві у сосновому лісі зеленомоховому (кв. 5) і у дубово-сосновому лісі чорницевому (кв. 105) (Лукаш та ін., 1998; Панченко, Черноус, 2005);

- зозуліні сльози яйцевидні (*Listera ovata* (L.) R.Br.) – одне місцезнаходження у кв. 85 Старогутського лісового масиву на краю сосново-березового лісу біля евтрофного болота;

- коручка болотна (*Epipactis palustris* (L.) Crantz) – на заростаючих торф'янистих луках з домінуванням щучника дернистого у кв. 31 Старогутського лісового масиву;

- коручка темночервона (*Epipactis atrorubens* (Hoffm. ex Bernh.) Besser) – у Старогутському лісовому масиві значно рідше, ніж попередній вид, у тих же місцезростаннях;

- коручка чемерниковидна (*Epipactis helleborine* (L.) Crantz) – у Старогутській та Придеснянській ділянках переважно у похідних угрупованнях – культурах сосни звичайної на місці дубово-соснових та дубових лісів;

- лілія лісова (*Lilium martagon* L.) – два місцезнаходження виду: у кв. 94 Старогутського лісового масиву у сосновому лісі ліщиновому та в ур. Уборок у заплаві р. Десни на узліссі широколистяного лісу;

- любка дволиста (*Platanthera bifolia* (L.) Rich.) – спорадично у південній та східній частинах Старогутського лісового масиву у похідних соснових лісах ліщинових, березових лісах та на узліссях;

- любка зеленоквітова (*Platanthera chlorantha* (Cust.) Rchb.) – у Старогутському лісовому масиві у соснових лісах ліщинових, березняках, по узліссях;
- осока Буксбаума (*Carex buxbaumii* Wahlenb.) – у заплаві р. Десна на луці з домінуванням мітлиці тонкої (*Agrostis capillaris*), за 4-5 км на північ від с. Очкине;
- осока буріюча (*Carex brunnescens* (Pers.) Poiret) – у Старогутському лісовому масиві у соснових лісах у кв. 60, 62, 94, 112 та 113 (Данилик, Панченко, 2001);
- осока кулястоподібна (*Carex globularis* L.) – у Старогутському лісовому масиві (кв. 79) у замкнутому заболоченому зниженні, зайнятому вільшняком, серед соснових лісів;
- осока піхвова (*Carex vaginata* Tausch) – у Старогутському лісовому масиві поодинокі і групами у кв. 85, 92, 106, 112, 113, 121, 126, де зростає у дубових, соснових та березових лісах;
- осот різнолистий (*Cirsium heterophyllum* (L.) Hill.) – у Старогутському лісовому масиві на торф'янистих луках на екотоні між сосновими лісами та вільшнями та у заростях чагарників у кв. 57 та 84 на площі кілька сотень квадратних метрів;
- пальчатокорінник м'ясочервоний (*Dactylorhiza incarnata* (L.) Soó) – у Старогутському лісовому масиві на лучно-болотних ділянках формує численні популяції (кв. 7, 31, 32, 104 у заплаві р. Улиця); у Придеснянській ділянці на луках у заплаві р. Сви́га та біля сіл Червоне й Красноя́рське;
- пальчатокорінник плямистий (*Dactylorhiza maculata* (L.) Soó) – у Старогутському лісовому масиві на лучно-болотних ділянках у кв. 7 та у заплаві р. Улиця;
- пальчатокорінник Фукса (*Dactylorhiza fuchsii* (Druce) Soó) – на лучно-болотних ділянках у кв. 114 Старогутського лісового масиву, у заплаві р. Улиця та у Придеснянській ділянці на вологих луках у заплаві р. Сви́ги (окоп. с. Журавка);
- півники сибірські (*Iris sibirica* L.) – у Придеснянській ділянці спорадично на луках, по чагарниках та на узліссях в заплаві р. Десни;
- плавун щитolistий (*Nymphoides peltata* (S.G.Gmel.) O.Kuntze) – в Придеснянській ділянці в великих заплавах озерах Малі Баги, Синичкине, в рукавах р. Десни біля ур. “Очкинська дача” і на південній околиці с. Очкине;
- пухирник малий (*Utricularia minor* L.) – у кар'єрах на місці видобування торфу на південь від с. Боровичі;
- сальвінія плаваюча (*Salvinia natans* (L.) All.) – у заплаві Десни у непроточних водоймах глибиною 50–130 см з мулистим

дном, окремих ділянках є співдомінантом разом із ряскою малою та спіроделою багатокореневою, чисельність в різні роки істотно коливається в залежності від погодно-кліматичних умов;

- сон розкритий (*Pulsatilla patens* (L.) Mill.) – в центральній частині Старогутського лісового масиву, зокрема у кварталах 4, 37, 60, 64, 65, 67, 68, 88, 92;
- шолудивник королівський (*Pedicularis sceptrum-carolinum* L.) – у кв. 103 та 104 Старогутського лісового масиву, на болотистих луках і евтрофних болотах (Панченко, 1999).

Видів, що занесені до Додатку I Бернської конвенції на території НППДС виявлено 6: альдрованда пухирчаста (*Aldrovanda vesiculosa*), сальвінія плаваюча (*Salvinia natans*), водяний горіх плаваючий (*Trapa natans*), сон розкритий (*Pulsatilla patens*), гронянка багатороздільна (*Botrychium multifidum*) та юринія волошковидна (*Jurinea cyanoides* (L.) Rchb.). Перші п'ять занесені до Червоної книги України і їх поширення аналізується вище. Юринія волошковидна виявлена у Старогутському лісовому масиві (кв. 29) у сосновому лісі зеленомоховому. Видів, занесених до Європейського червоного списку та Червоного списку МСОП, на території НППДС не виявлено.

У складі флори НППДС є три види, внесені до Додатку IIb Директиви Європейського Союзу по охороні біотопів і видів: альдрованда пухирчаста, юринія волошковидна та парило волосисте (*Agrimonia pilosa* Ledebour). Останній вид зрідка трапляється у світлих лісах, на узліссях та на луках Старогутської та Придеснянської ділянок НППДС.

Відразу після створення НППДС постало питання про розширення його території, оскільки лісові урочища “Нововасилівське”, “Острів”, “Очкинська дача”, “Мерзлик” та “Радгоспний бір”, загальною площею майже 2,5 тис. га, не увійшли до його складу. Внаслідок цього територія Придеснянської ділянки втратила цілісність і не включає типової для борової тераси рослинності.

Основним завданням охорони видового різноманіття рослин у Придеснянській ділянці є раціональне використання природних ресурсів. Землі тут знаходяться переважно у сільськогосподарському використанні. Вони слугують сіножатями та пасовищами. Догляд за цими угіддями не проводиться, допускається перевипас, поширення бур'янів. Найбільш порушеною територією Придеснянської ділянки НППДС є село Нововасилівка з розташованими навколо орними землями.

Для Старогутської ділянки НППДС важливою є проблема відтворення корінних деревостанів. Внаслідок інтенсивної господарської діяльності мішані та широколистяні ліси з участю дуба, липи, клена заміщені культурами сосни. Нині вони є сосновими лісами ліщиновими, флористичний склад яких складають характерні види широколис-

тяних лісів (Панченко, Онищенко, 2003 а). Створення культур сосни на місці широколистяних та мішаних лісів призводить до зникнення в першу чергу видів світлих дубових лісів (дзвоників оленячих (*Campanula cervicaria*), рутвиці орликолистої (*Thalictrum aquilegiifolium*), дроку германського (*Genista germanica*), серпію фарбувального (*Serratula tinctoria*), первоцвіту весняного (*Primula veris*)), весняних ефемероїдів, низки видів орхідей. Натомість створюються умови для інвазій нітрофільних видів. Також актуальним завданням для Старогутської ділянки НППДС є збереження лучних ділянок на колишніх сіножатях серед лісів навколо боліт. Нині тут відбувається заболочування і заростання лісом, що призводить до зменшення чисельності рідкісних лучних видів рослин.

Заповідна зона займає площу 2357,4 га і включає озера Великі та Малі Баги у заплаві р. Десни (40,4 га) та північну частину Старогутського лісового масиву (2317 га). Зона регульованої рекреації є найбільшою (7803,4 га). Вона рівномірно розподілена між Старогутською та Придеснянською частинами. В господарській зоні розміщується 2 населені пункти, орні землі, перелоги та пасовища, що інтенсивно використовуються. Переважна більшість земель господарської зони розташовані у Придеснянській частині парку. Ця зона займає площу 6052,3 га, а зона стаціонарної рекреації – 2,0 га.

В межах НППДС у лівобережній частині заплави р. Десни у 2004 р. проголошене водно-болотне угіддя міжнародного значення “Заплава Десни” на площі 4270 га.

З 2009 р. НППДС є ядром біосферного резервату “Деснянський”. Територія біосферного резервату охоплює північну частину Середино-Будського району Сумської області і північно-східну – Новгород-Сіверського району Чернігівської області. Загальна площа БР “Деснянський” становить 70748 га. Природне ядро, де запроваджено абсолютно заповідний режим, має площу 2397 га. Це заповідна зона НППДС та пам’ятка природи загальнодержавного значення “Мурав’ївська” (40 га). Буферною зоною є територія НПП “Деснянсько-Старогутський” (крім заповідної) загальною площею 13156 га. Транзитна зона, або зона співробітництва, має площу 55195 га.

Створений на базі НППДС біосферний резерват “Деснянський” в перспективі розглядається як українська ділянка транскордонного біосферного резервату в басейні р. Десни (Україна – Росія). З російського боку до його складу має увійти біосферний резерват “Неруссо-Деснянське полісся”.

Список літератури

1. Андрієнко Т.Л., Прядко О.І. Рослинний світ проектованого Деснянсько-Старогутського національного природного парку // Актуальні проблеми створення Деснянсько-Старогутського національного природного парку та шляхи їх вирішення. Мат-ли наук.-практ. семінару (Середина Буда, 19-20 листопада 1997 р.). – Київ, 1998. – С. 62-69.
2. Вірченко В.М., Панченко С.М. Мохоподібні національного природного парку “Деснянсько-Старогутський” (Сумська обл., Україна) // Чорноморський ботан. журн. – 2005. – 1, № 2. – С. 92-99.
3. Данилик І.М., Панченко С.М. *Carex brunnescens* (Pers.) Poiret (Cyperaceae Juss.) – новий вид флори України // Укр. ботан. журн. – 2001. – 58, № 1. – С. 73-77.
4. Дубина Д.В. Распространение, экология и ценология *Trapa natans* (Trapaceae) на Украине // Ботан. журн. – 1982. – 67, № 5. – С. 659-667.
5. Дубина Д.В. Вища водна рослинність / Рослинність України. – К.: Фітосоціоцентр, 2006. – 412 с.
6. Дубина Д.В., Семеніхіна К.А. *Trapa natans* L. на Десні // Укр. ботан. журн. – 1978. – 35, № 4. – С. 371-374.
7. Дудка І.О. та ін. Гриби та грибоподібні організми національного природного парку “Деснянсько-Старогутський”. – Суми: Університетська книга, 2009 (у друці).
8. Екологічна мережа Новгород-Сіверського Полісся / Панченко С.М., Андрієнко Т.Л., Гаврись Г.Г., Кузьменко Ю.В. – Суми: Університетська книга, 2003. – 92 с.
9. Заповідні скарби Сумщини / Під заг. ред. д.б.н. Т.Л. Андрієнко. – Суми: Джерело, 2001. – 208 с.
10. Зеленко С.Д. Конспект флори лишайників НПП “Деснянсько-Старогутський” // Літопис природи НПП “Деснянсько-Старогутський”. – Т. 4. – 2005. – С. 53-57.
11. Карпенко К.К., Родінка О.С., Вакал А.П., Книш М.П. До характеристики природно-заповідного фонду басейну р. Івотки в Сумській області // Екологічні дослідження річкових басейнів Лівобережної України. Зб. наук. праць (За мат. Всеукр. наук.-практ. конф., м. Суми, 14-16 листопада 2002 р.). Суми: СумДПУ ім. А.С. Макаренка, 2002. – С. 149-154.
12. Коваленко І.М. Популяції *Vaccinium vitis-idaea* L. в лісах Деснянсько-Старогутського національного природного парку // Укр. ботан. журн. – 2001. – 59, № 5. – С. 535-541.
13. Коваленко І.М. Структура популяцій домінантів трав’яно-чагарничкового ярусу в лісових фітоценозах Деснянсько-Старогутського національного природного парку. 1. Онтогенетична структура // Укр. ботан. журн. – 2005. – 62, № 5. – 707-714.
14. Коваленко І.М. Структура популяцій домінантів трав’яно-чагарничкового ярусу в лісових фітоценозах Деснянсько-Старогутського

національного природного парку. Віталітетна структура // Укр. ботан. журн. – 2006. – 63, № 3. – 376-383.

15. Коваленко І.М. Прогноз стану популяцій рослин трав'яно-чагарничкового ярусу в лісових фітоценозах на основі кореляційно-регресійної моделі // Укр. ботан. журн. – 2007. – 64, № 3. – 411-417.

16. Ліліцька Г.Г., Капустін Д.О. Систематичний список водоростей, знайдених у НПП “Деснянсько-Старогутський” // Літопис природи НПП “Деснянсько-Старогутський”. – Т. 6. – 2007. – С. 79-82.

17. Лукаш О.В., Карпенко Ю.О., Прядко О.І. *Diphasiastrum complanatum* (L.) Holub та *D. zeilleri* (Rouy) Holub на Лівобережному Поліссі // Укр. ботан. журн. 1998. – 55, № 4. – С. 410-413.

18. Міждержавні природно-заповідні території України / Під заг. ред. Т.Л. Андрієнко. – К., 1998. – 132 с.

19. Мулярчук С.О. Поширення ялівця звичайного (*Juniperus communis* L.) на Лівобережному Поліссі // Укр. ботан. журн. – 1962. – 19, № 6. – С. 97-99.

20. Мулярчук С.О. Сучасний стан природних лісостанів ялини європейської на Лівобережному Поліссі // Укр. ботан. журн. – 1966. – 23, № 3. – С. 111-116.

21. Мулярчук С.О. Соснові ліси Сумського Полісся // Укр. ботан. журн. – 1970. – 27, № 6. – С. 726-730.

22. Панченко С.М. Рідкісні види Старогутського лісового масиву (Сумська область) // Укр. ботан. журн. – 1999. – 56, № 1. С. 22-23.

23. Панченко С.М. Рослинність Старогутського лісового масиву // Укр. ботан. журн. – 2001. – 58, № 6. – С. 684-693.

24. Панченко С.М. Гербарій НПП “Деснянсько-Старогутський” // Вісник Луганського державного педагогічного університету ім. Тараса Шевченка. – 2003. – № 11 (67). – С. 29-32.

25. Панченко С.М. Інвазійна спроможність північноамериканського виду *Conyza canadensis* (L.) Cronq. в НПП “Деснянсько-Старогутський” // Укр. ботан. журн. – 2005 а. – 62, № 4. – С. 548-557.

26. Панченко С.М. Флора національного природного парку “Деснянсько-Старогутський” та проблеми охорони фіторізноманіття Новгород-Сіверського Полісся / За заг. ред. д.б.н. С.Л. Мосякіна. – Суми: ВТД “Університетська книга”, 2005 б. – 170 с.

27. Панченко С.М. Особенности вегетативного размножения клонов *Hyperzia selago* (Hyperziaceae) на востоке Полесской низменности // Ботан. журн. – 2006. – 91, № 5. – С. 716-728.

28. Панченко С.М. Неразрушающие методы морфометрического анализа редких растений и их применение на примере *Hyperzia selago* (Hyperziaceae) // Заповідна справа в Україні. – 2007. – Т. 13. – Вип. 1-2. – С. 106-110.

29. Панченко С.М. Еколого-ценотична приуроченість адвентивного виду *Axiris amaranthoides* L. (Chenopodiaceae) у національному

природному парку “Деснянсько-Старогутський” // Укр. ботан. журн. – 2009. – 66, № 2. – С. 171-178.

30. Панченко С.М., Лукаш О.В., Чорноус О.П. Весняні ефемероїди листяних лісів Лівобережного Полісся // Укр. ботан. журн. – 2006. – 63, № 5. – С. 671-680.

31. Панченко С.М., Мосякін С.Л. *Axiris amaranthoides* L. (Chenopodiaceae Vent) – новий адвентивний вид флори України // Укр. ботан. журн. – 2005. – 62, № 2. – С. 213-217.

32. Панченко С.М., Онищенко В.А. Союзи *Dicrano-Pinion* Libb. 1933 і *Pino-Quercion* Medw.-Korn. 1959 в Деснянсько-Старогутському НПП // Рослинність хвойних лісів України. Матеріали робочої наради (Київ, листопад, 2003). – К.: Фітосоціоцентр, 2003 а. – С. 146-167.

33. Панченко С.М., Онищенко В.А. Дубові ліси Старогутського лісового масиву // Заповідна справа в Україні. – 2003 б. – Т. 9. – Вип. 2. – С. 11-16.

34. Панченко С.М., Рак О.О. Популяція *Goodyera repens* (L.) R. Br. (Orchidaceae) у національному природному парку “Деснянсько-Старогутський” // Укр. ботан. журн. – 2007. – 64, № 4. – С. 526-533.

35. Панченко С.М., Чорноус О.П. Вікова та віталітетна структура популяцій *Diphasiastrum complanatum* s.l. у НПП “Деснянсько-Старогутський” // Укр. ботан. журн. – 2005. – 62, № 5. – С. 698-706.

36. Пашкевич Г.О. До історії рослинності Новгород – Сіверського Полісся в голоцені // Укр. ботан. журн. – 1972. – 57, № 2. – С. 177-184.

37. Перспективная сеть заповедных объектов Украины / Под общ. ред. Ю.Р. Шеляга-Сосонко. – К.: Нук. думка, 1987. – 292 с.

38. Погребняк П.С. Лісова екологія і типологія лісів. Вибрані праці. – К.: Наук думка, 1993. – 496 с.

39. Семеніхіна К.А. Нові місцезнаходження рідкісних видів у заплавах водойм річки Десни // Укр. ботан. журн. – 1979. – 36, № 3. – С. 214-218.

40. Семеніхіна К.А. Водна рослинність р. Десни та водойм її заплави в межах УРСР // Укр. ботан. журн. – 1982. – 39, № 2. – С. 57-62.

41. Сипайлова Л.М. Пойменные луга Левобережного Полесья УССР, пути их улучшения и рационального использования: Автореф. дис. ... канд. биол. наук. – К., 1983. – 25 с.

42. Скляр В.Г. Особенности естественного возобновления широколиственных пород в Старогутском лесном массиве // Актуальні проблеми створення Деснянсько-Старогутського національного природного парку та шляхи їх вирішення. Мат-ли наук.-практ. семінару (Середин-Буда, 19-20 листопада 1997 р.). – К.: 1998. – С. 73-77.

43. Скляр В.Г. Екологічні зв'язки дрібного підросту деяких широколистяних порід // Укр. ботан. журн. – 2002. – 39, № 5. – С. 356-361.

44. Скляр Ю.Л. Редкие и охраняемые водные растения поймы Десны // Актуальні проблеми створення Деснянсько-Старогутського

національного природного парку та шляхи їх вирішення. Мат-ли наук.-практ. семінару (Середина-Буда, 19-20 листопада 1997 р.). – К.: 1998. – С. 77-79.

45. Редченко О.О. Нотатки щодо списку лишайників НПП “Деснянсько-Старогутський” // Літопис природи НПП “Деснянсько-Старогутський”. – Т. 6. – 2007. – С. 76-79.

46. Фіторізноманіття Українського Полісся та його охорона / Під заг. ред. Т.Л. Андрієнко. – К.: Фітосоціоцентр, 2006. – 316 с.

47. Царенко П.М. Хлорококові водорості (Chlorococcales) річок лівобережної частини Українського Полісся // Укр. ботан. журн. – 1986. – 43, № 1. – С. 61-66.

48. Швед М.Д. Материалы к флоре водорослей р. Десна // Актуальные проблемы ботаники и экологии: Мат-лы конф. молодых ученых-ботаников Украины (26-29 сентября 2003 г.). – Одеса, 2003. – 30-31.

49. Швед М.Д. Альгологические исследования водоемов Левобережного Полесья // Вісник Харк. нац. ун-ту ім. В.Н. Каразіна. Сер. біол. – 2008. – С. 37-41.

НПП Джарилгацький

Національний природний парк “Джарилгацький” (НППД) знаходиться на півдні України у Скадовському районі Херсонської області. Він створений Указом Президента України № 1045/2009 від 11 грудня 2009 р. і включає острів Джарилгач, розташований у Каркінитській затоці Чорного моря та частину Джарилгацької затоки. Підпорядкований парку Держлісагентству.

Охорона природних комплексів території НППД була започаткована ще на початку XX сторіччя шляхом створення природно-заповідних територій різного рангу. У 1923 р. о. Джарилгач було включено до заповідника “Асканія-Нова”. У 1927 створено Заповідник Надморських кіс площею біля 32000 га, до якого входили весь острів Джарилгач, частина Джарилгацької затоки, смуга акваторії шириною 1 км, а також коси “Бірючий острів” (Азовське море), Тендра і низка островів однойменної затоки. У 1933 р. заповідник було реорганізовано у Чорноморський державний заповідник, основним завданням якого була охорона птахів. У 1937 р. більшу частину природоохоронної території острова Джарилгач було вилучено і передано у користування колективного господарства. У 1951 р. тут було створено Джарилгацький ботанічний заказник загальнодержавного значення для охорони золотобородника цикадового (*Chrysopogon gryllus*) на площі 300 га.

Загальна площа парку становить 10000 га. З них 805 га, які належали до земель державного підприємства “Скадовське дослідне лісомисливське господарство”, знаходяться у Національному природному парку в постійному користуванні, а 6726 га земель цього ж господарства і 2469 га акваторії Джарилгацької затоки Чорного моря включені до складу території парку без вилучення.

За фізико-географічним районуванням (Екологічна енциклопедія, 2006) територія НППД входить до Степової зони, Південностепової підзони, Нижньодніпровської терасно-дельтової низовинної області. За геоботанічним районуванням (Національний атлас України, 2008) вона належить до Євразійської степової області, Степової підобласті, Понтичної степової провінції, Чорноморсько-Азовської підпровінції, Нижньодніпровського округу піщаних степів, пісків та плавнів.

Острів Джарилгач витягнутий із сходу на захід, його довжина становить 42 км, загальна площа 5605 га. Вузькою протокою Джарилгач з’єднаний із материковим берегом біля смт Лазурне Голопристанського району Херсонської області. За походженням Джарилгач є наносною піщано-черепашиковою косою, що утворилася у четвертинний період (Биоразнообразие..., 2000).

У геоморфологічному відношенні окремі частини острова є різними. Його широка частина в напрямку від моря до затоки представлена смугами кучугур, висота яких досягає 1-1,2 м і зменшується у напрямку останньої, та знижень між ними. Ці геокомплекси переходять у рівнинні території, що затоплюються внаслідок згинно-нагинних явищ. У північній частині острова розташовані численні, різні за розміром і глибиною, непроточні і слабопроточні озера, а також затоки із солоною водою. Західна частина острова відзначається менш піднятими і значно вужчими, ніж в східній, кучугурами і міжкучугурними зниженнями, які переходять у рівнинні ділянки, що періодично затоплюються. Південна частина острова обмежена приморським піднятим валом, північна – невисоким береговим.

Грунти острова формуються переважно на піщаних і піщано-черепашкових відкладах. Вони слабогумусовані, і вже на глибині 15-20 см змінюються корінними породами. Місцями, у зв'язку з близьким заляганням ґрунтових вод, ґрунти оглеєні. В міжкучугурних зниженнях поширені лучно-болотні засолені ґрунти, а на ділянках з постійним підтопленням – болотні засолені. Рівнинні тривало- і середньо затоплювані ділянки відзначаються солончаковими ґрунтами сульфатно-хлоридного типу засолення. Водойми характеризуються мулистими засоленими донними відкладами. Більшість водойм острова солонуватоводні. Водойми з прісною і слабосолонуватою водою приурочені до територій з найвищими кучугурами. Більшість з них влітку пересихає. На острові функціонує три артезіанських свердловини.

Ботанічні дослідження території НППД були розпочаті ще у XIX сторіччі. У різний час флору острова вивчали Й.К. Пачоський (1907), Н.О. Десятова-Шостенко (1937), Н.О. Десятова-Шостенко і Ф.Я. Левіна (1928), С.О. Іллічевський (1937), О.Е. Вирлич (1984), Д.В. Дубина, Ю.Р. Шеляг-Сосонко (1989), М.Ф. Бойко та інші (1987), М.Ф. Бойко і С.Г. Чорний (2001), Д.В. Дубина, П.А. Тимошенко (2004). Загальну характеристику рослинного покриву острова із картою навели Д.В. Дубина, Ю.Р. Шеляг-Сосонко і М.Ф. Бойко (2000). Д.В. Дубиною і Т.П. Дзюбою (2005) встановлена синтаксономічна структура рослинності острова за еколого-флористичними критеріями.

Д.В. Дубиною і Ю.Р. Шелягом-Сосонко спільно зі співробітниками Інституту зоології НАН України були проведені комплексні дослідження біорізноманіття острова. Результати цих та інших попередніх досліджень відображені в монографії “Биоразнообразие Джарилгача: современное состояние и пути сохранения” (2000). Авторами запропоновано створити на цій території національний природний парк та запропоновано схему його функціонального зонування. Також розроблено план екологічного менеджменту Джарилгацького

природного комплексу. Значна увага приділена питанням впливу новітніх антропогенних факторів на флору і рослинність острова (Дубина, Тимошенко, 2004). Висвітлені питання охорони флороценотичних комплексів. Територія острова розглядається в якості природного ядра міжнародного рангу Азово-Чорноморського екокоридору.

Мікроландшафтна диференціація території острова зумовлює неоднорідність його рослинного покриву, основу якого складає літоральний комплекс, сформований історично за участю піщано-степового, лучного, болотного і водного. Менш представлений пустельно-степовий. Відмінною рисою угруповань є наявність у них групи ендемічних видів, характерних для арен Нижнього Дніпра, а також видів, що знаходяться на крайній південній межі ареалу.

Рослинність острова Джарилгач представлена псамфітно-степовою, лучною, болотною, солонцевою і солончаковою, а також вищою водною. Значні площі займають штучні насадження дерев та кущів.

Піщано-степова рослинність (класи *Festuco-Brometea* та *Festucetea vaginatae*) займає найвищі ділянки і об'єднує угруповання приморських кучугур. Характеризується ценотичною різноманітністю і представлена 10 асоціаціями. Найбільші площі займає у центральній та південній частині острова. Тут переважають слабосформовані угруповання, утворені осокою колхідською (*Carex ligerica*), молочаєм Серієровим (*Euphorbia seguieriana*), житом диким (*Secale sylvestre*), волошкою Майорова (*Centaurea majorovii*). Вони є діагностичними видами класу *Festucetea vaginatae* і його нижчих синтаксонів. В їх складі значну участь беруть костриця Беккера (*Festuca beckeri*), бурачок пустельний (*Alyssum desertorum*), анізанта неплідна (*Anisantha sterilis*), горобейник лікарський (*Lithospermum officinale*), гіркуша нечуйвітрова (*Picris hieracioides*), гвоздика плоскозуба (*Dianthus platyodon*), маренка щетиниста (*Asperula setulosa*) та ін. Зустрічаються ценози, утворені ковилами дніпровською (*Stipa borysthena*) і волосистою (*S. capillata*), кострицею валіською (*Festuca valesiaca*), ефедрою двоколосковою (*Ephedra distachya*), тонконогом бульбистим (*Poa bulbosa*) та ін. На локальних неглибоких зниженнях часто трапляються осока рання (*Carex praecox*), свиновий пальчастий (*Cynodon dactylon*), тонконіг вузьколистий (*Poa angustifolia*). На рівнинних положистих кучугурах, які частіше зустрічаються в ширшій частині острова на північних його ділянках, поширені рідкісні для регіону угруповання асоціацій *Dauco (guttati)-Chrysopogonetum grylli* та *Centaureo odessanae-Stipetum capillatae* (Дубина, Дзюба, 2005). У цих угрупованнях широко представлені види, занесені до Червоної книги України (2009): холодок прибережний (*Asparagus littoralis*), волошка

короткоголова (*Centaurea breviceps*), гвоздика бессарабська (*Dianthus bessarabicus*) та люцерна приморська (*Medicago marina*), а також види, які є рідкісними і зникаючими в регіоні, зокрема, гвоздика плоскозуба (*Dianthus platyodon*), пирій бессарабський (*Elytrigia bessarabica*), ушанка густоцвіта (*Otites densiflorus*), жабриця тендрівська (*Seseli tenderiense*), цмин щитконосний (*Helichrysum corymbiforme*) та ін.

Лучна рослинність острова Джарилгач також відзначається видовим і ценотичним багатством (класи Festuco-Puccinellietea, Juncetea maritimi). Вона приурочена до міжкучугурних знижень, грядових улоговин та короткозаливних рівнинних ділянок. Представлена переважно засолено-лучним типом. Найбільші площі утворюють угруповання, в яких домінують покисниці розставлена (*Puccinellia distans*) та Фоміна (*P. fominii*), прибережниця берегова (*Aeluropus littoralis*), а також пирій видовжений (*Elytrigia elongata*). Досить поширеними є також ценози, утворені ситниками приморським (*Juncus maritimus*) та Жерара (*J. gerardii*), бульбокомишем морським (*Bolboschoenus maritimus*), сашником чорніючим (*Schoenus nigricans*). Вони займають переважно глибші улоговини зі слабозасоленими ґрунтами, відзначаються багатим флористичним складом. Справжньо-лучна рослинність менш поширена. Її утворюють костриця лучна (*Festuca pratensis*), тонконіг лучний (*Poa pratensis*), пирій повзучий (*Elytrigia repens*), куничник наземний (*Calamagrostis epigeios*). В лучних угрупованнях трапляються занесені до Червоної книги України зозулинці болотний (*Orchis palustris*), блощичний (*O. coriophora*) (рідше), салеповий (*O. morio*), розмальований (*O. picta*), рідкоkwітковий (*O. laxiflora*), а також коручка болотна (*Epipactis palustris*) (дуже рідко). Основні масиви за участю видів родини Orchidaceae поширені у північно-західній частині острова.

Болотна рослинність (клас Phragmito-Magnocaricetea) приурочена до тривалозатоплюваних знижень центральної частини острова, де розташована система озер, а також прибережних мілководь і перезволожених ділянок контактних смуг на півночі та заході. Її ценози займають значні площі. Відзначаються небагатим видовим складом гідрофільного флористичного комплексу та значною участю мезофільного, переважно широкої екологічної амплітуди. Ценози болотної рослинності розвиваються в умовах аридного клімату, внаслідок чого є специфічними і надзвичайно вразливими. У ценотичному відношенні є небагатими. Найчастіше трапляються угруповання очерету (*Phragmites australis*). Ценози меч-трави болотної (*Cladium mariscus*) є за площами найбільшими в регіоні. У флористичному складі болотної рослинності беруть участь рідкісні та зникаючі у регіоні види – осоки розсунута (*Carex distans*), розтягнута

(*C. extensa*) і чорноколоса (*C. melanostachya*), ситняг болотний (*Eleocharis palustris*), щавель пірамідальний (*Rumex thyrsiflorus*), водяний хрін короткоплодий (*Rorippa brachycarpa*), молочай болотний (*Euphorbia palustris*), подорожник Корнута (*Plantago cornuti*), самосил часниковидний (*Teucrium scordium*), осот крилатий (*Cirsium alatum*), солонечник двоквітковий (*Galatella biflora*).

Солончакова рослинність (класи Thero-Salicornietea і Salicornietea fruticosae) на острові займає найбільші площі. Її угруповання приурочені до середньо- і тривалозаливних рівнинних ділянок прибережних територій солонуватоводних озер та заток, які звільняються в літньо-осінній період від води. Домінантами є солонець простертий (*Salicornia prostrata*), содник простертий (*Suaeda prostrata*), кермеки каспійський (*Limonium caspium*) і Мейєра (*L. meyeri*).

Вища водна рослинність (класи Zosteretea, Ruppietea maritimae, Potametea) займає значні площі, проте не відзначається флористичною та ценотичною різноманітністю. Домінантами є рдесник гребінчастий (*Potamogeton pectinatus*), цанікелії болотна (*Zannichellia palustris*) і стеблиста (*Z. pedunculata*), камки мала (*Zostera noltii*) і морська (*Zostera marina*), рупія великовусикова (*Ruppia cirrhoza*). На прибережних мілководдях поширені угруповання очерету південного (*Phragmites australis*).

В ценозах літоральної рослинності класу Cakiletea maritimae переважають морська гірчиця чорноморська (*Cakile euxina*), молочай щибриковидний (*Euphorbia peplis*), курай содовий (*Salsola soda*), латук татарський (*Lactuca tatarica*), гірчак морський (*Polygonum maritimum*).

На приморських валах поширені ценози класу Ammophiletea. Типовими їх видами є колосняк чорноморський (*Leymus sabulosus*), аргузія сибірська (*Argusia sibirica*), миколайчики приморські (*Eryngium maritimum*), волошка одеська (*Centaurea odessana*), полин пісковий (*Artemisia arenaria*), жабриця тендрівська (*Seseli tenderiense*), катран понтійський (*Crambe pontica*), а також види аренних слабозакріплених пісків – волошка Майорова (*Centaurea majorovii*), жито ди́ке (*Secale sylvestre*), костриця Беккера (*Festuca beckeri*), льоник дроколи́стий (*Linaria genistifolia*), маренка пахуча (*Asperula graveolens*), молочай Серієрів (*Euphorbia seguieriana*), осока колхідська (*Carex ligerica*).

На заударних ділянках приморського валу значні площі займають ценози пирію бесарабського (*Elytrigia bessarabica*) (ас. *Lactuco tataricae-Elytrigietum bessarabicae*).

На острові також поширені угруповання порушених ділянок, оскільки територія зазнає значного антропогенного навантаження внаслідок проведеної лісомеліорації, надмірного випасання дикими

копитними та посилення рекреації. Серед них найчастіше трапляються угруповання, утворені куничником наземним (*Calamagrostis epigeios*), ячменем мишачим (*Hordeum murinum*), полином звичайним (*Artemisia vulgaris*), анізантою неплідною (*Anisantha sterilis*).

На території острова з 1960 р. розпочаті роботи із заліснення ділянок, зайнятих піщано-степовою та лучною рослинністю. Тепер серед деревних і чагарникових видів представлені розріджені насадження із маслинки вузьколистої (*Elaeagnus angustifolia*) та сріблястої (*E. argentea*), тамарикса галузистого (*Tamarix ramosissima*), робінії звичайної (*Robinia pseudoacacia*), в'язу низького (*Ulmus pumila*). Рідше по берегах водойм зі слабомінералізованою водою трапляються біогрупи з верби гостролистої (*Salix acutifolia*), тополі чорної (*Populus nigra*), ясена звичайного (*Fraxinus excelsior*). Лісонасадження здійснювалися до кінця минулого сторіччя. При цьому відбувалося розорювання цілинних ділянок, що посилювало зміни рельєфу острова і рівня ґрунтових вод.

У НППД наявні угруповання, занесені до Зеленої книги України (2009). Це угруповання формацій меч-трави болотної (*Cladieta marisci*), покисниці сиваської (*Puccinellia syvaschicae*), ковили дніпровської (*Stipeta borysthenicae*), ковили волосистої (*Stipeta capillatae*), золотобородника цикадового (*Chrysopogon gryllus*).

Флора НППД включає близько 500 видів вищих спорових і судинних рослин, що належать до 252 родів і 72 родин. Високою є питома вага ендемічних і субендемічних видів. Їх на острові нараховується 54 (10,82% від всієї флори). Вони трапляються, як вже зазначалося, на приморському валу і кучугурах. Значною є чисельність видів, характерних для арен нижнього Дніпра, з якими острів пов'язаний генетично з прадавніх часів (козельці дніпровські (*Tragopogon borysthenicus* Artemcz.), конюшина дніпровська (*Trifolium borysthenicum* Grun.), еспарцет дніпровський (*Onobrychis borysthenica* Širj.) Klovov), ушанка дніпровська (*Otites borysthenicus* (Grun.) Klovov), волошка короткоголова (*Centaurea breviceps* Iljin) та ін.), а також видів, що знаходяться на крайній південній межі поширення (оман високий (*Inula helenium* L.), агалик-трава гірська (*Jasione montana* L.), зозулинець блощичний (*Orchis coriophora* L.), верби розмаринолиста (*Salix rosmarinifolia* L.) і гостролиста (*S. acutifolia* Willd.) та ін.).

До Червоної книги України (2009) занесено 15 видів судинних рослин:

- волошка короткоголова (*Centaurea breviceps* Iljin) – рідко, у фітоценозах заростаючих кучугур;
- гвоздика бессарабська (*Dianthus bessarabicus* Klovov) – спорадично, у фітоценозах вирівняних невисоких кучугур;

- зозулинець блощичний (*Orchis coriophora* L.) – рідко, у фітоценозах рівнинних незаливних і короткозаливних слабозасолених геокомплексів;

- зозулинець болотний (*Orchis palustris* Jacq.) – спорадично, у фітоценозах рівнинних короткозаливних геокомплексів;

- зозулинець рідковітковий (*Orchis laxiflora* Lam.) – дуже рідко, у фітоценозах рівнинних короткозаливних геокомплексів;

- зозулинець розмальований (*Orchis picta* Loisel.) – рідко, у фітоценозах рівнинних короткозаливних геокомплексів, є діагностичним видом асоціації *Orchido-Schoenetum nigricantis*;

- зозулинець салеповий (*Orchis morio* L.) – дуже рідко, у фітоценозах рівнинних короткозаливних геокомплексів;

- золотобородник цикадовий (*Chrysopogon gryllus* (L.) Trin.) – спорадично, у фітоценозах рівнинних незаливних і короткозаливних рівнинних геокомплексів (клас *Festucetea vaginatae*, виступає діагностичним видом асоціації *Dauco (guttati)-Chrysopogonetum grylli*);

- катран понтійський (*Crambe pontica* Steven ex Rupr; *Crambe maritima* L.) – звичайно, у фітоценозах приморського валу;

- ковила волосиста (*Stipa capillata* L.) – рідко, у фітоценозах закріплених невисоких кучугур;

- ковила дніпровська (*Stipa borysthenica* Klovov ex Prokudin) – спорадично, у фітоценозах піщаних степів;

- коручка болотна (*Epipactis palustris* (L.) Crantz) – дуже рідко, у фітоценозах рівнинних короткозаливних геокомплексів;

- люцерна приморська (*Medicago marina*) – дуже рідко, у фітоценозах приморського валу;

- меч-трава болотна (*Cladium mariscus* (L.) Pohl) – спорадично, у фітоценозах короткозаливних геокомплексів;

- холодок прибережний (*Asparagus litoralis* Steven) – спорадично, у фітоценозах приморського валу.

До Європейського Червоного списку занесено гвоздику бессарабську (*Dianthus bessarabicus* Klovov), покисницю сиваську (*Puccinellia syvaschica* Bilyk), содник ягодоносний (*Suaeda baccifera* Pall.), холодок прибережний (*Asparagus litoralis* Steven). До Червоного списку МСОП – франкенію припорошену (*Frankenia pulverulenta* L.). До Додатку I Бернської конвенції включено камку морську (*Zostera marina* L.).

Мікобіота Джарилгача нараховує 57 видів грибів, які належать до 7 порядків (Гелюта, Тихоненко, 2000). Переважають іржасті, дотідеальні і мучнисторосляні гриби, що характерно для приморських цено-

зів. Значну участь у складі мікофлори мають види-паразити. Нерідко вони представлені масово (*Blumeria graminis*, *Erysiphe aquilegiae*, *E. convolvuli*, *Puccinia bromina* та ін.) (Гелюта, Тихоненко, 2000).

Флора лишайників нараховує 26 видів, які належать до 14 родів і 6 родин (Бойко, Ходосовцев, 2000). Переважаючими за числом видів є роди кладонія (*Cladonia* P. Browne), калоплака (*Caloplaca* Th.Fr.) і леканора (*Lecanora* Ach.). Ліхенофлора відзначається бідністю, що зумовлено відсутністю типових для лишайників субстратів і впливом випасання диких копитних. Мохоподібні на острові ще менш представлені і налічують 5 видів. Це зумовлено, як вказує М.Ф. Бойко, засоленням екоотопів, рухливістю субстрату та надмірним впливом випасання. Серед мохів на острові зростає тортелла нахилена (*Tortella inclinata* (R. Hedw.) Limpr.), яка, крім Джарилгача, в Україні зустрічається ще на косі Тендра і на Тарханкуті.

Згідно зонування, запропонованого Д.В. Дубиною і Ю.Р. Шелягом-Сосонком (Котенко и др., 2000), заповідна зона має бути досить великою за площею. Вона охоплює південно-східну частину острова з різноманітними літоральними, піщаними, лучними і галофітними ценозами. Сюди увійшли найбільші в Україні площі золотобородника цикадового, а також угруповання ковил дніпровської і волосистої, меч-трави болотної. Зона регульованої рекреації складається з п'яти ділянок (урочище Глибоке, приморська смуга у кв. 57-59, східна ділянка острова в 68 кв., територія острова 43 кв. і територія на західній частині кв. 29). Господарська зона займає невелику площу. Вона вузькою смугою тягнеться від кордону до узбережжя Джарилгачької затоки. З огляду на вразливість приморських геокомплексів і посилення рекреації, очевидно є необхідність розширення площі існуючого парку. Насамперед, йдеться, про Каланчакські, Каржинські і Мідієві острови, Джарилгачьку затоку в частині, яка прилягає до мису Джалдихан, материкове узбережжя затоки і смугу Каркінітської затоки, що прилягає до острова. На території островів має бути заповідна зона, на решті – зона регульованої рекреації.

Територія національного природного парку “Джарилгачький” входить до складу Рамсарського угіддя “Каркінітська та Джарилгачька затоки” (код UA012) площею 87000 га. Джарилгачька і Каркінітська затоки з косами і островами є територією, важливою для охорони птахів (площею 87000 га, код UA067).

Очевидною є необхідність призупинення будь-якої діяльності з лісорозведення, враховуючи його руйнівний вплив на екосистему парку. Необхідна також оптимізація чисельності диких копитних тварин у напрямку суттєвого зменшення їх поголів'я. Охорона природних

комплексів НППД може бути успішною лише за умови збереження прилеглих територій. Це, насамперед, материкове узбережжя та сама Джарилгачька затока. У зв'язку з цим необхідно заборонити добування піску в затоці, а землечерпальні роботи проводити лише для підтримання суднового каналу з відповідним складуванням вийнятих ґрунтів за межами парку. Основна увага на материковому узбережжі має бути зосереджена на повній ліквідації джерел забруднення води, обмеженні забудови берегових смуг та їх руйнування. Значна увага має надаватися розвитку рекреаційної інфраструктури, спрямованої на збереження залишків природної степової рослинності.

Список літератури

1. Биоразнообразие Джарылгача: современное состояние и пути сохранения / Котенко Т.И., Ардамацкая Т.Б., Дубина Д.В. и др. / Науч. ред. Т.И. Котенко, Ю.Р. Шеляг-Сосонко. – Вестн. зоологии. – 2000. – Спец. выпуск. – 240 с.
2. Бойко М.Ф., Москов Н.В., Тихонов В.И. Растительный мир Херсонской области. – Симферополь: Таврия, 1987. – 142 с.
3. Бойко М.Ф., Ходосовцев А.Е. Флора лишайников и мхов // Биоразнообразие Джарылгача: современное состояние и пути сохранения. – Вестн. зоологии. – 2000. – Спец. выпуск. – С. 43-44.
4. Бойко М.Ф., Чорний С.Г. Екологія Херсонщини. — Херсон, 2001. – 156 с.
5. Вирлич А.Э. Памятники природы Херсонской области. – Симферополь: Таврия, 1984. – 110 с.
6. Гелюта В.П., Тихоненко Ю.Я. Микофлора острова Джарылгач // Биоразнообразие Джарылгача: современное состояние и пути сохранения. – Вестн. зоологии. – 2000. – Спец. выпуск. – С. 51-52.
7. Дасятова-Шостенко Н.О. Ботаничне дослідження надморських заповідників: коси Джарилгача, Тендера та стровів Бабиного і Смаленого // Тр. Ін-ту ботаніки при Харків. держ. ун-ті. – 1937 (1936). – 2. – С. 116-173.
8. Дасятова-Шостенко Н.О., Левіна Ф.Я. Ботаничне дослідження Чорноморських кіс та островів – Тендра, Джарилгача, Орлова та Довгого // Матеріали охорони природи України. – 1928. – 10, вип. 1. – С. 1-72.
9. Дубина Д.В., Дзюба Т.П. Фітоценотична різноманітність острова Джарилгач (Херсонська обл.) // Укр. ботан. журн. – 2005. – 62, № 2. – С. 128-142.
10. Дубина Д.В., Тимошенко П.А. Особливості флористичного різноманіття острова Джарилгач // Укр. ботан. журн. – 2004. – 61, № 3. – С. 61-72.

11. Дубына Д.В., Шеляг-Сосонко Ю.Р. Плавни Причерноморья. – Київ: Наук. думка, 1989. – 272 с.

12. Дубына Д.В., Шеляг-Сосонко Ю.Р., Бойко М.Ф. Растительность // Биоразнообразие Джарылгача: современное состояние и пути сохранения. – Вестн. зоологии. – 2000. – Спец. выпуск. – С. 46-51.

13. Іллічевський С.О. Матеріали для флори приморської частини України // Журн. Ін-ту ботаніки АН УРСР. – 1937. – № 15 (23). – С. 253-255.

14. Котенко Т.И. и др. Джарылгачский национальный природный парк: необходимость создания и предлагаемая схема функционального зонирования его территории // Биоразнообразие Джарылгача: современное состояние и пути сохранения. – Вестн. зоологии. – 2000. – Спец. выпуск. – С. 105-112.

15. Пачоский Й.К. Матералы для флоры северной части Таврической губернии // Зап. Новорос. о-ва естествоиспытателей. – 1907. – Т. 31. – С. 31-32, 34-59.

НПП Дністровський каньйон

Національний природний парк “Дністровський каньйон” створений згідно з указом Президента України № 96/2010 від 3 лютого 2010 року. Загальна площа парку становить 10829,18 га, у тому числі 7189,65 га земель, які надані йому в постійне користування та 3639,53 га земель, що включені до його території без вилучення в землекористувачів. Парк підпорядкований Мінприроди.

НПП “Дністровський каньйон” розташований на території Борщівського, Буцацького, Заліщицького та Монастириського районів Тернопільської області. Територія парку має кластерну структуру. Вона складається з окремих масивів, які охоплюють фрагменти каньйону Дністра й прилеглих до нього лісових масивів та інших територій, що розділені сільськогосподарськими угіддями, селітебними територіями та землями, які не ввійшли до складу парку за відсутності відповідних погоджень землекористувачів та землевласників.

Згідно з фізико-географічним районуванням України (Екологічна енциклопедія, 2006), територія парку знаходиться в межах Широколістолисової зони, Західноукраїнського краю, Західноподільської височинної області. За геоботанічним районуванням (Національний атлас України, 2007) парк знаходиться в межах Європейської широколистянолісової області, Центральноевропейської провінції, Південнопольсько-Західноподільської підпровінції, Опільсько-Кременецького округу букових, грабово-дубових лісів, справжніх та остепнених лук і лучних степів та Покутсько-Медобірського округу букових, грабово-дубових і дубових лісів, справжніх та остепнених лук і лучних степів.

Протягом середини XIX й початку XX століття дослідження каньйонного Придністров'я й прилеглих територій мали переважно флористичний характер (Zawadski, 1835; Herbich, 1860 a, b; 1861, 1866; Błocki, 1880, 1881, 1883, 1907, 1908, 1912; Trusz, 1883, 1884; Wołoszczak, 1887; Zapałowicz, 1906, 1908, 1911; Wierdak, 1923, 1926, 1927). На початку минулого століття виходить низка праць, які містять певні узагальнення інформації про поширення видів у регіоні. Зокрема, роботи В.Шафера (Szafer, 1913, 1923, 1930) та В.Гаєвського (Gajewski, 1931, 1937), які стосуються аналізу реліктових видів у флорі регіону, монтанного елемента, флороценотичної диференціації флори, деяких питань флорогенезу.

Важливою подією для флорографії Галичини й, зокрема, Волино-Поділля, у тому числі й придністровського, стала публікація праці В. Шафера, С. Кульчинського, Б. Павловського “Rośliny polski...” (Szafer, Kulczyński, Pawłowski, 1923).

Деякі роботи були присвячені описові та аналізу походження степової рослинності регіону, а також питанням її охорони (Wierdak, 1936). Важливе значення для розуміння походження й природоохоронного статусу рослинності регіону мала робота В.Шафера (Szafer, 1935) про взаємодію лісу й степу на Поділлі.

У другій половині ХХ, на початку ХХІ століття у регіоні активно проводилися комплексні геоботанічні та флористичні дослідження (Кузнецова, 1958, 1963, 1967; Луковиці, 1971, 1976, 1984; Шеляг-Сосонко, Куковиця, 1971, 1974, 1980), які дали змогу скласти загальну характеристику фітобіоти регіону. Були узагальнені результати флорогенетичних і флорологічних досліджень регіону (Заверуха, 1976, 1978, 1983, 1985; Кагало 2002). Також, в останні роки, було здійснено узагальнення деяких даних щодо загальної різноманітності фітобіоти регіону та її раритетної складової (Черняк, Синиця, 2008; Кагало, 2011; Кагало, Реслер, 2011; Кагало, Сичак, Скібіцька, 2011 а, б; Кагало, Скібіцька, 2011)

Отже, на сьогодні, щодо регіону, де розташований НПП “Дністровський каньйон”, накопичено значний обсяг інформації, що дає змогу вже зараз дати певну характеристику основних рис його рослинності й досить повну – раритетної компоненти флори. Звичайно, на цьому етапі можуть бути наведені лише загальні дані, оскільки кластерний характер території парку потребує детального вивчення видового складу флори й синтаксономічної структури рослинності кожного з кластерів.

Загалом, на території парку переважає лісова рослинність. Основними домінантами деревостану є дуб звичайний (*Quercus robur*) і граб звичайний (*Carpinus betulus*). В травостої домінують осока волосиста (*Carex pilosa*), яглиця звичайна (*Aegopodium podagraria*), зірочник ланцетолистий (*Stellaria holostea*). На ділянках багатих ґрунтів трапляються дубові ліси з домінуванням осоки гірської (*Carex montana*) і підліском з свидини кров'яної (*Swida sanguinea*). Подекуди (наприклад, околиці с. Зелений Гай – урочище Жижави) у при вершинних частинах схилів на супіщаних субстратах формуються ліси дуба скельного (*Quercus petraea*) ацидофільно-нейтрофільного ряду. У південно-східній частині парку між річками Нічлава та Збруч трапляються фрагменти лісів бука лісового (*Fagus sylvatica*) з пануванням у травостої осоки волосистої (*Carex pilosa*), підмаренника запашного (*Galium odoratum*), рідше – яглиці звичайної (*Aegopodium podagraria*) та конвалії звичайної (*Convallaria majalis*).

На крутих схилах південної експозиції з чорноземними опідзоленими ґрунтами в цьому районі ростуть дубові ліси, підлісок і травостій яких формують субсередземноморські види, такі як кизил (*Cornus mas*),

калина гордовина (*Viburnum lantana*), егоніхон фіолетово-голубий (*Aegonychon purpureo-coeruleum*), лазурник трилопатеви (*Laser trilobum*), перлівки ряба й одноквіткова (*Melica picta*, *M. uniflora*) та ін. Нині ці ліси збереглися на дуже обмежених площах, тому вони включені до Зеленої книги України (2009) й потребують першочергового збереження.

Степова рослинність пов'язана з крутими південними схилами пагорбів та схилів каньйонів Дністра та його приток з дерново-карбонатними ґрунтами. Площа окремих ділянок не перевищує кількох десятків гектарів. Представлена вона ценозами костриці валіської (*Festuca valesiaca*), осоки низької (*Carex humilis*), ковили найкрасивішої (*Stipa pulcherrima*), ковили пірчастої (*Stipa pennata*), ковили волосистої (*Stipa capillata*), а також наскельних та осипищних степів з домінуванням тонконогу різнобарвного (*Poa versicolor*). У дещо мезофітніших умовах трапляються ценози сеслерії Хейфлерової (*Sesleria heufflerianae*). У центральній та південно-східній частині парку значні площі у верхніх частинах схилів каньйонів займають вторинні угруповання з домінуванням бородача звичайного (*Bothriochloa ischaemum*).

Зрідка в Дністровському каньйоні трапляються островні угруповання з домінуванням мигдалю степового (*Amygdalus nana*) та ефедри двоколоскової (*Ephedra distachya*). У видовому складі степових угруповань цього району у придністровській частині представлена значна кількість раритетних видів, зокрема реліктів, ендемів і степових видів, які ростуть на межі ареалу: цибулі перевдягнена та круглоголова (*Allium pervestitum*, *A. sphaeropodium*), рутвиця смердюча (*Thalictrum foetidum*), волошка східна (*Centaurea orientalis*), мигдаль степовий (*Amygdalus nana*), ефедра двоколоскова (*Ephedra distachya*) та ін. У цьому районі знаходиться locus classicus відомого ендемічного виду таволги польської (*Spiraea polonica*) (Червона книга України, 2009).

Лучна рослинність представлена фрагментарно, практично виключно суходільними типами угруповань, здебільшого з домінуванням райграсу високого (*Arrhenatherum elatius*), костриць червоної та лучної (*Festuca rubra*, *F. pratensis*). Болотна рослинність практично відсутня. Трапляються лише невеликі фрагменти гідро- й гідрофільної рослинності в прибережній зоні Дністра та його приток, при виходах джерел тощо.

На території парку представлені такі рослинні угруповання, що включені до Зеленої книги України (2009):

угруповання звичайнодубових лісів (*Querceta roboris*) з домінуванням плюща звичайного (*Hedera helix*),

угруповання звичайнодубових лісів деренових (*Querceta (roboris) cornosa (maris)*) та польово-кленово-звичайнодубових лісів деренових (*Acereto (campestris)-Querceta (roboris) cornosa (maris)*),

угруповання звичайнодубових лісів кров'яносвидинових (*Querceta (roboris) swidosa (sanguineae)*) з домінуванням у травостої осоки парвської (*Carex brevicollis*),

угруповання скельнодубово-звичайнодубових лісів (*Querceto (petraeae)-Querceta (roboris)*),

угруповання ацидофільних скельнодубових лісів (*Querceta petraeae*),

угруповання скельнодубових лісів деревених (*Querceta (petraeae) cornosa (maris)*),

угруповання формації вівсюнця пустельного (*Helictotrichoneta desertori*),

угруповання формації ковили волосистої (*Stipeta capillatae*),

угруповання формації ковили найкрасивішої (*Stipeta pulcherrimae*),

угруповання формації ковили пірчастої (*Stipeta pennatae*),

угруповання формації осоки низької (*Cariceta humilis*),

угруповання формації сеслерії Хейфлера (*Seslerieta heufleranae*),

угруповання формації тонконога різнобарвного (*Poeta versicoloris*),

угруповання формації водяного горіху плаваючого (*Trapeta natantis*).

За результатами аналізу літератури та власних досліджень, проведених упродовж 1985-2012 рр., на територіях, які нині належать до складу парку, виявлено 49 видів судинних рослин, які включені до Червоної книги України (2009):

- аконіт несправжньопротитруйний (*Aconitum pseudantora* Blocki ex Racz.) – дуже рідко трапляється уздовж каньйону Дністра, частіше у Заліщицькому Придністров'ї;

- беладона звичайна (*Atropa belladonna* L.) – трапляється спорадично у масивах широколистяних лісів;

- берека (*Sorbus torminalis* (L.) Crantz) – група дерев росте у резерваті “Берекова діброва”;

- білоцвіт весняний (*Leucojum vernum* L.) – росте в урочищі Терєбіш Монастириського р-ну (Синиця, 2005);

- булатка довголиста (*Cephalanthera longifolia* (L.) Fritsch) – вид відзначений в урочищі Пустельня (околиці с. Устечко Заліщицького р-ну);

- вальдштейнія гравілатоподібна (*Waldsteinia geoides* L.) – спорадично трапляється у нижніх частинах схилів каньйону Дністра та його приток у складі широколистяних лісів Буцацького й Заліщицького Придністров'я;

- вовчі ягоди пахучі (*Daphne sneorum* L.) – наводиться для околиць с. Звенигород Борщівського р-ну (Черняк, Синиця, 2008);

- водяний горіх плаваючий (*Trapa natans* L. s.l.) – трапляється у затоках Касперівського водосховища;

- в'язіль стрункий (*Securigera elegans* (Pančić) Lassen.) – наводиться в літературі для території парку (Черняк, Синиця, 2008), вказівки потребують підтвердження;

- геліосперма таємна (*Heliosperma arcanum* Zapal.) – описаний автором виду з околиць м. Заліщики, точний locus classicus невідомий, вважається, що вид зник з природних оселищ;

- гніздівка звичайна (*Neottia nidus-avis* (L.) Rich.) – трапляється спорадично у всіх лісових масивах;

- горицвіт весняний (*Adonis vernalis* L.) – трапляється серед лучно-степової рослинності на схилах основних річок (Дністра, Серету, Стрипи, Тупи, Джурина) та їхніх приток;

- зіновать біла (*Chamaecytisus albus* Rothm.) – відзначена в декількох урочищах на території Буцацького, Заліщицького та Борщівського р-нів;

- зіновать Блоцького (*Chamaecytisus blockianus* Klasková) – виявлена в урочищі Бубнівка (околиці с. Лисівці);

- зіновать подільська (*Chamaecytisus podolicus* Klasková) – за літературними даними відома для Жижавського заказника (Заверуха, 1985), дуже рідко трапляється на схилах Дністра, Серету та Стрипи;

- зозулинець чоловічий (*Orchis mascula* (L.) L.) – наводиться для околиць с. Костільники Буцацького р-ну (Черняк, Синиця, 2008);

- зозулинець обпалений (*Orchis ustulata* L.) – наводиться для околиць с. Більче-Золоте Борщівського р-ну та околиць м. Заліщики (Черняк, Синиця, 2008);

- зозулинець пурпуровий (*Orchis purpurea* Huds.) – наводиться для околиць с. Шутроминці Заліщицького р-ну (Черняк, Синиця, 2008);

- зозулинець салеповий (*Orchis morio* L.) – наводиться для околиць с. Горошова Борщівського р-ну (Черняк, Синиця, 2008);

- зозулинець шоломоносний (*Orchis militaris* L.) – на вологих галявинах уздовж р. Джурина та на околицях с. Гінківці на лівому схилі долини р. Тупа;

- зозулині сльози яйцелисті (*Listera ovata* R. Br.) – відомі три локалітети в урочищах Кашталюнка, Пустельня та Вошилівка;

- зозулині черевички справжні (*Cypripedium calceolus* L.) – за літературними даними вид відомий в урочищі Обіжева (Природно-заповідний ..., 1986), проте в цьому урочищі нині не виявлена, натомість вид виявлений в околицях с. Устечко в урочищі Пустельня;

- клокичка периста (*Staphylea pinnata* L.) – відомі локалітети у Жижавському (урочище Жолуб) й Обіжівському заказниках, урочищі Королівка, на Шутроминській стінці;
- ковила волосиста (*Stipa capillata* L.) – спорадично трапляється на кам'янистих степових схилах каньйону Дністра уздовж усієї його протяжності в межах Тернопільської області;
- ковила вузьколиста (*Stipa tirsia* Steven) – наводиться для околиць с. Шутроминці Заліщицького р-ну (Черняк, Синиця, 2008), вказівка потребує ретельної перевірки;
- ковила найкрасивіша (*Stipa pulcherrima* K.Koch) – спорадично трапляється на схилах каньйону Дністра в околицях с. Устя Борщівського р-ну (урочище Глоди), М.П. Чайковський в 1981 році вказує цей вид для Заліщицького р-ну в околицях с. Деренівка;
- ковила пірчаста (*Stipa pennata* L.) – виявлена в урочищах Криве, Серебря (Касперівський заказник), на верхній частині схилу Дністра в околицях сс. Іване-Золоте та Берем'яни;
- коральковець тричінадрізаний (*Corallorhiza trifida* Châtel.) – наводиться для околиць с. Нирва Борщівського р-ну (Черняк, Синиця, 2008);
- коручка чемерниковидна (*Epipactis helleborine* (L.) Crantz) – спорадично у дубово-грабових лісах;
- лілія лісова (*Lilium martagon* L.) – спорадично, у всіх лісових масивах;
- лунарія оживаюча (*Lunaria rediviva* L.) – на залісненому правому схилі долини р. Серет напроти с. Монастирок;
- любка дволиста (*Platanthera bifolia* (L.) Rich.) – трапляється майже в усіх лісових масивах;
- марсилея чотирилиста (*Marsilea quadrifolia* L.) – за гербарними матеріалами середини минулого століття наводиться для околиць м. Залішки (Заверуха, 1985). Можливо росте на північно-західних околицях с. Ставки;
- підсніжник білосніжний (*Galantus nivalis* L.) – трапляється у багатьох лісових масивах;
- рутвиця гачкувата (*Thalictrum uncinatum* Rehm.) – наводиться в літературі для околиць с. Більче-Золоте Борщівського району (Черняк, Синиця, 2008), вказівка потребує ретельної перевірки;
- скополія карніолійська (*Scopolia carniolica* Jacq.) – трапляється зрідка у дубово-грабових лісах;
- сон розкритий (*Pulsatilla patens* (L.) Mill. s.l.) – в обґрунтуванні створення парку М.П. Чайковський вказує для Обіжівського

заказника та ботанічного заказника загальнодержавного значення “Криве”, зрідка трапляється в околицях с. Устя Борщівського р-ну (урочище Глоди);

- сон великий (*Pulsatilla grandis* Wenderoth) – рідко, на декількох лучно-степових ділянках;
- сон лучний (*Pulsatilla pratensis* (L.) Mill.) – росте на багатьох лучно-степових ділянках;
- сугайник угорський (*Doronicum hungaricum* Rchb. f.) – наводиться в літературі для території НПП (Черняк, Синиця, 2008), вказівка потребує ретельної перевірки;
- таволга польська (*Spiraea polonica* Blocki) – на сьогодні відомі дві локальних популяції, чисельністю до 200 рослин у Жижавському заказнику та в околицях с. Костільники Бучацького р-ну – кілька десятків особин;
- цибуля ведмежа (*Allium ursinum* L.) – вказується для деяких лісництв Борщівського та Бучацького районів (Черняк, Синиця, 2008);
- цибуля круглоного (*Allium sphaeropodum* Klokov) – трапляється на вапнякових скелях, дуже рідко, популяції нечисленні;
- цибуля перевдягнена (*Allium pervestitum* Klokov) – вказується в долині Дністра в околицях с. Устя Борщівського р-ну (Заверуха, 1985);
- шафран Гейфеля (*Crocus heuffelianus* Herb.) – трапляється в лісових масивах Борщівського та Заліщицького районів;
- шипшина Чацького (*Rosa czackiana* Besser) – спорадично трапляється на схилах каньйону Дністра в Бучацькому, Заліщицькому та Борщівському р-нах;
- шоломниця весняна (*Scutellaria verna* Besser) – наявні локальні популяції в урочищі Криве, Обіжева та на схилах Дністра на південно-західних околицях м. Залішки;
- язичок зелений (*Coeloglossum viride* (L.) C.Hartm.) – наводився в літературі для Придністров'я;
- ясенець білий (*Dictamnus albus* L.) – наявні малочисельні групи рослин в декількох урочищах.

До Червоного списку МСОП занесені зіновать подільська (*Chamaecytisus podolicus*) і зіновать Блоцького (*Chamaecytisus blockianus*), ці ж два види занесені до Європейського Червоного списку. Із Додатку I Бернської конвенції для території парку вказуються 4 види: зозуліні черевички справжні (*Cypripedium calceolus*), сон великий (*Pulsatilla grandis*), сон розкритий (*Pulsatilla patens*), водяний горіх плаваючий (*Trapa natans*).

Нині НПП “Дністровський каньйон” переживає період становлення, започаткування комплексної інвентаризації фітобіоти й підготовки до розробки проекту функціонального зонування території.

Список літератури

1. Заверуха Б.В. Збереження генофонду рідкісних рослин Волино-Подільської височини // Укр. ботан. журн. – 1976. – 33, № 3. – С. 279-282.
2. Заверуха Б.В. Хорологический анализ флоры Волино-Подоллии // Тез. докл. VI Делегат. съезда Всесоюзн. ботан. о-ва. – Л.: Наука, 1978. – С. 301-302.
3. Заверуха Б.В. *Allium pervestitum* Klok. – новий для флори Волино-Поділля вид // Укр. ботан. журн. – 1983. – 40, № 3. – С. 19-21.
4. Заверуха Б.В. Флора Волино-Подоллии и ее генезис. – К.: Наук. думка, 1985. – 192 с.
5. Кагало О.О. Історичні передумови формування раритетної компоненти рослинного покриву Волино-Поділля // Ю.Д.Клеопов та сучасна ботанічна наука. Мат-ли читань, присвячених 100-річчю з дня народження Ю.Д.Клеопова. – К.: Фітосоціоцентр, 2002. – С. 93-105.
6. Кагало О. Ресурси рослинного світу // Природні умови та ресурси Тернопільщини. – Тернопіль: ТзОВ «Техно-граф», 2011. – С. 279-287.
7. Кагало О., Реслер І. Різноманіття рослинності за еколого-флористичною (Браун-Бланке) класифікацією // Природні умови та ресурси Тернопільщини. – Тернопіль: ТзОВ «Техно-граф», 2011. – С. 240-257.
8. Кагало О., Сичак Н., Скібіцька Н. Різноманіття флори судинних рослин області та її місце у флористичному районуванні // Природні умови та ресурси Тернопільщини. – Тернопіль: ТзОВ «Техно-граф», 2011 а. – С. 234-240.
9. Кагало О., Сичак Н., Скібіцька Н. Рідкісні та зникаючі види рослин і фітоценози та їх охорона // Природні умови та ресурси Тернопільщини. – Тернопіль: ТзОВ «Техно-граф», 2011 б. – С. 258-279.
10. Кагало О., Скібіцька Н. Місце Тернопільської області в системі геоботанічного районування // Природні умови та ресурси Тернопільщини. – Тернопіль: ТзОВ «Техно-граф», 2011. – С. 222-234.
11. Кузнецова Г.О. Флора і рослинність Поділля як пам'ятка природи // Мат-ли про охорону природи на Україні. – Вип. 1. – К.: Вид-во АН УРСР, 1958. – С. 55-62.
12. Кузнецова Г.О. Флора і рослинність Середнього Придністров'я // Мат-ли до вивчення природних ресурсів Поділля. – Тернопіль-Кременець, 1963. – С. 113-115.
13. Кузнецова Г.О. Флора Середнього Придністров'я та її ботаніко-географічний аналіз // Мат-ли наук. конф. по вивч. та використанню продуктивних сил Поділля. – Вип. 2. – Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1967. – С. 18-19.

14. Куковица Г.С. Реликтовая формация вивсюнца пустынного (*Helictotrichoneta desertori*) на Поділли // Укр. ботан. журн. – 1971. – 28, № 6. – С. 772-774.

15. Куковица Г.С. Степная растительность Ополя и ее охрана // Актуальные вопросы современной ботаники. – К.: Наук. думка, 1976. – С. 78-92.

16. Куковица Г.С. Растительность степей Западной Подоллии и ее охрана: Автореф. дисс. ... канд. биол. наук. – К., 1984. – 21 с.

17. Природно-заповідний фонд Української РСР / Ред. М.А. Воїнственський. – Київ: Урожай. – 1986. – 224 с.

18. Черняк В.М., Синиця Г.Б. Рідкісні та зникаючі рослини Тернопільщини з Червоної книги України. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2008. – 224 с.

19. Шеляг-Сосонко Ю.Р., Куковица Г.С. Геоботаническое районирование запада Украины // Ботан. журн. – 1971. – 56, № 10. – С. 1388-1395.

20. Шеляг-Сосонко Ю.Р., Куковица Г.С. Нові та рідкісні види флори Західного Поділля та їх охорона // Укр. ботан. журн. – 1974. – 31, № 4. – С. 522-524.

21. Шеляг-Сосонко Ю.Р., Куковица Г.С. Степные заказники и памятники природы // Охрана важнейших ботанических объектов Украины, Белоруссии, Молдавии. – К.: Наук. думка, 1980. – С. 221-232.

22. Błocki B. Roślinność letnia i jesienią okolic Bilcza i Cygan // Kosmos – Ser. A. – 1880. – 5. – S. 222-229, 270-280, 318-326, 375-382, 435-451, 484-513.

23. Błocki B. Przyczynek do flory Galicyi // Ibid. – 1881. – 6. – S. 379-385.

24. Błocki B. Ein Beitrag zur Flora Galizien und der Bukowina // Ibid. – 1883. – 33. – S. 37-40, 116-119, 144-147, 175-176, 220-229, 257-259, 361-364, 397-400.

25. Błocki B. Rzut oka na genezę i charakter flory lwowskiej // Wiczowski J. Lwow, jego rozwój i stan kulturalny oraz przewodnik po miescie. – Lwów, 1907. – S. 37-49.

26. Błocki B. Versuch einer genetischen Erklärung des Charakters der Flora von Lemberg // Magyar Bot. – 1908. – 7. – S. 281-289.

27. Błocki B. Floristisches aus Galizien // Österr. bot. Zeitschr. – 1912. – 62. – S. 396-399.

28. Gajewski W. Szczatki flory pierwotnej w jarze Dniestru // Ochr. przyr. – 1931. – 11. – S. 10-40.

29. Gajewski W. Elementy flory polskiego Podola. – Warszawa: Planta pol. – 1937. – 5. – 211 s.

30. Herbig F. Pflanzengeographische Bemerkungen über die Wälder Galiziens // Verh. Zool.-bot. Ges. Wien. – 1860 a. – 10. – S. 359-366.

31. Herbig F. Beiträge zur Flora von Galizien // Ibid. – 1860 b. – 10. – S. 607-634.

32. Herbach F. Über die Verbreitung der in Galizien und der Bukowina wildwachsenden Pflanzen // Ibid. – 1861. – 11. – S. 33-70.
33. Herbach F. Przyczynek do geografji roślin w Galicji // Roczn. Towarz. nauk. Kraków. – 1866. – 33. – S. 70-129.
34. Koczwar M. Granice florystyczne Podola // Ibid. – 1925. – 50. – S. 1285-1322.
35. Koczwar M. Osobliwości flory Polski. Podole // Zemia. – 1927. – 11. – S. 137-139.
36. Koczwar M. Alabastrowa gora pod Nizniowem // Ziemia. – 1939. – 24. – S. 26-29.
37. Makowiecki S. Spis roślin południowo-zachodniej części Podola Zazbruczanskiego // Spraw. Komis. Fizyogr. – 1939. – 72. – S. 269-326.
38. Szafer W. O niektórych rzadszych roślinach nizu galicyjskiego // Spraw. Komis. Fizyogr. – 1913 a. – 47/2. – S. 41-51.
39. Szafer W. Trzeciorzędowe rośliny górskie na wale scytyjskim w ostoje podolsko-wołyńskiej // Acta Soc. Bot. Pol. – 1923. – 1, № 2. – S. 97-119.
40. Szafer W. Element górski we florze nizu polskiego // Rozpr. wyd. mat.-przyrodn. Pol. Acad. Umiej. – 1930. – 69. – S. 1-151.
41. Szafer W. Las i step na zachodnim Podolu // Rozpr. wyd. mat.-przyrodn. Pol. Acad. Umiej. – 1935. – 71. – S. 1-123.
42. Szafer W., Kulczyński S., Pawłowski B. Rośliny polskie. – Warszawa: Książnica – Atlas, 1924. – 736 s.
43. Trusz S. Przyczynek do flory Galicji, a względnie Buczacza i okolic // Ibid. – 1884a. – 9. – S. 13-22.
44. Trusz S. Przyczynek do flory Galicji // Spraw. Dyrekcji C.K. gimnazjum w Łączowie za rok szkolny 1888, Progr. gimn. – Łączów, 1888. – S. 1-36.
45. Wierdak S. O rzadkich roślinach z Opola // Kosmos. – Ser. A. – 1923. – 48. – S. 245-253.
46. Wierdak S. Zapiski florystyczne z Opola // Kosmos A. – Ser. A. – 1926. – 51. – S. 55-74.
47. Wierdak S. Zanikanie resztek stepów na Opolu // Kwart. Biul. Int. ochr. przyr. – 1936. – 6, № 4. – S. 31-32.
48. Wołoszczak E. Zur Flora von Galizien // Österr. Bot. Zeitschr. – 1887. – 37. – S. 278-280.
49. Zapałowicz H. Krzytyczny przegląd roślinności Galicji. Conspectus florum Galicie criticus // Rozpr. Wyd. mat.-przyrod. Pol. Acad. Umiej. – Kraków, 1906-1911. – T. 1-3. – 296 s.; 311 s.; 246 s.
50. Zawadzki A. Enumeratio plantarum Galicie et Bukovine oder die in Galizien und der Bukowina wildwachsenden Pflanzen mit genauer Angabe ihrer Standorte. – Breslau, 1835. – 200 s.

НПП Зачарований край

НПП “Зачарований край” розташований в межах Іршавського району Закарпатської області. Парк створений Указом Президента України № 343 від 21.05.2009 року на базі одноіменного регіонального ландшафтного парку, який діяв з січня 2002 р. Площа парку 6101 га. Підпорядкований Державному агентству лісового господарства України.

Територія парку розташована на південному мегахилі гірського масиву Великий Діл – центральної частини Вигорлат-Гутинської вулканічної гряди Східних Карпат. Масив відмежований від інших частин вулканічної гряди долинами річок Латориця з північного заходу та р. Боржава з південного-сходу. Парк розташований на південно-західних схилах масиву, відроги якого спускаються до околиць сіл Осій, Ільниця, Підгірне, Крайня Мартинка. Північно-східна межа парку проходить по хребту гряди, східна – продовжується по хребту, який від найвищої точки масиву – гори Бужора (1086 м над р.м.) – звертає на південь.

За фізико-географічним районуванням України (Екологічна енциклопедія, 2006) територія парку належить до Вулканічно-міжгірноулоговиної області Українських Карпат. За геоботанічним районуванням України (Національний атлас, 2008) парк знаходиться у Верховинсько-Бескидському окрузі дубових, букових, ялицевих та ялинових лісів і післялісових лук Східнокарпатської підпровінції Карпатсько-Альпійської гірської провінції Європейської широколистянолісової області.

Вигорлат-Гутинська гряда асиметрична. Південні її схили, до яких приурочена територія НПП, пологіші, мають більшу протяжність, ніж північні. Середня крутизна схилів різна – від 15° до 25°. Переважаючими висотами на території НПП є 400-700 м н.р.м., мінімальна – 350 м, максимальна – 1086 м (г. Бужора). Південно-східні схили г. Бужора сильно почленовані ярами і вирівняними конусами виносу, які представлені мезоплейстоценовими (середньочетвертинними) алювіальними відкладами четвертої надзаплавної тераси. У підніжжі гори Бужора поширені еоплейстоценові алювіальні відклади, представлені дрібнозернистими світлими пісковицями з кремнистим цементом (Природні багатства Закарпаття, 1987).

Вигорлат-Гутинську гряду в зоні розташування НПП формують такі стратифіковані магматичні неогенові утворення бужорської світи, як крупнопорфірові андезити й базальти. До південної частини парку приурочена т.з. Ільницька світа, складена туфогенно-осадочно-вугленосним комплексом. Інша, т.з. Бужорська світа теж цього віку, представлена андезитами, андезитобазальтами, ліпаритами та їх туфами.

Територія знаходиться у басейні р. Іршави, яка є правою притокою Боржави (басейн р. Тиса). Всього гідрологічну мережу території складають близько 36 малих річок і потоків гірського характеру (Wiesner, 1935) та болота.

На території парку переважають ґрунти типу бурих лісових. Під буковими лісами на висоті до 700 м над р. м. ґрунти відносять до світло-бурих гірсько-лісових, а розташовані вище 700 м – до темно-бурих гірсько-лісових типів (Руднева, 1960; Природні багатства Закарпаття, 1987).

Територія парку переважно вкрита листяними лісами. Вона розташована у поясах передгірних дубових лісів з дуба скельного (*Quercus petraea*) та бука лісового (*Fagus sylvatica*).

Найбільші площі в парку займають ліси бука лісового (*Fagus sylvatica*), який утворює переважно монодомінантні клімаксові угруповання. Лише у менш сприятливих умовах – на межі з поясом скельнодубових лісів, а також на кам'янистих ґрунтах і крутих схилах бук формує мішані деревостани. В межах парку букові ліси зростають на бурих ґрунтах, що утворилися на твердих вулканічних породах – трахітах, андезитах та ін. Підлісок у чистих букових лісах переважно відсутній, його ценотичну функцію у розріджених деревостанах заміняє рясний підріст бука. У межах свіжих і вологих евтрофних бучин в трав'яному ярусі домінують підмаренник запашний (*Galim odoratum*), осока волосиста (*Carex pilosa*), ожина шорстка (*Rubus hirtus*), живокіст серцевидний (*Symphytum cordatum*), переліска багаторічна (*Mercurialis perennis*), безщитник жіночий (*Athyrium filix-femina*). Серед весняних ефемероїдів найчастіше переважають анемона дібровна (*Anemone nemorosa*), зубниця залозиста (*Dentaria glandulosa*), зубниця бульбиста (*D. bulbifera*).

Бук формує високопродуктивні фітоценози з запасом деревини 400-650 м³ на 1 га. У пригребневій зоні хр. Великий Діл на вищих висотних рівнях, де випадає більша кількість опадів, в більш бідних і холодних лісорослинних умовах поширені свіжі, вологі й сирі мезотрофні й оліготрофні бучини. В них домінантами є квасениця звичайна (*Oxalis acetosella*), чорниця (*Vaccinium myrtillus*), аденостилес сіролистий (*Adenostyles alliariae*).

В парку ще збереглися невеликі ділянки лісу, ідентифіковані як пралісові. Вони є одним із двох (разом з ділянками пралісів на Авашських горах) нині відомих пралісових локалітетів букових лісів, які збереглися на вулканічному Вигорлат-Гутинському хребті. Всі пралісові фрагменти та прилеглі ділянки старовікових лісів мають виняткову природоохоронну цінність, важливе ботаніко-географічне, фітоісторичне, еталонне значення та потребують беззастережної охорони.

Починаючи з минулого століття, під впливом монокультурного господарства на місці букових лісів стали частково створювати монокультури ялини, які згодом виявились екологічно нестабільними. Ялина в парку представлена лише штучно створеними монокультурами, з домішкою бука, явора. Останнім часом спостерігається масове всихання посадок всіх вікових груп. Окремо варто відмітити експериментальні посадки псевдотсуги тисолистої (*Pseudotsuga menziesii*).

На невеликих за площею ділянках стрімких скелястих схилів, грубоуламкових осипів, щебнистого підніжжя скель та великих кам'яних брил у букових лісах співдомінують явір (*Acer pseudoplatanus*), ясен звичайний (*Fraxinus excelsior*), в'яз гірський (*Ulmus glabra*), на деяких ділянках ясен і явір є основними домінантами.

Дуб скельний (*Quercus petraea*) в межах парку не формує самостійних угруповань, а представлений переважно в складі буково-дубових (лише окремі виділи) і дубово-букових передгірних лісів нижчих висотних рівнів. В деревостанах окрім ценозоформуючих порід бука і дуба в другому ярусі зростають граб звичайний (*Carpinus betulus*), ясен (*Fraxinus excelsior*), липа серцелиста (*Tilia cordata*) та ін.; у чагарниковому ярусі – ліщина (*Corylus avellana*), калина (*Viburnum opulus*), бузина чорна (*Sambucus nigra*), свидина (*Swida sanguinea*), верба козяча (*Salix caprea*), вовчі ягоди звичайні (*Daphne mezereum*); у трав'яному покриві – осока волосиста (*Carex pilosa*), зубниця залозиста (*Dentaria glandulosa*), медунка темна (*Pulmonaria obscura*), чистець лісовий (*Stachys sylvatica*) та ін. В трав'яному ярусі найчастіше домінує підмаренник запашний (*Galium odoratum*) та зубниця бульбиста (*Dentaria bulbifera*).

У вологих і сирих місцезростаннях вздовж русел струмків з намулисто-піщаними (з великим вмістом гальки) дерново-глеєвими ґрунтами трапляються ліси вільхи сірої (*Alnus incana*). Переважають чисті сіровільхові ліси, як домішка у деревному ярусі може траплятися явір (*Acer pseudoplatanus*), ясен звичайний (*Fraxinus excelsior*). Характерною рисою вільшняків є наявність у трав'яному покриві бореальних і монтанних видів.

Невеликі площі в парку, переважно по периферії болота "Чорне bagno", займають післялісові мезофільні луки, які виникли на місці зрубаних дубово-букових і букових лісів. Найбільш поширені луки з переважанням костриці червоної (*Festuca rubra*), мітлиці тонкої (*Agrostis capillaris*), костриці лучної (*Festuca pratensis*), трясучки середньої (*Briza media*), конюшини лучної (*Trifolium pratense*). Місцями, на підмочених ділянках поширені ценози щучника дернистого (*Deschampsia caespitosa*).

Особливу природоохоронну цінність має найбільше болото південного мегасхилу української частини Карпат Чорне bagno. Воно

розташоване на схилах гори Бужора на висоті 840 м н. р. м. в одному з витоків р. Іршавки і належить до верхових (оліготрофний). Болото має велику глибину торфових покладів (до 5,9 м). Ще у 60-і роки минулого століття тут спостерігалось виразне підвищення центральної частини над краями до 3 м (Комендар, Фодор, 1960; Брадїс, Андрієнко, Лихобаїна, 1969), яке нині внаслідок осушування значно зменшилось. Поверхня болота з помірним зволоженням, без водних дзеркал. Рослинність оліготрофна з мезотрофною окрайною. У складі мохового покриву значну роль відіграє *Sphagnum acutifolium*. Трав'яно-чагарничковий покрив складають в основному типові оліготрофні види – пухівка піхвова (*Eriophorum vaginatum*), журавлина болотна (*Oxycoccus palustris*), ж. дрібнопліда (*O. microcarpus*), росичка круглолиста (*Drosera rotundifolia*), верес звичайний (*Calluna vulgaris*), андромеда (*Andromeda polifolia*), водянка чорна (*Empetrum nigrum*). Моховий покрив майже скрізь суцільний або майже суцільний (90-100%) і представлений в основному *Sphagnum acutifolium*, *S. magellanicum* та ін. Деревний ярус представлений пригніченими ялиново-березовим рідколіссям (*Picea abies*, *Betula verrucosa*, *B. pendula*) (Andrik, Mihaly, 2005; Мигаль, 2005; Mihaly, Andrik, Kish, Namor, 2008). Внаслідок меліоративного-осушувальних заходів відбувається швидка деградація оліготрофних болотних комплексів та заміна їх лучними угрупованнями з високою участю молінії голубої (*Molinia caerulea*). Нижче за течією сфагнове болото переходить у евтрофний осочник, який формують високорослі осоки.

В межах парку виявлено такі угруповання, занесені до Зеленої книги України (2009):

угруповання букових лісів (*Fageta sylvaticae*) з домінуванням у травостої лунарії оживаючої (*Lunaria rediviva*);

угруповання букових лісів (*Fageta sylvaticae*) з домінуванням у травостої цибулі ведмежої (*Allium ursinum*);

угруповання скельнодубово-букових лісів (*Querceto (petraeae)–(Fageta (sylvaticae))*);

угруповання яворових лісів (*Acereta pseudoplatani*) з домінуванням у травостої лунарії оживаючої (*Lunaria rediviva*);

угруповання формації пригніченоялиново-сфагнової (*Sphagneta depressipiceetosa*).

На території НПП відмічено 28 видів судинних рослин з Червоної книги України (2009):

- баранець звичайний (*Huperzia selago* L.) – в лісах, на притінених вологих кам'янистих схилах, зрідка;
- беладонна звичайна (*Atropa belladonna* L.) – в лісах, на галявинах;

- билинець комарниковий (*Gymnadenia conopsea* (L.) R. Br.) – на луках, галявинах, окраїнах боліт;
- білоцвіт весняний (*Leucojum vernalis* L.) – на вологих луках, болотах, у лісах;
- гніздівка звичайна (*Neottia nidus-avis* L.) – в букових лісах, спорадично;
- еритроній собачий зуб (*Erythronium dens-canis* L.) – в букових, дубово-грабових лісах;
- зозулинець салеповий (*Orchis morio* L.) – на луках, болотистих луках, узліссях, галявинах;
- зозулинець шоломоносний (*Orchis militaris* L.) – на луках, лучних схилах, узліссях;
- зозулині сльози серцелисті (*Listera cordata* (L.) R. Br.) – в тінистих лісах, на лісових болотах;
- зозулині сльози яйцевидні (*Listera ovata* (L.) R. Br.) – на луках, узліссях, в лісах;
- лілія лісова (*Lilium martagon* L.) – на узліссях, на галявинах, луках, в лісах;
- лунарія оживаюча (*Lunaria rediviva* L.) – в букових лісах, на стрімких схилах;
- любка дволиста (*Platanthera bifolia* (L.) Rich) – на луках, у розріджених лісах, серед чагарників, на узліссях;
- любка зеленоквіткова (*Platanthera chlorantha* (Cust.) Rchb.) – на луках, у розріджених лісах, серед чагарників, на узліссях;
- малий комонник зігнутий (*Succisa inflata* (Kl.) G. Beck) – на вологих заболочених луках, зокрема в ур. Чорне Багно;
- журавлина дрібноплісна (*Oxycoccus microcarpus* Turcz ex Rupr.) – на оліготрофному болоті в ур. Чорне Багно;
- коручка болотна (*Epipactis palustris* (L.) Crantz) – на болотах;
- осока малоквіткова (*Carex pauciflora* Lightf.) – на оліготрофному болоті в ур. Чорне Багно;
- сашник іржавий (*Schoenus ferrugineus* L.) – на евтрофних болотах (ур. Чорне Багно).
- пальчатокорінник бузиновий (*Dactylorhiza sambucina* (L.) Soó) – на луках;
- пальчатокорінник плямистий (*Dactylorhiza maculata* (L.) Soó) – на вологих заболочених луках;
- підсніжник білосніжний (*Galanthus nivalis* L.) – в букових лісах, на галявинах, узліссях;

- плаун колючий (*Lycopodium annotinum* L.) – в лісах, на схилах;
- скополія карніолійська (*Scopolia carniolica*) – в лісах, на узліссях, на крутих схилах;
- траунштейнера куляста (*Traunsteinera globosa* (L.) Rchb.) – на вологих луках, лісових галявинах;
- цибуля ведмежа (*Allium ursinum* L.) – в букових лісах;
- шафран Гейфеля (*Crocus heuffelianus* Herb.) – в лісах;
- шейхцерія болотна (*Scheuchzeria palustris*) – на оліготрофному болоті в ур. Чорне Багно.

Функціональне зонування території розроблене, однак, ще не затверджене. До заповідної зони пропонується віднести 2193,1 га (36,0% території), зони регульованої рекреації – 2290,6 га (37,5%), зони стаціонарної рекреації 11,0 га (0,2%), господарської зони – 1605,3 га (26,3%). До заповідної зони віднесені ділянки старих букових лісів, болото Багно та культури ялини навколо нього. Зона стаціонарної рекреації включає три маленькі ділянки, в т.ч. ділянку площею 5 га з туристично-оздоровчим табором “Смерековий камінь”. До господарської зони віднесені ділянки лісів вздовж магістральних нафтогазоконденсатопроводів і доріг (Комендар та ін., 2006).

До складу парку увійшли геологічний заказник державного значення “Зачарована долина” площею 150 га і гідрологічна пам’ятка природи “Болото Чорне багно” площею 15 га. Заказник “Зачарована долина” розташований на схилі г. Бужора. Він являє собою унікальні міжгір’я, де з вторинних кварцитів після вивітрювання залишилися оригінальні кам’яні утвори, висотою до 100 м. Територія вкрита різновіковим буковим лісом за участі насадженої ялини. Поряд, на березі потоку Смерекового знаходиться печера, звідки витікає мінеральне джерело. Пам’ятка природи “Болото Чорне Багно”, з якого бере початок р. Іршава, являє собою верхове сфагнове, нині в значній мірі деградоване, болото, яке було охарактеризоване вище.

В майбутньому доцільним та можливим є розширення території НПП “Зачарований край” шляхом приєднання до нього зоологічного заказника загальнодержавного значення “Річанський”, розташованого на землях Довжанського ДЛМГ.

Список літератури

1. Брадiс Є.М., Андриєнко Т.Л., Лихобаби́на М.І. Оліготрофні болота Закарпатської області // Укр. бот. журн. – 1969. – 26. – № 1. – С. 23-31.
2. Комендар В.І., Мигаль А.В., Андрик Є. Й., Кіш Р.Я., Гамор А.Ф., Санісло Я.П., Крч Х.Л., Мателешко О.Ю., Будніков Г. Б. Підготовка

матеріалів до проекту створення Національного природного парку “Зачарований Край (перший етап)” (звіт про науково-дослідну роботу). – Ужгород, 2006. – 166 с. (Рукопис).

3. Комендар В.І., Фодор С.С. Вересово-сфагнове болото в Закарпатській області УРСР // Укр. ботан. журн. – 1960. – 17, № 3. – С. 79-81.

4. Мигаль А.В. Каталог оліготрофних сфагнових боліт Закарпаття // Тези доп. наук. конф., присв. 60-й річниці каф. ботаніки УжНУ (м. Ужгород, Україна, 30 вересня 2005 р.). – Ужгород, 2005. – С. 32.

5. Мигаль А.В. Рослинний покрив оліготрофних сфагнових боліт Закарпатської області // Болотні екосистеми регіону Східних Карпат в межах України / Під заг. ред А.А. Ковальчука. – Ужгород: Ліра, 2006. – С. 38-46.

6. Природа Українських Карпат. – Львів: Вид-во Льв. Ун-ту, 1968. – 266 с.

7. Природні багатства Закарпаття. – Ужгород: Карпати, 1987. – 284 с.

8. Руднева Е.Н. Почвенный покров Закарпатской области. – М.: Изд-во АН СССР, 1960. – 228 с.

9. Andrik E., Mihaly A. Floristic study of peat bogs in Transcarpathia // Aktuális flóra- és vegetációkutatás a Kárpát-Medencében VI. (Keszthely, 2004, Február 26-29): Abstracts. – Keszthely (Hungary). – 2004. – Old. 36.

10. Mihaly A., Andrik E., Kish R., Hamor A. Vegetation of a planned National Park “Zacharovaniy Kraj” (Transcarpathia) // Kitaibelia (Debrecen, Hungary), 2008. – Vol. 13, № 1. – P. 177.

11. Wiesner F. Vodstvo a minerální prameny země Podkarpatoruské. – Užhorod: Politika, 1935. – 65 s.

НПП Ічнянський

Ічнянський національний природний парк був створений відповідно до Указу Президента України від 21.04.2004 р. № 464/2004 на території Ічнянського району Чернігівської області. Парк розташований на південний захід від м. Ічні. Він підпорядкований Мінприроди. Загальна площа національного парку становить 9665,8 га, в тому числі 4686,1 га земель, що надаються йому в постійне користування, та 4979,7 га земель, що включаються до його складу без вилучення у землекористувачів (Дендрологічний парк загальнодержавного значення “Тростянець” – 204,7 га і Прилуцьке державне лісогосподарське підприємство – 4775 га). Територію парку складають: лісовкриті території – 8301,0 га; болота – 1098,4 га; під водою – 85,8 га; піски – 178,2 га. Територія парку фрагментована, складається з кількох ділянок.

В системі фізико-географічного районування (Екологічна енциклопедія, 2006) основна територія національного природного парку знаходиться в межах Лісостепової зони, Лівобережно-Дніпровського краю, Північно-Придніпровській терасній низовинній області, а територія Дендрологічного парку “Тростянець”, яка знаходиться на відстані близько 50 км від основної території – в Північнополтавській височинній області.

По території Ічнянського НПП протікає річка Іченька, яка впадає в річку Удай. До складу парку увійшла і частина болота в заплаві р. Удай та невелика кількість ставків. Рельєф рівнинний, слабохвилястий. Загальний нахил поверхні у південно-західному напрямку до Дніпра. Середня висота поверхні становить близько 150 м. Переважають дерново-підзолисті і темно-сірі опідзолені ґрунти.

За геоботанічним районуванням України (Геоботанічне ..., 1977) Ічнянський національний природний парк знаходиться в Європейсько-Сибірській лісостеповій області, Роменсько-Полтавському геоботанічному окрузі лучних степів, дубових, грабово-дубових (на заході) та дубово-соснових (на терасах річок) лісів і евтрофних боліт, Прилуцько-Лохвицькому геоботанічному районі. За іншим геоботанічним районуванням (Національний атлас України, 2008) територія основної частини парку належить до Степової геоботанічної області, Лісостепової підобласті, Східноєвропейської провінції, Лівобережно-Дніпровського округу липово-дубових, грабово-дубових, соснових (на терасах) лісів, лук, галофітної та болотної рослинності. Дендропарк “Тростянець” знаходиться в Полтавському окрузі липово-дубових, соснових, дубово-соснових лісів, остепнених лук, лучних степів та евтрофних боліт тієї ж підобласті.

Ліси в басейні р. Удай, в т.ч. території, на якій створено Ічнянський НПП, досліджував О.П. Мринський (1969). Узагальнені дані про рослинність Чернігівщини оприлюднив С.О. Мулярчук (1970). Загальні відомості про флору та рослинність території проєктованого парку наведені у праці Т.Л. Андрієнко (1987). У 1980-х роках на території Ічнянського та Прилуцького районів працював В.М. Любченко. Тут він вивчав весняні ефемероїди дібров, а також місцезнаходження їх рідкісних видів. Л.О. Лобань вивчала флору та рослинність басейну Удаю (1999, 2000).

Серед лісів переважають соснові. Значні площі займають березові та дубові. Соснові ліси розташовані переважно в північній частині парку, дубові та дубово-грабові – в центральній і південно-східній, липові – в західній, вільшняки – вздовж русел річок Удаю, Іченьки та їх приток, а також у вологих зниженнях.

Ліси зазнали значного антропогенного впливу – внаслідок рубок суттєва частина корінних ценозів змінена культурами сосни звичайної (*Pinus sylvestris*). Вирубування також сприяло експансії граба (*Carpinus betulus*), який поступово витісняє дуб звичайний (*Quercus robur*).

Найпоширенішими у парку є соснові ліси. Серед них переважають ценози з домінуванням в трав'яному ярусі костриці червоної (*Festuca rubra*), куничника наземного (*Calamagrostis epigeios*), конвалії звичайної (*Convallaria majalis*). Це переважно культури сосни звичайної (*Pinus sylvestris*) віком 50-60 років. Підлісок не виявлений. В ньому поодинокі трапляються бузина чорна (*Sambucus nigra*) та малина (*Rubus idaeus*) (особливо в північній частині парку). На освітлених узліссях таких лісів іноді наявні куртини зіноваті руської (*Chamaecytisus ruthenicus*). Типовими видами трав'яного ярусу є куничник наземний (*Calamagrostis epigeios*), конвалія звичайна (*Convallaria majalis*), мерингія трижилкова (*Moehringia trinervia*), дзвоники круглолисті (*Campanula rotundifolia*), розрив-трава дрібноквіткова (*Impatiens parviflora*). Трапляються куртини мохів (*Dicranum rugosum*, *Pleurozium schreberi*). На вологіших ділянках у соснових лісах нерідко є підлісок з крушини (*Frangula alnus*). Крім того, на території НПП подекуди, переважно в північній частині парку, трапляються соснові ліси з підліском з бузини чорної (*Sambucus nigra*). У їх травостої переважають костриця червона (*Festuca rubra*) або орляк (*Pteridium aquilinum*), поодинокі трапляються звіробій плямистий (*Hypericum maculatum*) і чистотіл великий (*Chelidonium majus*).

Серед лісової рослинності Ічнянського НПП культури сосни нині займають значні площі (близько 30% площі лісів НПП). Всі вони створені на місці широколистяних лісів, зазнають значного антропоген-

ного впливу поблизу населених пунктів, інтенсивної лісгосподарської діяльності на ділянках, що увійшли до складу національного парку без вилучення у землекористувачів.

Ялинові ліси представлені нечисленними дрібними ділянками, що розташовані переважно в північній частині парку. Всі вони є культурами ялини європейської (*Picea abies*), переважно віком 50-60 років. Підлісок не виявлений. Трав'яний покрив дуже розріджений. Поодинокі відзначені герань Роберта (*Geranium robertianum*), міцеліс муровий (*Mycelis muralis*), мерингія трижилкова (*Moehringia trinervia*). На деяких ділянках наявний суцільний моховий покрив.

Березові ліси представлені численними дрібними ділянками, розташованими по всій території НПП. Це переважно культури берези повислої (*Betula pendula*) віком до 40 років. Зімкненість крон в них невисока – 0,4-0,5. Є поодинокі особини підросту берези. Підлісок не виявлений, подекуди трапляються глід несправжньокривостовпчиковий (*Crataegus pseudokyrstostyla*), глід український (*C. ucrainica*), зіновать руська (*Chamaecytisus ruthenicus*). В травостої переважає костриця червона (*Festuca rubra*), інколи співдомінує мітлиця тонка (*Agrostis capillaris*). Поодинокі трапляються кунічник наземний (*Calamagrostis epigeios*), осока шершава (*Carex hirta*), нечуйвітер волохатенький (*Hieracium pilosella*), біловус стиснутий (*Nardus stricta*). Тут також зростають такі бореальні види, як ортілія однобока (*Orthilia secunda*), грушанка мала (*Pyrola minor*) і зимолюбка зонтична (*Chimaphila umbellata*).

В північній та південній частинах парку трапляються світлі дубові та березово-дубові ліси з переважанням в трав'яному ярусі конвалії звичайної (*Convallaria majalis*), мітлиці тонкої (*Agrostis capillaris*), костриці червоної (*Festuca rubra*), молінії голубої (*Molinia caerulea*), пирію повзучого (*Elytrigia repens*). Чагарниковий ярус в них розвинений слабо, переважають бруслина бородавчаста (*Euonymus verrucosa*), крушина ламка (*Frangula alnus*). Типовими видами трав'яного ярусу, крім вказаних домінантів, є зірочник ланцетолистий (*Stellaria holostea*), суниця лісова (*Fragaria vesca*), астрагал солодколистий (*Astragalus glycyphyllos*), цибуля часникова (*Allium scorodoprasum*), просянка розлога (*Milium effusum*), дзвоники круглолисті (*Campanula rotundifolia*), наперстянка великоквітова (*Digitalis grandiflora*), ластовень лікарський (*Vincetoxicum hirsutiflorum*). В ценозах з домінуванням костриці червоної (*Festuca rubra*), розташованих переважно в північній частині парку, трапляються перстач білий (*Potentilla alba*), та ломиніс прямий (*Clematis recta*).

Грабово-дубові та дубові ліси на багатих ґрунтах розташовані здебільшого в центральній та південно-східній частинах Ічнянського

НПП. В деревному ярусі переважають дуб звичайний (*Quercus robur*), граб звичайний (*Carpinus betulus*), в меншій кількості – липа серцелиста (*Tilia cordata*), береза повисла (*Betula pendula*), клен гостролистий (*Acer platanoides*). Середній вік деревостанів – 60-70 років. В трав'яному ярусі домінують яглиця звичайна (*Aegopodium podagraria*), зеленчук жовтий (*Lamium galeobdolon*), зірочник ланцетолистий (*Stellaria holostea*), осока волосиста (*Carex pilosa*), а навесні – анемона жовтецева (*Anemone ranunculoides*), ряс ущільнений (*Corydalis solida*), ряс порожнистий (*Corydalis cava*), в деяких місцях підсніжник білосніжний (*Galanthus nivalis*), пшінка весняна (*Ficaria verna*). Асектаторами є копитняк європейський (*Asarum europaeum*), розхідник звичайний (*Glechoma hederacea*), медунка темна (*Pulmonaria obscura*), підмаренник запашний (*Galium odoratum*), чина весняна (*Lathyrus vernus*), купина багатоквітова (*Polygonatum multiflorum*), проліска дволиста (*Scilla bifolia*), фіалка дивна (*Viola mirabilis*), а на ділянках, що зазнають антропогенного впливу (біля доріг, населених пунктів), – розрив-трава дрібноквітова (*Impatiens parviflora*). Флористично близькими до дубово-грабових є липові ліси, невеликі ділянки яких трапляються в центральній та східній частинах парку та осикові ліси, які подекуди трапляються майже по всій території.

В північно-східній частині Ічнянського НПП зрідка трапляються дубово-соснові ліси, переважно з домінуванням зірочника ланцетолистого (*Stellaria holostea*).

На території Ічнянського НПП є також культури дуба червоного (*Quercus rubra*) та модрини європейської (*Larix decidua*). Дуже дрібні ділянки культур дуба червоного трапляються майже повсюдно в парку. Підлісок і травостій в них розвинені слабо. Дуб червоний активно поширюється – його підріст є на всіх ділянках, що межують із насадженнями. Культури модрини виявлені в центральній частині парку. Модрина не поновлюється. Чагарниковий і трав'яний яруси розріджені, переважають неморальні види.

Ліси з домінуванням вільхи чорної (*Alnus glutinosa*) розташовані переважно вздовж боліт та у зниженнях заплави річок Удаю, Іченьки та їх приток. В трав'яному ярусі домінують теліптерис болотяний (*Thelypteris palustris*), осока гостровидна (*Carex acutiformis*), кропива жабрійолиста (*Urtica galeopsifolia*), іноді співдомінує сідач конопляний (*Eupatorium cannabinum*). Деревна частина обплетена хмелем (*Humulus lupulus*). Чагарникові болота з домінуванням верби попелястої (*Salix cinerea*) розташовані смугами вздовж нижньої частини болота Удай (на південь від с. Заудайка). Зімкненість крон верби – 0,5-0,7. Проективне покриття травостою становить 90-95%. Переважає кропива жабрійолиста (*Urtica galeopsifolia*), часто співдомінує сідач

коноплевий (*Eupatorium cannabinum*). Виявлена ділянка ценозів верби попелястої із наявністю сфагнового покриву.

Загальна площа нелісових боліт, що входять до території Ічнянського НПП, становить 1209,3 га. Це переважно трав'яні евтрофні болота, розташовані переважно в заплавах річок.

Значні площі займають трав'яні болота з домінуванням осок омської (*Cariceta omskiana*), гостровидної (*C. acutiformis*) та зближеної (*C. appropinquata*), розташовані переважно вздовж р. Удай. Переважаючими є ценози осоки омської (*Carex omskiana*). Крім домінанта, зустрічаються рогіз широколистий (*Typha latifolia*), осока несправжньоосмикавцева (*Carex pseudocyperus*), бобівник трилистий (*Menyanthes trifoliata*), вовче тіло болотне (*Potentilla palustris*). Поодинокі трапляються цикута отруйна (*Cicuta virosa*) та омег водяний (*Oenanthe aquatica*).

Ці угруповання переважають і на болотах-блюдцях. Центральна частина таких боліт зазвичай обводнена, є відкрите плесо. В останні роки частина цих боліт до середини літа повністю пересихає. Саме тут зустрічаються рідкісні види флори, такі як осока богемська (*Carex bohémica*), пухирник малий (*Utricularia minor*), фіалка ставкова (*Viola stagnina*).

Ценози хвоща річкового (*Equisetum fluviatile*) розташовані смугами шириною від 2 до 10 м, переважно по краю купинно-осокового болота вздовж р. Удай. Співдомінують осока гостра (*Carex acuta*) та бобівник трилистий (*Menyanthes trifoliata*).

Лучна рослинність в парку займає невелику площу – 22,1 га, розташована фрагментарно на притерасній частині водойм та боліт, смугами завширшки до 50 м. Найбільші площі зайняті справжніми луками, торф'янисті трапляються фрагментарно.

На притерасній частині болота Удай виявлено луки з домінуванням костриці лучної (*Festuca pratensis*), тонконогу лучного (*Poa pratensis*), костриці східної (*Festuca regelliana*), мітлиці тонкої (*Agrostis capillaris*). Типовими видами цих лук є грястиця збірна (*Dactylis glomerata*), жовтець їдкий (*Ranunculus acris*), костриця червона (*Festuca rubra*), перстач гусячий (*Potentilla anserina*), подорожник ланцетолистий (*Plantago lanceolata*), тимофіївка лучна (*Phleum pratense*), трясучка середня (*Briza media*), суховершки звичайні (*Prunella vulgaris*), щавель горобиний (*Rumex acetosella*).

Луки з домінуванням куничника наземного (*Calamagrostis epigeios*) виявлені на перелогах в центральній частині Ічнянського НПП на терасі однієї з приток Удаю. Типовими їх видами є перстач неблизкучий (*Potentilla impolita*), нечуйвітер зонтичний (*Hieracium umbellatum*), звіробій стрункий (*Hypericum elegans*).

Луки з переважанням щучника дернистого (*Deschampsia caespitosa*) розташовані переважно в заплаві р. Іченьки, по берегах її приток. Асектаторами є костриця лучна (*Festuca pratensis*), перстач гусячий (*Potentilla anserina*), жовтець їдкий (*Ranunculus acris*), жовтець повзучий (*Ranunculus repens*). Незначні площі в парку займають луки з домінуванням медової трави шерстистої (*Holcus lanatus*).

Загальна площа водойм Ічнянського НПП становить 98,4 га. До складу НПП увійшла частина русла р. Удай та частина каналів меліораційної системи, що знаходяться на південь від с. Заудайка. Зараз р. Іченька та її притоки є системою ставів, на більшості з яких збудовані дамби. Течія тут майже відсутня. Між ставами розташовані заболочені ділянки.

Серед угруповань повітряно-водної рослинності переважають ценози рогозу вузьколистого (*Typha angustifolia*), очерету (*Phragmites australis*), куги озерної (*Schoenoplectus lacustris*) та омеги водяного (*Oenanthus aquatica*).

Серед ценозів занурених рослин найбільші площі займають ценози куширу темнозеленого (*Ceratophyllum demersum*). Угруповання водопериці кільчастої (*Myriophyllum verticillatus*) відмічені в ставі Зазим'є, який є фрагментом русла р. Іченьки. Угруповання плавушника болотного (*Hottonia palustris*) та пухирника малого (*Utricularia minor*) виявлено лише в невеликому озерці в заплаві р. Іченьки, поблизу с. Хаєнки. Фрагменти ценозів пухирника звичайного (*Utricularia vulgaris*) були виявлені лише в одному з дрібних ставів в урочищі Озера.

Угруповання глечиків жовтих (*Nuphar lutea*) та латаття білого (*Nymphaea alba*) виявлені на ставах по руслу р. Іченька біля с. Хаєнки, та по руслу однієї з приток р. Удай біля сіл Дзюбівка і Пелюхівка. Поодинокі в них трапляються латаття сніжнобіле (*Nymphaea candida*) та гірчак земноводний (*Polygonum amphibium*), а в підводному ярусі кушир темнозелений (*Ceratophyllum demersum*). На водоймах поблизу сіл Хаєнки та Дзюбівка є фрагменти угруповань латаття сніжно-білого (*Nymphaea candida*). На водоймах, розташованих в північній частині НПП (став Зазим'є та невелика водойма в заплаві р. Іченьки), виявлені ценози гірчака земноводного (*Polygonum amphibium*). Угруповання плаваючих водних рослин на території парку представлені переважно ценозами рясок малої (*Lemna minor*) та триборозенчастої (*L. trisulca*).

На території Ічнянського НПП нами було виявлено 5 рослинних угруповань, включених до Зеленої книги України (2009). Це охарактеризовані вище ценози пухирника малого (*Utricularia minor*), глечиків жовтих (*Nuphar lutea*), латаття білого (*Nymphaea alba*), латаття сніжно-білого (*Nymphaea candida*), а також угруповання звичайнооснових

лісів звичайноялівцевих (*Pineta (sylvestris) juniperosa (communis)*) та звичайнодубово-звичайнососнових лісів звичайноялівцевих (*Querceto (roboris)-Pineta (sylvestris) juniperosa (communis)*). Фрагменти сосново-дубового лісу з підліском із ялівцю виявлені в північно-східній частині парку. Добре виражений ярус підліску (0,5), утворений переважно *Juniperus communis*. Висота ялівцю 3,5 м, середній діаметр стовбурів 4-6 см, найбільший – 10-12 см. Виявлені молоді особини до 1 м заввишки. В трав'яному ярусі домінує зірочник ланцетолистий (*Stellaria holostea*), трапляються осока шершава (*Carex hirta*), осока бліда (*C. pallescens*), астрагал солодколистий (*Astragalus glycyphyllos*), суниця лісові (*Fragaria vesca*), щитник шартрський (*Dryopteris carthusiana*), щитник чоловічий (*D. filix-mas*), чистотіл (*Chelidonium majus*) та кропива дводомна (*Urtica dioica*).

Станом на кінець 2009 р. у парку виявлено 630 видів судинних рослин спонтанної флори.

На території парку виявлено два види з Додатку I Бернської конвенції – сон розкритий (*Pulsatilla patens* (L.) Mill.) і маточник болотний (*Ostercum palustre* (Besser) Besser). Поодинокі екземпляри сону розкритого відмічені біля с. Хаєнки в березово-дубовому лісі та поблизу с. Коломійцево. Маточник болотний знайдено в північній частині Ічнянського НПП, на притерасній частині болота Удай на луках з переважанням костриць східної (*Festuca regeliana*) і червоної (*Festuca rubra*). З Європейського Червоного списку виявлено один вид – глід український (*Crataegus ucrainica* Rojark). Він знайдений в північній частині парку в дубових та березових лісах. Цей же вид занесено до Червоного списку МСОП.

До Червоної книги занесено:

- верба Старке (*Salix starkeana* Willd.) – на торф'янистій луці поблизу болота Князьки в північно-східній частині НПП між м. Ічня та с. Хаєнки;
- гніздівка звичайна (*Neottia nidus-avis* (L.) Rich.) – три локалітети в центральній та південно-західній частинах НПП в дубових та дубово-грабових лісах;
- коручка чемерициподібна (*Epipactis helleborine* (L.) Crantz) – 5 місцезнаходжень в різних частинах національного парку в березово-дубових лісах;
- лілія лісова (*Lilium martagon* L.) – 4 локалітети в південній частині національного парку поблизу с. Хаєнки (кв. 2, 11, 14) на галявинах в старих дубових насадженнях;
- осока богемська (*Carex bohémica* Schreb.) – центральній частині Ічнянського НПП, в пересихаючому озері на терасі безіменної притоки р. Удай (Жигаленко та ін., 2009);

- пальчатокорінник м'ясочервоний (*Dactylorhiza incarnata* (L.) Soó) – досить великі популяції на луках з домінуванням костриці лучної та осоки чорної поблизу с. Хаєнки;

- пальчатокорінник травневий (*Dactylorhiza majalis* (Rchb.) P.F.Hunt et Summerhayes) – на луках поблизу с. Хаєнки, в тих же місцях, що й пальчатокорінник м'ясочервоний;

- плаун річний (*Lycopodium annotinum* L.) – два локалітети у вологих березових лісах поблизу сіл Коломійцево і Хаєнки;

- підсніжник білосніжний (*Galanthus nivalis* L.) – значні локалітети розташовані поблизу сіл Дзюбівка та Дружба в грабово-дубових лісах, поодинокі особини виявлено поблизу сіл Хаєнки та Грабів;

- пухирник малий (*Utricularia minor* L.) – у невеликому обводненому болітці біля берега в заплаві р. Іченьки поблизу с. Хаєнки;

- сон розкритий (*Pulsatilla patens* (L.) Mill.) – в світлих лісах біля с. Хаєнки в і с. Коломійцево.

Із інших видів рослин на особливу увагу заслуговує чемериця чорна (*Veratrum nigrum* L.) – дуже рідкісний на Лівобережжі України вид. В Ічнянському НПП виявлено три локалітети цього виду – один біля с. Кікали і два біля с. Хаєнки, всього 67 особин. Росте у старих світлих березово-дубових лісах, площа яких протягом останніх десятиріч значно зменшилася.

В межах Ічнянського НПП знаходиться 10 природно-заповідних територій інших категорій, які займають близько чверті його території. Це дендропарк загальнодержавного значення “Тростянець” (204 га), сім заказників місцевого значення (“Довгий яр” (два заказники з такою назвою – лісовий і гідрологічний), “Князьки”, “Кути”, “Урочище Кути”, “Волик” “Софіївка-Романівщина”) загальною площею 2253 га, заповідне урочище “Софіївка” (25 га) і пам'ятка природи “Багатовіковий дуб”.

До заповідної зони належить 2419,3 га (25% території парку), до зони регульованої рекреації – 4916,8 га (51%), до зони стаціонарної рекреації – 52 га (1%); до господарської зони – 2277,7 га (23%).

Охорону території ускладнює значна фрагментованість території. Між ділянками парку, де переважає лісова рослинність, знаходяться орні землі, перелоги, села. Тут є і більш природні території, які не увійшли до парку, зокрема старі широколистяні ліси з великими популяціями підсніжника (Краснянське лісництво). Бажано приєднати до парку також Дорогинський гідрологічний заказник загальнодержавного значення (1880 га), гідрологічний заказник

місцевого значення “Жевак” (314 га), а також деякі ділянки в заплаві Удаю, що не входять до заказників. На цих територіях переважають трав’яні болота.

Список літератури

1. Андриенко Т.Л. Ичнянский национальный парк // Перспективная сеть заповедных объектов Украины / Под общ. ред. Ю.Р. Шеляга-Сосонко. – Киев: Наук. думка, 1987. – 292 с.
2. Геоботаничне районування Української РСР. – К.: Наук. думка, 1977. – 302 с.
3. Жигаленко О.А., Данилик І.М., Андриенко Т.Л. Нова знахідка *Carex bohémica* Schreb. (Cyperaceae) з Лівобережного лісостепу (Україна) // Укр. ботан. журн. – 2009. – 66. – № 4. – с. 566-570.
4. Жигаленко О.А., Лобань Л.О. *Veratrum nigrum* L. (Melanthiaceae) на Лівобережжі України // Укр. ботан. журн. – 2008. – 65, № 6. – С. 882-886.
5. Лобань Л.О. Флористичні знахідки в басейні р. Удаю (Чернігівська обл.) // Укр. ботан. журн. – 1999. – 56, № 3. – С. 314-317.
6. Лобань Л.О. Лісова рослинність верхньої частини басейну р. Удай (Чернігівська обл.) // Укр. ботан. журн. – 2000. – 57, № 4. – С. 386-392.
7. Любченко В.М. Весняні ефемероїди дібров верхньої течії р. Удай // Укр. ботан. журн. – 1988. – 45, № 6. – С. 36-39.
8. Мринський О.П. До характеристики лісової рослинності пониззя р. Удай // Укр. ботан. журн. – 1969. – 26, № 4. – С. 22-26.
9. Мулярчук С.О. Рослинність Чернігівщини. – К.: Вища школа, 1970. – 212 с.
10. Удра І.Х., Батова Н.І. Широколистяні ліси з грабом як реліктова та природоохоронна основа рослинного покриву Ічнянського національного природного парку // Заповідна справа в Україні. – 2008. – 14, № 2. – С. 44-50.

НПП Кармелюкове Поділля

НПП “Кармелюкове Поділля” оголошено Указом Президента України від 16 грудня 2009 року № 1057/2009. Територія національного парку знаходиться у межах Чечельницького й Тростянецького районів Вінницької області. До включення в територію заповідного об’єкта погоджено 20203,4 га земель. Об’єкт проектувався під назвою “Південне Поділля”. Однак без погодження з науковцями та без історичних підстав у назву національного парку ввели ім’я народного героя Устима Кармалюка. Більша частина земель майбутнього національного парку, – лісові ділянки загальною площею 16518 га – знаходиться у віданні Державного підприємства “Чечельницьке лісове господарство”, найцінніші степові ділянки належать до земель запасу Чечельницької селищної ради.

НПП “Кармелюкове Поділля” знаходиться у басейні річки Південний Буг (у верхів’ї його правих приток Савранки й Кодими), в південній частині лісостепової зони. За фізико-географічним районуванням України (Екологічна енциклопедія, 2006) територія НПП “Кармелюкове Поділля” належить до Південноподільської височинної області Подільсько-Придніпровського лісостепового краю. За геоботаничним районуванням (Національний атлас України, 2008) територія належить до Південноподільського округу дубових лісів та лучних степів Східноєвропейської лісостепової провінції Євразійської степової області.

Природні особливості цієї території в значній мірі зумовлені геологічною будовою: рихлі осадові породи (піски і глини), що утворилися після відступу мілководного моря у неогеновому періоді, утворили потужні товщі. На формування сучасних ландшафтів впливала і впливає діяльність поверхневих вод. Під впливом водної ерозії сформувався дуже розчленований рельєф, горбисто-увалиста рівнина, для якої характерний значний перепад відносних висот (місцями до 100-120 м). Характерна особливість рельєфу – розвинута система глибоких сухих балок, з крутими схилами (місцями до 20°). Такий складний рельєф не лише є природною передумовою збільшення біологічного розмаїття, а й перешкодою інтенсивному господарському освоєнню цих земель: на ряді старовинних карт XV–XVII ст. землі навколо річки Савранки містять надпис “Кодімія”, це слово означає “пустище, незаселене місце” (Вавричин, Дашкевич, Кришталович, 2004). Все ж у XIX–XX ст. під тиском господарської діяльності відбулися докорінні зміни місцевих ландшафтів. Про заміну лісів агроландшафтами свідчить переважання у ґрунтовому покриві чорноземів опідзолених і темно-сірих лісових ґрунтів.

Територія НПП не утворює цілісного контуру, до неї увійшли ділянки збережених у відносно непорушеному стані природних лісових і степових урочищ, які тягнуться ланцюжком з півночі на південь у міжріччі Дохни й Савранки від села Торканівка Тростянецького району до села Бритавка Чечельницького району, і далі вздовж річки Савранки на схід до села Берізки Чечельницькі. Найбільшими ділянками у складі парку є лісові урочища, котрі займають переважно широкі водороздільно-горбисті місцевості: Бритавська дача (5362 га), Крамарівська дача (3686 га), Червоногреблянська дача (2510 га), Торканівська дача (1190 га), Вербська дача (1171 га), Любомирська дача (1135 га), Стратіївська дача (641 га). До парку також включено декілька байрачних лісів, серед яких найціннішими у ботанічному відношенні є ур. Уланово (458 га), ур. Єленово (43 га) та Юрково (284 га). Особливе значення для НПП мають степові ділянки, які переважно являють собою добре задерновані круті схили сухих балок, наприклад ур. Ромашково (близько 28 га), ур. Вишня (14 га), ур. Терещуків Яр (близько 4 га).

Переважна частина земель НПП належить до лісового фонду – 17422 га. Сіножаті й пасовища (як правило, ділянки природної лучно-степової і степової рослинності різного рівня збереженості) складають 899 га, ще 378 га займають угіддя з дерево-чагарниковою рослинністю. До земель парку також увійшло (без вилучення у землекористувачів) 875 га ріллі та 87 га інших земель. Землі водного фонду у складі НПП відсутні.

Частка лісових культур у лісовому фонді складає близько 10%, решта лісів є дібровами природного походження. У державному підприємстві “Чечельницьке лісове господарство” дубове господарство займає 99% від загальної вкритої лісом площі. Переважають середньовікові й пристигаючі (за лісівничими нормами) насадження. Найстаріші ділянки лісу збереглися у південній частині масивів Бритавської і Червоногреблянської дач, в межах існуючих ботанічних заказників.

Лісова рослинність у НПП “Кармелюкове Поділля” представлена, як уже наголошувалося, переважно дубовими лісами. В деревостані представлено два види дуба – дуб скельний (*Quercus petraea*) і дуб звичайний (*Q. robur*). Саме тут проходить північно-східна межа поширення відносно більш теплолюбного, зате і більш посухостійкого, дуба скельного і відбувається його заміщення далі на північ дубом звичайним. Асоціації з домінуванням дуба скельного поширені переважно в басейні ріки Савранки, на схилах південної експозиції, на підвищених плакорних ділянках Бритавської, Вербської, Червоногреблянської, Любомирської, Стратіївської дач, в

урочищах Уланово та Єленово. У північній частині Бритавської дачі та ще північніше – в басейні річки Дохни, де знаходяться, зокрема, Крамарівська і Торканівська дачі, сформувалися перехідні угруповання між формаціями дуба скельного і звичайного.

До поширених у цих деревостанах видів також відносяться ясен звичайний (*Fraxinus excelsior*), граб звичайний (*Carpinus betulus*), клен гостролистий (*Acer platanoides*), клен польовий (*Acer campestre*), липа серцелиста (*Tilia cordata*). Значно меншу участь мають явір (*Acer pseudoplatanus*) та черешня (*Cerasus avium*), а також в'язи – гірський (*Ulmus glabra*), граболистий (*U. minor*) та корковий (*U. suberosa*), яблуня лісова (*Malus sylvestris*), груша звичайна (*Pyrus communis*). Значну наукову і практичну цінність мають скельнодубові насадження, де в II ярусі деревостану у великій кількості зустрічається субсередземноморський вид, занесений до Червоної книги України – берека (*Sorbus torminalis*).

Чагарниковий ярус також досить різноманітний, складають його кизил звичайний (*Cornus mas*), клен татарський (*Acer tataricum*), свидина кров'яна (*Swida sanguinea*), гордовина (*Viburnum lantana*) та інші види. Особливу цінність мають близькі до корінних насадження із переважанням в підліску кизилу. На плакорних ділянках та по пласких днищах балок зустрічаються переважно дубові й дубово-ясеневі ліси, а на схилах їх доповнюють дубово-грабові ліси, які утворюють типовий екологічний ряд.

Домінантами трав'яного ярусу на вирівняних ділянках виступають переважно осока парвська (*Carex brevicollis*), зеленчук жовтий (*Lamium galeobdolon*), зірочник ланцетолистий (*Stellaria holostea*), на схилах – осока волосиста (*Carex pilosa*). В широких плескатих днищах – ценози з переважанням кропиви жабрійовистої (*Urtica galeopsifolia*) та цибулі ведмежої (*Allium ursinum*). Є ділянки, на яких домінантами трав'яного ярусу є конвалія звичайна (*Convallaria majalis*), барвінок малий (*Vinca minor*), плющ звичайний (*Hedera helix*). Угруповання з домінуванням у травостой осоки парвської, плюща звичайного або цибулі ведмежої, які є рідкісними для України, у Бритавській, Червоногреблянській і Вербській дачах займають значні площі. У трав'яному покриві лісів звичайними є арум Бессера (*Arum besseranum*), півники злаколисті (*Iris graminea*), перлівка одноквіткова (*Melica uniflora*), шоломниця висока (*Scutellaria altissima*), егоніхон фіолетово-голубий (*Aegonychon purpureocaeruleum*), молочай мигдалевидний (*Euphorbia amygdaloides*).

Внаслідок аномально сильної ожеледі (“льодолому”), яка мала місце у грудні 2000 року, дерева, і найбільше дуби, отримали великі пошкодження (поламані верхівки, крупні скелетні гілки), що суттєво

зменшило біомасу і продуктивність деревного ярусу. Збільшилася освітленість нижніх ярусів, внаслідок чого збільшилося проективне покриття трав'яного покриву.

Своєрідним елементом рослинного покриву є невеличкі лісові болота-блюдця, так звані “мочарі”. Плакорні ділянки, підстелені водотривкими глинами, слабо дренуються, відбувається застій води. Тут формуються невеличкі за площею евтрофні осокові болота, переважно з домінуванням осоки гостровидної (*Carex acutiformis*) та осоки бережної (*C. riparia*).

На узліссях та у прилеглих балках значного поширення набувають також угруповання ксерофітних чагарників з домінуванням терену колючого (*Prunus spinosa*), зустрічаються різнотравні узлісні фітоценози з помітною участю герані криваво-червоної (*Geranium sanguineum*), різних видів конюшини (найчастіше – конюшин середньої (*Trifolium medium*) та альпійської (*T. alpestre*), зіноваті австрійської (*Chamaecytisus austriacus*), астрагалу солодколистого (*Astragalus glycyphyllos*), шавлії кільчастої (*Salvia verticillata*).

Важливою складовою національного парку є урочища з природною лучно-степовою і степовою рослинністю. Степова рослинність у значній мірі трансформована, деградована від перевипасу, місцями переходить у задерновані перелоги. На ділянках, де степова рослинність збереглася відносно добре, вона представлена переважно угрупованнями з домінуванням ковили волосистої (*Stipa capillata*). Зовсім невеликими ділянками представлені ценози ковили найкрасивішої (*Stipa pulcherrima*). На деградованих ділянках часто домінує костриця валіська (*Festuca valesiaca*). Зустрічаються ділянки з домінуванням сону лучного (*Pulsatilla pratensis*). Характерною особливістю степів парку є відсутність суцільного задерніння, якому перешкоджає інтенсивна водна ерозія поверхні ґрунту, що дозволяє ряду видів степового різнотрав'я успішно конкурувати зі злаками. Ця особливість створила хороші умови для виживання ряду рідкісних видів, зокрема, відкасника татарниколистого (*Carlina onopordifolia*). Характерними для степів парку видами, крім названих вище, є материнка звичайна (*Origanum vulgare*), льон шорсткий (*Linum hirsutum*), холодок тонколистий (*Asparagus tenuifolius*), шавлія лучна (*Salvia pratensis*), в'язіль барвистий (*Securigera varia*), айстра степова (*Aster amellus*). Серед степових угруповань є ділянки з домінуванням вишні степової (*Cerasus fruticosa*). Найцінніші степові ділянки збереглися в урочищах Вишня, Ромашково, Терещуків яр, Суха балка.

Ряд лісових і степових угруповань, виявлених на території НПП “Кармелюкове Поділля”, занесено до Зеленої книги України (їх поширення в межах НПП описано вище):

угруповання звичайнодубових лісів (*Querceta roboris*) з домінуванням плюща звичайного (*Hedera helix*);

угруповання звичайнодубових лісів (*Querceta roboris*) з домінуванням у травостої цибулі ведмежої (*Allium ursinum*);

угруповання звичайнодубових лісів деренових (*Querceta (roboris) cornosa (maris)*);

угруповання звичайнодубових лісів кров'яносвидинових (*Querceta (roboris) swidosa (sanguineae)*) з домінуванням у травостої осоки парвської (*Carex brevicollis*);

угруповання скельнодубово-звичайнодубових лісів (*Querceto (petraeae)–Querceta (roboris)*);

угруповання скельнодубових лісів деренових (*Querceta (petraeae) cornosa (maris)*);

угруповання формації ковили волосистої (*Stipeta capillatae*);

угруповання формації ковили найкрасивішої (*Stipeta pulcherrimae*).

Флора території проектного національного природного парку вивчена недостатньо. Про багатство флори можуть свідчити дані про флору окремих урочищ. Так, флора лісового урочища Червоногреблянська дача нараховує 349 видів, флора степового урочища Ромашково – 83 види.

На території парку виявлено 24 види, занесених до Червоної книги України, 2 види з Червоного списку МСОП, 1 вид з Європейського Червоного списку, 2 види з Додатку I Бернської конвенції:

- берека (*Sorbus torminalis* (L.) Crantz.) – постійно присутня в II ярусі деревостанів у всіх лісових масивах НПП (ЧКУ);

- бруслина карликова (*Euonymus nana* M.Bieb.) – популяція виду у скельнодубових лісах Бритавської дачі є найбільшою в Україні, вид не плодоносить (ЧКУ);

- булатка великоквіткова (*Cephalanthera damasonium* (Mill.) Druce) – одне відоме місцезростання у байрачному лісі в урочищі Уланово (ЧКУ);

- в'язіль стрункий (*Securigera elegans* (Pančić) Lassen) – помітну роль відіграє тільки в трав'яному покриві скельнодубових кизилевих лісів Бритавського ботанічного заказника, за його межами – поодинокі в Бритавській дачі (ЧКУ);

- відкасник татарниколистий (*Carlina onopordifolia* Besser) – велика популяція знаходиться в околицях Чечельника у степових урочищах Ромашково і Терещуків яр, чисельність досить різко коливається по роках, у середньому в межах 1000-1200 вегетуючих екземплярів, з яких зацвітає і плодоносить всього кілька десятків (МСОП, БЕРН, ЧКУ);

- гніздівка звичайна (*Neottia nidus-avis* (L.) Rich.) – спорадично на всіх ділянках, зайнятих грабовими дібровами, наприклад у Крамарівській і Бритавській дачах (ЧКУ);
- горицвіт весняний (*Adonis vernalis* L.) – найчастіше росте на узліссях (Вербська дача, Єленово), зустрічається і в степових урочищах (Вишня) (ЧКУ);
- зіновать подільська (*Chamaecytisus podolicus* (Blocki) Klaskova) – виявлена у степовому урочищі Ромашково (МСОП, ЄЧС, БЕРН, ЧКУ);
- ковила волосиста (*Stipa capillata* L.) – виявлено декілька ділянок з домінуванням виду в урочищах Ромашково і Суха Балка (ЧКУ);
- ковила найкрасивіша (*Stipa pulcherrima* K. Koch) – дуже рідко в урочищах Вишня і Ромашково (ЧКУ);
- коручка пурпурова (*Epipactis purpurata* Smith) – переважно в угрупованнях дуба скельного, зокрема у Крамарівській та Бритавській дачах (ЧКУ);
- коручка чемерниковидна (*Epipactis helleborine* (L.) Crantz) – досить часто трапляється у трав'янистому покриві у дібровах (Крамарівська дача, Бритавська дача, Уланово) (ЧКУ);
- косарики черепитчасті (*Gladiolus imbricatus* L.) – зрідка на узліссях, наприклад у Вербській дачі, урочищі Єленово (ЧКУ);
- лілія лісова (*Lilium martagon* L.) – поодинокі екземпляри на плакорній ділянці урочища Вербська дача (ЧКУ);
- любка дволиста (*Platanthera bifolia* (L.) Rich.) – спорадично у грабових дібровах (Бритавська дача) (ЧКУ);
- осока затінкова (*Carex umbrosa* Host) – у невеликій кількості відмічена у південній частині лісового масиву Бритавська дача (ЧКУ);
- підсніжник білосніжний (*Galantus nivalis* L.) – масово у всіх лісових урочищах (ЧКУ);
- скополія карніолійська (*Scopolia carniolica* Jacq.) – переважно приурочена до плоских днищ лісових балок (наприклад, у Червоногреблянській дачі) (ЧКУ);
- сон великий (*Pulsatilla grandis* Wender.) – невеликі популяції виявлено у степових балках неподалік урочища Уланово та на південь від Бритавської дачі (БЕРН, ЧКУ);
- сон лучний (сон чорніючий) (*Pulsatilla pratensis* (L.) Mill.) – подекуди на узліссях, степова ділянка з домінуванням цього виду описана в урочищі Вишня (ЧКУ);
- тюльпан дібровний (*Tulipa quercetorum* Klokov et Zoz) – досить численна популяція у Червоногреблянській дачі (ЧКУ);

- фіалка біла (*Viola alba* Besser) – нечасто у скельнодубових лісах Бритавської і Вербської дач (ЧКУ);
- цибуля ведмежа (*Allium ursinum* L.) – на днищах лісових балок у межах НПП утворює суцільний покрив (ЧКУ);
- чина ряба (*Lathyrus venetus* (Mill.) Wohlf.) – виявлена тільки в лісах дуба скельного Бритавської дачі (ЧКУ).

Сон великий і відкаслик татарниколистий занесені до Додатку II Директиви Ради Європи щодо збереження середовищ існування дикої фауни і флори.

На землях, що стали територією парку, існують заповідні об'єкти інших категорій: ботанічні заказники загальнодержавного значення “Бритавський” (3259,0 га), “Ромашково” (8,7 га) і “Терещуків яр” (3,8 га), заказники місцевого значення “Вербська дача” (46,0 га) і “Червоногреблянський” (1492,0 га).

Функціональне зонування території НПП “Кармелюкове Поділля” не розроблялося. До заповідної зони доцільно включити ліси в південній частині Бритавської і Червоногреблянської дач, а в перспективі – степові урочища Вишня, Ромашково, для чого необхідно передати ці земельні ділянки в постійне користування парку. Рекреаційну зону попередньо пропонувалося прив'язати до існуючої вузькоколіїної залізниці (Рудниця – Гайворон), де вже апробовано туристський маршрут на старовинному потязі прямо по межі НПП. Решта земель парку може бути віднесена до господарської зони.

Список літератури

1. Вавричин М., Дашкевич Я., Кристалович У. Україна на стародавніх картах. Кінець XV – перша половина XVII ст. – К.: ДНВП “Картографія”, 2004. – с. 22-23
2. Заповідні об'єкти Вінниччини. – Вінниця: Велес, 2005. – 104 с.
3. Куземко А.А., Яворська О.Г., Ворона Є.І., Чорна Г.А., Федорончук М.М. Ключові території національного рівня на території Вінницької області та їх значення для оптимізації мережі природно-заповідного фонду // Заповідна справа в Україні. – 2010. – т. 16, вип. 1. – С. 88-93.

НПП Карпатський

НПП “Карпатський” створений 3 червня 1980 р. постановою Ради Міністрів УРСР на площі 47,3 тис. га, нині його площа – 50495 га. В постійному користуванні парку знаходиться 38322 га. Це найстаріший національний парк України. Частина нинішньої території парку (Говерлянське та Високогірне природоохоронні науково-дослідні відділення (ПОНДВ)) з 1968 по 1980 рр. була у складі Карпатського державного заповідника і увійшла до складу парку згідно з вищезгаданою постановою. Парк розташований у Надвірнянському і Верховинському районах Івано-Франківської області та на землях м. Яремче. В західній і південній частинах парк межує із Закарпатською областю. Садиба парку знаходиться в м. Яремчі Івано-Франківської області. Парк підпорядкований Мінприроди України.

Згідно з фізико-географічним районуванням України територія парку входить до трьох фізико-географічних районів, які належать до трьох фізико-географічних областей: району Скибових (Зовнішніх) Горган області Зовнішніх Карпат, району Ворохта-Путильського низькогір'я Водороздільно-Верховинської області, Свидовецько-Чорногірського району Полонинсько-Чорногірської області (Фізико-географическое ..., 1968; Екологічна енциклопедія, 2006).

За геоботанічним районуванням України (1977) територія парку входить до чотирьох геоботанічних районів, які належать до трьох геоботанічних округів: Суходільсько-Яремчанський район смереково-ялицево-букових пригорганських лісів Карпатського (Рахівсько-Турківсько-Берегометського) геоботанічного округу букових лісів (північна частина парку), Горганський район смерекових лісів у поєднанні з кам'янистими розсипами і заростями гірської сосни Гірськокарпатського (Вишківсько-Гринявського) округу смерекових лісів, Чорногірсько-Мармароський район смерекових лісів у поєднанні з заростями сланких чагарників і фрагментами субальпійських лук Гірськокарпатського округу смерекових лісів, Покутсько-Мармароський район сланких чагарників, субальпійських та альпійських сланких чагарників і полонин Свидовецько-Покутсько-Мармароського округу субальпійських і альпійських сланких чагарників і полонин.

За геоботанічним районуванням, наведеним у Національному атласі України (2008), парк знаходиться у Мармаросько-Чорногірсько-Свидовецькому окрузі, який в межах України займає південно-східну частину Карпат і відрізняється від Верховинсько-Бескидського округу, насамперед, більшим поширенням субальпійської рослинності та ялинових лісів.

Територія парку витягнута з півночі на південь. Вздовж північної частини протікає р. Прут, південна частина являє собою північно-східний схил Чорногірського хребта, найвищого в Українських Карпатах. До складу парку входять висотні пояси буково-ялицевих лісів, ялинових лісів, субальпійський та альпійський.

Окремі ділянки території Карпатського НПП вивчались з початку минулого сторіччя переважно польськими вченими. Тут працювали Т. Вільчинський, Ю. Мондальський, Б. Павловський, М. Соколовський, А. Сьродоня, В. Шафер та ін. Рослинний світ сучасної території парку в повоєнний період вивчали К.А. Малиновський, Л.І. Мілкіна, М.А. Голубець, С.М. Стойко, Л.О. Тасенкевич та ін. Досить детальний аналіз історії ботанічних досліджень флори та рослинності Українських Карпат (до 1970 р.) провів К.А. Малиновський (Малиновський, 2005). Важливими геоботанічними публікаціями повоєнного періоду є монографії К.А. Малиновського “Біловусові пасовища субальпійського пояса Українських Карпат” (1959) і “Рослинність високогір'я Українських Карпат” (1980), М.А. Голубця “Ельники Украинских Карпат” (1978), К.А. Малиновського та В.В. Крічфалушія “Рослинні угруповання високогір'я Українських Карпат” (2002). Хоча теми цих робіт територіально і виходять за межі Карпатського НПП, вони у великій мірі ґрунтуються на матеріалі з цієї території. Лісова рослинність території характеризується в декількох статтях (Улановський, 1957; Якимчук, 1972; Мілкіна, 1985; Онищенко, Буджак, 2003). У монографії “Флора і рослинність Карпатського заповідника” (1982) дається характеристика рослинності Чорногірського масиву заповідника, в т.ч. Високогірного і Говерлянського ПОНДВ, які входили до Карпатського заповідника, а в 1980 р. перейшли до парку (автори розділу – Л.І. Мілкіна, С.М. Стойко, К.А. Малиновський). Пізніше тими ж авторами було написано ботанічний розділ монографії “Природа Карпатського національного парку” (1993). Дані про раритетні види флори і фауни парку зведені в книзі О.І. Киселюка, В.М. Клапчука, О.В. Тимчук (2001) та останній монографії “Карпатський національний природний парк” (2009). На території парку, на Чорногірському хребті на висоті 1430 м функціонує біостанція “Пожижевська”, нині підпорядкований Інституту екології Карпат НАН України (м. Львів). Тут проводяться дослідження не лише з вивчення флористичної та ценотичної різноманітності території, але й роботи екологічного, популяційного та ресурсознавчого характеру.

Укрита лісом площа в межах земель у постійному користуванні парку становить 34267 га (близько 89%). Решту площі займають нелісові ценози, переважно луки – післялісові та субальпійського поясу, субальпійські пустища, петрофітна рослинність, болота, синантропна рослинність. Води займають 195,1 га.

У складі земель, вкритих лісовою рослинністю, переважають хвойні ліси. Серед них основну площу займають ліси з переважанням ялини (*Picea abies*) – 27,2 тис. га, значно меншу площу – з переважанням ялиці (*Abies alba*) – 1,3 тис. га, сосни звичайної (*Pinus sylvestris*) (576 га), яка має тут реліктовий характер. В субальпійському поясі смугу криволісся формують угруповання сосни гірської (*Pinus mugo*) – 1417 га, які віднесені до лісів.

Ліси з переважанням бука лісового (*Fagus sylvatica*), зосереджені в поясі ялицево-букових лісів і мають площу бл. 3,5 тис. га. Невеликі площі займають ліси з переважанням берези повислої (*Betula pendula*) – 131 га та вільхи сірої (*Alnus incana*) – 132 га. Лише фрагментарно відмічені ліси з домінуванням граба звичайного (*Carpinus betulus*), явора (*Acer pseudoplatanus*), вільхи чорної (*Alnus glutinosa*).

На висоті понад 1200 м у лісах домінує ялина. На висотах 700-1200 м переважають ліси, в яких у різних співвідношеннях співдомінують ялина, ялиця і бук. У нижній частині цього поясу в корінних лісах здебільшого переважають бук або ялиця, у верхній частині – ялина.

Лісові угруповання з переважанням бука лісового (*Fagus sylvatica*) та ялиці білої (*Abies alba*) належать здебільшого до ас. *Symphyto cordati-Fagetum* Vida 1959 (~ *Dentario glandulosae-Fagetum* W.Mat. 1964 ex Guzikowa et Kornaś 196). В цих лісах домінантами трав'яного ярусу найчастіше є переліска багаторічна (*Mercurialis perennis*), зеленчук (*Lamium galeobdolon*), безщитник жіночий (*Athyrium filix femina*), ожина шорстка (*Rubus hirtus*), на півночі парку місцями – осока волосиста (*Carex pilosa*); серед ефемероїдів – анемона дібровна (*Anemone nemorosa*), зубниця залозиста (*Dentaria glandulosa*), зубниця бульбиста (*D. bulbifera*). Звичайними видами є аконіт молдавський (*Aconitum moldavicum*), щитник шартрський (*Dryopteris carthusiana*), щитник австрійський (*D. dilatata*), щитник розпростертий (*D. expansa*), щитник чоловічий (*D. filix-mas*), квасениця звичайна (*Oxalis acetosella*), купина кільчаста (*Polygonatum verticillatum*), жовтозілля Фукса (*Senecio ovatus*), чистець лісовий (*Stachys sylvatica*), живокіст серцевидний (*Symphytum cordatum*), а серед дерев – явір (*Acer pseudoplatanus*), ялина європейська (*Picea abies*). На кисліших ґрунтах на невеликих площах трапляються букові ліси, що належать до ас. *Luzulo-Fagetum* Meusel 1937. Найхарактернішими видами трав'яного ярусу в них є куничник тростининовий (*Calamagrostis arundinacea*) та ожика гайова (*Luzula luzuloides*).

Смугами вздовж річок і струмків поширені ліси з домінуванням вільхи сірої (*Alnus incana*), в їх трав'яному ярусі домінують осока трясунковидна (*Carex brizoides*), калюжниця болотна (*Caltha palustris*),

кремена біла (*Petasites albus*). Ліси з переважанням вільхи чорної (*Alnus glutinosa*) займають бл. 3 га, знаходяться в північній частині парку на невеликих висотах. У травостої переважають осока трясунковидна (*Carex brizoides*) і калюжниця болотна (*Caltha palustris*).

Зрідка на кам'янистих розсипах і піщаних ґрунтах трапляються березові (з *Betula pendula*) ліси, за видовим складом близькі до карпатських соснових лісів.

Найпоширенішою асоціацією хвойних лісів є *Luzulo sylvaticae-Piceetum* Wraber 1963. Вона займає відносно кислі й бідні ґрунти у верхній частині лісового поясу. В деревостані домінує ялина (*Picea abies*), часто з домішкою ялиці (*Abies alba*). В трав'яно-чагарничковому ярусі переважають чорниця (*Vaccinium myrtillus*), куничник очеретяний (*Calamagrostis arundinacea*), щитник австрійський (*Dryopteris dilatata* s.l.). З високою постійністю в цих лісах трапляються квасениця звичайна (*Oxalis acetosella*), малина (*Rubus idaeus*), горобина (*Sorbus aucuparia*). Характерною є наявність таких монтанних видів, як підбілик альпійський (*Homogyne alpina*), який нерідко домінує, ожика лісова (*Luzula sylvatica*), стрептоп листообгортний (*Streptopus amplexifolium*). В моховому ярусі, який найчастіше має покриття 20-30%, домінує *Polytrichum formosum*, часто трапляється *Dicranum scoparium* (Онищенко, Буджак, 2003).

На вологіших і, як правило, дещо багатших ґрунтах в ялинових лісах збільшується постійність таких видів, як цицербіта альпійська (*Cicerbita alpina*), зірочник гайовий (*Stellaria nemorum*), безщитник розставленолистий (*Athyrium distentifolium*), сольданела гірська (*Soldanella montana*), чемериця біла (*Veratrum album*), страусове перо (*Matteuccia struthiopteris*), а серед мохів – *Plagiothecium undulatum*. Такі ліси відомі як ас. *Athyrio alpestre-Piceetum* Hartmann in Hartmann et Jahn 1967. Вони трапляються на висотах 1200-1500 м.

У нижній частині лісового поясу, на висотах 600-1000 м, трапляються ялинові та ялицеві ліси, приурочені до найбільш родючих ґрунтів, які здебільшого формуються на елювії пісковиків (ас. *Luzulo luzuloidis-Piceetum* Br.-Bl. et Sissingh 1939). У трав'яно-чагарничковому ярусі переважає чорниця (*Vaccinium myrtillus*). В них майже немає монтанних видів, які характерні для вище розташованих лісів, константно наявні бук (*Fagus sylvatica*), ожика гайова (*Luzula luzuloides*), куничник очеретяний (*Calamagrostis arundinacea*), щитник австрійський (*Dryopteris dilatata* s.l.), веснівка дволиста (*Majanthemum bifolium*), ожина шорстка (*Rubus hirtus*), малина (*Rubus idaeus*), горобина (*Sorbus aucuparia*).

На невеликій площі трапляються ліси з переважанням ялини або ялиці, які формуються на багатих ґрунтах і за видовим складом дуже

близькі до букових лісів ас. *Symphyto cordati-Fagetum*. Характерним видом таких лісів є підмаренник круглолистий (*Galium rotundifolium*).

Під впливом колишнього монокультурного лісового господарства площа чистих ялинових лісів розширилась як в Карпатах в цілому, так і на території парку (Природа Карпатського ..., 1993).

Карпатський НПП знаходиться в районі найбільшого в Українських Карпатах поширення сосни звичайної (*Pinus sylvestris*), яка домінує більш, ніж на 1% території парку. В інших частинах Карпат цей вид трапляється рідко. Соснові ліси поширені тут на елювії пісковиків та інших силікатних породах. Зазвичай, в деревостані є домішка ялини і ялиці. В трав'яно-чагарничковому ярусі переважає чорниця (*Vaccinium myrtillus*). Диференційними видами по відношенню до ялинових лісів парку є береза повисла (*Betula pendula*), крушина (*Frangula alnus*), орляк (*Pteridium aquilinum*), а серед мохів – *Leucobryum juniperoideum*. Крім соснових лісів на кам'янистих ґрунтах, є ділянки соснових лісів сфагнових. Є у парку і культури сосни. Природні соснові ліси трапляються в Яремчанському, Ямнянському, Підліснівському, Женецькому, Татарівському ПОНДВ.

Смугу криволісся в субальпійському поясі складають угруповання з домінуванням душекії (вільхи) зеленої (*Duschekia alnobetula*), сосни гірської (*Pinus mugo*) та ялівцю сибірського (*Juniperus sibirica*).

Угруповання *Pinus mugo* (ас. *Vaccinio myrtilli-Pinetum mughi* Sill. 1933 класу *Vaccinio-Piceetea*) формуються в найбідніших ґрунтових умовах. У трав'яно-чагарничковому ярусі переважає чорниця (*Vaccinium myrtillus*) на покриві із зелених і сфагнових мохів, а також лишайників. Серед інших видів у цих угрупованнях найчастіше трапляються кунічник волохатий (*Calamagrostis villosa*), підбілик альпійський (*Homogyne alpina*), брусниця (*Vaccinium vitis-idaea*), квасениця звичайна (*Oxalis acetosella*), сольданела угорська (*Soldanella hungarica*), щитник австрійський (*Dryopteris dilatata*).

Душекія зелена (*Duschekia alnobetula*) основні площі займає у Говерлянському ПОНДВ. Угруповання тяжіють до потоків. Вони досить багаті флористично. В травостої домінують безщитник розставленолистий (*Athyrium distentifolium*), кунічник волохатий (*Calamagrostis villosa*), щавель альпійський (*Rumex alpinus*). Характерними для цих угруповань є медунка Філярського (*Pulmonaria filarszkyana*), осот Вальдштейна (*Cirsium waldsteinii*).

В угрупованнях ялівцю сибірського (*Juniperus sibirica*) (ас. *Juniperetum panae* Br.-Bl. et al. 1939, клас *Loiseleurio-Vaccinietae*) в трав'яно-чагарничковому ярусі домінує переважно чорниця (*Vaccinium myrtillus*). Звичайними видами є кунічник очеретяний (*Calamagrostis arundinacea*), ожика гайова (*Luzula luzuloides*),

жовтозілля дібровне (*Senecio ovatus*), сольданела угорська (*Soldanella hungarica*), брусниця (*Vaccinium vitis-idaea*).

Карпатський НПП є однією з найважливіших природно-заповідних територій Українських Карпат для охорони лук, як субальпійських, так і лісового поясу.

Луки лісового поясу найбільші площі займають біля населених пунктів, найбільше – біля с. Микуличин, багато також біля м. Яремче. На переважаючих тут луках класу *Molinio-Arrhenatheretea* домінують костриця червона (*Festuca rubra* s.l.), мітлиця тонка (*Agrostis capillaris*), біловус стиснутий (*Nardus stricta*). Константними видами сінокопних лук є арніка гірська (*Arnica montana*), билинець комарниковий (*Gymnadenia conopsea*), відкасник безстебловий (*Carlina acaulis*), звіробій плямистий (*Hypericum maculatum*), королиця звичайна (*Leucanthemum vulgare*), круціата гола (*Cruciata glabra*), осока бліда (*Carex pallescens*), пахуча трава звичайна (*Anthoxanthum odoratum*), перстач прямостоячий (*Potentilla erecta*), трясучка середня (*Briza media*). З постійністю бл. 50% в описах цих лук відмічаються вівсюнець знебарвлений (*Helictotrichon praeustum*), волошка карпатська (*Centaurea carpatica*), дзвоники персиколісті (*Campanula persicifolia*), жовтець Брейна (*Ranunculus breyninus*), чебрець блошиний (*Thymus pulegioides*). На луках часто трапляються види родини *Orchidaceae*. Найчастіше зустрічається билинець комарниковий (*Gymnadenia conopsea*), нерідко (постійність 10-40%) – зозулинець обпалений (*Orchis ustulata*), зозулині сльози яйцевидні (*Listera ovata*), любка дволиста (*Platanthera bifolia*), пальчатокорінник плямистий (*Dactylorhiza maculata*), траунштейнера куляста (*Traunsteinera globosa*), зрідка – билинець найзапашніший (*Gymnadenia odoratissima*), пальчатокорінник травневий (*Dactylorhiza majalis*), пальчатокорінник Фукса (*D. fuchsii*) та ін. Характерними для гірських карпатських лук є астранція велика (*Astrantia major*), нечуйвітер оранжево-червоний (*Hieracium aurantiacum*), скорзонера рожева (*Scorzonera rosea*), фітеума чотирироздільна (*Phyteuma tetramerum*), види роду тирличничок (*Gentianella*).

Болотисті луки ("млаки") характеризуються домінуванням осоки жовтої (*Carex flava*), мітлиці собачої (*Agrostis canina*), осоту прибережного (*Cirsium rivulare*), валеріани цілолистої (*Valeriana simplicifolia*), комишу лісового (*Scirpus sylvaticus*), трапляються товстянка звичайна (*Pinguicula vulgaris*), білозір болотний (*Parnassia palustris*).

На бідніших і кисліших ґрунтах, як в лісовому, так і в субальпійському поясах поширені луки і пустища класу *Calluno-Ulicetea*. Домінує в цих ценозах найчастіше біловус стиснутий (*Nardus stricta*). Тут високою є постійність брусниці (*Vaccinium vitis-idaea*), вересу звичайного (*Calluna vulgaris*), осоки кульконосної (*Carex pilulifera*),

чорниці (*Vaccinium myrtillus*). В субальпійському поясі константною є сольданела угорська (*Soldanella hungarica*). В субальпійському поясі великі площі займають луки з домінуванням щучника дернистого (*Deschampsia caespitosa*), є луки з переважанням лерхенфельдії звивистої (*Avenella flexuosa*), куничника волохатого (*Calamagrostis villosa*), осоту Вальдштейна (*Cirsium waldsteinii*), аденостилеса сіролистого (*Adenostyles alliariae*) та деякі інші. На вологих місцях трапляються луки з переважанням ситника розлогого (*Juncus effusus*), ситника скупченого (*J. conglomeratus*).

На найбільших висотах на кислих кам'янистих ґрунтах знаходяться угруповання класу Juncetea trifidi з домінуванням арктоальпійських видів – осоки зігнутої (*Carex curvula*), ситника трироздільного (*Juncus trifidus*), костриці лежачої (*Festuca airoides* = *F. supina*). Константами видами в них, крім вже названих, є сеслерія голубувата (*Sesleria coerulans*), дзвоники альпійські (*Campanula alpina*), нечуйвітер альпійський (*Hieracium alpinum*), осока вічнозелена (*Carex sempervirens*), чорниця (*Vaccinium myrtillus*), брусниця (*Vaccinium vitis-idaea*), буяхи (*Vaccinium uliginosum*), сольданела угорська (*Soldanella hungarica*), куничник волохатий (*Calamagrostis villosa*), вівсюнець різнобарвний (*Helictotrichon versicolor*), підбілик альпійський (*Homogyne alpina*). Крім судинних рослин, тут з високою постійністю наявні із мохів *Polytrichum alpinum* і *P. commune*, а із лишайників – *Cetraria islandica* (Малиновський, Крічфалушій, 2002).

На ґрунтах, що формуються на карбонатних породах, зустрічаються угруповання класу Elyno-Seslerietea з домінуванням європейських гірських видів: сеслерії голубуватої (*Sesleria coerulans*), костриці різнобарвної (*Festuca versicolor*), костриці безостої (*F. inarmata* = *F. amethystina* s.l.), осоки вічнозеленої (*Carex sempervirens*). Характерними видами цих лук є ломикамінь волотистий (*Saxifraga paniculata*), фітеума куляста (*Phyteuma orbiculare*). На незначній площі відмічені ценози арктоальпійського вічнозеленого чагарничка дріади восьмипелюсткової (*Dryas octopetala*).

Болотна рослинність на території парку, як і в цілому в Карпатах, є рідкісним типом рослинності. Вона трапляється по всій території парку і представлена здебільшого евтрофними висячими, переважно осоково-гіпновими болотами (Андриєнко и др., 1991), які належать до класу Sheuchzerio-Caricetea. Домінує найчастіше осока чорна (*Carex nigra*), інколи – осока здута (*Carex rostrata*), осока пухирчаста (*C. vesicaria*), пухівка широколиста (*Eriophorum latifolium*), переважаючи мохи – *Philonotis montana*, *Cratoneurum commutatum*. Значний інтерес становить система висячих боліт на полонині Погорілець у Високогірному лісництві. Є нечисленні улоговинні сфагнові болота в

лісовому та субальпійському поясах (клас Охycocco-Sphagnetea). На них домінують *Sphagnum fuscum*, *S. magellanicum*, *S. rubellum*, серед судинних рослин переважає пухівка піхвова (*Eriophorum vaginatum*), також є андромеда багатоліста (*Andromeda polifolia*), буяхи (*Vaccinium uliginosum*), журавлина болотна (*Oxycoccus palustre*), журавлина дрібнопліда (*Oxycoccus microcarpus*), осока малоквіткова (*Carex pauciflora*). Одним з найцікавіших є оліготрофне болото Рудяк у Ворохтянському ПОНДВ. На території парку описано також мезотрофні болотні ценози з домінуванням осоки багнової (*Carex limosa*), осоки Бігелова (*C. bigelowii*), сфагна вузьколистого (*Sphagnum angustifolium*) (Малиновський, Крічфалушій, 2002).

Поблизу джерел і струмків в субальпійському поясі і верхній частині лісового поясу трапляються рідкісні ценози з домінуванням сугайника карпатського (*Doronicum carpaticum*), жерухи Опіца (*Cardamine opicii*), ломикаменя зірчастого (*Saxifraga stellaris*), а також мохів *Cratoneurum commutatum*, *Philonotis fontana*, *Dicranella palustris* (клас Montio-Cardaminetea). У високогір'ї, у місцях, де найдовше затримується сніг, розвиваються угруповання верби трав'яної (*Salix herbacea*), верби туполистої (*S. retusa*), тонконогу Дейла (*Poa deyllii*), ожики альпійської (*Luzula alpinopilosa*) класу Salicetea herbaceae. Звичайними, поширеними вздовж потоків, є ценози з переважанням кремен судетської (*Petasites kablikianus*), гібридної (*P. hybridus*) та білої (*P. albus*).

В Карпатському парку є значна кількість рослинних угруповань, занесених до Зеленої книги України (2009):

угруповання букових лісів (Fageta sylvaticae) з домінуванням плюща звичайного (*Hedera helix*) – один локалітет у Яремчанському л-ві;

угруповання сіровільхових лісів (Alnetum incanae) з домінуванням у травостої страусового пера звичайного (*Matteuccia struthiopteris*) – дуже рідко;

угруповання кедровососново-ялинових лісів (Pineto (cembrae) – Piceeta (abietis)) та кедровососново-ялицево-ялинових лісів (Pineto (cembrae) – Abieto (albae) – Piceeta (abietis)) – невеликі площі в горганській і чорногірській частинах парку на висотах понад 1000 м;

угруповання ялинових лісів гірськососнових (Piceeta (abietis) pinetosa (mugi)) – невеликі площі на верхній межі лісу;

угруповання формації верби трав'яної (Saliceta herbacea) – на Чорногорі на висоті понад 1700 м;

угруповання формації верби туполистої (Saliceta retusae) – на Чорногорі на висоті понад 1800 м, рідко;

угруповання формації дріади восьмипелюсткової (Dryadeta octopetalae) – дуже рідко на незначній площі на Чорногорі (г. Піп-Іван, ур. Гаджина);

угруповання формації наскельниці лежачої (*Loiseleuria procumbens*) – зрідка невеликими ділянками на Чорногорі;

угруповання формації рододендрона східнокарпатського (*Rhododendron kotschyi*) – спорадично на Чорногорі;

угруповання формації сосни гірської (*Pineta mugii*) – гірськососнові криволісся займають майже півтори тисячі гектарів, в Зелений книзі уточнюються рідкісні асоціації, які підлягають охороні – *Pinetum (mugii) rumicetosum (carpaticae)* і *Pinetum (mugii) rhododendrosom (kotschyi)*, ці асоціації трапляються на території парку;

угруповання формації горянки дворядної (*Oreochloa distichae*) – один локалітет на г. Туркул;

угруповання формації костриці безостої (*Festuceta inarmatae*) – спорадично в чорногірській частині парку;

угруповання формації костриці карпатської (*Festuceta carpaticae*) – рідко в чорногірській частині парку;

угруповання формації тонконога Дейла (*Poa deyllii*) – в чорногірській частині парку;

угруповання формації гірськососново-сфагнової (*Pinetum (mugii) - Sphagneta*) – невеликими ділянками в чорногірській і горганській частинах парку;

угруповання формації пригніченоялиново-сфагнової (*Sphagneta depressipiceetosa*) – в чорногірській і горганській частинах парку.

Загалом, рослинність Карпатського НПП є досить репрезентативною для північно-східного макросхилу Українських Карпат, відзначається значною різноманітністю і природною цінністю.

Флора судинних рослин Карпатського НПП нараховує 1105 видів, що становить 54,9% всієї флори Українських Карпат (Природа Карпатського ..., 1993; Карпатський національний ..., 2009). Велика кількість видів є карпатськими ендеміками. Вони зосереджені переважно в субальпійському поясі, найбільше – в ценозах на карбонатних ґрунтах. Серед них – загальнокарпатські ендеміки (наприклад, королиця круглолиста (*Leucanthemum rotundifolium* (Waldst. et Kit.) DC.), східнокарпатські (наприклад, тирлич роздільний (*Gentiana laciniata* Kit. ex Kanitz), смілка сумнівна (*Silene dubia* Herbich)), ендеміки Східних і Південних Карпат (наприклад, фітеума чотирироздільна (*Phyteuma tetramerum* Schur), фітеума Вагнера (*Phyteuma wagneri* A. Kerner), первоцвіт полонинський (*Primula poloninensis* (Domin) Fed.), костриця Порціуса (*Festuca porcii* Hack.)). У флорі парку чимало реліктових видів, насамперед у групі арктоальпійських та альпійських видів, де представлені гляціальні релікти, такі як дріада восьмипелюсткова (*Dryas octopetala* L.), верба трав'яна (*Salix herbacea* L.), наскельниця лежача (*Loiseleuria procumbens* (L.) Desv.), горянка дворядна

(*Oreochloa disticha* (Wulfen) Link), ломикамінь моховидний (*Saxifraga bryoides* L.), ліннея північна (*Linnea borealis* L.).

Раритетна компонента у флорі парку дуже значна. Тут виявлено 107 видів судинних рослин із Червоної книги України, 4 види з Європейського Червоного списку, 3 – з Червоного списку МСОП, 2 – з Додатку I Бернської конвенції. Характеристику поширення їх у парку даємо за виданням “Карпатський національний природний парк” (2009), іншими літературними даними та власними даними авторів. На території парку виявлено такі види з Червоної книги України:

- айстра альпійська (*Aster alpinus* L.) – на карбонатних відслоненнях субальпійського та альпійського поясів, вказується для г. Туркул;

- аконіт Жакена (*Aconitum jacquinii* Rchb.) – у високогірних петрофітних угрупованнях на карбонатних породах, дуже рідко, вказується для г. Шпиці;

- анемона нарцисоквіткова (*Anemone narcissiflora* L.) – на карбонатних відслоненнях субальпійського та альпійського поясів, у Чорногірському масиві, рідко;

- баранець звичайний (*Huperzia selago* (L.) Bernh. ex Schrank et C.Mart.) – ліси та щебнисті безлісі схили в лісовому, субальпійському та альпійському поясах, спорадично по всій території парку;

- белардіохлоа (зеленоплідниця) фіолетова (*Bellardiochloa violacea* (Bellardi) Chiov.) – на відслоненнях і слабозадернованих луках у високогірній частині парку;

- белладонна звичайна (*Atropa bella-donna* L.) – на галявинах, узліссях, зрубках (Яремчанське, Татарівське, Вороненківське ПОНДВ);

- билинець комарниковий (*Gymnadenia conopsea* (L.) R.Br.) – на луках в лісовому та субальпійському поясах, звичайно по всій території;

- билинець найзапашніший (*Gymnadenia odoratissima* (L.) Rich.) – на луках лісового поясу, рідко (Говерляньське ПОНДВ, ур. Бабина Яма);

- билинець щільноквітковий (*Gymnadenia densiflora* (Wahlenb.) A.Dietr.) – на луках і болотах лісового поясу, рідко, потребує додаткового вивчення;

- білотка альпійська (*Leontopodium alpinum* Cass.) – на скелях у субальпійському поясі відомо єдине місцезнаходження цього виду (Високогірне ПОНДВ, г. Шпиці), введений в культуру (Говерляньське ПОНДВ);

- білоцвіт весняний (*Leucojum vernum* L.) – на вологих луках та в сирих лісах у лісовому поясі, рідко;
- бровник однобульбовий (*Herminium monorchis* (L.) R.Br.) – вологі луки, краї висячих боліт у лісовому поясі, дуже рідко (Ямнянське ПОНДВ, ур. Тісний);
- булатка довголиста (*Cephalanthera longifolia* (L.) Fritsch.) – в лісах та на узліссях, дуже рідко (Високогірне ПОНДВ);
- булатка червона (*Cephalanthera rubra* (L.) Rich.) – у листяних і мішаних лісах, рідко (Високогірне ПОНДВ);
- верба трав'яна (*Salix herbacea* L.) – на кам'янистих місцях у субальпійському і альпійському поясах, де довго затримується сніг, зрідка в чорногірській частині парку (Говерлянське і Високогірне ПОНДВ);
- верба туполиста (*Salix retusa* L.) – на кам'янистих місцях у субальпійському та альпійському поясах, зрідка в чорногірській частині парку (Говерлянське й Високогірне ПОНДВ);
- гніздівка звичайна (*Neottia nidus-avis* (L.) Rich.) – в лісах (переважно букових та ялицевих), спорадично;
- горянка дворядна (*Oreochloa disticha* (Wulfen) Link) – на луках і осипах в альпійському поясі, єдиний локалітет на г. Туркул, стан популяції погіршується;
- гронянка багатороздільна (*Botrychium multifidum* (S.G.Gmel.) Rupr.) – на луках субальпійського поясу, дуже рідко;
- гронянка півмісяцева (*Botrychium lunaria* (L.) Sw.) – на луках, скелях, у світлих лісах, зрідка (Підліснівське, Яблунецьке, Говерлянське ПОНДВ);
- гудайєра повзуча (*Goodyera repens* (L.) R.Br.) – у ялинових лісах, рідко (Підліснівське й Вороненківське ПОНДВ);
- дзвоники Кладни (*Campanula kladniana* (Schur) Witasek) – на луках субальпійського та альпійського поясу, переважно на слабо задернованих ділянках, відшаруваннях і кам'янистих осипах, Чорногірський масив, спорадично;
- диодон роговиковий (роговиця роговикова) (*Dichodon cerastoides* (L.) Rchb.) – у високогір'ї на вологих місцях, переважно на ділянках з тривалим заляганням снігу, рідко;
- діфазіаструм альпійський (*Diphazium alpinum* (L.) Holub. – на високогірних луках і кам'янистих розсипах на кислих породах, спорадично;
- діфазіаструм сплюснутий (*Diphazium complanatum* (L.) Holub. – в лісах і на пустищних луках, рідко;

- дріада восьмипелюсткова (*Dryas octopetala* L.) – в альпійському поясі на кам'янистих ґрунтах на Чорногорі відомо два локалітети: г. Піп Іван і ур. Гаджина (Мілкіна, 1995);
- жовтець Тора (жовтець татранський) (*Ranunculus thora* L. = *R. tatrae* Borb.) – на скелях в субальпійському і альпійському поясах, зрідка в Говерлянському та Бистрецькому ПОНДВ;
- жовтозілля карпатське (*Senecio carpathicus* Herbich) – у високогір'ї на луках і відслоненнях, рідко;
- журавлина дрібнопліва (*Oxycoccus microcarpus* Turcz. ex Rupr.) – оліготрофні болота в лісовому поясі, дуже рідко, (болото Рудяк у Ворохтянському ПОНДВ, Високогірне ПОНДВ);
- злинка альпійська (*Erigeron alpinus* L.) – на високогірних скелях і луках, переважно карбонатних, дуже рідко;
- злинка залозиста (*Erigeron atticus* Vill) – один локалітет на г. Данцир на пісковицях з домішкою карбонатів (Червона книга України, 2009);
- зозулинець обпалений (*Orchis ustulata* L.) – на луках, відомий з Ямнянського ПОНДВ;
- зозулинець прикрашений (*Orchis signifera* Vest) – лісові галявини, чагарники, гірські схили на помірно зволжених ділянках на луках, узліссях, Чорногірський масив, рідко;
- зозулині сльози серцелисті (*Listera cordata* (L.) R.Br.) – у верхній частині лісового поясу в ялинових лісах, заходить у субальпійський пояс, зрідка в Чорногірському масиві (відомий з Високогірного, Говерлянського, Вороненківського ПОНДВ);
- зозулині сльози яйцевидні (*Listera ovata* (L.) R.Br.) – у вологих листяних лісах, на узліссях, луках, окраїнах боліт в лісовому поясі, заходить в субальпійський пояс, спорадично по всій території;
- кисличник двостовпчиковий (*Oxyria digyna* (L.) Hill) – один локалітет в ур. Кізі Улоги на Чорногорі, відслонення і осипи силікатних порід;
- коральковець тричінадрізаний (*Corallorhiza trifida* Châtel.) – в лісах та по краях боліт, переважно у верхній частині лісового поясу, рідко;
- кортуза Маттіолі пухнаста (*Cortusa matthioli* L. subsp. *pubens* (Schott, Nyman et Kotschy) Jáv. – у криволіссях на пн. відрозі г. Говерла, вологі відслонення силікатних порід;
- коручка болотна (*Epipactis palustris* (L.) Crantz) – на болотах і вологих луках, спорадично по всій території парку;
- коручка пурпурова (*Epipactis purpurata* Smith) – листяні ліси, узлісся, відомий з Ямнянського і Вороненківського ПОНДВ;

- коручка темночервона (*Epipactis atrorubens* (Hoffm. ex Bernh.) Besser) – в лісах, на узліссях і луках, зрідка, відомий з Говерляньського і Ямнянського ПОНДВ;
- коручка чемерниковидна (*Epipactis helleborine* (L.) Crantz) – в лісах, на узліссях, зрідка по всій території парку;
- косарики черепитчасті (*Gladiolus imbricatus* L.) – спорадично на вологих луках, на узліссях;
- костриця Порціуса (*Festuca porcii* Hack.) – зрідка в субальпійському та альпійському поясах (Говерляньське ПОНДВ);
- левкорхіс (псевдорхіс) білуватий (*Pseudorchis albida* (L.) A.Löve et D.Löve) – на луках, кам'янистих схилах, в криволіссі у верхній частині лісового поясу та в субальпійському поясі, зрідка;
- лілія лісова (*Lilium martagon* L.) – на луках, узліссях, в світлих лісах в лісовому і субальпійському поясах, спорадично;
- ліннея північна (*Linnea borealis* L.) – одне місцезнаходження в угрупованні *Pinus mugo* (Говерляньське ПОНДВ, над ур. Цибульник під г. Пожижевська);
- ллойдія пізня (*Lloydia serotina* (L.) Rchb.) – відслонення в субальпійському поясі, Чорногірський масив (гг. Говерла, В. Козел, Шпиці, Смотрич), рідко;
- ломикамін аїзовидний (*Saxifraga aizoides* L.) – на вологих скелях в субальпійському поясі, єдине місцезнаходження відоме з Чорногори, ур. Гаджина (Бистрецьке ПОНДВ);
- ломикамін карпатський (*Saxifraga carpatica* Sternb.) – вологі скелі у високогірній частині парку;
- ломикамін мохоподібний (*Saxifraga bryoides* L.) – кам'яністі відслонення в субальпійському та альпійському поясах Чорногори, на г. Бребенескул, ур. Кізі Улоги, г. Піп-Іван;
- ломикамін супротивнолистий (*Saxifraga oppositifolia* L.) – вологі скелі в ур. Кізі Улоги (г. Бребенескул), відомо за гербарним зразком Г. Козія (LWS);
- лунарія оживаюча (*Lunaria rediviva* L.) – в листяних лісах, переважно на кам'янистих ділянках, спорадично в північній частині парку;
- любка дволиста (*Platanthera bifolia* (L.) Rich.) – на луках лісового поясу, узліссях, в лісах, нерідко по всій території;
- любка зеленоквітова (*Platanthera chlorantha* (Cust.) Rchb.) – у лісовому поясі, в листяних і хвойно-листяних лісах, на узліссях, зрідка;
- малаксис однолистий (*Malaxis monophyllos* (L.) Sw.) – у вологих місцях в лісовому і субальпійському поясах, рідко;

- мітлиця альпійська (*Agrostis alpina* Scop.) – відома за зборами Й.Мондальського (гербарій LWS) в ур. Кізі Улоги на хр. Чорногора (Червона книга України, 2009), на кам'янистих ділянках;
- мітлиця скельна (*Agrostis rupestris* All.) – на альпійських пустищних луках і відслоненнях кислих порід, дуже рідко;
- міхурниця судетська (*Cystopteris sudetica* A.Braun et Milde) – на відслоненнях та слабorozвинених ґрунтах у лісовому та субальпійському поясі, дуже рідко;
- міхурниця гірська (*Cystopteris montana* (Lam.) Bernh. ex Desv.) – на вологих тінистих карбонатних скелях, осипищах карбонатних порід, на мокрих затінених схилах під наметом лісу в субальпійському та верхній частині лісового поясу, дуже рідко;
- молодило гірське (*Sempervivum montanum* L.) – на скелях та осипах субальпійського поясу в чорногірській частині парку (Чорногірське та Високогірне ПОНДВ);
- надбородник безлистий (*Epipogon aphyllum* Sw.) – відомий з ялинового лісу у Вороненківському ПОНДВ;
- наскельниця лежача (*Loiseleuria procumbens* (L.) Desv.) – на кислих відслоненнях і слабorozвинених ґрунтах у високогірній частині парку, місцями домінує;
- осока двоколірна (*Carex bicolor* All.) – трапляється у формі малочисельних ізольованих популяцій лише на високогірних приджерельних заболочених місцях Чорногори, зрідка;
- осока затінкова (*Carex umbrosa* Host) – на заболочених карбонатних луках, г. Кукуль (Чорногора);
- осока Лакеналія (*Carex lachenalii* Schkuhr) – на високогірних заболочених ділянках Чорногори, дуже рідко;
- осока малоквітова (*Carex pauciflora* Lightf.) – на сфагнових болотах верхньої частини лісового поясу та в субальпійському поясі, зрідка (Говерляньське та Високогірне лісництва);
- осока піхвова (*Carex vaginata* Tausch) – дуже рідко на високогірних сирих луках (г. Бребенескул), популяція відзначається дигресивним характером (Червона книга України, 2009);
- осока скельна (*Carex rupestris* All.) – на кам'янистих місцях в субальпійському та альпійському поясах Чорногори (В. Козел, Шпиці, Смотрич), дуже рідко;
- осока темно-бура (*Carex fuliginosa* Schkuhr) – на скелях у субальпійському поясі Чорногори (гг. В.Козел, Шпиці, Бребенескул, Смотрич), дуже рідко;
- осока тонкореневищна (*Carex chordorrhiza* Ehrh.) – на високогірних олігомезотрофних болотах Чорногори, дуже рідко;

- пальчатокорінник бузиновий (*Dactylorhiza sambucina* (L.) Soó) – рідко на післялісових луках, В.Г. Собко вказує для околиць м. Яремчі;
- пальчатокорінник м'ясочервоний (*Dactylorhiza incarnata* (L.) Soó) – на заболочених луках і болотах, зрідка;
- пальчатокорінник плямистий (*Dactylorhiza maculata* (L.) Soó) – на луках та болотах в лісовому поясі, спорадично по всій території парку;
- пальчатокорінник серценосний (*Dactylorhiza cordigera* (Fr.) Soó) – на вологих луках, по краях боліт в субальпійському поясі (Говерлянське та Високогірне ПОНДВ);
- пальчатокорінник травневий (*Dactylorhiza majalis* (Rchb.) P.F. Hunt et Summerhayes) – на луках та болотах в лісовому поясі, спорадично по всій території парку;
- пальчатокорінник Фукса (*Dactylorhiza fuchsii* (Druce) Soó) – на луках, по краях боліт, у вологих лісах, зрідка по всій території парку;
- первоцвіт дрібний (*Primula minima* L.) – на кам'янистих місцях в альпійському поясі Чорногірського масиву;
- первоцвіт Галлера (*Primula halleri* J.F.Gmel.) – відомо єдине місцезнаходження на скелях у поясі криволісся на пн. відрозі г. Говерла;
- підсніжник білосніжний (*Galanthus nivalis* L.) – у лісах по всій території парку, зрідка;
- пізньоцвіт осінній (*Colchicum autumnale* L.) – на вологих луках лісового поясу по всій території парку;
- плаун річний (*Lycopodium annotinum* L.) – в хвойних лісах та в криволіссі, нерідко по всій території парку;
- плаунок плауновидний (*Selaginella selaginelloides* (L.) C.Mart.) – у субальпійському та альпійському поясах Чорногори, спорадично;
- родіола рожева (*Rhodiola rosea* L.) – на скелях та осипах у субальпійському та альпійському поясах, у чорногірській частині парку, спорадично;
- рододендрон східнокарпатський (*Rhododendron myrtifolium* Scott et Kotschy, *Rh. kotschyi* Simonk) – на осипах і скелях у субальпійському й альпійському поясах, утворює зарості, в чорногірській частині парку;
- рутовик коріандролистий (*Callianthemum coriandrifolium* Rchb.) – г. Бребенескул на межі з Карпатським біосферним заповідником, єдиний в Україні локалітет, в угрупованні з домінуванням осоки вічнозеленої (*Carex sempervirens* Vill.);

- сверція багаторічна (*Swertia perennis* L. (incl. *S. alpestris* Baumg. ex Fuss)) – на болотах і заболочених луках у субальпійському та альпійському поясах (Бистрецьке, Високогірне ПОНДВ);
- скополія карніолійська (*Scopolia carniolica* Jacq.) – вид відомий з Вороненківського ПОНДВ;
- скрученик спіральний (*Spiranthes spiralis* (L.) Chevall.) – нещодавно виявлений в околицях м. Яремче, на луках (Борсукевич, Данилюк, 2011);
- сон Шерфеля (сон білий) (*Pulsatilla scherfelii* (Ullep) Skalicky = *P. alba* Rchb.) – на луках і розсипах субальпійського поясу, в криволіссі, спорадично (Говерлянське, Татарівське і Високогірне ПОНДВ);
- сосна кедрова (*Pinus cembra* L.) – в ялинових лісах верхньої частини лісового поясу, в угрупованнях *Pinus mugo* Turra, на безлісих кам'янистих схилах, рідко в Женецькому, Татарівському (ур. Бредулець), Бистирицькому (ур. Кедроватий) ПОНДВ;
- сосюрея альпійська (*Saussurea alpina* (L.) DC.) – на кам'янистих місцях у субальпійському та альпійському поясах, зрідка в чорногірській частині парку (Говерлянське і Бистрицьке ПОНДВ);
- сугайник штирійський (сугайник Клузія) (*Doronicum stiriacum* (Vill.) Dalla Torre = *Doronicum clusii* All.) – на скелях, відслоненнях у субальпійському та альпійському поясах Чорногори (гг. Піп-Іван, Бребенескул, Ребра, Кізі Улоги, між Туркулом і Дзембронєю);
- тирлич безстебловий (*Gentiana acaulis* L.) – на скелях і луках в субальпійському, альпійському і лісовому поясах Чорногори спорадично, також відомий один локалітет у Женецькому ПОНДВ;
- тирлич жовтий (*Gentiana lutea* L.) – на луках субальпійського поясу і в криволіссі, зрідка (відомий з Говерлянського, Бистрецького і Чорногірського ПОНДВ);
- тирлич крапчастий (*Gentiana punctata* L.) – на луках і розсипах субальпійського поясу, в криволіссі, спорадично (Говерлянське, Бистрецьке, Чорногірське, Високогірне ПОНДВ);
- тирлич роздільний (*Gentiana laciniata* Kit. ex Kanitz) – на луках і скелях субальпійського та альпійського поясів, рідко, відомий з Говерлянського та Високогірного ПОНДВ;
- товстянка альпійська (*Pinguicula alpina* L.) – на затінених скелях біля струмків та джерел в субальпійському і альпійському поясах (г. Говерла);

- товстянка звичайна (*Pinguicula vulgaris* L.) – на евтрофних, переважно осоково-гіпнових болотах у лісовому поясі, рідко, найбільша популяція в ур. Погорілець у Високогірному ПОНДВ;
- тонконіг Ремана (*Poa rehmannii* (Asch. et Graebn.) Wol. = *P. nemoralis* L. subsp. *rehmannii* Asch. et Graebn.) – у середньогір'ї на відслоненнях вапнякових порід, Чорногора (між с. Бистрець і смт Верховина), дуже рідко, (Червона книга України, 2009);
- траунштейнера куляста (*Traunsteinera globosa* (L.) Rchb.) – на луках, узліссях, у криволіссі, спорадично по всій території парку;
- цибуля ведмежа (*Allium ursinum* L.) – під наметом лісу, спорадично по всій території парку;
- чихавка тонколиста (*Ptarmica tenuifolia* (Schur) Schur) – субальпійський та альпійський пояси, дуже рідко (г. Піп Іван);
- чихавка язиколіста (*Ptarmica lingulata* (Waldst. et Kit.) DC.) – на кам'янистих місцях у субальпійському і альпійському поясах, зрідка в Говерлянському ПОНДВ;
- шафран Гейфелів (*Crocus heuffelianus* Herb.) – в лісах, на галявинах, субальпійських луках, спорадично по всій території парку;
- шолудивник Едера (*Pedicularis oederi* Vahl) – в субальпійському і альпійському поясах Чорногори, (гг. Бребенескул, Мунчел) дуже рідко;
- язичок зелений (*Coeloglossum viride* (L.) C.Hartm.) – на високогірних луках, у листяних і хвойних лісах, серед чагарників, (Говерлянське, Бистрецьке, Високогірне ПОНДВ).

Ще два види з Червоної книги України – модрина польська (*Larix polonica* Racib.) і тис ягідний (*Taxus baccata* L.) – достовірно відомі тільки у культурах (селекційний пункт “Підліснів”).

У флорі парку відмічено 3 види, занесених до Червоного списку МСОП: вже згадана чихавка тонколиста (*Ptarmica tenuifolia* (Schur) Schur), а також південно-східнокарпатський ендемік борщівник карпатський (*Heracleum carpaticum* Porcius) та аконіт міцний (*Aconitum firmum* Rchb. = *A. napellus* subsp. *firmum* (Rchb.) Gáyer). До Червоного списку МСОП належить також модрина польська – вид, який культивується у парку. До Європейського Червоного списку занесені борщівник карпатський (*Heracleum carpaticum* Porcius), первоцвіт полонинський (*Primula poloninensis* (Domin) Fed.), жовтець Малиновського (*Ranunculus malinowskii* A. Jelen. et Derviz-Sokolova), смілка сумнівна (*Silene dubia* Herbach), тонконіг Ремана (*Poa rehmannii* (Asch. et Graebn.) Wol.), медунка Філярського (*Pulmonaria filarszkyana*

Jáv). Останній вид є досить звичайним у субальпійському поясі та у верхній частині лісового поясу. Його центичний оптимум знаходиться в угрупованнях душекії зеленої (*Duschekia alnobetula*). До Додатку I Бернської конвенції занесено 2 види, виявлені у парку – гронянку багатороздільну (*Botrychium multifidum* (S.G.Gmel.) Rupr.) і дзвоники ялицеві (*Campanula abietina* Griseb. et Schenk).

До Червоної книги України занесені такі види мохів, виявлених у парку (14 видів): гаплomitрій Гукера (*Haplomitrium hookeri* (Sm.) Nees), гетерофіл споріднений (*Heterophyllum affine* (Hook.) M.Fleisch.), гукерія блискуча (*Hookeria lucens* (Hedw.) Sm., дикранодонцій шорсткий (*Dicranodontium asperulum* (Mitt.) Broth.), кампілостегій скельний (*Campylostegium saxicola* (F.Weber et D.Mohr), меезія багнова (*Meesia uliginosa* Hedw.), плагіотецій некероподібний (*Plagiothecium neckeroideum* Schimp.), плеврокладаула білувата (*Pleurocladula albescens* (Hook.) Grolle), псевдобрій цинклідеподібний (*Pseudobryum cinclidioides* (Huebener) T.J.Kop.), псевдокалієргон плауноподібний (*Pseudocalliergon lycopodioides* (Brid.) Hedenäs = *Drepanocladus lycopodioides* (Brid.) Warnst.), птиходій складчастий (*Ptychodium plicatum* (Schleich. ex. Weber et D.Mohr) Schimp.), селанія сизувата (*Saelania glaucescens* (Hedw.) Broth.), сфагн балтійський (*Sphagnum balticum* (Russow) C.E.O.Jensen), тейлорія язичкова (*Tayloria lingulata* (Dicks.) Lindb.).

Із лишайників до Червоної книги України занесені 17 видів, виявлених у Карпатському НПП: алекторія паросткова (*Alectoria sarmentosa* (Ach.) Ach.), алоцетрарія Океза (*Alloctetraria oakesiana* (Tuck.) Randlane et Thell), гетеродермія прекрасна (*Heterodermia speciosa* (Wulf.) Trev. = *Anaptychia speciosa* (Wulf.) Massal.), гіалекта стовбурова (*Gyalecta truncigena* (Ach.) Hepp.), доліхоуснея найдовша (*Dolichousnea longissima* (Ach.) Articus = *Usnea longissima* Ach.), ласалія російська (*Lassalia rossica* (Dombr.) Golubk.), лептогіум насичений (*Leptogium saturninum* (Dicks.) Nyl.), лобарія легеневоподібна (*Lobaria pulmonaria* (L.) Hoffm.), лобарія широка (*Lobaria amplissima* (Scop.) Forss.), меланохалеа елегантна (*Melanochalea elegantula* (Zahlbr.) O.Blanco et al. = *Melanelia elegantula* (Zahlbr.) Essl.), нефрома рівна (*Nephroma parile* Ach.), ліхеномфалія гудсонова (*Lichenomphalia hudsoniana* (H.S.Jenn.) Redhead, Lutzoni, Moncalvo et Vilgalys = *Omphalina hudsoniana* (Jenn.) Bigelow), пармотрема перлинова (*Parmotrema perlata* (Huds.) M.Choisy = *Parmotrema chinense* (Osbeck) Hale et Ahti), стікта закопчена (*Sticta fuliginosa* (Dicks.) Ach.), стікта лісова (*Sticta sylvatica* (Huds.) Ach.), тамнолія щетиниста (*Thamnolia vermicularis* (Sw.) Schaer.), тукнерарія Лаурера (*Tuckneraria laureri* (Krempelh.) Randlane et Thell). Із них алоцетрарія

Океза (*Allocetraria oakesiana*), доліхоуснея найдовша (*Dolichousnea longissima*), тукнерарія Лаурера (*Tuchneraria laureri*) занесені до Європейського Червоного списку.

Водорості і гриби (крім лишайників) з Червоної книги України на території парку не відмічені, хоча декілька видів ймовірно трапляються.

Заповідна зона парку має площу 11401,4 га (близько 22% від загальної площі). Більша частина цієї зони знаходиться на Чорногірському хребті. Зона регульованої рекреації займає 25964,2 га (53%), зона стаціонарної рекреації – 96,2 га, господарська (переважно землі, які не передано парку в постійне користування) – 13033,2 га.

Протягом останніх століть на території парку зменшилась площа букових і зростає площа лісів з домінуванням ялини внаслідок створення культур. Мало місце створення лісових насаджень, що не відповідали екологічним умовам їх зростання. Наслідком цього були вітровали. У високогір'ї до створення парку мало місце інтенсивне випасання, що призвело до значного збільшення площ, зайнятих вторинними пустищними луками з домінуванням біловуса стиснутого (*Nardus stricta*). Також мало місце часткове зведення криволісся з метою розширення площ для випасання. Після створення Карпатського заповідника, а пізніше Карпатського НПП, тут спостерігається відновлення природної рослинності.

Важливим моментом нині для зменшення антропогенного впливу є розширення границь парку до вододільної лінії верхів'я басейну Пруту. Експлуатація привододільних ділянок, які не входять до парку, негативно впливає на стан розташованих нижче територій парку.

На території парку існують населені пункти. Великі площі в населених пунктах і навколо них займають сінокоси і пасовища. Хоча луки лісового поясу є результатом діяльності людини, вони мають значну цінність в аспекті охорони природного різноманіття. Важливим завданням парку, на нашу думку, є недопущення інтенсифікації використання існуючих природних сіножатей, зокрема, внесення добрив, створення штучних посівів, а також заміна сінокісного використання пасовищним. Небажаним з фітосозологічної точки зору є і заліснення цих територій. Для цього потрібно продовжувати існуюче сінокісне використання.

Окремі ділянки парку помітно страждають від високої концентрації туристів. Насамперед, це г. Говерла, де на туристичних стежках загрозового рівня набуває ерозія, та місця стоянок туристів на Чорногорі.

Список літератури

1. Андриенко Т.Л., Каркуциев Г.Н., Прядко Е.И. Гидрофильная растительность верховьев р. Прут // Гидробиол. журн. – 1991. – 27, № 5. – С. 16-22.
2. Борсукевич Л.М., Данилюк К.М. *Spiranthes spiralis* (L.) Chevall. (Orchidaceae) у Горгонах (Українські Карпати) // Укр. ботан. журн. – 2011. – 68, № 2. – С. 205-208.
3. Геоботаничне районування Української РСР. – К.: Наук. думка, 1977. – 303 с.
4. Голубец М.А. Ельники Украинских Карпат. – Киев: Наукова думка, 1978. – 246 с.
5. Карпатський національний природний парк // Киселюк О.І., Приходько М.М., Яворський А.І. та ін. / За ред. М.М.Приходька, О.І. Киселюка, А.І. Яворського. – Івано-Франківськ: Фоліант, 2009. – 672 с.
6. Киселюк О.І., Клапчук В.М., Тимчук О.В. Сторінками Червоної книги. – Яремче, 2001. – 138 с.
7. Малиновський К. А. Біловусові пасовища субальпійського пояса Українських Карпат. – Київ: Вид-во АН УРСР, 1959. – 206 с.
8. Малиновський К. А. Рослинність високогір'я Українських Карпат. – Київ: Наукова думка, 1980. – 280 с.
9. Малиновський К.А., Крічфалушій В.В. Рослинні угруповання високогір'я Українських Карпат. – Ужгород, 2002. – 224 с.
10. Малиновський К. А. Історія ботанічних досліджень і бібліографія флори та рослинності Українських Карпат (до 1970 р.). – Львів, 2005. – 202 с.
11. Милкіна Л.И. Мезоструктура коренного лесного покрова бассейна р. Прут (Украинские Карпаты) и закономерности ее формирования // Ботан. журн. – 1985. – 70, № 9. – С. 1167-1176.
12. Онищенко В.А., Буджак В.В. Ліси класу *Vaccinio-Piceetea* Br.-Bl. 1939 в південній частині Івано-Франківської області // Рослинність хвойних лісів України. Матеріали робочої наради (Київ, листопад 2003). – К.: Фітосоціоцентр, 2003. – С. 131-145.
13. Природа Карпатського національного парку. – К.: Наук. думка, 1993. – 216 с.
14. Улановский М.С. Вертикальная зональность и типы леса Яремчанского лесничества // Зап. Харьк. с.-х. ин-та. – 1957, т. 3. – С. 194-216 с.
15. Физико-географическое районирование Украинской ССР. – Киев: Изд-во Киевского ун-та, 1968. – 683 с.
16. Флора і рослинність Карпатського заповідника / Стойко С.М., Тасенкевич Л.О., Мілкіна Л.І. та ін. – К.: Наук. думка, 1982. – 220 с.
17. Якимчук М.К. Лісова рослинність долини верхньої течії р. Прут // Укр. бот. журн. – 1972. – 29, № 5. – С. 641-646.

НПП Ківерцівський “Цуманська пуца”

Указ Президента України 203/2010 “Про створення Ківерцівського національного природного парку “Цуманська пуца”” вийшов 22 лютого 2010 р. Станом на початок 2012 р. процес створення парку не завершено. Згідно Указу площа парку становить 33475,34 га, в т.ч. 3471,54 передаються йому у постійне користування. Парк підпорядкований Держлісагенству.

Територія, на якій створюється НПП, знаходиться в східній частині Волинської області, в Ківерцівському районі, в південній частині Полісся. На цінність цієї території і на потребу її охорони звернув увагу Ю.Р. Шеляг-Сосонко (Шеляг-Сосонко, 1974). Пізніше, в книзі “Охрана важнейших ботанических объектов Украины, Белоруссии и Молдавии” (1980), цей автор дає характеристику лісової рослинності Цуманської пуці як перспективного заповідника, еталона природи південної частини Полісся. В монографії “Перспективная сеть заповедных объектов Украины” (1987) в розділі, присвяченому пропонуваному Південнополіському заповіднику (автор – Т.Л. Андрієнко), Цуманська пуца розглядається як одна із трьох частин цього заповідника (інші частини – Надслучанська Швейцарія в Рівненській області і Держинський лісовий масив у Житомирській області). В 1990-их роках рослинний світ Цуманської пуці вивчає О.А. Блажко (1997, 2000). На початку 2000-их років у Цуманській пуці проводилися дослідження з метою створення регіонального ландшафтного парку, а в перспективі національного природного парку. Ботанічну частину цієї роботи виконували Т.Л. Андрієнко, О.І. Прядко, В.А. Онищенко, результати висвітлено в монографії “Біорізноманіття Цуманської пуці та питання його збереження” (2004).

За фізико-географічним районуванням України (Екологічна енциклопедія, 2006) територія належить до Мішанолісової зони, Поліського краю, Волинського Полісся. За геоботанічним районуванням (Національний атлас України, 2008) – до Європейської широколистянолісової області, Східноєвропейської (Сарматської) провінції хвойно-широколистяних та широколистяних лісів, Поліської підпровінції хвойно-широколистяних лісів, Західнополіського округу дубово-соснових, соснових, грабово-дубових лісів, заплавлених лук та евтрофних боліт.

Територія Цуманської пуці рівнинна, перепад висот бл. 55 м, однак на майже всій площі ця величина в кілька разів менша. Найглибше врізано є долина р. Горинь, до якої територія парку підходить в одному місці, висота крутого схилу біля р. Горинь становить близько 10 м. Відносні висоти в долині р. Кормин – 5-10 м,

але схили мають невелику крутизну. Заплава Кормину має здебільшого 100-200 м завширшки. На території також знаходяться малі річки Стрипа, Млинок та деякі інші. На півдні територія парку підходить до заплавлених річок Конопелька і Путилівка. Переважають дерново-підзолисті ґрунти на флювіогляціальних відкладах. Крейда знаходиться переважно на значній глибині (близько 20 м) і мало впливає на характер рослинного покриву, однак в деяких місцях вона наближається до поверхні, що можна помітити за видовим складом ценозів.

За площею переважає лісова рослинність, на безлісі болота і луки приходить приблизно по 1%, водойми займають ще меншу площу. Основною водоймою є р. Кормин з переважно каналізованим руслом. Серед лісів переважають широколистяні, які вкривають більше половини території, поширеними є також соснові і дубово-соснові ліси. За даними для території Цуманського лісгоспу хвойні ліси займають 44,5% вкритих лісом земель (переважно це ліси з переважанням сосни звичайної), листяні – 55,5% (в т.ч. дуб звичайний високостовбурний – 23,9%, вільха чорна – 19,6%, береза повисла – 9,6%, ясен звичайний – 1%) (Біорізноманіття ..., 2004). За віковими групами ліси розподіляються наступним чином: молодняки – 34,5%, середньовікові – 34,6%, пристигаючі – 14,5%, стиглі і перестійні – 16,4%. Переважаючими типами лісорослинних умов є В2, В3, С3, С4. Група С (сугрудки) займає 70,7% площі.

Цуманська пуца є найбільшим на рівнині України осередком широколистяних лісів. Близько половини широколистяних лісів Цуманської пуці є грабово-дубовими та дубовими лісами, які відповідають ас. *Tilio-Carpinetum* Traczuk 1962. В минулому це були переважно дубові ліси з домінуванням дуба звичайного (*Quercus robur*), однак в останні десятиріччя в них зростає участь граба (*Carpinus betulus*). Із інших видів дерев найчастіше домішуються, а інколи домінують, береза повисла (*Betula pendula*) і осика (*Populus tremula*), рідше – клен гостролистий (*Acer platanoides*), сосна звичайна (*Pinus sylvestris*), липа серцелиста (*Tilia cordata*), ясен звичайний (*Fraxinus excelsior*), явір (*Acer pseudoplatanus*). Чагарниковий ярус розвинений слабо, в ньому переважають ліщина (*Corylus avellana*) та іматурні екземпляри граба. Основними видами трав'яного ярусу є анемона дібровна (*Anemone nemorosa*), зірочник ланцетолистий (*Stellaria holostea*), яглиця звичайна (*Aegopodium podagraria*), веснівка дволиста (*Majanthemum bifolium*), квасениця звичайна (*Oxalis acetosella*). Константними видами є також зеленчук (*Lamium galeobdolon*), пімаренник запашний (*Galium odoratum*), просянка розлога (*Milium effusum*), купина багатоквітова (*Polygonatum multiflorum*), конвалія звичайна (*Convallaria majalis*). На бідніших і кисліших ґрунтах в грабово-

дубових лісах часто трапляються куничник очеретяний (*Calamagrostis arundinacea*), який нерідко в таких умовах домінує, орляк (*Pteridium aquilinum*), чорниця (*Vaccinium myrtillus*), інколи одинарник європейський (*Trientalis europaea*). В умовах багатших і вологіших ґрунтів в грабово-дубових лісах з'являються пшінка весняна (*Ficaria verna*), черемха звичайна (*Padus avium*), костриця велетенська (*Festuca gigantea*), чистець лісовий (*Stachys sylvatica*). В найбагатших умовах розвиваються ліси, які відрізняються великим набором весняних ефемероїдів. Крім анемони дібрової, яка властива всім листяним лісам Цуманської пущі, тут з високою постійністю ростуть анемона жовтецева (*Anemone ranunculoides*), рівноплідник рутвицелистий (*Isopyrum thalictroides*), ряст порожнистий (*Corydalis cava*), ряст ущільнений (*C. solida*), зірочки жовті (*Gagea lutea*), пшінка весняна (*Ficaria verna*).

В заплаві Кормину та в численних улоговинах, по краях боліт, на ґрунтах, вологіших, ніж під грабово-дубовими лісами, поширені ясенovo-вільхові ліси союзу *Alnion incanae*. В їх деревному ярусі переважають вільха чорна (*Alnus glutinosa*), ясен звичайний (*Fraxinus excelsior*), осика (*Populus tremula*), в сухіших умовах часто високою є участь граба. Характерними видами є жовтяниця черговоліста (*Chrysosplenium alternifolium*), черемха (*Padus avium*), слабник водяний (*Myosoton aquaticum*), пшінка весняна (*Ficaria verna*). Константними видами трав'яного ярусу є анемона дібровна (*Anemone nemorosa*), анемона жовтецева (*A. ranunculoides*), зеленчук (*Lamium galeobdolon*) просянка розлога (*Milium effusum*), кропива дводомна (*Urtica dioica*).

При подальшому підвищенні вологості розвиваються заболочені вільхові ліси (союз *Alnion glutinosae*). Їх трав'яний ярус складають теліптерис болотяний (*Thelypteris palustris*), паслін солодко-гіркий (*Solanum dulcamara*), осока видовжена (*Carex elongata*), осока гостровидна (*C. acutiformis*), осока побережна (*C. riparia*), калужниця болотна (*Caltha palustris*), півники болотні (*Iris pseudacorus*), вербозілля звичайне (*Lysimachia vulgaris*), плакун верболистий (*Lythrum salicaria*), вовконіг європейський (*Lycopus europaeus*), підмаренник болотний (*Galium palustre*).

На бідніших, ніж грабово-дубові ліси, ґрунтах поширені дубово-соснові ліси і ацидофільні діброви (ас. *Pino-Quercetum* J.Mat. 1982). Деревостан формують сосна звичайна (*Pinus sylvestris*), дуб звичайний (*Quercus robur*), значною є участь берези повислої (*Betula pendula*). В чагарниковому ярусі переважають ліщина (*Corylus avellana*) (у сухіших умовах) або крушина ламка (*Frangula alnus*) (у вологіших умовах). Основним домінантом трав'яно-чагарничкового ярусу є чорниця

(*Vaccinium myrtillus*). Крім згаданих, константними видами цих лісів є граб звичайний (*Carpinus betulus*), горобина звичайна (*Sorbus aucuparia*), конвалія звичайна (*Convallaria majalis*), веснівка дволиста (*Majanthemum bifolium*), щитник шартрський (*Dryopteris carthusiana*), ожика волосиста (*Luzula pilosa*), молінія голуба (*Molinia caerulea*). Моховий покрив у цих лісах, як правило, відсутній або слабо розвинений. Значною мірою ацидофільні діброви і дубово-соснові ліси замінені культурами сосни. На терасі р. Путилівки в таких культурах часто домінує розрив-трава дрібноквіткова (*Impatiens parviflora*), а чорниця не відіграє великої ролі.

Соснові ліси переважають на найбідніших в межах цієї території ґрунтах. В деревостані переважає сосна звичайна (*Pinus sylvestris*) з домішкою берези повислої (*Betula pendula*). В трав'яно-чагарничковому ярусі домінує чорниця (*Vaccinium myrtillus*). Ярус мохів добре розвинений (40-80%), в ньому переважає плевроцій Шребера (*Pleurozium schreberi*) і константно присутній дикран багатоніжковий (*Dicranum polysetum*). Константними видами цих лісів є горобина звичайна (*Sorbus aucuparia*), конвалія звичайна (*Convallaria majalis*), веснівка дволиста (*Majanthemum bifolium*), щитник шартрський (*Dryopteris carthusiana*), ожика волосиста (*Luzula pilosa*). В сухіших умовах в соснових лісах присутні смовдь гірська (*Peucedanum oreoselinum*), купина пахуча (*Polygonatum odoratum*), дрік фарбувальний (*Genista tinctoria*), зіновать руська (*Chamaecytisus ruthenicus*). Такі ліси відомі під назвою ас. *Peucedano-Pinetum* W.Mat. (1962) 1973. У вологіших умовах ліси флористично бідніші, їх характерним видом є молінія голуба (*Molinia caerulea*) (ас. *Molinio-Pinetum* W.Mat. et J.Mat. 1973).

На незначній площі відмічені світлі дубові ліси, найхарактернішими видами яких є перстач білий (*Potentilla alba*), пахучка звичайна (*Clinopodium vulgare*), звіробій гірський (*Hypericum montanum*), дзвоники персиколісті (*Campanula persicifolia*), ломиніс прямий (*Clematis recta*), кадило сарматське (*Melittis sarmatica*). Це флористично багаті ліси, в них є понад 60 видів судинних рослин на 1000 кв. м. На всіх відмічених ділянках таких ценозів на території Цуманської пущі з низькою інтенсивністю здійснюється викошування або випасання. Без таких антропогенних впливів вони перетворюються у темні грабово-дубові ліси, а більшість названих видів зникає.

Серед нелісових боліт переважають евтрофні болота. Найбільшою їх ділянкою є Чортове болото на сході Цуманської пущі (трав'яні і мохово-трав'яні болота тут займають бл. 400 га), багато евтрофних боліт в заплаві Кормину. Переважають купинноосокові ценози з домінуванням осоки високої (*Carex elata*) та осоки зближеної

(*C. appropinquata*), а також очеретяні (з домінуванням *Phragmites australis*) болота. Типовими видами є плакун верболистий (*Lythrum salicaria*), вербозілля звичайне (*Lysimachia vulgaris*), вовче тіло болотне (*Potentilla palustris*), жовтець повзучий (*Ranunculus repens*). Є також ділянки з переважанням куничника сіруватого (*Calamagrostis canescens*), осоки гостровидної (*Carex acitiformis*), осоки бережної (*C. riparia*), осоки здуті (*C. rostrata*).

Мезотрофних боліт у парку мало. Вони виявлені, зокрема, на надзаплавній терасі р. Кормин (кв. 28, 31, 34 Берестянського л-ва) і в західній частині Цуманської пуці (Муравищенське і Звірівське лісництва). На сфагновому покриві тут домінують осока пухнатої (*Carex lasiocarpa*), куничник сіруватий (*Calamagrostis canescens*), очерет (*Phragmites australis*). Є ділянки з деревним ярусом із берези пухнатої (*Betula pubescens*). Ще менші площі займають оліготрофні болота, виявлені в Муравищенському і Звірівському лісництвах, переважно з домінуванням пухівки піхвової (*Eriophorum vaginatum*) і наявністю андромеди багатолистої (*Andromeda polifolia*), багна болотного (*Ledum palustre*), лохини (*Vaccinium uliginosum*), журавлини болотної (*Oxycoccus palustris*).

Луки найбільшу площу займають в заплаві Кормину. Домінантами є костриця червона (*Festuca rubra*), пахуча трава справжня (*Anthoxanthum odoratum*), у вологіших місцях – осока гостра (*Carex acuta*), мітлиця повзуча (*Agrostis stolonifera*), мітлиця собача (*A. canina*) і щучник дернистий (*Deschampsia caespitosa*). Ділянками незначної площі трапляються ценози з домінуванням біловуса стиснутого (*Nardus stricta*).

Поблизу водойм трапляються ценози з домінуванням очерету звичайного (*Phragmites australis*), рогузу вузьколистого (*Typha angustifolia*), їжачої голівки прямої (*Sparganium erectum*), омега водяного (*Oenanthe aquatica*). Незначної площі ділянками в р. Кормин та інших водоймах трапляються угруповання латаття білого (*Nymphaeeta albae*), латаття сніжно-білого (*Nymphaeeta candidae*) та глечиків жовтих (*Nuphareta luteae*).

На території НПП виявлено 1 вид з Європейського Червоного списку і 21 вид з третього видання Червоної книги України:

- береза низька (*Betula humilis* Schrank) (ЧКУ) – в периферійній частині Чортового болота (кв. 46. Берестянського л-ва);
- булатка довголиста (*Cephalanthera longifolia* (L.) Fritsch.) (ЧКУ) – в дубово-грабовому лісі (Берестянське л-во, кв. 10);
- верба чорнична (*Salix myrtilloides* L.) (ЧКУ) – на мезотрофному болоті у кв. 28 Берестянського л-ва;

- вовчі ягоди пахучі (*Dapne sneorum* L.) (ЧКУ) – для території Цуманського лісу в літературі є дані про наявність виду в дубово-соснових лісах (Блажко, 1997) без конкретного зазначення місцезростань;

- гніздівка звичайна (*Neottia nidus-avis* (L.) Rich.) (ЧКУ) – нерідко в грабово-дубових лісах;

- дрозчок крилатий (*Genistella sagittalis* (L.) Gams) (ЧКУ). (Партизанське л-во, кв. 30) – на пустищній луці на узліссі грабово-дубового лісу (Андрієнко та ін., 2005);

- коручка чемерниковидна (*Epipactis helleborine* (L.) Crantz) (ЧКУ) – спорадично по всій території;

- коручка темночервона (*Epipactis atrorubens* (Hoffm. ex Bernt) Schult.) (ЧКУ) – у Лопатинській діброві (Партизанське лісництво, кв. 29);

- косарик черепитчасті (*Gladiolus imbricatus* L.) (ЧКУ) – виявлено в одному місці на луках в Горинському л-ві;

- лілія лісова (*Lilium martagon* L.) (ЧКУ) – спорадично по всій території, в основному в дубових та грабово-дубових лісах;

- любка дволиста (*Platanthera bifolia* (L.) Rich.) (ЧКУ) – спорадично по всій території на узліссях, на луках та в лісах;

- любка зеленоквіткова (*Platanthera chlorantha* (Cust.) Rchb.) (ЧКУ) – спорадично в широколистяних лісах;

- малий комонник зігнутий (*Succisella inflexa* (Kluk) G.Beck) – на вологих луках в заплаві р. Кормин;

- осока затінкова (*Carex umbrosa* Host) (ЧКУ) – спорадично в листяних лісах;

- пальчатокорінник м'ясочервоний (*Dactylorhiza incarnata* (L.) Soó) (ЧКУ) – виявлено в декількох місцях на луках;

- пальчатокорінник Фукса (*Dactylorhiza fuchsii* (Druce) Soó) (ЧКУ) – виявлений на ділянці заболоченої луки у кв. 30 (вид. 6) Партизанського лісництва;

- півники сибірські (*Iris sibirica* L.) (ЧКУ) – виявлено у Лопатинській діброві на вологих луках;

- підсніжник білосніжний (*Galanthus nivalis* L.) (ЧКУ) – виявлений у вільховому лісі у кв. 22 Партизанського лісництва та в ясені-вільховому лісі у кв. 7 Цуманського лісництва;

- плаун річний (*Lycopodium annotinum* L.) (ЧКУ) – відмічений на ділянках соснових лісів чорничево-зеленомохових Берестянського (кв. 26-28), Сильненського (кв. 2), Звірівського лісництва, а також у сосново-дубовому лісі чорничево-зеленомоховому у Горинському лісництві (кв. 23);

- смілка литовська (*Silene lithuanica* Zapal.) (ЄЧС, ЧКУ) – в соснових лісах, на галявинах та узліссях; найбільша з виявлених популяція знаходиться в кв. 47 Горинського лісництва в сосновому лісі;

- цибуля ведмежа (*Allium ursinum* L.) (ЧКУ) – виявлено у вільховому лісі в Лопатенській діброві (Партизанське лісництво) та в ясенowo-вільховому лісі у кв. 7 Цуманського лісництва.

Із інших видів судинних рослин, рідкісних в Україні або на Поліссі, слід відмітити дзвоники оленячі (*Campanula cervicaria* L.) – сухі луки в кв. 10 Берестянського л-ва і світлий дубовий ліс в кв. 45 Мощаницького л-ва, клопогін європейський (*Cimicifuga europaea* Schipcz.) – світлий дубовий ліс в кв. 27 Горинського л-ва, кострицю найвищу (*Festuca altissima* All.) – Партизанське л-во (кв. 15, кв. 26) і Горинському л-ві (кв. 11), купальницю європейську (*Trollius europaeus* L.) – волога лука в Партизанському лісництві (кв. 30, вид. 6), орлики звичайні (*Aquilegia vulgaris* L.) – світлий ліс в Горинському л-ві, стародуб широколистий (*Laserpium latifolium* L.) – грабово-дубовий ліс та просіка ЛЕП у кв. 10 Берестянського л-ва (Біорізноманіття ..., 2004).

На території Цуманської пущі (без врахування лісового масиву на захід від м. Ківерці) в межах Волинської області є 51 об'єкт природно-заповідного фонду (крім національного природного парку), в т.ч. дві природно-заповідні території загальнодержавного значення – ландшафтний заказник “Кормин” площею 549 га і комплексна пам'ятка природи “Горинські крутосхили” площею 30 га. Заказник “Кормин” тягнеться вздовж р. Кормин на 13 км, включає заплаву і частково надзаплавну терасу. Близько половини площі займають ліси, переважно листяні, решта – луки і болота. Пам'ятка природи “Горинські крутосхили” включає вкритий листяним лісом та культурами сосни високий крутий берег Горині. Найкраще збережені ділянки старих дубових і грабово-дубових лісів охороняються в Горинському л-ві в заповідних урочищах “Горинська дача – 1” (95,2 га, кв. 23), “Горинська дача – 2” (32,2 га, кв. 29), “Горинська дача – 3” (35,8 га, кв. 15), “Горинська дача – 4” (40 га, кв. 19), “Горинська дача – 5” (29 га, кв. 11), “Горинська діброва” (22,6 га, кв. 27), а також в ботанічних пам'ятках природи “Діброва” (10,0 га) і “Дубова грабінка” (14 га, кв. 11). Деревостани на цих ділянках сформовані переважно дубами у віці 100-150 років. Широколистяні ліси переважають і в ландшафтному заказнику “Лопатенська діброва” площею 2140,7 га (Берестянське і Партизанське л-ва), тут є великі ділянки старого лісу, але стан їх гірший, ніж у вищезгаданих Горинських дібровах – внаслідок вибіркових рубок старих дерев деревостани, як і в багатьох інших місцях Цуманського лісу, мають низьку повноту. Найбільшим є

загальнозоологічний заказник “Зубр”. Його площа 4050 га. Знаходиться він на заході Цуманської пущі, на схід від м. Ківерці. Рослинність заказника різноманітна, особливістю є велика площа вологих і заболочених лісів з переважанням вільхи, осики, берези. Ліси переважно молоді і середньовікові. Найбільшу цінність ця територія має для охорони хребетних тварин, зокрема, зубра (*Bison bonasus*). Загальнозоологічний заказник місцевого значення “Чортове болото” площею 668,4 га знаходиться на сході Цуманської пущі, включає найбільше в межах території, що характеризується, болото з прилеглими лісами. Загальнозоологічний заказник “Кемпа” займає весь кв. 2 Сильненського л-ва і має площу 120 га. Включає переважно сирі ясенowo-вільхові і заболочені вільхові ліси. Крім природних лісів, тут наявні культури сосни і дуба віком бл. 100 років.

Згідно Указу Президента лише 10% території парку передається йому у постійне користування. Така невелика площа у постійному користуванні ускладнює проведення функціонального зонування з великими частками зон заповідної і регульованої рекреації. До заповідної зони, на нашу думку, треба віднести, насамперед, ділянки старих лісів у Горинському л-ві. При цьому ділянку заповідної зони слід зробити менш фрагментованою, включивши до неї ділянки лісу, які знаходяться між існуючими невеликими заповідними урочищами і пам'ятками природи.

Список літератури

1. Біорізноманіття Цуманської пущі та питання його збереження / Під заг. ред. Т.Л. Андрієнко та М.Л. Клестова. – К.: Фітосоціологічний центр, 2004. – 136 с.
2. Блажко О.А. Цуманська Пуща – запроектований природний ландшафтний парк // Наук. вісник ВДУ. – 1997. – Т. 1. – С. 37-41.
3. Блажко О.А. Аналіз флори Цуманської Пущі // Природні ресурси, екологія та охорона здоров'я Полісся. – Вип. III. – Луцьк, 2000. – С. 17-21.
4. Охрана важнейших ботанических объектов Украины, Белоруссии и Молдавии / Шеляг-Соснко Ю.Р., Парфенов В.И., Чопик В.И. и др. – Киев: Наук. думка, 1980. – С. 392 с.
5. Перспективная сеть заповедных объектов Украины / Под общ. ред. Ю.Р. Шеляга-Соснко. – Киев: Наук. думка, 1987. – 292 с.
6. Фіторізноманіття Українського Полісся та його охорона / Під. заг. ред. Т.Л. Андрієнко. – К.: Фітосоціоцентр, 2006. – 316 с.

НПП Кременецькі гори

Національний природний парк “Кременецькі гори” створений згідно з указом Президента України № 1036/2009 від 11 грудня 2009 року. Загальна площа парку становить 6951,2 га, у тому числі 3968,6 га земель, які надані йому в постійне користування, та 2982,6 га земель ДП “Кременецьке лісове господарство”, що включаються до складу національного природного парку без вилучення в землекористувача. До складу парку включено філіал природного заповідника “Медобори” – “Кременецькі гори”, який існував на площі 1000,0 га від 1990 року й складався з 6 фрагментів: Маслятин, г. Страхова, г. Божя, Дівочі скелі, г. Бона (Замкова) і г. Черча, г. Гостра.

НПП “Кременецькі гори” розташований на території Кременецького та Шумського районів Тернопільської області.

Згідно з фізико-географічним районуванням України (Екологічна енциклопедія, 2006), територія парку знаходиться в межах Широколистолісової зони, Західноукраїнського краю, Середньоподільської височинної області. За геоботанічним районуванням (Національний атлас України, 2007) парк знаходиться в межах Європейської широколистянолісової області, Центральноєвропейської провінції, Південнополюсько-Західноподільської підпровінції, Опільсько-Кременецького округу букових, грабово-дубових лісів, справжніх та остепнених лук і лучних степів.

Історія ботанічних і природоохоронних досліджень регіону налічує вже 200 років. Початок комплексного пізнання флори Кременецьких гір безпосередньо пов'язаний з ім'ям В.Г.Бессера (Besser, 1809, 1820 а, б, 1822, 1823, 1827, 1832). Найдетальніша для свого часу інформація про рослинність Кременецьких гір представлена в роботі С. Мацка (Mascko, 1937). Певні дані щодо флори й рослинності Кременецьких гір, переважно їхньої західної частини й околиць м. Кременець, є в роботах польських дослідників першої половини ХХ століття (Koczwara, 1925, 1926, 1930; Gajewski, 1937; Motyka, 1937; Panek, 1939; Dyr, 1938). У цих роботах вперше для регіону було піднято питання охорони рослинного світу на спеціальних природоохоронних територіях. У другій половині минулого століття детально вивчав флору й рослинність Кременецьких гір Б.В.Заверуха, що знайшло відображення в його численних фундаментальних публікаціях (Заверуха, 1958, 1960 а, б, в, г, 1962, 1963 а, б, 1964 а, б, 1965, 1967, 1975, 1985 та ін.). Дослідження рослинності філіалу природного заповідника “Медобори” провів В.А. Онищенко (2000, 2001, 2002, 2003). Матеріали щодо поширення й соціологічного статусу раритетних видів знаходимо в роботах низки авторів (Мшанецька,

1999; Стойко та ін., 2004; Дейнеко, Бойко, 2003; Чубата, Бойко, 2003; Шиманська, Сушко, 2003; Сушко, 2004; Черняк, Синиця, 2008).

На території парку переважає лісова рослинність. За площею домінують широколистяні ліси. Їх деревостан складений переважно грабом звичайним (*Carpinus betulus*) і дубом звичайним (*Quercus robur*). У травостої домінують осока волосиста (*Carex pilosa*), підмаренник запашний (*Galium odoratum*), яглиця звичайна (*Aegopodium podagraria*), серед ефемероїдів – анемона дібровна (*Anemone nemorosa*). У східній частині та при підніжжі пагорбів переважають мішані ліси, у яких деревостан складений сосною звичайною (*Pinus sylvestris*), дубом звичайним (*Quercus robur*), грабом звичайним (*Carpinus betulus*). В них зазвичай є підлісок із ліщини (*Corylus avellana*), а у трав'яно-чагарниковому ярусі домінують орляк звичайний (*Pteridium aquilinum*), чорниця (*Vaccinium myrtillus*) або веснівка дволиста (*Majanthemum bifolium*). Незначне поширення мають дубові, вільхові та букові ліси. Останні трапляються лише в кількох місцях на схилах північної та західної експозицій. Дуже рідко у східній частині трапляються невеличкі ділянки реліктових лісів сосни звичайної (*Pinus sylvestris*) на вапняках з пануванням осоки низької (*Carex humilis*) у травостої (Заверуха, 1963, 1985).

Серед лук переважають післялісові суходільні луки з домінуванням мітлиці тонкої (*Agrostis capillaris*), тонконога вузьколистого (*Poa angustifolia*), костриці червоної (*Festuca rubra*), трясучки середньої (*Briza media*), гребінника звичайного (*Cynosurus cristatus*). Заплавні луки займають незначні площі, разом з ними трапляються фрагменти евтрофних заболочених ділянок. Лучно-степова рослинність пов'язана з крутими схилами південних експозицій та плоскими вершинами пагорбів з дерново-карбонатними ґрунтами або відслоненнями вапняків і тортонських карбонатних пісковиків. Представлена вона ценозами з домінуванням костриць валіської (*Festuca valesiaca*), макутринської (*Festuca makutrensis*), бліднуватої (*Festuca pallens*), осоки низької (*Carex humilis*), ковили пірчастої (*Stipa pennata*), ковили волосистої (*Stipa capillata*), вівсюнцю пустельного (*Helictotrichon desertorum*). Більш детальна характеристика рослинності частини парку, яка належала до природного заповідника “Медобори”, наведена В.А. Онищенко та Г.І. Оліяр у відповідному розділі цього видання, присвяченому описові заповідника.

Станом на 2012 рік на території парку виявлені такі рослинні угруповання, включені до Зеленої книги України (2009):

угруповання звичайнодубових лісів (*Querceta roboris*) з домінуванням плюща звичайного (*Hedera helix*);

угруповання звичайнодубових лісів (*Querceta roboris*) з домінуванням у травостої скополії карніолійської (*Scopolia carniolica*);

угруповання звичайнососнових лісів (*Pineta sylvestris*) з домінуванням у травостої осоки низької (*Carex humilis*);

угруповання формації вівсюнця пустельного (*Helictotrichoneta desertori*);

угруповання формації ковили волосистої (*Stipeta capillatae*);

угруповання формації ковили пірчастої (*Stipeta pennatae*);

угруповання формації костриці бліднуватої (*Festuceta pallentis*);

угруповання формації осоки низької (*Cariceta humilis*);

угруповання формації сонцещвіту сивого (*Helianthemeta cani*).

Флора судинних рослин НПП "Кременецькі гори" в проєктованих межах сягала понад 950 видів з 320 родів 95 родин. Однак, у сучасних межах вона буде мати дещо менше багатство, що необхідно з'ясувати в ході спеціальних флороінвентаризаційних досліджень, які мають стати одним з першочергових завдань наукового відділу парку.

На підставі аналізу гербарних і літературних матеріалів, а також результатів власних досліджень протягом 1986-2012 рр. на території парку представлено щонайменше 60 видів судинних рослин, які включені до Червоної книги України (2009). Оскільки парк створений не в тих контурах, за якими було підготоване наукове обґрунтування, звичайно, на підставі подальших досліджень безпосередньо в контурах масивів парку, може виявитися, що деякі види ростуть лише на прилеглих територіях. Тоді ця інформація буде слугувати основою для обґрунтування подальших заходів щодо розширення території парку та вдосконалення його зонування.

З числа видів Червоної книги України (2009) на території парку наявні або траплялися в минулому й зникли внаслідок антропогенного впливу (зазначені особливо), такі види:

- беладонна звичайна (*Atropa belladonna* L.) – рідко, на зрубках і лісових дорогах у широколистяних лісах;

- береза Клокова (*Betula klokovii* Zaverucha) – дуже рідко (гг. Маслятин і Страхова);

- береза темна (*Betula obscura* A.Kotula) – дуже рідко – урочище Дівочі Скелі;

- берека (*Sorbus torminalis* (L.) Crantz) – дуже рідко в лісах центральної частини Кременецьких гір як поодинокі домішки у складі деревостанів;

- билинець найзапашніший (*Gymnadenia odoratissima* (L.) Rich.) – рідко на остепнених і лучних схилах (Черняк, Синиця, 2008);

- бруслина карликова (*Euonymus nana* M.Bieb.) – наводиться для околиць м. Кременець, вказівка потребує ретельної перевірки, можливо вид зник;

- булатка великоквіткова (*Cephalanthera damasonium* (Mill.) Druce) – спорадично малочисельними групами в усіх типах широколистяних лісів парку;

- булатка довголиста (*Cephalanthera longifolia* (L.) Fritsch.) – рідко, у сухих лісах (гг. Маслятин, г. Страхова);

- булатка червона (*Cephalanthera rubra* (L.) Rich.) – дуже рідко, у сухих лісах на схилах, іноді в старих культурах сосни звичайної (г. Маслятин);

- відкащик татарниколистий (*Carlina onopordifolia* Besser ex Szafer, Kulcz. et Pawł.) – І.Ф. Шмальгаузен (1886) вказував цей вид для околиць м. Кременець і с. Залісці, 1987 року ми спостерігали одну вегетативну особину в околицях с. Підлісці; можливо вид вже зник на цій території;

- гвоздика несправжньофізиса (*Dianthus pseudoserotinus* Błocki) – рідко, на відслоненнях і степових схилах – урочище Дівочі Скелі, гг. Черча, Страхова, Маслятин, Лиса;

- гніздівка звичайна (*Neottia nidus-avis* (L.) Rich.) – спорадично у вологих і свіжих широколистяних лісах на багатих ґрунтах, подекуди у лісових ярах;

- горицвіт весняний (*Adonis vernalis* L.) – спорадично на степових та остепнених лучних схилах по всій території, у західній частині – частіше;

- гронянка півмісяцева (*Botrychium lunaria* (L.) Sw.) – рідко трапляється на сухих лучних і лучно-степових схилах у Кременецькому та Шумському районах;

- гудайєра повзуча (*Goodyera repens* (L.) R.Br.) – околиці с. Жолоби Кременецького району, урочище Тарнобор (Мшанецька, Зелінка, 1997);

- жостір фарбувальний (*Rhamnus tinctoria* Waldst. et Kit.) – рідко на відслоненнях і степових південних схилах (Дівочі Скелі, Маслятин);

- зіновать біла (*Chamaecytisus albus* (Hacq.) Rothm.) – рідко на степових схилах (Дівочі скелі, Маслятин, Страхова);

- зіновать Блоцького (*Chamaecytisus blockianus* (Pawł.) Klášek.) – дуже рідко на степових схилах (Дівочі Скелі);

- зіновать Пачоського (*Chamaecytisus paczoskii* (V.Krecz.) Klášek.) – дуже рідко (Дівочі Скелі);

- змієголовник австрійський (*Dracocephalum austriacum* L.) – дуже рідко – єдине місцезнаходження (два популяційних локуси) на Дівочих Скелях;
- зозулинець салеповий (*Orchis morio* L.) – за гербарними матеріалами початку минулого століття відомий з околиць м. Кременець;
- зозулинець шоломоносний (*Orchis militaris* L.) – рідко, на остепнених і лучно-степових схилах, узліссях, відомий за гербарними зборами середини минулого століття;
- зозулині сльози яйцевидні (*Listera ovata* (L.) R.Br.) – дуже рідко в широколистяних лісах, на лісових галявинах і післялісових луках;
- зозулині черевички справжні (*Cypripedium calceolus* L.) – рідко, по краях світлих лісів і серед чагарників – г. Страхова, урочище Тарнобін, околиці с. Теремне (Зелінка та ін., 1998);
- клокичка периста (*Staphylaea pinnata* L.) – рідко на узліссях у світлих розріджених лісах в околицях м. Кременець, на Дівочих Скелях, г. Страхова;
- ковила волосиста (*Stipa capillata* L.) – на лучно-степових ділянках і відслоненнях, рідко (гг. Страхова, Маслятин, Дівочі Скелі);
- ковила пірчаста (*Stipa pennata* L.) – на лучно-степових ділянках, дуже рідко (гг. Страхова, Маслятин, Дівочі Скелі);
- конюшина червонувата (*Trifolium rubens* L.) – спорадично на степових схилах і сухих остепнених узліссях (гг. Маслятин, Страхова, Лиса, Дівочі Скелі);
- коральковець тричінадрізаний (*Corallorhiza trifida* Châtel.) – за гербарними матеріалами початку минулого століття відомий в околицях м. Кременець, можливо на сьогодні зник, але є ймовірність його знаходження в тінистих широколистяних лісах парку;
- коручка пурпурова (*Epipactis purpurata* Smith) – спорадично у широколистяних лісах парку, переважно в центральній та західній частинах Кременецьких гір;
- коручка темночервона (*Epipactis atrorubens* (Hoffm. ex Bernh.) Besser) – рідко на лучно-степових схилах, сухих остепнених узліссях (Дівочі Скелі, г. Маслятин);
- коручка чемерниковидна (*Epipactis helleborine* (L.) Crantz) – досить часто в усіх типах лісів парку, частіше – у широколистяних, а також у паркових насадженнях;
- костриця блідувата (*Festuca pallens* Host.) – на вапнякових відслоненнях, іноді на карбонатних пісках на відвалах кар'єрів (гг. Дівочі Скелі, Бона, Страхова, Маслятин, Лиса, а також

практично на всіх відслоненнях на схилах Кременецької улоговини). Подекуди утворює численні локальні популяції у вторинних оселищах (кар'єр на г. Лиса біля с. Куликів);

- костриця різнолиста (*Festuca heterophylla* Lam.) – рідко на сухих узліссях широколистяних лісів (г. Маслятин);
- лещиця дністровська (*Gypsophila thyraica* Krasnova) – дуже рідко, в урочищах Гора Божа, Маслятин, г. Страхова, Дівочі Скелі;
- лілія лісова (*Lilium martagon* L.) – спорадично в усіх типах лісів парку, крім молодих культур сосни звичайної;
- лунарія оживаюча (*Lunaria rediviva* L.) – дуже рідко в урочищі Маслятин і в околицях с. Веселівка;
- любка дволиста (*Platanthera bifolia* (L.) Rich.) – спорадично на післялісових луках, галявинах, узліссях, у світлих лісах;
- любка зеленоквітова (*Platanthera chlorantha* (Cust.) Rchb.) – спорадично на галявинах, узліссях, у світлих лісах;
- молочай волинський (*Euphorbia volynica* Besser ex Racib.) – спорадично на сухих лучних і степових схилах, узліссях, по краях світлих лісів (гг. Маслятин, Страхова, Дівочі Скелі, Черча);
- надбородник безлистий (*Epipogium aphyllum* Sw.) – наводиться для околиць м. Кременець за гербарними матеріалами початку минулого століття, нині очевидно зник через докорінну трансформацію лісів території.
- неотіанта каптурувата (*Neottianthe cucullata* (L.) Schlechter) – за гербарними матеріалами першої половини минулого століття наводиться для околиць м. Кременець (Черняк, Синиця, 2008), нині очевидно зникла;
- осока Девелла (*Carex davalliana* Smith) – за літературними даними наводиться для околиць с. Лішня Кременецького району (Черняк, Синиця, 2008) – близько межі парку;
- осока затінкова (*Carex umbrosa* Host) – дуже рідко на зволжених узліссях і біля виходів джерел;
- пальчатокорінник м'ясочервоний (*Dactylorhiza incarnata* (L.) Soó s.l.) – поодинокі на вологих луках в околицях с. Стіжок;
- пальчатокорінник плямистий (*Dactylorhiza maculata* (L.) Soó s.l.) – спорадично на вологих узліссях, іноді в придорожних канавах;
- пальчатокорінник травневий *Dactylorhiza majalis* (Rchb.) P.F.Hunt et Summerhayes s.l.) – спорадично на вологих луках в околицях с. Стіжок, іноді в придорожних канавах;
- пальчатокорінник Фукса (*Dactylorhiza fuchsii* (Druce) Soó) – дуже рідко у вогких лісах, у ярах, на вологих галявинах;

- підсніжник білосніжний (*Galanthus nivalis* L.) – спорадично трапляється в лісах на всій території Кременецьких гір;
- плаун річний (*Lycopodium annotinum* L.) – зрідка трапляється у вогуватих лісах і ярах в околицях с. Веселівка, на г. Гостра біля с. Куликів;
- скополія карніолійська (*Scopolia carniolica* Jacq.) – рідко на відслоненнях серед лісу, на затінених скелях у південно-східній частині парку;
- сон великий (*Pulsatilla grandis* Wender.) – поодинокі особини на г. Маслятин;
- сон розкритий (*Pulsatilla patens* (L.) Mill. s.l.) – рідко на степових схилах (гг. Маслятин, Страхова);
- сонцецвіт сивий (*Helianthemum canum* (L.) Hornem. s.l.) – дуже рідко, на відслоненнях Дівочих Скель та г. Страхова;
- цибуля ведмежа (*Allium ursinum* L.) – зрідка трапляється у лісах в околицях сс. Довжок і Веселівка, урочищі Маслятин;
- цибуля пряма (*Allium strictum* Schrad.) – представлена малочисельними популяціями на Дівочих скелях і г. Маслятин;
- шавлія кременецька (*Salvia cremenecensis* Bess.) – спорадично на степових і остепнених лучних схилах, узліссях;
- шипшина Чацького (*Rosa czackiana* Besser) – дуже рідко на степових схилах і сухих узліссях;
- шолудивник високий (*Pedicularis exaltata* Besser) – відомий з околиць с. Стіжок (можливо, *locus classicus*), нині можливо зник з цього локалітету;
- язичник сибірський (*Ligularia sibirica* Cass. (*L. bucovinensis* Nakai; *L. ucrainica* Minderova)) – наводиться для околиць м. Кременець, а також з Шумського району, однак, напевно зник на цій території через осушення перезволожених ділянок.

Крім того, в літературі для території, яка нині належить до парку, наведені такі види:

вудсія ельбська (*Woodsia ilvensis* (L.) R.Br.) – за літературою (Черняк, Синиця, 2008) є вказівки для вапнякових скель у Шумському р-ні, які потребують подальшої перевірки;

жовтозілля Бессера (*Senecio besserianus* Minder.) – для околиць м. Кременець вказує Б.В. Заверуха (1985), вказівка потребує підтвердження, позаяк гербарних матеріалів з цієї території віднайти не вдалося;

дифазіаструм сплюснутий (*Diphasiastrum complanatum* (L.) Holub) – наводиться для околиць м. Кременець (Черняк, 2003 цит. за Черняк, Синиця, 2008); гербарних матеріалів з цієї території віднайти не вдалося;

ковила вузьколиста (*Stipa tirsia* Steven) – у Червоній книзі України (2009) наведений для Кременецьких гір, що потребує перевірки, оскільки гербарні матеріали виду з території Тернопільської області відсутні.

Три види судинних рослин включені до Червоного списку МСОП: відкашник татарниколистий (*Carlina onopordifolia* Besser ex Szaf., Kulcz. et Pawł.), зіновать Блоцького (*Chamaecytisus blockianus* (Pawł.) Klásk.), зіновать Пачоського (*Chamaecytisus paczoskii* (V.Krecz.) Klásk.).

Три види – до Європейського Червоного списку: зіновать Блоцького (*Chamaecytisus blockianus* (Pawł.) Klásk.), шавлія кременецька (*Salvia cremenecensis* Bess.), шолудивник високий (*Pedicularis exaltata* Besser).

Шість видів включені до Додатку I Бернської конвенції: відкашник татарниколистий (*Carlina onopordifolia* Besser ex Szaf., Kulcz. et Pawł.), змієголовник австрійський (*Dracocephalum austriacum* L.), зозулині черевички справжні (*Cypripedium calceolus* L.), сон великий (*Pulsatilla grandis* Wender.), сон розкритий (*Pulsatilla patens* (L.) Mill.), язичник сибірський (*Ligularia sibirica* Cass.).

Актуальним для перших років становлення парку є започаткування комплексного моніторингу лучно-степових і скельно-степових типів оселищ з метою оптимізації їх охорони. В останні роки у філіалі природного заповідника “Медобори” було започатковано роботи щодо апробації активних методів збереження видової різноманітності цих типів екосистем. Важливо, щоб ці дослідження й практичні заходи мали ефективне продовження.

Важливо якнайшвидше сформувати належну інформаційну базу щодо видової різноманітності флори й синтаксономічної диференціації рослинності масивів парку як основу для обґрунтування ефективного функціонального зонування.

Список літератури

1. Дейнеко С., Бойко С. Природні місцезростання представників родини Orchidaceae району Кременецького горбогір'я // Роль природно-заповідних територій Західного Поділля та Юри Ойцовської у збереженні біологічного та ландшафтного різноманіття. Збірник наукових праць. – Гримайлів, 2003. – С. 251-258.
2. Заверуха Б.В. Бук в околицях м. Кременця // Тез. доп. на науковій конф. кафедр, присвяч. підсумкам наук.-досл. роботи за 1957 р. – Кременець: Вид-во Крем. пед. ін-туту, 1958. – С. 31-32.
3. Заверуха Б.В. Редкое растение с Кременецких гор // Природа. – 1959. – № 8. – С. 115.

4. Заверуха Б.В. Бук на околицях м. Кременця // Наук. зап. Кременецького пед. ін-ту. – 1960 а. – 5. – С. 105-111.
5. Заверуха Б.В. Береза темная с Кременецких гор // Природа. – 1960 б. – № 2. – С. 106-107.
6. Заверуха Б.В. Кременецькі гори як пам'ятка природи // Мат-ли про охорону природи на Україні. – К.: Вид-во АН УРСР, 1960 в. – С. 31-36.
7. Заверуха Б.В. Степові ділянки східної частини Волинського Лісостепу // Щорічн. Укр. ботан. т-ва. – 1960 г. – Вип. 2. – С. 39-40.
8. Заверуха Б.В. Нові види рослин з околиць м. Кременця // Укр. ботан. журн. – 1962. – 19, № 5. – С. 49-63.
9. Заверуха Б.В. Нарис рослинності Кременецьких гір // Питання фізіології, цитоембріології і флори України. – К.: Вид-во АН УРСР, 1963 а. – С. 81-104.
10. Заверуха Б.В. Нарис рослинності Кременецьких гір та використання рослинних ресурсів // Мат-ли до вивчення природних ресурсів Поділля. – Тернопіль-Кременець, 1963 б. – С. 95-98.
11. Заверуха Б.В. Нові та рідкісні види берез української флори // Укр. ботан. журн. – 1964 а. – 21, № 5. – С. 78-86.
12. Заверуха Б.В. Реліктові та ендемічні рослини Кременецьких гір та необхідність їх охорони // Охороняйте рідну природу: Третій зб. статей з питань охорони і раціон. викор. природних ресурсів УРСР. – К.: Урожай, 1964 б. – С. 69-78.
13. Заверуха Б.В. Флора и растительность Кременецких гор: Автореф. дисс. ... канд. биол. наук. – Киев, 1965 а. – 19 с.
14. Заверуха Б.В. До питання про флористичну належність Кременецьких гір // Мат-ли наук. конф. по вивченню та використанню продуктивних сил Поділля. Вип. 2. – Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1967. – С. 20-22.
15. Заверуха Б.В. Нове місцезнаходження рідкісного виду *Salvia kremenecensis* Bess. // Укр. ботан. журн. – 1975. – 32, № 4. – С. 525-526.
16. Заверуха Б.В. Флора Волино-Подолли и ее генезис. – К.: Наук. думка, 1985. – 192 с.
17. Зелінка С.В., Мшанецька Н.В., Барна М.М., Зелінка С.М., Шанацда М.І. Конспект флори Кременецького філіалу державного природного заповідника “Медобори” // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка. Серія 4: Біологія, № 3. – 1998. – С. 11-15.
18. Мшанецька Н.В. Рідкісні рослини Кременецьких гір та прилеглих територій // Інтродукція і акліматизація рослин на Волино-Поділлі: Мат-ли всеукраїнської наукової конференції. – Тернопіль: Вид-во ТДПУ ім. В.Гнатюка, 1999. – С. 83-86.
19. Мшанецька Н.В., Зелінка С.В. Охорона флористичного біорізноманіття у Кременецькому філіалі державного природного заповідника “Медобори” // Мат-ли міжнар. наук.-практ. конф., присвяченої 550-річчю

м. Рахова “Міжнародні аспекти вивчення та охорони біорізноманіття Карпат”. – Рахів, 1997. – С. 132-135.

20. Онищенко В.А. Рослинність філіалу “Кременецькі гори” природного заповідника “Медобори” // Укр. ботан. журн. – 2000. – 57, № 3. – С. 264-272.

21. Онищенко В.А. Рослинність карбонатних відслонень природного заповідника “Медобори” // Укр. фітоцен. зб. – Сер. А. – 2001. – 1 (17). – С. 86-104.

22. Онищенко В.А. Лісова рослинність філіалу “Кременецькі гори” природного заповідника “Медобори” // Запов. справа в Україні. – 2002. – 6, Вип. 1. – С. 27-39.

23. Онищенко В.А. Рослинність природного заповідника “Медобори” та питання її охорони // Роль природно-заповідних територій Західного Поділля та Юри Ойцовської у збереженні біологічного та ландшафтного різноманіття. Збірник наукових праць. – Гримайлів, 2003. – 339-358 с.

24. Стойко С.М., Ященко П.Т., Кагало О.О., Мілкіна Л.І., Тасенкевич Л.О., Загультський М.М. Раритетний фітогенофонд західних регіонів України (созологічна оцінка й наукові засади охорони). – Львів: Ліга-Прес, 2004. – 232 с.

25. Сушко Н.О. Біорізноманіття екосистеми Кременецьких гір як прояв формування екотону // Наук. зап. Терноп. пед. ун-ту. Сер.: Географія. – 2004. – № 2. – ч. 2. – С. 255-260 с.

26. Черняк В.М., Синиця Г.Б. Рідкісні та зникаючі рослини Тернопільщини з Червоної книги України. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2008. – 224 с.

27. Чубата Т., Бойко С. Рідкісні види флори Кременецьких гір // Роль природно-заповідних територій Західного Поділля та Юри Ойцовської у збереженні біологічного та ландшафтного різноманіття. Збірник наукових праць. – Гримайлів, 2003. – 415-419 с.

28. Шиманська В., Сушко Н. Стан та завдання охорони кальцепетрофільного флороценокомплексу філії природного заповідника “Медобори” – Кременецькі гори // Роль природно-заповідних територій Західного Поділля та Юри Ойцовської у збереженні біологічного та ландшафтного різноманіття. Збірник наукових праць. – Гримайлів, 2003. – 421-424 с.

29. Шмальгаузен И. Ф. Флора Юго-Западной России, то есть губерний: Киевской, Волынской, Подольской, Полтавской, Черниговской и смежных местностей. Руководство для определения семенных и высших споровых растений. – К.: С. В. Кульженко, 1886. – XLVIII + 783 с.

30. Besser W.G. Primitiae Florae Galiciae austriacae utriusque. Encheiridion ad excursiones botanicas. – Viennae, 1809. – 1. – 399 p.; – 2. – 423 p.

31. Besser W.G. Florae Volhynicae et Podolicae affinitates cum Galicica, Pannonica et Taurico-Caucasica // Flora oder allgemeine Botanische Zeitung. – 1820 а. – 1. – S. 229-232.

32. Besser W.G. Zapisy nauczyciela Liceum Krzemienieckiego p. Bessera w przedmiotach Historji Naturalnej w Wołyniu, Podolu, Ukrainie i niektórych bliższych okolicach // *Pamiętnik farm. Wilenski.* – 1820 b. – 1. – P. 137-146.

33. Besser W.G. Enumeratio plantarum hucusque in Volhynia, Podolia, gub. Kijoviensis, Bessarabia cisthyraica et circa Odessam collectarum, simul cum observationibus in Primitias Florae Galiciae Austriacae. – Vilnae, 1822. – 111 p.

34. Besser W.G. Aperçu de la géographie physique de Volhynie et de la Podolie // *Mem. Soc. Natur. Moscou.* – 1823. – 6. – P. 185-212.

35. Besser W.G. Rzut oka na geografia fizyczna Wołynia i Podola // *Dziennik Wilenski. Umiejętności i sztuki.* – 1827. – 2. – P. 414-433.

36. Besser W.G. Bemerkungen über H-rn Professor Eichwalds Naturhistorische Skizze von Lithauen, Wolhynien und Podolien // *Beitrag Allg. Bot. Ztg. Flora.* – 1832. – 2. – P. 1-55.

37. Dyrn O. Buk na terenie wzgryz Krzmienieckich // *Sylwan.* – 1938. – 56, № 1. – S. 5-16.

38. Gajewski W. Elementy flory Polskiego Podola. – Warszawa: Planta Podolica. – 1937. – 5. – 210 s.

39. Koczwara M. Flora i wegetacja okolic Kremienca // *Ziemia.* – 1926. – 11, № 6. – S. 82-86.

40. Koczwara M. Geobotaniczne stosunki Wołynia // *Rocznik Wołyński.* – Rowne, 1930. – 1. – S. 7-56.

41. Koczwara M. Granice florystyczne Podola // *Ibid.*, – 1925. – 50. – S. 1285-1322.

42. Macko S. Roślinność projektowanych rezerwatów na Wołyniu // *Ochrona przyrody.* – Kraków. – 1937. – 18. – S. 111-185.

43. Motyka J. O utworzeniu rezerwatów na pograniczu Wołynia i Podola // *Ochr. przyr.* – 1937, – 17. – S. 186-202.

44. Panek J. Roślinność stepowa i naskalna lessowego Wołynia // *Rocznik Wołyński.* – 1939. – 8. – S. 26-66.

НПП Мезинський

НПП “Мезинський” знаходиться в північній частині Коропського району Чернігівської області. Його створено Указом Президента України № 122 від 10 лютого 2006 року. Згідно цього Указу площа НПП становить 31035,2 га, в т.ч. у постійному користуванні – 8543,9 га. Парк підпорядкований Мінприроди України.

За фізико-географічним районуванням (Екологічна енциклопедія, 2006) територія належить до Мішанолісової зони, Поліського краю, Новгород-Сіверського Полісся. За геоботанічним районуванням (Національний атлас України, 2008) територія належить до Європейської широколистянолісової області, Східноєвропейської провінції, Лівобережнополіського округу дубово-соснових, дубових, соснових лісів, заплавлних лук і евтрофних боліт. Абсолютні відмітки території від 125 до 212 м. Територія НПП “Мезинський” знаходиться в межах Понорницького лесового острова, найбільшого вздовж Десни в межах України.

Рельєф території дуже почленований. Долина Десни та її правобережні притоки, балки та яри розрізають всю товщу антропогенних та палеогенових відкладів і глибоко врізаються в товщу відкладів крейди. Основними ґрунтотвірними породами є лесовидні суглинки, що підстилаються мореною. Ґрунтовий покрив НПП “Мезинський” характеризується переважанням на плакорних ділянках сірих опідзолених пилувато-легкосуглинкових, супіщаних і дерново-середньопідзолистих супіщаних і суглинкових ґрунтів, а також чорноземів опідзолених. В заплавлній частині НПП ґрунтовий покрив досить різноманітний, зокрема поширені алювіально-дернові та торфово-болотні ґрунти.

Фрагментарно флористико-геоботанічні дослідження території НПП “Мезинський” проводилися на фоні більш загальних питань розробки геоботанічного районування України та підготовки роботи “Рослинність УРСР”. Існують публікації про луки (Афанасьєв, 1941, 1978, Шеляг-Сосонко, 1966, 1970, 1971; Мулярчук, 1958), лучно-степові угруповання (Сакало, 1950), ліси та лісові види (Барбарич, 1955; Слободян, 1963; Мулярчук, 1962, 1965, 1970), водні угруповання і види (Дубина, 1978, 1982; Семеніхіна, 1978, 1982). Відомості про територію парку наводяться також в узагальнюючих роботах з флори і рослинності Українського Полісся (Барбарич, 1955; Андрієнко, Шеляг-Сосонко, 1983).

З початком проектування Мезинського НПП пов'язані більш інтенсивні і комплексні дослідження цієї території (Андрієнко та ін., 1982; Устименко, 1983). Пізніше в рамках вивчення природно-територіальних комплексів Чернігівщини з метою створення нових природно-

заповідних територій та побудови екологічної мережі регіону вивчення рослинного світу тут здійснювали С.М. Панченко (2003, 2007, 2008), Ю.О. Карпенко (2007, 2008). В статті С.М.Панченка і В.А.Онищенка (2005) подається докладна характеристика широколистяних лісів з наведенням геоботанічних описів. Відомості про зростання окремих рідкісних та пограничноареальних видів цієї території наводяться в роботах С.О. Мулярчука (1962), К.А. Семеніхіної (1979), П.М. Устименка (1982, 1984), П.М. Устименка і Т.Л. Андрієнко (1982), Ю.О.Карпенка (2002, 2004, 2006-2009).

Ліси займають бл. 38%, луки – 16% території, болота – 1%, водойми – 3%. Вододільні простори розорані. Орні землі займають 35%, під забудовами і дорогами знаходиться 7% площі території парку.

На території НПП “Мезинський” переважає лісова рослинність, представлена переважно широколистяними лісами, в яких дуб звичайний (*Quercus robur*) майже завжди формує перший ярус. Другий ярус створюють липа серцелиста (*Tilia cordata*), клен гостролистий (*Acer platanoides*). У ландшафтному заказнику “Рихлівська дача” є грабово-дубові ліси, а в ботанічному заказнику “Вишеньська дача” – ясеніві.

Чисті дубові ліси займають значні площі в центральній частині НПП “Мезинський” на схилах ярів і балок різних експозицій, а також вкривають плато на нерозораних ділянках. Густий підлісок формує ліщина звичайна (*Corylus avellana*). В трав’яному покриві домінують в залежності від екологічних умов яглиця звичайна (*Aegopodium podagraria*), зірочник лісовий (*Stellaria holostea*), осока волосиста (*Carex pilosa*), маренка запашна (*Asperula odorata*). Типовими видами є чина весняна (*Lathyrus vernus*), копитняк європейський (*Asarum europaeum*), фіалка дивна (*Viola mirabilis*), переліска багаторічна (*Mercurialis perennis*). Липово-дубові та кленово-липово-дубові ліси, основні масиви яких зосереджені в урочищах біля с. Великий Ліс, займають вузькі міжбалочні шпилі та круті (25-35°) схили. Перший ярус сформований дубом з домішкою ясеня звичайного (*Fraxinus excelsior*). Другий ярус нижчий на 4-6 м, утворений липою серцелистою (*Tilia cordata*) та кленом гостролистим (*Acer platanoides*). В трав’яному покриві домінують яглиця звичайна (*Aegopodium podagraria*) та осока волосиста (*Carex pilosa*). В західній частині парку зустрічаються грабово-дубові ліси, серед них найбільш поширеними є ліси з домінуванням осоки волосистої (*Carex pilosa*). Широколистяні ліси парку багаті на весняні ефемероїди. Переважаючими видами серед них є анемона жовтецева (*Anemone ranunculoides*), пшінка весняна (*Ficaria verna*), ряст порожнистий (*Corydalis cava*), високу постійність мають зірочки жовті

(*Gagea lutea*), ряст ущільнений (*Corydalis solida*) і, що є характерною рисою цієї території, ряст проміжний (*Corydalis intermedia*).

Ділянок зі старими деревостанами на території парку збереглося мало, переважають ділянки, сформовані деревами, вік яких переважно 30-60 років.

На давніх порубах корінних дубових, липово-дубових, кленово-липово-дубових лісів сформувалися похідні угруповання, представлені осиково-березово-широколистяними лісами, що розміщені переважно в східній частині НПП, та березовими лісами, що зростають у північній його частині.

Типові для Лівобережного Полісся вільшняки на території НПП розміщуються в притерасних зниженнях, а також в пониззях долин малих річок – приток Десни (Студинки, Хворостинки, Восковухи, Криски, Бистриці).

За флористичною класифікацією рослинності природні мезо-фільні широколистяні ліси цієї території мають перехідні риси між кількома асоціаціями, які географічно заміщують одна одну. Більша їх частина найкраще відповідає асоціації *Mercurialio-Quercetum Bulokhov et Solomeshch* 2003 союзу *Querco-Tilion*.

Більшість лісів Мезинського НПП (67% лісовкритої площі) становлять похідні угруповання, які є протиерозійними насадженнями різного складу вздовж корінного берега р. Десни та на схилах ярів. Це переважно культури берези (*Betula pendula*) та робінії (*Robinia pseudoacacia*). Культури берези мають багату флору, тут представлені як лісові, так і лучно-степові види. Ці ліси поступово наближаються за видовим складом до природних листяних лісів. У культурах робінії (*Robinia pseudoacacia*) переважають нітрофільні види: кропива дводомна (*Urtica dioica*), хміль звичайний (*Humulus lupulus*), чистотіл звичайний (*Chelidonium majus*), підмаренник чіпкий (*Galium aparine*), розрив-трава звичайна (*Impatiens parviflora*). Підлісок часто утворює бузина червона (*Sambucus racemosa*).

Луки на території НПП “Мезинський” зосереджені переважно в заплаві Десни, в меншій мірі в заплавах її приток, які частіше заболочені. В межах парку заплава Десни має ширину 2-4 км і характеризується відсутністю заплавної лісової та незначною кількістю чагарників, що свідчить про активне використання цих лук як сіножатей та пасовищ. Вони представлені справжніми і болотистими луками, серед перших переважають луки з домінуванням китника лучного (*Alopecurus pratensis*) та мітлиці тонкої (*Agrostis capillaris*). Зниження навколо озер-старичь займають болотисті луки, представлені угрупованнями бекманії звичайної (*Beckmannia eruciformis*) та мітлиці повзучої (*Agrostis stolonifera*).

Суходільні луки представлені угрупованнями формацій мітлиці велетенської (*Agrostis gigantea*) та костриці овечої (*Festuca ovina*). На схилах правого корінного берега Десни, підвищених ділянках поширені остепнені луки з переважанням мітлиці виноградникової (*Agrostis vinealis*) та тонконогу вузьколистого (*Poa angustifolia*). На крейдяних ділянках відсутні специфічні крейдяні види (Мулярчук, 1965). Домінантами і співдомінантами є тонконіг вузьколистий (*Poa angustifolia*), тонконіг стиснутий (*P. compressa*), лядвенець український (*Lotus ucrainicus*) та костриця овеча (*Festuca ovina*).

Болота на території НПП зосереджені в заплаві р. Десни, більш заболоченою є лівобережна її частина. Болотна рослинність представлена евтрофними трав'яними болотами, серед яких переважають угруповання осоки гострої (*Carex acuta*) та лепешняку великого (*Glyceria maxima*). Лісових боліт мало, вони поширені у долинах малих річок та представлені угрупованнями вільхи чорної (*Alnus glutinosa*).

Водна рослинність НПП “Мезинський” найчастіше представлена угрупованнями формацій глечиків жовтих (*Nuphar lutea*), латаття білого (*Nymphaea alba*), латаття сніжно-білого (*N. candida*), плавуна щитolistого (*Nymphoides peltata*), рдесників пронизанolistого (*Potamogeton perfoliatus*) та блискучого (*P. lucens*), різьку алоеvidного (*Stratiotes aloides*) та куширу темнозеленого (*Ceratophyllum demersum*). Серед прибережноводних ценозів, які розміщуються невеликими смугами неподалік водойм та заростаючих стариць, поширені угруповання очерету звичайного (*Phragmites australis*), лепешняку великого (*Glyceria maxima*), куги озерної (*Scirpus lacustris*), сусака зонтичного (*Butomus umbellatus*).

До Зеленої книги України (2009) занесено такі виявлені в парку угруповання:

угруповання формації глечиків жовтих (*Nuphareta luteae*) – р. Десна, заплавні озера Десни;

угруповання формації латаття білого (*Nymphaeeta albae*) – р. Десна, заплавні озера Десни;

угруповання формації латаття сніжно-білого (*Nymphaeeta candidae*) – р. Десна, заплавні озера Десни;

угруповання формації плавуна щитolistого (*Nymphoideta peltatae*) – відрізок Десни від с. Сverdlovka до с. Розлети, озеро Хатинь;

угруповання формації сальвінії плаваючої (*Salvinieteta natantis*) – північний відрізок Десни на території НПП, заплавні озера Десни.

Особливістю рослинності НПП “Мезинський” в цілому є те, що вона характеризується значною різноманітністю та комплексністю, відсутністю великих площ, зайнятих однорідною рослинністю.

Станом на початок 2009 року на території НПП відмічено 670 видів судинних рослин. При вивченні флори НПП “Мезинський” в період 1980-2009 рр. виявлено ряд рідкісних видів, що надає території особливої наукової цінності (Андрієнко, Устименко, 1982, 1984; Карпенко, Графін, 2004, 2007; Карпенко, 2008, 2009); найбільша кількість раритетних видів зосереджена в центральній і східній, більш багатих за рослинним покривом, частинах території парку.

На території НПП “Мезинський” виявлено 16 видів судинних рослин, занесених до Червоної книги України:

- баранець звичайний (*Huperzia selago* (L.) Bernh ex Schrank) – одна популяція діаметром до 0,5 м. на північному схилі яр, близько 2 км на південь від с. Радичів;

- водяний горіх плаваючий (*Trapa natans* L.) – рідко, північний відрізок Десни на території НПП;

- гніздівка звичайна (*Neottia nidus-avis* L.) – розсіяно в широколистяних лісах (урочища Рихлівська дача, Вишенська дача);

- зозулинець шоломоносний (*Orchis militaris* L.) – на лучній ділянці, на південь від с. Радичів;

- зозулині сльози яйцевидні (*Listera ovata* L.) – переважно популяції малочисельні, але трапляються по 40-50 екземплярів біля сіл Радичів та Розлети;

- коручка темночервона (*Epipactis atrorubens* Schult.) – рідко на узлісних ділянках, в окол. сіл Великий ліс, Радичів та Розлети;

- коручка чемерниковидна (*Epipactis helleborine* L.) – незначні популяції, в окол. сіл Великий ліс, Радичів та Розлети;

- лілія лісова (*Lilium martagon* L.) – малочисельні розсіяні популяції по 3-5, місцями до 10 особин, заказник “Рихлівська дача”, окол. сіл Радичів, Вишеньки та Великий ліс;

- любка дволиста (*Platanthera bifolia* L.) – спорадично в лісових масивах, біля сіл Радичів, Сverdlovka, Бужанка, Великий ліс (популяції чисельністю до 10 екз.);

- любка зеленоквіткова (*Platanthera chlorantha* Cust.) – в березняках, спорадично, по всій території НПП;

- пальчатокорінник м'ясочервоний (*Dactylorhiza incarnata* (L.) Soó) – заболочені ділянки в окол. сіл Мезин і Кирилівка;

- пальчатокорінник плямистий (*Dactylorhiza maculata* (L.) Soó) – заболочені ділянки, окол. сіл Радичів і Вишеньки;

- плавун щитolistий (*Nymphoides peltata* O. Kuntze) – популяції багаточисельні, озеро “Хатинь”, відрізок Десни від с. Мезин до с. Розлети

- плаун річний (*Lycopodium annotinum* L.) – спорадично в північній частині, в окол. сс. Мезин, Курилівка та Радичів;
- сальвінія плаваюча (*Salvinia natans* L.) – рідко, північний відрізок Десни на території НПП, заплавні озера Десни;
- цибуля ведмежа (*Allium ursinum* L.) – чисельні популяції в центральній частині парку (66 кв. Понорницького лісництва), спорадично урочище “Великий ліс”, околиці х. Рихли.

До Додатку I Бернської конвенції занесено 3 види, виявлених на території НПП “Мезинський”. Це згадані вище водяний горіх плаваючий, сальвінія плаваюча та юрінея волошковидна (*Jurinea cyanoides* (L.) Rchb.), яка зростає в псамофітних угрупованнях соснових лісів та на узліссях.

З Європейського Червоного списку на території НПП відмічено 3 види, серед них щавель український (*Rumex ucrainicus* Fisch. ex Spreng), глід український (*Crataegus ucrainica* Pojark.), козельці українські (*Trarogon ucrainicus* Artemcz.). До Червоного списку МСОП занесено глід український.

Досить цінними на території НПП є популяції (6 місцезростань) реліктового виду страусового пера звичайного (*Matteuccia struthiopteris* (L.) Tod.), який в місцях зростання утворює групи, що нараховують від 25 до 100 і більше екземплярів. Всього на території НПП виявлено 15 видів папоротеподібних. Серед них букова папороть (*Phegopteris connectilis* (Michx.) Watt), багатоніжка звичайна (*Polypodium vulgare* L.), багаторядник шипуватий (*Polystichum aculeatum* (L.) Roth), багаторядник Брауна (*Polystichum braunii* (Spenn.) Fee).

На території НПП виявлено 3 популяції вільхи сірої (*Alnus incana*), які знаходяться на днищах ярів (окол. с. Покошичі, ландшафтні заказники “Мезинська Швейцарія”, “Свердловський”, (Карпенко, Графін, 2005)).

Основними культурами (на площі 6843 га ріллі), що вирощувалися агропідприємствами на території НПП, були кормові та зернові, значно скоротилися площі посівів технічних культур порівняно з минулими роками, під овочами зайнято 4 га. Кількість відвідувачів НПП становить від 2 до 4 тис. чол., в основному вони були пов'язані з відвідуванням Мезинського народного археологічного науково-дослідного музею, його філіалу в с. Свердловка та 10 створених рекреаційних пунктів.

Частина сільгоспугідь (в основному землі запасу, частково розпайовані землі) нині не використовуються і є перелогами стадії формування угруповань піррю повзучого (*Elytrigia repens*). На перелогових територіях навколо лісових масивів відбувається заростання осикою (*Populus tremula*), місцями сосною звичайною

(*Pinus sylvestris*), березою (*Betula pendula*), кленом ясенolistим (*Acer negundo*) і робінією (*Robinia pseudoacacia*).

Станом на листопад 2009 р. функціональне зонування території в стадії завершення розробки, його проектантом виступає ДП “Харківагроліс”.

До складу НПП увійшло 9 існуючих природно-заповідних об'єктів, які мають статус заказників: ландшафтний заказник загальнодержавного значення “Рихлівська дача” (789 га), ботанічний заказник місцевого значення “Дубравка” (742 га), ландшафтні заказники місцевого значення “Мезинська Швейцарія” (154 га), “Криничне” (36 га), “Коропський” (114 га), “Свердловський” (159 га), “Жуків яр” (118 га), “Зміївщина” (247 га); лісовий заказник місцевого значення “Вишеньська дача” (678 га).

Список літератури

1. Андриенко Т. Л., Шеляг-Сосонко Ю.Р. Растительный мир Украинского Полесья в аспекте его охраны. – К.: Наукова думка, 1983. – 216 с.
2. Андрієнко Т.Л., Шеляг-Сосонко Ю.Р., Устименко П.М. Лісова рослинність запроєктованого Мезинського національного природного парку // Укр. ботан. журн. – 1982. – 39, № 2. – С. 74-81.
3. Екологічна мережа Новгород-Сіверського Полісся. / С.М.Панченко, Т.Л.Андрієнко, Г.Г.Гавриш, Ю.В.Кузьменко. – Суми: Університетська книга, 2003. – 92 с.
4. Карпенко Ю.О. Графін М.В. Ценотичні особливості лісових дач південного сходу Новгород-Сіверського Полісся // Актуальні питання ботаніки та екології. Мат-ли конф. молодих вчених-ботаніків України. - Чернігів, 2000. – С.34-35.
5. Карпенко Ю.О. Заплавні системи як сполучні території структурних елементів екомережі (на прикладі Чернігівської області) // Науковий вісник Волинського державного університету імені Лесі Українки. – 2007. – № 11 (ч.2). – С. 213-218.
6. Карпенко Ю.О. Поліський екокоридор на Чернігівщині // Жива Україна – К., 2006. – С. 3-4.
7. Карпенко Ю.О., Графін М.В. Видове різноманіття, еколого-ценотичні особливості та поширення папоротеподібних на Чернігівщині // Вісн. ЧДПУ імені Т.Г.Шевченка. Вип. 40. Сер: біол. науки: № 1. – Чернігів, 2006. – С. 13-18.
8. Карпенко Ю.О., Графін М.В. Ландшафтний заказник загальнодержавного значення “Рихлівська дача”. – Чернігів, 2007. – 56 с.
9. Карпенко Ю.О., Дадашева Т.Г. Природно-заповідний фонд Чернігівської області: історія формування. сучасний стан та перспективи

розвитку // Науковий вісник Волинського державного університету імені Лесі Українки. – 2007. – № 11 (ч.2). – С. 204 – 209.

10. Карпенко Ю.О., Яковенко О.І., Графін М.В. Поширення *Matteuccia struthiopteris* (L.) Tod. на Чернігівщині // Природничі науки на межі тисячоліть (до 70-річчя природничо-географічного факультету НДПУ). – Ніжин, 2004. – С. 42-43.

11. Мулярчук С.О. Поширення ялівця звичайного (*Juniperus communis* L.) // Укр. ботан. журн. – 1962. – 19, № 6. – С. 97-99.

12. Мулярчук С.О. Рослинність Наддеснянської вододільної рівнини // Укр. ботан. журн. – 1965. – 22, № 2. – С. 56-63.

13. Мулярчук С.О. Рослинність Чернігівщини. – К.: Вища школа. – 1970. – 209 с.

14. Панченко С.М., Карпенко Ю.О., Графін М.В. Флористичні знахідки на північному сході України // Укр. ботан. журн. – 2006. – 63, № 1. – С. 40-46.

15. Панченко С.М., Лукаш О.В., Чорноус О.П. Весняні ефемероїди листяних лісів Лівобережного Полісся. // Укр. ботан. журн. – 2006. – 63, № 5. – С. 671 – 680.

16. Панченко С.М., Онищенко В.А. Широколистяні ліси Наддеснянської вододільної рівнини з точки зору флористичної класифікації // Вісн. Луганськ. нац. пед. ун-ту ім. Тараса Шевченка. – 2005, № 3 (83). – С. 69-85.

17. Перспективная сеть природно-заповедных объектов Украины / Под общ. Ред. Ю.Р. Шеляга-Соссонко. – Киев: Наук. думка, 1987. – 292 с.

18. Природно-заповідний фонд Чернігівської області / Під заг. ред. Ю.О. Карпенка. – Чернігів, 2002. – 240 с.

19. Семеніхіна К.А. Нові місцезнаходження рідкісних водних видів у заплавах водойм ріки Десни // Укр. ботан. журн. – 1979. – 36, № 3. – С. 214-218.

20. Семеніхіна К.А. Прибережно водна і водна флора р.Десни і водойм її заплави межах УРСР // Укр. ботан. журн. – 1982. – 39, № 2. – С. 57-62.

21. Слободян С.О. До вивчення питання природного поширення граба (*Carpinus betulus* L.) у Чернігівській області УРСР // Укр. ботан. журн. – 1963. – 20, № 4. – С.73-79.

22. Устименко П.М. Растительность и флористические особенности запроектованого Мезинського государственного природного национального парка и его функциональное зонирование. Автореф. дисерт. на соиск. учен. степ. канд. биол. наук (03.00.05. – ботаника) – К.: 1986. – 14 с.

23. Устименко П.М. Рослинність лісового масиву “Великий ліс” // Укр. ботан. журн. – 1983. – 40, № 3. – С. 92-97.

24. Устименко П.М. Флористичні знахідки на території запроектованого Мезинського національного природного парку // Укр. ботан. журн. – 1984. – 41, № 4. – С. 64-67.

25. Устименко П.М. Функціональне зонування запроектованого Мезинського національного природного парку // Укр. ботан. журн. – 1986. – 43, № 3. – С. 99-102.

26. Устименко П.М., Андрієнко Т.Л. Нові місцезнаходження *Matteuccia struthiopteris* (L.) Tod. на Лівобережному Поліссі // Укр. ботан. журн. – 1982. – 39, № 1. – С. 87-90.

27. Фіторізноманіття Українського Полісся та його охорона / Під заг. ред. Т.Л. Андрієнко. – К.: Фітосоціоцентр, 2006. – 316 с.

НПП Меотида

Національний природний парк “Меотида” створений згідно з Указом Президента України в грудні 2009 р. на основі регіонального ландшафтного парку “Меотида”, створеного рішенням Донецької обласної ради у 2000 р., у склад якого у 2004 р. увійшов регіональний ландшафтний парк “Половецький степ”, створений рішенням Донецької обласної ради у 2000 р. НПП “Меотида” має площу 20720,9 га і включає в себе окремі ділянки територій і акваторій, розташованих у трьох районах Донецької області: Володарському, Першотравневому і Новоазовському. Площа акваторій парку становить 14377,2 га (69,4%), а площа суходольних ділянок – 6343,7 га (30,6%).

Згідно фізико-географічного районування (Екологічна енциклопедія, 2007) територія парку знаходиться у Степовій зоні, Північностеповій підзоні, Лівобережно-Дніпровсько-Приазовському краї, Приазовській низовинній області.

За геоботанічним районуванням (Національний атлас України, 2008) територія знаходиться в Євразійській степовій області, Степовій підобласті, Понтичній провінції, Чорноморсько-Азовській підпровінції, Приазовському окрузі різнотравно-злакових степів та рослинності гранітних відслонень.

НПП “Меотида” складається з кількох ділянок узбережжя Азовського моря у межах Донецької області, найбільшими з яких є Крива та Білосарайська коси, а також двох ділянок, віддалених від берега моря: територія колишнього РЛП “Половецький степ”, що розташована на відстані близько 30 км від моря (ділянка складної конфігурації між с. Захарівка Першотравневого р-ну та с. Старченкове Володарського р-ну), та невелика видовжена ділянка по степовій балці на північний захід від с. Гусельщикове, що за 5 км на північ від м. Новоазовська.

Рельєф приморської частини парку – субгоризонтальна плоска рівнина на неогенових відкладах, з півдня обмежена абразійно-аккумулятивним великобухтовим берегом Азовського моря. У межах цієї частини парку виділяється 8 типів місцевостей: приводороздільні (майже 60% території), ерозійно-балкові, придолинно-схилкові, терасно-річкові, заплавні, давніх морських терас, сучасних морських рівнин, абразійно-балочно-зсувні (Марченко, 2010). Особливістю північного узбережжя Азовського моря є сильно звивиста берегова лінія з системою акумулятивних кіс. Вони створюють унікальний ландшафт з системою лиманів, солончаків і солонців. Половецький степ – горстова горбисто-увалиста височина на кристалічних породах Приазовського виступу Українського щита. Поверхня складена

лесами, є оголення гранітів. Тут протікають р. Берда та її притоки Каратюк і Темрюк.

Слід зазначити, що флору Північного Приазов'я в межах парку вивчало багато ботаніків. В кінці XIX – на початку XX ст. в працях О.Л. Вержицького (1892), О.М. Краснова (1901), А.Б. Марковського (1901), Є.М. Лавренка (1925, 1927), О.А. Янати (1926), Ю.Д. Клеопова (1926, 1930) було окреслено загальні особливості флори і рослинності цього регіону. Надалі ці наукові праці стали основою для формування і розвитку різнопланових ботанічних досліджень (напрямів): флористичних і ботаніко-географічних (Клеопов, 1926; Постригань, 1939; Білик, 1941, 1963; Краснова, 1973, 1974 а, б, в; Клоков, 1980; Гумеч, 1985, 1986; Кондратюк та ін., 1985, 1987; Бурда, 1991; Бурда и др., 1993; Остапко та ін., 2001; Коломійчук, 2010 б; Дубина та ін., 2010); систематичних (Прокудин и др., 1977; Остапко, 1977, 2005; Определитель..., 1999; Мосякін, 2003; Остапко и др., 2010); геоботанічних (Білик, 1941, 1963; Дубина та ін., 2004, 2007; Остапко, 1995; Тищенко, 1998 а, б, 1999 а, б, 2000, 2001, 2006); фітосозологічних (Молодан и др., 1987; Бурда и др., 1993, 1995 а; Бурда, Остапко, 1993; Остапко, 2001, 2011; Остапко, Муленкова, 2006; Остапко та ін., 2008; Коломійчук, 2010 а; Тищенко, 2001, 2006 та ін.; Зелена..., 2009; Червона..., 2009, 2010).

Рослинність парку представлена різнотравно-типчаково-ковиловими степами та їх петрофітним і геміпсамофітним (на косах) варіантами, луками, галофітними, літоральними, синантропними, прибережно-водними і водними угрупованнями. Значну площу у межах парку займають лісонасадження та захисні лісосмуги (близько 1000 га), а також сільськогосподарські угіддя з сегетальною рослинністю (до 800 га). Прибережно-водна та водна рослинність займають близько 700 га території парку, лучна і галофітна – бл. 500 га, степова рослинність – бл. 2400 га (в тому числі геміпсамофітних степів – бл. 200 га, петрофітних – бл. 1400 га), болотна – бл. 700 га, літоральна – бл. 400 га, рудеральна – бл. 60 га.

Степова рослинність поширена на слабо солонцюватих південних чорноземах, рідше – на темно-каштанових ґрунтах в комплексі з солонцями. Вона представлена класами *Festuco-Brometea*, *Festuco-Limonietea* та *Agropyretea repentis* (Тищенко, 2006). Найкраще представленими на території парку є угруповання з домінуванням житняку гребінчастого (*Agropyron pectinatum*) (на плакорних ділянках і схилах, мають вигляд довгих і вузьких смуг), костриці валіської (*Festuca valesiaca*), грудниці волохатої (*Galatella villosa*), пиріїв волосистого (*Elytrigia trichophora*) та повзучого (*E. repens*), тонконогу вузьколистого (*Poa angustifolia*), стоколосу прибережного (*Bromopsis*

riparia), які притаманні виположеним схилам, рідше плакорним ділянкам. Співдомінантами є ковила Лессінга (*Stipa lessingiana*), к. українська (*Stipa ucrainica*), к. волосиста (*Stipa capillata*), тонконіг бульбистий (*Poa bulbosa*), пижмо тисячолісте (*Tanacetum millefolium*), пирій повзучий (*Elytrigia repens*), полин австрійський (*Artemisia austriaca*). Типовими видами є гвоздика азовська (*D. maeoticus*), підмаренник руський (*Galium ruthenicum*), кермек сарептський (*Limonium sareptanum*), гоніолімон татарський (*Goniolimon tataricum*), люцерна румунська (*Medicago romanica*), залізник колючий (*Phlomis pungens*), козельці шорстконосикові (*Tragopogon dasyrhychnus*), дивина фіолетова (*Verbascum phoeniceum*), шавлія поникла (*Salvia nutans*), горошок мишачий (*Vicia cracca*) (Тищенко, 2006). По схилах фрагментарно поширені чагарникові степи з переважанням карагани кущової (*Caragana frutex*) і мигдалю низького (*Amygdalus nana*).

Угруповання з переважанням видів роду ковила (*Stipa lessingiana*, *S. ucrainica*, *S. pulcherrima*, *S. capillata*) спорадично трапляються на лесових чорноземних та кам'янистих ґрунтах, де займають близько 500 га, а волосистоковилкові ценози зрідка відмічені ще й на Білосарайській косі (Бурда, Остапко, 1993; Тищенко, 2006). Співдомінантами є житняк гребінчастий (*Agropyron pectinatum*), костриця валіська (*Festuca valesiaca*), стоколос прибережний (*Bromopsis riparia*), пирії середній (*Elytrigia intermedia*), волосистий (*E. trichophora*) та повзучий (*E. repens*), полин австрійський (*Artemisia austriaca*), молочай Сергєєва (*Euphorbia seguieriana*), люцерна румунська (*Medicago romanica*), тонконіг бульбистий (*Poa bulbosa*). З видів різнотрав'я характерними є будяк гачкуватий (*Carduus uncinatus*), волошка притиснутолускова (*Centaurea adpressa*), льон австрійський (*Linum austriacum*), залізник колючий (*Phlomis pungens*), шавлія сухостепова (*Salvia tesquicola*), серпій сухоцвітий (*Serratula xeranthemoides*), пижмо тисячолісте (*Tanacetum millefolium*). Іноді трапляються ефемери та ефемероїди: цибуля кругла (*Allium rotundum*), бурачок пустельний (*Alyssum desertorum*), белевалія сарматська (*Bellevallia sarmatica*), роговик несправжньоболгарський (*Cerastium pseudobulgaricum*), незабудка дрібноквіткова (*Myosotis micrantha*), глуха кропива стеблообгортна (*Lamium amplexicaule*), ряска Гуссона (*Ornithogalum gussonei*), тюльпан зміелистий (*Tulipa ophiophylla*), вероніка трилиста (*Veronica triphylos*), фіалка Китайбелева (*Viola kitaibeliana*) (Тищенко, 2006; Глухов, Остапко, Приходько, 2010).

Петрофітні степи порядку *Festucetalia valesiaca* з переважанням костриці валіської (*Festuca valesiaca*), бородача звичайного (*Botriochloa ischaemum*), чебреця двовидного (*Thymus dimorphus*),

льону Черняєва (*Linum czerniaevii*), ковили гранітної (*Stipa granitica*), солонечника мохнатого (*Galatella villosa*) поширені на степових схилах, разом з угрупованнями класу *Koelerio-Corynephoretea* на відслоненнях гранітів вдовж річок Берда, Темрюк і Каратюк. Ці ценози займають близько 1400 га. Співдомінантами у петрофітних степах є самосил повстистий (*Teucrium polium*), стоколос прибережний (*Bromopsis riparia*), шавлія поникла (*Salvia nutans*), бедринець титанолубивий (*Pimpinella titanophila*), полин Маршалла (*Artemisia marschalliana*), юринея гранітна (*Jurinea granitica*). На гранітних скелях та осипах поширені ефедр двокосола (*Ephedra distachya*), гвоздика несправжньоармерієвидна (*Dianthus pseudo-armeria*), роговик несправжньоболгарський (*Cerastium pseudobulgaricum*), гризниця Котова (*Herniaria kotovii*), очиток їдкий (*Sedum acre*) та ін. Тут також поширені угруповання чагарникового степу з домінуванням карагани кущової (*Caragana frutex*) і таволги звіробоелистої (*Spiraea hypericifolia*), та трапляються зарості терену степового (*Prunus stepposa*) (Бурда та ін., 1998 а, б).

Піщані степи (порядок *Festucetalia vaginatae*) невеликі площі займають на косах Білосарайській, Самсоновій, Кривій (близько 200 га). Найпоширенішими домінантами тут є костриця Беккера (*Festuca beckeri*), осока колхідська (*Carex ligerica*), цмин пісковий (*Helichrysum arenarium*), ефедр двокоскова (*Ephedra distachya*), люцерна Котова (*Medicago kotovii*). Вони приурочені до найвищих ділянок кіс (кучугур). Співдомінантами в піщаних степах парку є житняк Лавренків (*Agropyron lavrenkoanum*), свинорій пальчастий (*Cynodon dactylon*), волошка притиснутолускова (*Centaurea adpressa*). Асептаторами тут є астрагал дніпровський (*Astragalus borysthenticus*), бурачок шорсткий (*Alyssum hirsutum*), переломник видовжений (*Androsace elongata*), смілка напівконічна (*Silene subconica*), дивина перистороздільна (*Verbascum pinnatifidum*), жито дике (*Secale sylvestre*). Менш поширені угруповання астрагалу дніпровського (*Astragalus borysthenticus*). Подекуди в цих ценозах розвинуті мохово-лишайниковий ярус (*Tortula ruralis*, *Cladonia convoluta*, *C. rangiformis*, *Parmelia vagans*) (Тищенко, 2006).

На ділянках активного кліфу узбережжя з зсувними явищами поширені розріджені ценози пирію повзучого (*Elytrigia repens*), лутиги татарської (*Atriplex tatarica*), буркуну білого (*Melilotus albus*), кардарії крупковидної (*Cardaria draba*).

Літоральна рослинність на території парку поділяється на ценози смуги пляжу (*Cakiletea maritima*) та угруповання літорального валу (*Ammophiletea*). В ценозах класу *Cakiletea maritima* домінують морська гірчиця чорноморська (*Cakile euxina*) і аргузія сибірська

(*Argusia sibirica*), типовими видами є молочай щебриковидний (*Euphorbia peplis*), курай понтійський (*Salsola pontica*), молоко татарський (*Lactuca tatarica*), катран понтійський (*Crambe pontica*). В ценозах класу *Ammophiletea* домінує колосняк чорноморський (*Leymus sabulosus*), рідше – миколайчики приморські (*Eryngium maritimum*), волошка одеська (*Centaurea odessana*), морковниця прибережна (*Astrodaucus littoralis*), ефедр двоколоскова (*Ephedra distachya*). Співдомінантами є катран понтійський (*Crambe pontica*), аргузія сибірська (*Argusia sibirica*), молочай Сергєєв (*Euphorbia seguieriana*). Ці угруповання характеризуються розрідженим травостоєм, вони знаходяться під впливом дефляційних процесів та значного антропогенного навантаження (Тищенко, 1999, 2006).

Справжні луки в межах парку представлені ценозами з домінуванням пирію повзучого (*Elytrigia repens*), які поширені у заплавах нижніх течій річок Мокра Білосарайка, Грузький Єланчик, а також у заплавах Берди, Темрюка, Каратюка. Постійними їх компонентами є скритниця колюча (*Crypsis aculeata*), с. схенусовидна (*C. schoenoides*), стелюшок морський (*Spergularia marina*), подорожник тонкоколось (*Plantago tenuiflora*), покісниця Фоміна (*Puccinellia fominii*), а на більш вологих ґрунтах – ситняги однолусковий (*Eleocharis uniglumis*) і болотний (*E. palustris*), солончакова айстра паннонська (*Tripolium pannonicum*) тощо. Пирійники у межах НПП “Меотида” займають до 100 га.

Серед засолених лук (клас *Festuco-Puccinellietea*) найбільшу площу мають угруповання пирію видовженого (*Elytrigia elongata*). Вони займають знижені ділянки між степовими та солончаковими ценозами заправ приазовських річок, нижні частини схилів до них, а також є характерними для вирівняних або знижених ділянок кіс Білосарайської, Кривої, Самсонової. Досить часто пирій видовжений формує чисті зарості, в інших місцях з ним співдомінують очерет південний (*Phragmites australis*), хрінниця широколиста (*Lepidium latifolium*), мітлиця азовська (*Agrostis maerottica*), метлюг приморський (*Apera maritima*), прибережниця берегова (*Aeluropus littoralis*), кермек Мейєра (*Limonium meyeri*), ситник Жерарда (*Juncus gerardii*). Постійними компонентами є кермек каспійський (*Limonium caspium*), цинанхум гострий (*Cynanchum acutum*), полин сантонінський (*Artemisia santonica*). Такі ценози у межах НПП “Меотида” займають близько 50 га. Приблизно таку ж загальну площу займають ценози з переважанням різних видів роду покісниця (*Puccinellia*). Угруповання з переважанням покісниць розставленої (*Puccinellia distans*) і велетенської (*P. gigantea*) поширені на косах Кривій та Білосарайській. Співдомінантами є полин сантонінський (*Artemisia santonica*), галіміона бородавчаста (*Halimione verrucifera*), со-

лонець простертий (*Salicornia prostrata*), солончакова айстра паннонська (*Tripolium pannonicum*), содник простертий (*Suaeda prostrata*). До засолених лук належать також угруповання з переважанням комишівника звичайного (*Scirpoides holoschoenus*), метлюгу приморського (*Apera maritima*) та прибережниць берегової (*Aeluropus littoralis*), які найчастіше поширені у гирлах рр. Мокра Білосарайка, Кальміус, Грузький Єланчик. Угруповання солончакової айстри паннонської (*Tripolium pannonicum*) займають екотонні смуги між мокрими та пухкими солончаками (5 га). Солончакова айстра часто утворює чисті угруповання, рідше співдомінантами є бульбокомиш морський (*Bolboschoenus maritimus*), хрінниця широколиста (*Lepidium latifolium*), очерет південний (*Phragmites australis*), солонець простертий (*Salicornia prostrata*). На Приазовських косах у межах парку на площі бл. 40 га поширені угруповання бульбокомишу морського (*Bolboschoenus maritimus*, часто з очеретом південним (*Phragmites australis*)).

Сукулентно-трав'янисті справжні солончаки (клас *Thero-Salicornietea strictae*) займають в парку близько 80 га. Тут на солончаках домінує солонець простертий (*Salicornia prostrata*), інколи із співдомінуванням соднику солончакового (*Suaeda salsa*), солончакової айстри паннонської (*Tripolium pannonicum*), тризубця морського (*Triglochin maritima*), петросимонії розлогої (*Petrosimonia brachiata*), покісниця Фоміна (*Puccinellia fominii*), хрінниця широколистої (*Lepidium latifolium*). На сухіших солончаках переважає содник простертий (*Suaeda prostrata*), часто із співдомінуванням солонця простертого (*Salicornia prostrata*), кураю содового (*Salsola soda*), полину сантонінського (*Artemisia santonica*), солончакової айстри паннонської (*Tripolium pannonicum*), франкенії шорсткої (*Frankenia hirsuta*). Ці угруповання займають близько 30 га.

Галофітні угруповання з переважанням багаторічних трав та напівчагарничків (клас *Salicornietea fruticosae*) представлені переважно угрупованнями полину сантонінського (*Artemisia santonica*), галіміони бородавчастої (*Halimione verrucifera*) і кермеку Мейєра (*Limonium meyeri*). Угруповання полину сантонінського є найпоширенішими ценозами солончаків узбережжя Азовського моря. У парку їх близько 50 га, вони займають перехідні смуги між пухкими солончаками і солонцями. Угруповання кермеку Мейєра (*Limonium meyeri*) та галіміони бородавчастої (*Halimione verrucifera*) характерні для значно засолених суглинково-солончакових та мулистих піщано-черепашкових ділянок і займають відповідно 20 та 25 га. Близько 30 га солончакових ґрунтів не мають рослинного покриву.

Прибережно-водна рослинність (клас *Phragmiti-Magnocaricetea*) має значне поширення у гирлових частинах річок Комишуватка,

Мокра Білосарайка, Грузький Єланчик, уздовж Берди та її приток, а також на косах де займає значні площі (бл. 700 га). Це в основному угруповання очерету південного (*Phragmites australis*). Угруповання цього класу на території парку поширені по мілких прибережних ділянках з мулистопіщаними, рідше піщано-черепашковими ґрунтами. По узбережжю лиманів ценози цієї формації є менш поширеними. Тут очеретяні зарості трапляються вузькими (стрічкоподібними) смугами вздовж берега, або сконцентровані біля місць впадіння в лимани річок. Іноді співдомінантами на слабкозасолених ґрунтах є бульбокомиш морський (*Bolboschoenus maritimus*), цинанхум гострий (*Cynanchum acutum*), рогіз вузьколистий (*Typha angustifolia*), плетуха звичайна (*Calystegia sepia*), паслін гірководний (*Solanum dulcamara*), частуха подорожникова (*Alisma plantago-aquatica*), стрілолист стрілолистий (*Sagittaria sagittifolia*).

Літоральні болота (класи *Bolboschoenetetea maritimi*, *Juncetea maritimi*) у парку займають близько 500 га. Вони представлені ценозами бульбокомишу морського (*Bolboschoenus maritimus*), ситнику приморського (*Juncus maritimus*), куги Табернемонтана (*Scirpus tabernaemontani*).

Угруповання з панівною роллю камки морської (*Zostera marina*) відмічені на мілководних ділянках уздовж берега Кривої та Білосарайської заток. Як співдомінанти тут трапляються зостера мала (*Zostera noltii*) та занікелія стеблиста (*Zannichellia pedunculata*), рдесники гребінчастий (*Potamogeton pectinatus*) та перерваний (*P. interruptus*). Крім того, у цих ценозах спорадично зустрічаються водорості (*Enteromorpha maeotica*, *Ceramium rubrum*) (Тищенко, 2006).

Синантропну рослинність парку складають лісові та паркові насадження, агрофітоценози, рудеральні ценози вздовж автошляхів та навколо руїн рибстанів.

До Зеленої книги України занесено такі виявлені в парку рослини угруповання:

угруповання формації карагани скіфської (*Caraganeta scythicae*) – зрідка трапляються на схилах до р. Комишуватки, поблизу с. Юр'івка Першотравневого району;

угруповання формації мигдалю низького (*Amygdaleta nanae*) – спорадично трапляються на ділянках плакору вздовж кліфу у Першотравневному та Новоазовському районах;

угруповання формації ковили Лессінга (*Stipeta lessingiana*) – трапляються на ділянках плакору вздовж материкового кліфу та на степових схилах до моря у Першотравневному та Новоазовському районах, а також на степових схилах понад річками у Володарському районі;

угруповання формації ковили української (*Stipeta ucrainicae*) – поширені на степових схилах до моря в Першотравневному та Новоазовському районах, зрідка на степових схилах понад річками у Володарському районі;

угруповання формації ковили волосистої (*Stipeta capillatae*) – трапляються на ділянках плакору вздовж материкового кліфу та степових схилах до моря у Першотравневному та Новоазовському районах, а також на степових схилах та відслоненнях гранітів понад річками у Володарському районі;

угруповання формації ковили гранітної (*Stipeta graniticolae*) – поширені на гранітних відслоненнях понад річками у Володарському районі;

угруповання формації ковили найкрасивішої (*Stipeta pulcherrimae*) – трапляються на степових схилах до моря (окол. сіл Приморське і Виноградне) у Новоазовському районі;

угруповання формації ковили Браунера (*Stipeta brauneri*) – зрідка трапляються на степових схилах до моря у Новоазовському районі;

угруповання формації солодки голої (*Glycyrrhiza glabrae*) – на приморських пісках Білосарайської та Кривої кіс та схилах до Самсонової коси;

угруповання формації водяного жовтеця Піона (*Batrachietea rionii*) – спорадично трапляються у баках та сагах Кривої коси.

Флора НПП “Меотида” нараховує 731 вид судинних рослин, які об’єднані в 324 роди, 84 родини і 4 відділи.

Аборигенна фракція флори налічує 587 видів, що складає 80,3% від спонтанної флори НПП. Синантропну фракцію флори утворюють 227 видів, які складаються із апофітної (аборигенної) і адвентивної груп, до яких віднесено 83 (11,4%) і 144 (19,7%) видів відповідно.

Спектр 10 провідних родин парку формують *Asteraceae*, *Poaceae*, *Caryophyllaceae*, *Fabaceae*, *Brassicaceae*, *Lamiaceae*, *Chenopodiaceae*, *Rosaceae*, *Boraginaceae*, *Apiaceae*, у складі яких налічується 467 видів, що становить 63,9%. Решта 74 родини, до складу яких входить від 1 до 17 видів, включають в сумі 264 види, що складає 36,1% флори парку.

У складі флори НПП “Меотида” налічується 324 роди. Найбільшим поліморфізмом відзначаються *Artemisia*, *Plantago*, *Galium* (по 11 видів), *Atriplex* (10 видів), *Stipa*, *Silene*, *Potentilla* (по 9 видів). Високі показники також мають поліморфні роди *Astragalus*, *Chenopodium*, *Polygonum*, *Carex* (по 8 видів), *Cerastium*, *Salvia*, *Veronica*, *Rosa* (по 7 видів).

Флора НПП “Меотида” включає значну кількість вузькоареальних таксонів (53 види), що вказує на своєрідність флори парку

(Краснова, 1974; Клоков, 1980; Кондратюк и др., 1985). Деякі з них описані з територій, що увійшли до парку, – *Puccinellia brachylepis* Klovov (Білосарайська коса), *Centaurea taliewii* Kleopow та *Papaver maeoticum* Klovov (окол. м. Маріуполя).

До складу флори НПП “Меотида” входять 33 види, занесені до Червоної книги України, 11 – до Червоної книги МСОП, 20 – до Європейського Червоного списку (1991), 2 – до Додатку I Бернської конвенції. Разом – 52 види:

- астрагал блідий (*Astragalus pallescens* M.Bieb.) – південнопричорноморський ендемік, поширений від Одеси до нижнього Дону, на території парку дуже рідко трапляється лише в окол. с. Мелекине та с. Виноградне, на степових схилах до моря. (МСОП);
- астрагал Геннінга (*Astragalus henningii* (Steven) Klovov) – зрідка трапляється в околицях с. Мелекине, смт Ялта, с. Широкине, поблизу Новоазовська (МСОП, ЄЧС, ЧКУ);
- астрагал дніпровський (*Astragalus borysthenticus* Klovov) – причорноморсько-пรีазовський літоральний ендемік, спорадично трапляється на приморських пісках Білосарайської та Кривої кіс (ЧКУ, ЄЧС);
- волошка Талієва (*Centaurea taliewii* Kleopow) – відмічена лише в окол. м. Маріуполя (с. Приморське Новоазовського р-ну), де зрідка трапляється на степових приморських схилах (МСОП, ЧКУ);
- гвоздика білокріткова (*Dianthus pallidiflorus* Ser., *D. maeoticus* Klovov) – трапляється на степових схилах в Першотравневому (смт Ялта) та Новоазовському районах (між с. Виноградне і Самсонове) (ЄЧС);
- геліотроп середній (*Heliotropium intermedium* Andr.) – зрідка трапляється на степових схилах та приморських пісках в окол. смт Урзуф (ЄЧС);
- гіацинтик Палласів (*Hyacinthella pallasiana* (Steven) Losinsk.) – зрідка трапляється на степових схилах в окол. смт Урзуф та поблизу с. Бердянське, а також звичайно на відслоненнях гранітів у Володарському районі (МСОП, ЧКУ);
- горіцвіт весняний (*Adonis vernalis* L.) – зрідка трапляється поблизу с. Садове у Володарському районі на степових схилах (ЧКУ);
- житняк керченський (*Agropyron cimmericum* Nevski) – західноп्रीазовський ендемік, на косах Кривій і Білосарайській поширений на помірно-задернованих, рідше голих пісках приморської смуги (МСОП);

- залізняка гібридний (*Phlomis hybrida* Zelen.) – причорноморський ендемік у вузькому розумінні, зрідка трапляється в степових ценозах в окол. смт Урзуф (ЄЧС);

- калофака волзька (*Calophaca wolgarica* (L. fil.) DC.) – окремі популяції відмічені у Комишуватській балці Першотравневого району (півн. окол. с. Юр’ївка) (ЄЧС, ЧКУ);

- камка морська (*Zostera marina* L.) – звичайний вид морських мілководь і солоних озер Кривокоської і Білосарайської заток, де є домінантом водних угруповань (БЕРН);

- карагана скіфська (*Caragana scythica* (Com.) Pojark.) – південнопричорноморський степовий ендемік, відмічений на схилах до моря і лиманів у Першотравневому районі (від с. Бабах-Тарама до смт Ялта), зрідка трапляється на кам’янистих степових схилах у Володарському районі біля с. Старченкове і с. Садове (ЄЧС, ЧКУ);

- катран понтійський (*Crambe pontica* Steven ex Rupr., *Crambe maritima* L. s.l.) – спорадично трапляється у смугі пляжу і на авандюнах Кривої, Єланчикської, Самсонової, Ляпинської, Білосарайської кіс, а також вздовж пляжів абразійно-обвальних берегів (ЧКУ);

- кендир сарматський (*Trachomitum sarmatiense* Woodson, *T. venetum* (L.) Woodson s.l.) – утворює значні популяції на Єланчикській косі, місцезнаходження в окол. м. Маріуполя ймовірно втрачені (ЧКУ);

- ковила Браунера (*Stipa brauneri* (Pacz.) Klovov) – спорадично трапляється на степових схилах до моря між м. Маріуполь і с. Бердянське (ЧКУ);

- ковила відмінна (*Stipa anomala* P.A. Smirn. ex Roshev.) – дуже рідко трапляється в петрофітному степу у Володарському районі біля с. Старченкове (МСОП, ЄЧС, ЧКУ);

- ковила волосиста (*Stipa capillata* L.) – нерідко в степових, петрофітних і піщаностепових ценозах (ЧКУ);

- ковила гранітна (*Stipa graniticola* Klovov) – придніпровсько-п्रीазовський ендемік, поширений на гранітних відслоненнях у Володарському районі (ЧКУ);

- ковила дніпровська (*Stipa borysthénica* Klovov ex Prokudin) – в парку зрідка трапляється на Білосарайській косі у смугі піщаного степу (ЧКУ);

- ковила Лессінга (*Stipa lessingiana* Trin. et Rupr.) – нерідко у степових ценозах (ЧКУ);

- ковила найкрасивіша (*Stipa pulcherrima* K. Koch) – спорадично на степових схилах до Ляпинської коси (ЧКУ);

- ковила українська (*Stipa ucrainica* P. Smirn.) – відмічена на степових схилах до моря між смт Урзуф і с. Мелекине, а також між с. Виноградне і м. Новоазовськ, де формує угруповання (ЧКУ);
- курай туполистий (*Salsola mutica* С.А. Mey) – понтично-казахстанський літоральний вид, спорадично трапляється на солончаках гирла р. Мокра Білосарайка та на Кривій косі (ЧКУ);
- ластовень азовський (*Vincetoxicum maeoticum* (Kleopow) Barbar.) – східнопричорноморський степовий ендемік, зрідка на степових схилах до моря в окол. м. Маріуполя та між сс. Широкиним і Самсоновим, росте по гранітних відслоненнях у Володарському районі біля сіл Старченкове, Садове, Лугове (ЄЧС);
- ластовень проміжний (*Vincetoxicum intermedium* (Kleopow) Barbar.) – східнопричорноморський степовий ендемік, зрідка зустрічається по гранітних відслоненнях у Володарському районі біля сіл Старченкове, Садове, Лугове (ЄЧС);
- льонок Біберштейна (*Linaria biebersteinii* Besser) – спорадично поширений у степових ценозах (МСОП);
- мак азовський (*Papaver maeoticum* Klokov) – субліторальний приазовський (циркуммеотичний) ендемік, відмічений на піщано-черепашкових наносах Кривої та Білосарайської коси, а також на лесових схилах в окол. м. Маріуполя та смт Ялти (МСОП).
- мачок жовтий (*Glaucium flavum* Crantz) – вказувався для м. Маріуполя, де, мабуть, зник, але є ймовірність знаходження цього виду на узбережжі моря (ЧКУ);
- морковниця прибережна (*Astrodaucus littoralis* (M.Bieb.) Drude) – причорноморський літоральний ендемік, спорадично трапляється у смузі літорального валу на косах Кривій, Самсоновій, Білосарайській (ЧКУ);
- осока блискуча (*Carex liparocarpos* Gaudin) – зрідка трапляється на засоленних луках у заплаві р. Мокра Білосарайка та на Білосарайській косі (ЧКУ);
- палімбія солона (*Palimbia salsa* (L. fil.) Besser – причорноморсько-прикаспійський ендемік, вказувався для околиць Маріуполя (ЧКУ);
- паслін Зеленецького (*Solanum zelenetzskii* Pojark.) – кримсько-приазовський ендемічний вид, відмічений у лучних зниженнях Єланчикської коси (ЄЧС);
- пирій ковилолистий (*Elytrigia stipifolia* (Czern. ex Nevski) Nevski – зрідка трапляється на степових схилах до моря в окол. с. Мелекине Першотравневого р-на та с. Виноградне Новоазовського р-ну (МСОП, ЄЧС, ЧКУ);

- підмаренник волинський (*Galium volhynicum* Pobed.) – зрідка зустрічається на степових схилах до Самсонової і Кривої коси (ЄЧС);
- підмаренник сухий (*Galium xeroticum* (Klokov) Soó) – зрідка зустрічається на степових схилах біля с. Садове у Володарському р-ні (ЄЧС);
- піщанка Зоза (*Arenaria zozii* Kleopow) – азово-чорноморський літоральний ендемік, місцезнаходження приурочені до угруповань літорального валу й піщаного степу на Кривій, Єланчикській, Самсоновій, Білосарайській косах (ЄЧС);
- ситник Фоміна (*Juncus fominii* Zoz) – західноприазовсько-присиваський ендемік, росте на засоленних луках Білосарайської коси (ЄЧС);
- солодка гола (*Glycyrrhiza glabra* L.) – на приморських пісках Білосарайської, Безіменної та Кривої коси, у заплаві р. Мокра Білосарайка та на степових схилах до Білосарайської та Самсонової коси (ЧКУ);
- сон лучний (*Pulsatilla pratensis* (L.) Mill.) – поширений на кам'янистих степах та відслоненнях гранітів у Володарському районі (ЧКУ);
- тамарикс стрункий (*Tamarix gracilis* Willd.) – трапляється поодинокими особинами на приморських пісках Кривої, Єланчикської та Білосарайської кос серед угруповань літорального валу, іноді зустрічається на солончакових зниженнях (ЧКУ);
- тюльпан гранітний (*Tulipa graniticola* (Klokov et Zoz) Klokov) – приазовський петрофітностеповий ендемік, поширений на гранітних відслоненнях у Володарському районі (ЧКУ);
- тюльпан змієлистий (*Tulipa ophiophylla* Klokov et Zoz) – зрідка трапляється на степових схилах до Білосарайської коси (окол. с. Азовське Першотравневого району) (ЧКУ);
- тюльпан Шренка (*Tulipa schrenkii* Regel) – стрічкоподібні малочисельні популяції цього виду поширені вздовж брівки плакорного степу в окол. м. Маріуполь (ЧКУ);
- ушанка Гельмана (*Otites hellmannii* (Claus) Klokov) – відмічений на степових схилах в окол. смт Урзуф та м. Новоазовськ (ЄЧС);
- ушанка довгоплода (*Otites dolichocarpus* Klokov) – приазовський ендемік, зрідка трапляється на степових схилах в окол. смт Ялта (ЄЧС);
- ушанка полинкова (*Otites artemisetorum* Klokov) – південнопричорноморський літорально-степовий ендемік, на території парку частіше трапляється в угрупованнях піщаного

степу кіс Білосарайської та Єланчикської, рідше в степових угрупованнях поблизу с. Юр'ївка Першотравневого району (ЄЧС);

- ферула східна (*Ferula orientalis* L.) – зрідка трапляється на брівках плакору, на солонцях гирлових ділянок заплавл. рр. Мокра Білосарайка, Грузький Єланець та тальвегах балок поблизу с. Широкине та в окол. м. Новоазовськ (БЕРН);

- френкенія припорошена (*Frankenia pulverulenta* L.) – дуже рідко трапляється на солончаках Кривої коси (МСОП, ЧКУ);

- холодок Палласа (*Asparagus pallasii* Misch.) – на узбережжі Білосарайської коси дуже рідко зустрічається на засолених мулистобригажових ділянках з солончаковою рослинністю (ЧКУ);

- цибуля перевдягнена (*Allium pervestitum* Klokov) – поодинокі трапляються на Кривій косі в угрупованнях солонцюватого піщаного степу (МСОП, ЧКУ);

- цимбохазма дніпровська (*Cymbopachasma borysthenica* (Pall. ex Schlecht.) Klokov et Zoz) – вказувався для околиць смт Урзуф (балка Бабах-Тарама), мабуть, зник (ЄЧС, ЧКУ).

51 вид судинних рослин охороняються на регіональному рівні (Коломійчук, 2004; Червона..., 2010).

До Червоної книги України занесено 2 види водоростей, виявлених на території парку: ентероморфа азовська (*Enteromorpha maeotica* Proschk.-Lavr.) і хара Брауна (*Chara braunii* Gmelin).

Із лишайників з Червоної книги відмічені цетрарія степова (*Cetraria steppae* (Savicz) Karst.) – спорадично трапляється у степових ценозах та на схилах до моря, пармелія грубозморшувата (*Neofuscelia rysssolea* (Ach.) Essl.) – у степових ценозах та на схилах до моря, ксантопармелія камчадалська (*Xanthoparmelia camtschadalis* (Ach.) Hale) – на степових схилах до моря (окол. смт Урзуф) та в угрупованнях піщаного степу на Білосарайській косі.

За попереднім функціональним зонуванням заповідна зона парку складає близько 10%, з яких 1% припадає на акваторії Азовського моря. На господарську зону припадає понад 12%. Зони регульованої і стаціонарної рекреації не розмежовані. При розробці проекту організації парку зонування буде переглянуте і уточнене.

Список літератури

1. Андросова А.Ю., Соломаха Т.Д. Псамофільна рослинність Білосарайської коси та морського узбережжя поблизу м. Маріуполя // Укр. фітоцен. зб. – Київ, 1996. – Сер. А, № 1. – С. 41-48.

2. Білик Г.І. Солончакова рослинність приморської смуги УРСР. – К.: Вид-во АН УРСР, 1941. – 96 с.

3. Білик Г.І. Рослинність засоленних ґрунтів України її розвиток, використання та поліпшення. – К.: Вид-во АН УРСР, 1963. – 300 с.

4. Бурда Р.І. Фитосозологическая оценка приморской террасы в Донецком Приазовье // Самарская Лука. – 1993. – № 4. – С. 163-169.

5. Бурда Р.І. Антропогенная трансформация флоры. – К.: Наукова думка, 1991. – 168 с.

6. Бурда Р.І., Остапко В.М. Фитосозологическая роль заказника “Белосарайская коса” // Интродукция и акклиматизация растений. – 1993. – вып. 20. – С. 3-11.

7. Бурда Р.І., Остапко В.М., Ларин Д.А. Атлас охраняемых растений: виды флоры юго-востока Украины, занесенные в Красную книгу. – Киев: Наукова думка, 1995 а. – 124 с.

8. Бурда Р.І., Остапко В.М., Тохтарь В.К. Дополнение к “Конспекту флоры юго-востока Украины” // Интродукция и акклиматизация растений. – 1995 б. – Вып. 24. – С. 31-36.

9. Бурда Р.І., Глухов О.З., Остапко В.М., Чуприна Т.Т., Купенко Н.П., Шпильова Н.В., Валухова Л.М., Савченко Г.В., Щербань В.І. Перспективна мережа природоохоронних територій для збереження петрофітно-степової флори Північного Приазов'я // Роль охоронюваних природних територій у збереженні біорізноманіття: Мат-ли конф. – Канів, 1998 а. – С. 55-56.

10. Бурда Р.І., Остапко В.М., Чуприна Т.Т. Модель збереження петрофітно-степової флори Українського Приазов'я // Укр. ботан. журн. – 1998 б. – 55, № 6. – С. 656-662.

11. Вержицкий О.Л. Заметки о флоре окрестностей г. Мариуполя // Мариуполь и его окрестности. – Мариуполь, 1892. – Приложение. – С. 454-456.

12. Вініченко Т.С. Рослини України під охороною Бернської конвенції. – Київ: Хімджест, 2006. – 176 с.

13. Глухов А.З., Остапко В.М., Приходько С.А. Фиторазнообразие регионального ландшафтного парка “Меотида” // Ландшафты, растительный покров и животный мир регионального ландшафтного парка “Меотида”: монография. – Донецк: Ноулидж, 2010. – С. 15-78.

14. Гумеч В.С. Новые и редкие адвентивные растения приморской полосы северного Приазовья // Интродукция и акклиматизация растений. – Киев, 1985, вып. 3. – С. 25-30.

15. Гумеч В.С. Новые материалы к флорографии терралитеральной полосы северного Приазовья // Интродукция и акклиматизация растений. – Киев. – 1986, вып. 5. – С. 74-78.

16. Дубина Д.В., Нойгойзлова З., Дзюба Т.П., Шеляг-Сосонко Ю.Р. Прогноз синтаксономічної різноманітності вододій, перезволожений територій та арен Північного Причорномор'я. – К.: Фітосоціоцентр, 2004. – 188 с.

17. Дубина Д.В., Дзюба Т.П., Нойгойзлова З., Соломаха В.А., Тищенко О.В., Шеляг-Сосонко Ю.Р. Галофитна рослинність. Класи *Bolboschoenetea maritimi*, *Festuco-Puccinellietea*, *Molinio-Juncetea*, *Cyperietea aculeatae*, *Thero-Salicornietea strictae*, *Salicornietea fruticosae*, *Juncetea maritimi* / Відповід. редактор Ю.Р. Шеляг-Сосонко // Рослинність України. – К.: Фітосоціоцентр, 2007. – 315 с.
18. Дубина Д.В., Шеляг-Сосонко Ю.Р. Плавни Причорномор'я. – Київ: Наукова думка, 1989. – 269 с.
19. Екологічна енциклопедія: У 3 т. / Редколегія: А.В.Толстоухов (головний редактор) та ін. – К.: ТОВ "Центр екологічної освіти та інформації", 2006. – Т. 2: Є-Н. – 416 с.
20. Злаки Украины: Анатомо-морфологический, кариосистематический и экологифитоценотический обзор / Ю.Н. Прокудин, А.Г. Вовк, О.А. Петрова и др. – Киев: Наукова думка, 1977. – 518 с.
21. Клеопов Ю.Д. Матеріали для флори Надазов'я: Маріупольська округа // Укр. ботан. журн. – 1926. – кн. 3. – С. 28-34.
22. Клеопов Ю.Д. Про Маріупольську флору в зв'язку з реліктовим питанням на Україні. – К., 1930. – 20 с.
23. Клоков М.В. Псаммофильные флористические комплексы на территории УССР (опыт анализа псаммофитона) // Новости систематики высших и низших растений. – Киев: Наукова думка, 1980. – С. 90-150.
24. Коломійчук В.П. Рослини узбережжя Азовського моря у Червоній книзі України // Рослинний світ у Червоній книзі України: впровадження Глобальної стратегії збереження рослин. Мат-ли міжнарод. наукової конференції (11-15 жовтня 2010 р., м. Київ). – Київ: Альтерпрес, 2010 а. – С. 94-96.
25. Коломійчук В.П. Доповнення до флори Північного Приазов'я // Вісті біосферного заповідника "Асканія-Нова". – 2010 б. – Т. 12. – С. 56-60.
26. Кондратюк Е.Н., Бурда Р.И., Остапко В.М. Конспект флоры юго-востока Украины. Сосудистые растения. – Киев: Наукова думка, 1985. – 272 с.
27. Кондратюк Є.М., Бурда Р.І., Остапко В.М. та ін. Доповнення до "Конспекта флоры юго-востока Украины" // Укр. ботан. журн. – 1987. – 44, № 3. – С. 23 – 27.
28. Котов М.І., Карнаух Є.Д. Рослинність заповідників Сталінської області // Бот. журн. АН УРСР. – 1940. – 1, № 3-4. – С. 34-47.
29. Краснов А. Предварительный очерк о поездке на берега Азовского моря // Труды общ. испытателей природы Харьковского ун-та. – 1901. – Т. 27. – С. 3-16.
30. Краснова А.М. Екологічний та ареалогічний аналіз флори Північного Приазов'я // Укр. ботан. журн. – 1973. – 30, № 5. – С. 578-583.
31. Краснова А.Н. Очерк флоры Северного Приазовья // Автореф дис. ... канд. биол. наук. – К. – 1974 а. – 28 с.
32. Краснова А.М. Причорноморський ендемізм у флорі Північного Приазов'я. І. Вузькі причорноморські групи // Укр. ботан. журн. – 1974 б. – 31, № 4. – С. 472-476.

33. Краснова А.М. Причорноморський ендемізм у флорі Північного Приазов'я. II. Приазовський ендемізм // Укр. ботан. журн. – 1974 в. – 31, № 6. – С. 695-701.
34. Лавренко Е.М. Ботанико-географические исследования между рр. Миусом и Кальмиусом / Мат-лы для ботанико-географического районирования // Известия по опытному делу Дона и Северного Кавказа. – № 8-9. – Ростов-на-Дону, 1925. – 46 с.
35. Лавренко Є.М. Список рідших рослин, що їх знайдено в межах Таганрогської та Маріупольської округ між рр. Міусом та Кальміусом // Праці геоботанічної секції наук.-досл. кат. ґрунтознавства при Харківському с.-г. ін-ті., ч. 5. – Харків, 1927. – № 8/9. – С. 41-48.
36. Марковский А.Б. Геоботаническое описание Мариупольского уезда // Изв. Моск. с.-х. ин-та. – 1905. – Т. II, отд. неофиц. – С. 348-454.
37. Марченко Г.А. Ландшафтное разнообразие и ландшафтообразующие элементы территории регионального ландшафтного парка "Меотида" // Ландшафты, растительный покров и животный мир регионального ландшафтного парка "Меотида": монография. – Донецк: Ноулидж, 2010. – С. 6-14.
38. Молодан Г.Н., Бурда Р.И., Остапко В.М. Азовские косы // Заповедная природа Донбасса. – Донецк: Донбас, 1987. – С. 92-106.
39. Мосякін С.Л. Рослини України у світовому червоному списку // Укр. ботан. журн. – 1999. – 56, № 1. – С. 79-88.
40. Определитель высших растений Украины / Доброчаева Д.Н., Котов М.И., Прокудин Ю.Н. и др. – 2 изд. стереот. – К.: Фитосоциоцентр, 1999. – 548 с.
41. Остапко В.М. Нові дані про буркуни з Білосарайської коси // Досягнення ботанічної науки на Україні. – К.: Наук. думка, 1977. – С. 189-190.
42. Остапко В.М. Рід *Vincetoxicum* N.M. Wolf на Південному сході України // Укр. ботан. журн. – 1995. – 52, № 3. – С. 388-393.
43. Остапко В.М. Продромус естественной растительности юго-востока Украины. – Донецк: Б.и., 1995. – 142 с.
44. Остапко В.М. Раритетний флорофонд юго-востока Украины (хорология). – Донецк: ООО "Лебедь", 2001. – 121 с.
45. Остапко В.М., Тохтарь В.К., Бойко Г.В., Хархота Г.І., Купенко Н.П., Муленкова О.Г., Шпильова Н.В. Нові доповнення до складу флори південного сходу України // Промышленная ботаника. – 2001. – Вып. 1. – С. 45-51.
46. Остапко В.М. Эйдологические, популяционные и ценотические основы фитосоциологии на юго-востоке Украины. – Донецк: ООО "Лыбедь", 2005. – 408 с.
47. Остапко В.М., Муленкова Е.Г. Флористическая репрезентативность объектов природно-заповедного фонда в Донецкой области // Промышленная ботаника. – 2006. – Вып. 6. – С. 157-164.

48. Остапко В. М., Глухов О.З., Блэкберн А.А., Муленкова О.Г., Ендеберя А.Я. Регіональна екологічна мережа Донецької області: концепція, програма та схема. – Донецьк: ООО “Технопарк”, 2008. – 96 с.

49. Остапко В.М., Бойко А.В., Мосякин С.Л. Сосудистые растения юго-востока Украины. – Донецьк: Ноулідж, 2010. – 247 с.

50. Остапко В.М. Созологическая оценка и охрана естественного растительного покрова Донецкого Приазовья // Мережа ключових ботанічних територій у Приазовському регіоні. Мат-ли міжнародної наради (6-7 жовтня 2011 р., м. Мелітополь). – Київ: Альтерпрес, 2011. – С. 27-30.

51. Постригань С.А. Рослинність надморських кіс північного узбережжя Азовського моря // Наукові записки Харківського педагогічного інституту за 1939 рік. – 1939, № 1. – С. 269-319.

52. Протопопова В.В. Синантропная флора Украины и пути ее развития. – К.: Наукова думка, 1991. – 200 с.

53. Тищенко О.В. Рослинність Самсонової та Безіменної кіс північного узбережжя Азовського моря (Донецька обл.) та особливості її динаміки // Укр. фітоцен. зб. – Київ, 1998 а. – Сер. А, № 9. – С. 60-77.

54. Тищенко О.В. Рослинність Кривої коси (Донецька обл.) північного узбережжя Азовського моря (Донецька обл.) та особливості її динаміки // Укр. фітоцен. зб. – Київ, 1998 б. – Сер. А, № 11. – С. 26-42.

55. Тищенко О.В. Рослинність Білосарайської коси (Донецька обл.) та особливості її динаміки // Укр. фітоцен. зб. – Київ, 1999 а. – Сер. А, № 12-13. – С. 42-63.

56. Тищенко О.В. Приазовські коси в системі екомережі України // Жива Україна. – Київ, 1999 б. – № 11-12. – С. 7-10.

57. Тищенко О.В. Рациональне природокористування та охорона кіс Північного Приазов'я // Вісник КНУ ім. Т. Шевченка. – Київ, 2000. – Вип. 31. – С. 47-48.

58. Тищенко О.В. Рослинність приморських кіс північного узбережжя Азовського моря // Автореферат дисер... канд. біол. наук. – Київ, 2001. – 18 с.

59. Тищенко О.В. Рослинність приморських кіс північного узбережжя Азовського моря. – Київ: Фітосоціоцентр, 2006. – 156 с.

60. Червона книга Донецької області: рослинний світ (рослини, що підлягають охороні в Донецькій області) / Під заг. ред. В.М. Остапка. – Донецьк: Вид-во “Новая печать”, 2010. – 432 с.

61. Шуйський Ю.Д. Морські береги. / Географічна енциклопедія України: в 3-х т./ Редкол.: ...О.М. Маринич та ін. – К.: УРЕ ім. М.П. Бажана, 1990. – Т.2.: 3-О. – С. 388-389.

62. Яната О.А. Список найрідших та найцікавіших рослин Бердянщини, зібраних року 1912-го // Укр. ботан. журн. – Київ. – 1926. – кн. 3. – С. 53-60.

НПП Нижньодністровський

Національний природний парк “Нижньодністровський” (НППН) знаходиться на території Білгород-Дністровського, Біляївського і Овідіопольського районів Одеської області. Парк створений у 2008 р., займає площу 21311,1 га і знаходиться у підпорядкуванні Мінприроди України. В постійному користуванні парку – 3700 га.

До початку 90-х років територія НППН перебувала у складі Придністровського мисливського господарства, підпорядкованого Раді військово-мисливського господарства Одеського військового округу. На його базі після проголошення незалежності України було створено Біляївське мисливське угіддя. У 1965 р. у гирловій частині дельти Дністра організовано іхтіологічний заказник місцевого значення “Карагольська затока” (1500 га), який займав частину акваторії однойменної водойми. У 1993 р. у дельті Дністра на площі 7620 га було створено заповідне урочище “Дністровські плавні”. Пізніше, Указом Президента України № 79 (94) від 10 березня 1994 р. території у пониззі Дністра (площею 22400 га) були зарезервовані для створення національного природного парку “Нижньодністровський”. Рішення про його організацію було прийняте Одеською обласною радою у 2002 р. Статус національного природного парку названа територія у межах дельти Дністра отримала 13 листопада 2008 р. відповідно до Указу Президента України № 774/2008.

За фізико-географічним районуванням (Екологічна енциклопедія, 2006) територія парку входить до Степової зони і двох її підзон – Північностепової (Південно-Подільська схилово-височинна область), і Середньостепової (Дністровсько-Бузька низовинна область). За геоботанічним районуванням (Національний атлас України, 2008) вона належить до Євразійської степової області, Степової підобласті, Понтичної провінції, Чорноморсько-Азовської степової підпровінції, Одеського округу злакових та полиново-злакових степів, засолених лук, солончаків і рослинності карбонатних відслонень.

НППН включає природні комплекси української частини гирлової області Дністра, частину акваторії Дністровського лиману та його прилиманні ділянки. На території є вищі водні, трав'яно-болотні, заплавно-лісові і заплавно-чагарникові, лучні та солонцеві флорценотичні комплекси. Характерним є переважання болотної рослинності.

За геоморфологічним районуванням територія НППН знаходиться у межах Дунайсько-Дністровської підобласті геоморфологічної області Причорноморської низовини та рівнинного Криму. За своєю будовою вона є досить типовою – як і багато інших дельт виповнювання, відзначається рівнинними територіями із середніми коливан-

нями висот 0,5-1,3 м над рівнем моря. Основну рельєфоутворюючу роль серед порід верхнього осадового структурного поверху відіграють неоген-антропогенові відклади. Верхніми наймолодшими утвореннями є алювіальні наноси Нижнього Дністра.

Поверхня території НППН майже горизонтальна з невеликим підйомом у північній частині. Найвище розташовані прируслові ділянки – гряди, які формуються вздовж великих водотоків Дністра та Турунчука, а також менших – міжозерних. Складаються з алювіального алевритового і пелітового матеріалу. Їм властива асиметрична будова, пов'язана з розмиваючою діяльністю водотоків. Окрім природних, на території НППН є також штучні підвищення – дамби, утворені у зв'язку з меліорацією окремих частин гирлової області Дністра.

Гідрографічну мережу дельти Дністра складають великі водотоки – Дністер і Турунчук, а також низка менших. Останні з'єднують озера з названими водотоками. Серед озер найбільшими за площею є Тудорове (2760 га), Путрине (2600 га) та Писарське (800 га). Для них характерні низькі береги, які поступово переходять у плавневі ділянки. Глибина озер коливається від 1 до 1,5 (2) м; їх дно мулисте, грузьке, у південно-західних частинах – із наносами піску. Рівень води в озерах та водотоках коливається у широких межах і залежить від скидання води Дубосарської та Дністровської ГЕС, що зазвичай проводиться у великих обсягах і має негативний вплив на біорізноманіття НППН. Під час природних повеней рівень води підвищується на 1,2-2 м. Вода у пониззі Дністра кальцієва гідрокарбонатна середньої мінералізації.

Перші ботанічні роботи, присвячені цій території, носили описовий характер і стосувалися всього регіону Південно-Східної Бесарабії (Срединский, 1872; Липский, 1889; Филярский, 1907; Пачоский, 1912). Результатом цих робіт стали списки флори дельти Дністра, екологічні характеристики місцезростань окремих видів, зокрема рідкісних. У пізніших публікаціях значна увага приділялася питанням формування рослинного покриву та його ролі у закріпленні ландшафтних морфоструктур. Великий обсяг досліджень у цьому та інших напрямках здійснив одеський географ і ботанік Л.В. Климентов. Протягом 40-х років ХХ ст. він вивчав зміни ландшафтів дельти Дністра і їх основного компоненту – рослинного покриву (Климентов, 1924, 1929, 1954, 1960, 1962 а, 1962 б). Дослідник встановив шляхи формування плаваючих островів (плавнів) в умовах півдня України, вказав їх особливості та відмінності від аналогічних у північніших регіонах, а також уперше описав зміни рослинності дельти Дністра, пов'язані з природними гідрогеологічними процесами та впливом на них людської діяльності. Дослідження Л.В. Климентова стали основою

подальшого вивчення флори і рослинності дельти Дністра і відповідно території майбутнього парку (Смирнова-Гараєва, 1972, 1980; Батова, 1986; Дубина, 1988; Дубина, Шеляг-Сосонко, 1989). Значна увага приділялася питанням динаміки, що було зумовлено посиленням антропогенного впливу на екосистеми. Ці роботи отримали широкий розвиток у зв'язку із проектуванням будівництва водогосподарського каналу Дунай – Дністер – Дніпро та зарегулюванням стоку Дністра внаслідок спорудження Дубосарської і Дністровської ГЕС (Смирнова-Гараєва, 1980; Ткаченко, 1984; Ткаченко, Костылев, 1985). У цей період активізації господарського освоєння плавневих територій були здійснені дослідження з фіторесурсної оцінки дельти Дністра (Дубина, Шеляг-Сосонко, 1989). Зокрема, були з'ясовані запаси очерету південного (*Phragmites australis*) та їх ценотична і територіальна диференціація. На всіх етапах ботанічного вивчення території майбутнього НПП значне місце займали прородоохоронні роботи (Смирнова-Гараєва, 1975; Дубина, 1980; Ткаченко, Костылев, 1985), які були покладені в основу обґрунтування доцільності створення Нижньодністровського національного природного парку. Ключові його положення були опубліковані у колективній монографії “Перспективная сеть заповедных объектов Украины” (1987). У цій роботі вперше запропоновано функціональне зонування території майбутнього парку. Сама ж ідея його створення у гирловій області Дністра належить відомому українському природознавцю, професору Одеського університету В.І. Пузанову. Вчений пропонував організувати національний парк за зразком подібних природно-заповідних територій, що створювалися на початку минулого сторіччя у США.

У останні 20 років ботанічні дослідження дельти Дністра здійснювалися у напрямку вивчення флористичного і ценотичного різноманіття, з'ясування змін рослинності під впливом новітніх антропогенних факторів (Бондарева, Попова, 2001), розроблення питань охорони та невиснажливого використання рослинних ресурсів (Русев, 1998, 2003; Русев, Щеголев, 2010; Русев, Щеголев, Курочкин, 2010). Ці та інші роботи проводяться українськими ботаніками у співпраці з молдовськими колегами, особливо у природоохоронному напрямку.

Рослинний покрив НППН, який загалом є типовим для плавнів великих річок Північного Причорномор'я, відзначається високим флористичним і ценотичним багатством, що зумовлено кліматичними умовами та різноманіттям екоотопів. За зайнятими площами, як вже зазначалося, переважаючими є болотні угруповання. На другому місці знаходяться водні, дещо менше – лісових та лучних. Солонцева рослинність займає найменші площі. Серед трав'яно-болотних ценозів найпоширенішими є угруповання класу *Phragmito-Magno-*

Caricetea. У дельті вони найчастіше трапляються на середньо- і тривалозаливних ділянках межириччя Дністер-Турунчук та у гирловій частині. Домінантами угруповань виступають очерет південний (*Phragmites australis*), рогози широколистий (*Typha latifolia*) та вузьколистий (*T. angustifolia*), куга озерна (*Schoenoplectus lacustris*), лепеха звичайна (*Acorus calamus*), їжача голівка пряма (*Sparganium erectum*), ситняг болотний (*Eleocharis palustris*), лепешняк великий (*Glyceria maxima*), осоки гостровидна (*Carex acutiformis*), висока (*C. elata*), несправжньоосмикавцева (*C. pseudocyperus*) та пухирчаста (*C. vesicaria*). Співдомінантами і асектаторами ценозів найчастіше є частуха подорожникова (*Alisma plantago-aquatica*), хвощ прирічковий (*Equisetum fluviatile*), підмаренник болотний (*Galium palustre*), півники болотні (*Iris pseudacorus*), вовконіг європейський (*Lycopus europaeus*), смовдь болотна (*Peucedanum palustre*), гірчак земноводний (*Persicaria amphibia*), щавель прибережний (*Rumex hydrophilum*), чистець болотний (*Stachys palustris*), плакун верболистий (*Lythrum salicaria*), зніт болотний (*Epilobium palustre*). Угруповання класу відзначаються багатством бореальних видів, суцільні ареали поширення яких розташовані у північніших регіонах – щучник дернистий (*Deschampsia caespitosa*), вовче тіло болотне (*Potentilla palustris*), кизляк китицецвітний (*Naumburgia thyrsoflora*) тощо.

Серед вищої водної рослинності (класи Potametea і Lemnetae) найпоширенішими є угруповання, утворені видами широкої екологічної амплітуди. Вони виступають діагностичними і домінуючими. Це рдесники пронизанолистий (*Potamogeton perfoliatus*), гребінчастий (*P. pectinatus*), блискучий (*P. lucens*) і Берхтольда (*P. berchtoldii*), кушири занурений (*Ceratophyllum demersum*) і плоскоостий (*C. platyacanthum*), різуха морська (*Najas marina*), водяні жовтеці Ріона (*Batrachium rionii*) і завитий (*B. circinatum*), валіснерія спіральна (*Vallisneria spiralis*). Значні площі займають угруповання, у яких діагностичними виступають вкорінені з плаваючими на поверхні листками види. До них належать латаття біле (*Nymphaea alba*), глечики жовті (*Nuphar lutea*), плавун щитолистий (*Nymphoides peltata*), рдесники плаваючий (*Potamogeton natans*) і вузлуватий (*P. nodosus*), гірчак земноводний (*Persicaria amphibia*). Основні площі таких угруповань знаходяться у озерах і старицях, а також на ділянках гирлової частини, що межує з Дністровським лиманом. Угруповання вільноплаваючої рослинності фрагментарно поширені у затоках озер, де частіше приурочені до захищених місць. Переважають фітоценози, утворені спіроделою багатокореневою (*Spirodela polyrrhiza*), рясками малою (*Lemna minor*) та триборозенчастою (*L. trisulca*), сальвінією плаваючою (*Salvinia natans*), жабурником звичайним (*Hydrocharis morsus-ranae*), водяним

різаком алоеvidним (*Stratiotes aloides*). Повітряно-водні угруповання трапляються рідше і приурочені переважно до прибережних ділянок озер та міжозерних водотоків. Значні площі вони займають на приплавневих ділянках гирлової частини, що межує з Дністровським лиманом. Переважають маловидові угруповання, у складі яких едифікаторними, домінуючими і діагностичними видами є очерет південний (*Phragmites australis*), рогіз вузьколистий (*Typha angustifolia*), куга озерна (*Schoenoplectus lacustris*), сусак зонтичний (*Butomus umbellatus*), стрілолист звичайний (*Sagittaria sagittifolia*).

Угруповання вищої водної (справжньої водної і повітряно-водної) рослинності відзначаються рідкісними і зникаючими видами. До Червоної книги України занесені плавун щитолистий (*Nymphoides peltata*), сальвінія плаваюча (*Salvinia natans*), альдрованда пухирчаста (*Aldrovanda vesiculosa*) і водяний горіх плаваючий (*Trapa natans*). Останні три види також включені до Додатку I Бернської конвенції про охорону дикої фауни і флори та природних середовищ їх перебування. Більшість цих видів за межами дельти зустрічаються рідко, їх найближчі місцезростання знаходяться у дельті Дунаю. Площі цих фітоценозів у останні роки скорочуються, що зумовлено посиленням антропогенного евтрофування водойм та коливанням рівня води протягом вегетації внаслідок зарегулювання русла Дністра. Ймовірно, зниклими можна вважати ценози, утворені марсилеєю чотирилистою (*Marsilea quadrifolia*), які у гирловій області Дністра були зафіксовані на початку XX сторіччя. Зокрема, Й.К. Пачоський знаходив ці угруповання за рукавом Турунчука біля с. Яски Біляївського району Одеської області у районі греблі. Тепер в Північному Причорномор'ї ценози марсилеї чотирилистої збереглися лише у водоймах озера Кагул (Ренійський район, Одеська обл.).

Угруповання лісової рослинності займають на території дельти Дністра понад 2000 га. Вони приурочені до прируслових гряд Турунчука і Дністра, рідше трапляються на підвищених прируслових ділянках озер. Формуючись в умовах тривалого заливного режиму, ці угруповання зростають в екстремальних екологічних умовах і не відзначаються видовим багатством та складністю структури. У їх травостой переважають лучно-болотні види з невеликою кількістю типових неморальних. У складі лісової рослинності гирлової області Дністра на значних площах представлені високопродуктивні штучні насадження верб білої (*Salix alba*) та ламкої (*S. fragilis*), тополь білої (*Populus alba*) та чорної (*P. nigra*), ясен звичайного (*Fraxinus excelsior*). Переважають угруповання союзу Salicion albae. Їх флористичне ядро, окрім едифікаторів, утворюють митлиця повзуча (*Agrostis stolonifera*), гірчаки перцевий (*Persicaria hydropiper*) і

почечуйний (*P. maculata*), плетуха звичайна (*Calystegia sepium*), вербозілля звичайне (*Lysimachia vulgaris*), півники болотні (*Iris pseudacorus*), вовчуг європейський (*Lycopus europaeus*), м'ята водяна (*Mentha aquatica*), вех широколистий (*Sium latifolium*), чистець болотний (*Stachys palustris*), розхідник звичайний (*Glechoma hederacea*), живокіст лікарський (*Symphytum officinale*) та ін. Дещо рідше на підвищених ділянках трапляються ліси з переважанням видів тополі. У їх складі відмічені пирій повзучий (*Elytrigia repens*), ожина сиза (*Rubus caesius*), подорожник великий (*Plantago major*), алтея лікарська (*Althaea officinalis*), м'ята польова (*Mentha arvensis*), свинорий пальчастий (*Cynodon dactylon*), лопух великий (*Arctium lappa*) тощо. В угрупованнях, утворених вільхою чорною (*Alnus glutinosa*) (союз *Alnion glutinosae*), флористичне ядро складають типові болотні види: верба попеляста (*Salix cinerea*), мітлиця повзуча (*Agrostis stolonifera*), м'ята водяна (*Mentha aquatica*), осока гостровидна (*Carex acutiformis*), незабудка болотна (*Myosotis palustris*), живокіст лікарський (*Symphytum officinale*), вербозілля звичайне (*Lysimachia vulgaris*), теліптерис болотний (*Thelypteris palustris*).

Угруповання чагарникової рослинності займають близько 1% території гирлової області Дністра. Вони характерні для прируслових гряд та середньо- і тривалозаливних рівнинних ділянок. В них домінують верба попеляста (*Salix cinerea*), верба тритичинкова (*Salix triandra*). В трав'яному ярусі переважають болотні і лучно-болотні види: незабудка болотна (*Myosotis palustris*), підмаренник болотний (*Galium palustre*), хвощ болотний (*Equisetum palustre*), гірчак перцевий (*Persicaria hydropiper*), жовтозілля болотне (*Senecio paludosus*), шоломниця звичайна (*Scutellaria galericulata*), плетуха звичайна (*Calystegia sepium*), живокіст лікарський (*Symphytum officinale*) та ін.

Ценози лучної рослинності поширені на коротко- і середньозаливних рівнинних ділянках, зниженнях прируслових гряд та притерасних територій. У дельті Дністра вони займають площу близько 2000 га. Представлені справжніми, остепненими, болотистими і засоленими луками. Найпоширенішими є болотисті луки. Найбільшою видовою різноманітністю відзначаються ценози, утворені очеретом південним (*Phragmites australis*), лепешняком великим (*Glyceria maxima*), мітлицею повзучою (*Agrostis stolonifera*), осокою гострою (*Carex acuta*), тонконогом болотним (*Poa palustris*). У їх складі також зростають осоки гостровидна (*Carex acutiformis*), несправжньосмикавцева (*C. pseudocyperus*) і лисяча (*C. vulpina*), м'ята водяна (*Mentha aquatica*), очеретянка звичайна (*Phalaroides arundinacea*), вербозілля лучне (*Lysimachia nummularia*). Засолені луки на території НППН займають менші площі і у ценотичному відношенні бідніші, ніж

у дельтах інших річок Північного Причорномор'я (Дубина, Шеляг-Сосонко, 1989). Це зумовлено впливом промивного режиму Дністра. Найпоширенішими є угруповання, утворені полином сантонінським (*Artemisia santonica*), ситником Жерара (*Juncus gerardii*), бульбокомишем морським (*Bolboschoenus maritimus*), пирієм видовженим (*Elytrigia elongata*). Названі види є діагностичними і домінантними. До константних видів також належать ситник морський (*Juncus maritimus*), содник простертий (*Suaeda prostrata*), галіміона стеблиста (*Halimione pedunculata*), солончакова айстра паннонська (*Tripolium pannonicum*), покисниці розсунута (*Puccinellia distans*) і велетенська (*P. gigantea*), осока лисяча (*Carex vulpina*), конюшина суницевидна (*Trifolium fragiferum*). Справжні і остепнені луки на території НППН трапляються фрагментарно на піднятих ділянках прируслових гряд і не відзначаються флористичним багатством. Домінантами і едификаторами угруповань є костриця лучна (*Festuca pratensis*), пирій повзучий (*Elytrigia repens*), куничник наземний (*Calamagrostis epigeios*), мітлиця велетенська (*Agrostis gigantea*), китник лучний (*Alopecurus pratensis*), а також свинорий пальчастий (*Cynodon dactylon*) і тонконіг вузьколистий (*Poa angustifolia*). У складі їх ценозів трапляються рідкісні види – рястка Буше (*Ornithogalum bouscheanum*), ластовень російський (*Vincetoxicum rossicum*) та ковила волосиста (*Stipa capillata*). Нині луки зазнають надмірного антропогенного впливу, провідними факторами якого виступають випасання та рекреація.

На території НППН невеликі площі займають також солонцева і фрагменти солончакової рослинності. Ці угруповання трапляються на рівнинних (частіше знижених) територіях, у яких відсутній постійний промивний режим. Ценози солонцевої рослинності утворюють подорожник солончаковий (*Plantago salsa*), полин сантонінський (*Artemisia santonica*), костриця валіська (*Festuca valesiaca*), солонець сланкий (*Salicornia prostrata*), содник простертий (*Suaeda prostrata*), курай содовий (*Salsola soda*), кермек Мейера (*Limonium meyeri*). Ці види виступають діагностичними і домінантними у відповідних угрупованнях.

На територіях дамб, вздовж доріг і стежок, на меліорованих і занедбаних ділянках, місцях інтенсивної рекреації досить поширені угруповання синантропної рослинності класів *Agropyreteea repentis*, *Artemisietea vulgaris*, *Chenopodietea*, *Plantaginetea majoris*, *Gali-Urticetea*, *Bidentetea tripartiti*, *Secalietea*.

Рослинність НППН відзначається багатством рідкісних і зникаючих ценозів. До Зеленої книги України (2009) занесені угруповання формацій альдрованди пухирчатої (*Aldrovandetea vesiculosae*), водяного горіху плаваючого (*Trapeta natantis*), водяного жовтеця Ріона

(*Batrachietia rionii*), глечиків жовтих (*Nupharetia luteae*), куширу донського (*Ceratophylleta tanaitici*), куширу підводного (*Ceratophylleta submersi*), латаття білого (*Nymphaeeta albae*), плавуна щитolistого (*Nymphoideta peltatae*), пухирника малого (*Utricularieta minoris*), рдесника тупolistого (*Potameta obtusifolii*) і ряски горбатой (*Lemneta gibbae*).

Флора НППН нараховує понад 600 видів судинних рослин. На цій території зростає значна кількість видів, що є рідкісними у степовій зоні. До Червоної книги України (2009) занесено 9 видів:

- альдрованда пухирчата (*Aldrovanda vesiculosa* L.) – в угрупованнях асоціації *Spirodelo-Aldrovandetum* (клас *Lemneta*);
- водяний горіх плаваючий (*Trapa natans* L. s.l.) – в угрупованнях асоціацій *Trapo-Nymphoidetum peltatae* і *Trapetum natantis* (клас *Potametea*);
- зозулинець болотний (*Orchis palustris* Jacq.) – зрідка, в угрупованнях болотистих лук (клас *Phragmito-Magnocaricetea*);
- ковила волосиста (*Stipa capillata* L.) – зрідка, в псамофітних угрупованнях класу *Festucetea vaginatae*;
- коручка болотна (*Epipactis palustris* (L.) Crantz) – у фітоценозах заболочених лук та боліт (клас *Phragmito-Magnocaricetea*);
- плавун щитolistий (*Nymphoides peltata* (S.G. Gmel.) O.Kuntze) – в угрупованнях асоціацій *Trapo-Nymphoidetum peltatae* і *Nymphoidetum peltatae* (клас *Potametea*);
- пухирник малий (*Utricularia minor* L.) – зрідка, в угрупованнях вищої водної рослинності (клас *Potametea*);
- ряска Буше (*Ornithogalum bouscheanum* (Kunth) Aschers.) – як асектатор у фітоценозах заплавлених лук (клас *Phragmito-Magnocaricetea*);
- сальвінія плаваюча (*Salvinia natans* (L.) All.) – в угрупованнях вільноплаваючої вищої водної рослинності (клас *Lemneta*).

До Червоного списку МСОП включено один вид – ластовень російський (*Vincetoxicum rossicum* (Kleopow) Barb.), який трапляється у заплавно-чагарникових біотопах. До Європейського Червоного списку занесено кушир донський (*Ceratophyllum tanaiticum* Sapjag.), який зрідка зустрічається в угрупованнях прикріпленої водної рослинності. До Додатку I Бернської конвенції занесено чотири види. Це вже згадані вище альдрованда пухирчата, водяний горіх плаваючий та сальвінія плаваюча, а також рогіз Шуттлеворта (*Typha schutteworthii* Koch et Sond.).

До малопоширених у регіоні видів також належать глечики жовті (*Nuphar lutea* (L.) Smith), латаття біле (*Nymphaea alba* L.), рдесники

стиснутий (*Potamogeton compressus* L.), тупolistий (*P. obtusifolius* Mert. et Koch) і блискучий (*P. lucens* L.), плавушник болотний (*Hottonia palustris* L.), жеруха лікарська (*Nasturtium officinale* (L.) R. Br.), кизляк китицецвітний (*Naumburgia thyrsoflora* (L.) Rchb.), теліптерис болотяний (*Thelypteris palustris* Schott) тощо.

На території НППН за попередніми даними нараховується 12 видів мохоподібних, понад 100 видів водоростей, близько 60 – лишайників та 40 – грибів (Назарчук, 2006, 2008; Бойко, 2010). Серед мохів найпоширенішими є епігейні, серед лишайників – епіфітні. Останні найчастіше зустрічаються у лісах, де відмічено 32 види (Назарчук, 2006). Епілітних лишайників нараховується 10 видів, а епігейних – 12. Серед епілітних чисельно переважають представники родів *Lecanora* і *Caloplaca*.

Територія НППН входить до складу Рамсарського угіддя “Межірччя Дністра і Турунчука” (загальна площа 7600 га). У межах НППН функціонує територія, важлива для охорони птахів (ІВА). Це водотоки і прилеглі території дельти Дністра (UA091) загальною площею 5000 га. На цій ділянці згідно програми ІВА здійснюється охорона рідкісних видів орнітофауни.

Розвиток території НППН передбачає насамперед вдосконалення зонування парку. До складу парку необхідно включити унікальні озерні комплекси Писарське, Кругле, Свинне і більшу частину акваторій Тудорове і Путрине. У заповідній зоні недостатньо представленими залишаються заплавно-лісові та чагарникові комплекси.

Очевидною є необхідність продовження робіт по відновленню плавневих екосистем, порушених автомагістраллю “Одеса – Рені”, які були частково проведені за фінансової підтримки ECONET Action Fund (1999-2001). З огляду на будівництво човневої станції з інфраструктурою на площі 7,2 га біля смт Маяки Біляївського району Одеської області на відстані 220-380 м від заповідної зони має бути розроблений і реалізований план компенсаційних заходів, спрямованих на мінімізацію негативного впливу експлуатації станції на екосистему заповідника. Немає альтернативи забороні будівництва котеджних будинків вздовж правого берега русла Дністра біля смт Маяки та у районі колишнього осетрового заводу біля с. Паланки (Республіка Молдова). Важливими є відновлення меліорованих плавневих територій, а також регуляція пасовищного навантаження та обмеження рубок лісу.

Перспективним є створення на базі існуючих природо-заповідних територій у дельті Дністра транскордонного українсько-молдовського біосферного резервату.

Список літератури

1. Батова Н.И. Высшая водная растительность рек Приднестровья // Тез. докл. I Съезда гидробиологов Молдавии. – Кишинев: Штиинца, 1986. – С. 4-5.
2. Бондаренко Е.Ю., Попова Е.Н. Флора заповідного и населенного участков Нижнего Днестра // Ученые записки Таврического национального ун-та. Сер. Биология. – 2001. – Т. 14, № 1. – С. 27-31.
3. Дубына Д.В. Сезонное развитие водяного ореха (*Trapa natans* L. s.l.) в водоемах УССР // Сезонная ритмика редких и исчезающих видов растений и животных: Тез. докл. Всесоюзн. конф. – М.: Наука, 1980. – С. 46-48.
4. Дубина Д.В. Флора плавней Днестра // Изв. АН МССР. Сер. биол. и хим. наук. – 1988. – № 5. – С. 7-12.
5. Дубына Д.В., Шеляг-Сосонко Ю.Р. Плавни Причерноморья. – К.: Наук. думка, 1989. – 272 с.
6. Климентов Л.В. О растительности Белого озера и его ближайших окрестностей // Журн. н.-и. кафедр в Одессе. – 1924. – Т. 1, № 10-11. – С. 107-116.
7. Климентов Л. О растительности лиманов Кучурган и Бейкуш и их побережий // Вісник Одеської комісії краєзнавства при АН УРСР. – 1929. – № 4-5. – С. 24-29.
8. Климентов Л.В. Плавни низов'їв Днестра і Дніпра, їх генезис і деякі властивості // Изв. Всесоюзн. географ. об-ва. – 1954. – Т. 86, № 1. – С. 80-85.
9. Климентов Л.В. О растительности и ландшафте нижнеднепровской поймы и ее плавней и происшедших в них сдвигах // Изв. Всесоюзн. географ. об-ва. – 1960. – Т. 95, № 3. – С. 235-250.
10. Климентов Л.В. Сдвиги в ландшафтах и растительности приустьевой части поймы Нижнего Днестра и ее плавней // Тр. Одесского ун-та им. И.И. Мечникова. – 1962. – Том 152. Геолого-географ. науки. Вып. 9. – С. 93-106.
11. Климентов Л.В. Растительность Одесской области // Тр. Одесского ун-та им. И.И. Мечникова. – 1962. – Том 152. Геолого-географ. науки. Вып. 10. – С. 85-95.
12. Липский В. Исследование о флоре Бессарабии // Зап. Киевск. об-ва естествоиспытат. – 1889. – Т. 10, вып. 1. – С. 228-387.
13. Назарчук Ю.С. Формацийні особливості ліхенофлори заплавлених лісів басейну Нижнього Дністра // Еколого-економічні проблеми Днестра. Мат-ли V Міжнародн. научн.-практ. конф. (4-6 жовтня 2006 г., Одеса). – Одеса: Інноваційно-інформаційний центр "ІНВАЦ", 2006. – С. 79.
14. Назарчук Ю.С. Лишайники Акерманської середньовічної фортеці // Чорноморськ. ботан. журн. – 2008. – Т. 4, № 1. – С. 71-75.

15. Пачоский И.К. Материалы для флоры Бессарабии // Тр. Бессараб. о-ва естествоиспыт. – 1912. – Т. 3. – 91 с.
16. Перспективная сеть заповедных объектов Украины / Под ред. Ю.Р. Шеляг-Сосонко. – К.: Наук. думка, 1987. – 282 с.
17. Русев И.Т. Дельта Днестра – национальный парк: природо-охранная и рекреационная оценка территории; современная нагрузка; прогнозная характеристика состояния природных ресурсов после создания национального парка // Заповідна справа в Україні. – 1998. – Т. 4, вип. 1. – С. 20-31.
18. Русев И.Т. Дельта Днестра. – Одесса, 2003. – 766 с.
19. Русев И.Т., Щеголев И.В. Проблемы сохранения биологического разнообразия в дельте Днестра // Эколого-экономические проблемы Днестра. Мат-ли Міжнародн. научн.-практ. конф. (7-8 жовтня 2010 г., Одеса). – Одесса, 2010. – С. 7-9.
20. Русев И.Т., Щеголев И.В., Курочкин С.В. Озеро Путрино в дельте Днестра как объект природно-заповедного фонда Украины // Эколого-экономические проблемы Днестра. Мат-лы Міжнародн. научн.-практ. конф. (7-8 жовтня 2010 г., Одеса). – Одесса, 2010. – С. 29-31.
21. Смирнова-Гараева Н.В. Эколого-систематическая характеристика водно-прибрежной высшей растительности Днестра на территории МССР и юга УССР // Охрана природы Молдавии. – 1972. – Вып. 10. – С. 119-124.
22. Смирнова-Гараева Н.В. Водная растительность Днестра и ее хозяйственное значение. – Кишинев: Штиинца, 1980. – 136 с.
23. Срединский Н.К. Материалы для флоры Новороссийского края и Бессарабии // Зап. Новоросс. об-ва естествоиспытателей. – 1872. – Т. 2, вып. 1. – С. 36-137.
24. Ткаченко В.С. Загальна характеристика рослинності нижньодністровських плавнів та прогноз її змін // Укр. ботан. журн. – 1984. – 41, № 2. – С. 16-21.
25. Ткаченко В.С., Костылев А.В. Фитоэкологические аспекты гидромелиорации северо-западного Причерноморья. – К.: Наук. думка, 1985. – 196 с.
26. Филярский С. Материалы по флоре Бессарабской губернии // Тр. Бессарабск. об-ва естествоиспыт. – 1907. – Т. 3, ч. 2-я. – С. 146-148.

НПП Нижньосульський

Парк створений згідно з Указом Президента України від 10.02.2010 р. (№ 155/2010). Розташований на території Глобинського, Семенівського та Оржицького районів Полтавської області й Чорнобаївського району Черкаської області (околиці сіл Липове, Горошине, Погребняки, Дем'янівка, Великоселецьке, Малоселецьке, Плехів, Онішки, Чутівка, Лящівка, Велика Бурімка, Мохнач, Михайлівка). Загальна площа парку становить 18635,11 га, із них у межах Полтавської області 10764,2 га у тому числі 1406,3 га земель, що надаються йому в постійне користування, та на території Черкаської області 7870,91 га земель, із них 781,0 га надаються йому в постійне користування. Без вилучення надаються землі на площі 16447,81 га. Парк підпорядкований Мінприроди.

Національний природний парк створений на базі ландшафтного заказника загальнодержавного значення "Сулинський" загальною площею 31161,3 га.

За фізико-географічним районуванням України (Екологічна енциклопедія, 2006), територія знаходиться в межах Лісостепової зони, Лівобережно-Дніпровського лісостепового краю, Південнодніпровської терасної низовинної області на межі з Північнодніпровською височинною областю. Межа між фізико-географічними областями проходить по високому правому берегу Сули.

За геоботанічним районуванням України (Національний атлас України, 2008), територія парку належить до Євразійської степової області, Лісостепової підобласті, Східноєвропейської лісостепової провінції, Лівобережно-Дніпровського округу липово-дубових, грабово-дубових, соснових (на терасах) лісів, лук, галофітної та болотної рослинності. Територія знаходиться в долині р. Сула, переважно в її заплаві.

Фрагментарні дані про рослинність цієї території є в узагальнюючих працях (Клеопов, 1934; Білик, 1957; Мринський, 1969; Зеров, 1976; Андрієнко, Байрак, 1996). На початку 90-х років минулого століття територія вивчалась з метою створення тут Сульського регіонального ландшафтного парку (Андрієнко, Клецов, Прядко, 1996). Інформація про природу Сульської затоки міститься у кількох узагальнюючих працях (Дніпровський екологічний ..., 2008; Мальцев та ін, 2010)

Рослинний покрив досить різноманітний – тут поєднуються водна, прибережно-водна, болотна, лучна рослинність, залишки заплавної дубових лісів і тополево-вербових лісів, а також степові ділянки на схилах ярів та балок.

Серед лучної рослинності парку значні площі займають справжні луки, місцями у комплексі із засоленими. Основні площі таких лук зосереджені в заплаві Сули і її приток в околицях с. Горошино та в урочищі Одинці. Угруповання справжніх лук становлять близько 10-15 % від загальної площі лучної рослинності парку. Справжні луки представлені в основному злаковими угрупованнями. Поширеними є луки з домінуванням костриці східної (*Festuca regaliana*) і костриці лучної (*F. pratensis*). Нерідко домінують або співдомінують грястиця збірна (*Dactylis glomerata*), тонконіг лучний (*Poa pratensis*), пирій повзучий (*Elytrigia repens*), костриця червона (*Festuca rubra*), китники лучний (*Alopecurus pratensis*) і тростиновий (*A. arundinacea*). Типовими видами є конюшина лучна (*Trifolium pratense*), щавель горобиний (*Rumex acetosella*), горошок чотиринасінний (*Vicia tetrasperma*), лядвенець рогатий (*Lotus corniculatus* s.l.), дивина борошниста (*Verbascum lychnitis*), чорна (*V. nigrum*), лікарська (*V. phlomoides*). У цих ценозах відмічено місцезнаходження лучно-болотних орхідей – зозулинця болотного (*Orchis palustris*), пальчатокорінників м'ясочервоного (*Dactylorhiza incarnata*) і травневого (*D. majalis*). На ділянках таких лук виявлені місцезнаходження малопоширеного виду тетрагонолобуса морського (*Tetragonolobus maritimus*), який для Лісостепу вказувався в Черкаській області лише по Тясмину. На більш знижених ділянках кострицевих лук зростають шоломниця звичайна (*Scutellaria galericulata*), очеретянка (*Phalaroides arundinacea*), алтея лікарська (*Althea officinalis*). На території парку також виявлені луки з домінуванням мітлиці велетенської (*Agrostis gigantea*), тимофіївки лучної (*Phleum pratense*).

Значні площі займають ділянки сухих піщаних лік. На найвищих місцях заплави та на надзаплавній терасі розміщуються угруповання з переважанням келерії піскової (*Koeleria sabuletorum*), значну домішку в таких ценозах становлять тонконіг вузьколистий (*Poa angustifolia*) і костриця червона (*Festuca rubra*). Серед різнотрав'я тут звичайними є перстач сріблястий (*Potentilla argentea*), нечуйвітер волохатенький (*Pilosella officinarum*), дике жито (*Secale sylvestre*).

Серед ділянок сухих лук слід відмітити ценози тонконогу вузьколистого (*Poa angustifolia*) на дерново-лучних супіщаних і піщаних ґрунтах. Співдомінують костриця валіська (*Festuca valesiaca*), кунічник наземний (*Calamagrostis epigeios*), пирій повзучий (*Elytrigia repens*) за участі деревію звичайного (*Achillea millefolium* s.l.), жовтецю багатоквіткового (*Ranunculus polyanthemus*), подорожника ланцетелистого (*Plantago lanceolata*), конюшини повзучої (*Trifolium repens*) та ін.

Угруповання кунічника наземного (*Calamagrostis epigeios*) здебільшого поширені на слабодернових піщаних ґрунтах. Співдомінан-

тами є пирій повзучий (*Elytrigia repens*) і тонконіг вузьколистий (*Poa angustifolia*), значна участь тонконогу лучного (*Poa pratensis*). У середньому налічується 15-20 видів на 100 м². У сухіших умовах у цих ценозах зустрічаються келерія піскова (*Koeleria sabuletorum*), холодок лікарський (*Asparagus officinalis*), хондрила ситниковидна (*Chondrilla juncea*), в свіжих умовах – деревій заплавної (*Achillea inundata*), щавель кучерявий (*Rumex crispus*), на більш зволжених ділянках – авран лікарський (*Gratiola officinalis*), водяний хрін австрійський (*Rorripa austriaca*).

На сухих луках зростають також заяча конюшина (*Anthyllis macrocephala*), свербіжниця польова (*Knautia arvensis*), конюшина польова (*Trifolium arvense*), синяк звичайний (*Echium vulgare*), смілка татарська (*Silene tatarica*), волошка заміщаюча (*Centaurea substituta*), кравник звичайний (*Odontites vulgaris*).

Засолені луки поширені в притерасній частині заплави річки між селами Лящівка та Мохнач, Худоліївка та Строкачі, на острові Чубарове на чорноземнолучних солонцюватих ґрунтах. Серед засолених лук найбільш поширеними є угруповання осоки розсунутої (*Carex distans*). Основними співдомінантами є блісму́с стиснутий (*Blismus compressus*) і ситник Жерарда (*Juncus gerardii*). Трапляються також засолені луки з домінуванням костриці східної (*Festuca regeliana*), пирію видовженого (*Elytrigia elongata*). Основне флористичне ядро ценозів формують галофіти: тризубець морський (*Triglochin maritimum*), молочка приморська (*Glaux maritima*), конюшина суніцевидна (*Trifolium fragiferum*) та деякі інші.

Є ділянки засолених лук з домінуванням покисниці розставленої (*Puccinella distans*), ситника Жерара (*Juncus gerardii*), бульбокомишів скупченого (*Bolboschoenus compactus*) та морського (*B. maritimus*), тризубця морського (*Triglochin maritimum*). Характерними видами цих екотопів є пирій видовжений (*Elytrigia elongata*), солончакова айстра звичайна (*Trifolium vulgare*), подорожник солончаковий (*Plantago salsa*). Трапляється на засолених луках малопоширений в Україні вид камфоросма джунгарська (*Camphorosma songarica*). На окремих ділянках домінує хрінниця широколиста (*Lepidium latifolium*). Характерними видами засолених лук є осот крилатий (*Cirsium alatum*) та осот сірий (*Cirsium canum*).

На більш засолених ділянках і на невеликій площі трапляються угруповання з домінуванням камфоросми джунгарської (*Camphorosma songarica*), стелюшка середнього (*Spergularia media*), хрінниця товстолистої (*Lepidium crassifolium*). Подекуди трапляються ділянки із суцільними виходами солей.

Заболочені луки представлені угрупованнями осоки гострої (*Carex acuta*), очеретянки звичайної (*Phalaroides arundinacea*),

лепешняку великого (*Glyceria maxima*). В них зустрічаються частуха подорожникова (*Alisma plantago-aquatica*), вербозілля лучне (*Lysimachia nummularia*), рутвиця проста (*Thalictrum simplex*), жовтозілля татарське (*Senecio tatarica*).

Болотна рослинність в парку не займає значних площ. Трав'яні болота поширені здебільшого у зниженнях притерасної частини заплави, а також вздовж численних проток, заток та стариць, утворюючи подекуди суцільні смуги. ґрунти в основному торфоголеєві та мулісті. Найчастіше це угруповання очерету (*Phragmites australis*) із співдомінуванням осоки гостровидної (*Carex acutiformis*). Типовими їх видами є півники болотні (*Iris pseudacorus*), молочай болотний (*Euphorbia palustris*), жовтець язиколістий (*Ranunculus lingua*), теліптерис болотний (*Thelypteris palustris*).

Прибережно-водну рослинність формують роги́зи вузьколистий (*Typha angustifolia*) і широколистий (*T. latifolia*), очерет (*Phragmites australis*), лепешняк великий (*Glyceria maxima*). Ці високотравні ценози утворюють масиви великої площі. Менш поширеними є ценози ро́гозу Лаксманового (*T. laxmannii*), комишу озерного (*Scirpus lacustris*).

Серед водної рослинності найбільше поширення мають підводні угруповання занурених видів, прикріплених до дна – куширу темнозеленого (*Ceratophyllum demersum*) і рдесника пронизанолістого (*Potamogeton perfoliatus*). Є також угруповання рдесників кучерявого (*Potamogeton crispus*) і гребінчастого (*P. pectinatus*), зрідка – рдесника плаваючого (*P. natans*). Відмічені тут ценози водяного різак алоевидного (*Stratiotes aloides*). Малопоширені угруповання водяної сосонки ланцетолістої (*Hippuris lanceolata*) виявлені між островами Чубарове та Куличинний на ділянці 40x80 м, співдомінантом є рдесник блискучий (*Potamogeton lucens*). Трапляються ценози жабурника звичайного (*Hydrocharis morsus-ranae*), глечиків жовтих (*Nuphar lutea*), латаття білого (*Nymphaea alba*), пухирника звичайного (*Utricularia vulgaris*), сальвінії плаваючої (*Salvinia natans*), водяного різак алоевидного (*Stratiotes aloides*).

Лісова рослинність поширена в заплаві, на першій надзаплавній (боровій) терасі Сули і Дніпра, а також на корінному березі. Одним із найбільших масивів є масив, що тягнеться від с. Велика Бурімка до с. Мохнач – урочища Стінка 1 і Стінка 2. Це листяні ліси, які розміщуються на стрімких (до 20°) схилах, а біля с. Мохнач на досить погорбованих ділянках. Склад деревостану в цих лісах дуже різноманітний. Основу утворюють дуб звичайний (*Quercus robur*), ясен звичайний (*Fraxinus excelsior*). Значну домішку створюють липа серцелиста (*Tilia cordata*), клен гостролистий (*Acer platanoides*). Є клен польовий (*Acer*

campestre). У розрідженому ярусі підліску зростають клен татарський (*Acer tatarica*), ліщина (*Corylus avellana*), бруслина бородавчата (*Euonymus verrucosa*), бузина чорна (*Sambucus nigra*). На вирівняних ділянках в травостой переважає ягиця звичайна (*Aegopodium podagraria*) з плямами копитняку європейського (*Asarum europaeum*). На схилах в розрідженому травостой переважає зірочник ланцетовидний (*Stellaria holostea*). Флористичне ядро в цих лісах утворюють типові неморальні види: медунка темна (*Pulmonaria obscura*), просянка розлога (*Milium effusum*), купина багатоквіткова (*Polygonatum multiflorum*), фіалка дивна (*Viola mirabilis*). Трапляється шоломниця висока (*Scutellaria altissima*). Значною є участь кропиви дводомної (*Urtica dioica*) та кінського часнику черешкового (*Alliaria petiolata*).

Є ділянки заплавлених дубових лісів. Одна з них знаходиться в урочищі Чубарово. У деревостані переважає дуб звичайний (*Quercus robur*) з домішкою в'яза. Підлісок зімкнутістю до 0,4 утворює бузина чорна (*Sambucus nigra*). Поодинокі зростають черемха (*Padus racemosa*), бруслина бородавчата (*Euonymus verrucosa*). Трав'яний покрив формують кропива дводомна (*Urtica dioica*), чистотіл великий (*Chelidonium majus*), кінський часник черешковий (*Alliaria petiolata*). Є і типові неморальні види – чистець лісовий (*Stachys sylvatica*), просянка розлога (*Milium effusum*), костриця велетенська (*Festuca gigantea*) та деякі інші. Є в урочищі Чубарово також липово-дубові ліси з підліском з клена татарського (*Acer tataricum*) і домінуванням конвалії звичайної (*Convallaria majalis*).

Ліс на о. Дубина являє собою відносно молоду, але вже зімкнуту культуру дуба звичайного (*Quercus robur*) і клена гостролистого (*Acer platanoides*). Трав'яний ярус розріджений і рудералізований: м'яточник бур'яновий (*Ballota nigra*), чистотіл великий (*Chelidonium majus*). Серед власне лісових видів тут виявлений щитник шартрський (*Dryopteris carthusiana*). Серед чагарників слід відмітити бирючину звичайну (*Ligustrum vulgare*). Цей острів є високим і не затоплюється.

Значну площу займають заплавні ліси з домінуванням верби білої (*Salix alba*) та тополі чорної (*Populus nigra*). Домінантами нижчих ярусів є аморфа кушова (*Amorpha fruticosa*), ожина сиза (*Rubus caesius*), осока гостра (*Carex acuta*), вербозіллія звичайна (*Lysimachia vulgaris*), пирій повзучий (*Elytrigia repens*), хвилівник звичайний (*Aristolochia clematitis*), сідач конопляний (*Eupatorium cannabinum*), комиш лісовий (*Scirpus sylvaticus*), мітлиця велетенська (*Agrostis gigantea*). Поодинокі відмічені плетуха звичайна (*Calystegia sepium*), оман британський (*Inula britannica*), латук татарський (*Lactuca tatarica*), авран лікарський (*Gratiola officinalis*).

Соснові ліси (з *Pinus sylvestris*) поширені в ур. Драчки і в деяких інших місцях. Підлісок в цих лісах відсутній. На підвищених місцях в травостой переважає куничник наземний (*Calamagrostis epigeios*). Часто домінує пирій повзучий (*Elytrigia repens*). В більш зволжених місцях травостой злаковий з плямами зелених мохів, є ділянки зеленомохових соснових лісів. Тут трапляється льоник дроколистий (*Linaria genistifolia*), аґалік-трава гірська (*Jasione montana*), багато зіноваті руської (*Chamaecytisus ruthenicus*).

Значно доповнюють спектр лісової рослинності угруповання вільхи чорної біля с. Велика Бурімка, які в цілому не є характерними для території парку. Вони зустрічаються окремими фрагментами в нижніх частинах схилів до берегової лінії р. Сули. Це ділянки поростевих дерев вільхи чорної, висотою 15-17 м, діаметром стовбура 20-30 см. Поодинокі в ярусі підліску росте верба попеляса (*Salix cinerea*). У трав'яному покриві переважає осока гостровидна (*Carex acutiformis*). Серед інших видів – осока висока (*Carex elata*), теліптерис болотяний (*Thelypteris palustris*), який місцями є співдомінантом, дудник лісовий (*Angelica sylvestris*), вовконіг європейський (*Lycopus europaeus*), вех широколистий (*Oenanthe aquatica*), цикута отруйна (*Cicuta virosa*), живокіст лікарський (*Symphytum officinale*).

Важливими для загального різноманіття рослинного світу території є степові ділянки. Відкриті остепнені ділянки розміщені на стрімких схилах південної та південно-західної експозиції. Основні площі на цих схилах займають лучні степи, які знаходяться в середніх і нижніх частинах схилів, верхні більш стрімкі ділянки займають угруповання більш степового характеру зі значною участю ковили та степового різнотрав'я, в нижніх частинах схилів є ділянки чагарникових степів. Переважають угруповання тонконогу вузьколистого (*Poa angustifolia*), місцями стоколосу прибережного (*Bromopsis riparia*). Фрагментарно біля села Ляшівка є степова ділянка з домінуванням бородачу (*Botriochloa ischaemum*). Невеликими ділянками поширені угруповання ковили волосистої (*Stipa capillata*), фрагментарно – ковили Лессінґа (*Stipa lessingiana*). Типовими видами степових ценозів парку є астрагали еспарцетний (*Astragalus onobrychis*), борозенчастий (*A. sulcatus*) і шерстистоквітковий (*A. dasyanthus*), дзвоники болонські (*Campanula boloniensis*), дивина борошніста (*Verbascum lychnitis*), житняк гребінчастий (*Agropyron pectinatum*), жостір проносний (*Rhannus cathartica*), залізняки бульбистий (*Phlomis tuberosa*) і колючий (*Ph. pungens*), зіноваті австрійська (*Chamaecytisus austriacus*), келерія гребінчаста (*Koeleria cristata*), кринітарія волохата (*Galatella villosa*), маренка рожева (*Asperula cynanchica*), миколайчики

плоскі (*Eryngium planum*), молочай степовий (*Euphorbia stepposa*), пирій середній (*Elytrigia intermedia*), підмаренник справжній (*Galium verum*), чебрець Маршаллів (*Thymus marschallianus*), чистець трансільванський (*Stachys transsilvanica*), шавлії дібровна (*Salvia nemorosa* s.l.), лучна (*S. pratensis*) і поникла (*S. nutans*), шафран сітчастий (*Crocus reticulatus*).

До Зеленої книги України (2009) занесено 7 виявлених в парку формацій:

- угруповання формації глечиків жовтих (*Nupharea luteae*);
- угруповання формації латаття білого (*Nymphaeeta albae*);
- угруповання формації сальвінії плаваючої (*Salvinia natans*);
- угруповання формації куширу донського (*Ceratophyllea tanaitici*)

– дуже рідко (біля с. Велика Бурімка);

угруповання формації куширу напівзануреного (*Ceratophyllea submersi*) – дуже рідко (біля с. Велика Бурімка),

угруповання формації ковили волосистої (*Stipeta capillatae*) – фрагментарно на степових схилах (Городище Бурти в с. Лящівка, Бородачевий степ в с. Лящівка, окол.с. Велика Бурімка (Собачий хутір)),

угруповання ковили Лесінга (*Stipeta lessingiana*) – фрагментарно на степових схилах (Городище Бурти в с. Лящівка, Бородачевий степ в с. Лящівка, с. Велика Бурімка).

Флора парку за попередніми даними нараховує понад 600 видів судинних рослин.

На території парку виявлено 10 видів судинних рослин, занесених до Червоної книги України, 1 із Червоного списку МСОП, 2 із Європейського червоного списку, 3 види з Додатку I Бернської конвенції – 3:

- астрагал шерстистоквітковий (*Astragalus dasyanthus* Pall.) – трапляється на степових схилах сіл Лящівка і Велика Бурімка, урочище Чубарове, о-в Високий (ЧКУ, ЄЧС, МСОП);
- зозулинець болотний (*Orchis palustris* Jacq.) – спорадично трапляється на луках біля с. Горошине, с. Мохнач, ур.Чубарове, о-в Високий, ур. Липняги, ур. Драчки (ЧКУ);
- козельці українські (*Tragopogon ucrainicus* Artemcz.) – розсіяно трапляється на сухих підвищених піщаних місцях (ЄЧС);
- ковила волосиста (*Stipa capillata* L.) – на степових ділянках (с. Лящівка, с. Велика Бурімка) (ЧКУ);
- ковила Лесінга (*Stipa lessingiana* Trin. et Rupr.) – на степових ділянках (с. Лящівка, с. Велика Бурімка) (ЧКУ);
- коручка болотна (*Epipactis palustris* (L.) Crantz) – відмічено єдине місцезнаходження цього виду на луках ур. Березове (ЧКУ);

- маточник болотний (*Ostericum palustre* (Besser) Besser) – рідко на засолених вологих луках і болотах (БЕРН).

- сальвінія плаваюча (*Salvinia natans* (L.) All.) – поодинокі на всій акваторії парку, інколи утворює угруповання (БЕРН, ЧКУ);

- осока житня (*Carex secalina* Wahlenb.) – на засолених луках (ЧКУ, БЕРН);

- пальчатокорінник м'ясочервоний (*Dactylorhiza incarnata* (L.) Soó) – спорадично трапляється на вологих луках біля с. Горошине, с. Мохнач, в ур. Березове (ЧКУ);

- пальчатокорінник травневий (*Dactylorhiza majalis* (Rchb.) P.F.Hunt et Summerhayes) – відмічений поодинокі біля с. Мохнач (ЧКУ);

- шафран сітчастий (*Crocus reticulatus* Steven ex Adams) – на остепнених схилах вздовж р. Сули (околиці сіл Лящівка, Велика Бурімка, Мохнач).

Територія НПП “Нижньосульський” є перспективною для внесення до Рамсарського списку водно-болотних угідь міжнародного значення. Входить до складу ІВА (територія, важлива для збереження птахів) № 23 “Сульська затока”.

Список літератури

1. Андрієнко Т.Л., Байрак О.М. Болота по Сулі // Заповідна краса Полтавщини. – Полтава: Астрія, 1996.
2. Байрак О.М., Стецюк Н.О. Атлас рідкісних і зникаючих рослин Полтавщини. – Полтава: Верстка, 2005. – 248 с.
3. Водно-болотні угіддя України (під ред. Марушевського Г.Б., Жарук І.С.). – К.: Чорноморська програма Ветландс Інтернешнл, 2006. – С. 213-217.
4. Дніпровський екологічний коридор. К.: Ветландс Інтернешнл, 2008. – 340 с.
5. Зеров К.К. Формирование растительности и зарастания водохранилищ днепровского каскада. – К.: Наукова думка, 1976. – 142 с.
6. Дубына Д.В., Гейны С., Гроудова З. и др. Макрофиты – индикаторы изменений природной среды. К.: Наукова думка, 1993. – 434 с.
7. Корелякова И.Л. Растительность днепровских водохранилищ. – Автореф. дисс. докт. биол. наук. – Кишинев. 1982. – 42 с.
8. Мальцев В.І., Зуб Л.М., Карпова Г.О. та ін. Водно-болотні угіддя Дніпровського екологічного коридору. – К., 2010. – С. 64-68.

НПП Олешківські піски

НПП “Олешківські піски” знаходиться на боровій терасі Нижнього Дніпра в Цюрупинському (Новомаячківська селищна рада та Подокалінівська, Абрикосівська, Великокопанська й Раденська сільські ради), Голопристанському (Виноградівська і Малокопанська сільські ради) районах та Новокаховській (Райська сільська рада) міськраді Херсонської області. НПП створено Указом Президента України № 221/2010 від 23 лютого 2010 р. Згідно цього Указу площа НПП становить 8020,36 га, в т.ч. в постійному користуванні 5222,30. Згідно цього ж указу після вивільнення (протягом 2010–2013 років) від вибухонебезпечних предметів земельних ділянок колишнього авіаційного полігону, ці землі мають бути передані у постійне користування національному природному парку “Олешківські піски”, а це ще близько 14000 га. НПП підпорядкований Мінприроди.

НПП “Олешківські піски” знаходиться на півдні степової зони, а саме на Лівобережжі пониззя Дніпра. Згідно з фізико-географічним районуванням парк належить до Степової зони, Південностепової підзони, Нижньодніпровської терасно-дельтової низовинної області (Екологічна енциклопедія, 2006). Згідно з геоботанічним районуванням (Національний атлас України, 2008) територія належить до Євразійської степової області, Степової підобласті, Понтичної провінції, Нижньодніпровського округу піщаних степів, пісків та плавнів.

Територія НПП розташовується в межах двох арен (Козачелазерської та Чалбаської, або Виноградівської), розділених землями, що не входять до його складу. Обидві арені є частиною надзаплавної борової тераси Дніпра. Більша частина парку знаходиться на Козачелазерській арені – 6780,16 га, в тому числі 5222,3 га земель передаються парку у постійне користування. Територія Чалбаської ділянки складає 1240,2 га без вилучення у землевласників.

Історія заповідання території розпочалася ще в далекому 1926 р., коли частина Чалбаської арені була оголошена державним заповідником (Висоцький та ін. 1928; Шаповал, 2007). Пізніше, ця ж ділянка входила до складу Чорноморського заповідника та заповідника “Асканія-Нова”. Але вже у 1956 р. вона була виведена зі складу Асканія-Нова та передана до Головного управління мисливського господарства Мінлісгоспу УРСР (Шаповал, 2007). Питання ж відносно заповідання Козачелазерської арені стало активно підніматися після ліквідації на ній військового полігону “Херсон” в роки незалежної України (Котенко та ін., 1994, 1999). В цей період фахівцями кафедри ботаніки Херсонського державного університету та екологами області (М.М. Подгайний, Є.Г. Роман) неодноразово піднімалось питання

створення заповідних об’єктів на цих територіях. Були розроблені та подані до Управління екології наукові обґрунтування створення ботанічного заказника “Буркутський мох”, ландшафтних заказників “Буркути” та “Козачелазерський”. Однак, лише 2010 р. на території цих двох арен вдалося створити заповідний об’єкт – національний природний парк “Олешківські піски”.

Нижнє Придніпров’я згадується ще в античній літературі, зокрема, Геродот повідомляє про зростання великих масивів лісів в пониззі Борисфена (Дніпра), називаючи цей край “Гілея”. В ботанічних працях регіон вперше згадується в роботах Х. Стевена та М. Срединського, які відмічають поширення в пониззі Дніпра лісової рослинності, нехарактерної для регіону в цілому (Уманець, 1999). Спеціальне вивчення Нижньодніпровських арен започатковане Й.К. Пачоським (1927 та ін.), який детально дослідив їх флору та рослинність.

Перші спеціальне дослідження рослинного покриву території сучасного НПП розпочаті у 1925 р. в рамках комплексної експедиції (Лавренко, Прянишніков, 1926; Лавренко, 1927; Висоцький та ін., 1928; Лавренко, Порецький, 1928 а, б). Пізніше М.І. Косець (1936) наводить досить детальну характеристику рослинного покриву Козачелазерської арені. В середині ХХ століття дослідження рослинного покриву цієї території проводилось мало (Афанасьєв та ін., 1952, Іллічевський, 1937), що, в тому числі, пов’язано із закритістю цієї території. Знову інтенсифікуються дослідження території майбутнього НПП в кінці 20 ст. М.Ф. Бойко (1984, 1988) на Чалбаській арені виявив унікальне оселище сфагнових мохів та наводить низку рідкісних судинних рослин. О.Ю. Уманець детально досліджує рослинний покрив Козачелазерської арені Нижньодніпровських пісків (Котенко и др., 1999, Уманець, 1999б) та відзначає соцологічну цінність урочища Буркути (Чалбаська арена) (Селюніна, Уманець, 2005). Також в кінці 20 ст. рослинний покрив арен Нижнього Дніпра досліджують П.О. Тимошенко (2000) та М.Ю. Карнатовська (2007).

На початку ХХІ століття проводяться комплексні дослідження Козачелазерської та Чалбаської арен з метою створення тут НПП. До складу дослідницької групи входили фахівці кафедри ботаніки (М.Ф. Бойко, О.Є. Ходосовцев, І.І. Мойсієнко), соціально-економічної географії (Д.С. Мальчикова та І.О. Пилипенко) Херсонського державного університету, співробітниця Чорноморського біосферного заповідника З.В. Селюніна (Бойко, Мойсієнко, 2008; Бойко та ін. 2008, 2009; Ходосовцев та ін., 2008, 2009 а, б; Khodosovtsev et al., 2011).

Основним ґрунтоподібним субстратом національного природного парку “Олешківські піски” є голі або слабкозарослі піски, які не мають гумусу або гумусовий горизонт не перевищує 5 см

(дернові слаборозвинуті піщані ґрунти). Рідше представлені дернові розвинуті піщані ґрунти на давньому алювії. Також на території парку відмічені чорноземи осолоділі на лесах та лесовидних суглинках, лучно-чорноземні та болотні ґрунти (Ходосовцев та ін., 2009 а).

Залежно від рельєфу, рівнів зволоження та засолення на території НПП поширена піщано-степова, лісова, лучна, степово-лучна, галофітно-лучна, солончакова, болотна та водна рослинність.

Піщані степи (клас *Festucetea vaginatae*) є едафічним варіантом справжніх зональних степів. Як і в справжніх степах, тут домінують дернинні злаки з родів житняк (*Agropyron*), костриця (*Festuca*), ковила (*Stipa*), килець (*Koeleria*), однак, представлені вони іншими видами. Порівняно зі справжніми степами, значно більша роль в покриві належить мохово-лишайниковому ярусу.

Рослинність піщаних степів є домінуючою, первинною, корінною. Псамофітні степи займають підвищені ділянки всіх арен. Вони приурочені до стабілізованих ділянок арен, де не відбувається активного перенесення піску вітром. Такі ділянки арени складаються з невисоких кучугур, які мають більш похилі схили. Зазвичай вони приурочені до хвилястих пісків, рідше горбистих і зовсім не трапляються на бугристих пісках. Переважають ксерофільні дернинні злаки, а саме: костриця Беккера (*Festuca beckeri*), келерія піскова (*Koeleria sabuletorum*), житняк Лавренка (*Agropyron lavrenkoanum*), ковила дніпровська (*Stipa borysthena*); рідше кореневищні – житняк пухнастоквітковий (*Agropyron dasyanthum*), кунічник наземний (*Calamagrostis epigeos*), а також осока колхідська (*Carex ligetica*). Серед різнотрав'я також переважають псамофіти – бурачок савранський (*Alyssum savranicum*), гвоздика плоскозуба (*Dianthus platyodon*), цмин щитконосний (*Helichrysum corymbiforme*), молочай Серієрів (*Euphorbia seguieriana*), скабіоза українська (*Scabiosa ucrainica*), волошка короткоголова (*Centaurea breviceps*), козельці дніпровські (*Tragopogon borysthenicus*), жовтозілля дніпровське (*Senecio borysthenicus*), юринея пухка (*Jurinea laxa*) та ін. Значна роль в піщано-степовій рослинності арен належить напівкущикам – полину Маршала (*Artemisia marschalliana*) та чебрецю дніпровському (*Thymus borysthenicus*). На міждернинних просторах розвиваються численні однорічники, особливо під час весняного періоду (ефемери): бурачок малий (*Alyssum minutum*), косянець зонтичний (*Holosteum umbellatum*), роговик український (*Cerastium ucrainicum*), роговик Шмалгаузена (*C. schmalhauseni*), веснянка весняна (*Erophylla verna*), вероніка Ділена (*Veronica dillenii*), вероніка польова (*V. arvensis*). В сухих зниженнях та на схилах північної експозиції (особливо в їх нижній частині) по всій території досліджуваних арен

формуються більш вологолюбні варіанти псамофітних степів. Серед дернинних злаків тут домінують костриця Беккера (*Festuca beckeri*) та житняк Лавренка (*Agropyron lavrenkoanum*). Зростає роль у рослинному покриві кореневищних кунічника наземного (*Calamagrostis epigeos*) та осоки колхідської (*Carex ligetica*). З різнотрав'я до домінантів долучаються оман пісковий (*Inula sabuletorum*) та деревій чорноморський (*Achillea euxina*). Також досить часто зустрічаються тут чагарники – дрід сибірський (*Genista sibirica*) та верба розмаринолиста (*Salix rosmarinifolia*).

Значну роль в покриві належить лишайникам та мохам. На більшій частині території їх покриття перевищує покриття судинних рослин. Проміжки серед рослин заростають мохами тортулою пісковою (*Tortula ruraliformis*) та цератодом пурпуровим (*Ceratodon purpureus*), а також лишайниками – кладонією листуватою (*Cladonia foliacea*), кладонією оленячерегою (*Cladonia rangiformis*), цетрарією шипуватою (*Cetraria aculeata*), неофусцелією Покорні (*Neofuscelia pockornii*) та ін. Піонерами голих субстратів є сакоморфа багнова (*Saccomorpha uliginosa*) (Ходосовцев, 1999).

Внаслідок надмірного випасу та наступного залісення на більшій частині території Буркутської та Козачелагерської ділянок псамофітно-степовий рослинний покрив знищений. На Козачелагерській ділянці збережені псамофітно-степові ділянки спорадично представлені в центральній (між урочищами Липайки та Лагерське) та північній (урочища Раків Куточок, Корнікова, Грушове) частинах. На Буркутській ділянці псамофітні степи зустрічаються в північно-західній частині, в околиці хутора Буркути. На Чалбаській арені піски менш розбиті, тому псамофітні степи збереглися краще, а отже займають відносно рослинності заростаючих пісків дещо більшу площу.

Значно більшу частину незаліснених ділянок обох арен займають території заростаючих пісків (клас *Koelerio-Corynephoretea*). Значні масиви займають відкриті піскові ділянки, майже позбавлені судинних рослин або на різних етапах демультиплікації. Рельєф таких пісків великобугристий, часто з крутими схилами. Бугристі піски, або кучугури, характеризуються нестабільними умовами, зокрема значним перенесенням піску під дією вітру. Піонерами заростання таких пісків серед судинних рослин є житняк пухнастоквітковий (*Agropyron dasyanthum*), зіновать дніпровська (*Chamaecytisus borysthenicus*), льоник солодкий (*Linaria dulcis*). Їм допомагають виживати в умовах рухомих пісків міцні та довгі коріння (зіновать дніпровська) або кореневища (житняк пухнастоквітковий). Останім часом до піонерів заростання Нижньодніпровських пісків долучився булавоносець сивий (*Corynephorus canescens*). Цей вид широко поширений на пісках в північній частині України, тоді як на

півдні до недавня не зустрічався. В середині ХХ ст. його активно розсівали на пісках з метою їх закріплення. Вид добре прижився на на Нижньодніпровських пісках, нині спостерігається його масова експансія на заростаючих бугристих пісках.

Лісова рослинність на Буркутській та Козачелазерській ділянках представлена березовими, осиковими, дубовими та вільховими колками, чистими, або змішаними. Також трапляються вербово-тополеві та ясеневі лісові масиви.

Деревостан березових лісів (гайків), що часто зустрічаються на пісках від Каховки до Кінбурнського п-ва, утворює ендемічний вид Нижнього Придніпров'я – береза дніпровська (*Betula borysthena*). Березняки зростають в улоговинах серед піщаних кучугур або в зниженнях серед псамофітних степів. Внаслідок переміщення пісків вітром (засипання), береза нерідко опиняється на схилі, або на верхівках піщаних кучугур; може витримувати засипання навіть на кілька метрів, при цьому продовжує квітнути і плодоносити. Береза дніпровська утворює невеликі лісові гайки (колки), чисті, або разом з осикою (*Populus tremula*) та грушею звичайною (*Pyrus communis*), часто в комплексі з лучною, болотною, водною або солончаковою рослинністю. Угрупування берези дніпровської на Нижньодніпровських аренах відносять до асоціації *Poo angustifolii-Betuletum borysthena* Umanets et I.Sl. 1999 союзу *Asparago tenuifolii-Quercion robori* Umanets et I.Sl. 1999 класу *Salicetea purpurea*. Березові гайки звичайно мають витягнуту, рідше округлу форму. Займають площу від (10) 50 до 1000 (2500) м². Загалом в типовому гайку налічується від (1) 10 до 120 (200) особин. Щільність 1200-1700 особин на 1 га. Більшість гайків є досить "світлими", зімкнутість крон – 0,3-0,6. В підліску є жостір проносний (*Rhamnus cathartica*), крушина ламка (*Frangula alnus*), ожина (*Rubus caesius*). На узліссі часто формуються зарості верби розмаринолистої (*Salix rosmarinifolia*) та дроку сибірського (*Genista sibirica*). Трав'яний покрив досить гетерогенний: від майже ксерофільного до досить гідрофільного. Типовими його видами є куничник наземний (*Calamagrostis epigeios*), золотушник звичайний (*Solidago virgaurea*), нечуйвітер зонтичний (*Hieracium umbellatum*), мітлиця велетенська (*Agrostis gigantea*), ситник скупчений (*Juncus conglomeratus*), осока висока (*Carex elata*), очерет звичайний (*Phragmites australis*).

Березові гайки на Буркутській та Козачелазерській ділянках НПП "Олешківські піски" досить подібні. То рідше, то густіше вони поширені по всій території пісків, що не зайнята штучними лісами. Іноді трапляються і в зниженнях серед соснового лісу. В околицях с. Буркути Голопристанського району, березові ліси розташовані в

подоподібному зниженні і тому займають значно більшу, ніж типові колки, площу (кілька гектарів).

Діброви характерні тільки для Буркутської ділянки. Вони представлені невеликими острівними масивами в комплексі з лучною, болотною та водною рослинністю серед піщаного степу. Формуються у зниженнях з гумусованими і свіжими ґрунтами, або в таких же умовах, що виникають на схилах при поступовому переході від піщаного степу до гідрофільних угруповань. Дуби досягають висоти 10-16 м, дуже гіллясті та розлогі. В окремих колках налічується від (однієї) кількох до кількох десятків (сотень) особин. Деревний ярус або чистий дубовий (*Quercus robur*), або з домішкою берези дніпровської (*Betula borysthena*), осики (*Populus tremula*), осока (*P. nigra*), груші звичайної (*Pyrus communis*), вільхи чорної (*Alnus glutinosa*). Підлісок добре розвинутий, багатовидовий. В ньому домінують глід замшовий (*Crataegus alutacea*), крушина ламка (*Frangula alnus*), дрід сибірський (*Genista sibirica*), терен степовий (*Prunus stepposa*), жостір проносний (*Rhamnus cathartica*), ожина (*Rubus caesius*), бузина чорна (*Sambucus nigra*), верба попеляста (*Salix cinerea*). Трав'яний покрив добре розвинутий, з високим видовим різноманіттям та домінуванням грястиці збірної (*Dactylis glomerata*), пирію повзучого (*Elytrigia repens*), пшінки весняної (*Ficaria verna*), підмаренника мареноподібного (*Galium rubioides*), герані пагорбкової (*Geranium collinum*), розхідника звичайного (*Glechoma hederacea*), куколиці білої (*Melandrium album*), очерету звичайного (*Phragmites australis*). Тут ростуть досить рідкісні в регіоні конвалія звичайна (*Convallaria majalis*), купина пахуча (*Polygonatum odoratum*). За рахунок фрагментованості лісової рослинності значну площу займають узлісні угруповання класу *Trifolio-Geranieta*. Характерними їх видами є герань пагорбкова (*Geranium collinum*), деревій заплашний (*Achillea inundata*), рутвиця проста (*Thalictrum simplex*), холодок багатолістий (*Asparagus polyphyllus*), молочай напівволокхатий (*Euphorbia semivillosa*), вероніка довголиста (*Veronica longifolia*), валеріана лікарська (*Valeriana officinalis*) та зазначені вище чагарники.

Дубові лісові масиви раніше очевидно були значно більш поширені на території НПП. Нині збереглися лише невеликі їх ділянки в околицях с. Буркути на Чалбанській арені. На Козачелазерській арені поки що дібров виявити не вдалося – можливо, тепер вони там повністю випали.

Гайки з переважанням осики (*Populus tremula*) трапляються досить рідко, в умовах, подібних до тих, де формуються дубові ліси, але в більш зволожений. Нерідко вони займають знижену частину березових чи дубових колків. Чисті осикові колки трапляються досить рідко. В підліску відмічені крушина ламка (*Frangula alnus*), ожина

(*Rubus caesius*), верба попеляста (*Salix cinerea*). Травостій утворений здебільшого більш вологолюбними видами, такими як мітлиця велетенська (*Agrostis gigantea*), ситник скупчений (*Juncus conglomeratus*), осока висока (*Carex elata*), очерет звичайний (*Phragmites australis*). Осикові колки трапляються на обох аренах, але за нашими спостереженнями на Чалбаській дещо частіше.

Заплавно-лісова рослинність приурочена до великих знижених масивів арен, серед яких нерідко трапляються озера. Такі ділянки очевидно є колишніми річищами р. Дніпро. Береги водойм зарослі ліською рослинністю класу *Salicetea purpurea*. Домінуючими деревними породами є верба біла (*Salix alba*) та тополя чорна (*Populus nigra*), нерідко трапляється ясен звичайний (*Fraxinus excelsior*), дещо рідше береза дніпровська (*Betula borysthena*), осика (*Populus tremula*), дуб звичайний (*Quercus robur*) та вільха чорна (*Alnus glutinosa*). Підлісок утворений досить вологолюбними кущами, такими як крушина ламка (*Frangula alnus*), ожина (*Rubus caesius*), верба попеляста (*Salix cinerea*), калина звичайна (*Viburnum opulus*). В трав'яному покриві осока прибережна (*Carex riparia*), півники болотні (*Iris pseudacorus*), вербозіл्ला звичайна (*Lysimachia vulgaris*), чистець болотний (*Stachys palustris*), вовконіг європейський (*Lycopus europaeus*), плакун верболистий (*Lythrum salicaria*), плетуха звичайна (*Calystegia sepium*), теліптерис болотний (*Thelypteris palustris*), щитник шартрський (*Dryopteris carthusiana*), розхідник звичайний (*Glechoma hederacea*), пшінка весняна (*Ficaria verna*) та ін.

Найкраще збереглася заплавно-лісова рослинність на Чалбаській арені в околицях с. Буркути. Зокрема лише тут виявлені ясеніві заплавні ліси. Також на цій арені вербово-тополеві заплавно-лісові комплекси представлені в урочищі Чалбаська лука. На Козаче-лагерській ділянці вербово-тополеві лісові ділянки представлені лише на території Покосів.

Чагарникові ценози формуються або в узлісному екотоні навколо лісових масивів, або окремо в зниженнях. Основним утворювачем чагарникових заростей є слива степова (*Prunus stepposa*). Крім цього виду, відмічені глід замшовий (*Crataegus alutacea*), жостір проносний (*Rhamnus cathartica*), бузина чорна (*Sambucus nigra*). В розрідженому трав'яному ярусі – м'яточник бур'яновий (*Ballota nigra*), тонконіг лучний (*Poa pratensis*), пирій повзучий (*Elytrigia repens*). На вологих ділянках домінують ожина (*Rubus caesius*), верба тритичинкова (*Salix triandra*), верба попеляста (*S. cinerea*), а в більш сухих – верба розмарінолиста (*Salix rosmarinifolia*) та дрід сибірський (д. дніпровський) (*Genista sibirica*). Найкраще чагарникові зарості збереглися на Буркутській ділянці у складі Буркутських плавнів.

Лучна рослинність (клас *Molinio-Arrhenatheretea*) поширена головним чином по великих зниженнях (улоговинах) серед арен і частково на невеликих, але глибоких міжкучугурних зниженнях, в останньому випадку разом з лісовими гайками. Рослинний покрив лук сильно варіює в залежності від ступеню зволоження. Домінують мітлиця велетенська (*Agrostis gigantea*), куничник наземний (*Calamagrostis epigeios*), свинорій пальчастий (*Cynodon dactylon*), комишівник звичайний (*Scirpoides holoschoenus*), костриця борозниста (*Festuca rupicola*). У складі різнотрав'я – дивина фіолетова (*Verbascum phoeniceum*), звіробій звичайний (*Hypericum perforatum*), морква дика (*Daucus carota*), пижмо звичайне (*Tanacetum vulgare*), злинка подільська (*Erigeron podolicus*). На більш зволжених лучних ділянках домінують осока гостра (*Carex acuta*), осока прибережна (*Carex riparia*), очерет звичайний (*Phragmites australis*) тощо, а серед різнотрав'я зустрічаються живокіст лікарський (*Symphytum officinale*), плакун верболистий (*Lythrum salicaria*), сідач коноплевий (*Eupatorium cannabinum*), зніт шорсткий (*Epilobium hirsutum*). За зайнятою площею лучна рослинність посідає друге місце, поступаючись лише псамофітно-степовій рослинності. На території Виноградівської арени значні масиви лук трапляються в Буркутських плавнях та Чалбаських луках. В межах Козаче-лагерської арени значні лучні масиви зосереджені на території центрального зниження (урочища Раків Куточок, Корнінкова, Грушове), що знаходиться в північній та північно-західній частині НПП. Невеличкі лучні масиви на обох аренах приурочені до улоговин видування серед кучугур, де зустрічаються в комплексі з ліською рослинністю, озерами та болотами.

Лучно-степова рослинність виразно представлена лише на Чалбанській арені. Приурочена до депресивних елементів рельєфу з високим рівнем ґрунтових вод та дерновими, більш гумусованими, ґрунтами. Домінуючими видами є костриця борозниста (*Festuca rupicola*), ковила волосиста (*Stipa capillata*), свинорій пальчастий (*Cynodon dactylon*), комишівник звичайний (*Scirpoides holoschoenus*), тонконіг вузьколистий (*Poa angustifolia*), тимофіївка степова (*Phleum phleoides*), куничник наземний (*Calamagrostis epigeios*). Серед різнотрав'я трапляються люцерна серповидна (*Medicago falcata*), в'язіль барвистий (*Securigera varia*), дивина фіолетова (*Verbascum phoeniceum*), березка лінійна (*Convolvulus lineatus*), чистець прямий (*Stachis recta*).

Галофільно-лучна рослинність розвивається в зниженнях, часто вона оточує солоні озера, знаходячись далі від води, ніж власне галофільна рослинність. В рослинному покриві домінують покійниця велетенська (*Puccinellia gigantea*), костриця східна (*Festuca*

regeliana), осока розставлена (*Carex distans*). В складі різнотрав'я представлені козельці дрібноквіткові (*Scorzonera parviflora*), алтея лікарська (*Althaea officinalis*), подорожник солончаковий (*Plantago salsa*), тризубець морський (*Triglochin maritimum*), конюшина суницевидна (*Trifolium fragiferum*), кульбаба бессарабська (*Taraxacum bessarabicum*), перстач повзучий (*Potentilla reptans*), морква дика (*Daucus carota*).

Галофільна рослинність розвивається по берегах солоних озер. Озера ці невеликі, влітку пересихають і вкриваються шаром солі – хлоридів та сульфатів. Пересохлі озера часом вкриваються шаром водоростей, іноді також тут з'являється рупія морська (*Ruppia maritima*). Домінують солонець сланкий (*Salicornia prostrata*) та сведа солончакова (*Suaeda salsa*), трапляються кермек Гмеліна (*Limonium gmelinii*) і стелюшок солончаковий (*Spergularia salina*).

Болотна рослинність з'являється на днищі знижень у випадку виходу на поверхню днища ґрунтових вод. Болотні угруповання часто розвиваються в комплексі з лісовою та лучною рослинністю. В їх складі основу рослинного покриву складають осоки висока (*Carex elata*), побережна (*C. riparia*), гостровидна (*C. acutiformis*), очерет звичайний (*Phragmites australis*), куга озерна (*Scirpus lacustris*), ситник скупчений (*Juncus conglomeratus*), півники болотні (*Iris pseudacorus*), рогіз вузьколистий (*Typha angustifolia*), сідач коноплевий (*Eupatorium cannabinum*), вовчуг європейський (*Lycopus europaeus*), плакун верболистий (*Lythrum salicaria*), сусак зонтичний (*Butomus umbellatus*). Береги боліт зарослі лучними рослинами. На засолених ділянках боліт переважають бульбокомиш морський (*Bolboschoenus maritimus*), очерет звичайний (*Phragmites australis*), куга Табернемонтана (*Scirpus tabernaemontani*), солончакова айстра звичайна (*Tripolium vulgare*). На піщаних берегах після відступання води розвиваються угруповання однорічних гідрофільних рослин, таких, як ситник жаб'ячий (*Juncus bufonius*), ситник головчастий (*J. capitatus*), ситняг скупчений (*Cyperus glomeratus*), пікреус жовтуватий (*Pycneus flavescens*), які є характерними видами класу Isoeto-Nanojuncetea.

Болотна рослинність Чалбаської та Козачелазерської арен є досить подібною. Ключова відмінність полягає у наявності на першій осоково-сфагнових боліт за участю сфагнів (сфагн оманливий (*Sphagnum fallax*), с. розчепірений (*S. squarrosum*) та с. бахромчатий (*S. fimbriatum*)) та лікоподієлли заплавної (*Lycopodiella inundata*).

Водна рослинність на Козачелазерській ділянці розвинута слабо, оскільки звичайно водойми влітку пересихають. Частина з них розташовується у величезних вирвах (до 20 м в діаметрі), які утворились при випробуванні бомб на полігоні. Прибережно-водна

рослинність за видовим складом є досить подібною до болотної. З видів справжньої водної рослинності, утвореної угрупованнями гідатофітів, на арені виявлені ряска мала (*Lemna minor*), рдесник плаваючий (*Potamogeton natans*) та водяний жовтець (*Batrachium* sp.). На Буркутській ділянці водна рослинність, хоча і представлена слабо, але є значно багатшою порівняно з Козачелазерською. Це пов'язано з більшою кількістю озер на цій території, особливо в околицях с. Буркути, в так званих Буркутських плавнях. Із справжніх водних рослин тут відмічені ряска мала (*Lemna minor*) та горбата (*L. gibba*), кушир підводний (*Ceratophyllum submersum*), кушир донський (*Ceratophyllum tanaiticum*), плавушник болотний (*Hottonia palustris*), рдесник гостролистий (*Potamogeton acutifolius*), жабурник звичайний (*Hydrocharis morsus-ranae*), сальвінія плаваюча (*Salvinia natans*), пухирник звичайний (*Utricularia vulgaris*), вольфія безкоренева (*Wolffia arrhiza*). Зростають вони у неглибоких озерах, які часом пересихають.

Озера на Чалбаській арені зустрічаються на території Буркутських плавнів та Чалбаських лук, а на Козачелазерській – в межах центрального зниження, а також у великих воронках в центральній частині полігону.

Синантропна рослинність на аренах пов'язана зі штучними деревними насадженнями, дорогами, інтенсивними пасовищами та садибами (хутір Буркути) з присадибними ділянками. Рослинний покрив порушених місць утворюють як апофіти: жито дике (*Secale sylvestre*), хондрила ситниковидна (*Chondrilla juncea*), верблюдка блискуча (*Corispermum nitidum*), гірчак розлогий (*Polygonum patulum*), грабельки звичайні (*Erodium cicutarium*), так і адвентивні рослини: булавоносець сіруватий (*Corynephorus canescens*), злинка канадська (*Coryza canadensis*), чіплянка китицева (*Tragus racemosus*), пальчатка звичайна (*Digitaria sanguinalis*), гусятник малий (*Eragrostis minor*), якірці сланкі (*Tribulus terrestris*), волошка розчепірена (*Centaurea diffusa*), в тому числі і карантинні ценхрус довгоколючковий (*Cenchrus longispinus*) та амброзія полинолиста (*Ambrosia artemisiifolia*).

В обґрунтуванні створення парку передбачалося входження до складу господарської зони НПП "Олешківські піски" значних площ штучних лісових насаджень, серед яких домінують ліси з сосни звичайної (*Pinus sylvestris*) та сосни кримської (*Pinus pallasiana*). Однак, оскільки землі лісового фонду не увійшли до складу НПП, то штучні насадження в межах парку практично не представлені.

На території НПП представлені рідкісні рослинні угруповання, включені до Зеленої книги України (2009):

угруповання формації берези дніпровської (*Betuleta borysthenicae*) – звичайно, по всій території;

- угруповання формації ковили дніпровської (*Stipeta borysthenicae*) – розсіяно, по всій території;
- угруповання формації ковили волосистої (*Stipeta capillatae*) – рідко, урочища Покоси та Буркути;
- угруповання формації кушира донського (*Ceratophylleta tanaitici*) – рідко, урочище Раків Куточок та Буркутські плавні;
- угруповання формації сальвінії плаваючої (*Silvinietta natantis*) – рідко, Буркутські плавні.

Флора парку є досить репрезентативною відносно Нижньодніпровського піщаного масиву. Тут зосереджено понад 500 видів судинних рослин. Значну участь у складі флори беруть раритетні види. До Червоної книги України занесено 16 видів рослин, виявлених на території парку, до Червоного списку МСОП – 4, до Європейського Червоного списку – 7, до Додатку I Бернської конвенції – 2 (разом до чотирьох переліків – 24 види):

- береза дніпровська (*Betula borysthenica* Klokov) (ЧКУ) – депресії серед піщаного степу, майже по всій території, часто;
- бурачок савранський (*Alyssum savranicum* Andr.) (ЄЧС, ЧКУ) – псамофітний степ, розсіяно по всій території, досить рідко;
- волошка короткоголова (*Centaurea breviceps* Iljin) (ЧКУ) – псамофітний степ та заростаючі піски, по всій території, досить часто;
- гоніолімон злаколистий (*Goniolimon graminifolium* (Aiton) Boiss.) (МСОП, ЄЧС, ЧКУ) – псамофітний степ, урочище Буркути, рідко;
- еремогоне жорстка (*Eremogone rigida* (M.Bieb.) Fenzl) (МСОП) – супіщані ділянки в урочищі Буркути, рідко;
- житняк пухнатоквітковий (*Agropyron dasyanthum* Ledeb.) (МСОП) – заростаюча піски, по всій території, часто;
- жовтозілля дніпровське (*Senecio borysthenicus* (DC.) Andr.) (ЄЧС) – піщаний степ, заростаючі піски, лучно-степові ділянки, по всій території, часто;
- зозулинець блощичний (*Orchis coriophora* L.) (ЧКУ) – луки, урочища Буркутські плавні та Покоси, рідко;
- зозулинець болотний (*Orchis palustris* Jacq.) (ЧКУ) – вологі луки, урочище Буркутські плавні, вказується для Козачелагерської арени, рідко;
- зозулинець запашний (*Orchis fragrans* Pollini) (ЧКУ) – вказується для Буркутських плавнів, луки, рідко;
- зозулинець розмальований (*Orchis picta* Loisel.) (ЧКУ) – луки, урочища Буркутські плавні та Чалбаські луки, досить рідко;

- зозулинець салеповий (*Orchis morio* L.) (ЧКУ) – вказується для Буркутських плавнів, луки, рідко;
- ковила волосиста (*Stipa capillata* L.) (ЧКУ) – супіщані ділянки в урочищах Буркути та Покоси, рідко;
- ковила дніпровська (*Stipa borysthenica* Klokov ex Prokud.) (ЧКУ) – псамофітний степ, розсіяно по всій території, нерідко;
- козельці дніпровські (*Tragopogon borystenicus* Artemcz.) (ЄЧС) – піщаний степ, заростаючі піски, лучно-степові ділянки, по всій території, часто;
- кушир донський (*Ceratophyllum tanaiticum* Sapiejeg.) (ЄЧС) – мілководні озера в урочищах Буркутські плавні та Раків куточок, рідко;
- лікоподієла заплавна (*Lycopodiella inundata* (L.) Holub) (ЧКУ) – заболочені ділянки по депресіях в урочищі Буркути, рідко, найпівденніше місцезнаходження в Україні;
- маточник болотний (*Ostericum palustre* (Besser) Besser) (БЕРН) – вологі луки в урочищі Буркутські плавні, рідко;
- пальчатокорінник м'ясочервоний (*Dactylorhiza incarnata* (L.) Soó) (ЧКУ) – вологі луки в урочищі Буркутські плавні, рідко;
- пальчатокорінник травневий (*Dactylorhiza majalis* (Rchb.) P.F.Hunt et Summerhayes) (ЧКУ) – вказується для вологих лук в урочищі Буркутські плавні, рідко;
- роговик Шмальгаузена (*Cerastium schmalhauseni* Pacz.) (ЄЧС) – заростаючі піски, піщаний степ, по всій території, досить часто;
- сальвінія плаваюча (*Salvinia natans* (L.) All.) (БЕРН, ЧКУ) – озера Буркутських плавнів, рідко;
- сон лучний (*Pulsatilla pratensis* (L.) Mill.) (ЧКУ) – псамофітний степ, лучно-степові ділянки, урочище Буркути, рідко;
- чебрець дніпровський (*Thymus borysthenicus* Klokov et Shost.) (МСОП, ЄЧС) – псамофітний степ, по всій території, досить часто.

Крім того, низка видів охороняється на регіональному рівні – включені до Червоного списку Херсонської області: вужачка звичайна (*Ophyoglossum vulgatum* L.), дуб звичайний (*Quercus robur* L.), конвалія звичайна (*Convallaria majalis* L.), проліска дволиста (*Scilla bifolia* L.), пухирник звичайний (*Utricularia vulgaris* L.), роговик український (*Cerastium ucrainicum* Pacz. ex Klokov) та ряст Пачоського (*Corydalis paczoskii* N.Busch).

Із лишайників в межах НПП “Олешківські піски” зустрічаються включені до Червоної книги України цетрарія степова (*Cetraria step-*

pae (Savicz) Karnef.) та ксантопармелія грубозморшувата (*Xanthoparmelia rysssolea* (Ach.) O. Blanco et al.), а також регіонально рідкісний вид – уснея коротковолосиста (*Usnea hirta* (L.) Weber ex T.N. Wigg). Серед грибів відмічені раритетні свинуха Зерової (*Paxillus zerovae* Wasser) та пізоліт безкореневий (*Pisolithus arrhizus* (Scop.: Pers.) S. Rauschert). Також для території парку вказуються регіонально рідкісні види мохоподібних: сфагни оманливий (*Sphagnum fallax* (Klinggr.) Klinggr.), розчепірений (*S. squarrosum* Crome) та бахромчатий (*S. fimbriatum* Wils.), які мають тут найпівденніший в Україні локалітет. Найближчі місцезнаходження сфагнових мохів розташовані на 250-300 км північніше (Бойко, 1974).

Характерною особливістю флори майбутнього НПП є значна участь видів, що характерні для більш північних територій. Г.Н. Висоцький, який досліджував цю територію в 20-х роках ХХ ст. (1930), писав, що поява пісків у степовій зоні подібна до переходу в більш вологий клімат (Бельгард, 1971). Це пов'язано з тим, що піски мають більш сприятливі гідрологічні властивості порівняно з домінуючими в зоні каштановими та чорноземними ґрунтами. Особливо це виявляється в зниженнях з глинистим прошарком, що виконує функцію дна такого своєрідного водонакопичуючого “колодязя”.

Ще однією важливою особливістю флори є значний відсоток ендемічних видів у складі флори. Відмічено, що на нижньодніпровських пісках відбувається масштабний видоутворювальний процес (Клоков, 1981). За даними О.Ю. Уманець (1997) у флорі Нижньодніпровських пісків налічується 108 ендемічних (в широкому розумінні, включаючи субендеміки) видів, що складає 13,2 % видового складу флори). У складі флори НПП зареєстровані такі ендеміки Нижньодніпровських пісків: волошка короткоголова (*Centaurea breviceps* Iljin.), юринія пухка (*Jurinea laxa* Fish.), чебрець дніпровський (*Thymus borysthenticus* Klokov), а також бузько-дніпровські ендеміки: бурачок савранський (*Alyssum savranicum* Andr.), глід замшовий (*Crataegus alutacea* Klokov), житняк пухнастоквітковий (*Agropyron dasyanthum* Ledeb.), гоніолімон злаколистий (*Gonolimon graminifolium* (Ait) Boiss.).

Функціональне зонування території парку розроблялось для масиву в 46 тис. гектарів, який практично повністю включав Козачелазерську та Чалбаську арени (Ходосовцев, 2009 а). Однак, оскільки парк створений лише на території 8 тис. га і складається з кількох фрагментованих ділянок, необхідна розробка зонування саме для цієї території. Об'єктів природно-заповідного фонду інших категорій у складі парку немає.

Розширення території НПП в майбутньому можливе за рахунок включення до його складу земель колишнього авіаційного полігону

“Херсон” Міністерства оборони України (Козачелазерська арена) після вивільнення їх від вибухонебезпечних предметів, що передбачено згаданим Указом Президента України, а це ще близько 14 тис. га. Також необхідно розширити територію парку на Чалбаській арені, адже саме ця арена є древнішою і ціннішою в соціологічному відношенні. Зокрема, тут представлені 30 созофітів та 5 раритетних угруповань, тоді як на Козачелазерській арені лише – 14 та 4, відповідно. В майбутньому ж необхідно включити до складу НПП всю територію Козачелазерської та Виноградівської арен, як це передбачалось розробленим науковим обґрунтуванням необхідності створення НПП (Наукове обґрунтування..., 2008), адже ефективна охорона природних комплексів можлива у разі, якщо вся арена, яка є цілісною системою, підлягає охороні, з диференціюванням режимів ділянок шляхом функціонального зонування.

Список літератури

1. Афанасьев Д.Я., Билык Г.И., Кистяковский А.Б., Котов М.И. Растительный и животный мир юга Украинской ССР и Северного Крыма. – К.: Из-во АН УССР, 1952. – 86 с.
2. Бельгард В. Степное лесоведение. – М.: Лес. пром., 1971. – 336 с.
3. Бойко М.Ф. Найпівденніше на Україні болото із сфагновими мохами // Укр. ботан. журн. – 1974. – 31, № 2. – С. 236-237.
4. Бойко М.Ф. Нові знахідки рідкісних і зникаючих видів рослин у Херсонській та Миколаївській областях // Укр. ботан. журн. – 1988. – 45, № 5. – С. 84-87.
5. Бойко М.Ф., Мойсієнко І.І. Попередній список созофітів запроєктованого національного природного парку “Олешківські піски” // II Відкритий з'їзд фітобіологів Херсонщини (Херсон, 15 травня 2008 р.). Збірник тез доповідей (Відп. ред. М.Ф. Бойко). – Херсон: Айлант, 2008. – С. 13-14.
6. Бойко М.Ф., Мальчикова Д.С., Мойсієнко І.І., Пилипенко І.О., Ходосовцев О.Є., Чорний С.Г. Проектування національного природного парку “Олешківські піски” // Наукові записки Херсонського відділу Українського географічного товариства. – Херсон: ПП Вишемирський В.С., 2008. – Вип.4. – С. 18-22.
7. Бойко М.Ф., Мальчикова Д.С., Мойсієнко І.І., Пилипенко І.О., Ходосовцев О.Є. Проектування національного природного парку “Олешківські піски”: сучасні підходи та критерії до його функціонального зонування // Регіональні проблеми України: географічний аналіз та пошук шляхів вирішення. Зб. наук. праць. – Херсон: ПП Вишемирський, 2009. – С. 60-67.

8. Висоцький Г., Лавренко Є., Махов Г., Рудницький С. Проектований державний пісковий заповідник Дніпровського Низу Херсонської округи // Охорона пам'яток природи в Україні. – Херсон., 1928. – 3б. 2. – С. 1-9.
9. Географічна енциклопедія України: В 3-х томах / Редкол.: О.М. Маринич та ін. – К.: Укр. Енциклопедія ім. М. П. Бажана, 1989-1993. – Т. 1-3.
10. Іллічевський С.О. Матеріали до флори приморської частини України // Укр. ботан. журн. – 1937. – № 15 (23). – С. 253-255.
11. Карнатовська М.Ю. Флора та рослинність Нижньодніпровських арен. – Автореф. дис. канд. біол. наук. – Київ, 2007. – 19 с.
12. Клоков М.В. Псаммофильные флористические комплексы на территории УССР (опыт анализа псаммофитона) // Новости систематики высш. и низш. растений. – Киев: Наук. думка, 1981. – С. 90-150.
13. Косець М.І. Рослинність Козачо-Лагерської арени Нижньодніпров'я // Журн. Ін-ту ботаніки АН УРСР. – 1936. – № 9. – С. 127-191.
14. Котенко Т.І., Подгайний М.Н., Роман Е.Г. О необходимости создания заповедного объекта на территории Козачелагерской арены Нижнеднепровских песков // Оптимізація природно-заповідного фонду України. Вип. 1. – Київ: Інститут зоології НАНУ, 1994. – С. 90-92.
15. Котенко Т.І., Уманец О.Ю., Селюнина З.В. Природный комплекс Казачьелагерской арены Нижнеднепровских песков и проблемы его сохранения. Сообщение 1. Общая характеристика Казачьелагерской арены // Заповідна справа в Україні. – 1999. – Том. 5, Вип. 1. – С. 61-72.
16. Лавренко Є., Прянишников О. Рослинність Нижньодніпровських (Олешківських) пісків та південного району, що з ними межує (по дослідженню 1925 р.) // Мат-ли по дослідженню ґрунтів Ураїни. – Харків, 1926. – Т. 1, вип. 3. – С. 126-221.
17. Лавренко Е.М. Пастбишная дигрессия на Нижнеднепровских песках в связи с задачами работ Алешковской опытной мелиоративной станции // С.-х. опытное дело. – № 3. – 1927. – С. 3-12.
18. Лавренко Е.М., Порецкий А.С. Рослинність Чалбаського і Іванівського масивів та Кінбурнської коси Наддніпровських пісків // Мат-ли охорони природи на Україні. – Харків, 1928. – Вип. 1. – С. 127-177.
19. Лавренко Е.М., Порецкий А.С. Новости для флоры Нижнеднепровских песков // Известия Главного Ботанического сада, 1928. – С. 25-29.
20. Наукове обґрунтування національного природного парку “Олешківські піски” // Звіт з науково-дослідної роботи. – Херсон: Херсонський державний університет, 2008. – 171 с.
21. Пачоский И.К. Описание растительности Херсонской губернии. Вип. 3. Плавни, пески, солончаки, сорные растения // Мат-лы по исследованию почв и грунтов Херсонской губернии. – Херсон, 1927. – 187 с.
22. Селюнина З.В., Уманец О.Ю. О необходимости сохранения природных комплексов урочища Буркуты // Мат-лы науч. конф. “Изучение

и сохранение природных экосистем заповедников лесостепной зоны”, посвященной 70-летию Центрально-Черноземного заповедника. – 2005 – С. 28-30.

23. Тимошенко П.А. Флороценотические комплексы Нижньодніпровських арен в условиях антропогенного влияния. – Автореф. дис. канд. біол. наук. – Київ, 2000. – 19 с.
24. Уманец О.Ю. Еколого-ценотична характеристика флоры піщаних масивів Лівобережжя Нижнього Дніпра та її генезис. – Автореф. дис. канд. біол. наук. – Київ, 1997. – 19 с.
25. Уманец О.Ю. Природный комплекс Казачьелагерской арены Нижнеднепровских песков и проблемы его сохранения. Сообщение 1. Изменение флоры и растительности Казачьелагерской арены за 65 лет // Заповідна справа в Україні. – 1999 а. – Том. 5, Вип. 2. – С. 9-15.
26. Уманец О.Ю. История изучения природной растительности Низовий Левобережного Днєпра // Український фітоценологічний збірник. Сер. А. Фітосоціологія. – 1999 б. – № 1-2 (12-13). – С. 210-218.
27. Ходосовцев О.Є. Лишайники причорноморських степів України. – К.: Фітосоціоцентр, 1999. – 236 с.
28. Ходосовцев О.Є., Бойко М.Ф., Мойсієнко І.І., Пилипенко І.О., Мальчикова Д.С., Селюнина З.В., Мельник Р.П. Концепція створення національного природного парку “Олешківські піски” // II Відкритий з'їзд фітобіологів Херсонщини (Херсон, 15 травня 2008 р.). Збірник тез доповідей (Відп. ред. М.Ф.Бойко). – Херсон: Айлант, 2008. – С. 43-44.
29. Ходосовцев О.Є., Бойко М.Ф., Пилипенко І.О., Мойсієнко І.І., Мальчикова Д.С. Функціональне зонування запроєктованого національного природного парку “Олешківські піски” (Херсонщина, Україна) // V Ботанічні читання пам'яті Й.К. Пачоського. Збірка тез доповідей міжнародної наукової конференції, Херсон 28.09.–01.10.2009 р. / відповідальний редактор М.Ф.Бойко. – Херсон: Айлант, 2009 а. – С. 119-120.
30. Ходосовцев О.Є., Пилипенко І.О., Мальчикова Д.С., Мойсієнко І.І., Бойко М.Ф. Запроєктований національний природний парк “Олешківські піски”. I. Природні умови // Екологічний бюллетень. – 2009 б, № 1. – С. 72-89.
31. Шаповал В.В. Заповідник “Буркути”: історія забуття // Біологія: від молекули до біосфери. II міжнар. конф. молодих учених, м. Харків, 19–21 листопада 2007 р. – Харків: Планета-Принт, 2007. – С. 415–416.
32. Khodosovtsev A.Ye., Moysiienko I.I., Kuns B. A plant cover survey of the national park “Oleshkivski Pisky” // 8th European Dry Grassland Meeting. Dry Grassland of Europe: biodiversity, classification, conservation and management. Abstracts & Excursion Guides. – Uman: Publisher-polygraphik center “Vizavi”, 2011. – P. 84-87.

НПП Пирятинський

НПП “Пирятинський” знаходиться в північно-західній частині Полтавської області у Пирятинському районі. НПП оголошено Указом Президента України № 1046/2009 від 11 грудня 2009 р. Згідно цього Указу площа НПП становить 12028,42 га, в тому числі 5555,14 га земель запасу, які надані парку в постійне користування. НПП підпорядковано Мінприроди.

За категоріями земель на території НПП “Пирятинський” переважають болота (4827,92 га; 40,1%) та сіножаті і пасовища (4391,97 га; 36,5%), значно менші площі зайняті лісовою рослинністю (2304,65 га; 19,2%), незначні – під водоймами (398,78 га; 3,3%), парками і природоохоронними зонами (105,1 га; 0,9%).

НПП “Пирятинський” знаходиться в північній частині лісостепової зони в долині р. Удай. За фізико-географічним районуванням (Екологічна енциклопедія, 2006) територія належить до Лісостепової зони, Лівобережно-Дніпровського лісостепового краю, Північнодніпровської терасової низовинної області і Північнополтавської височинної області.

За геоботанічним районуванням України (Національний атлас України, 2008) територія знаходиться у межах Євразійської степової області, Лісостепової підобласті, Східноєвропейської лісостепової провінції, Лівобережно-Дніпровського округу липово-дубових, грабово-дубових, соснових (на терасах) лісів, лук, галофітної та болотної рослинності і Північного Лівобережного округу дубових лісів і остепнених лук.

Територія парку має кластерний характер і складається із окремих урочищ, що репрезентують території природно-заповідного фонду Пирятинського району та ділянки заплави річок Удай, Перевод, Руда. За характером поверхня поділяється на два типи: правобережжя, що тягнеться по обидва боки траси Київ – Харків, і лівобережжя або заудайщина. На правобережжі поверхня рівнинна має незначні висоти, слабо розчленована. Тут немає великих ярів та балок, характерних для лівобережжя, яке більш розчленоване ярами, балками та річковими долинами.

Історія досліджень рослинного світу долини р. Удай ведеться із середини XVIII ст. Перші відомості стосуються вивчення території Київського учбового округу, до якого належав і Пирятинський повіт. Через м. Пирятин у 1774 р. проходив маршрут комплексної краєзнавчої експедиції І.А. Гюльденштедта, за результатами якої для території наводиться більше 450 видів судинних рослин із вказанням конкретних місцезнаходжень. У флористичному відношенні

місцевість вивчали А.Ф. Барсуков, П.С. Рогович, В.В. Монтезор, І.Ф. Шмальгаузен, О.М. Августинович, О.М. Краснов, на початку XX ст. – С.О. Іллічевський, В.Ф. Ніколаєв. Рослинний покрив регіону досліджували Д.К. Зеров (болота р. Удай), О.П. Мринський (ліси). Особливості соснових лісів вивчав В.К. М'якушко, широколистяних – Ю.Р.Шеляг-Сосонко.

У 60-90-х роках XX ст. природа Полтавщини досліджується в контексті створення природно-заповідних об'єктів. Флоросозологічні дослідження здійснюють Д.С. Івашин, Р.В. Ганжа, О.А. Стасілюнас, Т.П. Голова, М.Д. Литвинова. У цей період створюються ландшафтний заказник загальнодержавного значення “Дейманівський” та ряд гідрологічних заказників місцевого значення: “Гурбинський”, “Сасинівський”, “Березоворудський”. В 1993-1997 рр. комплексні созологічні дослідження території проводилися науковою групою викладачів та студентів Полтавського державного педагогічного університету імені В.Г. Короленка (О.М. Байрак, Н.О. Стецюк, М.В. Слюсар, І.А. Коротченко) під керівництвом Т.Л. Андрієнко. О.М. Байрак і Н.О. Стецюк наводять для цієї території 46 раритетних видів (Байрак, Стецюк, 2005). Із 1996 р. рослинність басейну р. Удай досліджує Л.О. Лобань. Нею укладено продромус рослинності на основі домінантної системи класифікації та створена карта рослинності, наводяться локалітети деяких рідкісних видів флори. Значний внесок у вивчення природи та розширення природно-заповідної мережі Пирятинського району зробили співробітники Київського національного університету імені Тараса Шевченка (О.О. Сенчило, А.В. Подобайло та ін.). За результатами багаторічних комплексних експедиційних досліджень ними встановлені високі показники наукової цінності території і обґрунтована доцільність створення НПП “Пирятинський” (Шевчик, Подобайло, Сенчило, Миленко, 2009). Комплексні флористичні дослідження його території проводяться О.А. Коваленком (Коваленко, 2010). Інформація про природні та рекреаційні ресурси парку, біорізноманітність, екологічні проблеми наведена у збірниках екологічних науково-практичних конференцій, які щорічно проводяться Пирятинською районною радою (Пройшла пора ..., 2009; Роль національного природного ..., 2010).

Територія НПП “Пирятинський” репрезентує всі елементи долини р. Удай: ландшафти корінного берега, борової тераси та заплави.

У рослинному покриві добре представлені різні типи слабо трансформованих фітоценозів природного та штучного (лісові культури, парки) походження.

Великі площі на території парку зайняті ценозами водної рослинності. Найнижчі ділянки рельєфу зайняті угрупованнями водних і прибережно-водних рослин (класів Lemnetaea, Potametea, Phragmito-

Magnocaricetea). Вони поширені в межах сучасних заплав. Найпоширенішими є угруповання з домінуванням очерету звичайного (*Phragmites australis*), як сильно обводнені, так і болотного типу. Часто зустрічаються, хоча і ділянками меншої площі, ценози з домінуванням рогозу широколистого (*Typha latifolia*), лепешняку великого (*Glyceria maxima*), куги озерної (*Schoenoplectus lacustris*). Нечасто, у вигляді окремих фрагментів на заплаві відмічаються ділянки з домінуванням археофіта східноєвропейської флори – лепехи (*Acorus calamus*), виду, що має етноботанічне та ресурсне значення. У воді значні площі зайняті угрупованнями з домінуванням рдесників гребінчатого (*Potamogeton pectinatus*), кучерявого (*P. crispus*), злаколистого (*P. gramineus*), блискучого (*P. lucens*), плаваючого (*P. natans*), пронизанолистого (*P. perfoliatus*), водопериці колосистої (*Myriophyllum spicatum*), жабурника звичайного (*Hydrocharis morsus-ranae*). У гідрофільних ценозах трапляються рідкісні види рослин, які занесені до Червоної книги України – сальвінія плаваюча (*Salvinia natans*), до регіонального списку – пухирник звичайний (*Utricularia vulgaris*), латаття біле (*Nymphaea alba*), латаття сніжно-біле (*Nymphaea candida*), водяний різак алоєвидний (*Stratiotes aloides*).

На території парку є болотні угруповання евтрофного і мезотрофного типу. На евтрофних болотах домінують очерет звичайний (*Phragmites australis*), осока зближена (*Carex appropinquata*), осока гостровидна (*C. acutiformis*). В місцях безстічних знижень болота досягають мезотрофної стадії розвитку. Зазвичай тут формуються рідкісні для регіону ценози, в яких співдомінують очерет (*Phragmites australis*) та осока шерстистоплода (*Carex lasiocarpa*), а в моховому ярусі переважають рідкісні для Полтавщини сфагнові мохи (*Sphagnum palustre* та ін.). В таких біотопах відмічено ряд регіонально рідкісних бореальних видів рослин: вовче тіло болотне (*Potentilla palustris*), пухівка струнка (*Eriophorum gracile*) та багатоколоскова (*E. polystachion*), бобівник трилистий (*Menyanthes trifoliata*), верба розмаринлиста (*Salix rosmarinifolia*), образки болотні (*Calla palustris*) (єдине місцезнаходження в Полтавській області), кизляк китицевитий (*Naumburgia thyrsiflora*) та пухирник малий (*Utricularia minor*), занесений до Червоної книги України.

Значні площі в межах цього типу місцевостей зайняті післялісовими сінокісними свіжими, вологими та заболоченими луками, на яких, в результаті тривалої сінокісної експлуатації, сформувався багатий лучними видами флористичний комплекс, що добре репрезентує лучний тип рослинності регіону. Головними домінантами на заболочених луках є осоки гостра (*Carex acuta*), гостровидна (*C. acutiformis*), дворядна (*C. disticha*), тонконіг болотний (*Poa palustris*),

мітлиця пагононосна (*Agrostis stolonifera*). Основне флористичне ядро формують трав'янисті рослини гігрофільно-евтрофного екотипу: вовконіг високий (*Lycopus exaltatus*), вербозілля звичайне (*Lysimachia vulgaris*), осот сивий (*Cirsium incanum*), живокіст лікарський (*Symphytum officinalis*). Головними домінантами свіжих лук виступають тонконіг лучний (*Poa pratensis*), костриця лучна (*Festuca pratensis*), грястиця збірна (*Dactylis glomerata*), пирій повзучий (*Elytrigia repens*), стоколос безостий (*Bromopsis inermis*), райграс високий (*Arrhenatherum elatior*). На вологих луках із низьким ступенем засолення представлені типові для Лівобережного Лісостепу лучні ценози з домінуванням костриці східної (*Festuca regeliana*). На більш засолених ділянках домінують тризубець морський (*Triglochin maritimum*), подорожник солончаковий (*Plantago salsa*), молочка приморська (*Glaux maritima*), ситник Жерарда (*Juncus gerardii*).

На боровій терасі Удаю на свіжих підзолистих ґрунтах поширені соснові (*Pinus sylvestris*) культури та дубово-соснові ліси (з переважанням сосни звичайної і дуба звичайного – *Quercus robur*) з досить багатими флористичними комплексами. У їх трав'яному ярусі домінують веснівка дволиста (*Majanthemum bifolium*), куничник наземний (*Calamagrostis epigeios*), куничник очеретяний (*Calamagrostis arundinacea*), конвалія звичайна (*Convallaria majalis*), купина пахуча (*Polygonatum odoratum*), зустрічаються й малопоширені види – сон розкритий (*Pulsatilla patens*), гвоздика несправжньорозчепірена (*Dianthus pseudosquarrosus*), волошка сумська (*Centaurea sumensis*), лілія лісова (*Lilium martagon*), шолудивник Кауфмана (*Pedicularis kaufmannii*), ломиніс прямостоячий (*Clematis recta*), перстач білий (*Potentilla alba*).

У зниженнях борової тераси з близьким заляганням ґрунтових вод (верховодки) досить часто зустрічаються популяції рідкісних лісових бореальних видів: плаун булавовидний (*Lycopodium clavatum*), хвощ зимуючий (*Equisetum hyemale*), щитник гребенястий (*Dryopteris cristata*), багатоніжка звичайна (*Polypodium vulgare*), орляк звичайний (*Pteridium aquilinum*), грушанка круглолиста (*Pyrola rotundifolia*), грушанка мала (*P. minor*), зимолюбка зонтична (*Chimaphila umbellata*), ортілія однобока (*Orthilia secunda*), під'ялиник звичайний (*Hypopitys monotropa*), перстач прямостоячий (*Potentilla erecta*).

На найвищому рівні профілю (корінний лівий берег), де ґрунто-твірною породою є лесовидні суглинки, представлені два типи природних фітоценозів: лучні степи та широколистяні ліси. Лучні степи представлені кількома фрагментами, приуроченими до схилів південної експозиції та плакору. Основними домінантами на цих ділянках є пирій середній (*Elytrigia intermedia*), куничник наземний (*Calamagrostis epigeios*), ковила волосиста (*Stipa capillata*) та ковила

периста (*S. pennata*). Із малопоширених видів тут трапляються сон лучний (*Pulsatilla pratensis*), горицвіт весняний (*Adonis vernalis*), гадюча цибулька занедбана (*Muscari neglecta*), волошка сумська (*Centaurea sumensis*), анемона лісова (*Anemone sylvestre*). На кількох ділянках широколистяних лісів, що розміщені тут ізольовано від великих лісових масивів, добре збереглися типові широколистянолісові флористичні комплекси. У деревостані домінують дуб звичайний (*Quercus robur*), липа серцелиста (*Tilia cordata*), граб звичайний (*Carpinus betulus*), в'яз гладкий (*Ulmus laevis*), ясен високий (*Fraxinus excelsior*). У трав'яному ярусі переважають осока волосиста (*Carex pilosa*), зірочник ланцетолистий (*Stellaria holostea*), яглиця звичайна (*Aegopodium podagraria*), зеленчук жовтий (*Lamium galeobdolon*), копитняк європейський (*Asarum europaeum*). Зустрічаються й рідкісні види, а саме коручка чемерниковидна (*Epipactis helleborine*) та рябчик руський (*Fritillaria ruthenica*). Навесні трав'яний покрив таких лісових ценозів репрезентований синюзіями ранньовесняних ефемероїдів, в яких переважають проліска сибірська (*Scilla siberica*), проліска дволиста (*S. bifolia*), ряст ущільнений (*Corydalis solida*), ряст порожнистий (*C. cava*), анемона жовтецева (*Anemone ranunculoides*) та ін.

До Зеленої книги України (2009) занесені такі виявлені в парку рослини угруповання:

- формація латаття білого (*Nymphaeeta albae*);
- формація латаття сніжно-білого (*Nymphaeta candidae*);
- формація глечиків жовтих (*Nuphareta luteae*);
- формація сальвінії плаваючої (*Salvinia natans*);
- формація ковила волосистої (*Stipa capillatae*).

Флора цієї території, включаючи культивовані види, за попередніми даними нараховує 714 видів судинних рослин (Коваленко, 2010).

О.А. Коваленком (Коваленко, 2010) для території НПП наведено 19 видів судинних рослин з Червоної книги України:

- змієголовник Рюйша (*Dracoccephalum ruyschiana*),
- зозулинець болотний (*Orchis palustris* Jacq.),
- ковила волосиста (*Stipa capillata* L.),
- ковила пірчаста (*Stipa pennata* L.),
- коручка болотна (*Epipactis palustris* (L.) Crantz),
- коручка чемерниковидна (*Epipactis helleborine* (L.) Crantz),
- лілія лісова (*Lilium martagon* L.),
- любка дволиста (*Platanthera bifolia* (L.) Rich.),
- любка зеленоквіткова (*Platanthera chlorantha* (Cust.) Rchb.),
- пальчатокорінник м'ясо-червоний (*Dactylorhiza incarnata* (L.) Soó),

- пальчатокорінник Фукса (*Dactylorhiza fuchsii* (Druce) Soó),
- півники сибірські (*Iris sibirica* L.);
- підсніжник білосніжний (*Galanthus nivalis* L.),
- пухирник малий (*Utricularia minor* L.),
- рябчик руський (*Fritillaria ruthenica* Wikstr.),
- сальвінія плаваюча (*Salvinia natans* (L.) All.),
- сон розкритий (*Pulsatilla patens* (L.) Miller),
- сон лучний (*Pulsatilla pratensis* (L.) Miller),
- тюльпан дібровний (*Tulipa quercetorum* Klokov et Zoz.).

Із Додатку І Бернської конвенції на території Пирятинського НПП трапляються такі види: змієголовник Рюйша (*Dracoccephalum ruyschiana*), сон розкритий (*Pulsatilla patens*), сальвінія плаваюча (*Salvinia natans*). Із Європейського Червоного списку – козельці українські (*Tragopogon ucrainicus* Artemcz).

Список літератури

1. Андрієнко Т.Л., Байрак О.М., Залудяк М.І., Клестов М.Л., Литвиненко В.Г., Самородов В.М., Стецюк Н.О. Заповідна краса Полтавщини. – Полтава: ІВА "Астра", 1996. – 184 с.
2. Байрак О.М. Конспект флори Лівобережного Придніпров'я. Судинні рослини. – Полтава: Верстка, 1997. – 162 с.
3. Байрак О.М. Етапи оптимізації та структура сучасної природно-заповідної мережі Лівобережного Придніпров'я // Заповідна справа в Україні. – 1998. – 4, № 1. – С. 12-15.
4. Байрак О.М. Флористична класифікація рослинного покриву Лівобережного Придніпров'я // Укр. ботан. журн. – 1998. – 55, № 2. – С. 139-145.
5. Байрак О.М. Екологічна характеристика ценофлор Лівобережного Придніпров'я // Укр. ботан. журн. – 56, № 4. – С. 393-402.
6. Байрак О.М. Збереження фіторізноманітності в природно-заповідній мережі Лівобережного Придніпров'я // Екологія та ноосферологія. – 1999. – 7, № 3. – С. 77-83.
7. Байрак О.М. Оцінка ботанічної цінності природно-заповідних територій Лівобережного Придніпров'я // Заповідна справа в Україні. – 1999. – 5, № 1. – С. 13-20.
8. Байрак О.М. Перспективна заповідна та екологічна мережі Лівобережного Придніпров'я як шляхи збереження його фіторізноманіття // Вісник Полтавського державного педагогічного університету. – Серія "Екологія. Біологічні науки". – 2000. – № 4. – С. 96-105.
9. Байрак О.М. Флористичне районування Лівобережного Придніпров'я // Укр. бот. журн. – 2002. – 59, № 4. – С. 391-399.

10. Байрак О.М., Андрієнко Т.Л. Фітоценотична характеристика ботанічних заказників Полтавщини (Україна) // Укр. ботан. журн. – 1993. – 50, № 4. – С. 82-87.

11. Байрак О.М., Проскурня М.І., Стецюк Н.О., Слюсар М.В., Томін Є.Ф., Гостудим О.М. Еталони природи Полтавщини. Розповіді про заповідні території. – Полтава: Верстка, 2003. – 212 с.

12. Байрак О.М., Самородов В.М., Стецюк Н.О. та ін. Збережи, де стоїш, де живеш. По сторінках Червоної книги Полтавщини. Рослинний світ / під заг. Ред. О.М. Байрак. – Полтава: Верстка, 1998. – 204 с.

13. Байрак О.М., Стецюк Н.О. Атлас рідкісних і зникаючих рослин Полтавщини. – Полтава: Верстка, 2005. – 248 с.

14. Байрак О.М., Стецюк Н.О. Конспект флори Полтавської області. Вищі судинні рослини. – Полтава: Верстка, 2008. – 196 с.

15. Грищенко В.М., Подобайло А.В., Яблоновська Є.Д. та ін. До орнітофауни плавнів Удаю // Беркут. Український орнітологічний журнал. – 1993. – Т. 2. – С. 12-13.

16. Казанник В. Пташине населення лісових угідь Пирятинського району // Проїшов вже час ліси рубати, прийшла пора ліси садить...: Мат-ли еколог. наук.-практ. конф., 21 травня 2009 р. – Полтава: Полтавський літератор, 2009. – С. 78-84.

17. Коваленко О.А. Раритетний флорофонд національного природного парку “Пирятинський” (Полтавська область) // Флорологія та фітосозологія. – Т. 1. – К.: Фітон, 2011. – 58-69.

18. Лобань Л.О. Весняні синузії басейну річки Удай: поширення, охорона // Праці XII з'їзду Українського ботанічного товариства. – Одеса. – 2006. – С. 134.

19. Лобань Л.О. Рослинні угруповання басейну р. Удай, занесені до Зеленої книги України // Праці III Всеукраїнського науково-практичного семінару “Навколишнє середовище і здоров'я людини”. – Полтава: ПДПУ, 2009. – С. 84-87.

20. Лобань Л.О. Поширення видів судинних рослин, які занесені до Червоної книги України на території басейну р. Удай // За матеріалами Міжнародної наукової конференції “Рослинний світ у Червоній книзі України: впровадження глобальної стратегії збереження рослин” (11-15 жовтня 2010). – Київ. – 2010. – С. 132 - 135.

21. Лобань Л.О. Удайський екокоридор та його роль у збереженні рідкісних видів рослин / Роль національного природного парку “Пирятинський” в природно-заповідній та екологічній мережах Полтавщини: Всеукраїнська екологічна науково-практична конф. (22 травня 2011 р., м. Пирятин). – К.: Просвіта, 2011. – С. 14-18.

22. Мринський О.П. Географічний аналіз флори Лівобережного Лісостепу // Укр. ботан. журн. – 1969. – 26, № 2. – С. 30-36.

23. Мринський О.П. До характеристики лісової рослинності пониззя р. Удай // Укр. ботан. журн. – 1969. – 26, № 4. – С. 22-26.

24. Регіональна екомережа Полтавщини / за ред. О.М. Байрак. – Полтава: Верстка, 2010. – 214 с.

25. Шевчик В.Л., Подобайло А.В., Сенчило О.О., Миленко В.М. Наукова цінність та соціально-економічне значення проектного національного природного парку “Пирятинський” // Проїшов вже час ліси рубати, прийшла пора ліси садить...: Мат-ли еколог. наук.-практ. конф., 21 травня 2009 р. – Полтава: Полтавський літератор, 2009. – С. 62-75.

НПП Північне Поділля

Національний природний парк “Північне Поділля” створений згідно з указом Президента України № 156/2010 від 15.02.2010 року. Загальна площа парку становить 15587,92 га, у тому числі 5434,4 га земель, які надані йому в постійне користування, та 10153,52 га земель, що включені до його території без вилучення в землекористувачів. Парк підпорядкований Держлісагенству.

НПП “Північне Поділля” розташований на території Бродівського, Буського й Золочівського районів Львівської області. Територія парку має кластерну структуру. Вона складається з великої кількості окремих масивів і фрагментів, що розділені сільськогосподарськими угіддями, селітебними територіями та землями, які не ввійшли до складу парку за відсутності відповідних погоджень землекористувачів і землевласників.

Згідно з фізико-географічним районуванням України (Екологічна енциклопедія, 2006), територія парку знаходиться в межах Широколистолісової зони, Західноукраїнського краю, Розтоцько-Опільської горбогірної області та Західноподільської височинної області. За геоботанічним районуванням (Національний атлас України, 2007) парк знаходиться в межах Європейської широколистянолісової області, Центральноєвропейської провінції, Південнопольсько-Західноподільської підпровінції, Опільсько-Кременецького округу букових, грабово-дубових лісів, справжніх та остепнених лук і лучних степів.

Історія вивчення флори й рослинності північно-західного Поділля (Гологоро-Кременецького кряжу), у тому числі й Вороняків, де розташована основна частина масивів парку, налічує понад 200 років. За цей час опубліковані сотні різноманітних робіт, що висвітлюють різні аспекти флористичної та фітоценотичної різноманітності фітобіоти регіону. Детальний огляд різних аспектів цього тривалого процесу з його обґрунтованою періодизацією неодноразово робили різні дослідники (Бухало, 1964; Заверуха, 1985; Кагало, 1996, 2004). Натомість, слід зауважити, що регіон північного Поділля, зокрема Вороняків, відіграв важливу роль у становленні заповідної справи на території сучасної України. Найперший резерват природи, призначений для виконання наукових та естетичних функцій не лише в західних регіонах, але й загалом в межах сучасної України, було створено саме на північному Поділлі майже на два роки раніше всесвітньо відомої Асканії-Нова (Борейко, 1995). Це була “Пам’ятка Пеняцька” – фрагмент букового пралісу площею 20 га. Створений він був 1886 року графом В. Дідушицьким на його землях поблизу с. Пеняки (нині Бродівський р-н Львівської обл.). Зараз ця територія,

на жаль докорінно змінена в часі Другої світової війни, включена до складу новоствореного національного природного парку.

У рослинному покриві парку переважає лісова рослинність. Найбільші площі займають мезофітні неморально-лісові ценози з домінуванням бука звичайного (*Fagus sylvatica*), дуба звичайного (*Quercus robur*), граба звичайного (*Carpinus betulus*).

В трав’яному ярусі букових лісів найчастіше домінують осока волосиста (*Carex pilosa*), підмаренник запашний (*Galium odoratum*), копитняк європейський (*Asarum europaeum*), зеленчук (*Lamium galeobdolon*), яглиця звичайна (*Aegopodium podagraria*), серед весняних ефемероїдів – анемона дібровна (*Anemone nemorosa*) і зубниця залозиста (*Dentaria glandulosa*). Крім названих домінантів, з високою постійністю у букових лісах трапляються безщитник жіночий (*Athyrium filix-femina*), бруслини європейська (*Euonymus europaea*) і бородавчата (*E. verrucosa*), веснівка дволиста (*Majanthemum bifolium*), в’яз гірський (*Ulmus glabra*), зірочник ланцетолистий (*Stellaria holostea*), квасениця звичайна (*Oxalis acetosella*), клени гостролистий (*Acer platanoides*) і несправжньо-платановий (*A. pseudo-platanus*), купина багатолиста (*Polygonatum multiflorum*), ліщина (*Corylus avellana*), медунка темна (*Pulmonaria obscura*), ожина шорстка (*Rubus hirtus*), печіночниця звичайна (*Hepatica nobilis*), фіалка Рейхенбаха (*Viola reichenbachiana*), щитник чоловічий (*Dryopteris filix mas*), щитник шартрський (*D. carthusiana*) (Пало, 2009).

Велике соцологічне значення у регіоні мають кальцефільні букові ліси, диференційними видами яких є астрагал солодколистий (*Astragalus glycyphyllos*), бруслина бородавчата (*Euonymus verrucosa*), булатка великокріткова (*Cephalanthera damasonium*), гніздівка звичайна (*Neottia nidus-avis*), дзвоники персиколісті (*Campanula persicifolia*), кадило сарматське (*Melittis sarmatica*), лілія лісова (*Lilium martagon*), осока пальчаста (*Carex digitata*). Найбільшу цінність мають “чагарникові” кальцефільні ліси з підліском з клокички перистої (*Staphylea pinnata*), наявністю клопогону європейського (*Cimicifuga europaea*), жимолості пухнатої (*Lonicera xylosteum*).

У парку представлені також грабово-дубові ліси, переважно з домінуванням дуба звичайного (*Quercus robur*). Типовими домінантами їх трав’яного ярусу є осока волосиста (*Carex pilosa*), підмаренник запашний (*Galium odoratum*), зеленчук (*Lamium galeobdolon*), яглиця звичайна (*Aegopodium podagraria*).

Порівняно незначні площі займають ліси сосни звичайної (*Pinus sylvestris*) з домінуванням лишайників, вересу (*Calluna vulgaris*), чорниці (*Vaccinium myrtillus*). На дуже обмеженій площі на південно-західному схилі дюноподібного гребеня між селами Хмільова та

Сасів Золочівського р-ну наявний фрагмент соснового деревостану з пануванням у трав'яно-чагарничковому покриві лерхенфельдії звивистої (*Lerchenfeldia flexuosa*) з домішкою мітлиці тонкої (*Agrostis capillaris*), біловуса стиснутого (*Nardus stricta*), вересу звичайного (*Calluna vulgaris*) й участю таких видів, як одинарник європейський (*Trientalis europaea*), грушанка мала (*Pyrola minor*), плаун булавовидний (*Lycopodium clavatum*) та ін. Цей тип угруповань характерний для дюн Середньої Європи.

Крім зазначених вище соснових лісів, на території парку представлені фрагменти соснових лісів з домінуванням осоки низької (*Carex humilis*). Зараз вони перебувають на різних стадіях деградації сукцесій, оскільки корінні ценози цього типу деградували протягом агрокультурного періоду (Литвинов, 1890; Клеопов, 1935; Жижин, Кагало, 1989; Кагало, Жижин, 1991).

Невеликими фрагментами на території парку представлені грабово-дубово-соснові ліси, переважно з домінуванням в трав'яному ярусі копитняка європейського (*Asarum europaeum*) і зеленчука (*Lamium galeobdolon*). У Колтівській улоговині представлені угруповання сосново-дубових лісів.

Трапляються у парку гігрофільні ліси вільхи чорної (*Alnus glutinosa*). Домінантами трав'яного ярусу в них є кропива жабріюлиста (*Urtica galeopsifolia*), гравілат річковий (*Geum rivale*), осока гостровидна (*Carex acutiformis*). Є також ліси берези пухнастої (*Betula pubescens*), з якою співдомінують береза повисла (*Betula pendula*), сосна звичайна (*Pinus sylvestris*), вільха чорна (*Alnus glutinosa*), крушина (*Frangula alnus*), верба попеляста (*Salix cinerea*), верба п'ятитичинкова (*Salix pentandra*), береза низька (*Betula humilis*).

Лучно-степовий тип рослинності на території парку представлений ценозами з переважанням осоки низької (*Carex humilis*) та куцоніжки пірчстої (*Brachypodium pinnatum*). Приурочені вони до схилів пагорбів різної крутизни (15-30°) південних експозицій, рідше східної та західної експозицій, переважно з дерново-карбонатними, рідше малопотужними, деградованими чорноземними ґрунтами. Ці формації представлені численними типами угруповань, структура й видовий склад яких добре описаний у багатьох роботах (Шеляг-Сосонко, Жижин, Куковиця, 1975; Куковиця, 1976, 1984 та ін.).

Угруповання мезофітних лук представлені ценозами двох типів. По-перше, це ксеро-мезофітні луки, розташовані на виположених схилах південних експозицій з домінуванням райграсу високого (*Arrhenatherum elatius*), трищетинника жовтуватого (*Trisetum flavescens*), костриці овечої (*Festuca ovina*) й участю видів лучно-степового різнотрав'я, а по-друге, мезофітні лісові луки, у складі яких домінан-

тами є костриця лучна (*Festuca pratensis*), тонконіг лучний (*Poa pratensis*), мітлиця тонка (*Agrostis capillaris*) та ін., а асектаторами – мезофітні лучні та, частково, лісові види (королиця звичайна (*Leucanthemum vulgare*), буквиця лікарська (*Stachys officinalis*), звіробій звичайний (*Hypericum perforatum*), підмаренники справжній (*Gallium verum*), північний (*G. boreale*) та м'який (*G. mollugo*)).

Особливу фітосозологічну цінність мають гігрофільні трав'яні ценози прибережно-водної, болотної та болотно-лучної рослинності. Найбільші за розмірами й найкраще збережені болотні масиви на території парку знаходяться у верхів'ях рр. Західний Буг, Золочівка, Стир.

Для верхів'я р. Західний Буг у межах Колтівської улоговини характерні карбонатні болота (Кагало, 1990, 1991; Кагало, Жижин, 1995). Найціннішими є угруповання осоки Девелла (*Carex davalliana*), сашника іржавого (*Schoenus ferrugineus*) та меч-трави болотної (*Cladium mariscus*). Крім того, тут наявні угруповання осоки зближеної (*Carex appropinquata*), очерету (*Phragmites australis*), осок чорної (*Carex nigra*), жовтої (*C. flava*), здutoї (*C. rostrata*), молінії голубої (*Molinia caerulea*), щучника дернистого (*Deschampsia cespitosa*). Видовий склад і структура цих угруповань загалом аналогічні таким в інших екологічно близьких локалітетах північно-західного Поділля (Жижин, Кагало, 1988).

Прибережно-водна й водна рослинність представлена лише фрагментарно. Перша угрупованнями лепешняку великого (*Glyceria maxima*), рогузу широколистого (*Typha latifolia*), рогузу вузьколистого (*Typha angustifolia*), очерету (*Phragmites australis*), комишу лісового (*Scirpus sylvaticus*), схеноплекту Табернемонтана (*Scirpus tabernaemontani*), схеноплекту озерного (*Scirpus lacustris*), осоки гострої (*Carex acuta*). Друга – ценозами рдесників блискучого (*Potamogeton lucens*), плаваючого (*P. natans*), гребінчастого (*P. pectinatus*), водяного жовтеця волосистого (*Batrachium trichophyllum*), пухирника звичайного (*Utricularia vulgaris*) та деяких інших, які трапляються у старицях Західного Бугу, ставах і меліоративних каналах.

У Колтівській улоговині представлена унікальна для регіону рослинність незакріплених піщаних дюн (Кагало, 1990) з переважанням псаммофілних ксерофітів: осоки вузьколистої (*Carex stenophylla*), костриць пісколюбної та шорстколистої (*Festuca psammophylla*, *F. trachyphylla*), чебрецю повзучого (*Thymus serpyllum*) та ін.

На території парку представлені такі рослинні угруповання, включені до Зеленої книги України (2009):

угруповання букових лісів (Fageta sylvaticae) з домінуванням барвінку малого (*Vinca minor*);

угруповання букових лісів (*Fageta sylvaticae*) з домінуванням плюща звичайного (*Hedera helix*);

угруповання букових лісів (*Fageta sylvaticae*) з домінуванням у травостої цибулі ведмежої (*Allium ursinum*);

угруповання грабово-серцелистолипово-букових лісів (*Carpineto (betuli)-Tilieta (cordatae)-Fageta (sylvaticae)*);

угруповання звичайнососново-букових лісів (*Pineto (sylvestris)-Fageta (sylvaticae)*) та грабово-звичайнососново-букових лісів (*Carpineto (betuli)-Pineto (sylvestris)-Fageta (sylvaticae)*);

угруповання звичайнодубових лісів (*Querceta roboris*) з домінуванням у травостої цибулі ведмежої (*Allium ursinum*);

угруповання звичайнососнових лісів (*Pineta sylvestris*) з домінуванням у травостої осоки низької (*Carex humilis*);

угруповання формації вівсюнця пустельного (*Helictotrichoneta desertori*);

угруповання формації ковили пірчастої (*Stipeta pennatae*);

угруповання формації осоки низької (*Cariceta humilis*);

угруповання формації берези низької (*Betuleta humilis*);

угруповання формації іржавосашниково-гіпнової (*Schoeneto (ferruginei)-Hypneta*);

угруповання формації меч-трави болотної (*Cladieta marisci*);

угруповання формації осоки волотистої (*Cariceta paniculatae*);

угруповання формації осоки Девелла (*Cariceta davallianae*).

Флора парку за попередніми даними нараховує близько 1100 видів, які належать до 470 родів, 113 родин, 6 класів та 5 відділів. З цього числа 16 видів є ендеміками різного рангу: відкасник татарниколистий (*Carlina onopordiifolia* Besser ex Szafer, Kulcz. et Pawl.), зіновать біла (*Chamaecytisus albus* (Hacq.) Rothm.), жовтозілля Бессера (*Senecio besserianus* Minder.), підмаренники волинський та застарілий (*Galium volhynicum* Pobed., *G. exoletum* Klokov), незабудка литовська (*Myosotis lithuanica* (Schmalh.) Besser ex Dobrocz.) та ін. Близько 240 видів ростуть на межах своїх ареалів, або у локалітетах, відірваних від основного ареалу. Це, зокрема, астранція велика (*Astrantia major* L.), осоки Девеллова та затінкова (*Carex davalliana* Smith, *C. umbrosa* Host), меч-трава болотна (*Cladium mariscus* (L.) Pohl), коральковець тричінадрізаний (*Corallorhiza trifida* Châtel.), пальчатокорінник Траунштейнера (*Dactylorhiza traunsteineri* (Saut. ex Rchb.) Soó), вовчі ягоди пахучі (*Daphne cneorum* L.), ситник тупопелюстковий (*Juncus subnodulosus* Schrank), білоцвіт весняний (*Leucojum vernum* L.), неотіанта каптуровата (*Neottianthe cuculata* (L.) Schlechter), сашник іржавий (*Schoenus ferrugineus* L.), клокичка пірчаста (*Staphyllea pinnata* L.), ковила пірчаста (*Stipa pennata* L.), тофільдія чашечкова (*Tofieldia calyculata* (L.) Wahlenb.) та ін.

За результатами аналізу літератури та власних досліджень, проведених протягом 1982-2012 рр., на територіях, які нині належать до складу парку, виявлено 82 види судинних рослин, які включені до Червоної книги України (2009):

- аконіт Бессера (*Aconitum besserianum* Andr. ex Trautv.) – за літературними даними (Заверуха, 1985) наведений для території, що нині належить до парку, однак інформація потребує ретельної перевірки, оскільки всі наявні гербарні матеріали належать до світлокіткових форм аконіту молдавського (*Aconitum moldavicum*);

- анемона нарцисоквіткова (*Anemone narcissiflora* L.) – рідко на остепнених ділянках північних і північно-західних схилів гір Лисої та Підлисецької (Білої);

- баранець звичайний (*Huperzia selago* (L.) Bernh. ex Schrank et Mart.) – рідко, але практично в усіх типах широколистяних лісів парку поодинокими локусами;

- беладонна звичайна (*Atropa belladonna* L.) – дуже рідко трапляється на зрубках і при лісових дорогах у центральній частині парку;

- береза низька (*Betula humilis* Schrank) – у складі болотно-чагарникових угруповань у Колтівській улоговині;

- береза темна (*Betula obscura* A.Kotula) – дуже рідко й поодинокі трапляються в лісах парку;

- берека (горобина берека) (*Sorbus torminalis* (L.) Crantz) – дуже рідко трапляється у світлих широколистяних лісах центральної частини парку;

- билинець довгорогий (*Gymnadenia conopsea* (L.) R.Br.) – часто в усіх лучно-степових урочищах на території парку;

- билинець щільноквітковий (*Gymnadenia densiflora* (Wahlenb.) A.Dietr.) – лише на північному схилі Лисої гори біля с. Червоне Золочівського р-ну;

- білоцвіт весняний (*Leucojum vernum* L.) – у сучасних межах парку наявний лише в одному локалітеті поблизу с. Опаки Золочівського р-ну;

- борідник паростковий (*Jovibarba sobolifera* (Sims.) Opiz) – відомий з єдиного локалітету на піщаних узліссях в долині р. Західний Буг біля с. Сасів Золочівського р-ну;

- булатка великоквіткова (*Cephalanthera damasonium* (Mill.) Druce) – спорадично невеликими групами трапляється в усіх типах широколистяних лісів парку;

- булатка довголиста (*Cephalanthera longifolia* (L.) Fritsch.) – дуже рідко в букових лісах (урочище Висока гора біля с. Жуличі,

гора Вапнярка біля с. Трудовач Золочівського р-ну, урочище Біле біля гори Шашкевича поблизу с. Волуйки Буського р-ну та ін.);

- булатка червона (*Cephalanthera rubra* (L.) Rich.) – дуже рідко, Підлисецька (Біла гора, або гора Шашкевича) біля с. Підлисса Золочівського р-ну

- верба Старке (*Salix starkeana* Willd.) – дуже рідко у складі болотних чагарникових угруповань у Колтівській улоговині;

- відкасник осотовидний (*Carlina cirsioides* Klokov) – рідко на лучно-степових схилах на горах Лиса, Стінка, Сипуха, Жулицька, Свята, Висока, Підлисецька Золочівського р-ну та Макітра Бродівського р-ну;

- відкасник татарниколистий (*Carlina onopordifolia* Besser ex Szafer, Kulcz. et Pawł.) – дуже рідко на горах Лиса, Стінка, Жулицька, Підлисецька Золочівського р-ну та Макітра Бродівського р-ну;

- вовчі ягоди пахучі (*Daphne cneorum* L.) – рідко трапляється на лучно-степових ділянках гір Лиса, Стінка, Свята, Висока, Жулицька, Підлисецька Золочівського р-ну та Макітра Бродівського р-ну;

- гвоздика несправжньофізюлі (*Dianthus pseudoserotinus* Błocki) – на лучно-степових ділянках г. Макітра біля с. Суховоля Бродівського р-ну;

- гніздівка звичайна (*Neottia nidus-avis* (L.) Rich.) – досить часто в усіх типах широколистяних лісів парку;

- горичвіт весняний (*Adonis vernalis* L.) – спорадично на всіх лучно-степових ділянках, подекуди у складі остепнених лук (околиці с. Стінка Золочівського р-ну);

- гронянка віргінська (*Botrychium virginianum* (L.) Sw.) – була зібрана лише один раз Й. Мондальским біля с. Сасів Золочівського району в 30-х роках минулого століття;

- гронянка півмісяцева (*Botrychium lunaria* (L.) Sw.) – дуже рідко на сухих, іноді трохи еродованих, схилах (г. Макітра, урочище Бучок біля с. Суховоля Бродівського р-ну та ін.);

- жовтозілля Бессера (*Senecio besserianus* Minder.) – за літературними даними (Заверуха, 1985) наводиться для території, що нині належить до складу парку, вказівка потребує ретельної перевірки;

- жостір фарбувальний (*Rhamnus tinctoria* Waldst. et Kit.) – спорадично трапляється на території парку у складі ксеротичних чагарникових угруповань (наприклад, околиці с. Хмелева Золочівського р-ну);

- зіновать біла (*Chamaecytisus albus* (Hacq.) Rothm.) – спорадично трапляється на лучно-степових схилах, остепнених узліссях по північно-західному краю території парку;

- зіновать Блоцького (*Chamaecytisus blockianus* (Pawł.) Klásk.) – рідко трапляється на лучно-степових ділянках гір Лиса, Стінка, Висока, Жулицька, Свята, Підлисецька Золочівського р-ну й Макітра Бродівського р-ну;

- змієголовник австрійський (*Dracocephalum austriacum* L.) – лише на західних схилах Лисої гори біля с. Червоне Золочівського р-ну;

- змієголовник Рюйша (*Dracocephalum ruyschiana* L.) – відомий єдиний локалітет у Колтівській улоговині на задернованих піщаних дюнах між сс. Кругів і Верхобуж;

- зозулинець обпалений (*Orchis ustulata* L.) – відомий за гербарними зборами 30-х років минулого століття для Лисої гори біля с. Червоне Золочівського р-ну;

- зозулинець пурпуровий (*Orchis purpurea* Huds.) – дуже рідко – гора Стінка біля с. Стінка, урочище Ліс над Трудовачем біля с. Трудовач Золочівського р-ну;

- зозулинець салеповий (*Orchis morio* L.) – за гербарними матеріалами першої половини минулого століття відомий для Лисої гори біля с. Червоне Золочівського р-ну;

- зозулинець чоловічий (*Orchis mascula* (L.) L.) – відомий за гербарними зборами 30-х років минулого століття для Лисої гори біля с. Червоне Золочівського р-ну;

- зозулинець шоломоносний (*Orchis militaris* L.) – спорадично трапляється практично на всіх лучно-степових ділянках парку, подекуди – у вторинних сухих лучних ценозах відкосів доріг;

- зозулині сльози яйцевидні (*Listera ovata* (L.) R.Br.) – спорадично у світлих, переважно букових, лісах парку, подекуди на післялісових луках і остепнених схилах;

- зозулині черевички справжні (*Cypripedium calceolus* L.) – рідко у складі лучно-степових угруповань на горах Лиса, Стінка, Висока, Свята, Підлисецька Золочівського р-ну, Макітра Бродівського р-ну, іноді у розріджених букових лісах (урочище Біле біля гори Шашкевича (Підлисецької) поблизу с. Волуйки Буського р-ну);

- клокичка периста (*Staphylea pinnata* L.) – спорадично трапляється по всій території парку у світлих лісах і на сухих сонячних узліссях;

- ковила пірчаста (*Stipa pennata* L.) – дуже рідко на Лисій горі біля с. Червоне й на г. Висока біля с. Жуличі Золочівського р-ну, на г. Макітра біля с. Суховоля Бродівського р-ну;
- конюшина червонувата (*Trifolium rubens* L.) – спорадично на більшості лучно-степових ділянок парку;
- коральковець тричінадрізаний (*Corallorhiza trifida* Châtel.) – єдиний відомий на сьогодні локалітет – на г. Висока біля с. Жуличі Золочівського р-ну;
- коручка болотна (*Epipactis palustris* (L.) Crantz) – рідко у складі угруповань карбонатних боліт у Колтівській улоговині та долині р. Золочівка;
- коручка пурпурова (*Epipactis purpurata* Smith) – спорадично у сухих широколистяних лісах парку;
- коручка темночервона (*Epipactis atrorubens* (Hoffm. ex Bernh.) Besser) – рідко трапляється на лучно-степових схилах і серед розріджених низькоосокових сосняків на горах Свята, Висока, Лиса Золочівського р-ну;
- коручка чемерниковидна (*Epipactis helleborine* (L.) Crantz) – звичайно в усіх типах лісів парку;
- косарик черепитчасті (*Gladiolus imbricatus* L.) – рідко у складі угруповань мезофітних і гідрофітних лук у Колтівській улоговині, біля сс. Пониква, Пеняки, Голубиця Бродівського р-ну;
- костриця різнолиста (*Festuca heterophylla* Lam.) – за гербарними зборами 30-х років відома в околицях с. Трудовач Золочівського р-ну;
- лілія лісова (*Lilium martagon* L.) – спорадично невеликими групами в усіх типах лісів парку;
- ложечниця польська (піренейська) (*Cochlearia pyrenaica* DC. s.l., *C. polonica* E.Froehl.) – єдиний для регіону й України загалом локалітет знаходиться на території парку в Колтівській улоговині;
- ломикамінь болотний (*Saxifraga hirculus* L.) – за гербарними матеріалами початку минулого століття відомий для Колтівської улоговини, очевидно зник;
- ломикамінь зернистий (*Saxifraga granulata* L.) – на сьогодні відомий єдиний локалітет в околицях с. Підгірці Бродівського р-ну біля давньоруського городища Пліснеськ;
- лунарія оживаюча (*Lunaria rediviva* L.) – рідко у вологих лісах, лісових ярах, зокрема у Колтівській улоговині, в околицях с. Опаки (заказник “Сасівський”);
- любка дволиста (*Platanthera bifolia* (L.) Rich.) – спорадично у світлих широколистяних лісах і на післялісових луках;

- любка зеленоквіткова (*Platanthera chlorantha* (Cust.) Rchb.) – спорадично, але рідше від попереднього виду, у світлих широколистяних лісах;
- малаксис однолистий (*Malaxis monophyllos* (L.) Sw.) – відомий єдиний локалітет на східному схилі г. Сторожиха біля с. Жуличі Золочівського р-ну;
- меч-трава болотна (*Cladium mariscus* (L.) Pohl s.l. subsp. *mariscus*) – у Колтівській улоговині й долині р. Золочівка у складі угруповань карбонатних боліт;
- надбородник безлистий (*Epipogium aphyllum* Sw.) – відомий за гербарними зборами 30-х років минулого століття для Лисої гори біля с. Червоне Золочівського р-ну;
- неотіанта каптуровата (*Neottianthe cucullata* (L.) Schlechter) – за гербарними матеріалами 30-х років минулого століття відома з околиць с. Струтин Золочівського р-ну;
- осока Госта (*Carex hostiana* DC.) – у складі угруповань карбонатних боліт у Колтівській улоговині та в долині р. Золочівка;
- осока Девелла (*Carex davalliana* Smith) – на карбонатних болотах у Колтівській улоговині й долині р. Золочівка, локально домінує;
- осока затінкова (*Carex umbrosa* Host) – на території парку трапляється дуже рідко на вологих схилах і при виходах джерел у Колтівській улоговині, біля Лисої гори (околиці с. Червоне Золочівського р-ну);
- пальчатокорінник м'ясочервоний (*Dactylorhiza incarnata* (L.) Soó s.l.) – рідко у складі болотних угруповань у Колтівській улоговині, долині р. Золочівка, поблизу сіл Пониква, Пеняки, Голубиця Бродівського р-ну;
- пальчатокорінник плямистий (*Dactylorhiza maculata* (L.) Soó s.l.) – спорадично на вологих луках і болотах, численний на осушених торфових луках у Колтівській улоговині й у долині р. Золочівка, трапляється в околицях сіл Пониква, Голубиця, Пеняки, Жарків та ін. Бродівського р-ну;
- пальчатокорінник травневий (*Dactylorhiza majalis* (Rchb.) P.F.Hunt et Summerhayes s.l.) – спорадично на вологих луках і болотах, численний на осушених торфових луках у Колтівській улоговині й у долині р. Золочівка, трапляється в околицях сіл Пониква, Голубиця, Пеняки, Жарків та ін. Бродівського р-ну;
- пальчатокорінник Траунштейнера (*Dactylorhiza traunsteineri* (Saut. ex Rchb.) Soó) – відомий єдиний локалітет у

Колтівській улоговині, де вид був зібраний один раз наприкінці 80-х років минулого століття;

- пальчатокорінник Фукса (*Dactylorhiza fuchsii* (Druce) Soó) – спорадично у вогуватих і мокрих лісах парку;

- підсніжник білосніжний (*Galanthus nivalis* L.) – спорадично, але подекуди у великій кількості в усіх типах широколистяних лісів парку;

- плаун річний (*Lycopodium annotinum* L.) – рідко в широколистяних лісах центральної частини парку (у Вороняках) та в Колтівській улоговині;

- сашник іржавий (*Schoenus ferrugineus* L.) – на карбонатних болотах в Колтівській улоговині й долині р. Золочівка, утворює угруповання;

- сверція багаторічна (*Swertia perennis* L.) – у складі угруповань карбонатних боліт у Колтівській улоговині;

- сеслерія голуба (*Sesleria caerulea* (L.) Ard.) – у складі угруповань карбонатних боліт у долині р. Золочівка біля с. Зарваниця Золочівського р-ну;

- ситник тупопелюстковий (*Juncus subnodulosus* Schrank) – у складі угруповань карбонатних боліт у Колтівській улоговині та в долині р. Золочівка поблизу с. Зарваниця Золочівського р-ну;

- скополія карніолійська (*Scopolia carniolica* Jacq.) – за матеріалами початку минулого століття відома для Лисої гори біля с. Червоне Золочівського р-ну, на сьогодні очевидно зникла;

- скорзонера австрійська (*Scorzonera austriaca* Willd.) – єдиний у парку й регіоні локалітет на г. Стінка;

- сон великий (*Pulsatilla grandis* Wender.) – у вигляді відносно малочисельних популяцій, але практично на всіх лучно-степових ділянках парку;

- сон розкритий (*Pulsatilla patens* (L.) Mill. s.l.) – у вигляді значно численніших популяцій, ніж сон великий, також практично на всіх лучно-степових ділянках парку;

- товстянка двоколірна (*Pinguicula bicolor* Wot.) – у складі угруповань карбонатних боліт у Колтівській улоговині й долині р. Золочівка;

- тофільдія чашечкова (*Tofieldia calyculata* (L.) Wahlenb.) – у складі угруповань карбонатних боліт у Колтівській улоговині й долині р. Золочівка;

- цибуля ведмежа (*Allium ursinum* L.) – рідко трапляється в дубових і букових лісах (Колтівська улоговина – між сс. Верхобуж і Кругів, околиці с. Опаки);

- чина гладенька (*Lathyrus laevigatus* (Waldst. et Kit.) Fritsch) – дуже рідко у свіжих букових лісах центральної частини парку;

- шипшина Чацького (*Rosa czackiana* Besser) – спорадично трапляється на лучно-степових ділянках та ксеротичних узліссях (наприклад, гори Свята та Висока, Підлисецька, Макітра);

- язичник сибірський (*Ligularia sibirica* Cass.) – за гербарними зборами 70-х років минулого століття відомий для околиць с. Підлисея Золочівського р-ну (можливо, локалітет поза сучасними межами парку);

- язичок зелений (*Coeloglossum viride* (L.) C. Hartm.) – єдиний відомий на сьогодні локалітет – на г. Макітра біля с. Суховоля Бродівського р-ну.

Крім того, за літературними даними (Шеляг-Сосонко, Жижин, Куковиця, 1975) для Лисої гори біля с. Червоне вказана рутвиця смердюча (*Thalictrum foetidum* L.). До цього часу виявити цей вид у зазначеному локалітеті не вдалося, крім того, екологічні умови урочища не відповідають вимогам цього виду, тому цю вказівку з високою ймовірністю можна вважати помилковою.

Чотири види судинних рослин включені до Червоного списку МСОП: відкашник татарниколистий (*Carlina onopordifolia* Bess. ex Szaf., Kulcz. et Pawł.); зіновать Блоцького (*Chamaecytisus blockianus* (Pawł.) Klásk.); ложечниця польська (піренейська) (*Cochlearia polonica* E.Froehl.), товстянка двоколірна (*Pinguicula bicolor* Wołoszcz.).

Чотири види занесені до Європейського Червоного списку: відкашник осотовидний (*Carlina cirsioides* Klokov), жовтозілля Бессера (*Senecio besserianus* Minder.), зіновать Блоцького (*Chamaecytisus blockianus* (Pawł.) Klásk.), ложечниця польська (*Cochlearia polonica* E.Froehl.).

Вісім видів включені до Додатку I Бернської конвенції: відкашник татарниколистий (*Carlina onopordifolia* Bess. ex Szaf., Kulcz. et Pawł.); змієголовник австрійський (*Dracocephalum austriacum* L.); змієголовник Рюйша (*Dracocephalum ruyschiana* L.); зозуліні черевички справжні (*Cypripedium calceolus* L.); ложечниця польська (*Cochlearia polonica* E.Froehl.), сон великий (*Pulsatilla grandis* Wender.), сон розкритий (*Pulsatilla patens* (L.) Mill.), язичник сибірський (*Ligularia sibirica* Cass.).

На жаль, парк був створений на площі майже вдвічі меншій, ніж було передбачено за обґрунтуванням. Згідно з обґрунтуванням він мав складатися з п'яти кластерів. Реально нині територія парку представлена кількома десятками розрізнених фрагментів. Тому проектне (в рамках наукового обґрунтування створення парку) зонування не може бути застосоване. У найближчій перспективі парку необхідно провести детальну інвентаризацію біоти всіх територій для

подальшого формування інформаційної основи для обґрунтування природоохоронного влаштування території, зокрема функціонального зонування.

Список літератури

1. Борейко В.Е. История заповедного дела в Украине. – К., 1995. – 183 с.
2. Бухало М.А. Флора и растительность Гологор: Автореф. дисс. ... канд. биол. наук. – К., 1964. – 26 с.
3. Жижин Н.П., Кагало А.А. Особенности охраны пойменных экосистем заповедных объектов северо-западного Подолья, УССР // Проблемы изучения и охраны заповедных экосистем. Тез. докл. научно.-практич. конф., посвященной 20-летию Карпатского гос. заповедника. – Рахов, 1988. – С. 20-22.
4. Жижин Н.П., Кагало А.А. Проблемы сохранения структуры дериватов реликтовых сосняков Волыно-Подолья // Развитие лесного х-ва в западных областях УССР за годы Советской власти. Тез. докладов конф. Секция III Рекреационное лесопользование и садово-парковое строительство. – Львов, 1989. – С. 78-79.
5. Заверуха Б.В. Флора Волыно-Подолья и ее генезис. – К.: Наук. думка, 1985. – 192 с.
6. Кагало О.О. Фітосозологічна характеристика болотного масиву у верхів'ї р. Західний Буг // Укр. ботан. журн. – 1990. – 47, № 1. – С. 80-84.
7. Кагало О.О. Види, що охороняються у флорі Вороняків // Актуальні проблеми вивчення фітобіоти західних регіонів України: Мат-ли відкритої конф. молодих ботаніків м. Львова. – Львів, 1991. – С. 48-51.
8. Кагало О.О. Флора Вороняків (північно-західне Поділля, Україна), її структурна диференціація та охорона: Автореф. дис. ... канд. біол. наук. – Київ, 1996. – 24 с.
9. Кагало О.О. До історії ботанічних і фітосозологічних досліджень у регіонах. Волино-Поділля // Раритетний фіто генофонд західних регіонів України (нозологічна оцінка й наукові засади охорони) / С.М. Стойко, П.Т. Яценко, О.О. Кагало, Л.І. Мілкіна, Л.О. Тасєнкевич, М.М. Загультський. – Львів: Ліга-Прес, 2004. – С. 24-32.
10. Кагало А.А., Жижин Н.П. Популяционный аспект мониторинга реликтовых флороценологических комплексов (на примере Pineto-Caricetum humilis Восточной Европы) // Популяции растений: принципы организации и проблемы охраны природы – Мат-лы конф. – Йошкар-Ола, 1991. – С. 35-36.
11. Кагало А.А., Жижин Н.П. Особенности изменения видового состава сообществ в процессе демуляции прибрежно-водной растительности в искусственных водоемах северо-западного Подолья (Украина) //

Четвертая Всерос. конф. по водным растениям. – Борок, 1995. – С. 39-41.

12. Клеопов Ю.Д. Про геоморфогенетичні мотиви розвитку рослинного вкриття УРСР // Журн. ін-ту ботан. УАН. – 1935. – № 5. – С. 13-74.

13. Куковица Г.С. Степная растительность Ополья и ее охрана // Актуальные вопросы современной ботаники. – К.: Наук. думка, 1976. – С. 78-92.

14. Куковица Г.С. Растительность степей Западной Подолии и ее охрана: Автореф. дисс. ... канд. биол. наук. – К., 1984. – 21 с.

15. Литвинов Д.И. Геоботанические заметки и заметки о флоре Европейской России // Bulletin de la Soc. des Natur. de Moscou. – 1890. – № 3. – С. 322-434.

16. Рало В.М. Матеріали до класифікації букових лісів Верховузького пасма (північно-західне Поділля) // Наукові основи збереження біотичної різноманітності / Тематичний збірник Інституту екології Карпат НАН України. – Вип. 8-9. – Львів, 2009. – С. 65-102.

17. Шеляг-Сосонко Ю.Р., Жижин М.П., Куковица Г.С. Степова рослинність Львівської області // Укр. ботан. журн. – 1975. – 32, № 5. – С. 630-638.

18. Шеляг-Сосонко Ю.Р., Осычнюк В.В., Андриенко Т.Л. География растительного покрова Украины. – К.: Наук. думка, 1982. – 286 с.

НПП Подільські Товтри

Національний природний парк “Подільські Товтри” створений за указом Президента України № 474/96 від 27 червня 1996 р. на основі природоохоронних об'єктів різного рангу та унікальних історико-культурних комплексів Поділля, зокрема, Товтрового горбогірного кряжу й Кам'янецького каньйонного Придністров'я. На сьогодні – це найбільший в Україні й другий за площею у Європі національний природний парк – його загальна площа становить 261316 га, з яких 4515,8 га надані парку в постійне користування. Парк підпорядкований Мінприроди.

Парк розташований на території трьох адміністративних районів Хмельницької обл.: він повністю охоплює Кам'янець-Подільський і Чемеровецький райони, а також невелику частину Городецького р-ну. Загальна протяжність території парку з північного заходу на південний схід становить 140 км; у північній і центральній частині території розташований основний масив Товтрової гряди, для південної частини характерна наявність унікального геоморфологічного комплексу – Дністровського каньйону з каньйонами лівобережних приток Дністра. Територія парку цілісна.

За фізико-географічним районуванням (Екологічна енциклопедія, 2006) парк розташований у Широколистолісовій зоні, Західноукраїнському краї, Західноподільській височинній області. За геоботанічним районуванням (Національний атлас України, 2008) більша частина парку належить до Європейської широколистянолісової області, Центральноєвропейської провінції широколистяних лісів, Південно-польсько-Західноподільської підпровінції, Покутсько-Медобірського округу букових, грабово-дубових і дубових лісів, справжніх та остепнених лук і лучних степів. Східна частина парку належить до Євразійської степової області, Лісостепової підобласті, Східноєвропейської провінції, Української лісостепової підпровінції, Центральноподільського округу грабово-дубових та дубових лісів і суходільних лук.

НПП поєднав два цінних геологічних утвори – Товтрову гряду та різновікові геологічні відслонення системи каньйонів частини лівих приток р. Дністра та її лівого берега. Найвищою точкою є товтра Велика Бугаїха (401 м. над р. м.). Каньйони мають глибину до 75 м. В парку переважають сірі лісові, чорноземні й дерново-карбонатні ґрунти.

Дослідження рослинного покриву території, на якій створено парк, започатковані на початку XIX ст. В.Г. Бессером (1882) та А.Л. Андржієвським (1823). У своїх роботах науковці подають видове різноманіття флори, вказують на окремі рідкісні види. У 50-70 рр. XIX ст. на

території Придністров'я свої дослідження проводять Г. Бельке (1858), А.С. Рогович (1869), В.В. Монтрезор (1886) і І.Ф. Шмальгаузен (1895).

І. Пачоський (Пачоский, 1910) вперше описує особливості генезису флори Поділля, ендеміки та релікти, вказує на оригінальність флори цього регіону. На початку XX століття флористичні дослідження на цій території проводили також Г. Запалович (1906-1911), Д. Богатський (1928) С. Маковецький (1913, 1939), В. Шафер, С. Кульчинський, Б. Павловський (1924), В. Гаєвський (1937). У 30-х роках у Придністров'ї працюють М.М. Круцкевич (1937), Ю.Х. Молотківський (1936). Вони публікують нові дані про склад флори досліджуваного регіону, флорогенетичні зв'язки окремих видів, вказують місця поширення рідкісних видів.

Після Другої світової війни тут працює М.М. Круцкевич (1961) Вивчення флори й рослинності Середнього Придністров'я проводить Г.А. Кузнецова (1963). Для цього регіону вона наводить 1152 види судинних рослин. Цілеспрямоване вивчення флори Товтрового кряжу проводить І.І. Мороз (1970). Степову рослинність Західного Поділля, у тому числі території, на якій створений НПП “Подільські Товтри”, вивчала Г.С. Куковиця. Для цього типу рослинності дослідженої території вона наводить 506 видів судинних рослин. Г.С. Куковиця розглядає фітосозологічні питання. Вона проаналізувала созологічний статус видів та угруповань степового типу рослинності регіону, обґрунтувала заходи щодо їх збереження (Куковиця, 1970, 1973).

У 70-80-тих роках опубліковано низку робіт, присвячених флорології та фітосозології регіону (Ковальчук, Кльоц, 1984, 1987; Ковальчук, Задорожний, 1985 та ін.).

Багаторічні дослідження рослинного покриву регіону, його созологічних аспектів і, зрештою, обґрунтування створення НПП “Подільські Товтри”, були здійснені Б.В. Заверухою (1985). Він аналізує питання хорології, ценоекології, ендемізму й генезису флори Волино-Поділля (у тому числі Кам'янецького Придністров'я).

Протягом 1982-2010 років здійснюються цілеспрямовані дослідження флори, рослинності, раритетних видів та їх популяцій Л.Г. Любінською (1987, 1987, 1999, 2003, 2006). Експедиційні дослідження з метою вивчення флори й рослинності території парку, м. Кам'янець-Подільський і регіону загалом протягом 1985-2010 років проводять О.О. Кагало (2000, 2001), Н.В. Скібіцька (2000) В.В. Протопопова, М.В. Шевера (2004) , І.В. Ковтун (2001, 2002), В.В.Новосад, Л.І. Крицька (2004). У 2009 р. опубліковано конспект флори НПП (Новосад, Крицька, Любінська, 2009).

Лісова рослинність окремих лісових масивів характеризується в працях М.І. Котова (1930), Ю.Р. Шеляга-Сосонка (Охрана важнейших ..., 1980), В.А. Онищенко та Л.Г. Любінської (2006).

Загальна площа парку (261316,0 га) розподіляється за основними типами використання таким чином: сільськогосподарські землі становлять 148048,8 га (56,6 %), з них на рілля припадає 130264,4 га (49,8%), багаторічні насадження 4628,7 га (1,8%), сіножаті – 7028,4 га (2,7%), пасовища – 6127,3 га (5,1%); заповідні й рекреаційні території (сюди належить частина лісових, степових та лучних ділянок) – 13229,5 га (5,1%); під забудовою знаходиться 39383,7 га (15,1%); ліси й лісовкриті території займають (крім тих, що увійшли до лісових і заповідних територій, і тих, що належать сільськогосподарським організаціям) – 25732,6 га (9,8%); кам'янисті землі, яри – 4057,4 га (1,6%); до категорії “інші землі” належить 30864,0 га (11,8%). Розподіл загальної площі лісів на території парку за основними категоріями земель має такий вигляд: загальна площа земель лісового фонду становить 38857 га (14,9% загальної площі парку), у т.ч.: 22708 га – на землях ДЛГО “Хмельницькліс”, 3298,2 га – на землях, підпорядкованих парку, 12453,3 га – на землях Хмельницького обласного спеціалізованого лісгосподарського агропромислового підприємства “Хмельницькоблагроліс”. З них вкритих лісовою рослинністю 34670 га, у т.ч. лісових культур – 18756 га, нелісових земель в межах земель лісового фонду – 1837 га. Такий загальний розподіл площ за основними категоріями земель, характером їх використання і типом рослинного покриву зумовлює значні проблеми, пов'язані з плануванням і реалізацією природоохоронної діяльності парку.

Переважаючими породами в лісах парку є дуб звичайний (*Quercus robur*) – 15879 га, граб звичайний (*Carpinus betulus*) – 8966 га, ясен звичайний (*Fraxinus excelsior*) – 1921 га, бук лісовий (*Fagus sylvatica*) – 672 га, клен гостролистий (*Acer platanoides*) – 235 га. Невелику площу займають ліси з домінуванням липи серцелистої (*Lilja cordata*) – 42 га, осики (*Populus tremula*) – 57 га, вільхи чорної (*Alnus glutinosa*) – 17 га та ін. Штучні насадження робінії звичайної (*Robinia pseudoacacia*) займають 1248 га, сосни звичайної (*Pinus sylvestris*) – 3144 га, берези повислої (*Betula pendula*) – 512 га.

Панівне значення в природному рослинному покриві парку мають ліси з домінуванням дуба звичайного (*Quercus robur*) і граба звичайного (*Carpinus betulus*), які належать до союзу *Carpinion betuli*. В негустому підліску ростуть бруслини бородавчаста (*Euonymus verrucosa*) та європейська (*E. europea*), ліщина звичайна (*Corylus avellana*). Найпоширенішими домінантами трав'яного ярусу є зеленчук (*Lamium galeobdolon*), яглиця звичайна (*Aegopodium podagraria*), осока волосиста (*Carex pilosa*), підмаренник запашний (*Galium odoratum*), копитняк європейський (*Asarum europaeum*), зірочник

ланцетолистий (*Stellaria holostea*), переліска багаторічна (*Mercurialis perennis*). Дуже різноманітними є синузії весняних ефемероїдів, в яких найчастіше домінують анемона дібровна (*Anemone nemorosa*), анемона жовтецева (*A. ranunculoides*), рівноплідник рутвицелистий (*Isopyrum thalictroides*), ряст порожнистий (*Corydalis cava*), пшінка весняна (*Ficaria verna*). Такі угруповання зустрічаються у в урочищах Совий яр, Княжпільська дача, Панівецька дача, Івахновецький ліс, Вишнівчицький ліс та ін.

Цікавою особливістю регіону, зокрема Товтрового кряжу, є наявність лісостанів з домінуванням ясена звичайного (*Fraxinus excelsior*), які займають, переважно привершинні частини товтр, де субстрат стає дуже кам'янистим або відслонюються материнські породи. Частина з них належить до ас. *Aceri platanoidis*-*Fraxinetum* Onyschenko 1998 союзу *Tilio platyphylli*-*Acerion pseudoplatani*. Типовими видами є кінський часник (*Alliaria petiolata*), глуха кропива крапчаста (*Lamium maculatum*), плющ (*Hedera helix*), шоломниця висока (*Scutellaria altissima*). Характерними є рідкісні види, що зумовлюють созологічну цінність таких лісів: лунарія оживаюча (*Lunaria rediviva*), листовик сколопендровий (*Phyllitis scolopendrium*), скополія карніолійська (*Scopolia carnioica*). Зокрема, такі ліси поширені на товтрах “Велика і Мала Бугаїха” та поблизу с. Свіршківці Чемеровецького району.

Невелику площу у парку займають ліси з домінуванням бука лісового (*Fagus sylvatica*) (союз *Asperulo*-*Fagion*), які знаходяться тут на східній межі ареалу в межах Городоцького та Чемеровецького р-нів. В цих лісах домінують цибуля ведмежа (*Allium ursinum*), яглиця звичайна (*Aegopodium podagraria*), осока волосиста (*Carex pilosa*).

Менш поширеними є гігрофільні угруповання союзу *Alnion incanae* з домінуванням вільхи чорної (*Alnus glutinosa*). Вони трапляються у заплаві річок Збруч і Тернава.

Важливою складовою рослинності парку є світлі дубові ліси, деревостан яких сформований дубом звичайним (*Quercus robur*) і дубом скельним (*Quercus petraea*) порядку *Quercetalia pubescentis*, які найбільш поширені в каньйоні Дністра (ур. Панівецька дача, Чапля, Кривчанський ліс, Врублівецький ліс). Підлісок у них часто утворює кизил (*Cornus mas*), як доміанти трав'яного ярусу трапляються егоніхон фіолетово-голубий (*Aegonychon purpureo-caeruleum*), осока волосиста (*Carex pilosa*), осока парвська (*Carex brevicollis*).

Близько 16% лісової рослинності займають штучні насадження деревних порід, зокрема тих, які є чужими аборигенній флорі. Перш за все – це робінія звичайна (*Robinia pseudoacacia*), ялина (*Picea abies*), сосна кримська (*Pinus pallasiana*), сосна чорна (*Pinus austriaca*), сосна звичайна (*Pinus sylvestris*) та ін. Посадки цих порід

здійснювалися переважно на територіях, характерною для яких була степова або ксеротермно-чагарникова рослинність.

На території парку представлені також термофільні чагарникові угруповання (клас Rhamno-Prunetea) з переважанням терену колючого (*Prunus spinosa*), т. степового (*P. stepposa*), свидини кров'яної (*Swida sanguinea*), жостеру проносного (*Rhamnus cathartica*), видів роду глід (*Crataegus*), видів роду шипшина (*Rosa*), спіреї середньої (*Spirea media*) кизильника чорноплідного (*Cotoneaster melanocarpus*).

З трав'яної рослинності найбільші площі займають степові й лучно-степові угруповання з домінуванням осоки низької (*Carex humilis*), костриці валіської (*Festuca valesiaca*), келерії гребінчастої (*Koeleria cristata*), тонконогу вузьколистого (*Poa angustifolia*), пирію середнього (*Elytrigia intermedia*), ковили пірчастої (*Stipa pennata*), ковили найкрасивішої (*S. pulcherrima*), сеслерії Гейфлерової (*Sesleria heuflerana*), куцоніжки пірчастої (*Brachypodium pinnatum*). Вирізняються наскельні степи з домінуванням зміївки пізньої (*Cleistogenes serotina*), тонконогу різнобарвного (*Poa versicolor*) тощо.

Значну площу в парку займає лучна рослинність (клас Molinio-Arrhenatheretea) з домінуванням куничника наземного (*Calamagrostis epigeios*), перстача сріблястого (*Potentilla argentea*), мітлиці тонкої (*Agrostis capillaris*), тонконога вузьколистого (*Poa angustifolia*), костриці лучної (*Festuca pratensis*), китника лучного (*Alopecurus pratensis*).

На території парку у лісових масивах трапляються скельні рослинні угруповання класу Asplenietea trichomanis (ас. Asplenietum ruta-murariae-trichomanis Kuhn. 1937, Cystopteridetum fragilis Oberd. 1938), де домінують пухирник ламкий (*Cystopteris fragilis*), баратоніжка звичайна (*Polypodium vulgare*), аспленій волосовидний (*Asplenium trichomanes*), аспленій муровий (*Asplenium ruta-muraria*). На відкритих вапнякових схилах (Вербецькі, Вільховецькі, Івахновецькі, Чернецькі, Боришковецькі товри), поширені угруповання класу Koelerio-Corynephoretea, в які входять вероніка сива (*Veronica incana*), щибрушка польова (*Acinos arvensis*), цибуля гірська (*Allium montanum*), цибуля подільська (*A. podolicum*), аспленій муровий (*Asplenium ruta-muraria*), ауринія скельна (*Aurinia saxatilis*), костриця валіська (*Festuca valesiaca*), підмаренник дзвоникovidний (*Galium campanulatum*), перлівка трансільванська (*Melica transsilvanica*), перстач пісковий (*Potentilla incana*), очиток їдкий (*Sedum acre*), молодило руське (*Sempervivum rutenicum*), шивереція подільська (*Schivereckia podolica*), лещиця дністровська (*Gypsophila thyracea*).

Оскільки значна частина території парку зайнята сільськогосподарськими в'їддями, більшість з яких належать до орних земель, синтаксономічно багатою є сегетальна й рудеральна рослинність.

Інші типи рослинності, зокрема, водна, прибережно-водна, болотна представлені на порівняно незначних площах і не відіграють істотної ролі у формуванні рослинного покриву парку. Здебільшого це угруповання з домінуванням елодеї канадської (*Elodea canadensis*), ряски малої (*Lemna minor*), рогузу широколистого (*Typha latifolia*), р. вузьколистого (*T. angustifolia*), очерету звичайного (*Phragmites australis*) та ін. На кількох ставах (біля с. Почапинці) утворюють угруповання глечики жовті (*Nuphar lutea*) за участю латаття білого (*Nymphaea alba*). Наявність великої кількості ставів зумовлює значну синтаксономічну різноманітність водної рослинності: близько 25 асоціацій класів Lemnetea та Potametea.

До Зеленої книги України належать такі угруповання, виявлені на території НПП "Подільські товтри":

угруповання букових лісів (Fageta sylvaticae) з домінуванням у травостої барвінка малого (*Vinca minor*);

угруповання букових лісів (Fageta sylvaticae) з домінуванням плюща звичайного (*Hedera helix*);

угруповання букових лісів (Fageta sylvaticae) з домінуванням у травостої цибулі ведмежої (*Allium ursinum*);

угруповання буково-звичайнодубових лісів (Fageto (sylvaticae) – Querceta (roboris));

угруповання звичайнодубових лісів (Querceta roboris) з домінуванням плюща звичайного (*Hedera helix*);

угруповання звичайнодубових лісів (Querceta roboris) з домінуванням у травостої скополії карніолійської (*Scopolia carnolica*);

угруповання звичайнодубових лісів (Querceta roboris) з домінуванням у травостої цибулі ведмежої (*Allium ursinum*);

угруповання звичайнодубових лісів деренових (Querceta (roboris) cornosa (maris)) та польовокленово-звичайнодубових лісів деренових (Acereto (campestris)-Querceta (roboris) cornosa (maris));

угруповання звичайнодубових лісів кров'яносвидинових (Querceta (roboris) swidosa (sanguineae)) з домінуванням у травостої осоки парвської (*Carex brevicollis*);

угруповання яворових лісів (Acereta pseudoplatani) з домінуванням у травостої лунарії оживаючої (*Lunaria rediviva*);

угруповання яворових лісів (Acereta pseudoplatani) з домінуванням у травостої скополії карніолійської (*Scopolia carnolica*);

угруповання яворових лісів (Acereta pseudoplatani) з домінуванням у травостої цибулі ведмежої (*Allium ursinum*);

угруповання формації ковили волосистої (*Stipeta capillatae*);

угруповання формації ковили найкрасивішої (*Stipeta pulcherrimae*);

угруповання формації ковили пірчастої (*Stipeta pennatae*);
 угруповання формації мигдалю низького (*Amygdaleta nanae*);
 угруповання формації осоки низької (*Cariceta humilis*);
 угруповання формації сеслерії Хейфлерової (*Seslerieta heufleranae*);
 угруповання формації тонконога різнобарвного (*Poeta versicoloris*);
 угруповання формації глечиків жовтих (*Nuphareta luteae*) (без наявності рідкісних співдомінантів, вказаних у Зеленій книзі).

Флора парку відзначається високим рівнем таксономічної різноманітності. За останніми даними список флори парку налічує 1535 видів судинних рослин. З них 335 видів є адвентивними. На території парку зростає значна кількість реліктових, ендемічних і субендемічних, граничноареальних видів.

За різними даними для території, яка нині належить до національного парку, різними авторами наводилося 77 видів судинних рослин, що включені до "Червоної книги України" (2009). Достовірно є у спонтанній флорі парку 60 видів, занесених до Червоної книги України, 4 видів з Червоного списку МСОП, 3 види з Європейського червоного списку, 5 видів з Додатку I Бернської конвенції:

- аконіт Бессера (*Aconitum besserianum* Andr. ex Trautv.) (ЧКУ) – в урочищах Совий яр, Княжпільська Дача, Чапля Кам'янець-Подільського р-ну;
- аконіт несправжньопротитотруйний (*Aconitum pseudanthora* Blocki ex Pacz.) (ЧКУ) – ур. Чапля Кам'янець-Подільського р-ну;
- астрагал монпельйський (*Astragalus monspessulanus* L.) (ЧКУ) – численні групи на вапнякових схилах у всіх районах;
- астрагал понтичний (*Astragalus ponticus* Pall.) (ЧКУ) – невеликі групи на вапнякових схилах Кам'янець-Подільського р-ну;
- белладонна звичайна (*Atropa belladonna* L.) (ЧКУ) – у грабово-дубових лісах Городоцького і Чемеровецького р-нів;
- берека (*Sorbus torminalis* (L.) Crantz) (ЧКУ) – у грабово-дубових лісах у всіх адміністративних р-нах;
- бруслина карликова (*Euonymus nana* M. Bieb.) (ЧКУ) – кілька місць зростання у лісі в Городоцькому та Чемеровецькому р-нах;
- булатка великоквіткова (*Cephalanthera damasonium* (Mill.) Druce) (ЧКУ) у лісах розсіяно поодинокі або нечисленними групами у всіх адміністративних р-нах;
- булатка довголиста (*Cephalanthera longifolia* (L.) Fritsch.) (ЧКУ) – у лісах розсіяно поодинокі і групами у всіх адміністративних р-нах;
- булатка червона (*Cephalanthera rubra* (L.) Rich.) (ЧКУ) – у лісі поодинокі в Кам'янець-Подільському р-ні

- гніздівка звичайна (*Neottia nidus-avis* (L.) Rich.) (ЧКУ) – у лісах розсіяно поодинокі у всіх районах;
- горіцвіт весняний (*Adonis vernalis* L.) (ЧКУ) – нечисленні групи на лучно-степових ділянках у всіх адміністративних р-нах;
- жостір фарбувальний (*Rhamnus tinctoria* Waldst. et Kit.) (ЧКУ) – на вапнякових схилах, кам'янистих степових ділянках Кам'янець-Подільського р-ну;
- зіновать біла (*Chamaecytisus albus* (Hacq.) Rothm.) (ЧКУ) – численні групи на лучно-степових ділянках, узліссях у всіх адміністративних р-нах;
- зіновать Блоцького (*Chamaecytisus blockianus* (Pawl.) Klásk.) (МСОП, ЄЧС, ЧКУ) – нечисленні групи на лучно-степових ділянках, узліссях у всіх адміністративних р-нах;
- зіновать Пачоського (*Chamaecytisus paczoskii* (V. Krecz.) Klásk.) (МСОП, ЧКУ) – поодинокі особини на узліссі в урочищі Чапля Кам'янець-Подільського р-ну
- зозулині сльози яйцевидні (*Listera ovata* (L.) R.Br.) (ЧКУ) – у лісах розсіяно поодинокі у всіх адміністративних р-нах;
- зозулині черевички звичайні (*Cypripedium calceolus* L.) (БЕРН, ЧКУ) – одне місцезростання у Совому яру в Кам'янець-Подільському р-ні;
- клокичка пірчаста (*Staphylea pinnata* L.) (ЧКУ) – у грабово-дубових, ясених лісах Чемеровецького і Кам'янець-Подільського р-нів;
- ковила пірчаста (*Stipa capillata* L.) (ЧКУ) – на вапнякових схилах, утворює угруповання у всіх адміністративних р-нах;
- ковила Лессінга (*Stipa lessingiana* Trin. ex Rupr.) (ЧКУ) – поодинокі екземпляри на вапнякових схилах в Кам'янець-Подільському р-ні;
- ковила пірчаста (*Stipa pennata* L.) (ЧКУ) – на вапнякових схилах, утворює угруповання і поодинокі в Кам'янець-Подільському р-ні;
- ковила найкрасивіша (*Stipa pulcherrima* K. Koch) (ЧКУ) – на вапнякових схилах, утворює угруповання і поодинокі в Кам'янець-Подільському р-ні;
- коральковець тричінадрізаний (*Corallorhiza trifida* Châtel.) (ЧКУ) – у лісі поодинокі в Кам'янець-Подільському районі;
- косарик черепитчасті (*Gladiolus imbricatus* L.) (ЧКУ) – окремі особини у грабово-дубовому лісі біля с. Залуччя Чемеровецького р-ну;
- коручка темночервона (*Epipactis atrorubens* (Hoffm. ex Bernh.) Besser) (ЧКУ) – у лісах розсіяно поодинокі групами у всіх адміністративних р-нах;

- коручка чемерниковидна (*Epipactis helleborine* (L.) Crantz) (ЧКУ) – у лісах розсіяно групами у всіх адміністративних р-нах;
- коручка болотна (*Epipactis palustris* (L.) Crantz) (ЧКУ) – поодинокі у Городоцькому та Чемеровецькому р-нах;
- коручка пурпурова (*Epipactis purpurata* Smith) (ЧКУ) – у лісах розсіяно поодинокі у всіх адміністративних р-нах;
- лещиця дністровська (*Gypsophila thyraica* Krasnova) (ЧКУ) – численними групами у трьох місцезростаннях на території Чемеровецького і Кам'янець-Подільського р-нів;
- лілія лісова (*Lilium martagon* L.) (ЧКУ) – у лісах розсіяно поодинокі або нечисленними групами у всіх адміністративних р-нах;
- любка дволиста (*Platanthera bifolia* (L.) Rich) (ЧКУ) – у лісах розсіяно, поодинокі у всіх адміністративних р-нах;
- любка зеленоцвіта (*Platanthera chlorantha* (Cust.) Rchb.) (ЧКУ) – у лісах, розсіяно у всіх адміністративних р-нах;
- льон бессарабський (*Linum basarabicum* (Savul. et Rayss) Klovov ex Juz.) (ЧКУ) – нечисленні групи біля с. Гораївки та с. Устя Кам'янець-Подільського р-ну;
- молочай волинський (*Euphorbia volhynica* Besser ex Racib.) (ЧКУ) – нечисленні групи у всіх адміністративних р-нах;
- лунарія оживаюча (*Lunaria rediviva* L.) (ЧКУ) – у лісах численними групами у чотирьох місцях Чемеровецького і Кам'янець-Подільського р-нів;
- осока біла (*Carex alba* Scop.) (ЧКУ) – нечисленна група у грабово-дубовому лісі неподалік с. Китайгород і Врулівці Кам'янець-Подільського р-ну;
- пальчатокорінник травневий (*Dactylorhiza majalis* (Rchb.) P.F.Hunt et Summerhayes) (ЧКУ) – одне місцезростання у Суржинецькому лісі в Кам'янець-Подільському р-ні;
- підсніжник звичайний (*Galanthus nivalis* L.) (ЧКУ) – нерідко у грабово-дубових, ясеневих та букових лісах у всіх адміністративних р-нах;
- зозулинець салеповий (*Orchis morio* L.) (ЧКУ) – єдине існуюче місцезростання неподалік с. Гораївка на степовому схилі в Кам'янець-Подільському р-ні;
- скополія карніолійська (*Scopolia carniolica* Jacq.) (ЧКУ) – у грабово-дубових, ясеневих лісах Чемеровецького і Кам'янець-Подільського р-нів;
- рутвиця смердюча (*Thalictrum foetidum* L.) (ЧКУ) – Смотрицький каньйон біля с. Смотрич Кам'янець-Подільського р-ну;

- рябчик гірський (*Fritillaria montana* Hoppe) (БЕРН, ЧКУ) – нечисленна популяція неподалік с. Устя Кам'янець-Подільського р-ну;
- сон великий (*Pulsatilla grandis* Wender.) (БЕРН, ЧКУ) – нечисленні групи на лучно-степових ділянках, узліссях у всіх адміністративних р-нах;
- сон лучний (*Pulsatilla pratensis* (L.) Mill.) (ЧКУ) – нечисленні групи на лучно-степових ділянках, узліссях у всіх адміністративних р-нах;
- сон розкритий (*Pulsatilla patens* (L.) Mill.) (БЕРН, ЧКУ) – Івахновецькі товтри Чемеровецького р-ну;
- фіалка біла (*Viola alba* Besser) (ЧКУ) – у грабово-дубових лісах Кам'янець-Подільського р-ну;
- цибуля коса (*Allium obliquum* L.) (ЧКУ) – єдине місцезростання в Україні на вапнякових схилах р. Смотрич біля с. Устя Кам'янець-Подільського р-ну;
- цибуля переодягнена (*Allium pervestitum* Klovov) (МСОП, ЧКУ) – кілька місць зростання нечисельними групами неподалік сіл Китайгород та Гораївка на степових схилах Кам'янець-Подільського р-ну;
- цибуля круглоного (*Allium sphaeropodum* Klovov) (ЧКУ) – поодинокі особини біля с. Жовтневе Кам'янець-Подільського р-ну;
- цибуля прямостояча (*Allium strictum* Schrad.) (ЧКУ) – нечисленна група на вапнякових схилах р. Смотрич біля с. Устя Кам'янець-Подільського р-ну;
- цибуля ведмежа (*Allium ursinum* L.) (ЧКУ) – нерідко у грабово-дубових, ясеневих та букових лісах у всіх адміністративних р-нах,;
- чина гладенька (*Lathyrus laevigatus* (Waldst. et Kit.) Fritsch) (ЧКУ) – поодинокі особини у Сатанівському заказнику Городоцького р-ну;
- чина ряба (*Lathyrus venetus* (Mill.) Wohlf.) (ЧКУ) – поодинокі особини у Вихватновецькому лісі Кам'янець-Подільського р-ну;
- шавлія кременецька (*Salvia cremenecensis* Besser) (ЄЧС, ЧКУ) – нечисленні групи на степових ділянках товр біля сіл Устя, Вербка, Мукша Кам'янець-Подільського р-ну;
- шафран Гейфеля (*Crocus heuffelianus* Herb.) (ЧКУ) – численні групи у грабово-дубових, грабових лісах біля с. Залуччя, Цикова Чемеровецького р-ну та с. Вербка Кам'янець-Подільського р-ну;

- шивереція подільська (*Schivereckia podolica* (Besser) Andr. ex DC.) (МСОП, ЄЧС, БЕРН, ЧКУ) – біля 10 місць зростання численними групами у Чемеровецькому і Кам'янець-Подільському р-нах;

- шипшина Чацького (*Rosa czackiana* Besser) (ЧКУ) – на кам'янистих кущових степових ділянках Кам'янець-Подільського р-ну;

- шоломниця весняна (*Scutellaria verna* Besser) (ЧКУ) – численні групи на вапнякових схилах у всіх адміністративних р-нах;

- ясенець білий (*Dictamnus albus* L.) (ЧКУ) – на вапнякових схилах, кам'янистих степових ділянках у всіх адміністративних р-нах.

Сімнадцять видів з Червоної книги України (один з них занесений до Червоного списку МСОП, два – до Європейського Червоного списку, один – до Додатку I Бернської конвенції) під час інвентаризації не виявлено, але вони відомі за гербарними зборами або літературними даними: аспленій чорний (*Asplenium adiantum-nigrum* L.) (ЧКУ), зозулинець блощичний (*Orchis coriophora* L.) (ЧКУ), зозулинець болотний (*Orchis palustris* Jacq.) (ЧКУ), анакампис пірамідальний (*Anacamptis pyramidalis* (L.) Rich) (ЧКУ), зіновать подільська (*Chamaecytisus podolicus* (Błocki) Klásk.) (МСОП, ЄЧС, ЧКУ), пальчатокорінник Фукса (*Dactylorhiza fuchsii* (Druce) Soó) (ЧКУ), пальчатокорінник м'ясочервоний (*Dactylorhiza incarnata* (L.) Soó) (ЧКУ), пальчатокорінник плямистий (*Dactylorhiza maculata* (L.) Soó) (ЧКУ), билинець довгорогий (*Gymnadenia conopsea* (L.) R.Br.) (ЧКУ), малаксис однолистий (*Malaxis monophyllos* (L.) Sw.) (ЧКУ), зозулинець обпалений (*Orchis ustulata* L.) (ЧКУ), зозулинець чоловічий (*Orchis mascula* (L.) L.) (ЧКУ), зозулинець шоломоносний (*Orchis militaris* L.) (ЧКУ), зозулинець прикрашений (*Orchis signifera* Vest) (ЧКУ), відкасник осотовидний (*Carlina cirsioides* Klokov) (ЄЧС, ЧКУ), змієголовник австрійський (*Dracocephalum austriacum* L.) (БЕРН, ЧКУ), півники сибірські (*Iris sibirica* L.) (ЧКУ).

До Додатку IIb Директиви по біотопах Європейського Союзу занесені змієголовник австрійський (*Dracocephalum austriacum* L.), півники угорські (*Iris hungarica* Waldst. et Kit.), сон великий (*Pulsatilla grandis* Wender.), сон розкритий (*Pulsatilla patens* (L.) Mill.).

Площа заповідної зони парку становить 1603,8 га, у т.ч. на вилучених землях – 653,1 га, зони регульованої рекреації – 11452,2 га (3713,3 га – на вилучених землях), зони стаціонарної рекреації – 173,5 га (69,1 га на вилучених землях). Господарська зона займає 248086,5 га (94,9% площі парку), у т.ч. на землях у постійному користуванні парку – 80,3 га.

Створення НПП на такій значній площі мало свої особливості, що відобразилося на структурно-функціональній організації його території. Природоохоронну основу парку, зокрема його заповідної зони, формують природоохоронні об'єкти різного рангу, які існували на цій території до його створення і які здебільшого зберігають свій статус. На загал, на території національного парку на сьогодні існує 130 природоохоронних об'єктів різного статусу, зокрема: 15 заказників загальнодержавного значення (Іванковецький – ландшафтний, 1014,5 га; Сатанівський – лісовий, 1778,0 га; Карабчіївський – ботанічний, 111,0 га; Івахновецький – ландшафтний, 155,9 га; Велика і Мала Бугаїха – ландшафтний, 66,0 га; Сокіл – ландшафтний, 56,0 га; Циківський – ландшафтний, 290,0 га; Кармалюкова гора – ландшафтний, 765,0 га; Совий яр – ландшафтний, 827,0 га; Княжпільський – ландшафтний, 821,0 га; Чапля – ботанічний, 177,0 га; Панівецька дача – ботанічний, 923,0 га; Товтра Вербецька – ботанічний, 9,3 га; Довжоцький – ботанічний, 655,0 га; Нижні Патринці – ботанічний, 80,0 га), 4 пам'ятки природи загальнодержавного значення ("Печера Атлантида" – геологічна, 10,0 га; "Китайгородське відслонення" – геологічна, 60,0 га; "Смотрицький каньон" – геологічна, 80,0 га; "Товтра Самовита" – ботанічна, 15,0 га), 1 ботанічний сад (Кам'янець-Подільський, 17,5 га), 19 заказників місцевого значення, 3 парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва, 87 пам'яток природи місцевого значення та 1 заповідне урочище.

Перспектива НПП проглядається через впровадження одного із трьох сценаріїв: створення біосферного заповідника разом із заповідником "Медобори" та Хотинським НПП; реорганізацією на два об'єкти – національний природний парк та регіональний ландшафтний парк з максимальним виключенням поселень та освоєних земель; зменшення території парку за рахунок виключення земель господарського використання. Але на сучасному етапі залишається актуальним ведення моніторингу, впровадження менеджмент-планів для рідкісних видів, та виділення важливих ботанічних територій (ІПА).

Список літератури

1. Богацький Д. Матеріали до флори Кам'яниччини // Зап. Кам'янець-Подільського наукового т-ва при Укр. АН. – 1928. – Т.1. – С. 50–84.
2. Дідух Я.П., Шеляг-Сосонко Ю.Р. Геоботанічне районування України та суміжних територій // Укр. ботан. журн. – 2003. – 60. – № 4. – С. 447–463.

3. Заверуха Б. В. Флора Волино-Поділля та її генезис. – К. : Наук. думка, 1985. – 192 с.
4. Закон України про природно-заповідний фонд України // Вісн. Верх. Ради України. – № 34. – С. 502.
5. Заповідні перлини Хмельниччини / під. ред. Т. Л. Андрієнко. – Хмельницький : ПАВФ “Інтрада”, 2006. – 220 с.
6. Кагало О.О., Скібіцька Н.В. Синоптичний продромус рослинності НПП “Подільські Товтри” // Фітосоціологія. 100 років наукового напрямку. Мат-ли конф. – Київ: Фітосоціоцентр, 2000. – С. 32-43.
7. Кагало О.О., Скібіцька Н.В. Раритетні фітоценози національного природного парку “Подільські Товтри” // Наукові основи збереження біотичної різноманітності. Темат. зб. Ін-ту екології Карпат НАН України. – 2001. – Вип. 3. – С. 19-25.
8. Ковальчук С.І., Задорожний М.А. Пам’ятки природи Хмельниччини. – Львів, Каменяр, 1985. – 55 с.
9. Ковтун І. Вплив інтродукції *Pinus pallasiana* D.Don на лучно-степові угруповання Кам’янецького Придністров’я // Актуальні проблеми ботаніки та екології (матеріали конференції молодих учених). – 2001. – С. 37.
10. Ковтун І.В. Систематична структура флори Кам’янецького Придністров’я // Укр. ботан. Журн. – 2002. – 59, № 4. – С. 400–405.
11. Котов М. Геоботанический очерк буковых лесов по р. Збруч // Журнал Русского ботанического общества. – 1930. – 15, № 1-2. – С. 139-148.
12. Круцкевич М.М. Доповнення до флори Кам’яниччини // Журн. інстуту ботаніки АН УРСР. – 1937. – № 11. – С. 137–140.
13. Круцкевич М.М. Про рослинність степових схилів подільських товар в межах Хмельницької області // Наук. праці Кам’янець-Под. СГІ. – 1961. – № 4. – С. 52–56.
14. Кузнєцова Г.О. Флора і рослинність Середнього Придністров’я // Матеріали до вивчення природних ресурсів Поділля. – Тернопіль-Кременець. – 1963. – № 4. – 146 с.
15. Куковиця Г.С. Рідкісні, ендемічні та реліктові види Подільського Придністров’я // Охорона природи та раціональне використання природних ресурсів. – 1970. – № 5. – С. 126–130.
16. Куковиця Г.С. Степова рослинність Дністровського каньйону та Товтрового кряжа на Поділлі та її флористичні особливості // Укр. ботан. журн. – 1973. – 30, № 2. – С. 196–203.
17. Любінська Л.Г. Стан популяцій деяких рідкісних видів Кам’янецького Придністров’я та охорона фітогенофонду // Укр. ботан. журн. – 1987. – 44, № 4. – С. 46–48.
18. Любінська Л.Г. Особливості деяких інвазійних видів м. Кам’янця-Подільського // Шляхи вирішення екологічних проблем урбанізованих територій: наука, освіта, практика. Збірн. праць. – Еко-Хмельницький, 2003. – С. 96-98.

19. Любінська Л.Г. Шивережія подільська, астрагал монпельський, шоломниця весняна, рябчик гірський // Плани заходів щодо збереження видів флори і фауни, що занесені до Червоної книги України та в міжнародні переліки, в межах установ ПЗФ. – Харків: ВД “Рейдер”, 2006. – С. 26-28, 32-34, 46-48, 52-54.
20. Любінська Л.Г., Болюх В.О. Флора вищих рослин національного парку “Подільські Товтри” // Укр. ботан. журн. – 1997. – 54, № 2. – С. 192-197.
21. Любінська Л.Г. Ковальчук С.І., Матвеев М.Д. Природні цінності національного природного парку “Подільські Товтри”. – Кам’янець-Подільський, 1999. – 89 с.
22. Маковецкий С. Список растений Подольской губернии дико-растущих и некоторых одичалых // Записки Подол. О-ва естествоиспытателей и любителей природы. – 1913. – 1. – С. 53-122.
23. Молотківський Ю.Х. Геоботаничне дослідження дубового насадження в Цибулівському лісі, Кам’янецька округа // Журн. Ін-ту ботан. АН УРСР. – 1936. – № 8 (16). – С. 55-67.
24. Монтрезор В.В. Обзорение растений, входящих в состав флоры губерний Киевского учебного округа: Киевской, Подольской, Волынской, Черниговской и Полтавской. – Киев: Киевск. общество естествоиспытателей, 1886-1991. – 508 с.
25. Мороз І.І. Рідкісні рослини Товтрового кряжа Поділля та їх охорона // Охорона природи та раціональне використання природних ресурсів УРСР. – К.: Наук. думка, 1970. – С. 39-41.
26. Новосад В.В., Крицька Л.І., Любінська Л.Г. Особливості систематичної структури, природно-видового та флористичного різноманіття НПП “Подільські Товтри” // Різноманіття природи Хмельниччини. Зб. стат. за мат. конф. “Ландшафтне і біологічне різноманіття Хмельниччини: дослідження, збереження та відтворення”. – Кам.-Под.: Абетка – Нова, 2004. – 296 с.
27. Новосад В.В., Крицька Л.І., Любінська Л.Г. Фітобіота національного природного парку “Подільські Товтри”. Судинні рослини. – Київ: Фітон, 2009. – 292 с.
28. Онищенко В.А., Любінська Л.Г. Грабово-дубові ліси ур. Панівецька дача (Хмельницька область) // Науковий вісник Чернівецького університету. Сер. Біологія. – 2006. – Вип. 298. – С. 128-135.
29. Охрана важнейших ботанических объектов Украины, Белоруссии, Молдавии / Шеляг-Сосонко Ю.Р., Парфенов В.И., Чопик В.И. и др. – Киев: Наук. думка, 1980. – 392 с.
30. Пачоский И.К. Основные черты развития флоры Юго-Западной России. Приложение к 34 т. Зап. Новорос. общ. естеств. – Херсон, 1915. – 430 с.
31. Рогович А.С. Обзорение семенных и высших споровых растений, входящих в состав флоры губерний Киевского учебного округа: Волынс-

кой, Подольской, Киевской, Черниговской и Полтавской. – Киев: Изд-во Киев. ун-та, 1869. – 308 с.

32. Шеляг-Сосонко Ю.Р., Дідух Я.П., Куковиця Г.С. Рослинність лісових заказників Середнього Придністров'я // Укр. ботан. журн. – 1980. – 37, № 5. – С. 91–95.

33. Шмальгаузен И.Ф. Флора Средней и Южной России, Крыма и Северного Кавказа. – Киев, 1895. – 468 с.

34. Andrzejowski A. Rys botaniczny krain zwiedzonych w podrózach między Bohem a Dniestrem od Zbrucza aż do morza Czarnego, odbytych w latach 1814, 1816, 1818, 1822. – Wilno, 1823.

35. Belke G. Krotki rys historyi naturalnej Kamienia Podolskiego // Biblioteka Warszawska. – Warszawa, 1858. – Т. 3. – С. 539-563.

36. Besser W. Enumeration plantarum hucusque in Volhynia, Podolia, gub. Kioviensi, Bessarabia cis Thyraica et circa Odessam collectarum simul cum observationibus in rimitias Florae Galiciae Austriacae. – Vilnae: 1882. – 111 p.

37. Gajewski W. Elementy flory Polskiego Podola. – Warszawa: Planta Polonica 1937. – Т. 5. – 210 s.

38. Makowiecki S. Spis roślin południowa-zachodniej części Podola Zazbruczańskiego. – Spraw. Kon. Fizjogr., 1939. – 72. – С. 269-326.

39. Szafer W., Kulczyński S., Pawłowski B. Rośliny polskie. Lwow-Warszawa, Książnica – Atlas, 1924. – 736 s.

40. Zapałowicz H. Krytyczny przegląd roślinności Galicji. Conspectus florum Galiciae criticus. – Kraków, 1906-1911. – Т. 1-3.

НПП Приазовський

Приазовський національний природний парк створений Указом Президента України від 10.02.2010 № 154/2010. Він має площу 78126,92 га і включає приморську територію 4 районів Запорізької області: Якимівського, Мелітопольського, Приазовського та Бердянського. Площа акваторій парку становить 62053,57 га (79%), а площа суходільних ділянок – 16073,35 га (21%). Парк підпорядкований Мінприроди.

Згідно фізико-географічного районування територія парку знаходиться у двох областях степової зони України (Екологічна енциклопедія, 2006). Східна частина території знаходиться в Середньостеповій підзоні, Західноприазовській схилово-височинній області; західна – в Південностеповій підзоні, Присивасько-Приазовській низовинній області.

За геоботанічним районуванням (Національний атлас України, 2008) територія парку знаходиться у двох округах Чорноморсько-Азовської степової підпровінції. Бердянська коса і заплава р. Берди розташовані у Приазовському окрузі різнотравно-злакових степів та рослинності гранітних відслонень. Решта території парку лежить у Дніпровсько-Азовському геоботанічному окрузі злакових і полиново-злакових степів та подових лук.

Рослинний світ Північного Приазов'я в межах парку вивчало багато ботаніків. В кінці XIX – на початку XX ст. у працях О.М. Краснова (1901), О.А. Янати (1912, 1913, 1926), Ю.Д. Клеопова (1926), М.І. Котова (1927) було окреслено загальні особливості флори і рослинності цього регіону. Надалі ці наукові праці стали основою для формування і розвитку різнопланових ботанічних досліджень (напрямів): флористичних і ботаніко-географічних (Клеопов, 1926; Котов, 1928, 1929; Левина, 1929; Попович, 1936; Котов, Прянішніков, 1937; Шостенко-Десятова, Шалит, 1937; Постригань, 1939; Білик, 1941, 1946, 1951, 1963; Алексеєнко, 1950; Краснова, 1974; Кузьмичев, Краснова, 1974; Клоков, 1980; Гумеч, 1985, 1986; Кондратюк та ін 1985; Бурда, 1992; Коломійчук, 2002, 2003, 2008, 2010 в; Дубина, 2002; Дубина, Тимошенко, 2004; Дубина та ін., 2010; Перегрим та ін., 2010 та ін.); систематичних (Прокудин и др., 1977; Остапко, 1995; Мосякін, 2003; Мойсієнко, 2008; Перегрим та ін., 2009); геоботанічних (Котов, Прянішніков, 1937; Білик, 1941, 1953, 1963; Дубина, Шеляг-Сосонко, 1989, 1995 а, б, 1996; Намлієва, 1996; Тищенко, 1999, 2000, 2001, 2006; Дубина та ін., 2004, 2007); фітосозологічних (Ілляшенко, Мовчан, 1991; Остапко, 2001; Коломійчук, 2002, 2004; 2010 а, б; Коломійчук та ін., 2004; Тищенко, 2000, 2001, 2006 та ін.).

Рослинність парку представлена типчаково-ковиловими і полиново-злаковими степами та їх геміпсамофітним варіантом, луками, галофітними, літоральними, синантропними, прибережно-водними і водними угрупованнями. Незначну площу (близько 20-30 га) займають штучні (лісопаркові і паркові) ценози, які на схилах до Молочного лиману представлені лісонасадженнями, а на Федотовій та Бердянській косах насадженнями оздоровчих комплексів “Золотий берег” та “Славутич”.

Прибережно-водна рослинність займає близько 6200-6300 га території парку, лучна і галофітна – 4700-4800 га, степова рослинність – 3400-3500 га (в тому числі геміпсамофітна – близько 300-350 га), болотна – 820-830, літоральна – 600-650 га (з них піщано-черепашкових степів на косах – близько 200 га), рудеральна – 130-150 га.

Найбільші за площею ділянки справжніх (порядок Festucetalia valesiacaе), солонцюватих (Festuco-Limonietalia) та олюговілих (Agropyretalia repentis) степів у межах Приазовського НПП розташовані на ділянках плакору, що прилягають безпосередньо до приморської абразивної смуги. Ці степи пов'язані зі слабо солонцюватими південними чорноземами, рідше – з темно-каштановими ґрунтами у комплексі з солонцями. Найкраще представлені на території парку є угруповання з домінуванням житняка гребінчастого (*Agropyron pectinatum*) (на плакорних ділянках і схилах, мають вигляд довгих і вузьких смуг), костриці валіської (*Festuca valesiaca*), грудниці волохатої (*Galatella villosa*), які приурочені до пологих схилів та плакорів. Ці ценози у межах Приазовського НПП займають близько 3000 га. Співдомінантами є ковила Лессінга (*Stipa lessingiana*), к. українська (*Stipa ucrainica*), к. волосиста (*Stipa capillata*), тонконіг бульбистий (*Poa bulbosa*), пижмо тисячолісте (*Tanacetum millefolium*), пирій звичайний (*Elytrigia repens*), полин австрійський (*Artemisia austriaca*), а на лимані Сивашик ще й полин кримський (*A. taurica*). Домішка різнотрав'я в угрупованнях незначна, вона збільшується із заходу на схід: гвоздика азовська (*D. maeoticus*), підмаренник руський (*Galium ruthenicum*), кермек сарептський (*Limonium sareptanum*), гоніолімон татарський (*Goniolimon tataricum*), люцерна румунська (*Medicago romanica*), залізняк колючий (*Phlomis pungens*), козельці шорстконосикові (*Tragopogon dasyrhynchus*), дивина фіолетова (*Verbascum phoeniceum*), шавлія поникла (*Salvia nutans*), горошок мишачий (*Vicia cracca*) (Тищенко, 2006; Коломійчук, 2008). На правому березі Молочного лиману представлений геміпсамофітний варіант типчаково-ковилових степів, де до домінуючих злаків домішуються ефедрa двоколоскова (*Ephedra*

distachya), перстач астраханський (*Potentilla astracanica*), осока колхідська (*Carex ligerica*) тощо (Коломійчук, 2003).

Угруповання з переважанням видів роду ковила (*Stipa lessingiana*, *S. ucrainica*, *S. capillata*) спорадично трапляються на правому березі лиманів Сивашик, Утлюцький, Молочний, на схилах долини р. Берди та материкового уступу над східною частиною Бердянської коси (урочище Макорти), де займають близько 150-200 га (Коломійчук, 2003, 2008; Тищенко, 2006). Вони приурочені до відвершків балок (*Stipa capillata*, *S. lessingiana*), рідше зустрічаються в умовах плакору, де розміщені на солонцюватих степових западинах та окраїнах материкового схилу. Співдомінантами є житняк гребінчастий (*Agropyron pectinatum*), костриця валіська (*Festuca valesiaca*), пирій середній (*Elytrigia intermedia*) та повзучий (*E. repens*), полин австрійський (*Artemisia austriaca*), тонконіг бульбистий (*Poa bulbosa*). З видів різнотрав'я характерними є будяк гачкуватий (*Carduus uncinatus*), волошка притиснутолускова (*Centaurea adpressa*), гвоздика ланцетна (*Dianthus lanceolatus*), льон австрійський (*Linum austriacum*), залізняк колючий (*Phlomis pungens*), шавлія сухостепова (*Salvia tesquicola*), серпій сухоцвітий (*Serratula xeranthemoides*), пижмо тисячолісте (*Tanacetum millefolium*). Певну частку складають чагарнички та чагарники – камфоросма монпельйська (*Camphorosma monspeliaca*), ефедрa двоколоскова (*Ephedra distachya*), віниччя сланке (*Kochia prostrata*), чебрець двовидний (*Thymus dimorphus*). Іноді трапляються ефемери та ефемероїди: цибуля кругла (*Allium rotundum*), бурачок пустельний (*Alyssum desertorum*), белевалія сарматська (*Bellevallia sarmatica*), роговик сиваський (*Cerastium syvaschicum*), незабудка дрібноквіткова (*Myosotis micrantha*), глуха кропива стеблообгортна (*Lamium amplexicaule*), рястка Гуссона (*Ornithogalum gussonei*), тюльпан Шренка (*Tulipa schrenkii*), вероніка трилиста (*Veronica triphyllos*), фіалка Китайбелева (*Viola kitaibeliana*) (Коломійчук, 2004 б). Подекуди тут виявлений мохово-лишайниковий ярус, покриття якого нерідко становить 10-20%. Із мохів та лишайників поширені тортула сільська (*Tortula ruralis*), кладонія листувата (*Cladonia foliacea*), к. розгалужена (*C. rangiformis*), неофусцелія грубозморшкувата (*Neofuscelia russolea*), ксантопармелія камчадальська (*Xanthoparmelia camtschadalensis*).

Псамофітні степи (порядок Festucetalia vaginatae) займають невеликі площі (близько 200 га) на Федотовій, Степанівській та Бердянській косах. Найпоширенішими домінантами тут є костриця Беккера (*Festuca beckeri*), осока колхідська (*Carex ligerica*), ефедрa двоколоскова (*Ephedra distachya*). Вони приурочені до найвищих ділянок кіс (кучугур). Співдомінантами у псамофітно-степових угрупованнях парку найчастіше виступають житняк Лавренків (*Agropyron lavrenkoanum*), свинорий

пальчастий (*Cynodon dactylon*), волошка притиснутолускова (*Centaurea adpressa*), а звичайними фітокомпонентами є астрагал дніпровський (*Astragalus borysthenticus*), бурачок шорсткий (*Alyssum hirsutum*), переломник видовжений (*Androsace elongata*), люцерна Котова (*Medicago kotovii*), смілка напівконічна (*Silene subconica*), дивина перистороздільна (*Verbascum pinnatifidum*), жито дике (*Secale sylvestre*). Менш поширеними тут є угруповання з домінуванням астрагалу дніпровського (*Astragalus borysthenticus*), ковили дніпровської (*Stipa borysthena*), житняка Лавренка (*Agropyron lavrenkoanum*), люцерни Котова (*Medicago kotovii*). Подекуди в цих ценозах розвинутий мохово-лишайниковий ярус з тортули сільської (*Tortula ruralis*), кладонії загорнутої (*Cladonia convoluta*), кладонії розгалуженої (*C. rangiformis*), ксантопармелії камчадальської (*Xanthoparmelia camtschadalis*) (Тищенко, 2006; Коломійчук, 2003, 2004).

Літоральна рослинність на території парку є найбільш специфічною і переважає у фронтальній зоні кіс азовського типу (Тищенко, 2006). У ценозах класу *Sakiletea maritimae*, які внаслідок згінно-нагінних явищ є досить агрегативними, домінують морська гірчиця чорноморська (*Sakile euxina*) і аргузія сибірська (*Argusia sibirica*), типовими видами є молочай щибриковидний (*Euphorbia peplis*), курай понтійський (*Salsola pontica*), молокан татарський (*Lactuca tatarica*), катран понтійський (*Crambe pontica*). В ценозах класу *Ammophiletea* домінує колосняк чорноморський (*Leymus sabulosus*), рідше – миколайчики приморські (*Eryngium maritimum*). Співдомінантами є катран понтійський (*Crambe pontica*), аргузія сибірська (*Argusia sibirica*), молочай Сергєєв (*Euphorbia seguieriana*). Ці угруповання, як і на інших територіях Північного Приазов'я, характеризуються розрідженням травостоєм, вони знаходяться під впливом дефляційних процесів.

Справжні луки в межах парку представлені ценозами з домінуванням пирію подового (*Elytrigia pseudocaesia*) та пирію повзучого (*E. repens*), які поширені у заплавах нижніх течій рр. Молочної, Берда, Корсак, Малий та Великий Утлюк, рідше – по нижніх частинах схилів подів. Постійними їх компонентами є скритниці колюча (*Crypsis aculeata*) та схенусовидна (*C. schoenoides*), стелюшок морський (*Spergularia marina*), подорожник тонкоколосьй (*Plantago tenuiflora*), покісниця Фоміна (*Puccinellia fominii*), а на більш вологих ґрунтах – ситняг однолусковий (*Eleocharis uniglumis*), солончакова айстра паннонська (*Tripolium pannonicum*) тощо. Пирійники у межах Приазовського НПП займають 120-150 га.

Серед засолених лук (клас *Festuco-Puccinellietea*) найбільшу площу мають угруповання з переважанням пирію видовженого

(*Elytrigia elongata*). Вони займають знижені ділянки між степовими та солончаковими ценозами заплави приазовських річок, нижні частини схилів до них, а також депресивні елементи мікрорельєфу Федотової, Степанівської та Бердянської кіс. Досить часто пирій видовжений формує чисті зарості, в інших місцях з ним співдомінують очерет південний (*Phragmites australis*), хрінниця широколиста (*Lepidium latifolium*), мітлиця азовська (*Agrostis maeotica*), метлюг приморський (*Apera maritima*), прибережниця берегова (*Aeluropus littoralis*), кермек Мейєра (*Limonium meyeri*). Постійними компонентами є кермек каспійський (*Limonium caspium*), цинанхум гострий (*Cynanchum acutum*), полин сантонінський (*Artemisia santonica*). Такі ценози у межах Приазовського НПП займають близько 800 га. Приблизно таку ж загальну площу займають ценози з переважанням різних видів покісниць (*Puccinellia*). Угруповання з переважанням покісниць розставленої (*Puccinellia distans*) і велетенської (*P. gigantea*) в межах парку поширені на Федотовій, Степанівській та Бердянській косах, а ценози з домінуванням покісниця Фоміна (*Puccinellia fominii*) притаманні переважно плескатим ділянкам заплави нижньої течії рр. Молочної, Берди, Корсак, Великий Утлюк. Співдомінантами є полин сантонінський (*Artemisia santonica*), галіміона бородавчаста (*Halimione verrucifera*), солонець простертий (*Salicornia prostrata*), солончакова айстра паннонська (*Tripolium pannonicum*), содник простертий (*Suaeda prostrata*). До засолених лук належать також угруповання з переважанням комишівника звичайного (*Scirpoides holoschoenus*), метлюгу приморського (*Apera maritima*) та прибережниця берегової (*Aeluropus littoralis*), які найчастіше поширені у верхів'ях Молочного та Утлюцького лиманів, гирлі р. Берди. Угруповання з домінуванням солончакової айстри паннонської (*Tripolium pannonicum*) займають екотонні смуги між мокрими та пухкими солончаками (60-70 га). Солончакова айстра паннонська часто утворює чисті угруповання, рідше співдомінантами є бульбокомиш морський (*Bolboschoenus maritimus*), хрінниця широколиста (*Lepidium latifolium*), очерет південний (*Phragmites australis*), солонець простертий (*Salicornia prostrata*). Близько 40-50 га на території парку займають ценози з домінуванням хрінниці широколистої (*Lepidium latifolium*), що поширені на Федотовій, Степанівській та Бердянській косах. Це переважно монодомінантні ценози, що формуються на піщано-черепашкових помірно засоленних ґрунтах. Співдомінантами виступають пирій видовжений (*Elytrigia elongata*) та полин сантонінський (*Artemisia santonica*). На Приазовських косах на площі бл. 250-300 га поширені угруповання з домінуванням бульбокомишу морського (*Bolboschoenus maritimus*), часто з очеретом південним (*Phragmites australis*).

Сукулентно-трав'янисті справжні солончаки (клас Thero-Salicornietea strictae) займають у парку 450-500 га. Тут на солончаках домінує солонець простертий (*Salicornia prostrata*), інколи із співдомінуванням солонцю дніпровського (*S. borysthena*), соднику солончакового (*Suaeda salsa*), солончакової айстри паннонської (*Tripolium pannonicum*), тризубця морського (*Triglochin maritima*), сарсазану шишуватого (*Halocnemum strobilaceum*), петросимонії розлогої (*Petrosimonia brachiata*), п. тритичинкової (*P. triandra*), покісниці Фоміна (*Puccinellia fominii*), хрінниці широколистої (*Lepidium latifolium*). На сухіших солончаках переважає содник простертий (*Suaeda prostrata*), часто із співдомінуванням солонця простертого (*Salicornia prostrata*), кураю содового (*Salsola soda*), полину сантонінського (*Artemisia santonica*), солончакової айстри паннонської (*Tripolium pannonicum*), франкенії шорсткої (*Frankenia hirsuta*). Ці угруповання займають близько 50-70 га. Обидва типи солончаків поширені як на косах, так і по узбережжях лиманів і у гирлових частинах річок (Дубина та ін., 2007).

Справжньосолончакові угруповання з переважанням багаторічних трав та напівчагарничків (клас Salicornietea fruticosae) представлені переважно фітоценозами з домінуванням сарсазану шишуватого (*Halocnemum strobilaceum*), полину сантонінського (*Artemisia santonica*), галіміони бородавчастої (*Halimione verrucifera*) і кермеку Мейєра (*Limonium meyeri*). Ценози сарсазану шишуватого (*Halocnemum strobilaceum*) займають площу 420-450 га і поширені на глинистих ("пухких") солончаках. Угруповання з переважанням полину сантонінського є найпоширенішими ценозами солончаків (близько 1100-1200 га), вони займають перехідні смуги між пухкими солончаками і солонцями. Угруповання з переважанням кермеку Мейєра (*Limonium meyeri*) та галіміони бородавчастої (*Halimione verrucifera*) характерні для значно засолених суглинково-солончакових та мулистих піщано-черепашкових ділянок і займають відповідно 140-150 та 200-250 га. Близько 100 га солончакових ґрунтів не мають рослинного покриву.

Прибережно-водна рослинність (клас Phragmiti-Magnocaricetea) має значне поширення у гирлових частинах річок Молочної, Берди, Корсаку, Великого та Малевого Утлюків, а також на косах, де займає значні площі (бл. 6200-6300 га). Це в основному угруповання з домінуванням очерету південного (*Phragmites australis*). Угруповання цього класу на території парку поширені по мілких прибережних ділянках з мулистими-піщаними, рідше піщано-черепашковими ґрунтами. По узбережжю лиманів ценози цієї формації є менш поширеними. Тут очеретяні зарості трапляються вузькими (стрічкоподібними) смугами вздовж

берега, або сконцентровані біля місць впадіння в лимани річок. Іноді співдомінантами на слабкозасоленних ґрунтах є бульбокомиш морський (*Bolboschoenus maritimus*), цинанхум гострий (*Cynanchum acutum*), рогіз вузьколистий (*Typha angustifolia*) плету́ха звичайна (*Calystegia sepium*), паслін солодко-гіркий (*Solanum dulcamara*).

Літоральні болота (класи Bolboschoenetetea maritimi, Juncetea maritimi) займають на території парку близько 800 га. Вони представлені ценозами бульбокомишу морського (*Bolboschoenus maritimus*), ситника приморського (*Juncus maritimus*), куги Табернемонтана (*Scirpus tabernaemontani*) і дуже рідко куги приморської (*S. litoralis*).

Угруповання з панівною роллю камки морської (*Zostera marina*) відмічені на мілководних ділянках Утлюцького та Молочного лиманів, рідше уздовж берега Бердянської затоки. Як співдомінанти трапляються камка мала (*Zostera noltii*) та цанікелія стеблиста (*Zannichellia pedunculata*), рдесник гребінчастий (*Potamogeton pectinatus*). Крім того, у цих ценозах спорадично зустрічаються водорості (*Cladophora siwaschensis*, *Enteromorpha maeotica*, *Ceramium rubrum*) (Солоненко, Яровий, 2009).

До Зеленої книги України (2009) занесено такі виявлені в парку рослинні угруповання:

формація карагани скіфської (Caraganeta scythicae) – зрідка трапляється на схилах материкового уступу над східною частиною Бердянської коси (урочище Макорти) та на правому березі лиману Сивашик;

формація мигдалю низького (Amygdaleta nanae) – спорадично трапляється на ділянках плакору вздовж кліфу у Бердянському районі та на схилах до лиманів Сивашик, Молочний;

формація ковили Лессінга (Stipeta lessingiana) – трапляється на ділянках плакору вздовж материкового кліфу та степових схилах до моря і лиманів в Якимівському, Приазовському та Бердянському районах;

формація ковили української (Stipeta ucrainicae) – поширена на степових схилах до моря і лиманів в Якимівському (лимани Сивашик, Молочний) та Бердянському (окол. с. Луначарське, ур. Макорти біля м. Бердянськ) районах;

формація ковили волосистої (Stipeta capillatae) – трапляється на ділянках плакору вздовж материкового кліфу та степових схилах до моря і лиманів в Якимівському, Приазовському та Бердянському районах;

формація ковили дніпровської (Stipeta borysthena) – поширена на узбережжі Молочного лиману між селами Ленінське і Охримівка та на підвищеннях заплави р. Молочної біля сіл Тихонівка і Зелене Мелітопольського р-ну;

формація ковили найкрасивішої (*Stipeta pulcherrimae*) – трапляється на степових схилах до моря і лиманів в Якимівському (окол. сіл Охримівка та Ленінське) та Бердянському (ур. Макорти) районах;

формація солодки голої (*Glycyrrhiza glabrae*) – приурочена у межах парку лише до материкового уступу над Бердянською косою (ур. Макорти);

формація куги приморської (*Schoenoplecteta littoralis*) – зрідка трапляється у верхів'ях Утлюцького (біля с. Давидівка) та Молочного (с. Тимофіївка) лиманів;

формація водяного жовтецю Ріона (*Batrachietta rionii*) – спорадично трапляється у сагах нижньої течії р. Молочної.

Флора Приазовського НПП нараховує 1060 видів судинних рослин із 418 родів, 92 родин і 4 відділів. З них 39 видів дерев і чагарників є інтродукованими і ростуть у штучних лісових насадженнях (лісосмугах, лісопарках, парках тощо), які увійшли до території національного природного парку (Коломійчук, Яровий, 2011).

Аборигенна фракція флори налічує 835 видів, що складає 78,7% спонтанної флори Приазовського НПП. До адвентивної фракції віднесено 225 видів (21,3%).

Спектр 10 провідних родин парку формують *Asteraceae*, *Poaceae*, *Fabaceae*, *Brassicaceae*, *Caryophyllaceae*, *Rosaceae*, *Chenopodiaceae*, *Lamiaceae*, *Apiaceae*, *Scrophulariaceae*, у складі яких налічується 656 видів, що становить 61,8%. Решта 82 родини, до складу яких входить від 1 до 30 видів, включають в сумі 404 види, що складає 38,2% флори парку.

Найбільшим поліморфізмом у загальному родовому спектрі флори Приазовського НПП відзначається середземноморський рід *Astragalus* (18 видів) і бореальний рід *Carex* (17). Високі показники також мають роди *Galium* і *Veronica* (по 16 видів), *Potentilla* (15), *Allium* (13), *Euphorbia* (11). Монотипні роди становлять 49,5% від загального числа родів дослідженої флори. Решта 204 роди мають у своєму складі до 2 до 10 видів.

Біоморфологічна структура флори Приазовського НПП досить типова для регіональних флор півдня України. Біоморфологічний аналіз вказує на переважання у фітоценозах парку трав'янистих рослин – 957 видів (90,3%), з яких 536 видів належать до багаторічників, 295 видів – до однорічників. Видів дворічників менше – 126. Чагарники і напівчагарники у списку флори складають 72 види (6,%). Відсоток дерев в цій аридній флорі незначний (31 вид; 2,9%).

Флористичне багатство Приазовського НПП включає значну кількість вузькоареальних таксонів (45), що вказує на своєрідність флори парку (Краснова, 1974; Клоков, 1980; Кондратюк и др., 1985;

Коломійчук, 2010 а). Деякі з них описані з територій, які увійшли до парку (*Gagea tesquicola* A.Krasnova (окол. смт Кирилівка), *Ornithogalum melancholicum* Klovok ex A.Krasnova (окол. м. Бердянськ), *Otites dolichocarpus* Klovok (окол. м. Бердянськ) тощо).

Зокрема, 20 вузькоареальних видів трапляються у степових ценозах (*Astragalus henningii* (Steven) Klovok, *Cymbochasma borysthénica* (Pall. ex Schlecht.) Klovok et Zoz, *Gagea tesquicola*, *Ornithogalum melancholicum*, *Otites dolichocarpus* та ін.), 14 (*Achillea euxina* Klovok, *Agropyron cimmericum* Nevski, *Helichrysum corymbiforme* Opperman ex Katina та ін.) поширені у фітоценозах літоралі, 7 – на луках – *Achillea birjuczensis* Klovok, *Agrostis maeotica* Klovok, *Juncus fominii* Zoz та ін., 4 пов'язані з петрофітними ценозами (клас Festuco-Brometea).

До списку МСОП занесені 14 видів, виявлених на території парку, до Європейського Червоного списку – 24 види, до Червоної книги України – 33 види, до Додатку Бернської конвенції – 4 види (Вініченко, 2006; Червона..., 2009). Всього є 57 видів із цих списків:

- астрагал дніпровський (*Astragalus borysthénicus* Klovok) – спорадично трапляється на приморських пісках Федотової, Степанівської та Бердянської кіс (ЧКУ, ЄЧС);
- астрагал Геннінга (*Astragalus henningii* (Steven) Klovok) – зрідка трапляється на східній околиці м. Бердянська (уроч. Ближні Макорти) (МСОП, ЄЧС, ЧКУ);
- астрагал блідий (*Astragalus pallescens* M.Bieb.) – на території парку дуже рідко трапляється лише у степових ценозах правого берега Молочного лиману (МСОП);
- астрагал зігнутий (*Astragalus reduncus* Pall.) – спорадично трапляється на степових ділянках правого берега лиману Сивашик (МСОП, ЄЧС);
- астрагал одеський (*Astragalus odessanum* Besser) – відмічені локальні популяції в окол. м. Бердянськ (уроч. Макорти) (ЧКУ);
- астрагал шерстистоквітковий (*Astragalus dasyanthus* Pall.) – зрідка трапляється у степових ценозах на схилах до Молочного лиману та заплави р. Берди (МСОП, ЄЧС, ЧКУ);
- волошка наслідувальна (*Centaurea aemulans* Klovok) – у Приазов'ї відомий лише зі степових схилів до р. Молочної (окол. м. Мелітополь) і Молочного лиману (Коломійчук, 2010) (ЄЧС);
- волошка Талієва (*Centaurea taliewii* Kleorow) – на території парку відмічена лише в окол. с. Луначарського Бердянського району, де зрідка трапляється на степових приморських схилах (МСОП, ЧКУ);

- гвоздика блідоквіткова (*Dianthus pallidiflorus* Ser.) – трапляється на степових схилах в Якимівському та Бердянському районах (ЄЧС);
- геліотроп середній (*Heliotropium intermedium* Andr.) – зрідка трапляється на степових схилах та прирічкових пісках в окол. м. Бердянськ (заплава р. Берди) (ЄЧС);
- гоніолімон червонуватий (*Goniolimon rubellum* (S.G.Gmel.) Klokov) – зрідка трапляється на степових схилах лиману Сивашик (ЧКУ);
- горицвіт волзький (*Adonis wolgensis* Steven ex DC.) – зрідка трапляється на степових схилах до Молочного лиману та заплави р. Берда (ЧКУ);
- еремогоне жорстка (*Eremogone rigida* (M.Bieb.) Fenzl) – спорадично трапляється на степових схилах до лиманів Сивашик і Молочний (МСОП);
- житняк керченський (*Agropyron cimmericum* Nevski) – на косах Федотова та Бердянській поширений на помірно задернованих, рідше голих пісках приморської смуги (МСОП);
- житняк пухнатоквітковий (*Agropyron dasyanthum* Ledeb.) – трапляється рідко на косі Федотова, де росте на схилах горбів та слабозакріплених кучугур, і Молочному лимані (надлиманна тераса правого берега) (МСОП);
- жовтозілля дніпровське (*Senecio borysthenticus* (DC.) Andr. ex Czern.) – спорадично зустрічається на супіщаних схилах до Молочного лиману (ЄЧС);
- залізняка гібридний (*Phlomis hybrida* Zelen.) – причорноморський ендемік у вузькому розумінні, зрідка трапляється у степових ценозах правобережжя лиману Сивашик та на схилах до р. Берди (ЄЧС);
- зіркоплідник частуховий (*Damasonium alisma* Mill.) – зрідка трапляється у сагах нижньої течії р. Молочної біля с. Мордвинівка Мелітопольського р-ну (ЧКУ);
- золотобородник цикадовий (*Chrysopogon gryllus* (L.) Trin.) – наводився для піщаних степів Бердянської коси (Злаки України, 1977) (ЧКУ);
- льонок Біберштейна (*Linaria biebersteinii* Besser) – спорадично поширений у степах правого берега лиману Сивашик (МСОП);
- камка морська (*Zostera marina* L.) – на узбережжі Утлюцького і Молочного лиманів та у Бердянській затоці є домінантом водних угруповань літоралі (внутрішні озера, мілководдя) (БЕРН);
- калофака волзька (*Calophaca wolgarica* (L. f.) DC.) – окремі популяції відмічені нами у балках правого берега р. Берди

(півд. окол. с. Нововасилівка Бердянського р-ну) та біля с. Ботієво Приазовського р-ну (ЄЧС, ЧКУ);

- карагана скіфська (*Caragana scythica* (Com.) Pojark.) – відмічена на схилах до моря і лиманів у Бердянському і Якимівському районах (ЄЧС, ЧКУ);
- катран понтіський (*Crambe pontica* Steven ex Rupr.) – спорадично трапляється у смузі пляжу і на авандюнах кіс Федотова, Степанівській, Бердянській, а також по узбережжю Молочного та Утлюцького лиманів (ЧКУ);
- ковила дніпровська (*Stipa borysthonica* Klokov ex Prokudin) – в парку зрідка трапляється на схилах правого берега Молочного лиману між селами. Ленінське й Охримівка, а також на підвищеннях заплави р. Молочної біля сіл Тихонівка і Зелене Мелітопольського р-ну (ЧКУ);
- ковила волосиста (*Stipa capillata* L.) – відмічена на степових плакорних ділянках Якимівського, Мелітопольського і Бердянського р-нів (зниження степу та брівки степових схилів), де нерідко формує угруповання; також зрідка трапляється в угрупованнях піщаного степу Бердянської коси (ЧКУ);
- ковила Лессінга (*Stipa lessingiana* Trin. et Rupr.) – нерідко зустрічається на степових схилах до лиманів Сивашик, Утлюцького та Молочного, а також на ділянках степу в окол. м. Бердянськ, де співдомінує з *Festuca valesiaca*, *Agropyron pectinatum*, *Stipa capillata* (ЧКУ);
- ковила найкрасивіша (*Stipa pulcherrima* K.Koch) – спорадично зустрічається на степових схилах до лиманів Сивашик та Молочного (ЧКУ);
- ковила українська (*Stipa ucrainica* P. Smirn.) – на степових схилах до лиману Сивашик і Молочний, де формує угруповання з *Festuca valesiaca*, *Agropyron pectinatum*, *Stipa lessingiana*, приурочені до чорноземних або каштанових ґрунтів (ЧКУ);
- козельці дніпровські (*Tragopogon borysthenticus* Artemcz.) – на косі Федотова та правому березі Молочного лиману спорадично трапляються у смузі піщаного степу (ЄЧС);
- курай туполистий (*Salsola mutica* C.A. Mey) – спорадично трапляється на солончаках гирла р. Берди (ЧКУ);
- ласкавець тонкий (*Bupleurum tenuissimum* L.) – зрідка трапляється по узбережжю Молочного лиману, на солончаках лиману Сивашик і на Бердянській косі (ЧКУ);
- ластовень азовський (*Vincetoxicum maeoticum* (Kleopow) Barbar.) – зрідка трапляється на степових схилах до Бердянських лиманів (ЄЧС);

- мак азовський (*Papaver maeoticum* Klokov) – росте на приморських пісках та урвищах до моря, популяції виду малочисельні; ми знайшли *P. maeoticum* на піщано-черепашкових ґрунтах Федотової коси та лесових схилах в окол. м. Бердянськ (МСОП);
- морковниця прибережна (*Astrodaucus littoralis* (M.Bieb.) Drude) – на Федотовій, Степанівській, Бердянській косах утворює стабільні популяції в угрупованнях літорального валу (ЧКУ);
- піщанка Зоза (*Arenaria zozii* Kleorow) – місцезнаходження приурочені до угруповань літорального валу і піщаного степу на піщано-черепашкових ґрунтах Федотової, Степанівської та Бердянської кіс (ЄЧС);
- осока блискуча (*Carex liparicarpos* Gaudin) – зрідка трапляється на засолених луках у заплаві р. Берда та на Бердянській косі (ЧКУ);
- підмаренник волинський (*Galium volhynicum* Pobed.) – зрідка зустрічається на степових схилах до Утлюцького та Молочного лиманів (ЄЧС);
- пирій ковилолистий (*Elytrigia stipifolia* (Czern. ex Nevski) Nevski) – зрідка трапляється на степових схилах правого берега Молочного лиману та на степових схилах до моря в окол. м. Бердянська (МСОП, ЄЧС, ЧКУ);
- рястка меланхолійна (*Ornithogalum melancholicum* Klokov ex A.Krasnova) – приазовський супраліторальний степовий ендемік, трапляється в околицях м. Бердянська (ур. Макорти) (Коломійчук, 2003) (ЄЧС);
- ситник Фоміна (*Juncus fominii* Zoz) – західноприазовсько-присиваський ендемік, росте на засолених луках заплави р. Берда та узбережжі Молочного лиману (ЄЧС);
- скорзонера австрійська (*Scorzonera austriaca* Willd.) – зрідка трапляється на степових схилах лиману Сивашик (ЧКУ);
- солодка гола (*Glycyrrhiza glabra* L.) – відмічена на материковому уступі над Бердянською косою та приморських пісках Бердянської коси (ЧКУ);
- тамарикс стрункий (*Tamarix gracilis* Willd.) – трапляється поодинокими особинами на приморських пісках коси Федотова та Бердянської коси серед угруповань літорального валу, іноді зустрічається на солончакових зниженнях (ЧКУ);
- тюльпан змістистий (*Tulipa ophiophylla* Klokov et Zoz) – східнопричорноморський степовий вид, який зрідка трапляється на степових схилах до лиманів Сивашик, Молочний та в окол. м. Бердянськ (ур. Дальні Макорти) (ЧКУ);

- тюльпан Шренка (*Tulipa schrenkii* Regel) – стрічкоподібні популяції цього виду поширені вздовж брівки плакорного степу правого берега лиману Сивашик (ЧКУ);
- ушанка довгоплода (*Otites dolichocarpus* Klokov) – зрідка трапляється на степових схилах в окол. м. Бердянськ (ур. Макорти) (ЄЧС);
- ушанка Гельмана (*Otites hellmannii* (Claus) Klokov) – зрідка трапляється на степових схилах в окол. м. Бердянськ (ЄЧС);
- ушанка полинкова (*Otites artemisetorum* Klokov) – на території парку частіше трапляється в угрупованнях піщаного степу Федотової, Степанівської та Бердянської кіс, рідше у степових угрупованнях лиману Сивашик (ЄЧС);
- ферула східна (*Ferula orientalis* L.) – зрідка трапляється на брівках плакору (о-в Степок) та на солонцях гирлових ділянок заплави рр. Молочної, Корсак (БЕРН);
- франкенія припорошена (*Frankenia pulverulenta* L.) – дуже рідко трапляється у перехідних смугах від солонцюватих степів до солончаків, зокрема відмічена на узбережжі лиманів Молочного та Сивашик (МСОП, ЧКУ);
- холодок прибережний (*Asparagus litoralis* Steven) – на Федотовій косі поодинокі трапляються на узбережжі Утлюцького лиману (ЄЧС);
- холодок Палласа (*Asparagus pallasii* Misch.) – на узбережжі лиману Сивашик дуже рідко зустрічається на засолених ділянках із солончаковою рослинністю (ЧКУ);
- цимбохазма дніпровська (*Cymbobasma borysthenica* (Pall. ex Schlecht.) Klokov et Zoz) – окремі популяції трапляються на правому березі лиманів Сивашик (окол. с. Нове Якимівського р-ну), Молочного (околиці сіл Богатир і Ленінське) (ЄЧС, ЧКУ);
- цибуля перевдягнена (*Allium pervestitum* Klokov) – поодинокі трапляються на узбережжях Молочного та Утлюцького лиманів, ділянках солонцюватого степу та підвищеннях заплави нижньої течії р. Молочної (МСОП, ЧКУ);
- цибуля Регеля (*Allium regelianum* A.Becker ex Iljin) – поодинокі трапляються на узбережжі лиману Сивашик (ділянки солонцюватого степу) та на підвищеннях заплави нижньої течії р. Молочної (МСОП, ЄЧС, ЧКУ, БЕРН);
- юринея волошковидна (*Jurinea cyanoides* (L.) Rchb) – поодинокі відмічена на степових схилах в окол. м. Бердянськ (БЕРН).

До Червоної книги України занесено також 2 види водоростей, виявлених у парку, 3 види лишайників і один вид грибів:

- ентоморфа азовська (*Enteromorpha maeotica* Proschk.-Lavr.) – азово-чорноморський субендемичний вид, трапляється у субліторальних мілководдях Молочного, Утлюцького та Бердянського лиманів;
- хара Брауна (*Chara braunii* Gmelin) – зрідка трапляється в Утлюцькому та Молочному лиманах;
- цетрарія степова (*Cetraria steppae* (Savicz) Karnef. – спорадично трапляється у степових ценозах правого берега лиманів Сивашик, Молочний та на схилах до заплави р. Берда;
- пармелія грубозморшувата (*Neofuscelia ryssolea* (Ach.) Essl.) – спорадично трапляється у степових ценозах правого берега лиману Сивашик та на схилах до заплави р. Берда;
- ксантопармелія камчадальська (*Xanthoparmelia camtschadalis* (Ach.) Hale) – спорадично трапляється у степових ценозах лиману Сивашик та в угрупованнях піщаного степу на косі Федотова;
- зморшок степовий (*Morchella steppicola* Zer.) – відмічений на степових ділянках правого берега лиману Молочного.

85 видів судинних рослин охороняються на регіональному рівні (Коломійчук, 2004; Рішення..., 2011).

За попереднім функціональним зонуванням заповідна зона парку складає близько 10%, з яких 3,5% припадає на акваторії Азовського моря. Зона регульованої рекреації – 9%, зона стаціонарної рекреації – 1%, господарська зона – 80%. При розробці проекту організації парку зонування буде переглянута і уточнена.

До складу парку входять території та об'єкти природно-заповідного фонду України, зокрема, заказники загальнодержавного значення: ландшафтні – “Заплава р. Берда” (1416,9 га), “Коса Федотова” (1910 га) та “Сивашик” (2800 га), гідрологічний – “Молочний лиман” (19000 га); заказники місцевого значення: ботанічні – “Заплава ріки Берда” (30 га), “Гирло Молочного лиману” (4 га), “Степовий схил Молочного лиману” (7,7 га), “Правий берег Молочного лиману” (4 га, 7 га, 5 га), “Цілинна ділянка” (249 га, 150 га, 502 га), ландшафтні – “Оголовок Бердянської коси” (221 га), “Гирло ріки Корсак” (800 га), “Цілинна ділянка у заплаві р. Корсак” (57 га, 63 га), “Степанівська коса” (200 га), “Заплава річки Малий Утлюк” (30,2 га), орнітологічні – “Ташенакський под” (370,4 га), “Заплава річки Атманай” (46,6 га); комплексна пам'ятка природи загальнодержавного значення “Верхів'я Утлюцького лиману” (280 га); пам'ятки природи місцевого значення: ботанічні – “Дальні Макорти” (5 га), “Ближні Макорти” (5 га), “Лисяча балка” (3 га), геологічна – “Ділянка узбережжя Азовського моря” (5 га), комплексні – “Острів Великий

Дзендзик” (15 га), “Острів Малий Дзендзик з архіпелагом Астапиха” (36 га).

Молочний лиман, гирло річки Берди та Бердянська коса включені до офіційного переліку водно-болотних угідь України, які мають міжнародне значення.

Підвищення ефективності природоохоронної діяльності у приморській смузі парку можливе за умови оптимізації просторової структури існуючих агроландшафтів та подолання інсуляризованості території парку, зокрема, включення до його складу території колишнього Бердянського військового полігону та Обитічної коси. Слід також запланувати включення до території парку виведених з користування орних земель. У більшості випадків це має бути прибережна смуга давніх перелогів завширшки від 100 до 500 м залежно від місцевості – наявності балок, річкових долин, лісосмуг, доріг тощо, яка буде перериватись у місцях розташування існуючих населених пунктів. Ці перелогові ділянки можуть використовуватися як сіножаті та нормовані пасовища, але на них слід забороняти пали, оранку та забруднення хімікатами.

Список літератури

1. Білик Г.І. Солончакова рослинність приморської смуги УРСР. – К.: Вид-во АН УРСР, 1941. – 96 с.
2. Білик Г.І. Геоботанічний опис басейну р. Молочної і Молочного лиману // Ботан. журн. АН УРСР. – 1946. – 3, № 1-2. – С. 51-58.
3. Білик Г.І. Рослинність засолених ґрунтів України її розвиток, використання та поліпшення. – К.: Вид-во АН УРСР, 1963. – 300 с.
4. Вінченко Т.С. Рослини України під охороною Бернської конвенції. – Київ: Хімджест, 2006. – 176 с.
5. Гумеч В.С. Новые и редкие адвентивные растения приморской полосы северного Приазовья // Интродукция и акклиматизация растений. – Киев, 1985, вып. 3. – С. 25-30.
6. Гумеч В.С. Новые материалы к флорографии терралитеральной полосы северного Приазовья // Интродукция и акклиматизация растений. – Киев. – 1986, вып. 5. – С. 74-78.
7. Дубина Д.В., Дзюба Т.П., Нойгойзлова З., Соломаха В.А., Тищенко О.В., Шеляг-Сосонко Ю.Р. Галофітна рослинність. Класи *Bolboschoenetea maritimi*, *Festuco-Puccinellietea*, *Molinio-Juncetea*, *Crupsietea aculeatae*, *Thero-Salicornietea strictae*, *Salicornietea fruticosae*, *Juncetea maritimi*. – К.: Фітосоціоцентр, 2007. – 315 с.
8. Дубина Д.В., Нойгойзлова З., Дзюба Т.П., Шеляг-Сосонко Ю.Р. Продромус синтаксономічної різноманітності водойм, перезволожених

територій та арен Північного Причорномор'я. – К.: Фітосоціоцентр, 2004. – 188 с.

9. Дубына Д.В., Шеляг-Сосонко Ю.Р. Плавни Причерноморья. – Киев: Наукова думка, 1989. – 269 с.

10. Дубына Д.В., Шеляг-Сосонко Ю.Р. Рослинність, флористичні особливості та основні завдання охорони Степанівської коси (Запорізька обл.) // Укр. ботан. журн. – 1995 а. – 52, № 3. – С. 409-413.

11. Дубына Д.В. Рослинність та флористичні особливості Федотової коси // Ойкумена. – 1995 б. – № 1 – 2. – С. 67-73.

12. Дубына Д.В., Шеляг-Сосонко Ю.Р. Тенденції антропогенних змін плавнево-літоральних фітосистем р. Молочної // Укр. ботан. журн. – 1996. – 53, № 1-2. – С. 31-37.

13. Злаки Украины: Анатомо-морфологический, кариосистематический и экологифитоценотический обзор / Ю.Н. Прокудин, А.Г. Вовк, О.А. Петрова и др. – Киев: Наукова думка, 1977. – 518 с.

14. Ілляшенко І.І., Мовчан Я.І. Бердянська коса як об'єкт заповідання // Укр. ботан. журн. – 1991. – 48, № 3. – С. 93-97.

15. Клеопов Ю.Д. Матеріали для флори Надазов'я: Маріупольська округа // Укр. ботан. журн. – 1926. – кн. 3. – С. 28-34.

16. Клоков М.В. Псаммофильные флористические комплексы на территории УССР (опыт анализа псаммофитона) // Новости систематики высших и низших растений. – Киев: Наукова думка, 1980. – С. 90-150.

17. Коломійчук В.П. Флористична та ценотична різноманітність островів північно-західного узбережжя Азовського моря та Сиваша / Автореф... канд. біол. наук. – К., 2002. – 20 с.

18. Коломійчук В.П. Редкие степные сообщества юга Запорожской области // Степи Северной Евразии. Эталонные степные ландшафты: проблемы охраны, экологической реставрации и использования // Мат-лы III международного симпозиума. – Оренбург: ИПК "Газпромпечат" ООО "Оренбурггазпромсервис", 2003. – С. 278-281.

19. Коломійчук В.П. Locus classicus Ornithogalum melancholicum Klokov ex A. Krasnova та питання його охорони // Укр. ботан. журн. – 2003. – 60, № 2. – С. 189-191.

20. Коломійчук В.П. Регіонально рідкісні види судинних рослин Запорізької області // Вісник Запорізького державного університету: 36. наук. статей. Біологічні науки. – Запоріжжя: ЗДУ, 2004 а. – № 1. – С. 88-92.

21. Коломійчук В.П. Критичні зауваження щодо поширення рідкісних степових угруповань у Північно-західному Приазов'ї та Присивашші // Степові і галофільні екосистеми України. Збірник статей до 100-річчя д.б.н., проф. Г.І. Білика / Інститут ботаніки НАНУ. – Київ, 2004 б. – С. 464-472. – Укр. – Деп. в ДНТБ України 17.05.04, № 24-Ук2004.

22. Коломійчук В.П. Ключові ботанічні території Північного Приазов'я // Заповідна справа в Україні. – 2008. – 14, вип. 1. – С. 61-66.

23. Коломійчук В.П. Аспекты охраны фиторазнообразия береговой зоны Азовского моря // Экологические проблемы. Взгляд в будущее: Сборник трудов VI Международной научно-практической конференции. – Ростов-на-Дону: КМЦ "Копицентр", 2010 а. – С. 176-179.

24. Коломійчук В.П. Рослини узбережжя Азовського моря у Червоній книзі України // Рослинний світ у Червоній книзі України: впровадження Глобальної стратегії збереження рослин. Мат-ли міжнарод. наукової конференції (11-15 жовтня 2010 р., м. Київ). – Київ: Альтерпрес, 2010 б. – С. 94-96.

25. Коломійчук В.П. Доповнення до флори Північного Приазов'я // Вісті біосферного заповідника "Асканія-Нова". – 2010 в. – Т. 12. – С. 56-60.

26. Коломійчук В.П., Подорожний С.М., Пюрко О.Є. Рідкісні види судинних рослин Запорізької області // Й.К. Пачоський та сучасна ботаніка. – Херсон: Айлант, 2004. – С. 282-286.

27. Коломійчук В.П., Яровий С.О. Конспект флори Приазовського НПП. – К.: Альтерпрес, 2011. – 296 с.

28. Кондратюк Е.Н., Бурда Р.И., Остапко В.М. Конспект флоры юго-востока Украины. Сосудистые растения. – Киев: Наукова думка, 1985. – 272 с.

29. Котов М.И. Ботанико-географические исследования в причерноморских степях // Наук. записки по биологии. – Харьков: Государств. управление Наркомобразования Украины, 1927. – С. 19-49.

30. Краснов А. Предварительный очерк о поездке на берега Азовского моря // Труды общ. испытателей природы Харьковского ун-та. – 1901. – Т. 27. – С. 3-16.

31. Краснова А.М. Екологічний та ареалогічний аналіз флори Північного Приазов'я // Укр. ботан. журн. – 1973. – 30, № 5. – С. 578-583.

32. Краснова А.Н. Очерк флоры Северного Приазовья // Автореф дис. ... канд. биол. наук. – К. – 1974 а. – 28 с.

33. Краснова А.М. Причорноморський ендемізм у флорі Північного Приазов'я. I. Вузькі причорноморські групи // Укр. ботан. журн. – 1974 б. – 31, № 4. – С. 472-476.

34. Краснова А.М. Причорноморський ендемізм у флорі Північного Приазов'я. II. Приазовський ендемізм // Укр. ботан. журн. – 1974 в. – 31, № 6. – С. 695-701.

35. Кузьмичов А.І., Краснова А.М. Рослинність і деякі флористичні особливості Бердянської коси // Укр. ботан. журн. – 1974. – 31, № 3. – С. 304-310.

36. Левіна Ф.Я. Матеріали до вивчення рослинності Понадсиваської смуги України. Нарис геоботанічних умов меліофонду на Мелітопольщині (ділянки № 64, 66) // Мат-ли досліджень земель меліофонду на Мелітопольщині. – Х., 1929, № 1. – С. 133-153, 198-219.

37. Мосякін С.Л. Систематика, фітогеографія та генезис родини Chenopodiaceae: Автореф. дис. ... д-ра біол. наук. – Київ, 2003. – 32 с.

38. Намлієва Л.М. Синтаксономія галофільної рослинності Північно-Західного Приазов'я // Укр. фітоцен. зб. – Київ. – 1996. – Сер. А., вип. 3. – С. 25-34.

39. Определитель высших растений Украины / Доброчаева Д.Н., Котов М.И., Прокудин Ю.Н. и др. – 2 изд. стереот. – К.: Фитосоциогенетр, 1999. – 548 с.

40. Остапко В.М. Рід *Vincetoxicum* N.M. Wolf на Південному сході України // Укр. ботан. журн. – 1995. – 52, № 3. – С. 388-393.

41. Остапко В.М. Раритетний флорофонд юго-востока Украины (хорология). – Донецк: ООО “Лебедь”, 2001. – 121 с.

42. Остапко В.М., Бойко А.В., Мосякин С.Л. Сосудистые растения юго-востока Украины. – Донецк: Изд-во “Ноулидж”, 2010. – 247 с.

43. Перегрим М.М., Мойсієнко І.І., Коломійчук В.П. Нові знахідки *Tulipa gesneriana* L. в Україні // Чорноморський ботан. журн. – 2010. – 6, № 1. – С. 128-134.

44. Протопопова В.В. Синантропная флора Украины и пути ее развития. – К.: Наукова думка, 1991. – 200 с.

45. Рішення Запорізької обласної ради народних депутатів VI скликання від. 24.02.2011. № 31 “Про внесення змін до рішення обласної ради” від 31.03.2000 № 7 “Про спеціальне використання природних рослинних ресурсів місцевого значення в Запорізькій області”.

46. Солоненко А.М., Яровий С.О. Анотований список водоростей солончаків Степанівської коси // Чорноморський ботан. журн. – 2009. – 5, № 4. – С. 617-628.

47. Тарасов В.В. Флора Дніпропетровської та Запорізької областей. Судинні рослини. – Дніпропетровськ: Вид-во ДНУ, 2005. – 276 с.

48. Тищенко О.В. Моніторинг вікових змін рослинного покриву приморських кіс Північного Приазов'я // Науковий вісник Українського державного лісотехнічного університету. – Львів, 1999. – Вип. 9.11. – С. 115-119.

49. Тищенко О.В. Рослинність Бердянської коси (Запорізька область) та особливості її динаміки // Укр. фітоцен. зб. – Київ, 1999. – Сер. А, № 3(14). – С. 37-57.

50. Тищенко О.В. Приазовські коси в системі екомережі України // Жива Україна. – Київ, 1999. – № 11-12. – С. 7-10.

51. Тищенко О.В. Раритетні види флори північноприазовських кіс // Ю.Д. Клеопов та сучасна ботанічна наука. Зб. праць, присвячених 100-річчю з дня народження Ю.Д. Клеопова. – Київ, 2002. – С. 392-395.

52. Тищенко О.В. Рациональне природокористування та охорона кіс Північного Приазов'я // Вісник КНУ ім. Т. Шевченка. – Київ, 2000. – Вип. 31. – С. 47-48.

53. Тищенко О.В. Рослинність лесового острова Степок (Запорізька область) // Укр. ботан. журн. – 2000. – 57, № 6. – С. 684-689.

54. Тищенко О.В. Рослинність приморських кіс північного узбережжя Азовського моря // Автореферат дисер... канд. біол. наук. – Київ, 2001. – 18 с.

55. Тищенко О.В. Рослинність приморських кіс північного узбережжя Азовського моря. – Київ: Фітосоціогенетр, 2006. – 156 с.

56. Шостенко-Десятова Н.О., Шалит М.С. Матеріали до вивчення рослинності Дніпропетровської та Одеської областей // Праці науково-досл. інституту ботаніки. – 1937. – Т.2. – С. 67-116.

57. Шуйський Ю.Д. Морські береги. / Географічна енциклопедія України: в 3-х т./ Редкол.: ...О.М. Маринич та ін. – К.: УРЕ ім. М.П. Бажана, 1990. – Т.2.: 3-О. – С. 388-389.

58. Яната А.А. Материалы по сорной флоре Мелитопольского и Днепровского уездов Таврической губернии // Труды Естеств.-историч. музея Таврич. губернского земства. – Симферополь, 1912. – Т.1. – С. 1-92.

59. Яната А.А. Флора степи Мелитопольского и ю.-в. части Днепровского уезда Таврической губернии // Труды естеств.-исторического музея Таврич. губернского земства. – Симферополь, 1913. – Т. 2. – С. 5-250.

60. Яната О.А. Список найрідших та найцікавіших рослин Бердянщини, зібраних року 1912-го // Укр. ботан. журн. – Київ. – 1926. – кн. 3. – С. 53-60.

61. Mosyakin S.L., Fedoronchuk M.M. Vascular plants of Ukraine: A nomenclatural checklist. – Kiev, 1999. – xxiv +346 pp.

62. *Tulipa gesneriana* L. (Liliaceae) в Україні / М.М. Перегрим, І.І. Мойсієнко, Ю.С. Перегрим, В.О. Мельник. – К.: Видавничо-поліграфічний центр “Київський університет”, 2009. – 135 с.

НПП Прип'ять-Стохід

НПП “Прип'ять-Стохід” знаходиться у північно-східній частині Волинської області, в межах Любешівського адміністративного району. Парк створений в серпні 2007 р. Загальна площа 39315,5 га. До створення НПП тут функціонував регіональний ландшафтний парк площею 44,2 тис. га, утворений у 1995 р. окремими рішеннями Волинської та Рівненської обласних рад та затверджений постановою Кабінету міністрів України № 935 від 23.11.1995.

Згідно фізико-географічного районування (Екологічна енциклопедія, 2006) територія НПП “Прип'ять-Стохід” знаходиться в мішанолісовій хвойно-широколистій зоні, Поліському краю, області Волинське Полісся. За геоботанічним районуванням (Національний атлас України, 2008) територія належить до Європейської широколистянолісової області, Східноєвропейської (Сарматської) провінції хвойно-широколистяних і широколистяних лісів, Поліської підпровінції, Верхньоприп'ятського округу соснових, вільхових, ялинових (фрагментарно) лісів, заплавлених лук, оліго-, мезо- та евтрофних боліт. Згідно з попереднім геоботанічним районуванням (Геоботанічне ..., 1977) територія проєктованого НПП “Прип'ять-Стохід” входить до Поліської підпровінції, Ковельсько-Сарненського (Західнополіського) геоботанічного округу, Ратнівсько-Любешівського (Верхньоприп'ятського) геоботанічного району соснових лісів чорнищево-зеленомохових та евтрофних осокових боліт.

Територія НПП витягнута із заходу на схід вздовж р. Прип'ять, ширша в східній частині, де в Прип'ять впадає р. Стохід. Територія НПП знаходиться у флювіогляціальній низовинній рівнині, поверхня якої плеската, з окремими горбами борових пісків. Заплава та перша надзаплавна тераса заболочені.

В ботанічному аспекті територія тривалий час була вивчена лише фрагментарно. Регулярні ботанічні дослідження, в основному, співробітниками Інституту ботаніки ім. М.Г.Холодного НАН України, почалися після створення регіонального ландшафтного парку та поглибилися після створення НПП.

Основними біотопами в парку є ліси – 13240 га (33 % площі), чагарникова рослинність – 6190 га (15,5 %), болота – 17140 га (43,6 %), піски – 54 га (0,14 %), водойми – 2165 га (5,5 %), інші землі – 513 га (1,3 %).

Природні умови НПП зумовлюють розвиток своєрідного рослинного покриву. Наявність добре виявлених річкових заплав і озер спричинює переважання в рослинному покриві гідрофільних угруповань. Нині територія НПП “Прип'ять-Стохід”, органічно складаючи

одну заплавлу територію, включає в себе дві частини. Східна частина, яку можна назвати Прип'ять-Стохідською, являє собою територію РЛП “Прип'ять Стохід”. Вона охоплює нижню течію Стоходу при його впадінні в Прип'ять та відповідну частину заплави Прип'яті. Західна частина території, яку можна назвати Прип'ятською, являє собою заплаву та частково борову терасу Прип'яті від озера Люб'язь до с. Невір, а також частину заплави р. Турії при її злитті з р. Прип'ять біля с. Щітино.

В західній (Прип'ятській) частині території, в центральній частині знаходиться прирусловий комплекс. Він охоплює водну рослинність, прилеглі болота та заболочені луки.

По руслу Прип'яті переважають зарості очерету звичайного (*Phragmites australis*), рідше трапляються смуги лепешняку великого (*Glyceria maxima*) та рогозу вузьколистого (*Typha angustifolia*). У цих прибережно-водних заростях нерідко трапляються кущі верби попелястої (*Salix cinerea*). Прибережно-водна флора багата та різноманітна. Із водних ценозів найбільші площі займають угруповання водяного різак алоевидного (*Stratiotes aloides*), рдесників вузлуватого (*Potamogeton nodosus*) та блискучого (*P. lucens*). Зрідка трапляються угруповання латаття сніжно-білого (*Nymphaea candida*) та білого (*N. alba*). Болота, що прилягають до русла, евтрофні, переважно купинноосокові з домінуванням осок омської (*Carex omskiana*) та зближеної (*C. appropinquata*).

Вологі луки формуються на плескатих підвищених ділянках на прируслових грядах. На них переважають флористично багаті торф'яністі луки з домінуванням щучника дернистого (*Deschampsia cespitosa*) та молінії голубої (*Molinia caerulea*). На окремих підвищених ділянках прируслових гряд формуються лісові “острівці” з пригніченим розрідженим дубом (*Quercus robur*), які є локалітетами збереження неморальних та центральноєвропейських видів.

На північ від русла Прип'яті на території парку добре виявлена її борова тераса. Піщані підвищення та горби вкриті молодими та середньовіковими культурами сосни звичайної (*Pinus sylvestris*), переважно з покривом із булавоносія сіруватого (*Corynephorus canescens*). В цих лісах часто зустрічаються і локально співдомінують кунічник наземний (*Calamagrostis epigeios*), костриця овеча (*Festuca ovina*), келерія сиза (*Koeleria glauca*). Багато в травостої типових видів-псамофітів, таких як цмин пісковий (*Helichrysum arenarium*), нечуйвітер волохатенький (*Hieracium pilosella*), енотера дворічна (*Oenothera biennis*), зрідка – верес звичайний (*Calluna vulgaris*), віхалка гілляста (*Anthericum ramosum*). В моховому покриві нерідко співдомінує *Polytrichum piliferum*, який заселює ділянки оголених

пісків. По міжгорбових зниженнях є невеликі ділянки заболочених лук, евтрофних та еумезотрофних боліт.

У північній смузі наявна низка озер, різною мірою зарослих. У заростанні озер основну роль відіграють угруповання очерету (*Phragmites australis*), рогозу вузьколистого (*Typha angustifolia*), місцями комишу озера (*Schoenoplectus lacustris*) та осоки здutoї (*Carex rostrata*). Біля озер є ділянки старших і багатших соснових лісів, переважно чорницевих. Загалом, північна смуга має за характером рослинності суто бореальний характер із бідними сосновими лісами борової тераси та типово поліськими озерами.

Рослинність південної смуги цієї частини парку має дещо інший характер. Тут до території парку увійшли значні площі притерасної частини заплави та менші – борової тераси Прип'яті. Тому в рослинному покриві переважають луки та чорновільшняки, сухі соснові ліси займають менші площі. Серед лук переважають справжні на підвищених елементах рельєфу та торф'янисті – на знижених.

Ліси вільхи чорної (*Alnus glutinosa*) в притерасі займають значні площі. Це природні насадження поростевого походження, в основному віком 40-60 років.

Поміж вільшняками знаходяться переважно ділянки щучникових та осокових лук. Подекуди в смузі вільшняків (ур. Ялина) на підвищених ділянках трапляються фрагменти рідкісних для території парку грабово-дубових лісів із низкою неморальних видів та популяціями рідкісних видів рослин. В цілому, рослинність південної смуги Прип'ятської частини має більш гідрофільний характер, ніж у північній смузі.

Для Прип'ятсько-Стохідської частини парку характерні окремі моренові горби з неглибоким підстиланням мергелів, тому рослинний покрив має багатший характер. Тут наявні великі лісові масиви – Сваловицька дача та Бучинська дача. Сваловицька дача являє собою підвищену заліснену ділянку з прилеглими зниженнями із лучно-болотною рослинністю. На прилеглому озері Ніговище виявлена водна та прибережно-водна рослинність.

Основні площі в рослинному покриві Сваловицької дачі займає лісова рослинність, різноманітна за ценотичним складом. Значні площі на вирівняних ділянках з багатшими ґрунтами в масиві займають дубові та дубово-грабові ліси. В трав'яно-чагарничковому ярусі переважають чорниця (*Vaccinium myrtillus*), орляк (*Pteridium aquilinum*), молінія голуба (*Molinia caerulea*). Трапляються мішані ліси, в основному дубово-соснові орляково-чорницеві.

Болотна рослинність Сваловицької дачі характеризується широким спектром угруповань, хоча не займає значних площ. Серед лісових площ трапляються невеликі ділянки мезотрофних та оліго-

трофних боліт. Евтрофні болота, переважно осокові, розміщуються по знижених ділянках, прилеглих до центральної залісненої частини Сваловицької дачі.

Бучинська дача розташована на спільній боровій терасі Прип'яті та Стоходу. Вона відзначається горбастим рельєфом, особливо біля русла Стоходу. Досить високі горби чергуються із заболоченими зниженнями. У рослинному покриві Бучинської дачі переважають соснові ліси, переважно типові для Полісся чорницеві та зеленомохові, в цілому типового для Українського Полісся складу, проте з участю центральноєвропейських видів, таких як лемботропіс чорніючий (*Lembotropis nigricans*), осока затінкова (*Carex umbrosa*), трищетинник жовтуватий (*Trisetum flavescens*). Дубові ліси виявлені на невеликій площі на плескатому підвищенні, вони межують із вільшняками у зниженнях. Для дубових лісів характерне сполучення неморальних та бореальних видів. Місцями зустрічаються лісові оліготрофні болота, сосново-багново-пухвірково-сфагнові.

У заплаві Стоходу на Бучинській дачі звертає на себе увагу значна участь в заростанні русла водяного різак алоеvidного (*Stratiotes aloides*), широкий спектр прибережно-водних видів. В цілому урочище є багатим та різноманітним за рослинним покривом.

У південно-східній частині ділянки (на відрізок між селами Березна Воля і Рудка) до території парку входять ділянки борової тераси Стоходу та притерасної частини його заплави. На терасних підвищеннях, як і на боровій терасі Прип'яті, тут переважають сухі середньовікові соснові ліси – лишайниково-булавоносцеві та рідкотравні. Вони добре виявлені на найбільшому підвищенні борової тераси (боровому останці) Стоходу, т.з. Маяковій горі. Міжгорбові знижені ділянки зайняті чорницево-зеленомоховими сосновими лісами. У притерасі добре виявлена смуга вільшняків, за нею – лучно-болотний комплекс торф'янистих, переважно щучникових лук та осокових боліт. Значні площі під Маяковою горою в заплаві займають рідкісні для Полісся угруповання осоки дернистої (*Carex caespitosa*).

Біля с. Пожиг (східна частина парку) знаходиться ур. Пожицький груд, де виявлені карбонатні болота. Це урочище являє собою комплекс вільшняків і обводнених заболочених ділянок. Тут виявлена система плескатих підвищених ділянок, яку називають "грудками". На них розміщуються специфічні болота і болотисті луки. Осока Девелла (*Carex davalliana*) наявна на всіх обстежених ділянках урочища, місцями вона домінує. На менш зволжених ділянках з нею співдомінують молінія голуба (*Molinia caerulea*), осоки просовидна (*Carex panicea*), чорна (*C. nigra*), жовта (*C. flava*). Характерними для карбонатних боліт є наявні тут коручка болотна (*Epipactis palustris*),

бліснус стиснутий (*Blysmus compressus*), осока дворядна (*Carex disticha*), осока повисла (*Carex flacca*). Нерідко трапляється і місцями співдомінує осока розсунута (*Carex distans*). Цей вид, а також ситник пониклий (*Juncus inflexus*) домінують на більш зволжених ділянках.

Серед водойм цієї ділянки слід особливо відмітити озеро Бережна Воля біля однойменного села. Воно має типовий для Західного Полісся периферійно-оліготрофний хід заростання. Озеро заростає з периферії плавом, більша частина його вже заросла. Хиткий плав утворюють типові види-плавоутворювачі – осока здута (*Carex rostrata*), вовче тіло болотне (*Potentilla palustris*) та бобівник трилистий (*Menyanthes trifoliata*), куртинами трапляються образки болотні (*Calla palustris*). Проте, водне дзеркало у центрі озера затягнуте майже суцільно водняним різакон алоеvidним (*Stratiotes aloides*).

На терасах Прип'яті та Стоходу на локальних підвищеннях (наприклад, ділянка площею бл. 2 га на о. Сосниця на Прип'яті та ділянка в заплаві Прип'яті біля с. Люботин) трапляються ліси із пригніченого дуба звичайного (*Quercus robur*) із світлолюбними видами у травостої. Для них характерна висока участь таких видів, як герань криваво-червона (*Geranium sanguineum*), конвалія звичайна (*Convallaria majalis*) та буквиця лікарська (*Stachys officinalis*). Значну участь в травостої беруть смовдь гірська (*Peucedanum oreoselinum*), чистець прямий (*Stachys recta*), є наперстянка великоцвіта (*Digitalis grandiflora*), первоцвіт високий (*Primula elatior*), гвоздика стиснуточасечна (*Dianthus stenocalyx*), дзвоники скупчені (*Campanula glomerata*), пахучка звичайна (*Clinopodium vulgare*).

Таким чином, рослинність НПП "Прип'ять-Стохід", зберігаючи загальні риси, притаманні Українському Поліссю, має ряд особливостей. Зокрема, тут велика участь у рослинному покриві гідрофільних типів рослинності – водного та прибережно-водного, які утворюють в заплавах Прип'яті, Стоходу та їх приток своєрідний комплекс із болотною та лучною рослинністю. Серед боліт переважають трав'яні, незначною є роль евтрофних трав'яно-мохових, а також мезотрофних та оліготрофних боліт. Серед лук переважають торф'янисті та болотисті. У псамофітній рослинності значну роль відіграють центральноєвропейські види.

Серед рослинних угруповань, занесених до Зеленої книги України, на території проектного національного природного парку "Прип'ять-Стохід" виявлено 5 угруповань (Зеленая ..., 2009):

угруповання формації осоки Девелла (*Cariceta davallianae*) – ур. Пожицький Груд біля с. Пожиг;

угруповання формації альдрованди пухирчатої (*Aldrovandeta vesiculosae*) – на мілководді р. Прип'ять, невеликими фрагментами зустрічаються в озерах Скоринь, Рогізне та деяких інших;

угруповання формації глечиків жовтих (*Nupharetta luteae*) – часто у водоймах парку;

угруповання формації латаття білого (*Nymphaeeta albae*) – окремі фрагменти цих ценозів на території парку відмічені на Прип'яті та Стоході, невеликі плями утворюють по берегу озера Біле;

угруповання формації латаття сніжно-білого (*Nymphaeeta candidae*) – невеликими плямами в заплаві Прип'яті та Стоходу, наявні ці угруповання і в озерах.

Крім того, як рідкісні ценози заслуговують на увагу угруповання рдесника маленького (*Potamogeton pusillus*), осоки дернистої (*Carex caespitosa*), вологі соснові та мішані ліси з домінуванням плауна річного (*Lycopodium annotinum*).

Флора території НПП, як і Полісся в цілому, є флорою міграційного типу. Вона сформувалась за рахунок різних центрів походження. Географічне розміщення цієї території у північній смузі Українського Полісся обумовлює переважання у флорі парку бореальних видів з голарктичними та євразійськими ареалами. Серед цих видів чимало домінантів, насамперед, лісового та болотного типів рослинності.

Неморальні види значно менш поширені у флорі проектного НПП, що пояснюється невеликими площами екоотопів, зайнятих широколистяними лісами, та тим, що ці ліси належать переважно до ацидофільних дібров (Шеляг-Сосонко, 1974), в яких переважають здебільшого бореальні види, в умовах парку – звичайно чорниця.

Характерною рисою флори парку "Прип'ять-Стохід" є значна участь центральноєвропейських видів. Найбільший інтерес становлять види, рідкісні для Українського Полісся в цілому. До них належать малий комонник зігнутий (*Succisella inflexa* (Kluk) Beck.), первоцвіт високий (*Primula elatior* (L.) Hill), пухирник середній (*Utricularia intermedia* Hayne), а також види, поява яких на Західному Поліссі фіксується в низці локалітетів лише в останні 10-15 років – щитолісник звичайний (*Hydrocotyle vulgaris* L.), зіновать регенсбурзька (*Chamaecytisus ratisbonensis* (Schaeff.) Rothm.) і тисдалія голостебла (*Teesdalia nudicaulis* (L.) R.Br.).

В цілому, для флористичного різноманіття НПП "Прип'ять-Стохід" є характерною значна кількість пограничноареальних видів – бореальних та арктобореальних на південній межі ареалу або поблизу неї, а також центральноєвропейських видів на східній межі поширення або поблизу неї. Деякі види зростають тут поблизу західної межі свого ареалу, наприклад, синюха голуба (*Polemonium caeruleum*).

Нині у флорі парку виявлено дещо більше 500 видів судинних рослин. У складі флори значне місце займають види рослин, які підлягають охороні на різних рівнях. До Європейського Червоного

списку занесено 2 види, виявлені у парку – смілка литовська (*Silene lithuanica* Zapal.) і козельці українські (*Tragopogon ucrainicus* Artemcz.). Смілка литовська поодиноким трапляється на сухих ділянках соснового лісу зеленомохового на території Сваловицької дачі (кв. 29 Дольського лісництва). Козельці українські виявлені в двох локалітетах на сухих піщаних ділянках поблизу с. Люб'язь.

До Додатку I Бернської конвенції включено 4 види: альдрованда пухирчаста, зозуліні черевички справжні, сальвінія плаваюча, юринія волошковидна.

- Альдрованда пухирчаста (*Aldrovanda vesiculosa* L.). Вивчення цього виду в межах Українського Полісся довело, що основні існуючі місцезростання знаходяться на Західному Поліссі, вид має тенденцію до поширення (Зуб, Карпова, 2004). На території парку альдрованда пухирчаста має кілька місцезростань в затоках та старицях Прип'яті та Стоходу, де на деяких ділянках утворює угруповання. Зустрічається вона і в озерах Скоринь та Рогізне, що на території парку.

- Зозуліні черевички справжні (*Cypripedium calceolus* L.). Рослина є рідкісною, скорочує своє поширення внаслідок вирубань лісів та зривання на букети. На території парку її місцезростання пов'язані з дубово-грабовими лісами Сваловицької дачі. Популяції виявлені в кількох місцях цього масиву. Рослина має добру життєвість, квітує і плодоносить.

- Сальвінія плаваюча (*Salvinia natans* (L.) All.). Для Західного Полісся вид вказувався лише для території Шацького національного парку (Стойко та ін., 1986). На території національного парку "Прип'ять-Стохід" нами цей вид виявлено біля берега р. Прип'ять у смугі прибережно-водної рослинності, вона утворює тут малочисельні популяції та має малі розміри.

- Юринія волошковидна (*Jurinea cyanoides* (L.) Rchb.). Відмічена на борових пісках Прип'яті (ур. Сіжен) та Стоходу (Капустяна гора).

Із названих видів до Червоної книги України занесено смілку литовську, альдрованду пухирчасту, зозуліні черевички справжні, сальвінію плаваючу. Нижче наводиться інформація про поширення на території парку інших видів, занесених до Червоної книги України.

- Астрагал піщаний (*Astragalus arenarius* L.). Рідкісний вид сухих піщаних ґрунтів. На території парку виявлено три локалітети на піщаних горбах на терасах Прип'яті та Стоходу.

- Баранець звичайний (*Huperzia selago* (L.) Bernh. ex Schrank et Mart.). Виявлений на території Сваловицької дачі у дубовому лісі орляково-чорницевому.

- Береза низька (*Betula humilis* Schrank). Виявлена на ділянці мезотрофного болота на березі озера Рогізне.

- Борідник паростковий (*Jovibarba sobolifera* (Sims) Opiz). На території НПП відмічений на борових пісках, у соснових лісах урочища "Капустяна гора", що являє собою піщану терасу річки Глушки – притоки Стоходу. Популяція утворює смугу завширшки 10-15 м та завдовжки 50 м у сосновому лісі злаковому з плямами зелених мохів. Друге велике місцезростання виду – на терасі Стоходу неподалік с. Пожиг. Тут вид поширений у соснових лісах лишайникових, має тенденцію до поширення.

- Булатка довголиста (*Cephalanthera longifolia* (L.) Fritsch.). Єдине нині відоме місцезростання виду знаходиться у Сваловицькій дачі. Вид зростає у дубово-грабовому лісі.

- Вербі лапландська – *Salix lapponum* L. На території парку виявлена в заплаві р. Прип'ять на евтрофному осоковому болоті в ур. Сіжен, а також по р. Стоходу в ур. Пожицький Груд на в ур. Угли на мезотрофному болоті.

- Вербі Старке (*Salix starkeana* Willd.) на території парку має лише одне місцезростання на вологій луці з переважанням молії голубої (*Molinia coerulea*) та трясучки середньої (*Briza media*) на острові "Млин", що на лівому березі Прип'яті навпроти с. Мукошин.

- Вербі чорнична (*Salix myrtilloides* L.). Популяція близько 10 екземплярів виявлена на осоково-сфагновому болоті, що утворилося на терасі р. Стохід неподалік с. Заріка (урочище Угли).

- Гніздівка звичайна (*Neottia nidus-avis* (L.) Rich.) є рідкісною на території парку внаслідок незначного поширення широколистяних лісів. Виявлене місцезростання знаходиться на території Сваловицької дачі в дубово-грабовому лісі.

- Коручка болотна (*Epipactis palustris* (L.) Crantz). Велика популяція цього виду, в декілька сотень особин, виявлена по Стоходу на ділянці Пожицький Груд біля с. Пожиг.

- Коручка чемерицелиста (*Epipactis helleborine* (L.) Crantz). На території парку цей вид є в лісах Сваловицької та Бучинської дач, у лісах на терасах Прип'яті та Стоходу.

- Коручка темночервона (*Epipactis atrorubens* (Hoffm.) Crantz). Поодинокі місцезростання виявлено в листяному лісі на терасі Прип'яті (ур. Сіжен).

- Косарик черепитчастий (*Gladiolus imbricatus* L.). На території парку виявлені 2 місцезростання на вологих луках (лівий берег р. Прип'ять навпроти с. Мукошин), вид трапляється в незначній кількості екземплярів.

- Лікоподієлла заплавна (*Lycopodiella inundata* (L.) Holub). В парку виявлено два місцезростання, пов'язані із піщаними кар'єрами на терасі р. Стохід неподалік с. Підкормилля. Одне із них, що розміщується у кв. 25 на межі із кв. 27 – досить велике замоховіле і місцями обводнене зниження, в якому лікоподієлла утворює щільні популяції. Характерним видом в цих ценозах є росичка круглолиста. Друге місцезростання – діючий піщаний кар'єр поруч з цегляним заводом. Лікоподієлла заплавна зростає тут по краю непорушеного, замоховілого, обводненого в центрі піщаного зниження. Для спостереження за цим рідкісним видом в парку закладені моніторингові площадки.

- Лілія лісова (*Lilium martagon* L.). Вид виявлено на території Сваловицької дачі (ур. Партизанка) в дубовому лісі та в ур. Овечне в дубово-грабовому.

- Любка дволиста (*Platanthera bifolia* (L.) Rich.). Місцезростання виявлені на освітлених ділянках у масиві Білоозерського лісництва (кв. 50) та Сваловицької дачі, а також у залісненій частині острова Млин, що навпроти с. Мукошин.

- Любка зеленоквіткова (*Platanthera chlorantha* (Custer) Rchb.). Відомі місцезростання у парку знаходяться на території Сваловицької дачі. Вид поодиноким зростає у дубово-грабовому лісі у центральній частині та у мішаному лісі неподалік від озера Ніговище.

- Малий комонник зігнутий (*Succisella inflexa* (Kluk) Beck.). Значна площа вологих лук в парку сприяє поширенню цього виду – спорадично він зустрічається на вологих луках заплав Прип'яті та Стоходу.

- Осока Девелла (*Carex davalliana* Sm.). Вид виявлено на карбонатному болоті в південно-східній частині парку по р. Стохід на ділянці Пожицький Груд (між селами Селисок та Пожиг). Вид утворює угруповання, що виявлено вперше на Українському Поліссі.

- Осока затінкова (*Carex umbrosa* Host). У парку відмічена на території Сваловицької дачі у світлому дубовому лісі орляково-злаковому (ур. Партизанка, кв. 29) та на території Бучинської дачі (кв. 54) у дубово-сосновому лісі зеленомоховому (Андрієнко, Прядко, 2009).

- Пальчатокорінник м'ясочервоний (*Dactylorhiza incarnata* (L.) Soó) досить поширений в межах парку. Великі популяції відмічені в заплавах Прип'яті та Стоходу, переважно на торф'янистих луках.

- Пальчатокорінник плямистий (*Dactylorhiza maculata* (L.) Soó). На території парку зрідка трапляється на торф'янистих луках заплав річок, в т.ч. на карбонатному болоті в ур. Пожицький Груд біля с. Пожиг.

- Пальчатокорінник травневий (*Dactylorhiza majalis* (Rchb.) P.F.Hunt & Summerh.). Виявлено на луках заплави Прип'яті неподалік с. Люб'язь.

- Плаун річний (*Lycopodium annotinum* L.). На території парку виявлений переважно у зниженнях соснових лісів Білоозерського лісництва, є у лісах Бучинської та Сваловицької дач.

- Пухирник середній (*Utricularia intermedia* Hayne). Значні популяції цього виду в парку виявлені в заплаві Прип'яті (ур. Шершневе неподалік с. Гречище, осокове болото біля с. Шлапань).

- Щитолісник звичайний (*Hydrocotyle vulgaris* L.). Зростає в заплаві Прип'яті в кількох локалітетах, великі популяції утворює на березі озера Люб'язь, значні за площею популяції виявлені також у Бучинській дачі.

Безумовно, при подальшому вивченні флори цієї своєрідної території ці списки можуть доповнюватись як новими видами, так і новими місцезнаходженнями вже виявлених видів.

Станом на кінець 2009 року функціональне зонування території парку ще не проведене. Територія НПП частково входить до водно-болотних угідь міжнародного значення “Заплава річки Прип'ять” і “Заплава річки Стохід”.

Список літератури

1. Андриєнко Т.Л. Динамика заростання водоемов Українського Полесья // Гидробиол. журн. – 1988. – 24, № 2. – С. 7-13.
2. Андриєнко Т.Л., Балашов Л.С. Рослинність північної частини Житомирської області // Укр. ботан. журн. – 1975. – 32, № 2. – С. 153-159.
3. Андриєнко Т.Л., Прядко О.І. Рідкісні центральноевропейські види у флорі Волинської частини Західного Полісся // Укр. ботан. журн. – 2006. – 63, № 5. – С. 661-670.
4. Андриєнко Т.Л., Прядко О.І. Флористичне та ценотичне різноманіття проектованого національного природного парку “Прип'ять-Стохід” // Науковий вісник Волинського державного університету імені Лесі Українки. І Міжнародна науково-практична конференція “Шацький національний природний парк: регіональні аспекти, шляхи та напрями розвитку”. – 2007. – 11, ч. 2. – С. 132-140.

5. Андриенко Т.Л., Шеляг-Сосонко Ю.Р. Растительный мир Украинского Полесья в аспекте его охраны. – Киев: Наук. думка, 1983. – 216 с.

6. Геоботаничне районування Української РСР. – К.: Наук. думка, 1977. – 303 с.

7. Зуб Л.М., Карпова Т.О. Рідкісні види водяних рослин та умови їх збереження у Шацькому національному природному парку // Шацький НПП. Наукові дослідження 1994-2004 р. – Світязь, 2004. – С. 70-71.

8. Прядко О.І. Рослинний покрив водно-болотних угідь РЛП “Прип’ять-Стохід” // Сучасний стан водно-болотних угідь регіонального ландшафтного парку “Прип’ять-Стохід” та їх біорізноманіття. – К., 2001 – С. 70-75.

9. Стойко С.М., Ященко П.Т., Жижин М.П. Шацький природний національний парк. – Львів: Каменяр, 1986. – 45 с.

10. Шеляг-Сосонко Ю.Р. Ліси формації дуба звичайного на території України та їх еволюція. – К.: Наук. думка, 1974. – 240 с.

НПП Святі Гори

НПП “Святі Гори” знаходиться на території Слов’янського, Краснолиманського та Артемівського районів Донецької області. Створений в 1997 р. за Указом Президента України № 135/97 від 13 лютого 1997 р. Згідно цього Указу площа НПП становить 40589 га, але дійсно надана площа, згідно Проекту організації території НПП “Святі Гори”, складає 40448 га, з них 11878 га передані НПП в постійне користування, 28570 га залишилося за іншими землекористувачами, у тому числі більше 27 тисяч га – це землі лісгоспів та 826 га – Святогірської міськради. Національний природний парк підпорядковано Мінприроди України.

За фізико-географічним районуванням України (Екологічна енциклопедія, 2006) парк розташований у степовій зоні. У Донецькій фізико-географічній провінції знаходиться близько 18 % площі НПП (Бахмуцько-Торецький район Донецької області). Близько 82 % території належить до Задонецько-Донської провінції (Сіверськодонецький район Старобільської степової області). За геоботаничним районуванням (Дідух, Шеляг-Сосонко, 2003) НПП розташований у Євразійській степовій області, Степовій підобласті, Понтичній степовій провінції, Середньодонській степовій підпровінції, Сіверськодонецькому окрузі різнотравно-злакових степів, байрачних дубових лісів та рослинності крейдяних відслонень (томілярів).

Конфігурація парку дуже складна, що зумовлено великою звивистістю його межі, довжина якої перевищує 500 км, наявністю ізольованих та майже ізольованих 7 великих та близько 30 дрібних ділянок території. Через територію “Святих Гір” протікає ріка Сіверський Донець, яка є головною водною артерією та по якій на значному протязі проходить південна межа НПП. Через НПП пролягають залізниця та кілька автодоріг.

Вперше про рослинний покрив території сучасного НПП “Святі Гори” повідомив І.А. Гюльденштедт, який описав ліси на крейдяних схилах за участю сосни, дуба, берези та ясени. Пізніше цю територію відвідали понад 50 ботаніків, що опублікували праці з флори і рослинності, а саме В.М. Черняєв, О.М. Краснов, Д.І. Літвінов, Г.І. Ширяєв, М.І. Котов (1939 а, б), Є.М. Лавренко, М.В. Клоков, М.С. Шалит, М.І. Алексієнко (1967), В. Акопов, Г.І. Білик. В їх працях знаходимо основні дані щодо складу флори, відомості про зростання рідкісних, ендемічних та реліктових видів, історію формування флори, основні риси рослинності. В останнє півсторіччя тут працювали В.С. Ткаченко, який описав заплавну рослинність, В.К. М’якушко – вивчав соснові ліси, Ю.Р. Шеляг-Сосонко – дубові. Флору крейдяних відслонень докладно вивчала С.С.

Морозюк (1971 а, б), чимало флористичних знахідок зроблено О.М. Дубовик. Питанням видової самостійності сосни крейдяної (*Pinus cretacea*) присвячував свої дослідження Є.М. Кондратюк, а поширенню адвентивних рослин – В.В. Протопопова. З організацією в 60-х роках минулого сторіччя в Донецьку академічного ботанічного саду та кафедри ботаніки державного університету вивчення рослинного покриву території сучасного НПП стає постійним (Синельщиков, 1979; Синельщиков, Кірнос, 1981; Остапко, 2001, 2005; Бурда та ін., 1997, 1998; Зацепина, Хлевная, 1980 та ін.). Є сучасні статті по флорі та рослинності території НПП (Дьякова, 2006, 2007, 2008; Онищенко, Дьякова, Карпенко, 2007). Опубліковано дані про видовий склад лишайників (Надеїна, 2007), ґрунтових водоростей (Мальцева, 2003, 2004), грибів (Байдаченко, Демченко, 2004; Тихоненко, Дудка, 2005; Трискиба, Полохіна, Сухомлин, 2005; Морозова, 2008; Ордынец, Акулов, 2008).

Лісові землі в парку займають 37530 га, в т.ч. вкриті лісом – 33543 га, сінокоси займають 483 га, пасовища – 40 га, води – 259 га, болота – 1088 га, орні землі – 101 га, садиби і траси – 575 га.

За лісовпорядкувальними даними на території в безпосередньому користуванні парку (Теплинське і Святогірське лісництва, вкрита лісом площа в межах двох лісництв – 10715,3 га) окремі лісові породи домінують на таких площах: сосна звичайна (*Pinus sylvestris*) – 6436,5 га, дуб звичайний (*Quercus robur*) – 2843,6 га, ясен звичайний (*Fraxinus excelsior*) – 588,5 га, вільха чорна (*Alnus glutinosa*) – 439,2 га, береза повисла (*Betula pendula*) – 105,5 га, тополя біла (*Populus alba*) – 94,6 га, робінія звичайна (*Robinia pseudoacacia*) – 69,2 га, липа серцелиста (*Tilia cordata*) – 34,7 га. Серед інших видів як домінанти найчастіше трапляються верба ламка (*Salix fragilis*), осика (*Populus tremula*), сосна кримська (*Pinus pallasiana*), клен польовий (*Acer campestre*). За лісорослинними умовами переважають умови А₂, Д₂, В₂. Середній вік лісів – 73 роки. Є ділянки з сосною звичайною віком 113-163 роки, з дубом звичайним віком 190-240 років. Деяко більше половини лісів – культури (6156,5 га), більша частина яких створена в 40-60-ті роки. В основному це культури сосни звичайної (*Pinus sylvestris*).

Рослинність НПП репрезентує всі типи, які трапляються на південному сході України: лісовий, степовий, лучний, псамофітний, петрофітний, болотний, прибережно-водний, водний і синантропний (Шпилева, 1998). За домінантною класифікацією вона включає 96 формацій та 390 асоціацій, що становить відповідно 31% та 20% цих синтаксонів рослинності південного сходу України (Бурда та ін. 1997).

Найбільшу площу на території НПП займає лісова рослинність. Переважають штучні насадження сосни звичайної (*Pinus sylvestris*).

Вони поширені в північній частині парку на піщаному ґрунті надзаплавної тераси в долині Сіверського Дінця, де раніше були псамофітні степи. Залишки степової рослинності з домінуванням полину Черняєва (*Artemisia tschernieviana*), осоки колхідської (*Carex colchica*), костриці Беккера (*Festuca beckeri*), келерії піскової (*Koeleria sabuletorum*), ковили пірчастої (*Stipa pennata*), чебрецю Палласового (*Thymus pallasianus*) зустрічаються по просіках і незначних ділянках, не зайнятих деревною рослинністю. Типовим домінантом трав'яного покриву під наметом сосни є кунічник наземний (*Calamagrostis epigeios*). Найбільшу постійність тут мають золотушник звичайний (*Solidago virgaurea*), щавель горобиний (*Rumex acetosella*), нечуйвітер волохатенький (*Hieracium pilosella*), гірчак чагарниковий (*Polygonum dumetorum*), пижмо звичайне (*Tanacetum vulgare*), осока приземкувата (*Carex supina*). Моховий покрив має покриття 5-60% в залежності від умов зростання. Соснові насадження зростають переважно в умовах свіжого бору (А₂), близько третини – в умовах свіжого субору (В₂). Найстаріші насадження сосни звичайної розташовані по північній межі м. Святогірська на території санаторію “Шахтар”. На крутих берегах р. Сіверський Донець на крейдяних відкладах невеликі площі займають “гірські бори”. Едифікатором цих угруповань виступає сосна крейдяна (*Pinus cretacea*). Крім природних насаджень сосни, тут є штучні посадки типової сосни звичайної (*P. sylvestris*). Ці ліси віднесено до союзу Libanoti intermediae-Pinion sylvestris Didukh 2003 класу Erico-Pinetea (ac. Stipo pulcherrimae-Pinetum sylvestris Didukh 2003 та ac. Libanoti intermediate-Pinetum sylvestris Didukh 2003) (Дідух, 2003). Зрідка сосна співдомінує з дубом звичайним (*Quercus robur*). Чагарниковий ярус формує скумпія звичайна (*Cotinus coggygia*), місцями значну участь в ньому беруть геміксерофіти карагана кушова (*Caragana frutex*), вишня степова (*Cerasus fruticosa*), зіновать руська (*Chamaecytisus ruthenicus*) або неморальні мезофіти бирючина звичайна (*Ligustrum vulgare*), бруслина бородавчата (*Euonymus verrucosa*), ліщина звичайна (*Corylus avellana*), жостір проносний (*Rhamnus cathartica*). В трав'яному покриві при відсутності чагарникового ярусу домінують ковили найкрасивіша та волосиста (*Stipa pulcherrima*, *S. capillata*), осока низька (*Carex humilis*), костриця крейдяна (*Festuca cretacea*). При більш зімкнутому чагарниковому ярусі залишаються лише порізник проміжний (*Libanotis intermedia*), купина пахуча (*Polygonum odoratum*), конвалія звичайна (*Convallaria majalis*), підмаренник побореальний (*Galium praeboreale*), ластовень виткий (*Vincetoxicum scandens*), осока пальчаста (*Carex digitata*).

На другому місці за площею – ліси дуба звичайного (*Quercus robur*). Вони поширені в заплаві р. Сіверський Донець та на його

правобережжі, на плакорі і в балках. Більшість цих лісів належить до союзу *Scillo sibericae-Quercion roboris* Onyshchenko 2009.

В заплавних дібровах майже всі насадження природного походження. Ділянки старого лісу, де вік дерев дуба сягає 190-240 років, знаходяться в Святогірському та Теплинському лісництвах. В цих дібровах високою є участь липи серцелистої (*Tilia cordata*), осики (*Populus tremula*) та ясена звичайного (*Fraxinus excelsior*). В підліску переважають бруслини європейська та бородавчаста (*Euonymus europaea* та *E. verrucosa*), ліщина звичайна (*Corylus avellana*), глід кривочашечковий (*Crataegus curvisepala*), клен татарський (*Acer tataricum*). В трав'яному покриві як домінанти трапляються яглиця звичайна (*Aegopodium podagraria*), конвалія звичайна (*Convallaria majalis*), зірочник ланцетовидний (*Stellaria holostea*). Звичайними видами є розхідник звичайний (*Glechoma hederacea*), медунка темна (*Pulmonaria obscura*), фіалки запашна (*Viola odorata*) та дивна (*V. mirabilis*), вербозілля лучне (*Lysimachia nummularia*), перлівка ряба (*Melica picta*), куцоніжка лісова (*Brachypodium sylvaticum*). Серед ефемероїдів чисельними навесні є анемона жовтецева (*Anemone ranunculoides*), проліска сибірська (*Scilla siberica*), пшінка весняна (*Ficaria verna*), ряст ущільнений (*Corydalis solida*), тюльпан дібровний (*Tulipa quercetorum*).

Основними домінантами деревного ярусу в плакорних лісах є дуб звичайний (*Quercus robur*) та ясен звичайний (*Fraxinus excelsior*). Значною є участь кленів польового та гостролистого (*Acer campestre*, *A. platanoides*), липи серцелистої (*Tilia cordata*). В чагарниковому ярусі нерідко в значній кількості представлена ліщина звичайна (*Corylus avellana*). Константними видами є бруслина європейська та бородавчаста (*Euonymus europaea* та *E. verrucosa*), копитняк європейський (*Asarum europaeum*), підмаренник запашний (*Galium odoratum*), купина багатоквітова (*Polygonatum multiflorum*), медунка темна (*Pulmonaria obscura*), зірочник ланцетовидний (*Stellaria holostea*), яглиця звичайна (*Aegopodium podagraria*), конвалія звичайна (*Convallaria majalis*), осока волосиста (*Carex pilosa*), перлівка ряба (*Melica picta*), чина весняна (*Lathyrus vernus*). Серед весняних ефемероїдів переважають анемона жовтецева (*Anemone ranunculoides*), ряст ущільнений (*Corydalis solida*), зубниця п'ятилиста (*Dentaria quinquefolia*), проліска сибірська (*Scilla sibirica*), тюльпан дібровний (*Tulipa quercetorum*). У 114 кв. Маяцького лісництва збереглася ділянка дубо-грабового лісу, яка нині має площу близько 20 га. Граб звичайний (*Carpinus betulus*) тут співдомінує з дубом звичайним (*Quercus robur*). В травостої домінують зірочник ланцетовидний (*Stellaria holostea*), копитняк європейський (*Asarum europaeum*), підмаренник запашний (*Galium odoratum*).

На невеликій площі поширені світлі ліси союзу *Aceri tatarici-Quercion Zólyomi et Jakucs* 1957, характерними видами яких тут є карагана кушова (*Caragana frutex*), скумпія звичайна (*Cotinus coggygia*), молочай напівмохнатий (*Euphorbia semivillosa*), костриця борозниста (*Festuca rupicola*), рябчик руський (*Fritillaria ruthenica*), зірочки низенькі (*Gagea pusilla*), бирючина звичайна (*Ligustrum vulgare*).

Ліси з домінуванням вільхи чорної (*Alnus glutinosa*) поширені в заплаві р. Сіверський Донець в притерасній частині та на терасі, в численних зниженнях та западинах, і займають, в основному, окремі невеликі за площею ділянки. Найбільшими цілісними масивами, площа яких більше 50 га, є вільшняк, який має місцеву назву Вікнино в Теплинському лісництві, вільховий ліс в заплаві р. Жеребець (колишній заказник "Чорний Жеребець") в Ямпільському лісництві та суцільний вільшняк в Дробишевському лісництві, який на великій відстані тягнеться межевою стрічкою між сосновими лісами і дубовими в притерасній частині. При домінуванні вільхи в деревостані є домішка берези повислої (*Betula pendula*) та в'язу гладенького (*Ulmus laevis*). В підліску звичайні крушина ламка (*Frangula alnus*), черемха звичайна (*Padus avium*), клен татарський (*Acer tataricum*), у трав'яному ярусі домінують безщитник жіночий (*Athyrium filix-femina*), осока гостровидна (*Carex acutiformis*), гадючник в'язолистий (*Filipendula ulmaria*), ожина сиза (*Rubus caesius*), кропива дводомна (*Urtica dioica*), теліптерис болотняний (*Thelypteris palustris*). У дефляційних депресіях на піщаній терасі часто трапляються колкові березові та березово-вільхові ліси, в центрі яких нерідко розвинені болотні або водні угруповання.

На відслоненнях крейди на правому березі Сіверського Дінця сформувались угруповання класу *Helianthemum-Thymetea*. Тут домінують чебрець крейдяний (*Thymus cretaceus*), полин донський (*Artemisia tanaitica*), сонццвіт крейдолюбивий (*Helianthemum cretophilum*), гісоп крейдяний (*Hyssopus cretaceus*), бедриниць крейдяний (*Pimpinella titanophila*), юринія короткоголова (*Jurinea brachycephala*), громовик донський (*Onosma tanaitica*), полин суцільнобілий (*Artemisia hololeuca*). Там, де шар чорнозему збільшується, до домінантів додаються ковила Іоанна (*Stipa joannis*), келерія Талієва (*Koeleria talievii*), солодушка великоквітова (*Hedysarum grandiflorum*), віхалка гілляста (*Anthericum ramosum*), астрагал білостеблий (*Astragalus albicaulis*), ласкавець серповидний (*Bupleurum falcatum*), осока низька (*Carex humilis*).

Справжні різнотравно-типчакowo-ковиліові степи на чорноземі (порядок *Festucetalia valesiacae*) займають малу площу. Основні домі-

нанти – костриця валіська (*Festuca valesiaca*), тонконіг вузьколистий (*Poa angustifolia*), бромопсис прибережний (*Bromopsis riparia*), житняк гребінчастий (*Agropyron pectinatum*), ковила Лессінга (*Stipa lessingiana*), пирій повзучий (*Elytrigia repens*), ковила волосиста (*Stipa capillata*). Нерідко степові схили зайняті чагарниковими степами з домінуванням карагани кушової (*Caragana frutex*), рідко – мигдалю низького (*Amygdalus nana*) або по узліссях – вишні степової (*Cerasus fruticosa*).

Лучна рослинність заплави займає відносно значну площу парку, майже таку, як і заплавні ліси. Вона різноманітна за складом домінантів: костриця лучна (*Festuca pratensis*), пирій повзучий (*Elytrigia repens*), стоколос безостий (*Bromopsis inermis*), кунічник наземний (*Calamagrostis epigeios*), келерія Делявіня (*Koeleria delavignei*), тимофіївка лучна (*Phleum pratense*), тонконіг лучний (*Poa pratensis*), бекманія звичайна (*Beckmannia eruciformis*), осока рання (*Carex praecox*), костриця велетенська (*Festuca gigantea*), лепешняк великий (*Glyceria maxima*) та ін. Ці угруповання належать в основному до класу Molinio-Arrhenatheretea.

Болотні угруповання у заплаві також різноманітні, домінують осока побережна (*Carex riparia*), очеретянка звичайна (*Phalaroides arundinacea*), очерет південний (*Phragmites australis*), осока чорноколоса (*Carex melanostachya*), ситняг болотний (*Eleocharis palustris*).

Головними домінантами водних угруповань парку є рогіз вузьколистий (*Typha angustifolia*), рогіз широколистий (*T. latifolia*), ряска мала (*Lemna minor*), спіродела багатокоренева (*Spirodela polyrhiza*), рдесники кучерявий (*Potamogeton crispus*), блискучий (*P. lucens*), плаваючий (*P. natans*), гребінчастий (*P. pectinatus*), частуха подорожникова (*Alisma plantago-aquatica*), стрілолист стрілолистий (*Sagittaria sagittifolia*), сусак зонтичний (*Butomus umbellatus*), гірчак земноводний (*Polygonum amphibium*).

Найбагатша у флорі парку кверцетальна флороценосвіта, у складі якої чимало реліктових видів, таких як копитняк європейський (*Asarum europaeum*), зубниця п'ятилиста (*Dentaria quinquefolia*), вербозілля кільчасте (*Lysimachia verticillaris*), лазурник трилопатеви (*Laser trilobum*), живокіст кримський (*Symphytum tauricum*), рутвиця смердюча (*Thalictrum foetidum*), граб звичайний (*Carpinus betulus*), шипшина горінківська (*Rosa gorinkensis*), костяниця (*Rubus saxatilis*), ясенєць голостовпчиковий (*Dictamnus gymnostylis*).

До степового флороцено типу належить 308 видів, але власне степових – 210, тобто не так багато, як на прилеглих степових територіях регіону. Флора парку цікава своїми петрофітоном і псамофітоном, які представлені в основному кальцепетрофітною та

надрічковою псамофітною флороценосвітами завдяки поширенню у межах парку відслонень крейдових порід і розвитку піщаних терас над заплавою Сіверського Донця. Ці комплекси включають низку реліктів різного часу: жовтушник крейдовий (*Erysimum cretaceum*), скумпія (*Cotinus coggygia*), сосна крейдяна (*Pinus cretacea*), вероніка крейдяна (*Veronica cretacea*), вероніка Пачоського (*V. paczoskiana*), суховершки великоквіткові (*Prunella grandiflora*), білолізник степовий (*Krascheninnikovia ceratoides*), гісоп крейдовий (*Hyssopus cretaceus*), чебрець війковий (*Thymus ciliatissimus*), полин суцільнобілий (*Artemisia hololeuca*), волошка донецька (*Centaurea donetzica*), віхалка гілляста (*Anthericum ramosum*), осока низька (*Carex humilis*).

Досить розвинені лучний (150 видів) та болотний (66 видів) комплекси. Понад 50 видів складають гідрофітний флороцено тип.

Висока частка флори належить до синантропофітону – близько 329 видів, серед них 154 адвентивних види. Найбільш динамічні процеси формування адвентивної фракції синантропної флори НПП “Святі Гори” відбулися до XVI сторіччя та в період XVI – XIX сторіччя, та характеризуються переважанням видів, які натуралізуються на повністю трансформованих ектопах (Шпилева, 2001; Шпилева, 2006).

До Зеленої книги України увійшли наступні угруповання:

угруповання звичайнодубових лісів скумпіїв (*Querceta (roboris) cotinosa (coggygiae)*) – лише на крейдових схилах спорадично у західній частині НПП;

угруповання звичайнососнових лісів скумпіїв (*Pineta (sylvestris) cotinosa (coggygiae)*), звичайнодубово-звичайнососнових лісів скумпіїв (*Querceta (roboris)-Pineta (sylvestris) cotinosa (coggygiae)*) та повислоберезово-звичайнососнових лісів скумпіїв (*Betuleto (pendulae)-Pineta (sylvestris) cotinosa (coggygiae)*) – на крейдових схилах;

угруповання формації мигдалю низького (*Amygdaleta nanae*) – дуже рідко на степових ділянках;

угруповання формації осоки низької (*Cariceta humilis*) – лише у двох локалітетах невеличкими плямами на крейдових схилах;

угруповання формації пирію ковилолистого (*Elytrigietta stipifoliae*) – подекуди на крейдових схилах;

угруповання формації ковили дніпровської (*Stipeta borysthenicae*) – нечасто по піщаному степу та просіках серед соснових насаджень на надзаплавній терасі;

угруповання формації ковили волосистої (*Stipeta capillatae*) – зрідка по схилах балок;

угруповання формації ковили найкрасивішої (*Stipeta pulcherrimae*) – дуже рідко на петрофітному степу;

угруповання формації ковили пірчастої (*Stipeta pennatae*) – нечасто на крейдових схилах;

угруповання формації ковили Лессінга (*Stipeta lessingianae*) – зрідка на степових схилах;

угруповання формації ковили Залеського (*Stipeta zalesskii*) – рідко на степовому схилі;

угруповання формації сальвінії плаваючої (*Salvinietta natantis*) – нерідко по всій території;

угруповання формації глечиків жовтих (*Nuphareta luteae*) – у Сіверському Донці та озерах нечасто, з часом зменшується;

угруповання формації латаття білого (*Numphaeeta albae*) – у Сіверському Донці та озерах рідко.

У межах НПП зростає 1160 видів з 480 родів та 116 родин вищих судинних рослин, що репрезентують більше половини видів, 66% родів та 83% родин флори південного сходу України. За своїм складом і структурою флора парку відбиває головні риси регіональної флори.

На особливу увагу заслуговують вузькоареальні види: бурачок голоніжковий (*Alyssum gymnopodum* P.Smirn.), вероніка крейдяна (*Veronica cretacea* Ostapko), волошка донецька (*Centaurea donetzica* Klokov), вушкоцвіт Клокова (*Chaenorhinum klokovii* Kotov), громовик донський (*Onosma tanaiticum* Klokov), громовик напівкрасильний (*Onosma subtinctorium* Klokov), дворятник крейдяний (*Diplotaxis cretacea* Kotov), дзвінець крейдяний (*Rhinanthus cretaceus* Vassilcz.), дрік донецький (*Genista donetzica* Kotov), дрік донський (*Genista tanaitica* P.Smirn.), жовтушник український (*Erysimum ucrainicum* J.Gay), келерія Талієва (*Koeleria talievii* Lavrenko), ковила відокремлена (*Stipa disjuncta* Klokov), костриця крейдяна (*Festuca cretacea* T. Pop. et Proskor.), ластовень донецький (*Vincetoxicum donetzicum* Ostapko), ластовень руський (*Vincetoxicum rossicum* (Kleopow.) Barbar), ластовень український (*Vincetoxicum ucrainicum* Ostapko), лециця малонасінна (*Gypsophila oligosperma* A.Krasnova), маренка крейдяна (*Asperula cretica* Klokov), молочай крейдолюбний (*Euphorbia cretophila* Klokov), пирій ковилолистий (*Elytrigia stipifolia* (Czern. ex Nevski) Nevski), полин донський (*A. tanaitica* Klokov), полин суцільнобілий (*Artemisia hololeuca* M.Bieb. ex Besser), сонцесвіт крейдолюбний (*Helianthemum cretophilum* Klokov et Dobroc.), тюльпан змієлистий (*Tulipa ophiophylla* Klokov et Zoz), ушанка донецька (*Otites donetzicus* (Kleopow) Klokov), ушанка гранітна (*Otites graniticus* Klokov), шипшина відслонена (*Rosa lapidosa* Dubovik), шипшина залозистозубчаста (*Rosa adenodonta* Dubovik), шипшина карликувата (*R. subpygmaea* Chrshan.), шипшина Лоначевського (*R. lonaczewskii* Dubovik), шипшина сланцева (*R. schistosa* Dubovik),

шипшина сухостепова (*R. tesquicola* Dubovik), юринія волошкова (*Jurinea cyanoides* (L.) Rchb.), юринія волошковидна (*Jurinea centauroides* Klokov), юринія гроновидна (*J. thyrsiflora* Klokov).

Деякі види, що наводилися раніше для території НПП, мабуть зникли – зозуліні черевички справжні (*Cypripedium calceolus* L.), зубниця бульбиста (*Dentaria bulbifera* L.), лікоподієлла заплавна (*Lycopodiella inundata* (L.) Holub.), ортілія однобока (*Orthilia secunda* (L.) House), грушанка зеленоцвіта (*Pyrola chlorantha* Sw.).

На території НПП виявлено 89 видів ґрунтових водоростей, 69 – лишайників, 806 видів грибів, серед них грифола листянолісова (*Grifola frondosa* (Fr.) S.F.Gray), занесена до Червоної книги України.

На території НПП відмічено 42 види судинних рослин, занесених до III видання Червоної книги України; до Червоного списку МСОП – 9 видів; до Європейського Червоного – 16 видів; до Додатку I Бернської конвенції – 3 види судинних рослин (у дужках вказана кількість достовірно виявлених локалітетів на території НПП):

- булатка червона (*Cephalanthera rubra* (L.) Rich.) – в листяних лісах; відомо не більше трьох місцезнаходжень на південному сході України, сел. Донецьке, Гори Артема, с. Богородичне (3) – ЧКУ;
- бурачок голоніжковий (*Alyssum gymnopodum* P. Smirn.) – на крейдових відслоненнях; колишній заказник “Гори Артема” (7) – ЧКУ;
- волошка донецька (*Centaurea donetzica* Klokov) – на борових пісках, ендемік середньої течії Сіверського Дінця; м. Красний Лиман, с. Студенок (2) – ЄЧС, ЧКУ;
- гісоп крейдяний (*Hyssopus cretaceus* Dubjan.) – тільки на крейдових відслоненнях в басейні Сіверського Донця; “Гори Артема”, с. Райгородок, с. Григорівка (3) – ЧКУ, ЄЧС;
- глід український (*Crataegus ucrainica* Pojark.) – в лісах та по узліссях; с. Маяки, с. Богородичне – МСОП, ЄЧС;
- гніздівка звичайна (*Neottia nidus-avis* (L.) Rich.) – в лісах; “Гори Артема”, Маяцьке лісництво (4) – ЧКУ;
- громовик донський (*Onosma tanaitica* Klokov) – на крейдових відслоненнях; “Гори Артема”, с. Богородичне, с. Маяки, с. Донецьке (багато) – ЧКУ;
- дворятник крейдяний (*Diplotaxis cretacea* Kotov.) – на крейдових відслоненнях; “Гори Артема”, с. Сидорове (7) – ЧКУ;
- дельфіній Сергія (*Delphinium sergii* Wissjul.) – на узліссях, галявинах, вапнякових відслоненнях, Маяцьке лісництво; м. Красний Лиман (4) – ЧКУ;
- дзвінець крейдяний (*Rhinanthus cretaceus* Vass.) – по крейдових відслоненнях, “Гори Артема” (4) – ЄЧС;

- дрік донський (*Genista tanaitica* P. Smirn.) – на крейдяних відслоненнях; с. Богородичне (багато) – ЧКУ, МСОП, ЄЧС;
- жовтушник крейдяний (*Erysimum cretaceum* (Rupr.) Schmalh. – по крейдяних відслоненнях; с. Богородичне – МСОП;
- жовтушник український (*Erysimum ucranicum* J. Gay) – по крейдяних відслоненнях; “Гори Артема” – ЄЧС;
- зірочки борові (*Gagea pineticola* Klokov) – в штучних насадженнях сосни, на узліссях, галявинах по піщаній терасі Сіверського Донця; с. Богородичне (багато) – ЄЧС;
- зозулинець блощичний (*Orchis coriophora* L.) – зростає на вологих луках, вологих піщаних місцях; “Гори Артема”, с. Старий Караван (2) – ЧКУ;
- зозулинець болотний (*Orchis palustris* Jacq.) – на вологих луках, болотах; с. Старий Караван, смт Райгородок (2) – ЧКУ;
- зозулині черевички справжні (*Cypripedium calceolus* L.) – в лісах; мабуть зник, раніше зустрічався в “Горах Артема” – ЧКУ, БК;
- келерія Талієва (*Koeleria talievii* Lavrenko) – по петрофітних степах на крейдяних відслоненнях; с. Богородичне, “Гори Артема”, с. Сидорове (багато) – ЧКУ;
- ковила відокремлена (*Stipa disjuncta* Klokov) – на степах; с. Маяки, с. Богородичне (2) – ЧКУ;
- ковила волосиста (*Stipa capillata* L.) – на степах, кам’янистих схилах; “Гори Артема” (багато) – ЧКУ;
- ковила дніпровська (*Stipa borysthena* Klokov) – на пісках; “Гори Артема”, м. Святогірськ, с. Брусівка, с. Діброва, Маяцьке лісництво, ур. “Сосна” (багато) – ЧКУ;
- ковила Залеського (*Stipa zalesskii* Wilensky) – на степах; с. Григорівка (1) – ЧКУ, МСОП;
- ковила Лессінга (*Stipa lessingiana* Trin. et Rupr.) – на степах; с. Григорівка (4) – ЧКУ;
- ковила найкрасивіша (*Stipa pulcherrima* K.Koch) – на степах, кам’янистих відслоненнях; “Гори Артема”, м. Красний Лиман (2) – ЧКУ;
- козельці донські (*Tragopogon tanaiticus* Artemcz.) – на річкових пісках, “Гори Артема” – ЄЧС;
- коручка темночервона (*Epipactis atrorubens* (Hoffm. ex Bernh.) Schult.) – в лісах; “Гори Артема” (3) – ЧКУ;
- коручка чемерниковидна (*Epipactis helleborine* (L.) Crantz.) – в лісах; “Гори Артема”, с. Маяки, с. Брусівка, с. Макатиха (8) – ЧКУ;
- косарики тонкі (*Gladiolus tenuis* M.Bieb.) – на заплавних луках; с. Маяки, с. Богородичне, м. Святогірськ, с. Сидорове (8) – ЧКУ;

- костриця крейдяна (*Festuca cretacea* T.Top. et Proskor.) – крейдяні відслонення; “Гори Артема”, с. Сидорове, с. Маяки, с. Богородичне, с. Григорівка (5) – ЧКУ;
- ластовень проміжний (*Vincetoxicum intermedium* Taliev) – на крейдяних схилах; с. Донецьке – ЄЧС;
- лікоподієлла заплавна (*Lycopodiella inundata* (L.) Holub.) – по вологих місцях; мабуть зник, раніше зустрічався біля с. Ярова – ЧКУ;
- любка дволиста (*Platanthera bifolia* (L.) Rich.) – в лісах, на заболочених луках, с. Маяки, с. Брусівка (3) – ЧКУ;
- маренка сіроплода (*Asperula tephrocarpa* Czern. ex M. Pop. et Chrshan) – по крейдяних відслоненнях; смт Райгородок, с. Богородичне, с. Сидорове, с. Донецьке, “Гори Артема” – МСОП;
- пирій ковилолистий (*Elytrigia stipifolia* (Czern. ex Nevski) Nevski) – на петрофітних степах, відслоненнях крейди; “Гори Артема” (5) – ЧКУ, МСОП, ЄЧС;
- півники борові (*Iris pineticola* Klokov) – в борах, по піщаних степах; відомо не більше трьох місцезнаходжень на південному сході України, с. Брусівка (5) – ЧКУ;
- півонія тонколиста (*Paeonia tenuifolia* L.) – на степах; с. Брусівка (1) – ЧКУ, БК;
- підмаренник волинський (*Galium volhynicum* Pobed.) – на відслоненнях крейди; “Гори Артема”, с. Сидорове, с. Богородичне (3) – ЄЧС;
- полин суцільнобілий (*Artemisia hololeuca* M.Bieb. ex Besser) – петрофітні степи на крейдяних відслоненнях, ендемік; с. Сидорове, с. Закітне (2) – ЧКУ, МСОП, ЄЧС;
- ранник крейдяний (*Scrophularia cretacea* Fisch. et Spreng.) – по крейдяних відслоненнях; с. Григорівка, с. Закітне (4) – ЧКУ, МСОП, ЄЧС;
- рутвиця смердюча (*Thalictrum foetidum* L.) – в дібровах на крейді; відомо одне місцезнаходження на південному сході України, “Гори Артема” (1) – ЧКУ;
- рябчик малий (*Fritillaria meleagroides* Patr. ex Schult. et Schult.) – на заплавних луках Сіверського Донця; “Гори Артема”, с. Брусівка (багато) – ЧКУ;
- рябчик руський (*Fritillaria ruthenica* Wikstr.) – в чагарниках, на луках, в байрачних лісах; “Гори Артема” (багато) – ЧКУ;
- рястка Буше (*Ornithogalum boucheanum* (Kunth) Aschers.) – в байрачних та заплавних лісах, в заростях чагарників; “Гори Артема”, м. Святогірськ, с. Маяки (багато) – ЧКУ;

- сальвінія плаваюча (*Salvinia natans* L.) – по старицях та затоках Сіверського Донця; “Гори Артема”, смт Райгородок, “Конвалія”, с. Брусівка, с. Богородичне, м. Святогірськ, Дробишевське лісництво, “Заплава – 1” (багато) – ЧКУ, БК;
- сиренія Талієва (*Syrenia taltjevii* Klokov) – по крейдянних відслоненнях, с. Закітне – ЄЧС, ЧКУ;
- сон лучний (*Pulsatilla pratensis* (L.) Mill. s.l.) – по узліссях та сухих схилах; м. Святогірськ, с. Брусівка (багато) – ЧКУ;
- сосна крейдяна (*Pinus cretacea* (Kalenicz.) Kondr.) – на крейдянних відслоненнях; “Гори Артема” (Теплинське лісництво), с. Богородичне, с. Сидорове (3) – ЧКУ, МСОП, ЄЧС;
- тюльпан дібровний (*Tulipa quercetorum* Klokov et Zoz.) – в лісах та по чагарниках; заплава р. Сіверський Донець та р. Жеребець, ур. Теплинська дача, с. Григорівка, с. Маяки, с. Донецьке (багато) – ЧКУ;
- тюльпан змієлистий (*Tulipa ophiophylla* Klokov et Zoz.) – на степах та по відслоненнях материнських порід; с. Григорівка (1) – ЧКУ;
- фіалка Лавренка (*Viola lavrenkoana* Klokov) – по березових колках, узліссях вільшників на піщаній терасі Сіверського Донця; “Гори Артема”, м. Слов’яногірськ, с. Діброва (багато) – ЄЧС.
- шафран сітчастий (*Crocus reticulatus* Steven ex Adams) – на степах, в дібровах, чагарниках, на узліссях та галявинах; с. Богородичне, Гори Артема (2) – ЧКУ;
- шоломниця крейдяна (*Scutellaria cretica* Juz.) – по крейдянних схилах; “Гори Артема”, с. Григорівка, с. Закітне (багато) – ЧКУ.

На південному сході України тільки у НПП “Святі Гори” поширені популяції рутвиці смердючої (*Thalictrum foetidum* L.), зубниці бульбистої (*Dentaria bulbifera* L.), грушанки зеленоцвітої (*Pyrola chlorantha* Sw.), веснівки дволистої (*Maianthemum bifolium* (L.) F.W. Schmidt), підмаренника волинського (*Galium volhynicum* Pobed.), куцоніжки пірчастої (*Brachypodium pinnatum* (L.) Beauv.), чебреця війкового (*Thymus ciliatissimus* Klokov). Популяція сосни крейдяної (*Pinus cretacea* (Kalenicz.) Kondr.) є також у відділенні “Крейдова флора” Українського степового природного заповідника.

Значна частина території парку зазнає високого рекреаційного навантаження, оскільки м. Святогірськ є курортним містом і місцем знаходження Святогірської Свято-Успенської Лаври. Особливо страждають ліси на березі Сіверського Дінця та поблизу доріг. На деяких ділянках природна трав’яна рослинність деградувала і повністю замінена рудеральними ценозами. Десятки гектарів соснових

насаджень щорічно гинуть внаслідок лісових пожеж, в деякі роки їх реєструється до 100 випадків. Існують намагання вилучення території для будівництва. При винесенні меж в натуру в парку виявилася зайва площа. Як зайві гектари із території парку була вилучена старовікова заплавна діброва, розташована вздовж берегової лінії Сіверського Дінця, одна із найцінніших ділянок природних лісів. Скасовано заказники “Сосна” та “Соснові насадження”. Останній знаходився на території м. Святогірськ в лісопарковій зоні. Нині там ведеться інтенсивне будівництво приватними особами.

Функціональне зонування розроблене і затверджене в 2002 році. Заповідна зона займає 2648 га (6,5% загальної площі території парку). До неї включено 1295 га (внутрішні квартали) в урочищі Теплинська дача (широколистяний ліс), 359 га в урочищі Верхні луки, 245 га в урочищі Гори Артема, 197 га в ур. Дробишівське, 199 га в ур. Чернецьке, Озеро Чернецьке (17 га), 43 га в ур. Конвалія, 250 га в ур. Чорний Жеребець, 23 га в ур. Маяцький ліс, 20 га в ур. Болото Мартиненково. До складу заповідної зони ввійшли 6 природно-заповідних об’єктів, які існували до створення парку. У зв’язку з підвищенням статусу цих територій колишній їх статус скасовано.

Зона регульованої рекреації займає 32089 га (79,4% території). Більша її частина – культури сосни звичайної на піщаній терасі Сіверського Донця. Також до цієї зони віднесено більшу частину ур. Маяцька дача (плакорний широколистяний ліс), а також діброви в Краснопільському та Теплинському лісництвах. В зоні регульованої рекреації на території Теплинського лісництва розташований колишній монастирський скит з печерами, що збереглися до сьогодні, територія монастирського хутора, залишки цінного пам’ятника архітектури 18–19 сторіччя – палацу графа Потьомкіна; скульптурний ансамбль пам’ятника Артему (революціонеру Ф.А. Сергєєву), споруджений у 1927 р. за проектом скульптора І.П. Кавалерідзе, меморіал Великої Вітчизняної війни (Журова, 2002).

В зоні стаціонарної рекреації (1894 га, 4,7%) функціонують 179 об’єктів стаціонарного відпочинку, лікування та оздоровлення і 44 оздоровчих дитячих табори.

У господарській зоні (3808 га, 9,4% території) розташовані виробничі, культурні об’єкти, населені пункти, установи господарського та комунального призначення, орні та інші сільськогосподарські землі, включені до складу парку. В господарську зону включено і значну частину території Дробишівського лісництва, на якій розташовані добре збережені заплавні діброви. Цю ділянку бажано включити до заповідної зони. Вона має велику кількість стариць, озер, дуже заболочена та мало відвідується.

На території НПП “Святі Гори” існують природно-заповідні території інших категорій, зокрема: ботанічна пам’ятка природи загальнодержавного значення “Маяцька дача” (18 га), лісовий заказник місцевого значення “Заплава-1” (590 га), ботанічна пам’ятка природи місцевого значення “Тополя” (0,1 га).

На рослинний покрив, крім вище вказаних, впливають також такі фактори, як викошування лук, випасання, рубки лісу, збір рослинної сировини, плодів, грибів тощо населенням. Для боротьби зі “шкідниками” лісового господарства на території парку застосовуються хімічні та біологічні засоби.

Загальнодержавною програмою формування національної екомережі України передбачено збільшення території НПП “Святі Гори” на 10 тисяч га. Клопотання про розширення, розроблене науковцями парку, в грудні 2007 року розглядалось та схвалено Координаційною радою при НПП “Святі Гори” і зараз доопрацьовується. Територіями, перспективними для включення до національного парку, є ділянки ріки Сіверський Донець, заплавної лук і цілинних степів, до яких підступають лісові масиви парку; урочище Мар’їна Гора; цілинні крейдяні схили на схід від с. Богородичне; частина території Маяцького лісництва, не включена в НПП “Святі Гори”, та частина території Теплинського лісництва, вилучена з парку; колишні колгоспні ліси, передані Краснолиманському лісгоспу, серед яких соснові ліси, прилягаючі до Ямпільського лісництва, заплавні діброви, луки і вільхові болота.

Список літератури

1. Алексеенко М.И. К характеристике растительных сообществ дигрессивных и демутиационных смен на меловых склонах в бассейне Северского Донца // Мат-лы Харьк. отд. географ. о-ва. – 1967. – Вып. 4. – С. 135-142.
2. Байдаченко М.Є., Демченко С.І. Вищі шапинкові базидіоміцети національного природного парку “Святі Гори” // Збереження біорізноманіття на південному сході України: Мат-ли наук.-практ. конф. (м. Донецьк, 14 вересня 2004 р.). – Донецьк: ТОВ “Либідь”, 2004. – С. 65.
3. Бурда Р.І., Остапко В.М., Глухов А.З., Шпилева Н.В. Національний природний парк “Святі Гори”: біологічна різноманітність рослинного покриву // Заповідна справа в Україні. – 1997. – Т.3, вип.1. – С.10-17.
4. Бурда Р.И., Остапко В.М., Глухов А.З., Шпилева Н.В. К вопросу о функциональном делении территории национального природного парка “Святые горы” // Интродукция и акклиматизация растений. – 1998. – Вып. 30. – С.129-138.

5. Бурда Р.И., Остапко В.М., Глухов А.З., Шпилева Н.В. Национальный природный парк “Святые Горы” // Совет ботанических садов России: Отделение международного Совета ботанических садов по охране растений. – Информ. бюллетень. – Вып. 8. – М., 1998. – С. 50-51.

6. Дідух Я.П. Гірські бори (Erico-Pinetea Horvat 1959) України // Рослинність хвойних лісів України. Мат-ли робочої наради (Київ, листопад 2003). – Київ: Фітосоціоцентр, 2003. – С. 43-79.

7. Дідух Я.П., Шеляг-Сосонко Ю.Р. Геоботанічне районування України та суміжних територій // Укр. ботан. журн. – 2003. – 60, № 1. – С. 6-17.

8. Дьякова О.В. Грабово-дубовий ліс в Національному природному парку “Святі Гори” // Менеджмент екосистем природно-заповідних територій. Мат-ли Всеукр. наук.-практ. конф., присвяч. 10-річчю створення Національного природного парку “Подільські Товтри”. – Кам’янець-Подільський: Аксіома, 2006. – С. 93-97.

9. Дьякова О.В. О нахождении *Muscari neglectum* Guss. на территории НПП “Святые Горы” // Промислова ботаніка: стан та перспективи розвитку: Мат-ли міжнар. наук. конф. “Промислова ботаніка: стан та перспективи розвитку” (Донецьк, 24-26 вересня 2007 р.). – Донецьк, 2007. – С.156-157.

10. Дьякова О.В. Рослинність вільхових лісів урочища Святогірський табір (НПП “Святі Гори”) // Відновлення порушених природних екосистем: Мат-ли Третьої міжнар. наук. конф. (м. Донецьк, 7-9 жовтня 2008 р.). – Донецьк, 2008. – С. 183-185.

11. Журова П.Т. Влияние рекреации на природные комплексы национального природного парка “Святые Горы” // Збереження останніх залишків степової рослинності України шляхом заповідання та режими її охорони: міжнар. наук. конф., 27–29 травня 2002 р.: мат-ли конф. – К.: Академперіодика, 2002. – 164 с.

12. Журова П.Т. Сбережение биологического и ландшафтного разнообразия национального природного парка “Святые Горы” в условиях рекреационного использования природных ресурсов // Відновлення порушених природних екосистем: міжнарод. конф., 24–27 вересня, 2002 р. – Донецьк: ТОВ “Либідь”, 2002. – С. 142.

13. Зацепина Д.Я., Хлевная Н.А. О флоре меловых обнажений заказника “Горы Артема” // Ботан. журн. – 1980. – 65, № 4. – С. 551-555.

14. Котов М.І. Рослинність крутих схилів і відслонень кам’янистих порід Донецького кряжу та освоєння їх сільським та лісовим господарством // Журн. Ін-ту ботан. АН УРСР. – 1939. – 23 (31). – С. 27-47.

15. Котов М.І. Флора і рослинність крейдяних відслонень в Донецькому басейні та використання їх в сільському господарстві // Журн. Ін-ту ботан. АН УРСР. – 1939. – № 21-22 (29-30). – С. 221-241.

16. Мальцева І.А. Грунтові водорості лісів національного природного парку “Святі Гори” (Донецька обл., Україна) // Мат-ли конф., присвяч. 80-

річчю Канівського природного заповідника "Роль природно-заповідних територій у підтриманні біорізноманіття" (9-11 вересня 2003 р., м. Канів). – Канів, 2003. – С. 118-119.

17. Мальцева І.А., Супронюк І., Пушкіна О. Грунтові водорості крейдяних борів національного природного парку "Святі Гори" // 21-30 червня 2004 р., м. Дніпропетровськ). – Т. 31. Біологічні науки. – Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2004. – С. 35.

18. Морозова І. Міксоміцети Національного природного парку "Святі Гори" // Мат-ли IV Міжн. наук. конф. студентів та аспірантів "Молодь і поступ біології" (м. Львів, 7-10 квітня 2008 р.). – Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2008. – С.106-107.

19. Морозюк С.С. Екологічний та географічний аналіз флори крейдяних відслонень басейну р. Сіверський Донець // Укр. ботан. журн. – 1971. – 28, № 2. – С. 175-180.

20. Морозюк С.С. Ендемічні рослини і коротка історія розвитку флори крейдяних відслонень басейну р. Сіверський Донець // Укр. ботан. журн. – 1971. – 28, № 3. – С. 327-331.

21. Надеїна О.В. Лишайники національного природного парку "Святі Гори" // Чорноморський ботан. журн. – 2007. – 3, № 2. – С. 100-108.

22. Онищенко В.А., Дьякова О.В., Карпенко Ю.О. Лісова рослинність урочищ Теплинська Дача і Маяцька Дача (національний природний парк "Святі Гори") // Чорноморський ботан. журн. – 2007. – 3, № 2. – С. 88-99.

23. Ордынец А.В., Акулов А.Ю. Предварительные данные о биоте афиллофороидных грибов Национального природного парка "Святыя Горы" (Донецкая обл., Украина) // Актуальные проблемы Экологии и сохранения биоразнообразия. Сб. статей. – Владикавказ. – СОИТЦИ, 2008. – С. 64-71.

24. Остапко В.М. Раритетный флорофонд юго-востока Украины (хорология). – Донецк: ООО "Лебедь", 2001. – 121 с.

25. Остапко В.М. Эйдологические, популяционные и ценоотические основы фитосозологии на юго-востоке Украины. - Донецк: ООО "Лебедь", 2005. – 408 с.

26. Проект організації національного природного парку "Святі Гори", 2002.

27. Синельщиков Р.Г. Рекреационное использование лесов Донбасса в связи с их географическими особенностями // Проблемы охраны природы и рекреационной географии УССР: тез. докл. – Харьков, 1979. – С. 123-124.

28. Синельщиков Р.Г., Кірнос В.Н. Сучасний стан старовікової сосни крейдяної в заказнику "Гори Артема" // Інтродукція та акліматиз. рослин на Україні. – 1981. – Вип. 19. – С. 10.

29. Тихоненко Ю.Я., Дудка І.О. Знахідки іржастих грибів (порядок Uredinales) в національному природному парку "Святі Гори" // Укр. ботан. журн. – 2005. – 62, № 4. – С. 495-499.

30. Трискиба С.Д., Полохіна І.І., Сухомлин М.М. Знахідка *Grifola frondosa* (Fr.) S. Gray на півночі Донецької області // Укр. ботан. журн. – 2005. – 62, № 9. – С. 87-90.

31. Шпилевая Н.В. Флороценотическая оценка современного национального природного парка "Святыя Горы" // Роль охоронюваних територій у збереженні біорізноманіття: наук. конф., 8 – 10 верес. 1998 р.: тези допов. – Канів, 1998. – С.120-122.

32. Шпилёва Н.В. Категоризация видового состава флоры национального природного парка "Святі гори" за ознакою рідкісності // Конф. мол. вчених – ботан. Укр., 14-17 вересня 1999 р.: мат-ли конф. – Ніжин, Ядути: Вид-во Ніж. держ. пед. унів-ту, Ніжин. – 1999. – С. 68-69.

33. Шпилевая Н.В. Фракционный состав флоры национального природного парка "Святыя горы" // Промышленная ботаника. – 2001. – Вып. 1. – С.52-55.

34. Шпилевая Н.В. Синантропная флора национального природного парка "Святыя Горы" // Відновлення порушених природних екосистем: мат-ли другої міжн. конф., 6-8 верес. 2005 р.: тези докл. – Донецьк: ТОВ "Лебідь", 2005. – С. 109-110.

35. Шпилева Н.В. Оцінка антропогенної трансформації флори національного природного парку "Святі Гори" // Синантропізація рослинного покриву України: наук. конф.: тези. допов. – Київ, Переяслав-Хмельницький, 2006. – С. 220-223.

36. Шпилевая Н.В. Антропогенная динамика флоры национального природного парка "Святыя Горы" // Різноманіття фітобіоти: шляхи відновлення, збагачення і збереження. Історія та сучасні проблеми: міжн. наук. конф. 18 – 23 черв. 2007 р.: мат-ли допов.– Кременець, Тернопіль: Підручники і посібники, 2007. – С. 188.

НПП Синевир

Територія національного природного парку “Синевир” розташована у північно-східній частині Міжгірського району Закарпатської області. До неї належать землі лісового фонду та населених пунктів Слобода, Синевирська Поляна, Синевир, Негровець, Горб, Колочава, Мерешор. До створення НПП на означеній території існували ландшафтний заказник загальнодержавного значення “Озеро Синевир” площею 960,0 га, ботанічний заказник загальнодержавного значення “Глуханя” (23,1 га), лісовий заказник загальнодержавного значення “Кам’янка” (328,0 га), іхтіологічний заказник місцевого значення “Кантина” (25,0 га), гідрологічний заказник місцевого значення “Озірце” (322,2 га), пам’ятка природи місцевого значення “Мінеральні джерела” (3,0 га). Наукове обґрунтування створення НПП підготував С.М. Стойко (1966, 1977).

НПП “Синевир” був створений згідно з постановою Ради Міністрів УРСР від 5 січня 1989 року за № 7 і наказу Міністерства лісової промисловості УРСР від 17 січня 1989 року за № 9 на базі земель Міжгірського лісокомбінату Закарпатського виробничо-торгового об’єднання “Закарпатліс” і колгоспів Міжгірського району, які розміщувалися у верхньому басейні ріки Теребля на площі 40400 га. В 1995 р. парк був підпорядкований Міністерству охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки України. Протягом багатьох років розроблялась технічна документація щодо розширення існуючої території парку за рахунок площ інших землекористувачів, а особливо йшла мова про передачу колгоспних лісів у постійне користування НПП “Синевир”. В 2009 р. територію НПП розширено на 2304 га за рахунок земель урочища Вільшанка Хустського району. Нині загальна площа парку складає 42704 га.

Згідно з фізико-географічним районуванням України (Екологічна енциклопедія, 2006) територія НПП належить до двох фізико-географічних областей. Більша частина НПП “Синевир” знаходиться в межах Водороздільно-Верховинської області (у двох районах: Приводороздільні (Внутрішні) Горгани (більше половини території парку) і Воловецько-Міжгірська Верховина (значно освоєна територія вздовж р. Теребля)). Полонинсько-Чорногірська фізико-географічна область (район Полонинського хребта) займає південно-західну частину НПП. Територія знаходиться в діапазоні абсолютних висот від приблизно 550 м (р. Теребля біля с. Мерешор) до 1719 м над рівнем моря (г. Стримба).

За геоботанічним районуванням (Національний атлас України, 2008) територія належить до Європейської широколистянолісової

області, Карпатсько-Альпійської гірської провінції, Верховинсько-Бескидського округу звичайнодубових, букових, ялицевих та ялинових лісів і післялісових лук. За геоботанічним районуванням Українських Карпат (Голубец, Малиновский, Стойко, 1965) на території НПП виділяють такі три геоботанічні округи: 1) букових лісів, 2) смерекових гірських лісів, а також 3) субальпійського й альпійського криволісся, гірськолужних і чагарникових формацій альпійської смуги.

Гірські хребти захищають Закарпаття з північного сходу від арктичних повітряних мас, тому температура взимку тут вища, ніж у Прикарпатті. Гірські хребти також сприяють конверсії, особливо влітку. НПП має досить густу гідрологічну мережу з характерним порогово-водоспадним типом русел загальною протяжністю 426,9 км. Теребля, найбільша річка, яка протікає тут, належить до басейну р. Тиса і є правою її притокою. На території НПП Теребля протікає у південно-західній частині. На своєму шляху вона має ширину 15-30 метрів з характерними глибинами від 0,7 до 1,5 метра зі швидкістю течії 16-18 км/год. Водний режим гідромережі суттєво змінюється протягом року. Характерною особливістю внутрішнього розподілу стоку є наявність повеней протягом більшої частини року. Весь теплий період року характеризується частими зливовими дощами, внаслідок чого виникають паводки (5-10 в рік), ерозійні процеси, зсуви, селі. На території НПП розрізняють шість типів ґрунтів: гірсько-лучні – 782,8 га (2,4%); гірсько-підзолисті – 1010,9 га (3,13%); бурі гірсько-лісові – 29890,1 га (92,6%); дернові – 249,2 га (0,77%); лучно-болотні – 42,2 га (0,13%); кам’янисті розсипи – 103,6 га (0,3%). Бурі гірсько-лісові розподілені на підтипи: темно-бурі (86%), світло-бурі (5%), дерново-буроземні (1%). Решта (0,5%) площ займають річки, струмки, озера.

Сільськогосподарські угіддя мають площу 6361 га, з них пасовищ 4147 га та сіножатей 1755 га. Водоймами зайнято 293 га, болотами – 36 га, садиби та споруди займають 1763 га, інші нелісові землі – 495 га, а всього площа нелісових земель становить 8948 га. Решту площ займають лісові землі. Хвойні ліси складають 18170 га, а листяні та мішані – 11545 га. За віковими групами ліси розподіляються так: хвойні молодняки – 2988 га, середньовікові – 10845 га, пристигаючі – 2516 га, стиглі і перестиглі – 1821 га. Серед твердолистяних та мішаних лісів молодняки займають 2033 га, середньовікові – 5601 га, пристигаючі – 1880 га, стиглі та перестиглі – 2031 га.

Нині рослинний світ НПП “Синевир” вже достатньо добре досліджений. Спеціальне вивчення безпосередньо його лісів розпочалося у другій половині минулого століття з монографій С.М. Стойка (1966, 1977) та боліт – із статті Є.М. Брадїс із співавторами (Брадїс, Андрієнко, Лихобаба, 1969). Болотна рослинність продовжувала

досліджуватися у 80-х роках (Андрієнко, Попович, 1981, 1987; Попович, Андрієнко, 1982). Сучасний стан лісової рослинності фрагментарно опублікований також у декількох працях (Субота, 2003, 2007; Попович, Субота, 2005). Цілеспрямовані фітосозологічні дослідження НПП розпочалися з праць С.Ю. Поповича та П.М. Устименка (1993, 1996). Наступні результати фітосозологічних і особливо флористичних досліджень були опубліковані у цілому ряді робіт (Тюх, 1995, 1997, 1998, 1999, 2007, 2009; Попович, Андрієнко, 1998; Новосад та ін., 1999; Протопопова, Тюх, Шевера, 1999; Новосад та ін., 2001; Новосад, Крицька, Тюх, 2001; Тюх, Бугина, 2007, 2008; Зиман, Тюх, 2008; Тюх, Ярема, 2009). Ці та інші матеріали були узагальнені у кандидатській дисертації Ю.Ю. Тюха (2010). Результати біологічних досліджень представлені у роботах В.М. Вірченка і С.Ю. Поповича (1995, 2003). Коротка характеристика рослинного покриву наведена у декількох монографіях (Охорона..., 1980; Перспективная..., 1987; Стойко та ін., 1991; Природно-заповідний..., 1998, Попович, 2002).

У рослинному покриві НПП “Синевир” наявна вертикальна поясність. При цьому у розподілі фітоценозів першочергове значення мають кліматичні показники, пов'язані з висотою над рівнем моря. Більша частина парку знаходиться у гірському лісовому поясі. Нижню його частину утворюють букові, а верхню – ялинові ліси.

Широколистяні ліси НПП представлені лісами з домінуванням бука лісового (*Fagus sylvatica*), які займають на цій території порівняно невеликі площі (близько 15%) й розташовані переважно в урочищах Квасовець, Сухар, Горбик, Бояринський, Тяпиш, Чертежник та деяких інших. Для чистих букових лісів характерними є майже повна відсутність підліску й бідний видовий склад трав'яного ярусу. Вони переважають на висотах до 700 м над рівнем моря (Тюх, Тільняк, 1998). В трав'яному ярусі переважають зубниця залозиста (*Dentaria glandulosa*), підмаренник запашний (*Galium odoratum*), квасениця звичайна (*Oxalis acetosella*), ожина шорстка (*Rubus hirtus*), зеленчук (*Lamium galeobdolon*), безщитник жіночий (*Athyrium filix-femina*), щитник чоловічий (*Dryopteris filix-mas*) 3 точки зору флористичної класифікації більшість букових лісів парку належать до ас. *Symphyto cordati-Fagetum* Vida 1959 (~ *Dentario glandulosae-Fagetum* W.Mat. 1964 ex Guzikowa et Kornas 1968). Трапляються також ацидофільні букові ліси. Ліси з переважанням граба (*Carpinus betulus*) поширюються до висоти близько 700 м над рівнем моря (село Негровець). Часто граб з буком та ліщиною (*Coryllus avellana*) утворюють переліски серед післялісових лук. Ліси з домінуванням явора (*Acer pseudoplatanus*) поширені вузькими довгими (інколи переривчастими) смугами на верхній межі букових лісів, особливо на

схилах південної експозиції. На вологих ділянках вузькими стрічками поширені ліси з домінуванням вільхи сірої (*Alnus incana*).

Хвойні ліси НПП представлені ялиновими та ялицевими ценозами. Ліси з домінуванням ялини європейської (*Picea abies*), включаючи й ялинове рідколісся, займають в парку найбільші площі (близько 65%). Чисті ялинові ліси поширені переважно у верхній частині гір, а нижче 1200 м над рівнем моря ялина європейська (*Picea abies*) росте разом з ялицею (*Abies alba*), буком (*Fagus sylvatica*), явором (*Acer pseudoplatanus*) та ясенем звичайним (*Fraxinus excelsior*). Тому значні площі на території НПП зайняті мішаними ялиново-ялицево-буковими та буково-ялицево-ялиновими лісами, що поширені до верхньої межі лісу. При цьому з підняттям над рівнем моря стан дерев бука значно гірший, й вони там низькорослі, з покрученими стовбурами. Чисті ялинники високопродуктивні, але й вразливі – часто піддаються буреломам і вітровалам, мішані ялинники більш стійкі. Вони переважають на висотах 1100-1500 м, а на висотах близько 1000 м найбільш поширеними є мішані ліси, в деревостанах яких у різних пропорціях співдомінують ялина, бук та ялиця, а у трав'яному ярусі найчастіше домінує квасениця звичайна (*Oxalis acetosella*). До основних домінантів ялинових лісів належать також чорниця (*Vaccinium myrtillus*) та куничник очеретяний (*Calamagrostis arundinacea*), часто добре розвинений ярус мохів, серед яких переважають *Dicranum scoparium*, *Pleurozium schreberi*, *Polytrichum commune*, *Polytrichum strictum*. Ялинові та ялицеві ліси належать до союзів *Abieti-Piceion* (Br.-Bl. 1939) *Soó* 1964 (угруповання відносно багатих ґрунтів з видами широколистяних лісів) та *Vaccinio-Piceion abietis* Br.-Bl. 1939 (*Piceion abietis* Pawl. et al. 1928). Ялицеві ліси фрагментарно трапляються переважно у межах поясу букових лісів. З ялицею часто співдомінують явір (*Acer pseudoplatanus*) та вільха сіра (*Alnus incana*).

У субальпійському поясі на території НПП досить часто зростають високогірні деревно-чагарникові, чагарникові й чагарничкові угруповання, в основному з домінуванням сосни гірської (*Pinus mugo*), душекії зеленої (*Duschekia alnobetula*), яловця сибірського (*Juniperus sibirica*) й чорниці (*Vaccinium myrtillus*). Найпоширеніше у субальпійському поясі гірськососнове криволісся, зарості якого простягаються переважно від полонини Горб до гори Великий Горган на висоті 1400-1600 м над рівнем моря. Сосна гірська утворює суцільні, щільно зімкнені, майже непрохідні монодомінантні фітоценози, які складаються з дуже галузистих й полеглих рослин заввишки 1-2,5 м. Вище 1600 м сосна гірська зростає лише у вигляді невеликих куртин серед лучних фітоценозів (Тюх, Ярема, Дербак, 2008). Зарості душекії зеленої зустрічаються на невеликих площах,

але в багатьох місцях, переважно на вологих схилах північної експозиції або в жолобах. Угруповання ялівця сибірського поширені у вигляді досить щільних невисоких й невеликих за розмірами заростей переважно на верхній межі лісу й, частково, в субальпійському поясі, у тому числі й поблизу вершин, на теплих й сухих, переважно південної експозиції схилах. Чорницеві фітоценози теж поширені у верхній частині лісового й частково у нижній частині субальпійського поясів. Серед них можна виділити первинні й вторинні чорничники. Останні формуються на місці зведених лісів.

Післялісові луки на території НПП поширені на значних площах і є досить різноманітними щодо структури та видового складу. Найпоширенішими домінантами цих лук є біловус стиснутий (*Nardus stricta*), щучник дернистий (*Deschampsia caespitosa*), костриця червона (*Festuca rubra*), мітлиця тонка (*Agrostis capillaris*). Ці угруповання належать до класів Calluno-Ulicetea та Molinio-Arrhenatheretea. Лучні високогірні угруповання (полонини) займають значні площі на хребтах та гірських вершинах, тобто розміщуються у субальпійському поясі. Проте найбільші площі у високогір'ї займають пустичні луки (біловусники), які поширені на різних висотах над рівнем моря й на схилах різної крутизни й експозиції. Вони характеризуються дуже бідним видовим складом.

Болотна рослинність на території НПП представлена оліготрофними (найбільші з них “Глуханя” й “Замшатка”), мезотрофними й евтрофними болотами, які займають невеликі площі. Болото “Глуханя” знаходиться на західній околиці села Негровець й має площу 17 га, болото “Замшатка” – у долині річки Озерянки, має площу 4,2 га. Обидва болота утворилися на місці колишніх лісових ділянок, про що свідчать рештки дерев у торфових шарах. Якщо на болоті “Глуханя” наявні позитивні зміни (відновлення популяцій фонових видів, стабілізація гідрологічного режиму тощо), то на болоті “Замшатка” спостерігається тенденція повернення до вихідного стану лісового угруповання. Зокрема, за останні роки наявний інтенсивний ріст дерев. Вже близько 15 років тут зростає єдине деревце сосни звичайної (*Pinus sylvestris*), мабуть заносного походження. Мезотрофні та оліготрофні болотні ділянки описані й для озера Гропа площею 1,2 га (Попович, Андрієнко, 1982). Мезотрофні частини тут представлені осоково-сфагновими фітоценозами з осокою здutoю (*Carex rostrata*), а оліготрофні – переважно угрупованнями з домінуванням пухівки піхвової (*Eriophorum vaginatum*) на покриві із *Sphagnum rubellum* та пригніченою ялиною. Евтрофні висячі болота детально охарактеризовані у статті Т.Л. Андрієнко і С.Ю. Поповича (1981). Серед них найпоширеніші осоково-мохові угруповання з домінуванням осоки чорної (*Carex nigra*).

Із ценозів, занесених до Зеленої книги України (2009), на території НПП “Синевир” є такі:

угруповання букових лісів (*Fageta sylvaticae*) з домінуванням у травостой лунарії оживаючої (*Lunaria rediviva*) – відомі лише з одного місця НПП;

угруповання букових лісів (*Fageta sylvaticae*) з домінуванням у травостой скополії карніолійської (*Scopolia carniolica*) – відомі також лише з одного місця;

угруповання сіровільхових лісів (*Alneta incanae*) з домінуванням у травостой страусового пера звичайного (*Matteuccia struthiopteris*) – фрагментарно поширені у заплавах рік;

угруповання ялинових лісів гірськососнових (*Piceeta (abietis)-pinetosa (mugi)*) – дуже рідко трапляються на межі верхнього лісового та субальпійського поясів;

угруповання сосни гірської (*Pineta mugi*) – часто трапляються у субальпійському поясі;

угруповання формації гірськососново-сфагнової (*Pineto (mugi)-Sphagneta*) – подекуди трапляються у субальпійському поясі;

угруповання формації пригніченоялиново-сфагнової (*Sphagneta depressipiceetosa*) – відомі лише з двох місць НПП (Андрієнко, Прядко, Попович, 1987).

На території НПП досить поширеними є фітоценози формації яворових лісів (*Acereta pseudoplatani*), вірогідно є яворові ліси з домінуванням лунарії оживаючої (*Lunaria rediviva*) (Устименко, Попович, 1998).

Флора території НПП “Синевир” характеризується значним видовим та родовим різноманіттям. Флора судинних рослин включає 890 видів судинних рослин і за відділами розподіляється наступним чином: плауноподібні – 6 видів; хвощеподібні – 4 види; папоротеподібні – 10 видів; голонасінних – 6 видів; покритонасінних – 864 види. Види судинних рослин належать до 398 родів, 104 родин та п'ятих відділів (Тюх, 2010). У цілому, флора НПП типова для Східних Карпат. Несудинних рослин виявлено 735 видів.

До Червоної книги України занесено 64 види судинних рослин, виявлених у парку, до Додатку I Бернської конвенції – 1 вид, до Європейського Червоного списку – 1 вид. Видів із Червоного списку МСОП немає.

- Анемона нарцисовита (*Anemone narcissiflora* L.) (ЧКУ) – дуже рідко на незадернованих стрімких схилах, осипищах субальпійського поясу

- Баранець звичайний (*Huperzia selago* (L.) Bernh. ex Schrank et Mart) (ЧКУ) – зрідка в тінистих місцях, на скелях, серед чагарників, на полонинах.

- Беладонна звичайна (*Atropa belladonna* L.) (ЧКУ) – спорадично у букових лісах.
- Билинець довгорогий (*Gymnadenia conopsea* (L.) R.Br.) (ЧКУ) – рідко в гігрофітних і мезофітних умовах висячих боліт, заболочених лук, перелісків (гора Озірна, урочище Брідський).
- Билинець найзапашніший (*Gymnadenia odoratissima* (L.) Rich.) (ЧКУ) – рідко у лісовому поясі на вологих луках та галявинах.
- Білоцвіт весняний (*Leucojum vernum* L.) (ЧКУ) – рідко у гігрофітних і мезофітних умовах букових лісів, на полянах (урочище Грабове).
- Булатка великоквіткова (*Cephalanthera damasonium* (Mill.) Druce) (ЧКУ) – рідко на галявинах букових лісів.
- Булатка довголиста (*Cephalanthera longifolia* (L.) Fritsch) (ЧКУ) – дуже рідко на мезофітних галявинах, узліссях серед чагарників букового поясу (урочище Брідський).
- Булатка червона (*Cephalanthera rubra* (L.) Rich.) (ЧКУ) – рідко на узліссях букових та ялинових лісів.
- Гадюча цибулька гроноподібна (*Muscari botryoides* (L.) Mill.) (ЧКУ) – дуже рідко на узліссях букових лісів.
- Гніздівка звичайна (*Neottia nidus-avis* (L.) Rich.) (ЧКУ) – спорадично в тінистих букових лісах.
- Гронянка півмісяцева (*Botrychium lunaria* (L.) Sw) (ЧКУ) – дуже рідко на стрімких лучних схилах субальпійського поясу (гора Горб).
- Дзвоники Кладни (*Campanula kladniana* (Schur) Witasek) (ЧКУ) – дуже рідко на слабозадернованих схилах субальпійського поясу.
- Дзвоники ялицеві (*Campanula abietina* Criseb. et Schenk.) (БЕРН) – зрідка у хвойних лісах, рідше на луках, у тому числі високогірних.
- Дзоники карпатські (*Campanula carpatica* Jacq.) (ЧКУ) – дуже рідко на кам'янистих місцях лісового поясу.
- Діфазіаструм альпійський (*Diphasiastrum alpinum* (L.) Holub) (ЧКУ) – дуже рідко на урвищах, осипищах, безкарбонатних схилах субальпійського поясу.
- Діфазіаструм Іслера (*Diphasiastrum issleri* (Rony) Holub) (ЄЧС, ЧКУ) – рідко на післялісових, іноді субальпійських луках, в світлих ялинових лісах
- Журавлина дрібнопліда (*Oxycoccus microcarpus* Turcz. ex Rupr.) (ЧКУ) – дуже рідко на сфагнових купинах оліготрофних боліт (Глуханя, Озірце).

- Зозулинець блощичний (*Orchis cordiopora* L.) (ЧКУ) – рідко на галявинах у межах лісового поясу.
- Зозулинець обпалений (*Orchis ustulata* L.) (ЧКУ) – рідко на луках, серед чагарників, узліссях букових лісів (урочище Полянки).
- Зозулинець салеповий (*Orchis morio* L.) (ЧКУ) – рідко на галявинах у межах лісового поясу.
- Зозулинець чоловічий (*Orchis mascula* (L.) L.) (ЧКУ) – дуже рідко в заростях чагарників, на полянах лісового поясу.
- Зозулинець шоломоносний (*Orchis militaris* L.) (ЧКУ) – спорадично на лісових полянах, вологих луках, серед чагарників.
- Зозулині сльози серцелисті (*Listera cordata* (L.) R.Br.) (ЧКУ) – дуже рідко в гігрофітних затінених і заболочених хвойних та мішаних лісах (озеро-болото Озірце).
- Зозулині сльози яйцевидні (*Listera ovata* (L.) R.Br.) (ЧКУ) – рідко в сирих лісах, на лісових полянах, серед чагарників (гора Озірна, урочище Брідський).
- Коручка болотна (*Epipactis palustris* (L.) Crantz) (ЧКУ) – спорадично на висячих та присхилових болотах.
- Коручка пурпурова (*Epipactis purpurata* Smith) (ЧКУ) – дуже рідко на узліссях букових лісів.
- Коручка темночервона (*Epipactis atrorubens* (Hoffm. ex Bernh.) Besser) (ЧКУ) – спорадично в букових та мішаних лісах, узліссях (схил гори Стримба, урочище Березовець).
- Коручка чемерниковидна (*Epipactis helleborine* (L.) Crantz) (ЧКУ) – звичайно в букових і мішаних лісах, на сирих луках, узліссях.
- Косарик черепитчасті (*Gladiolus imbricatus* L.) (ЧКУ) – спорадично на післялісових мезофітних луках.
- Лікоподієлла заплавна (*Lycopodiella imundata* (L.) Holub) (ЧКУ) – дуже рідко в мочажинах торф'яних боліт (Глуханя, Мочари)
- Лілія лісова (*Lilium martagon* L.) (ЧКУ) – рідко в лісах, серед чагарників, на узліссях (гора Озірна, перевал Брадолець).
- Лунарія оживаюча (*Lunaria rediviva* L.) (ЧКУ) – зрідка переважно в світлих букових, яворових, іноді мішаних лісах.
- Любка дволиста (*Platantera bifolia* (L.) Rich.) (ЧКУ) – рідко в освітлених лісах, на полянах, узліссях, заплавах (урочище Брідський, гора Озірна).
- Любка зеленоквіткова (*Platantera chlorantha* (Cust.) Rich.) (ЧКУ) – дуже рідко в букових та мішаних лісах.
- Орлики трансільванські (*Aquilegia transsilvanica* Schur) (ЧКУ) – дуже рідко на вапнякових місцях серед лук, осипищах, стрімких схилах субальпійського поясу (гора Негровець).

- Орлики чорніючі (*Aquilegia nigricans* Baumg.) (ЧКУ) – дуже рідко на слабозадернованих відслоненнях, осипищах, стрімких схилах субальпійського поясу (гора Негровець).
- Осока затінкова (*Carex umbrosa* Host) (ЧКУ) – рідко на узліссях та у розріджених букових лісах.
- Осока малоквіткова (*Carex pauciflora* Lightf.) (ЧКУ) – дуже рідко на оксифітних оліготрофних болотах (Глуханя, Глуха Млака, Озірце).
- Осока темнобура (*Carex fuliginosa* Schkuhr) (ЧКУ) – дуже рідко на кам'янистих мохових схилах субальпійського поясу (північний схил вершини гори Стримба).
- Пальчатокорінник Фукса (*Dactylorhiza fuchsii* (Druce.) Soó) (ЧКУ) – спорадично на відкритих евтрофних болотах, сирих луках.
- Пальчатокорінник м'ясочервоний (*Dactylorhiza incarnata* (L.) Soó) (ЧКУ) – спорадично на мохових болотах, вологих луках, сирих лісових полянах.
- Пальчатокорінник плямистий (*Dactylorhiza maculata* (L.) Soó) (ЧКУ) – спорадично на заболочених луках та відкритих евтрофних болотах.
- Пальчатокорінник серценосний (*Dactylorhiza cordigera* (Fries.) Sc.) (ЧКУ) – рідко на вологих луках, мохових болотах, узліссях верхнього лісового поясу.
- Пальчатокорінник травневий (*Dactylorhiza majalis* (Rchb.) P.F.Hunt et Summerhayes s. l.) (ЧКУ) – рідко на висячих болотах, сирих луках (гора Озірна).
- Підсніжник білосніжний (*Galanthus nivalis* L.) (ЧКУ) – рідко в букових лісах, на полянах (урочище Грабове, гора Озірна).
- Пізньоцвіт осінній (*Colchicum autumnale* L.) (ЧКУ) – спорадично на заплавних та післялісових луках.
- Плаун річний (*Lycopodium annotinum* L.) (ЧКУ) – звичайно у гігомезофітних хвойних і мішаних лісах, домінант.
- Плаунок плауноподібний (*Selaginella selaginoides* (L.) P. Beauv. ex. Mart.) (ЧКУ) – дуже рідко серед мохів вологих і тінистих місць, криволісся, на скелях субальпійського поясу.
- Псевдорхіс білуватий (*Pseudorchis albida* (L.) A. Love et D. Love) (ЧКУ) – дуже рідко на гірських вологих луках (гора Горб).
- Родіола рожева (*Rhodiola rozea* L.) (ЧКУ) – дуже рідко на кам'янистих стрімких схилах субальпійського поясу.
- Рябчик шаховий (*Fritillaria meleagris* L.) (ЧКУ) – дуже рідко на заплавних луках.

- Скополія карніолійська (*Scopolia carniolica* Jacq.) (ЧКУ) – спорадично в сирих і освітлених букових лісах.
- Сон Шерфеля (*Pulsatilla scherfelii* (Ullep.) Skalicky) (ЧКУ) – дуже рідко на слабозадернованих ділянках, осипищах, стрімких схилах субальпійського поясу (гора Негровець).
- Сосна кедрова європейська (*Pinus cembra* L.) (ЧКУ) – дуже рідко (одне місцезростання), але посаджений у селах Негровець, Колочава.
- Тирлич безстебловий (*Gentiana acaulis* L.) (ЧКУ) – дуже рідко на полонинських луках та осипищах субальпійського поясу (гора Негровець).
- Тирлич жовтий (*Gentiana lutea* L.) (ЧКУ) – дуже рідко на мезофітних післялісових і полонинських луках, в заростях жерепу (північний схил урочища Брадолець, під перевалом).
- Тирлич крапчастий (*Gentiana punctata* L.) (ЧКУ) – дуже рідко у западинах, на мезофітних слабокислих кам'янистих ґрунтах, полонинських луках, серед заростей жерепу в субальпійському поясі.
- Тис ягідний (*Taxus baccata* L.) (ЧКУ) – посаджений в селі Колочава (садиба біобазис Ужгородського національного університету) та Син-Полянському ПОНДВ (лісництво).
- Траунштейнера куляста (*Traunsteinera globosa* (L.) Rchb.) (ЧКУ) – дуже рідко на гігомезофітних луках і узліссях (гора Озірна, урочище Брідський).
- Цибуля ведмежа (*Allium ursinum* L.) (ЧКУ) – рідко в букових та буково-яворових лісах.
- Шафран Гейфелів (*Crocus heuffelianus* Herb.) (ЧКУ) – зрідка на мезофітних луках лісового, іноді субальпійського поясів (урочище Квасовець).
- Шейхцерія болотна (*Scheuchzeria palustris* L.) (ЧКУ) – дуже рідко на мезотрофних болотах (Мочари, Глуханя, Глуха Млака, Озірце).
- Язичок зелений (*Coeloglossum viride* (L.) C. Hartm) (ЧКУ) – дуже рідко на стрімких підстелених вапняками схилах субальпійського поясу (гора Горб). Утворює популяцію площею близько 50 м² із щільністю 5-15 особин на 1 м² та неповноцвітним віковим спектром.

У парку виявлено два види, нових для флори України: *Coeloglossum alpinum* Schur та *Phyteuma confusum* A.Kerner. Перший вид (знахідка С.М. Зиман) зростає у субальпійському поясі на горі Горб, утворює популяцію площею близько 50 м² із щільністю 5-15

особин на 1 м² та неповночленим віковим спектром. Другий вид (знахідка С.М. Зиман, О.В. Булах, Ю.Ю. Тюха) на тій же горі займає площу 100 м² із щільністю 5-10 рослин на 1 м² і неповночленим віковим спектром. У флорі НПП нараховується 34 карпатські ендеміки та субендеміки. Із родини орхідних (*Orchidaceae*) тут зростають 26 видів (Тюх, 2010).

Із мохів, занесених до Червоної книги України, для НПП “Синевир” вказувався (можливо, помилково) сфагн блискучий (*Sphagnum subnitens* Russow et Warnst). Із лишайників наявна лобарія легенеподібна (*Lobaria pulmonaria* (L.) Hoffm.) – у листяних та ялинових лісах, на старих стовбурах. Із грибів:

- боровик бронзовий (*Boletus aereus* Bull) – дуже рідко у букових лісах;
- боровик королівський (*Boletus regius* Krombh) – дуже рідко у букових лісах;
- катателазма царська (*Catathelasma imperiale* (Fr.) Sing.) – дуже рідко у ялинових та мішаних лісах;
- хрящ-молочник криваво-червоний (*Lactarius sanguifluus* (Paulet) Fr.) – дуже рідко у ялинових лісах на вапнякових ґрунтах.

Один вид мохів – буксбаумія зелена (*Buxbaumia viridis* (Moug. ex Lam et DC) Brid. ex Moug. et Nestl.) – занесений до Додатку I Бернської конвенції та Європейського Червоного списку мохоподібних (1995); трапляється дуже рідко у хвойних і букових лісах на гнилій деревині або оголеній землі

У 2002 році був розроблений Проект організації території НПП “Синевир”, згідно з котрим функціональне зонування виглядає таким чином: заповідна зона становить 5818 га, зона регульованої рекреації – 21385 га, зона стаціонарної рекреації – 17 га, господарська зона – 5074 га. Рослинність заповідної зони представлена переважно ялиновими лісами. Ця зона є суцільною компактною територією у північно-східній частині НПП. У зоні регульованої рекреації великі площі займають ялинові та букові ліси. Безперечно, що представлене функціональне зонування не є зразковим і тому його необхідно вдосконалювати відповідно до розроблених наукових та нормативних рекомендацій (Попович, 1999, 2002, 2007; Андрієнко, Попович, Парчук та ін., 2002).

Озеро Синевир з прилеглою смугою лісів має статус водно-болотного угіддя міжнародного значення.

НПП “Синевир” у значній мірі репрезентативно відображає природу Горган, однак потребує розширення території, насамперед за рахунок Полонинського хребта. Детальний опис підвищення репрезентативності даної території наведено у деяких працях (Тюх,

2006; Субота, 2007). В аспекті реалізації запропонованих рекомендацій вже кілька років планується приєднати до території НПП гору Кам’янку площею 328 га, яка включає угруповання душекії зеленої (*Duschekia alnobetula*) і сосни гірської (*Pinus mugo*). Наступним кроком має бути приєднання Вільшанського водосховища, що підвищить гідрологічну репрезентативність НПП і забезпечить розвиток водної рекреації.

Список літератури

1. Андрієнко Т.Л., Попович С.Ю. Висячі болота Українських Карпат у долині р. Терембі // Укр. ботан. журн. – 1981. – 38, № 5. – С. 28-32.
2. Андрієнко Т.Л., Попович С.Ю. Болота Закарпаття // Природні багатства Закарпаття: Зб. наук. праць. – Ужгород: Карпати, 1987. – С. 161-165.
3. Андрієнко Т.Л., Попович С.Ю., Парчук Г.В., Гавриленко В.С., Прядко О.І., Коротченко І.А., Демченко В.П. Програма Літопису природи для заповідників та національних природних парків: Метод. посіб. / Під ред. Т.Л. Андрієнко. – К.: Академперіодика, 2002. – 103 с.
4. Андрієнко Т.Л., Прядко О.І. Попович С.Ю. Рідкісні угруповання оліготрофних боліт України // Укр. ботан. журн. – 1987. – 44, № 2. – С. 60-64.
5. Брадіс Є.М., Андрієнко Т.Л., Лихобаба Є.П. Оліготрофні болота Закарпатської області // Укр. ботан. журн. – 1969. – 26, № 1. – С. 29-35.
6. Вірченко В.М., Попович С.Ю. До бріофлори національного природного парку “Синевир” // Проблеми становлення і функціонування новостворених заповідників: Мат-ли наук.-практ. конф. (Гримайлів, червень 1995 р.). – Гримайлів, 1995. – С. 221.
7. Вірченко В.М., Попович С.Ю. Мохоподібні національного природного парку “Синевир” // Роль природно-заповідних територій у підтриманні біорізноманіття: Мат-ли конф., присвяч. 80-ччю Канів. природ. зап-ка (Канів, вересень 2003 р.). – Канів, 2003. – С. 94-95.
8. Голубець М.А., Малиновський К.А., Стойко С.М. Геоботаническое районирование Украинских Карпат. – Львов: Изд-во Львов. ун-та, 1965. – С. 10-14.
9. Зиман С.М., Тюх Ю.Ю. Біоморфологічний аналіз рідкісних таксонів судинних рослин у флорі Національного природного парку “Синевир” // Укр. ботан. журн. – 2008. – 65, № 4. – С. 513-519.
10. Зиман С.М., Тюх Ю.Ю. Рідкісні рослини флори НПП “Синевир” / Фіторізноманіття Карпат: сучасний стан, охорона та відтворення: Мат-ли міжн. наук. конф., присв. 15-річчю Міжвідом. наук.-дослід. лабор. охорони природ. екосистем Ужгород. нац. ун-ту (11-13 вересня 2008 р., м. Ужгород, Україна). – Ужгород: Ліра, 2008. – С. 63-67.

11. Крічфалушій В.В., Будников Г.Б., Мигаль А.В. Червоний список Закарпаття: види рослин та рослинні угруповання, що знаходяться під загрозою зникнення. – Ужгород, 1999-2000. – 121 с.

12. Новосад В.В., Крицька Л.І., Тях Ю.Ю. НПП “Синевир” як форпост збереження фіто- та флорорізноманіття судинних рослин регіону Горган // Вісник Нац. наук.-природ. музею. – 2001. – С. 236-241.

13. Новосад В.В., Тях Ю.Ю., Зиман С.М., Попович С.Ю. Систематична структура флори судинних рослин НПП “Синевир” та її аналіз // Проблеми екологічної стабільності Східних Карпат: Мат-ли міжнарод. наук.-практ. конф., присвяч. 10-ччю створен. націон. природ. парку “Синевир” (Україна, Синевир, червень 1999 р.) – Синевир, 1999. – С. 136-139.

14. Новосад В.В., Тях Ю.Ю., Крицька Л.І., Зиман С.М. Фітобіота судинних рослин НПП “Синевир” та її репрезентативність у флорі Горган // Наук. вісник Ужгород. держ. ун-ту. Серія Біологія. – 2001. – № 9. – С. 261-264.

15. Охорона природи Українських Карпат та прилеглих територій / С.М. Стойко, Л.І. Мілкіна, Т.І. Солодкова та ін. – Киев: Наук. думка, 1980. – 264 с.

16. Перспективная сеть заповедных объектов Украины / Под общ. ред. Ю.Р. Шеляг-Сосонко– Киев: Наук. думка, 1987. – 292 с.

17. Попович С.Ю. Функціональне зонування національного природного парку “Синевир” // Жива Україна. Екол. бюл. – 1999. – № 5-6. – С. 9.

18. Попович С.Ю. Синфітосозологія лісів України – К.: Академ-періодика, 2002. – 228 с.

19. Попович С.Ю. Природно-заповідна справа. Навчальний посібник. – К.: Арістей, 2007. – 480 с.

20. Попович С.Ю., Андрієнко Т.Л. Рослинність озера Гропа та його наукова цінність // Укр. ботан. журн. – 1982. – 39, № 4. – С. 92-95.

21. Попович С.Ю., Андрієнко Т.Л. Рідкісні види флори гірських боліт Українських Карпат та стан їх охорони // Збереження флористичного різноманіття Карпатського регіону: Мат-ли наук.-практ. конф. (Синевир, жовтень 1998 р.). – Синевир, 1998. – С. 120-122.

22. Попович С.Ю., Субота В.В. Заповідні ліси Українських Карпат – територіальна основа формування екомережі // Наук. вісник Націон. аграр. ун-ту. – 2005. – Вип. 91. – С. 242-249.

23. Попович С.Ю., Устименко П.М. Созологічний аналіз рослинного світу національного природного парку “Синевир” // Екологічні основи оптимізації режиму охорони і використання природно-заповідного фонду: Тез доп. міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 25-річчю Карпат. біосф. зап-ка (Рахів, жовтень 1993 р.). – Рахів, 1993. – С. 199-200.

24. Попович С.Ю., Устименко П.М. Рослинні раритети національного парку “Синевир” // Укр. ботан. журн. – 1996. – 53, № 1-2. – С. 111-117.

25. Природно-заповідний фонд Закарпатської області (Довідник). – Ужгород, 1998. – 304 с.

26. Протопопова В.В., Тях Ю.Ю., Шевера М.В. Характеристика адвентивної фракції флори Національного природного парку “Синевир” // Проблеми екологічної стабільності Східних Карпат: Мат-ли міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 10-річчю створ. Націон. природ. парку “Синевир” (24-27 червня 1999 р., Синевир, Україна). – Синевир, 1999. – С. 157-158.

27. Стойко С.М. Заповідники та пам'ятки природи Українських Карпат. – Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1966. – 142 с.

28. Стойко С.М. Карпатам зеленіти вічно. – Ужгород: Карпати, 1977. – 174 с.

29. Стойко С., Гадяч Е., Шимон Т., Михайлик Е.. Заповідні екосистеми Карпат. – Львів: Світ, 1991. – 248 с.

30. Субота В.В. Ценотичні особливості лісів національного природного парку “Синевир” // Роль природно-заповідних територій у підтриманні біорізноманіття: Мат-ли конф., присвяч. 80-ччю Канів. природ. зап-ка (Канів, вересень 2003 р.). – Канів, 2003. – С. 149-151.

31. Субота В.В. Оптимізація територіальної структури національного природного парку “Синевир” для підвищення репрезентативності лісової рослинності // Наук. вісник Нац. аграр. ун-ту / Лісівництво. Декоративне садівництво. – К.: НАУ, 2007. – Вип. 113. – С. 258-266.

32. Тях Ю.Ю. Систематичний та екологічний аналіз флори Синевирського національного парку // Наук. вісник Ужгород. держ. ун-ту. Серія Біологія. – 1995. – № 2. – С. 56-57.

33. Тях Ю.Ю. Характеристика синантропної рослинності Національного природного парку “Синевир” // Охорона довкілля: сучасні дослідження в екології і мікробіології: Мат-ли міжн. рег. семінару (13-16 травня 1997, Ужгород). – Ужгород, 1997. – Т. 2. – 173-176.

34. Тях Ю.Ю. Особливості флори субальпійських лісів і криволісся // Збереження флористичного різноманіття Карпатського регіону: Мат-ли наук.-практ. конф. (1-4 жовтня 1998 р., Синевир). – Синевир, 1998. – С. 156.

35. Тях Ю.Ю. Рідкісні та зникаючі види рослин Національного природного парку “Синевир” // Збереження флористичного різноманіття Карпатського регіону: Мат-ли наук.-практ. конф. (1-4 жовтня 1998 р., Синевир). – Синевир, 1998. – С. 157-159.

36. Тях Ю.Ю. Систематичний та екологічний аналіз флори Національного природного парку “Синевир” // Проблеми екологічної стабільності Східних Карпат: Мат-ли міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 10-річчю створ. Націон. природ. парку “Синевир” (24-27 червня 1999 р., Синевир, Україна). – Синевир, 1999. – С. 194-195.

37. Тях Ю.Ю. Аналіз проектованої території НПП “Синевир” (ур. Вільшанка) // Наук. вісник Ужгород. нац. ун-ту. Серія Біологія. – 2006. – № 19. – С. 222-226.

38. Тях Ю.Ю. Загальний огляд флори НПП “Синевир” // Актуальні питання досліджень рослинного покриву Українських Карпат: Мат-ли

міжн. рег. наук. конф., присв. 100-річчю від дня народж. проф. С.С. Фодора (4-6 жовтня 2007 р., м. Ужгород). – Ужгород, 2007. – С. 109-110.

39. Тях Ю.Ю. Сучасний стан флори судинних рослин Національного природного парку “Синевир” // Наук. вісник Ужгород. нац. ун-ту. Серія Біологія. – 2009. – № 25. – С. 123-126.

40. Тях Ю.Ю. Флора судинних рослин національного природного парку “Синевир” (Українські Карпати): аналіз та охорона: Автореф. дис. ... канд. біол. наук / Інститут ботаніки ім. М.Г.Холодного НАН України. – К., 2010. – 24 с.

41. Тях Ю.Ю., Бугина Т.І. Про стан флори раритетного об'єкта “Глуханя” // Актуальні питання досліджень рослинного покриву Українських Карпат: Мат-ли міжн. рег. наук. конф., присв. 100-річчю від дня народж. проф. С.С. Фодора (4-6 жовтня 2007 р., м. Ужгород). – Ужгород, 2007. – С. 111-112.

42. Тях Ю.Ю., Бугина Т.І. Структурний аналіз флори НПП “Синевир” / Охорона та раціональне використання природних ресурсів Українських Карпат: Тези доп. рег. наук.-практ. конф., присв. 25-річчю біобазу УжНУ в с. Колочава та пам'яті її фундатора В.Ю.Штаєра (23-25 травня 2008 р., с. Колочава, Міжгірський р-н Закарпатської обл.). – Ужгород, 2008. – С. 102-104.

43. Тях Ю.Ю., Тільняк І.І. Особливості букових лісів НПП “Синевир” // Збереження флористичного різноманіття Карпатського регіону: Мат-ли наук.-практ. конф. (1-4 жовтня 1998 р., Синевир). – Синевир, 1998. – С. 160-162.

44. Тях Ю.Ю., Ярема Ю.М. Особливості охорони і збереження природних комплексів НПП “Синевир” / Матеріали конференції, присвяченої 20-річчю створення НПП “Синевир” (1-3 жовтня 2009 р.). – Синевир; Ужгород, 2009. – С. 86-87.

45. Тях Ю.Ю., Ярема Ю.М., Дербак І.С. Характеристика криволісся верхньої межі лісів НПП “Синевир” // Охорона та раціональне використання природних ресурсів Українських Карпат: Тези доп. рег. наук.-практ. конф., присв. 25-річчю біобазу УжНУ в с. Колочава та пам'яті її фундатора В.Ю. Штаєра (23-25 травня 2008 р., с. Колочава, Міжгірський р-н Закарпатської обл.). – Ужгород, 2008. – С. 106-107.

46. Устименко П.М., Попович С.Ю. Ценотичне різноманіття національних природних парків України // Карпатський регіон і проблеми сталого розвитку: Мат-ли міжнарод. наук.-практ. конф., присв. 30-ччю Карпат. біосф. зап.-ка. Україна, Рахів, жовтень 1998 р. – Рахів, 1998. – Т. 2. – С. 153-156.

47. Шеляг-Сосонко Ю.Р., Устименко П.М., Попович С.Ю., Вакаренко Л.П. Зелена книга України. Ліси – К.: Наук. думка, 2002. – 256 с.

НПП Сколівські Бескиди

Національний природний парк “Сколівські Бескиди” створений згідно з указом Президента України № 197/99 від 11.02.1999 р. Загальна площа парку становить 35684 га, у тому числі 24702 га, що надані йому в постійне користування, та 10982 га, що включені до його складу без вилучення в землекористувачів (землі Сколівського військового лісгоспу). НПП “Сколівські Бескиди” розташований на території Дрогобицького, Сколівського та Турківського районів Львівської області й підпорядкований Держлісагенству України. Територія парку має кластерну будову. Вона складається з окремих масивів (один великий контур, ще один – дещо менший, решта – невеликі ділянки по декілька десятків гектарів), представлених переважно лісовими землями, що розділені сільськогосподарськими угіддями та селітебними територіями.

Згідно з фізико-географічним районуванням України (Екологічна енциклопедія, 2006), територія парку знаходиться переважно в Зовнішньокарпатській області Українських Карпат, південно-західна частина – у Вододільно-Верховинській області. За геоботанічним районуванням (Національний атлас України, 2007) парк належить до Європейської широколистянолісової області, Карпатсько-альпійської гірської провінції, Східнокарпатської підпровінції, Верховинсько-Бескидського округу звичайнодубових, букових, ялицевих та ялинових лісів і післялісових лук.

За схемою геоморфологічного районування Українських Карпат (Цись, 1962; 1968; 1972) НПП “Сколівські Бескиди” розташований у районі середньовисотних моноклінальних хребтів Сколівських Бескидів (область Зовнішніх Карпат) і, частково, на південному заході – у районі низькогірних ерозійно-антиклінальних хребтів Стрийсько-Сянської верховини (Вододільно-Верховинська область). Для орографії Бескидів характерне поздовжньо-зональне розміщення структурно-орографічних елементів, що простягаються в північно-західному напрямку. Найвищою точкою на території парку є г. Парашка (1268 м). Для гідромережі Сколівських Бескидів характерною є сітчаста будова (Милкіна, 1988 б). Поблизу межі парку протікають р. Стрий та її права притока – р. Опір. Значну роль у формуванні гідрологічної мережі Сколівських Бескидів відіграють також малі річки: Рибник Майданський, Сопіт, Крушельня, Бутівля, Кам'янка та ін.

З XIX ст. до першої половини XX ст., ботанічні дослідження у Сколівських Бескидах (у т.ч. в межах сучасної території НПП) мали переважно флористичний та фітogeографічний характер (Herbich, 1860, 1861, 1864, 1865; Rehman, 1873; Wołoszczak, 1892, 1893).

Опубліковані результати окремих геоботанічних та лісівничих досліджень (Stenzel, 1910; Kozikowski, 1937; Mauve, 1931). Від другої половини XX ст. провідної ролі набувають лісотипологічні та геоботанічні дослідження (Федець, 1957, 1959, 1962, 1963, 1964, 1971, 1972; Молотков, 1966, 1967, 1972; Молотков, Федець, 1980; Голубец, Малиновский, 1967, 1968, 1969; Голубец, Малиновский, Стойко, 1965; Голубець, 1966, 1967, 1971, 1977; Мілкіна, 1998; Стойко, 1977, 1991; Воронцов, Мілкіна, 1996; Мілкіна, Воронцов, 1998, 1999). У 1990-х роках на території Сколівських Бескидів починається вивчення рослинності на засадах еколого-флористичної системи (Воронцов, Мілкіна, 1999, 2002, 2006; Воронцов, 1999, 2000, 2004, 2008 а, б, в, 2009, 2010; Воронцов, Коханець, Мілкіна, 2004, 2005; Воронцов, Підгребельна, 2002, 2003; Воронцов, Пука, Козловський, 2004; Воронцов, Якушенко, 2003; Соломаха та ін., 2003; Соломаха та ін., 2004; Дейнека, Мілкіна, Приндак, 2006; Лях, Мілкіна, 2008).

За даними лісовпорядкування на території, що надана у постійне користування (24702 га), площа лісових земель становить 23807 га (96,4 % території) (Соломаха та ін., 2004). Вкриті лісом землі займають 21833 га (88,4%), з них 7914 га (32,0%) – лісові культури. Незімкнені культури займають 1200 га. Площа нелісових земель парку (переважно сіножаті та пасовища) становить 895 га (3,6% території парку).

На землях, які знаходяться в безпосередньому користуванні парку, найбільші площі займають хвойні породи (12146 га – 55,6% від покритих лісом земель) (Соломаха та ін., 2004). Серед них переважають ялина європейська (*Picea abies*) (8822 га) та ялиця біла (*Abies alba*) (3192 га). Невеликі площі займають лісові культури сосни звичайної (*Pinus sylvestris*) (83 га) та модрини (*Larix* sp.) (49 га). Листяні породи на території НПП займають 9686 га, в т. ч. ліси з домінуванням бука лісового (*Fagus sylvatica*) – 9307 га, вільхи сірої (*Alnus incana*), вільхи чорної (*A. glutinosa*) – 139 га, явора (*Acer pseudoplatanus*) – 122 га, берези повислої (*Betula pendula*) – 77 га, дуба звичайного (*Quercus robur*) – 24 га, граба звичайного (*Carpinus betulus*) – 14 га, ясена звичайного (*Fraxinus excelsior*) – 2 га, осики (*Populus tremula*) – 1 га. Чагарникові угруповання з домінуванням ліщини звичайної (*Corylus avellana*) займають близько 1 га.

Всього по території в безпосередньому користуванні парку вкрито лісом 21833 га. Близько 45% вкритих лісом земель – середньовікові деревостани, молодняками зайнято понад 25% (третю частину з них становлять деревостани першого класу віку). Пристигаючі деревостани займають 16%, стиглі – 11%, перестійні – 2% від вкритої лісом площі.

Основними лісотвірними породами є бук лісовий (*Fagus sylvatica*), ялина європейська (*Picea abies*) та ялиця біла (*Abies alba*). Букові ліси трапляються як у вигляді чистих деревостанів, так і з утворенням мішаних ялицево-ялиново-букових. Підлісок і трав'яно-чагарниковий ярус у незрушених букових деревостанах розвинені слабо. Лише поодинокі ростуть ліщина (*Corylus avellana*), бузина чорна (*Sambucus nigra*), бузина червона (*S. racemosa*), жимолость пухната (*Lonicera xylosteum*), вовчі ягоди звичайні (*Daphne mezereum*). Найтиповіші представники трав'яного покриву – підмаренник запашний (*Galium odoratum*), зубниця залозиста (*Dentaria glandulosa*), зубниця бульбиста (*D. bulbifera*), квасениця звичайна (*Oxalis acetosella*), осока волосиста (*Carex pilosa*), апозерис смердючий (*Aposeris foetida*), живокіст серцевидний (*Symphytum cordatum*), розхідник шорсткий (*Glechoma hirsuta*) тощо. Корінні букові ліси представлені переважно бучинами з домінуванням у покриві осоки волосистої (*Carex pilosa*), безщитника жіночого (*Athyrium filix-femina*), зубниці бульбистої (*Dentaria bulbifera*), рідше – лунарії оживаючої (*Lunaria rediviva*), живокосту серцевидного (*Symphytum cordatum*), ожики гайової (*Luzula luzuloides*) і підмаренника запашного (*Galium odoratum*). Переважають ліси асоціації *Dentario glandulosae*-Fagetum (~ *Symphyto cordati*-Fagetum). Трапляються також ацидофільні букові ліси.

Фрагментарне поширення мають яворові бучини, для яких найхарактернішими є ценози з домінуванням у трав'яному ярусі переліски багаторічної (*Mercurialis perennis*), лунарії оживаючої (*Lunaria rediviva*) та живокосту серцевидного (*Symphytum cordatum*). Загалом склад трав'яно-чагарничкового ярусу дуже подібний до букових ценозів. Зрідка трапляються яворові ліси (союз *Tilio-Acerion*) зі значною участю в покриві листовика сколопендрового (*Phyllitis scolopendrium*), агросу відхиленого (*Grossularia reclinata*) та лунарії оживаючої (*Lunaria rediviva*).

На гірських схилах поширені ялицево-букові та буково-ялицеві ліси, трапляються вторинні чисті яличини. На північному мегасхилі Бескидів існують найбільш сприятливі кліматичні й ґрунтові умови для ялиці білої (*Abies alba*) (Стойко, 1991). Ялицеві ліси трапляються, як правило, у вигляді мішаних із буком та ялиною. Чисті ялицеві насадження мало поширені і звичайно не є природними. Основу трав'яного ярусу утворюють квасениця звичайна (*Oxalis acetosella*), підмаренник запашний (*Galium odoratum*), анемона дібровна (*Anemone nemorosa*), зеленчук (*Lamium galeobdolon*), зубниця залозиста (*Dentaria glandulosa*), чорниця (*Vaccinium myrtillus*), щитник чоловічий (*Dryopteris filix-mas*), осока волосиста (*Carex pilosa*), ожика лісова (*Luzula sylvatica*) тощо.

Ліси з домінуванням ялини (*Picea abies*) на території парку переважно представлені монодомінантними деревостанами культурного походження. Інколи вони утворюють у Бескидах верхній лісовий пояс (Бережний, Шишова, 1972). При цьому верхня межа ялинового лісу, як правило, антропогенного походження. У первісному вигляді ялинові ліси майже не збереглися. У мішаних ялинових лісостанах значна участь належить таким видам, як бук лісовий (*Fagus sylvatica*), ялиця біла (*Abies alba*), явір (*Acer pseudoplatanus*). Підлісок у добре збережених ялинових лісах не розвинений. В розрідженому трав'яно-чагарничковому ярусі ростуть підмаренник запашний (*Galium odoratum*), переліска багаторічна (*Mercurialis perennis*), щитник чоловічий (*Dryopteris filix-mas*), квасениця звичайна (*Oxalis acetosella*), кремена біла (*Petasites albus*), чорниця (*Vaccinium myrtillus*) тощо. Наявність у покриві значної кількості видів фагетального комплексу свідчить про штучне походження більшості ялинових деревостанів на території парку. Зрідка, на виходах твердих ямненських пісковиків, трапляються азональні літогенні ялинові ліси, представлені угрупованнями з домінуванням у покриві чорниці (*Vaccinium myrtillus*) та зрідка левкобрію (*Leucobryum glaucum* s.l.) (басейн потоку Кам'янка).

На вершинах гір Парашки та Зелемину, вище межі лісу, на незначних площах збереглося також криволісся душекії зеленої (*Duschekia alnobetula*) (г. Парашка), місцями – горобини звичайної (*Sorbus aucuparia*) та бука лісового (*Fagus sylvatica*) (г. Парашка). На невеликих ділянках трапляються осередки ялинового криволісся (г. Зелемін).

Уздовж гірських потоків поширені ліси з домінуванням у деревостані вільхи сірої (*Alnus incana*), у покриві яких домінують страусове перо звичайне (*Matteuccia struthiopteris*), калюжниця болотна (*Caltha palustris*), лунарія оживаюча (*Lunaria rediviva*) та цибуля ведмежа (*Allium ursinum*). Зрідка трапляються угруповання з домінуванням вільхи чорної (*Alnus glutinosa*) (околиці м. Сколе, с. Підгородці).

На лісових зрубках формуються угруповання з домінуванням ожини шорсткої (*Rubus hirtus*), малини (*Rubus idaeus*), хамерію вузьколистого (*Chamaerion angustifolium*).

Типові післялісові луки представлені різнотравно-злаковими травостоями, у складі яких панують костриця червона (*Festuca rubra*) та мітлиця тонка (*Agrostis capillaris*), з участю пахучої трави звичайної (*Anthoxanthum odoratum*), костриці лучної (*Festuca pratensis*), трясучки середньої (*Briza media*), гребінника звичайного (*Cynosurus cristatus*) та інших мезофільних злаків. Серед представників дводольного різнотрав'я на таких луках багато королиці звичайної (*Leucanthemum vulgare*), перстачу прямостоячого (*Potentilla erecta*), конюшини лучної (*Trifolium pratense*) тощо. На пустищних луках панівне місце належить

угрупованням біловусу стиснутого (*Nardus stricta*), часто зі значною участю вересу звичайного (*Calluna vulgaris*). Місцями (Підгородцівське, Завадківське л-ва) біловусники трапляються у комплексі із заростями ялівцю (*Juniperus communis*). На полонинах, як правило, переважають фітоценози з домінуванням біловусу стиснутого (*Nardus stricta*). Великі площі, особливо безпосередньо над верхньою межею лісу, займають чагарничкові пустища, утворені чорницею (*Vaccinium myrtillus*).

На заболочених ділянках річкових долин трапляються угруповання ситника розлогого (*Juncus effusus*), рогузу широколистого (*Typha latifolia*), комишу лісового (*Scirpus sylvaticus*), м'яти довголистої (*Mentha longifolia*), лепешняка плаваючого (*Glyceria fluitans*) та ін. Прирусова трав'яна рослинність здебільшого представлена угрупованнями кремені білої (*Petasites albus*).

Болотна рослинність представлена оліготрофними угрупованнями з пануванням сфагнових мохів (*Sphagnum magellanicum*, *S. nemo-reum*) (Сколівське, Завадківське л-ва). Деревний ярус представлений пригніченоялиновим рідколіссям, а в трав'яно-чагарничковому ярусі трапляються чорниця (*Vaccinium myrtillus*), брусниця (*Rhodococcum vitis-idaea*), лохина (*Vaccinium uliginosum*), журавлина болотна (*Oxycoccus palustris*), росичка круглолиста (*Drosera rotundifolia*), пухівка піхвова (*Eriophorum vaginatum*), осока багнова (*Carex limosa*) (ас. *Sphagnetum magellanicum* (Malc. 1929) Kästner et Flössner 1933).

Вища водна рослинність представлена фрагментарно, переважно угрупованнями ряски малої (*Lemna minor*).

Характерним наслідком антропогенного впливу є поширення в рудералізованих екотопах угруповань з домінуванням полину звичайного (*Artemisia vulgaris*), у рекреаційних місцях – тонконогу однорічного (*Poa annua*) та гірчаку звичайного (*Polygonum aviculare*), а в місцях колишнього кошарування худоби – щавелю альпійського (*Rumex alpinus*).

До Зеленої книги України (2009) включено такі виявлені в парку рослини угруповання:

угруповання букових лісів тисових (Fageta (sylvaticae) taxosa (baccatae)) та ялицево-букових лісів тисових (Abieto (albae) – Fageta (sylvaticae) taxosa (baccatae)) – наведення цього синтаксона потребує додаткового підтвердження;

угруповання букових лісів (Fageta sylvaticae) з домінуванням у травостой листовика сколопендрового (*Phyllitis scolopendrium*) – кв. 2 Сколівського л-ва (Воронцов, Мілкіна, 2006; Воронцов, 2009);

угруповання букових лісів (Fageta sylvaticae) з домінуванням у травостой лунарії оживаючої (*Lunaria rediviva*) – Сколівське, Майданське л-ва (Воронцов, Мілкіна, 2006; Воронцов, 2009);

угруповання букових лісів (*Fageta sylvaticae*) з домінуванням плюща звичайного (*Hedera helix*) – Сколівське л-во (Соломаха та ін., 2004; Воронцов, Мілкіна, 2006; Воронцов, 2009);

угруповання букових лісів (*Fageta sylvaticae*) з домінуванням у травостої скополії карніолійської (*Scopolia carniolica*) – Сколівське л-во (Воронцов, Мілкіна, 2006; Воронцов, 2009);

угруповання букових лісів (*Fageta sylvaticae*) з домінуванням у травостої цибулі ведмежої (*Allium ursinum*) – північно-східні схили хребта Парашки в Сколівському військовому ЛГ, схили г. Високий Верх, Майданське, Сколівське (кв. 12), Крушельницьке (кв. 29, 30) та Завадківське (кв. 12) л-ва (Соломаха та ін., 2004; Дейнека, Мілкіна, Приндак, 2006);

угруповання ялицево-звичайнодубових лісів (*Abieto (albae) – Querceta (roboris)*) – наводиться для парку в Зеленій книзі України (2009);

угруповання сіровільхових лісів (*Alneta incanae*) з домінуванням у травостої скополії карніолійської (*Scopolia carniolica*) – Сколівське л-во (кв. 12) (Воронцов, Мілкіна, 2006; Воронцов, 2009);

угруповання сіровільхових лісів (*Alneta incanae*) з домінуванням у травостої страусового пера звичайного (*Matteuccia struthiopteris*) – Сколівське (кв. 3) та Майданське (кв. 53) л-ва (Воронцов, Мілкіна, 2006; Воронцов, 2009);

угруповання сіровільхових лісів (*Alneta incanae*) з домінуванням у травостої цибулі ведмежої (*Allium ursinum*) – Підгородцівське (кв. 38) та Майданське (кв. 54, на терасах уздовж р. Рибник) л-ва (Воронцов, Мілкіна, 2006; Воронцов, 2009);

угруповання яворових лісів (*Acereta pseudoplatani*) з домінуванням у травостої лунарії оживаючої (*Lunaria rediviva*) – Майданське л-во (кв. 42) (Воронцов, Мілкіна, 2006; Воронцов, 2009);

угруповання яворових лісів (*Acereta pseudoplatani*) з домінуванням у травостої скополії карніолійської (*Scopolia carniolica*) – Сколівське л-во (кв. 12) (Воронцов, Мілкіна, 2006; Воронцов, 2009; Дейнека та ін., 2006);

угруповання формації пригніченоялиново-сфагнової (*Sphagneta depressipiceetosa*) – урочище Журавлине в кв. 3 Сколівського л-ва (Воронцов, Пука, Козловський, 2004; Воронцов, 2009), ур. Селище в Завадківському л-ві (Воронцов, Підгребельна, 2002, 2003; Воронцов, 2009).

За даними на 2012 рік, спонтанна флора судинних рослин парку налічує 844 види, що належать до 395 родів, 103 родин, 6 класів та 5 відділів. Більшість родин, родів і видів належить до покритонасінних рослин, серед яких переважають дводольні.

До складу парку не ввійшли селітебні території, обмеженою є площа сеgetальних і рудеральних біотопів. Це відображається на видовому складі й структурі флори, і, певною мірою, зумовлює її відмінності від регіональної флори та флори Українських Карпат загалом.

Серед ендемічних і субендемічних таксонів трапляються аконіт молдавський (*Aconitum moldavicum* Hacq.), дзвоники ялицеві (*Campanula abietina* Griseb. et Schenk.), щавель карпатський (*Rumex carpathicus* Zapal.), гвоздика скупчена (*Dianthus compactus* Kit.), зубниця залозиста (*Dentaria glandulosa* Waldst. et Kit.), королиця круглолиста (*Leucanthemum rotundifolium* (Waldst. et Kit.) DC.), кремена судетська (*Petasites kablikianus* Tausch. ex Bercht.), живокіст серцелистий (*Symphytum cordatum* Waldst. et Kit.), фіалка відхилена (*Viola declinata* Waldst. et Kit.). У складі флори Сколівських Бескидів багато реліктів третинного та льодовикового періодів, які мають велике значення для вивчення історії флори. Зокрема, це такі види, як блехнум колосистий (*Blechnum spicant* (L.) Roth.), гронянка півмісяцева (*Botrychium lunaria* (L.) Sw.), костриця гірська (*Festuca drymeja* Mert. et Koch), гудайера повзуча (*Goodyera repens* (L.) R.Br.), плющ звичайний (*Hedera helix* L.), підбілик альпійський (*Homogyne alpina* (L.) Cass.), королиця круглолиста (*Leucanthemum rotundifolium* (Waldst. et Kit.) DC.), псевдорхіс білуватий (*Pseudorchis albida* (L.) A.Löve et D.Löve), лунарія оживаюча (*Lunaria rediviva* L.), листовик сколопендровий (*Phyllitis scolopendrium* (L.) Newm.), скополія карніолійська (*Scopolia carniolica* L.), тис ягідний (*Taxus baccata* L.).

На початок 2009 р. на території НПП “Сколівські Бескиди” знайдено 35 видів вищих судинних рослин, занесених до Червоної книги України (2009):

- баранець звичайний (*Huperzia selago* (L.) Bernh. ex Schrank et C.Mart.) – спорадично у вологих тінистих хвойних лісах, по всій території парку;
- билинець довгорогий (*Gymnadenia conopsea* (L.) R.Br.) – часто, на післялісових луках, у світлих лісах, по всій території парку;
- билинець найзапашніший (*Gymnadenia odoratissima* (L.) Rich.) – рідко, на луках, у лісах, на лісових галявинах, (Підгородцівське, Сколівське л-ва);
- білоцвіт весняний (*Leucojum vernalis* L.) – дуже рідко; на території парку відомо лише два локалітети, у Сколівському та Підгородцівському л-вах;
- булатка великоквіткова (*Cephalanthera damasonium* (Mill.) Druce) – рідко, на узліссях, по чагарниках, на свіжих гумусних ґрунтах (Мілкіна, Дейнека, Приндак, 2011);

- булатка довголиста (*Cephalanthera longifolia* (L.) Fritsch.) – рідко, у широколистяних і мішаних лісах, на узліссях; хребет г. Парашка (Сколівський військовий лісгосп), Сколівське, Підгородцівське л-ва (Мілкіна, Дейнека, Приндак, 2011);
- булатка червона (*Cephalanthera rubra* (L.) Rich.) – рідко, у широколистяних і мішаних лісах, на узліссях, по чагарниках, на свіжих гумусних ґрунтах
- гніздівка звичайна (*Neottia nidus-avis* (L.) Rich.) – рідко, у тінистих листяних і мішаних лісах, по всій території парку;
- гронянка півмісяцева (*Botrychium lunaria* (L.) Sw.) – рідко, поодинокі локалітети на хребті г. Парашки (Сколівський військовий лісгосп);
- гудайєра повзуча (*Goodyera repens* (L.) R.Br.) – рідко, поодинокі локалітети, переважно у хвойних лісах (Сколівське, Майданське, Бутивланське л-ва; околиці с. Корчин);
- зозулинець обпалений (*Orchis ustulata* L.) – поодинокі локалітети, на післялісових луках, на трав'янистих схилах, на узліссях (Підгородцівське л-во; г. Ключина);
- зозулинець салеповий (*Orchis morio* L.) – рідко, на післялісових луках, на лісових галявинах, на узліссях (Підгородцівське, Сколівське, Бутивланське л-ва);
- зозулинець чоловічий (*Orchis mascula* (L.) L.) – рідко, на післялісових луках, на лісових галявинах (Підгородцівське, Сколівське л-ва; хребет г. Парашка);
- зозулині сльози яйцевидні (*Listera ovata* (L.) R.Br.) – спорадично, на післялісових луках, на узліссях, по всій території парку;
- коручка болотна (*Epipactis palustris* (L.) Crantz) – дуже рідко, на мокрих болотистих луках (Мілкіна, Дейнека, Приндак, 2011);
- коручка темночервона (*Epipactis atrorubens* (Hoffm. ex Bernh.) Schult.) – дуже рідко; вид знайдено на хр. г. Парашки (Сколівський військовий лісгосп) та в Сколівському л-ві, у волосистоосоковому буковому ценозі;
- коручка чемерниковидна (*Epipactis helleborine* (L.) Crantz) – рідко, у широколистяних і мішаних лісах, по всій території парку;
- косарики черепитчасті (*Gladiolus imbricatus* L.) – рідко, на післялісових луках, поодинокі локалітети;
- костриця гірська (*Festuca drymeja* Mert. et Koch) – поодинокі локалітети, у широколистяних лісах, на узліссях (Майданське л-во, кв. 70, 76);

- лілія лісова (*Lilium martagon* L.) – рідко, у широколистяних (переважно букових) лісах, по всій території парку;
- лунарія оживаюча (*Lunaria rediviva* L.) – спорадично у широколистяних та мішаних лісах, по всій території парку; інколи домінує в покриві букових лісів (Майданське, Сколівське л-ва);
- любка дволиста (*Platanthera bifolia* (L.) Rich.) – спорадично, на лісових галявинах, на узліссях, на післялісових луках, по всій території парку;
- любка зеленоквітова (*Platanthera chlorantha* (Cust.) Rchb.) – рідко, на післялісових луках, на узліссях і лісових галявинах, у широколистяних і мішаних лісах (Бутивланське л-во; г. Яворинка, Підгородцівське л-во);
- модрина польська (*Larix polonica* Racib.) – у НПП – інтродуцент, який зрідка трапляється на території парку, зокрема в Майданському та Підгородцівському лісництвах;
- нарцис вузьколистий (*Narcissus angustifolius* Curt.) – відомий єдиний вторинний локалітет, на місці розташування колишнього селища Мальмансталь у долині р. Рибник Майданський (Майданське л-во);
- пальчатокорінник бузиновий (*Dactylorhiza sambucina* (L.) Soó) – спорадично, на луках, узліссях, на лісових галявинах, по всій території парку;
- пальчатокорінник плямистий (*Dactylorhiza maculata* (L.) Soó) – рідко, на вологих післялісових луках, на узліссях, по чагарниках (Сколівське, Майданське, Підгородцівське л-ва);
- пальчатокорінник травневий (*Dactylorhiza majalis* (Rchb.) P.F.Hunt et Summerhayes) – спорадично, на вологих післялісових луках, на узліссях, по всій території парку;
- пальчатокорінник Фукса (*Dactylorhiza fuchsii* (Druce) Soó) – спорадично, на післялісових луках, по всій території парку;
- підсніжник білосніжний (*Galanthus nivalis* L.) – рідко, у листяних лісах, рідше на післялісових луках; по всій території парку;
- пізньоцвіт осінній (*Colchicum autumnale* L.) – дуже рідко, на післялісових луках; поодинокі локалітети (Бутивланське л-во);
- плаун річний (*Lycopodium annotinum* L.) – спорадично у хвойних і мішаних лісах, по краях боліт, по всій території парку;
- псевдорхіс білуватий (*Pseudorchis albida* (L.) A.Löve et D.Löve) – рідко, на узліссях і лісових галявинах, на післялісових луках (полонина г. Парашки (Сколівський військовий лісгосп), Сколівське, Майданське л-ва; г. Високий Верх; г. Перекоп);

- скополія карніолійська (*Scopolia carniolica* Jacq.) – рідко, у широколистяних, переважно букових і яворових лісах, здебільшого на правобережжі р. Опір;
- тирлич крапчастий (*Gentiana punctata* L.) – на післялісових луках біля м. Сколе; у своїй монографії Л.І. Мілкіна зі співавторами (2011) наводять для території парку *Gentiana lutea* L. (стор. 128-129), однак, на сторінці 128, на фотографії, чітко видно зображення власне *G. punctata* L.; тому цей вид ми наводимо на підставі цієї інформації, яка в подальшому потребує ретельної перевірки;
- тис ягідний (*Taxus baccata* L.) – поодинокі локалітети, відзначений лише у двох природних місцезростаннях: у Майданському (кв. 63) та Бутивланському (кв. 20) л-вах;
- траунштейнера куляста (*Traunsteinera globosa* (L.) Rchnb.) – спорадично, на післялісових луках, у букових і мішаних лісах, по всій території парку;
- цибуля ведмежа (*Allium ursinum* L.) – рідко, у тінистих, переважно широколистяних лісах, на схилах хребта г. Парашки (Сколівський військовий лісгосп);
- чина гладенька (*Lathyrus laevigatus* (Waldst. et Kit.) Gren.) – рідко, у широколистяних і мішаних лісах, на узліссях, по чагарниках;
- шафран Гейфелів (*Crocus heuffelianus* Herb.) – рідко, на післялісових луках, полонина г. Парашки (Сколівський військовий лісгосп), Підгородцівське л-во;
- шолудивник лісовий (*Pedicularis sylvatica* L.) – рідко, на заболочених і вологих луках (луки на правобережжі р. Кам'янка у Сколівському л-ві).

До Додатку І Бернської конвенції включено два види судинних рослин, виявлених у НПП “Сколівські Бескиди”. Це дзвоники ялицеві (*Campanula abietina* Griseb. et Shrenk) (трапляється спорадично по всій території НПП) та нарцис вузьколистий (*Narcissus angustifolius* Curt.) (окремі вторинні локалітети на місці колишнього хутору Мальмансталь, що існував у долині р. Рибник Майданський до кінця першої половини ХХ ст.).

Список літератури

1. Бережний І.В., Шишова Є.І. Рослинність / Природа Львівської області / за ред. К.І. Геренчука. – Львів: Вид-во Львівського університету, 1972. – С. 73-80.

2. Воронцов Д.П. Фітоценози з домінуванням граба звичайного (*Carpinus betulus* L.) на території національного природного парку “Сколівські Бескиди” // Проблеми та перспективи розвитку лісівничої освіти, науки та виробництва. Міжнар. наук.-практ. конф.: тез. доп. – Львів, 1999. – С. 24.

3. Воронцов Д.П. Рослинність болота “Журавлине” в національному природному парку “Сколівські Бескиди” // Наукові основи збереження біотичної різноманітності. – Львів: “Ліга-Прес”, 2000. – Вип. 2. – С. 17-19.

4. Воронцов Д.П. Пропозиції до розширення території НПП “Сколівські Бескиди” // Наукові записки Державного природознавчого музею. – Львів, 2004. – Т. 19. – С. 159-166.

5. Воронцов Д.П. Аналіз флори національного природного парку “Сколівські Бескиди” // Наукові записки Державного природознавчого музею. – Львів, 2008 а. – т. 24. – С. 99-108.

6. Воронцов Д.П. Фітосозологічна характеристика національного природного парку “Сколівські Бескиди” // Значення та перспективи стаціонарних досліджень для збереження біорізноманіття. Мат-ли міжнар. наук. конф., присв. 50-річчю функціонування високогірного біологічного стаціонару “Пожижевська” (Львів-Пожижевська, 23-27 вересня 2008 р.). – Львів, 2008 б. – С. 73-74.

7. Воронцов Д.П. Перспективи розвитку НПП “Сколівські Бескиди” та збереження його раритетного фітоценофонду // Розвиток заповідної справи в Україні і формування Пан’європейської екологічної мережі. – Мат-ли міжнар. наук.-практ. конф. (м. Рахів, 11-13 листопада 2008 року). – Рахів, 2008 в. – С. 107-110.

8. Воронцов Д.П. Раритетний фітоценофонд НПП “Сколівські Бескиди” // Наукові записки Державного природознавчого музею. – Львів, 2009. – т. 25. – С. 237-244.

9. Воронцов Д.П., Коханець М.І., Мілкіна Л.І. Угрупування “Зеленої книги” у національному природному парку “Сколівські Бескиди” // Науковий вісник: Заповідна справа в Галичині, на Поділлі та Волині. – Львів: УкрДЛТУ. – 2004. – вип. 14.8. – С. 334-338.

10. Воронцов Д.П., Коханець М.І., Мілкіна Л.І. Грабові ліси національного природного парку “Сколівські Бескиди” // Вісник Львівського університету. Серія географічна. – 2005. – вип. 32. – С. 87-95.

11. Воронцов Д.П., Мілкіна Л.І. Смерекові ліси державного заказника “Майдан” (Карпати) // Актуальные вопросы ботаники и экологии: конф. молодых ученых и специалистов: тезисы докл. – Х., 1996. – С. 33.

12. Воронцов Д.П., Мілкіна Л.І. Ялицеві ліси національного природного парку “Сколівські Бескиди” як об’єкт охорони // Проблеми екологічної стабільності Східних Карпат: міжнар. наук.-практ. конф.: матеріали конф. – Синевир, 1999. – С. 32-33.

13. Воронцов Д.П., Мілкіна Л.І. Ценотична структура лісів з *Alnus incana* (L.) Moench. в басейні р. Рибник Майданський (НПП “Сколівські

Бескиди”) // Наукові записки Державного природознавчого музею. – Львів, 2002. – т. 17. – С. 47-54.

14. Воронцов Д.П., Мілкіна Л.І. Рідкісні лісові угруповання національного природного парку “Сколівські Бескиди” // Наукові записки Державного природознавчого музею. – Львів, 2006. – т. 22. – С. 155-167.

15. Воронцов Д.П., Підгребельна О.М. Про доцільність збереження верхового болота “Селище” (Східні Бескиди) // Наукові основи збереження біотичної різноманітності. – Вип. 4, – 2002. – Львів: “Ліга Прес”, 2003. – С. 28-31.

16. Воронцов Д., Пука Є., Козловський В. Рослинний покрив оліготрофного пухівково-сфагнового болота “Журавлине” (НПП “Сколівські Бескиди”) // Вісник Львівського університету. Серія біологічна. – 2004. – Вип. 37. – С. 114-124.

17. Воронцов Д.П., Якушенко Д.М. Сколівські Бескиди // Фіторізноманіття національних природних парків України / під заг. ред. Т.Л. Андрієнко та В.А. Онищенко. – К.: Наук. світ, 2003. – С. 76-83.

18. Дейнека А.М., Мілкіна Л.І., Приндак В.П. Ліси національного природного парку “Сколівські Бескиди”. – Львів: СПОЛОМ, 2006. – 176 с.

19. Голубець М.А. Лісорослинне і лісогосподарське районування Українських Карпат // Використання лісових багатств. – Ужгород: Карпати, 1966. – С. 40-52.

20. Голубець М.А. О высотной зональности растительного покрова Украинских Карпат // Растительный мир высокогорий СССР и вопросы его использования. – Фрунзе: Илим, 1967. – С. 56-66.

21. Голубець М.А. Темнохвойні ліси / Рослинність УРСР. Ліси / відп. ред. Є.М. Брадіс. – К.: Наук. думка, 1971. – С. 84-136.

22. Голубець М.А. Східнокарпатська гірська підпровінція / Геоботаничне районування Української РСР / за ред. А.І. Барбарича. – К.: Наук. думка, 1977. – С. 18-44.

23. Голубець М.А., Малиновський К.А. Принципы классификации и классификация растительности Украинских Карпат // Ботан. журн. – 1967. – 52, № 2.

24. Голубець М.А., Малиновський К.А. Рослинність / Природа Українських Карпат / за ред. К.І. Геренчука. – Львів: Вид-во Львівського університету, 1968. – С. 125-159.

25. Голубець М.А., Малиновський К.А. Классификация растительности Украинских Карпат // Вопросы ценологии, географии, экологии и использования растительного покрова СССР. – Л.: Наука, 1969. – С. 237-254.

26. Голубець М.А., Малиновський К.А., Стойко С.М. Геоботаническое районирование Украинских Карпат // Докл. и сообщ. Львовского отделения Геогр. о-ва за 1964 г. – Львов, 1965. – С. 10-13.

27. Лях І.В., Мілкіна Л.І. Національний природний парк “Сколівські Бескиди”. – Львів: Сполом, 2008. – 224 с.

28. Мілкіна Л.І. Українські Карпати / Раритетні фітоценози західних регіонів України (Регіональна “Зелена книга”) / [С.М. Стойко, Л.І. Мілкіна, П.Т. Ященко та ін.]. – Львів: Поллі, 1998. – С. 30-97.

29. Мілкіна Л.І., Воронцов Д.П. Букові ліси басейну ріки Рибник Майданський у Сколівських Бескидах (Українські Карпати). – К., 1998. – 21 с. – Деп. в ДНТБ України 13.07.98, – № 318-Ук 98.

30. Мілкіна Л.І., Воронцов Д.П. Букові ліси заказника “Майдан” (Сколівські Бескиди) // Карпатський регіон і проблеми сталого розвитку: мат-ли міжнар. наук.-практ. конфер. – Рахів, 1998. – С. 103-106.

31. Мілкіна Л.І., Воронцов Д.П. Смерекові ліси заказника “Майдан” // Праці наукового товариства ім. Шевченка. – т. III. – Екологічний збірник. – Львів: НТШ, 1999. – С. 136-144.

32. Молотков П. И. Буковые леса и хозяйство в них. – М.: Лесная промышленность, 1966. – 224 с.

33. Молотков П.И. Геоботаническо-лесоводственное районирование Карпат. – Ужгород: Карпати, 1967.

34. Молотков П.И. Буковые леса Украинских Карпат // Буковые леса СССР и ведение хозяйства в них. – М.: Лесная промышленность, 1972. – С. 78-109.

35. Молотков П.І., Федець І.П. Лісорослинне районування // Посібник карпатського лісівника. – Ужгород: Карпати, 1980. – С. 19-24.

36. Соломаха В.А., Мілкіна Л.І., Якушенко Д.В. та ін. Синтаксономія класу Vaccinio-Piceetea Br.-Bl. 1939 національного природного парку “Сколівські Бескиди” // Рослинність хвойних лісів України. Мат-ли робочої наради (Київ, листопад 2003). – К.: Фітосоціоцентр, 2003. – С. 168-194.

37. Соломаха В.А., Якушенко Д.М., Крамарець В.О. та ін., Національний природний парк “Сколівські Бескиди”. Рослинний світ. – К.: Фітосоціоцентр, 2004. – 240 с.

38. Стойко С. М. Карпатам зеленіти вічно. – Ужгород: Карпати, 1977. – 174 с.

39. Стойко С., Гадач Е., Шимон Т., Михалик С. Українські Карпати. Заповідні екосистеми Карпат / за ред. С. М. Стойка. – Львів: Світ, 1991. – С. 144-184.

40. Федець І. П. Визначник типів лісу гірської частини Дрогобицької області. – Львів, 1957. – 24 с.

41. Федець І. Ф. О лесорастительных условиях и вертикальной поясности лесов Средних Бескид // Научные труды Львовского лесотехнического института, – 1959. – Т. 4. – С. 179-185.

42. Федець І.Ф. Возобновление пихтовых лесов Бескид // Повышение продуктивности лесов и эффективности агролесомелиоративных насаждений. – К.: Госсельхозиздат, 1962. – С. 46-53.

43. Федець І.П. Закономірності поширення та продуктивності типів лісу Бескид // Питання екології гірських лісів Карпат. – К: Держсільгоспвидав УРСР, 1963 а. – С. 79-90.

44. Федець І.Ф. Типы лесов и закономерности их формирования в Бескидах: автореф. дисс. ... канд. с.-х. наук. – Харьков, 1963 б. – 20 с.
45. Федець І.Ф. Типологический очерк пихтовых лесов Бескид // Лесоводство и лесоводство. – Харьков: Изд-во Харьковского университета, 1964. – С. 59-80.
46. Федець І.Ф. Типы буковых лесов Приводораздельных Карпат // Лесоводство и агролесомелиорация, – 1971. – Вып. 27. – С. 13-22.
47. Федець І.Ф. Эдафогамма Карпатских лесов // Лесоводство и агролесомелиорация. – 1972. – Вып. 31. – С. 3-10.
48. Цись П.М. Геоморфологія УРСР. – Львів: Вид-во Львівського університету, 1962. – 224 с.
49. Цись П.М. Геоморфологія і неотектоніка // Природа Українських Карпат / за ред. К.І. Геренчука. – Львів: Вид-во Львівського університету, 1968. – С. 50-86.
50. Цись П.М. Геоморфологічні райони // Природа Львівської області / за ред. К.І. Геренчука. – Львів: Вид-во Львівського університету, 1972. – С. 27-39.
51. Herbach F. Pflanzengeographische Bemerkungen über die Walder Galiziens // Verhandlungen der K.-K. Zool.-Bot. Gesellschaft in Wien. – 1860. – Т. 10. – С. 355-366.
52. Herbach F. Über die Verbreitung der in Galizien und der Bukowina wildwachsenden Pflanzen // Verhandlungen der K.-K. Zool.-Bot. Gesellschaft in Wien. – 1861. – Т. 11. – С. 33-70.
53. Herbach F. Ein Blick auf die Pflanzengeographischen Verhältnisse Galiziens // Verhandlungen der K.-K. Zool.-Bot. Gesellschaft in Wien. – 1864. – Т. 14. – С. 125-136.
54. Herbach F. Przyczynek do geografii roślin w Galicyi // Rocznik ces.-kryl. Tow-wa nauk. krakowskiego. – Kraków, – 1865. – Т. 33. – С. 70-129.
55. Hołowkiewicz E. Flora leśna i przemysli drzewny w Galicyi. – Lwów, 1877. – 99 s.
56. Hołowkiewicz E. Lasy i pastwiska górskie // Sylwan. – 1885. – Vol. 3. – С. 206-216, 241-247.
57. Kozikowski K. Cis w nadleśnictwach Majdan i Podbuz w Bieszczadach // Sylwan. – 1937. – Т. 55. – ser. A. – С. 141-151.
58. Mauve K. Ueber Bestandaufbau, Zuwachsverhältnisse und Verjüngung im galizischen Karpaten-Urvald // Mitteilungen aus Forstwirtschaft und Forstwissenschaft. – 1931. – Heft 2. – II. Jahrgang. – С. 257-311.
59. Rehman A. Materiały do flory Wschodnich Karpat, zebrane w r. 1871 i 1872 // Sprawozd. Kom. fizyogr. – 1873. – t. 7. – С. 1-89.
60. Stenzel A. Przewodnik dla wycieczki Galicyjskiego Towarzystwa leśnego do lasów państwa Skole. – Skole, 1910 – 38 s.
61. Wołoszczak E. O roślinności Karpat między Lomnicą i Oporem // Sprawozd. Kom. fizyogr., – 1872. – Т. 27. – С. 183-229.
62. Wołoszczak E. Sprawozdanie z wycieczek botanicznych w Karpaty Stryjskie i Samborskie // Sprawozd. Kom. fizyogr., – 1893. – Т. 28. – С. 49-85.

НПП Слобожанський

НПП “Слобожанський” розташований у Краснокутському районі Харківської області. Законом України “Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки” передбачено створення на Харківщині НПП “Слобожанський”, завданням якого є збереження типової лісостепової біоти. Одними з найменш антропогенно змінених куточків Харківської області є його північно-західні райони, які за думкою С. Поповича та М. Стеценка (1999) і були найкращим місцем для парку. НПП “Слобожанський” площею 5244 га створено згідно Указу Президента України від 11 грудня 2009 р. № 1047/2009 р. на території державного підприємства “Гутянське лісове господарство”. Всі землі надаються НПП в постійне користування. Парк підпорядкований Мінприроди України.

За фізико-географічним районуванням (Екологічна енциклопедія, 2006) територія НПП “Слобожанський” належить до Лісостепової зони, Лівобережно-Дніпровського лісостепового краю, Східнополтавської височинної області. За геоботанічним районуванням (1977) – до Європейсько-Сибірської лісостепової області, Східноєвропейської провінції, Середньоросійської лісостепової підпровінції, Харківського округу, Богодухівського геоботанічного району лучних степів, байрачних дубових перелісків та дубово-соснових лісів. За районуванням, наведеним в Національному атласі України (2008), територія належить до Євразійської степової області, Лісостепової підобласті, Східноєвропейської провінції, Середньоруської лісостепової підпровінції, Харківського округу дубових, липово-дубових лісів та лучних степів (поблизу південно-західної границі цього округу на межі з Полтавським округом Української лісостепової підпровінції).

НПП створений на землях лісового фонду, що входять до Володимирівського (кв. 6, 7, 13-18, 24-31, 37-44, 50-59, 64-104, 121, площа 3297 га), Краснокутського (кв. 94-98, 103, 104 210 га) та Пархомівського (кв. 27-30, 41-45, 64-69, 75-84, 90-92, 94-96, 105-107, 109, 110 1737 га) лісництв у місці впадіння р. Мерчик до р. Мерло (притоки р. Ворскла). Територія парку складається з шести лісових масивів. Заплава р. Мерло, що не увійшла до складу ННП, розсікає парк на дві великі частини (правобережну та лівобережну). Між цими суцільними лісовими масивами розміщені ще три незначні за площею ділянки лісових земель, що входять до складу НПП: дві з них – штучні лісові масиви в м. Краснокутськ (кв. 106 та 107), одна – вільшняки та заплавні луки (кв. 110 Пархомівського л-ва). Ще одна заповідна ділянка знаходиться на правому березі р. Мерчик (кв. 121 Володимирівського л-ва), тут розміщена ботанічна пам'ятка природи місцевого значення “Мурафська дача”.

До останнього часу флористичний і фітоценотичний склад Краснокутських лісів був досліджений значно менше інших районів Харківської області. До перших публікацій про флору й рослинність цього регіону можна віднести роботи Л. Павловича (1889) та М.М. Орлова (1913). Більш повний ботанічний опис Мерлянщини зробив місцевий краєзнавець А.І. Наумов (1902). Значна увага флорі та рослинності цього району приділена в узагальнюючій роботі І.В. Сладковського (1915).

Гутянський лісгосп протягом багатьох років є базою для проведення наукових досліджень фахівцями УкрНДІ лісового господарства та агролісомеліорації ім. Г.М. Висоцького. Завдяки цій роботі у Володимирівському л-ві зберігаються генетичні резервати дуба звичайного (19 га) і сосни звичайної (21 га). Для покращення насінневої бази використовуються 120 га постійних лісонасінневих ділянок дуба звичайного і 9 плюсових дерев сосни звичайної. В 1997-2001 рр. у Володимирівському л-ві створена клоново-насіннева плантація І і ІІ порядку сосни звичайної (7,5 га), а також закладені родинні плантації дуба звичайного в Пархомівському л-ві (1,6 га) – 16 клонів плюсових дерев із Харківської та Сумської областей.

В низці сучасних робіт наведені фрагментарні дані про флору та рослинність майбутнього НПП “Слобожанський” (Прокудин і др., 1979; Горелова, Алехин, 1999, 2002; Горелова та ін., 2006; Філатова, Клімов, 2007; Саїдахмедова, 2008; Філатова, 2010). Відомості про ліхенофлору парку містяться в публікаціях А.Б. Громакової (2006), А.Б. Громакової та Ю.В. Земляченко (2011). Дані про об’єкти природно-заповідного фонду, що увійшли до НПП, є у довідниках О.В. Клімова та ін. (2005, 2008). Повніше рослинний покрив НПП описаний у статті О.В. Філатової та О.В. Клімова (2008), що присвячена фітосо-зологічній цінності ценозів згідно першого проекту створення НПП, який був пізніше відхилений. За цим документом до території НПП входили не лише землі лісового фонду, а й сіножаті та пасовища в заплаві р. Мерло та прилеглих балкових системах, де представлені заплавні і суходільні луки та лучні степи, а також старовинний парк-пам’ятка садово-паркового мистецтва “Краснокутський”. Суттєвим недоліком першого проекту була відсутність у складі НПП цінних лісових масивів, які включають лісовий заказник місцевого значення “Володимирівська дача” та старовікові нагірні діброви.

Загальний характер рослинності НПП “Слобожанський” відповідає геоморфологічним та ландшафтним особливостям. На високому правому березі долини р. Мерло поширені нагірні діброви, які в заплавної частині переходять у заплавні. На боровій терасі пологого лівого берега представлені соснові та дубово-соснові ліси. В прите-

расних пониженнях, на межі заплавної і надзаплавної терас та окремим масивом у заплаві, розміщені угруповання природних вільхових лісів і високотравних боліт. Заплава річки була меліорована, й до складу НПП увійшли лише незначні її ділянки. Заплавні луки мають незначні площі, вони оточують лісові масиви і зустрічаються на лісових галявинах у заплаві.

Нагірні діброви зростають на плакорах, на багатих сірих лісових ґрунтах та на схилах, де ґрунти в різній мірі змиті. Основні площі зайняті порослевими деревостанами з переважанням дуба звичайного (*Quercus robur*). Трапляються дерева дуба з діаметром стовбура понад 1 м. Переважають лісорослинні умови D₂, і лише в нижніх частинах схилів та по днищах з близьким заляганням підґрунтових вод – вологі та сирі умови (D₃₋₄). Такі ліси переважають на території великого правобережного лісового масиву по р. Мерло та малого – по р. Мерчик (кв. 121 Володимирівського л-ва).

В першому ярусі деревостану домінує дуб звичайний (*Quercus robur*), часто до нього домішується ясен звичайний (*Fraxinus excelsior*). Другий ярус не завжди виражений, у ньому представлені липа серцелиста (*Tilia cordata*), клени гостролистий (*Acer platanoides*) та польовий (*A. campestre*), рідше груша звичайна (*Pyrus communis*) та черемха звичайна (*Padus avium*). Підлісок найчастіше добре виражений, із клена татарського (*Acer tataricum*), ліщини звичайної (*Corylus avellana*), бруслини європейської (*Euonymus europaea*) та бородавчастої (*E. verrucosa*), свидини кров’яної (*Swida sanguinea*). В трав’яному покриві навесні переважають пшінка весняна (*Ficaria verna*), проліска сибірська (*Scilla siberica*), ряст ущільнений (*Corydalis solida*), анемона жовтецева (*Anemone ranunculoides*), тюльпан дібровний (*Tulipa quercetorum*). Влітку домінують яглиця звичайна (*Aegopodium podagraria*), зірочник ланцетовидний (*Stellaria holostea*), тонконіг дібровний (*Poa nemoralis*), осока волосиста (*Carex pillosa*), переліска багаторічна (*Mercurialis perennis*), копитняк європейський (*Asarum europaeum*). Досить поширені конвалія звичайна (*Convallaria majalis*), купина багатоквітова (*Polygonatum multiflorum*), розхідник шорсткий (*Glechoma hirsuta*), чина весняна (*Lathyrus vernus*), медунка темна (*Pulmonaria obscura*), підмаренник запашний (*Galium odoratum*), костриця велетенська (*Festuca gigantea*), шоломниця висока (*Scutellaria altissima*), чистець лісовий (*Stachys sylvatica*).

Соснові (з *Pinus sylvestris*) ліси приурочені переважно до борової тераси й утворюють великий суцільний лісовий масив. Вони ростуть на дерново-підзолистих ґрунтах із слабо вираженим гумусовим горизонтом, що сформувалися на давньоалювіальних пісках. Рельєф хвилястий з пологістими сухими горбами та западинами з високим

рівнем підґрунтових вод, які в блюдцеподібних пониженнях можуть виходити на денну поверхню та зумовлюють заболочування. Трофність ґрунту пов'язана з положенням у рельєфі. Бідні сухі ґрунти (сухі бори *A*₁) приурочені до верхніх частин пагорбів, на схилах потужність гумусового шару збільшується (свіжі субори – *B*₂). У нижніх частинах на вирівняних ділянках помітних улоговин характерні найбагатші в межах борової тераси ґрунти (свіжий та вологий субір – *C*₂₋₃). В цих умовах на території парку переважають середньовікові соснові ліси штучного походження в умовах свіжого субору. Окремі фрагменти природних лісів із старими деревами сосни звичайної (*Pinus sylvestris*) збереглися лише навколо заболочених понижень. Стигли і пристигаючі деревостани займають незначні площі.

Соснові ліси монодомінантні, однарусні із сосни звичайної з незначним або відсутнім підліском. На багатших ґрунтах в деревостані є другий ярус. У ньому трапляються берези повисла (*Betula pendula*) та пухнаста (*B. pubescens*), дуб звичайний (*Quercus robur*), в'яз гірський (*Ulmus glabra*). Підлісок складають крушина ламка (*Frangula alnus*), горобина звичайна (*Sorbus aucuparia*), барбарис звичайний (*Berberis vulgaris*), ялівець звичайний (*Juniperus communis*), вишня кушова (*Cerasus fruticosa*), бруслина бородавчаста (*Euonymus verrucosa*), ліщина звичайна (*Corylus avellana*), черемха звичайна (*Padus avium*) та інтродукована ірга колосиста (*Amelanchier spicata*). Із менших кущів досить поширені зіновать руська (*Chamaecytisus ruthenicus*), дрік красильний (*Genista tinctoria*), малина (*Rubus idaeus*), ожина сиза (*R. caesius*). Трав'яний ярус у високоповнотних соснових культурах та у сухих умовах майже не розвинений. Тут трапляються куничник наземний (*Calamagrostis epigeios*), тонконіг стиснутий (*Poa compressa*), келерія піскова (*Koeleria sabuletorum*), цмин пісковий (*Helichrysum arenarium*), сон лучний (*Pulsatilla pratensis*), молодило руське (*Sempervivum ruthenicum*) тощо. Значні площі покриті епігейними ксерофітними лишайниками та мохами. У вологіших та більш родючих умовах трав'яний покрив багатший. Його складають тонконіг дібровний (*Poa nemoralis*), герань Робертова (*Geranium robertianum*), чистотіл великий (*Chelidonium majus*), пахучка звичайна (*Clinopodium vulgare*), купина пахуча (*Polygonatum odoratum*), суниці лісові (*Fragaria vesca*), золотушник звичайний (*Solidago virgaurea*), костянця (*Rubus saxatilis*), щитник шартрський (*Dryopteris carthusiana*) тощо.

Найбільше флористичне різноманіття зосереджене в блюдцеподібних пониженнях рельєфу. Характер рослинності навколо цих понижень має чітку зональність. Тут у складі соснового насадження поступово з'являються, а потім і повністю замінюють сосну, в'яз гладкий

(*Ulmus laevis*), осика (*Populus tremula*), берези повисла (*Betula pendula*) та пухнаста (*B. pubescens*), вільха чорна (*Alnus glutinosa*). Підлісок стає густішим, в його складі поширені крушина ламка (*Frangula alnus*), ожина несійська (*Rubus nessensis*) та сиза (*Rubus idaeus*). Трав'яний покрив добре розвинений і відзначається комплексом бореальних видів. Найбільше раритетне фіторізноманіття властиве південним окраїнам понижень, які мають північну експозицію схилів. У травостої тут зростають рідкісні для регіону види: веснівка дволиста (*Majanthemum bifolium*), плауни булавовидний (*Lycopodium clavatum*) та річний (*L. annotinum*), щитники гребенястий (*Dryopteris cristata*) та шартрський, (*D. carthusiana*), безщитник жіночий (*Athyrium filix-femina*), теліптерис болотяний (*Thelypteris palustris*), гадючник оголений (*Filipendula denudata*), грушанка круглолиста (*Pyrola rotundifolia*), верес звичайний (*Calluna vulgaris*), брусниця (*Vaccinium vitis-idaea*), чорниця (*Vaccinium myrtillus*), зимольбка зонтична (*Chimaphila umbellata*) тощо. Центральна частина знижень заболочена, вона оточена смугою чагарникових верб попелястої (*Salix cinerea*) та вушкатої (*S. aurita*), до яких домішується очерет звичайний (*Phragmites australis*), комиш лісовий (*Scirpus sylvaticus*), осоки (*Carex* sp.), ситник розлогий (*Juncus effusus*). Часто все пониження заростає сфагновими та зеленими мохами, над якими підіймаються куничник сіруватий (*Calamagrostis canescens*), смовдь болотна (*Peucedanum palustre*), вербозілля звичайне (*Lysimachia vulgaris*), вовконіг високий (*Lycopus exaltatus*), вовче тіло болотне (*Potentilla palustris*), пухівки піхвова (*Eriophorum vaginatum*) та вузьколиста (*E. angustifolium*), бобівник трилистий (*Menyanthes trifoliata*), папороті. У відкритій воді боліт трапляються латаття сніжно-біле (*Nymphaea candida*), пухирник малий (*Utricularia minor*), кушир підводний (*Ceratophyllum submersum*).

Заплавні діброви на території НПП мало поширені. В деревостані домінують дуб звичайний (*Quercus robur*), в'яз гладкий (*Ulmus laevis*), липа серцелиста (*Tilia cordata*), клен польовий (*Acer campestre*), клен татарський (*A. tataricum*), груша звичайна (*Pyrus communis*). Підлісок добре розвинений, із типових дібровних видів. В трав'яному ярусі, крім домінуючих у нагірних дібрових видів, значне місце посідають кропива дводомна (*Urtica dioica*), конвалія звичайна (*Convallaria majalis*), підмаренник чіпкий (*Galium aparine*), розхідник звичайний (*Glechoma hederacea*).

Заплавні луки увійшли до НПП лише поблизу надзаплатної тераси, на галявинах і узліссях заплавних лісів, що найменше постраждали від меліорації. Серед злаків тут домінують тонконіг лучний (*Poa pratensis*), костриця лучна (*Festuca pratensis*), тимофіївка лучна (*Phleum pratense*), серед різнотрав'я – родовик лікарський

(*Sanguisorba officinalis*), волошка лучна (*Centaurea jacea*), герань лучна (*Geranium pratense*)

На притерасних пониженнях та окраїнах боліт, де поширені дерново-підзолисті оглеєні та торф'яністи ґрунти, знаходяться лісові та лісоболотні ценози з переважанням вільхи чорної (*Alnus glutinosa*). Вільха переважно порослевого походження. Найчастіше ці ліси обводнені лише у весняний період, а влітку відкрита вода залишається лише в незначних пониженнях (сирий груд, D₄). На більш обводнених ділянках (мокий груд, D₅) дерева вільхи коренями піднімаються над поверхню болота й утворюють пристовбурні підвищення, де зосереджені мезофільні види рослин. Інколи до вільхи в невеликій кількості домішуються береза пухнаста (*Betula pubescens*), сосна звичайна (*Pinus sylvestris*), рідше осика (*Populus tremula*) та дуб (*Quercus robur*). У підліску трапляються черемха звичайна (*Padus avium*), крушина ламка (*Frangula alnus*), бузина чорна (*Sambucus nigra*), калина звичайна (*Viburnum opulus*), малина звичайна (*Rubus idaeus*), смородина чорна (*Ribes nigrum*). Склад домінантів трав'яного ярусу вільхових лісів залежить від обводнення. На менш обводнених ділянках переважають яглиця звичайна (*Aegopodium podagraria*), розхідник звичайний (*Glechoma hederacea*), підмаренник чіпкий (*Galium aparine*), на більш обводнених – кропива жабрієлиста (*Urtica galeopsifolia*), гадючник оголений (*Filipendula denudata*), комиш лісовий (*Scirpus sylvatica*), види осок. В цих угрупованнях трапляються рідкісні для регіону оман високий (*Inula helenium*), лепешняк тростиновий (*Glyceria arundinacea*), плавушник болотний (*Hottonia palustris*). В пониженнях і більш освітлених ділянках вільшняків з'являються зарості із чагарникових видів верби, переважно попелястої (*Salix cinerea*). При переході до надзаплавної тераси вільхові ліси замінюються на сосново-вільхові та березово-вільхові ценози.

На території парку є 9 угруповань, включених до Зеленої книги України (2009):

угруповання звичайнососнових лісів звичайноялівцевих та звичайнодубово-звичайнососнових лісів звичайноялівцевих (Pineta (sylvestris) juniperosa (communis), Querceto (roboris)-Pineta (sylvestris) juniperosa (communis)) – Володимирівське л-во;

угруповання формації латаття сніжно-білого (Nymphaeeta candidae) – озера борової тераси р. Мерло у Володимирівському л-ві;

угруповання формації глечиків жовтих (Nuphareta luteae) – зрідка в руслах рр. Мерло та Мерчик;

угруповання формації стрілолисту стрілолистого (Sagittarieta sagittifoliae) – зрідка в рр. Мерло та Мерчик і заплавних водоймах;

угруповання формації пухирника малого (Utricularieta minoris) – зрідка в торф'яних озерах і болотах борової тераси р. Мерло (Володимирівське л-во);

угруповання формації куширу напівзануреного (Ceratophylleta submersi) – спорадично в торф'яних озерах і болотах борової тераси р. Мерло;

угруповання формації осоково-сфагнової (Cariceto (rostratae et limosae) sphagneta (cuspidati)) – торф'яні болота борової тераси р. Мерло у Володимирівському л-ві;

угруповання звичайнодубових лісів (Querceta roboris) з домінуванням у травостой цибулі ведмежої (*Allium ursinum*) – зрідка в заплавних дібровах та в пониженнях на правобережжі;

угруповання формації лепешняку тростинового (Glycerieta arundinaceae) – зрідка у притерасних пониженнях.

Повний флористичний список НПП ще не складений. За попередніми даними налічується понад 450 видів судинних рослин. Серед них є бореальні види, що зростають на межі (а інколи і за межею) основного ареалу. Тут проходить крайня південна межа ареалу для брусниці (*Vaccinium vitis-idaea* (L.) Avror.) та чорниці (*Vaccinium myrtillus* L.), крайня південно-східна межа ареалу для ялівцю звичайного (*Juniperus communis* L.) та вересу звичайного (*Calluna vulgaris* (L.) Hull). На території НПП локалізоване єдине в лісостеповій зоні, острівне місцезнаходження діфазіаструму сплющеного (*Diphasiastrum complanatum* (L.) Holub) та острівне місцезнаходження граба звичайного (*Carpinus betulus* L.). До Додатку І Бернської конвенції занесені 3 види – це “червонокнижні” сон розкритий (*Pulsatilla patens* (L.) Mill.) і змієголовник Рюйша (*Dracocephalum ruyschiana* L.), а також юринея волошковидна (*Jurinea cyanoides* (L.) Rchb.) – типовий вид соснових лісів борової тераси, де спорадично трапляється поодинокими особинами. На території НПП “Слобожанський” виявлено 12 видів судинних рослин, занесених до Червоної книги України (2009):

- діфазіаструм сплющений (*Diphasiastrum complanatum* (L.) Holub) – одне місцезнаходження площею 8×3 м у центральній частині лісового масиву борової тераси (Володимирівське лісництво), в насадженні середньовікових соснових культур, на краю вирубки старовікового субору (Саїдахмедова, 2008); спороносних колосків не виявлено;

- змієголовник Рюйша (*Dracocephalum ruyschiana* L.) – відоме одне місцезнаходження на боровій терасі р. Мерло (Володимирівське лісництво), в центральній частині лісового масиву: остепнена злакова галявинка серед соснових культур середнього віку; виявлено 5 особин;

- ковила дніпровська (*Stipa borysthena* Klokov ex Prokudin) – кілька локалітетів на боровій терасі р. Мерло; зустрічається невеликими групами (5-30 дернин) на остепнених галявинах, у псамофітних ценозах.

- любка дволиста (*Platanthera bifolia* (L.) Rich.) – відомо одне місцезнаходження у Володимирівському л-ві: призаплавна до р. Мерло частина борової тераси, старовіковий дубово-сосновий ліс; популяція налічує кілька десятків особин;

- півники борові (*Iris pineticola* Klokov) – виявлено одне місцезнаходження в старовіковому дубово-сосновому лісі центральної частини борової тераси (Володимирівське л-во);

- плаун річний (*Lycopodium annotinum* L.) – спорадично на боровій терасі в березових лісах по південних окраїнах торфових боліт та їх пересохлих залишків; зрідка домінує;

- пухирник малий (*Utricularia minor* L.) – озера та болота борової тераси, рідко;

- рябчик малий (*Fritillaria meleagroides* Patr. ex Schult. et Schult. f.) – зрідка на заплавних луках;

- сон лучний (*Pulsatilla pratensis* (L.) Mill. s.l.) – спорадично у сухих старовікових борах та суборах поодинокими особинами;

- сон розкритий (*Pulsatilla patens* (L.) Mill.) – спорадично в свіжих старовікових борах та суборах піщаної тераси поодинокими особинами;

- тюльпан дібровний (*Tulipa quercetorum* Klokov et Zoz) – спорадично в нагірних дібровах Пархомівського л-ва на правому березі р. Мерло, невелика популяція є в заплавній діброві Володимирівського л-ва на лівому березі р. Мерчик;

- цибуля ведмежа (*Allium ursinum* L.) – два місцезнаходження: в балці нагірної діброви Пархомівського л-ва на правому березі р. Мерло, досить велика популяція; в заплавній діброві Володимирівського л-ва на лівому березі р. Мерчик, поблизу с. Сорокове, невелика розріджена популяція.

За даними А.Б. Громакової та Ю.В. Земляченко (2011) у межах НПП виявлено 62 види лишайників. Серед рідкісних для Харківської області видів лишайників тут зростає платизматія сиза (*Platismatia glauca* (L.) W.L.Culb. et C.L.Culb.) (Громакова, 2006).

Для НПП “Слобожанський” створений проект попереднього зонування. Основу заповідної зони складає лісовий масив, де представлені особливо цінні ділянки соснових лісів з блюдцеподібними зниженнями рельєфу (кв. 26-28, 38-42, 52-57, 65-71, 76-81, 87-89, 97, 98 Володимирівського л-ва). Перед створенням НПП у цих кварталах були проведені

великі суцільні рубки старих природних борів і суборів, які замінені на незімкнуті соснові культури. Деякі пересохлі торф'яні болота засаджені культурами сосни звичайної. Співвідношення функціональних зон пропонується таке: заповідна зона – 1358 га (25,8 % від загальної площі парку), зони рекреації – 1775 га (33,8 %) та господарська зона – 2111 га (40,4 %).

На території парку існують об'єкти природно-заповідного фонду інших категорій: лісовий заказник місцевого значення “Володимирівська дача”, створений на площі 699 га для охорони соснових лісів; ботанічна пам'ятка природи місцевого значення “Мурафська дача” (5,2 га) – для охорони високопродуктивного дубового деревостану природного походження.

Головною природоохоронною проблемою на території парку є продовження ведення лісового господарства, яке призводить до зменшення площі природних старих лісів та збіднення біорізноманіття в цілому.

Список літератури

1. Геоботанічне районування Української РСР. – К.: Наук. думка, 1977. – 301с.
2. Горелова Л.Н., Алехин А.А. Редкие растения Харьковщины. – Харьков, 1999. – 52 с.
3. Горелова Л.Н. Алехин А.А. Растительный покров Харьковщины. – Харьков: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2002. – 231с.
4. Горелова Л.М., Альохін О.О., Саїдахмедова Н.Б. До проекту третього видання Червоної книги України (Список рідкісних судинних рослин Харківщини) // Біол. вестник. – 2006. – Т. 10, № 2. – С. 28-35.
5. Громакова А.Б. Новые местонахождения редких видов лишайников в Харьковской области // Вісник ХНУ ім. В.Н. Каразіна. Серія: Біологія. – Харків. – 2006. – № 729, Вип.3. – С. 25-31.
6. Громакова А.Б., Земляченко Ю.В. Матеріали к изучению лишайнофлоры национального природного парка “Слобожанский” // Каразінські природознавчі студії: Мат-ли наук. конф. з міжнар. участю, присвячена 100-річчю з дня народження Ю.М. Прокудіна і О.М. Матвієнко – професорів Харківського університету. – Харків: Харк. нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна, 2011. – С. 100-102.
7. Клімов О.В., Вовк О.Г., Філатова О.В. та ін. Природно-заповідний фонд Харківської області. Довідник. – Харків: Райдер, 2005. – 304 с.
8. Клімов О.В., Філатова О.В., Вовк О.Г. Мережа регіональних ландшафтних парків Харківщини // Мат-ли наук.-практ. семінару: Роль регіональних ландшафтних парків, як навчально-виховних центрів. – Полтава: Верстка, 2002. – С. 14-17.

9. Клімов О.В., Філатова О.В., Надточій та ін. Екологічна мережа Харківської області. – Харків, 2008. – 168с.

10. Наумов А.И. Флора окрестностей села Рублевки Богодуховского уезда // Труды Харьковского об-ва испытателей природы при Харьк. ун-те. – 1902 (1903). – Т. 37. – С. 51-150.

11. Орлов М.М. Лесное хозяйство в Харьковских имениях / Л.Е. Кениг-наследники. – СПб, 1913. – 185 с.

12. Павлович Л. Очерки растительности Харьковской губернии и соседних с нею мест // Харьковский сборник. – 1889. – № 4 – С. 26-53.

13. Перелік видів, що підлягають особливій охороні на території Харківської області (Рішення Харківської обл. ради від 25.09.2001р.) – Харків, 2001. – 7 с.

14. Попович С.Ю., Стеценко М.П. Перспективи оптимізації природно-заповідного фонду України // Розбудова екомережі України. – К., 1999. – С. 53-56.

15. Проект створення національного природного парку “Слобожанський” / О.В. Клімов, О.В. Філатова, Г.С. Надточій та ін. – Харків, 2009. – 124 с. з Дод. (Рукопис).

16. Прокудин Ю.Н., Тверетина В.В., Горелова Л.Н. и др. Редкие и исчезающие растения Харьковской области, требующие охраны // Вестник Харьк. ун-та. – 1979. – № 189. – С. 26-33.

17. Саїдахмедова Н.Б. Про знахідку *Diphasiastrum complanatum* (L.) Holub на Харківщині // Створення кадастрів фіторізноманіття заповідних територій, ботанічних садів та дендропарків: Мат-ли наук. конф., м. Канів. – Київ: Фітосоціоцентр, 2008. – С. 24-25.

18. Сладковский И.В. Природа края как арена сельского хозяйства / Издание Ю.Л. Кениг. – Харьков: Адольф Дарре, 1915. – 424 с.

19. Філатова О.В. Червона книга нова – проблеми старі // Мат-ли Міжнар. наук. конференції “Рослинний світ у Червоній книзі України: впровадження Глобальної стратегії збереження рослин”. – К.: Альтерпрес, 2010. – С. 48-49.

20. Філатова О.В., Клімов О.В. Раритетне фіторізноманіття запроєктованого національного природного парку “Слобожанський” // Екологія: наука, освіта, природоохоронна діяльність: Мат-ли Міжнар. наук.-практ. конф. – К.: Наук. світ, 2007. – С. 68-69.

21. Філатова О.В., Клімов О.В. Фітосозологічна цінність ценозів запроєктованого Слобожанського національного природного парку // Заповідна справа в Україні. – 2008. – Т. 14, вип.2. – С. 50-54.

НПП Тузовські лимани

Національний природний парк “Тузовські лимани” (НППТЛ) знаходиться між селами Лебедівка і Катранка Татарбунарського району Одеської області і займає приморські території та акваторії. Загальна його площа складає 27865,0 га. У постійне користування передано 2022,0 га (36,83 га території коси Чорного моря та 1705,17 га озер Шагани, Алібей, Бурнас). До його території також належать 25843 га, які включено до НППТЛ без вилучення. Це 3233,18 га земель запасу, 541 га, що перебувають у постійному користуванні державного підприємства “Саратівське лісове господарство”, 21186,03 га акваторій (частина озер Шагани, Алібей, Бурнас, Джантшейське, повністю озера Солоне, Хаджидер, Карачаус, Будури, Мартаза, Магалевське, Малий Сасик), а також 882,79 га прилеглої акваторії Чорного моря шириною 200 м. Крім названих озер, до складу НППТЛ входять Тузовська (Лебедівська) приморська коса, гирлові ділянки річок Алкалія, Хаджидер і Карачаус, лісове урочище “Лебедівка” (площею 545 га), а також схили, узбережжя лиманів і прилиманні степові ділянки. Парк підпорядкований Мінприроди.

Створенню НППТЛ передувало формування природо-заповідних об'єктів різного рангу та резервування земель запасу. Наприкінці ХХ сторіччя природні комплекси Тузовських лиманів було внесено до списку запропонованих для створення природно-заповідних територій. У межах лиманів Шагани, Алібей та Бурнас було оголошено Рамсарське угіддя міжнародного значення загальною площею 19000 га (код 3UA005). На окремих ділянках, які згодом увійшли до складу НППТЛ, функціонували мисливські угіддя. Сам національний природний парк “Тузовські лимани” був створений відповідно до Указу Президента України № 1 від 01.01.2010 р.

За фізико-географічним районуванням (Екологічна енциклопедія, 2006) територія НППТЛ входить до Степової зони, Середньостепоної підзони, Задністровсько-Причорноморської низовинної області. За геоботанічним районуванням (Національний атлас ..., 2008) вона належить до Євразійської степової області, Степової підобласті, Понтичної провінції, Чорноморсько-Азовської степової підпровінції, Дунайсько-Дністровського округу злакових та полиново-злакових степів і плавнів.

За геоморфологічним районуванням територія, на якій розміщений НППТЛ, знаходиться в межах Дунайсько-Дністровської підобласті геоморфологічної області Причорноморської низовини та рівнинного Криму. Район виділяється як система вузької приморської смуги і підвищених плакорних ділянок. Особливості формування

ландшафтів пов'язані з неотектонічними низхідними рухами. Про це свідчать опускання приморських територій нижче рівня моря в антропогені, велика потужність алювіальних і озерно-лиманних відкладів, а також утворення солонуватоводних лиманів Тузловської групи. Своєрідність ландшафтної структури району визначається поєднанням аквальних, приморських, лиманних і затоплених заплавно-долинних комплексів та суходільних місцевостей.

Гідрографічну мережу парку складають мілководдя морського узбережжя, озера-лимани, річки, канали та штучні водосховища. Лимани утворилися внаслідок неотектонічних опускань суходолу і трансгресій моря у пригирлові зони річок і балок. Їм властивий періодичний поверхневий водообмін з морями та постійна інфільтрація морської води через косу. Лимани парку належать до закритих і характеризуються незначним річним стоком. Середня глибина лиманів складає 1,5 м. Рівень води у цих водоймах пов'язаний із надходженням атмосферних опадів (50%) і морської води (40%). Основна частина води лиманів характеризується мінералізацією 20-30 г/л і належить до хлоридного класу натрієвої групи. Сучасний режим рибогосподарського використання окремих із цих водойм передбачає їх відкриття весною для заходу молоді кефалі і закриття восени. Влітку лимани природним способом і штучно ізолюються від моря. В цей період за рахунок випаровування рівень води знижується порівняно з рівнем моря, а солоність підвищується до 30-40 ‰. На ділянках інтенсивного випаровування і відсутності водообміну формується ропа. Вона є продуктом трансформації і концентрації морської води і за складом є сульфатно-хлоридною магнієво-натрієвою. Розпріснюючий вплив річок, що впадають у Тузловську групу озер (Хаджидер, Алкалія та інших менших), незначний, оскільки їх стік повністю зарегульований. Вода в річках і штучних водосховищах гідрокарбонатно-кальцієва підвищеної мінералізації.

Берегові зони лиманів відзначаються широким поширенням абразивних і акумуляційних форм рельєфу.

На приморських територіях залежно від глибини залягання ґрунтових вод формуються лучно-солонцеві, лучно-солончакові та солончакові ґрунти. Більш підняті зарослі ділянки зайняті дерновими ґрунтами на піщано-черепашкових і піщаних відкладах. На знижених середньо- і тривалозаливних ділянках поширені засолені лучно-болотні та засолено-болотні ґрунти. На більш піднятих територіях над шаром солоних ґрунтових вод розміщується прісноводний шар (верховодка). Каштанові ґрунти функціонують в умовах непромивного режиму. Їх ґрунотвірною породою є лес. Товщина гумусового горизонту складає від 50 до 100 см. Це малоструктуровані лужні

ґрунти з коротким періодом біологічної активності. На території парку вони зайняті степовою рослинністю та лісовими насадженнями.

В парку трапляється лучна, солончакова і солонцева, вища водна, приморська аренна, степова (справжньо-степова), а також лісова і чагарникова рослинність. Відмінною рисою флори є наявність ірано-туранських видів, що знаходяться на крайній східній межі поширення, а також субсередземноморських, що зростають тут на північній межі свого географічного ареалу. Крім цього, територія, зокрема пересипів Тузловських лиманів, відзначається багатством ендемічних та субендемічних чорноморсько-каспійських видів. Велику питому вагу у їх складі займають неендемічні види.

Лучна (зокрема засолено-лучна) рослинність займає найбільші площі і відзначається ценотичним різноманіттям (класи *Festuco-Puccinellietea*, *Bolboschoenetetea maritimi*, *Juncetetea maritimi*). Вона приурочена до коротко- та середньозаливних рівнинних ділянок приморської частини парку та прибережних рівнинних геокомплексів верхів'їв лиманів. Значні площі її трапляються у гирлових областях річок, а також у балках лиманів. Дуже поширеними тут є ценози бульбосхенуса морського (*Bolboschoenus maritimus*), очерету (*Phragmites australis*), комишу Табернемонтана (*Scirpus tabernaemontani*), ситника морського (*Juncus maritimus*). Типовими співдомінантами ситника морського є кермек Мейєра (*Limonium meyeri*), прибережниця берегова (*Aeluropus littoralis*). Часто зустрічаються угруповання дрібнозлакових засолених лук з домінуванням покісниць розставленої (*Puccinellia distans*) і велетенської (*P. gigantea*); низькозлакових – утворених прибережницею береговою (*Aeluropus littoralis*), покісницею Фоміна (*Puccinellia fomini*) та низькотравних, сформованих молочкою приморською (*Glaux maritima*), кульбабою бессарабською (*Taraxacum bessarabicum*), конюшиною суницевидною (*Trifolium fragiferum*). Рідше трапляються дрібнорізнотравні засоленолучні ценози з переважанням у травостой подорожника Корнута (*Plantago cornuti*), скорзонери дрібноквіткової (*Scorzonera parviflora*), тризубця морського (*Triglochin maritimum*), солончакової айстри звичайної (*Triplolium vulgare*) та крупнорізнотравні – з хрінницею широколистою (*Lepidium latifolium*) і морковником звичайним (*Silaum silaus*). У їх складі представлена значна кількість східних арало-каспійських видів, які знаходяться на крайній західній межі поширення. Серед них лециця пронизанолиста (*Gypsophila perfoliata*), подорожники Корнута (*Plantago cornuti*) і тонкоколосий (*P. tenuiflora*), скорзонера дрібноквіткова (*Scorzonera parviflora*), стелюшок середній (*Spergularia media*) та ін. Крім цього, тут представлені понтичні види – метлюг приморський (*Apera maritima*), кравник солончаковий (*Odontites*

salinus), гірчак Янати (*Polygonum janatae*), покiсниця велетенська (*Puccinellia gigantea*), кульбаба бессарабська (*Taraxacum bessarabicum*) тощо. Досить поширеними також є види приморського лучного флороценокомплексу, які є рідкісними та зникаючими в Північному Причорномор'ї, і виступають діагностичними для синтаксонів вищих і середніх рангів.

Солонцева і солончакова рослинність є досить характерною для території парку. Як і засолено-лучна, вона займає незаливні, коротко-, середньо- і тривалозаливні рівнинні території, і найбільш поширена на приморських ділянках, а також на прибережних зниженнях по периферії лиманів. Крім того, трапляється у локальних депресіях на ділянках гирлових областей річок. У складі солонцевої рослинності частіше виявлені угруповання, утворені полином сантонінським (*Artemisia santonica*), камфоросмою монпельйською (*Camphorosma monspeliaca*), кострицею борознистою (*Festuca rupicola*), віниччям сланким (*Kochia prostrata*), подорожником солончаковим (*Plantago salsa*). Солончакова рослинність у ценотичному відношенні більш різноманітна, ніж солонцева. Вона займає також більші площі. Характерні угруповання, утворені басією шорсткою (*Bassia hirsuta*), галіміоною черешкуватою (*Halimione pedunculata*), солонцем трав'янистим (*Salicornia prostrata*), кураєм содовим (*Salsola soda*), содниками заплутаним (*Suaeda confusa*) та простертим (*S. prostrata*), а також франкенією волосистою (*Frankenia hirsuta*), галіміоною бородавчатою (*Halimione verrucifera*), сарсазаном шишкуватим (*Halocnemum strobilaceum*), кермеком каспійським (*Limonium caspium*). Великі площі на незаливних і короткозаливних рівнинних ділянках займають ценози, з домінуванням полину сантонінського і кермеку Мейєра (*Limonium meyeri*).

У складі солончакової рослинності, як і в угрупованнях інших засолених екотопів, широко представлені види Давнього Середзем'я: басія шорстка (*Bassia hirsuta*), камфоросма монпельйська (*Camphorosma monspeliaca*), франкенія припорошена (*Frankenia pulverulenta*), ситник приморський (*Juncus maritimus*), сарсазан шишкуватий (*Halocnemum strobilaceum*), содники високий (*Suaeda altissima*) і солончаковий (*S. salsa*) та ін. Значну участь у цих ценозах беруть арало-каспійські види: лещиця пронизанолиста (*Gypsophila perfoliata*), кермек каспійський (*Limonium caspium*), петросимонії супротивнолиста (*Petrosimonia oppositifolia*) та тритичникова (*P. triandra*), подорожники Корнута (*Plantago cornuti*) і солончаковий (*P. salsa*), курай модричний (*Salsola laricina*), скорзона дрібноквіткова (*Scorzonera parviflora*), стелюшок середній (*Spergularia media*), содник простертий (*Suaeda prostrata*) та ін. У складі флори досить

представленими є ендемічні понтичні види – кравник солончаковий (*Odontites salinus*), гірчак Янати (*Polygonum janatae*), покiсниця велетенська (*Puccinellia gigantea*), кульбаба бессарабська (*Taraxacum bessarabicum*), содник ягодоносний (*Suaeda baccifera*), хрінниця хрящувата (*Lepidium cartilagineum*).

Вища водна рослинність (справжня водна і повітряно-водна) трапляється на значних площах, але не відзначається ценотичним різноманіттям. Її угруповання часто приурочені до мілководних ділянок лиманів. У північних частинах вони нерідко займають всю акваторію. Представлені угрупованнями, утвореними камками морською (*Zostera marina*) та малою (*Z. noltii*), цанікелією болотною (*Zannichellia palustris*) (приморські мілководдя лиманів), а також куширами темно-зеленим (*Ceratophyllum demersum*) і п'ятиостим (*C. pentacanthum*), різухою морською (*Najas marina*), рдесником гребінчастим (*Potamogeton pectinatus*). На прибережних ділянках значні площі займають ценози, сформовані очеретом південним (*Phragmites australis*). Крім названих, з цієї групи трапляються угруповання з домінуванням рогозів вузьколистого (*Typha angustifolia*) та Лаксмана (*Typha laxmannii*), комишів озерного (*Scirpus lacustris*), Табернемонтана (*S. tabernaemontani*) і приморського (*S. litoralis*) (останні зустрічаються значно рідше). У водоймах гирлових областей річок часто трапляються ценози, утворені осокою гострою (*Carex acuta*), бульбокомишем морським (*Bolboschoenus maritimus*), лепешняком тростиновим (*Glyceria arundinacea*).

Аренна рослинність є досить характерною для приморської коси. Відзначається різноманіттям угруповань та багатством видів приморського псамоендемічного чорноморсько-каспійського флористичного комплексу. Ценози, утворені ендемічними видами (волошкою одеською (*Centaurea odessana*), катраном понтійським (*Crambe pontica*), пиїєм бессарабським (*Elytrigia bessarabica*) та ін.), займають значні площі. На підударній частині приморського валу формуються дуже розріджені піонерні угруповання, утворені аргузією сибірською (*Argusia sibirica*), морською гірчицею чорноморською (*Cakile euxina*), верблюдкою українською (*Corispermum ucrainicum*), миколайчиками приморськими (*Eryngium maritimum*), латуком татарським (*Lactuca tatarica*), колосняком чорноморським (*Leymus sabulosus*), гірчаком морським (*Polygonum maritimum*), кураєм чіплянковим (*Salsola tragus*). Власне приморський вал, де найбільш інтенсивно відбуваються еолові процеси, зайнятий розрідженими ценозами, які формують колосняк чорноморський (*Leymus sabulosus*), гірчак Янати (*Polygonum janatae*), курай чіплянковий (*Salsola tragus*), астрагал дніпровський (*Astragalus borysthenticus*), осока колхідська

(*Carex ligERICA*), катран понтійський (*Crambe pontica*), цинанхум гострий (*Cynanchum acutum*), полин пісковий (*Artemisia arenaria*), ефедрa двоколоскова (*Ephedra distachya*), підмаренник сланкий (*Galium humifusum*), солодка щетиниста (*Glycyrrhiza echinata*), хрінниця широколиста (*Lepidium latifolium*), льонок дроколистий (*Linaria genistifolia*), люцерна румунська (*Medicago romanica*), жито ди́ке (*Secale sylvestre*), жабриця звивиста (*Seseli tortuosum*), нетреба каліфорнійська (*Xanthium californicum*). Флористичний склад цих угруповань зазвичай маловидовий. Заприбійні ділянки приморського валу є більш зарослими. Їх утворюють більшість уже названих видів, а також волошки одеська (*Centaurea odessana*) та Майорова (*C. majorovii*), пирії видовжений (*Elytrigia elongata*) і азовський (*E. maeotica*). Погорбовані приморські ділянки, що розміщуються за приморським валом, не займають значних площ і переходять у рівнинні середньо- та тривалозаливні території, зайняті солончаковою рослинністю. Заприбійні ділянки також відзначаються розрідженим рослинним покривом. Тут найчастіше трапляються і утворюють угруповання метлюг приморський (*Apera maritima*), осока колхідська (*Carex ligERICA*), жито ди́ке (*Secale sylvestre*), мітлиця азовська (*Agrostis maeotica*), бурачок шорсткий (*Alyssum hirsutum*), басія очитковидна (*Bassia sedoides*), молочай Серієрів (*Euphorbia seguieriana*), буркун білий (*Melilotus albus*). Міжкучугурні зниження на території приморської коси виражені слабо. Вони найчастіше зайняті угрупованнями, утвореними куничником наземним (*Calamagrostis epigeios*), пирієм повзучим (*Elytrigia repens*), лещицею пронизано-листою (*Gypsophila perfoliata*), люцерною хмелевидною (*Medicago lupulina*), буркуном білим (*Melilotus albus*), подорожником ланцетолистим (*Plantago lanceolata*), перстачем повзучим (*Potentilla reptans*), комишівником звичайним (*Scirpoides holoschoenus*) та ін.

Степова рослинність приурочена до схилів балок, уступів лиманів і не займає значних площ. Більша її частина не увійшла до складу парку. Вона поширена вузькими смугами вздовж лиманів і представлена справжньо-степовою рослинністю. Значні площі займають угруповання, утворені бромусом розчепірим (*Bromus squarrosus*), стоколосом безостим (*Bromopsis inermis*), кострицею валіською (*Festuca valesiaca*) і тонконогом вузьколистим (*Poa angustifolia*). Зрідка зустрічаються ценози, утворені ковилами волосистою (*Stipa capillata*), Лессінга (*S. lessingiana*) та українською (*S. ucrainica*). У зв'язку з певним послабленням пасовищного навантаження в останні 10 років їх площі дещо збільшилися. Степова рослинність відзначається флористичним багатством та різноманіттям. У складі ценозів відмічено понад 300 видів судинних

рослин. Більшість з них у зв'язку з розораністю степів в регіоні представлені найповніше саме на території парку.

Найпоширенішими є ценози, утворені кострицею валіською (*Festuca valesiaca*) і полином сантонінським (*Artemisia santonica*). Вони характерні для вирівняних та слабо виположених територій і відзначаються багатим флористичним складом. Це типові степові види – житняк гребінчастий (*Agropyron pectinatum*), бородач звичайний (*Botriochloa ischaemum*), бромус ячменевидний (*Bromus mollis*), підмаренник весняний (*Galium verum*), дивина фіолетова (*Verbascum phoeniceum*), в'язіль барвистий (*Securigera varia*), шавлія сухостепова (*Salvia tesquicola*), синяки Біберштейна (*Echium biebersteini*) та звичайний (*E. vulgare*), чорноголовник багатошлюбний (*Poterium polygamum*), різак звичайний (*Falcaria vulgaris*), звіробій звичайний (*Hypericum perforatum*), молочай степовий (*Euphorbia stepposa*), люцерна румунська (*Medicago romanica*), підмаренник м'який (*Galium mollugo*), рутвиця мала (*Thalictrum minus*), гвоздика ланцетна (*Dianthus lanceolatus*), льон тонколистий (*Linum tenuifolium*) та ін.

Лісова рослинність на території парку представлена в урочищі Лебедівка на площі 545 га. Вона репрезентована типовими для півдня України насадженнями із дуба звичайного (*Quercus robur*), кленів польового (*Acer campestre*) і татарського (*A. tataricum*), робінії звичайної (*Robinia pseudoacacia*), маслинок вузьколистої (*Elaeagnus angustifolia*), а також, на менших площах, сосен звичайної (*Pinus sylvestris*) і Палласа (*P. pallasiana*), гледичії колючої (*Gleditsia triacanthos*) та ін. Деревостан розріджений. У травостої переважають типові степові види широкої екологічної амплітуди. Висока питома вага синантропних, зокрема, адвентивних видів. Крім урочища, деревна рослинність представлена у лісосмугах, які прилягають до верхів'їв лиманів. У їх складі, крім названих видів, поширені софора японська (*Sophora japonica*), скупія звичайна (*Cotinus coggygria*), абрикос звичайний (*Armeniaca vulgaris*), карагана дерев'яниста (*Caragana arborescens*), аморфа кущова (*Amorpha fruticosa*).

На приморській косі фрагментарно поширені угруповання, утворені маслинкою вузьколистою (*Elaeagnus angustifolia*). Ці природного походження ценози відіграють виключно важливу роль в закріпленні ґрунтів, що піддаються впливу еолових та дефляційних процесів. Зімкнутість крон складає 0,3-0,4, висота особин – 3-5 м. Травостій розріджений і представлений вже названими видами-псаммофітами приморської коси.

Рудеральні ценози найчастіше трапляються уздовж автомобільних і пішохідних доріг на вигонах. В останній час їх площі збільшуються, зокрема на приморській косі, що зумовлено процесами

нітрифікації екотопів, а також накопиченням сміття та інших пов'язаних з відпочинком рекреантів предметів. При цьому типові угруповання аренної рослинності зазнають деградації.

До Зеленої книги України занесені угруповання формацій ковили волосистої (*Stipeta capillatae*), ковили Лессінга (*Stipeta lessingiana*) та ковили української (*Stipeta ucrainicae*).

Флора парку нараховує понад 600 видів судинних рослин. Вона відзначається особливостями, пов'язаними із різноманітністю екотопів та кліматичними умовами. Останні в регіоні зумовили зміщення ґрунтово-рослинних поясів на південь і проникнення у флору багатьох видів, характерних для більш північних степів (Ткаченко, Костильов, 1985).

На території парку виявлено 11 видів, занесених до Червоної книги України (2009):

- астрагал понтичний (*Astragalus ponticus* Pall.) – дуже рідко, на схилах лиману Алібей;
- гвоздика бессарабська (*Dianthus bessarabicus* Klokov);
- карагана скіфська (*Caragana scythica* (Kom.) Pojark.) – спорадично, на схилах лиманів;
- катран понтійський (*Crambe pontica* Steven ex Rupr.) – часто, у псамофітних угрупованнях приморської коси;
- ковила волосиста (*Stipa capillata* L.) – спорадично, на схилах лиманів;
- ковила Лессінга (*S. lessingiana* Trin. et Rupr.) – спорадично, на слабоеродованих схилах лиманів;
- ковила українська (*S. ucrainica* P. Smirn.) – спорадично, на схилах лиманів;
- пізньоцвіт анкарський (*Colchicum ancyrense* B.L.Burt) – поодинокі, на схилах лиману Бурнас;
- пізньоцвіт Фоміна (*Colchicum fominii* Bordz.) – поодинокі на схилах лиману Бурнас;
- франкенія припорошена (*Frankenia pulverulenta*) – зрідка у ценозах солонцевої і солончакової рослинності (клас Thero-Salicometea);
- шафран сітчастий (*Crocus reticulatus* Steven ex Adams) – поодинокі, на схилах лиману Бурнас.

До Європейського червоного списку занесено 6 видів: гвоздики бессарабську (*Dianthus bessarabicus* Klokov) та ланцетну (*D. lanceolatus* Stev. ex Rchb.), карагану скіфську (*Caragana scythica* (Kom.) Pojark.), келерію молдавську (*Koeleria moldavica* M.Alexeeenko), пізньоцвіт Фоміна (*Colchicum fominii* Bordz.), содник ягодоносний (*Suaeda baccifera* Pallas).

До Червоного списку МСОП занесено 3 види: гвоздику бессарабську (*Dianthus bessarabicus* Klokov), пізньоцвіт Фоміна (*Colchicum fominii* Bordz.) і франкенію припорошену (*Frankenia pulverulenta*).

До Додатку I Бернської конвенції включено камку морську (*Zostera marina* L.) і пізньоцвіт Фоміна (*Colchicum fominii* Bordz.).

Після організації НППТЛ з'ясувалося, що частина його територій ще на початку 2000 р. була передана у приватну власність місцевого населення. Вона складає близько 16 га і тепер частково освоюється, з чим, з огляду на багатство природної рослинності, не можна погодитися. Є очевидною необхідність залишити ці території у підпорядкуванні парку і виділити для місцевого населення ділянки на інших віддалених від моря та лиманів територіях. Це допоможе уникнути посилення антропогенного впливу на приморські екосистеми, який є досить високим, і відповідатиме природоохоронним завданням парку.

Також необхідно визначитися з територіальною приналежністю Джантшейського лиману, одна частина якого належить парку, а друга – Дунайському біосферному заповіднику “Дунайські плавні” (постанова Ради Міністрів УРСР № 203 від 23 квітня 1981 р.). З огляду на історико-генетичну єдність Джантшейського лиману з Тузловською групою, доцільніше передати цю частину території НППТЛ, оскільки до неї прилягає західна частина його заповідної зони.

Заповідна зона парку займає приморську косу від смт Лебедівка Татарбунарського району, протяжністю 16 км, а також смугу лиманів завширшки 200 м. Якщо стосовно території коси витримано принцип історико-генетичної цілісності, то для решти, зокрема лиманів, він порушений. До заповідної зони не увійшли ділянки середніх і, особливо, верхніх частин, які відзначаються високим біорізноманіттям. Прокладання тут навіть тимчасових маршрутів для таких заходів, як, наприклад, джипінг-раллі “Бессарабія”, має бути забороненим.

Зона регульованої рекреації включає частину приморської коси в районі розташування будинків відпочинку та інших закладів, а також лісове урочище Лебедівське. З огляду на вразливість приморських екотопів і стихійність місць розташування відпочиваючих, слід обмежити відвідування територій, на яких представлені рідкісні види та угруповання. Це стосується зокрема, місцезростань пірію бессарабського біля смт Лебедівка Татарбунарського району, де вони займають найбільші площі у Причорномор'ї.

Більша частина парку входить до складу Рамсарського угіддя “Система озер Шагани-Алібей-Бурнас” (код 3UA005) площею 19000 га (Водно-болотні..., 2006) та території, важливої для охорони птахів, (IBA) “Система озер Шагани-Алібей-Бурнас” (код UA087), загальною площею 19200 га (Directory..., 2003).

Розвиток території Національного природного парку “Тузовські лимани” передбачає, як вже зазначалося, проведення суттєвих змін в існуючому функціональному зонуванні, насамперед, в напрямку збільшення території заповідної зони. Це один із найефективніших заходів збереження унікального приморського біотичного комплексу з огляду на комерційну цінність цієї території. Крім того, до НППТЛ доцільно включити степові ділянки та перелоги, які прилягають до його території.

Список літератури

1. Водно-болотні угіддя України. Довідник / Під ред. Марушевського Г.Б., Жарук І.С. – Київ: Чорноморська програма Ветландс Інтернешнл, 2006. – 312 с.
2. Резенгурт М.Ш. Гидрология и перспективы реконструкции природных ресурсов Одесских лиманов. – Киев: Наук. думка, 1974. – 224 с.
3. Смирнова-Гараева Н.В. О водной флоре Дунайско-Днестровского междуречья // Тезисы докладов совещания по использованию ресурсов Дуная. – Москва, 1965.
4. Ткаченко В.С., Костылев А.В. Фитозоологические аспекты гидромелиорации северо-западного Причерноморья. – К.: Наук. думка, 1985. – 196 с.
5. Directory of Azov-Black Sea Coastal Wetlands: Revised and updated / Ed. by G. Marushevsky. – Kyiv: Wetlands International, 2003. – 235 pp.

НПП Ужанський

Ужанський НПП створено Указом Президента України № 1230/99 від 27 вересня 1999 р. Згідно цього Указу площа НПП становить 39159 га, в т.ч. в постійному користуванні 14905 га. НПП підпорядковано Мінприроди. Територіальною основою для створення Ужанського національного природного парку був регіональний ландшафтний парк “Стужиця”. Ужанський НПП знаходиться у північній частині Великоберезнянського району Закарпатської області, на кордоні зі Словаччиною та Польщею. Адміністрація Ужанського НПП знаходиться у смт Великий Березний. Територія Ужанського НПП має розірваний характер, складається з основного масиву та відокремлених ділянок у районі с. Тихий. Більша частина земель Тихівської сільської ради не увійшла до складу парку.

За фізико-географічним районуванням (Екол. енциклопедія, 2006) територія Ужанського НПП знаходиться в Українських Карпатах, в межах двох областей – Полонинсько-Чорногірської (південно-західна частина території) та Вододільно-Верховинської (північно-східна частина території). Згідно з геоботанічним районуванням України (Національний атлас України, 2008) територія належить до Верховинсько-Бескидського округу звичайнодубових, букових, ялицевих та ялинових лісів і післялісових лук Карпатсько-Альпійської гірської провінції лісів та високогірної рослинності Європейської широколистянолісової області.

Вивчення флори Ужанського НПП розпочалося в 30-их роках ХХ століття, коли чеським лісоводом, геоботаніком Алантоїсом Златніком були закладені постійні пробні площі у Стужицькому масиві та масиві гори Явірник для ведення моніторингу за станом пралісових екосистем (Zlatnik, 1934, 1935, 1938; Zlatnik, Hilitzer, 1932). За радянських часів територія теперішнього парку була важкодоступна для вивчення внаслідок суворого прикордонного режиму. Відомості про дослідження знаходимо у праці ботаніків Ужгородського університету Х.Ю. Руденка, С.С. Фодора і О.П. Різниченка (1954), які наводять для території парку 178 видів судинних рослин та у праці К.Н. Ігошиної – науковця Ботанічного інституту ім. В.Л. Комарова (1965). Важливими працями з території парку, що стосувалися охорони природи, були праці С.М. Стойка (1957, 1966, 1980). У 1970-их роках він провів та опублікував дослідження букових та ялицево-букових пралісів у лісових резерватах Кременець (560 га) та Явірник (130 га), де наводиться зростання 75 видів судинних рослин та 8 видів мохів, дослідження резервату Дубова, де охороняється реліктовий осередок дуба скельного, резервату ялицево-букових та

буково-ялицевих лісів Тихий, пам'ятки природи Уличанка (Стойко, 1980). У праці С.С. Фодора "Флора Закарпаття" для території УНПП наводиться 12 видів судинних рослин. З 1992 року розпочалися активні флористичні дослідження Ужанського НПП. За методичної допомоги словацького ботаніка Е. Гадача було розпочато вивчення рослинного покриву національного парку за методикою Браун-Бланке. Виходять публікації, де описана рослинність заповідного Стужицького масиву (Hadač et al., 1995; Hadač et al. 1996 а, б; Hadač, Stoyko, 1999). У монографії "Біорізноманіття Карпатського біосферного заповідника" С.М. Стойко та Л.О. Тасенкевич опублікували перший конспект флори Ужанського ландшатного парку, що включав 550 видів судинних рослин (1996). Вивченню рослинності Стужицького масиву присвячені публікації П.М. Устименка та С.Ю. Поповича (1995, 1996). У монографії "Біорізноманіття Карпатського біосферного заповідника" (1997) Ю.Р. Шеляг-Сосонко, С.Ю. Попович, П.М. Устименко публікують продромус рослинності Стужицького заповідного масиву за домінантною класифікацією. У книзі В.В. Крічфалушія "Ужанський національний природний парк" (2001) подається характеристика рослинності та список флори, який складає 573 види судинних рослин. У монографії "Ужанський національний природний парк. Поліфункціональне значення" (2007) Л.О. Тасенкевич та С.М. Стойко подають список судинних рослин, що включає 870 видів та підвидів, список рідкісних та інтродукованих видів, соцологічні засади збереження флористичної різноманітності. Е. Гадач, С.М. Стойко, Л.О. Тасенкевич, М. Бураль, Я. Терраї у розділі "Збереження фітоценотичної різноманітності" цієї монографії подають ценотичну характеристику лісів та чагарників, криволісся зеленої вільхи, трав'яних фітоценозів.

Територію парку складають, головним чином, флішові узгір'я верхньої крейди і магурського палеогену. Вона характеризується переважанням бурих лісових ґрунтів, дерново-буроземних та лучно-буроземних ґрунтів на алювіальних і делювіальних відкладах. Бурі гірсько-лісові ґрунти за вмістом гумусу різняться в залежності від висоти над рівнем моря.

На території Ужанського НПП переважає лісова рослинність. За даними лісового впорядкування вона займає 26844,4 га (68,5% всієї території). Лісовпорядкувальні дані узагальнені лише для території, переданої у постійне користування (14904,6 га). В межах цієї площі лісова рослинність складає 14063,9 (95,9%). Ліси з домінуванням бука лісового (*Fagus sylvatica*) займають 10718,2 га, з домінуванням ялини європейської (*Picea abies*) – 827,3 га, ялиці білої (*Abies alba*) – 780,8 га, граба звичайного (*Carpinus betulus*) – 477,2 га, берези повислої

(*Betula pendula*) – 435,8 га, вільхи сірої (*Alnus incana*) – 364,9 га, дуба звичайного (*Quercus robur*) – 107,3 га, ясена звичайного (*Fraxinus excelsior*) – 69,5 га, явора (*Acer pseudoplatanus*) – 44,1 га, дуба скельного (*Quercus petraea*) – 18,3 га, осики (*Pupulus tremula*) – 3,8 га. Лише в культурах трапляються сосна звичайна (*Pinus sylvestris*) – 16,3 га, модрина європейська (*Larix decidua*) – 25,5 га, дуб північний (*Quercus rubra*) – 97,7 га, псевдотсуґа Мензіса (*Pseudotsuga menziesii*) – 54,8 га. Середньовікові деревостани складають 66%, молодняки – 15%, стиглі і перестійні 13%, пристигаючі – 6%.

Найбільшу площу на території Ужанського НПП займають нейтрофільні букові ліси (союз *Asperulo-Fagion*), меншу площу – ацидофільні букові ліси (*Luzulo-Fagion*). Найбільш поширені евтрофні букові ліси типового для Карпат видового складу (ас. *Symphyto cordati-Fagetum* Vida 1959; ~ *Dentario glandulosae-Fagetum* W.Mat. 1964 ex Guzikowa et Kornaś 1969). Вони трапляються переважно на висоті 500-800 м н.р.м. В деревостані панує бук (*Fagus sylvatica*). Крім чистих букових лісів, трапляються ліси із співдомінуванням ялини і ялиці. У підліску поодинокі зростають ліщина звичайна (*Corylus avellana*), калина звичайна (*Viburnum opulus*). Велику участь в цих ценозах мають ожина шорстка (*Rubus hirtus*), зубниця залозиста (*Dentaria glandulosa*), зубниця бульбиста (*D. bulbosa*), живокіст серцелистий (*Symphytum cordatum*), підмаренник запашний (*Galium odoratum*), шавлія клейка (*Salvia glutinosa*), зеленчук жовтий (*Lamium galeobdolon*), щитник чоловічий (*Dryopteris filix-mas*). Звичайними видами є жовтозілля Фукса (*Senecio ovatus*), купина кільчаста (*Polygonatum verticillatum*), актея колосиста (*Actaea spicata*), квасениця звичайна (*Oxalis acetosella*). З весняних ефемероїдів, крім зубниць, можна зустріти підсніжник звичайний (*Galanthus nivalis*), проліску дволисту (*Scilla bifolia*), ряст ущільнений (*Corydalis solida*), ряст порожнистий (*Corydalis cava*), анемону дібровну (*Anemone nemorosa*), анемону жовтецеву (*A. ranunculoides*).

На висоті понад 1000 м трапляються букові ліси, що мають своєрідний видовий склад (Hadač et al, 1996 б). Тут трапляються види, в цілому не характерні для карпатських лісів, такі як герань лісова (*Geranium sylvaticum*), фітеума колосиста (*Phyteuma spicatum*) та ін. Місцями деревостан розріджений, в таких умовах з'являється багато нелісових видів. Домінантом найчастіше є кунічник очеретяний (*Calamagrostis arundinacea*). В деревостані є значна домішка явора (*Acer pseudoplatanus*).

Ацидофільні бучини (*Luzulo-Fagetum* Meusel 1937) формуються на бідних буроземних ґрунтах на висоті 650-850 м н.р.м. Деревостан одноступінчастий з незначною домішкою явора. Видова насиченість

низька. Трав'яний ярус утворюють ожика гайова (*Luzula luzuloides*), ожика лісова (*L. sylvatica*), пренант пурпуровий (*Prenanthes purpurea*), ожина шорстка (*Rubus hirtus*), костриця гірська (*Festuca drymeja*), підмаренник запашний (*Galium odoratum*), дріоптерис чоловічий (*Dryopteris filix-mas*), квасениця звичайна (*Oxalis acetosella*), веснівка дволиста (*Majanthemum bifolium*).

На висотах 800–1200 м на сильно скелетних, добре зволжених ґрунтах трапляються ліси з домінуванням явора (*Acer pseudoplatanus*) (союз *Tilio platyphylli-Acerion pseudoplatani*, ас. *Arunco-Aceretum* Moog 1952 s.l., *Phyllitido-Aceretum*). В їх деревному ярусі, крім явора, є бук лісовий (*Fagus sylvatica*), в'яз гладкий (*Ulmus glabra*). У підліску зустрічаються бузина чорна (*Sambucus nigra*), агрус звичайний (*Grossularia uva-crispa*), ожина шорстка (*Rubus hirtus*). У трав'яному ярусі – медунка темна (*Pulmonaria obscura*), розхідник шорсткий (*Glechosa hirsuta*), багаторядник Брауна (*Polystichum braunii*), листовик сколопендровий (*Phyllitis scolopendrium*), щитник чоловічий (*Dryopteris filix-mas*).

Дубові і грабово-дубові ліси збереглися в околицях сіл Сіль та Кострино в урочищах Княгиниця, Дубова, Дубовий гай на теплих південних схилах. В деревостані переважають дуб звичайний (*Quercus robur*), дуб скельний (*Q. petraea*). Меншою є участь явора (*Acer pseudoplatanus*) і граба звичайного (*Carpinus betulus*). В підліску – ліщина звичайна (*Corylus avellana*), бруслина європейська (*Euonymus europaea*). У трав'яному ярусі переважають зірочник лісовий (*Stellaria holostea*), копитняк європейський (*Asarum europaeum*), зеленчук жовтий (*Lamium galeobdolon*).

Сіровільхові ліси трапляються у долині річки Уж та її приток.

Смугу криволісся в субальпійському поясі на Ново-Стужицькій та Ужоцькій ділянках складають угруповання з домінуванням душекії зеленої (*Duschekia alnobetula*), бука лісового (*Fagus sylvatica*), з високою участю горобини (*Sorbus aucuparia*) та явора (*Acer pseudoplatanus*). Характерний густий підлісок з малини (*Rubus idaeus*). У травостої зустрічаються безщитник розставленолистий (*Athyrium distentifolium*), куничник волохатий (*Calamagrostis vilosa*), куничник очеретяний (*C. arundinacea*), підбілик альпійський (*Homogyne alpina*), щитник розширений (австрійський) (*Dryopteris dilatata*).

Лучні угруповання на території парку досить різноманітні у ценотичному відношенні. За своїм походженням вони є вторинними, оскільки сформувалися на місці вирубаних лісів і використовувались як пасовища та сінокоси. Поширені лучні фітоценози на вершинах гірських хребтів, у долинах річок та у незначній кількості серед лісових масивів. Лучні фітоценози Ужанського НПП відзначаються багатством видового складу, в тому числі і рідкісних видів рослин.

Переважно вище смуги букового рідколісся (понад 1000 м н.р.м.) поширені лучні ценози класів *Mulgedio-Aconitetea* і *Calluno-Ulicetea*. Типовими домінантами в ценозах першого з цих класів є безщитник роставленолистий (*Athyrium distentifolium*), аденостилес сіролистий (*Adenostyles alliariae*), тонконіг Ше (*Poa chaixii*), щавель альпійський (*Rumex alpinus*). Характерними видами є цицербіта альпійська (*Cicerbita alpina*), жовтець платанолістий (*Ranunculus platanifolius*), купина кільчаста (*Polygonatum verticillatum*), шипшина повисла (*Rosa pendulina*), фітеума колосиста (*Phyteuma spicatum*), куничник очеретяний (*Calamagrostis arundinacea*), куничник волохатий (*C. villosa*), золотушник альпійський (*Solidago virgaurea* subsp. *alpestris*). Найбільші площі субальпійські луки займають на Ужоцькій ділянці (гірський масив Розсипанець – Полонина Буковська), також поширені на Ново-Стужицькій ділянці (гірський масив Кременець – Мала Равка). У минулому вони використовувались як високогірні пасовища та сінокоси. Зараз ці луки розміщені у прикордонній зоні і не використовуються.

На луках класу *Calluno-Ulicetea* основним домінантом є буловус стиснутий (*Nardus stricta*). Типовими їх видами є ожика багатоквіткова (*Luzula multiflora*), нечуйвітер волохатенький (*Hieracium pilosella*), плаун булавовидний (*Lycopodium clavatum*), поросинець одноквітковий (*Hypochoeris uniflora*), підбілик альпійський (*Homogyne alpina*), перстач золотистий (*Potentilla aurea*), мітлиця тонка (*Agrostis capillaris*), скорзонера рожева (*Scorzonera rosea*).

Більшість лук лісового поясу належать до класу *Molinio-Arrhenatheretea*. Вони поширені переважно на висоті 400-800 м н.р.м. і використовуються як сінокоси. Це переважно луки помірного зволоження (порядок *Arrhenatheretalia elatioris*). Переважаючі домінанти – райграс високий (*Arrhenatherum elatior*), костриця червона (*Festuca rubra*), гребінник звичайний (*Cynosurus cristatus*). Характерними видами є дзвоники розлогі (*Campanula patula*), підмаренник м'який (*Galium mollugo*), свербіжниця польова (*Knautia arvensis*), скереда дворічна (*Crepis biennis*).

Вологі луки (порядок *Molinietalia coeruleae*) в національному природному парку займають незначну площу. Серед них відмічені угруповання з домінуванням гадючника в'язолистого (*Filipendula ulmaria*), комишу лісового (*Scirpus sylvaticus*), щучника дернистого (*Deschampsia caespitosa*), буквиці лікарської (*Stachys officinalis*).

На теплих схилах на лісових галявинах та узліссях зрідка трапляються угруповання класу *Trifolio-Geranietea sanguinei*. Тут зустрічаються парило звичайне (*Agrimonia eupatoria*), герань криваво-червона (*Geranium sanguineum*), конюшина середня (*Trifolium medium*), перестріч гайовий (*Melampyrum nemorosum*).

На території парку трапляються скельні рослинні угруповання, що належать до класу *Asplenietea trichomanis*. Тут зростають ломикамінь волотистий (*Saxifraga paniculata*), смілка сумнівна (*Silene dubia*), костриця лежача (*Festuca airoides*), багатоніжка звичайна (*Polypodium vulgare*).

Болотна рослинність займає площу лише 0,5 га в урочищі Чорні Млаки (Ново-Стуницьке ПНДВ) і представлена союзом *Caricion nigrae* Koch 1925.

Водна та прибережно-водна рослинність представлені на порівняно невеликих площах і не відіграють істотної ролі у формуванні рослинного покриву парку. Це угруповання з домінуванням рогозу широколистого (*Typha latifolia*) і рдесника плаваючого (*Potamogeton natans*).

Ряд видів і підвидів флори парку є карпатськими ендеміками: аконіт Хоста (*Aconitum hosteanum* Schur), аконіт молдавський (*A. moldavicum* Hacq. ex Rchb.), дзвоники ялицеві (*Campanula abietina* Griseb. et Schenk), дзвоники мінливі (*C. polymorpha* Witas.), дзвоники пилчасті (*C. serrata* (Kit.) Hendrych), кардамінопсис Овіренса (*Cardaminopsis ovirensis* (Wulf) Thell. ex Jav.), волошка карпатська (*Centaurea carpatica* (Perc.) Perc.), волошка східнокарпатська (*C. kotschyana* Heuffel ex Kotschy), осот Вальдштейна (*Cirsium waldsteinii* Rouy), гвоздика скупчена (*Dianthus compactus* Kit.), молочай карпатський (*Euphorbia carpatica* Wolf.), підмаренник польський (*Galium carpaticum* Klokov), борідник Прейса (*Jovibarba preissiana* (Domin) Omelczuk et Czopik), королиця круглолиста (*Leucanthemum waldsteinii* (Schultz Bip.) Pouzar), білоцвіт весняний карпатський (*Leucojum vernalis* subsp. *carpaticum* (Spring.) O. Schwarz), перестріч Гербіха (*Melampyrum herbichii* Woloszczak), перестріч скельний (*M. saxosum* Baumg.), кадило карпатське (*Melittis melissophyllum* L. subsp. *carpatica* (Klokov) P.W.Ball), шолудивник Гакетта (*Pedicularis hacquetii* Graf), фітеума Вагнера (*Phyteuma vagneri* A.Kerner), тонконіг карпатський (*Poa carpatica* (Jiras) Czopik), жовтець карпатський (*Ranunculus carpaticus* Herbich), смородина карпатська (*Ribes carpaticum* Schult.), щавель карпатський (*Rumex carpaticus* Zapal.), смілка сумнівна (*Silene dubia* Herbich), бузок угорський (*Syringa josikaea* Jacq.), чебрець чергововолосистий (*Thymus alternans* Klokov), чебрець субальпійський (*Th. subalpestris* Klok.), тоція карпатська (*Tozzia carpatica* Wolf.), конюшина лучна Котули (*Trifolium pratense* subsp. *kotulae* (Pawl.) Sojak), валеріана австрійська (*Valeriana tripteris* L. subsp. *austriaca* Walther), фіалка дакійська (*Viola dacica* Borb.), вальдштейнія гравілатоподібна (*Waldsteinia geoides* Willd.).

До Зеленої книги України (2009) занесено такі виявлені в парку рослинні угруповання:

угруповання букових лісів (*Fageta sylvaticae*) з домінуванням у травостої листовика сколопендрового (*Phyllitis scolopendrium*);

угруповання букових лісів (*Fageta sylvaticae*) з домінуванням у травостої лунарії оживаючої (*Lunaria rediviva*);

угруповання букових лісів (*Fageta sylvaticae*) з домінуванням у травостої скополії карніолійської (*Scopolia carniolica*);

угруповання букових лісів (*Fageta sylvaticae*) з домінуванням у травостої цибулі ведмежої (*Allium ursinum*);

угруповання звичайногородиново-букових лісів (*Sorbetum* (аусу-*pariae*)–*Fageta* (*sylvaticae*));

угруповання сіровільхових лісів (*Alnetum incanae*) з домінуванням у травостої страусового пера звичайного (*Matteuccia struthiopteris*);

угруповання сіровільхових лісів (*Alnetum incanae*) з домінуванням у травостої цибулі ведмежої (*Allium ursinum*);

угруповання сіровільхових лісів угорськобузових (*Alnetum* (*incanae*) *syringosa* (*josikaeae*));

угруповання яворових лісів (*Aceretum pseudoplatani*) з домінуванням у травостої лунарії оживаючої (*Lunaria rediviva*);

угруповання яворових лісів (*Aceretum pseudoplatani*) з домінуванням у травостої скополії карніолійської (*Scopolia carniolica*);

угруповання яворових лісів (*Aceretum pseudoplatani*) з домінуванням у травостої цибулі ведмежої (*Allium ursinum*);

угруповання субформації звичайногородиново-душекєвої (*Sorbetum* (аусу-*pariae*)–*Duschekietum* (*viridis*)).

Станом на початок 2010 р. на території НПП зареєстровано 875 видів судинних рослин.

Із видів судинних рослин, занесених до третього видання Червоної книги України, відмічено 51 вид:

- аконіт опушеноплодий (*Aconitum lasiocarpum* (Rchb.) Gayer) – рідко у вогих бучинах на верхній межі лісу;

- баранець звичайний (*Huperzia selago* (L.) Bernh. ex Schrank et Mept.) – у букових лісах на кам'янистих схилах, у трав'яних угрупованнях і скелястих екотопах понад верхньою межею лісу;

- беладаона звичайна (*Atropa bella-donna* L.) – у букових лісах, на вирубах, згарищах;

- береза темна (*Betula obscura* A. Kotula) – наводиться за літературними даними для урочища Заворотичне Жорнавського лісництва (С.М.Стойко, П.Т.Яценко, О.О.Калало та ін., 2004.), нами виявлений на лівому березі потоку Ставненський Лубнянського ПНДВ;

- берека (*Sorbus torminalis* (L.) Crantz.) – відоме одне місцезнаходження в Костринському ПНДВ, на горі Княгиниця;
- билинець довгорогий (*Gymnadenia conopsea* (L.) R.Br.) – на луках та узліссях;
- білоцвіт весняний (*Leucojum vernalis* L.) – в Ново-Стужицькому ПНДВ на правому березі потоку Солотвинський та в урочищі Канчова у буковому лісі на верхній межі лісу;
- білоцвіт літній (*Leucojum aestivum* L.) – одне місцезнаходження у Лубнянському ПНДВ, на горі Вежа;
- борідник шерстистоволосистий (*Jovibarba hirta* (L.) Opiz. = *Jovibarba preissiana* (Domin) Omelczuk et Czopik) – відоме одне місцезнаходження в урочищі Стінка Костринського ПНДВ;
- бузок угорський (*Syringa josikaea* Jacq. fil.) – одне місцезнаходження в урочищі Борсучини Жорнавського лісництва ДП “Великоберезнянське лісове господарство”, культивується при хатах;
- булатка довголиста (*Cephalanthera longifolia* (L.) Fritsch.) – у світлих букових та грабово-букових лісах на горах Княгиниця та Голаня, біля урочища Дубовий гай;
- булатка червона (*Cephalanthera rubra* (L.) Rich.) – у світлих букових та грабово-букових лісах;
- вальдштейнія гравілатоподібна (*Waldsteinia geoides* Willd.) – наводиться за літературними даними (Руденко, Фодор, Різниченко, 1954);
- вудсія ельбська (*Woodsia ilvensis* (L.) R.Br.) – відоме одне місцезнаходження в ур. Стінка Костринського ПНДВ, на скелях;
- гніздівка звичайна (*Neottia nidus-avis* (L.) Rich.) – у букових та яворово-букових лісах;
- дрітчик крилатий (*Genistella sagittalis* (L.) Gams) – відомі два місцезростання в урочищі Стінка та одне місцезростання в урочищі Папоротне Костринського ПНДВ, за літературними даними (Малиновський, 1962 в) зростає на Ужоцькому перевалі;
- зозулинець обпалений (*Orchis ustulata* L.) – на луці біля дороги до села Стричава та у колишньому колгоспному саду смт Великий Березний;
- зозулинець прикрашений (*Orchis signifera* Vest.) – на луці на вершині гори Голаня Жорнавського ПНДВ та на луці біля підніжжя гори Розсипанець біля контрольно-слідової смуги;
- зозулинець салеповий (*Orchis morio* L.) – на луках в урочищі Термачув та на луці біля дороги до села Стричава;
- зозулині сльози яйцевидні (*Listera ovata* (L.) R.Br.) – на луках та узліссях;

- коручка болотна (*Epipactis palustris* (L.) Crantz) – на болотистих місцях, біля джерел;
- коручка пурпурова (*Epipactis purpurata* Smith) – відомо одне місцезнаходження у Лубнянському ПНДВ, буковий ліс в урочищі Сходище;
- коручка чемерниковидна (*Epipactis helleborine* (L.) Crantz) – по світлих лісах, на узбіччях лісових доріг;
- косарики черепитчасті (*Gladiolus imbricatus* L.) – на луках;
- костриця гірська (*Festuca drymeja* Mert. et Koch) – у букових лісах;
- костриця скельна (*Festuca saxatilis* Schur = *F. rupicola* Heuff. subsp. *saxatilis*) – в урочищі Майкова лука на горі Стінка Костринського ПНДВ;
- лілія лісова (*Lilium martagon* L.) – у світлих лісах, на високогірних луках;
- лунарія оживаюча (*Lunaria rediviva* L.) – у букових та яворово-букових лісах;
- любка дволиста (*Platanthera bifolia* (L.) Rich.) – у світлих лісах, на луках, узліссях;
- любка зеленоквіткова (*Platanthera chlorantha* (Cust.) Rchb.) – у світлих лісах, на луках, узліссях;
- міхурниця судетська (*Cystopteris sudetica* A.Braun et Milde) – у букових лісах;
- осока лапкоподібна (*Carex pediformis* C.A. Mey.) – на луці в урочищі Стінка Костринського ПНДВ (Игошина, 1955);
- пальчатокорінник бузиновий (*Dactylorhiza sambucina* (L.) Soó) – на луках;
- пальчатокорінник м'ясочервоний (*Dactylorhiza incarnata* (L.) Soó) – на вологих луках, болотистих місцях;
- пальчатокорінник плямистий (*Dactylorhiza maculata* (L.) Soó) – на вологих луках, болотистих місцях;
- пальчатокорінник травневий (*Dactylorhiza majalis* (Rchb.) P.F.Hunt et Summerhayes) – на вологих луках, болотистих місцях;
- пальчатокорінник Фукса (*Dactylorhiza fuchsii* (Druce) Soó) – на луках та узліссях, на узбіччях лісових доріг;
- півники сибірські (*Iris sibirica* L.) – одне місцезнаходження в селі Жорнава, біля канави під лісом, недалеко від місця впадіння потоку Парашинський в р. Уж;
- підсніжник білосніжний (*Galanthus nivalis* L.) – у широколистяних лісах, по чагарниках;

- пізньоцвіт осінній (*Colchicum autumnale* L.) – охороняється на території ботанічних заказників “Пасіки” та “Ірташі”;
- плаун річний (*Lycopodium annotinum* L.) – на луках, полонинах;
- псевдорхіс білуватий (*Pseudorchis albida* (L.) A.Löve et D.Löve) – відомі три місцезнаходження – на луці в урочищі Канчова Ново-Стужицького ПНДВ, в урочищі “Витік річки Уж” Ужоцького ПНДВ, в урочищі Папоротне Костринського ПНДВ;
- свистуля татарська (*Conioselinum vaginatum* (Spreng.) Thell.) – в урочищі Стінка Костринського ПНДВ;
- скополія карніолійська (*Scopolia carniolica* Jacq.) – у букових та яворово-букових лісах;
- скручений спіральний (*Spiranthes spiralis* (L.) Chevall.) – на луках у межах сіл Стричава, Сіль та Домашин (Лоя В.В., 2009; Кваковська І.М., 2009);
- траунштейнера куляста (*Traunsteinera globosa* (L.) Rchb.) – на високогірних луках;
- цибуля ведмежа (*Allium ursinum* L.) – у букових та яворово-букових лісах, у вільшнях;
- чина гладенька (*Lathyrus laevigatus* (Waldst. et Kit.) Fritsch) – у букових лісах та на гірських луках гори Голаня Жорнавського ПНДВ та в урочищі Стінка Костринського ПНДВ;
- шафран Гейфелів (*Crocus heuffelianus* Herb.) – біля житла у селі Луг, здичавіло;
- шолудивник лісовий (*Pedicularis sylvatica* L.) – біля села Гусний, на перевалі;
- язичок зелений (*Coeloglossum viride* (L.) C.Hartm.) – у букових лісах.

До Червоного списку МСОП занесено бузок угорський (*Syringa josikaea* Jacq.), до Європейського Червоного списку занесено смілку сумнівну (*Silene dubia* Herzbich). До Додатку I Бернської конвенції занесено 3 види: дзвоники ялицеві (*Campanula abietina* Griseb. et Schenk), бузок угорський (*Syringa josikaea* Jacq. fil.), рогіз Шутлеворта (*Typha schuttelworthii* W.D.J.Koch et Sond.). На території Ужанського НПП зустрічаються три види рослин, що охороняються Додатком IIb Директиви Європейського Союзу по охороні біотопів і видів: дзвоники пилчасті (*Campanula serrata* (Kit.) Hendrych), тоція карпатська (*Tozzia carpathica* Wol.), парило волосисте (*Agrimonia pilosa* Ledeb.).

На території Ужанського НПП існують природно-заповідні території інших категорій. Це ботанічна пам'ятка природи загальнодержавного значення “Гора Явірник” (124,1 га), ботанічний заказник місцевого значення “Пасіки” (1,2 га), лісовий заказник місцевого значення “Тихий”

(25 га), лісовий заказник місцевого значення “Дубова” (3,9 га), ботанічна пам'ятка природи загальнодержавного значення “Дуб звичайний”, гідрологічні пам'ятки природи місцевого значення – мінеральні джерела № 1, 2, 3 (с. Ужок), № 1, 2 (с. Сіль). Перелічені заказники та пам'ятки природи мають вагоме значення для збереження фітогенофонду, а також біологічної і фітоценотичної різноманітності.

Ботанічний заказник “Ірташі” (3,1 га), лісовий заказник “Дубовий гай” (3,5 га, грабово-звичайнодубовий ліс), лісовий заказник місцевого значення “Уличанка” (10 га), лісовий заказник місцевого значення “Голаня” (89,4 га), геологічна пам'ятка природи місцевого значення – печера “Княгиня” виключені з переліку заповідних об'єктів Закарпатської області після створення Ужанського НПП в зв'язку з наданням їм вищого природоохоронного статусу.

Функціональне зонування території ще не затверджене. Згідно розробленого Проекту організації території в межах території, що надана парку в постійне користування, заповідна зона займає 3530,5 га (23,7% загальної площі парку), зона регульованої рекреації – 5146,4 га (34,5 %), зона стаціонарної рекреації – 89,1 га (0,6 %), господарська зона – 6138,6 га (41,2 %). Територія, що надана парку без вилучення в землекористувачів, тобто 24254,7 га (62%), зонування не має. До заповідної зони включені пралісові і квазі-пралісові екосистеми, натуральні ліси віком понад 100 років, букове криволісся та криволісся вільхи зеленої. Заплановано розширення земель постійного користування Ужанського НПП шляхом додаткового передавання до складу парку з вилученням земель ДП “Великоберезнянське лісове господарство” площею 9,9 га.

Ужанський НПП є частиною трилатерального біосферного резервату “Східні Карпати”. Цей біосферний резерват був створений у 1992 році і схвалений ЮНЕСКО як складова частина міжнародної мережі природоохоронних територій у 1998 році. Він включає з польської сторони Бещадський національний парк (27064 га), ландшафтні парки “Долина Сяну” (35365 га) та “Ціснянсько-Ветлінський” (46025 га), з словацької сторони – національний парк “Полоніни” (29809 га), з української сторони, крім Ужанського НПП, входить РЛП “Надсянський”. У 2007 році 2,5 тис. га пралісів Ужанського НПП включено у список Всесвітньої природної спадщини ЮНЕСКО “Букові праліси Карпат”.

Список літератури

1. Игошина К.Н. Дополнение к флоре Закарп. области. Ботанич. материалы гербария Ботан. ин-та АН СССР. – М.-Л., 1965, т.18.

2. Кваковська І.М. Флористичні знахідки на території Ужанського національного природного парку // Науковий вісник Ужгородського НУ. Серія : Біологія. – 2008. – Випуск 22. – С. 54-55.

3. Кваковська І.М. Знахідка *Spiranthes spiralis* (L.) Chevall. (Orchidaceae) в Українських Карпатах // Укр. ботан. журн. – 2009. – 66, № 2. – С. 205-207.

4. Крічфалушій В.В., Лесьо І.М. Раритетні види рослин флори Ужанського національного парку // Укр. ботан. журн. – 2001. – 58, № 1. – С. 27-35.

5. Лоя В.В. Нове місцезнаходження *Spiranthes spiralis* (L.) Chevall. (Orchidaceae Juss.) в Україні // Укр. ботан. журн. – 2009. – 66, № 2. – С. 202-204.

6. Раритетні фітоценози західних регіонів України / Стойко С.М., Мілкіна Л.І., Яценко П.Т. та ін. – Львів : Поллі, 1998. – 190 с.

7. Руденко Х.Й., Фодор С.С., Різниченко О.П. Матеріали до флори Закарпатської області. Львів: вид-во Львівського ун-ту, 1954. – 121-169.

8. Стойко С.М. Заповідники та пам'ятники природи Українських Карпат // Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1966. – 142 с.

9. Стойко С.М. Ботанічні резервати та пам'ятки природи Закарпатської області // Охорона природи Українських Карпат та прилеглих територій. – К. : Наукова думка, 1980. – С. 79-142.

10. Стойко С.М., Тасенкевич Л.О. Систематичний список судинних рослин регіонального ландшафтного парку "Стужиця" // Біорізноманіття Карпатського біосферного заповідника. – Київ, 1997. – С. 643-648.

11. Ужанський національний природний парк / Крічфалушій В.В., Луговой О.Є., Іванега І.Ю. та ін. – Ужгород: ЕкоЦентр – Тиса, 2001. – 120 с. – (Серія "Збереження біорізноманіття": кн. 5).

12. Ужанський національний природний парк. Поліфункціональне значення / С.М.Стойко, Е. Гадач, Л.О.Тасенкевич та ін.; під ред. С.М.Стойко. – Львів: Меркатор, 2007. – 306 с.

13. Устименко П.М., Попович С.Ю. Продромус рослинності Стужицького масиву Карпатського біосферного заповідника // Укр. ботан. журн. – 1995. – 52, № 3. – С. 414-419.

14. Устименко П.М., Попович С.Ю. Висотна диференціація рослинності Стужицького масиву Карпатського біосферного заповідника // Укр. ботан. журн. – 1996. – 53, № 3. – С. 703-707.

15. Фодор С.С. Флора Закарпаття. – Львів: Вища школа, 1974. – 208 с.

16. Hadač E., Stoyko S.M., Terray J., Tassenkevich L., Bural M. Notes on plant communities of the protected complex Stuzhytsia – a part of the trilateral Polish-Slovakian-Ukrainian biosphere reserve "The Eastern Carpathians" // Укр. ботан. журн. – 1995. – 52, № 5. – С. 686-695.

17. Hadač E., Stoyko S.M., Bural M. Contributions to the plant communities of the Ukrainian part of East Carpathians Biosphere Reserve // Roczniki Bieszczadzkie. – 1996 a. – № 4. – S. 25-44.

18. Hadač E., Stoyko S.M., Terray J., Tassenkevich L., Bural M. Notes on the flora and vegetation of the botanical reserve "Stinka" (Biosphere reserve "The Eastern Carpathians") // Укр. ботан. журн. – 1996 б. – 53, № 1/2. – С. 105-111.

19. Hadač E., Stoyko S.M. Plant communities of the Uzhanski national park (Ukrainian part of international biosphere reserve "Eastern Carpathians") // Roczniki Bieszczadzkie. – 1999. – № 8. – S. 135-138.

20. Kvakovska-Lesjo I. Nowe gatunki roslin naczyniowych Użańskiego Parku Narodowego / Kvakovska-Lesjo I. // Roczniki Bieszczadzkie, 2006. – Vol. 14. – S. 119-121.

21. Zlatnik A. Prozkum prirozenych lesu na Podkarpatske Rusi. Vegetace a stanoviste rezervace Stuzica, Javornic, Pop Ivan / Zlatnik A. – Brno, 1938. – 244 s.

НПП Чарівна гавань

НПП “Чарівна гавань” створений згідно Указу Президента України № 1037/2009 від 11.12.2009 р. в адміністративних межах Чорноморського району, на землях Оленівської і Окунівської сільських рад. Загальна площа становить 10 900 га, з вилученням – 6150 га. Займає прибережну частину Тарханкутського півострова, що розташований у західній частині степової зони Криму. НПП підпорядковано Мінприроди України.

За фізико-географічним районуванням (Екологічна енциклопедія, 2006) територія належить до Степової зони, Південностепової підзони, Кримського степового краю, Тарханкутської височинної області. За геоботанічним районуванням (Національний атлас України, 2008) вона знаходиться в Євразійській степовій області, Степовій підобласті, Понтичній степовій провінції, Центральнокримському окрузі різнотравно-злакових та злакових степів.

Тарханкутська піднесена рівнина закінчується морськими береговими обривами заввишки до 50-60 м. Її перетинають три ували, серед них виділяється Джангульський, або Оленівський. Ували, звернені до моря, мають стрімкі схили, прорізані ярами та балками. Територія розташована на піднесеній розчленованій ерозійно-денудаційній рівнині з прямим віддзеркаленням в рельєфі антиклінальних і синклінальних складчастих структур. Найвищими (понад 100 м н.р.м) частинами західної ділянки Тарханкутського півострова є найбільш віддалена від моря осьова зона Джангульського увалу, а в межах південної ділянки – осьова смуга Крейдяного увалу (близько 100 м н.р.м). Територія дуже розчленована внаслідок великих відносних висот, глибокого положення місцевих базисів ерозії і різного складу гірських порід, що складають місцевість (Подгородецкий, 1961).

Уздовж берегової лінії піщані пляжі чергуються з обривистими скельними ділянками, в яких знаходяться численні гроти, ніші, тунелі, що надають узбережжю неповторний вигляд. У прибережній зоні чисельні кекури – оточені морем останці скельних ділянок.

Поблизу меж НПП знаходяться землі сільськогосподарського, промислового і рекреаційного призначення. Наявні малопродуктивні й покинуті землі, пасовища. Вздовж узбережжя розвинена стихійна рекреація.

Флористична самобутність Джангульського узбережжя відзначалася багатством ботаніками, починаючи з В.П. Агеєнка (1887). Перші відомості про флору і рослинність Тарханкуту з'явилися в науковій літературі в 1915 р., коли був опублікований список 65 видів рослин, зібраних на Тарханкуті зоологом А.А. Браунером і оброблених ботані-

ком Й. Пачоським. У 1923 р. Й. Пачоський зробив короткий опис рослинності півострова, а за чверть століття А.С. Дойч (1948) детально охарактеризував водно-болотну рослинність озера Донузлав і склав список 104 видів зібраних ним рослин.

У 1950 р. Н.Н. Дзенс-Литовська опублікувала порівняно повний опис рослинності, а пізніше (1970) навела список 550 видів рослин Тарханкуту. У ті ж роки Н.А. Троїцький (1954) і група співробітників відділу охорони природи Нікітського ботанічного саду (Голубева, Маслова, 1986) доповнили список флори Тарханкуту. Деякі аспекти флористичної своєрідності території розглядалися також в роботах Н.Б. Беляниної і В.Г. Шатко (1992, 1999).

Відомості про морську флору і донну рослинність прибережної акваторії Тарханкутського п-ова нечисленні, її вивчення здійснювалося лише з другої половини ХХ ст. (Калугина-Гутник, 1975; Маслов, 2001, 2002; Мильчакова, Миронова, Рябогіна, 2010; Миронова, Мильчакова, Рябогіна, 2011). Станом на початок 2009 р. зареєстровано понад 80 видів макрофітів.

Рослинність Тарханкутського півострова представлена переважно підтипами справжніх дерниннозлакових і пустельних (полиново-злакових) степів (Дзенс-Литовская, 1970). На території НПП дерниннозлакові біднорізнотравні степи зустрічаються у вигляді ценозів з домінуванням ковили Лессінга (*Stipa lessingiana*), ковили волосистої (*S. capillata*), костриць борознистої і валіської (*Festuca rupicola*, *F. valesiaca*), житняку гребінчатого (*Agropyron pectinatum*). Значну постійність в цих ценозах мають люцерна румунська (*Medicago romanica*), підмаренник руський (*Galium ruthenicum*), астрагал Геннінга (*Astragalus henningii*), астрагал еспарцетний (*A. onobrychis*), гвоздика головчата (*Dianthus capitatus*), льон тонколистий (*Linum tenuifolium*), волошка східна (*Centaurea orientalis*), пижмо Пачоського (*Tanacetum paczoskii*), полин кримський (*Artemisia taurica*), полин Лерхе (*Artemisia lerchiana*), скабіоза передгірська (*Scabiosa praemontana*). На менших площах домінують бородач звичайний (*Botriochloa ischaemum*), келерія коротка (*Koeleria brevis*). Дерниннозлакові багаторізнотравні степи розвиваються в балках і сухоріччях. В них домінують ті ж види ковили і костриці, але більшою є участь видів лучно-степового різнотрав'я (гадючник звичайний (*Filipendula vulgaris*), підмаренник справжній (*Galium verum*), шавлія поникла (*Salvia nutans*), шавлія дібровна (*S. nemorosa*), вероніка колосиста (*Veronica spicata*), люцерна серповидна (*Medicago falcata*) горлянка верболиста (*Ajuga salicifolia*)) і ксерофітного різнотрав'я (шавлія ефіопська (*Salvia aethiopis*), волошка розлога (*Centaurea diffusa*), перстач сріблястий (*Potentilla argentea*)). Багаторізнотравні

стеги мають проективне покриття травостою 90-100% і високу видову насиченість (в середньому 19 видів на 1 м²). Внаслідок наявності щебню в субстраті, в справжніх степах цієї території присутні в невеликій кількості кальцефільні напівчагарнички з родів *Teucrium*, *Thymus*, *Artemisia*.

Пустельні стеги в регіоні є вторинними ценозами, що утворилися внаслідок інтенсивного випасання. Їм властиве домінування або співдомінування полинів – Лерхе (*Artemisia lerchiana*), кримського (*A. taurica*), австрійського (*A. austriaca*), разом з ковилами Лессінга і волосистою (*Stipa lessingiana*, *S. capillata*), кострицями борознистою і валіською (*Festuca rupicola*, *F. valesiaca*). Константними видами є шавлія ефіопська (*Salvia aethiopis*), жабник польовий (*Filago arvensis*), волошка сонячна (*Centaurea solstitialis*), сафлор шерстистий (*Carthamus lanatus*), молочай Серієрів (*Euphorbia seguieriana*), молочай степовий (*E. stepposa*), миколайчики польові (*Eryngium campestre*). Типове покриття травостою у цих ценозах – 70%, на 1 кв. м зазвичай 9-10 видів. Добре представлені петрофітні варіанти пустельних степів. В петрофітних полинових угрупованнях домінують полин Лерхе (*Artemisia lerchiana*) і полин кавказький (*A. caucasica*), наявні такі кальцефільні види, як роман сумнівний (*Anthemis dubia*), вовчуг маленький (*Ononis pusilla*), самосили гайовий (*Teucrium chamaedrys*) та білоповстистий (*T. polium*), вероніка кримська (*Veronica taurica*), дрід білуватий (*Genista albida*), березки шовковиста (*Convolvulus holosericeus*) і кантабрійська (*C. cantabrica*), карагана скіфська (*Caragana scythica*), катран шорсткий (*Crambe aspera*).

На щебнистих ґрунтах трапляються ценози з домінуванням чебреців Рьогнера (*Thymus roegneri*, ~ *Th. callieri*) і Дзевановського (*Th. dzevanovskyi*), асфodelіни кримської (*Asphodeline taurica*), юрінеї вузьколистої (*Jurinea stoechadifolia*), березки шовковистої (*Convolvulus holosericeus*), деревія благородного (*Achillea nobilis*). Вказані угруповання мають помітну участь (10-15%) степових дернинних злаків (*Stipa lessingiana*, *S. capillata*, *S. ucrainica*, *Festuca rupicola*, *F. valesiaca*, *Agropyron pectinatum*), що дозволяє ці ценози розглядати як степові. Загальне проективне покриття, як правило, 60-65 %. Петрофітні варіанти справжніх і пустельних степів найбільше ценотичне різноманіття мають саме на Тарханкутському п-ові (Вахрушева, 1985; Дидух, Вакаренко, 1987).

Крім вказаних петрофітних варіантів степів, на дуже щебнистих ґрунтах трапляються також фриганодні угруповання як природного, так і антропогенного походження. Вони можуть формуватися під впливом надмірного випасання з петрофітних степів, коли відбувається послідовне випадіння з травостою дернинних злаків і всіх

їстівних компонентів, а також заміна домінантів. Крім того, тут мають місце первинні фриганодні ценози, що виникли в процесі освоєння рослинами сильно щебнистих едафотопів. У них домінування повністю належить евксерофітним або гіперксерофітним напівчагарничкам: самосилам гайовому (*Teucrium chamaedrys*) та білоповстистому (*T. polium*), полинам кавказському і Лерхе (*Artemisia caucasica*, *A. lerchiana*), чебрецям Рьогнера (*Thymus roegneri*), Дзевановського (*Thymus dzevanovskyi*), вінниччю сланкому (*Kochia prostrata*). Із злаків ростуть окремі дернини келерій лопатевої (*Koeleria lobata*) і короткої (*K. brevis*). Чисельним є кальцефільне різнотрав'я: роман сумнівний (*Anthemis dubia*), вовчуг маленький (*Ononis pusilla*), еспарцет стрункий (*Onobrychis gracilis*), скабіоза передгірська (*Scabiosa praemon-tana*), перстач кримський (*Potentilla taurica*). Поширені фриганодні ценози переважно на вододільних і схилових частинах ландшафту.

Найбільший науковий інтерес мають петрофітні варіанти дерниннозлакових багаторізнотравних степів, сформовані ковилою Лессінга (*Stipa lessingiana*), асфodelіною кримською (*Asphodeline taurica*), юрінеєю вузьколистою (*Jurinea stoechadifolia*), а також асоціації ковили найкрасивішої (*Stipa pulcherrima*) і асфodelіни кримської з багатим різнотрав'ям, що збереглися на обмеженій площі лише на Джангульському зсувному узбережжі.

На занедбаних землях, особливо в циркоподібних верхів'ях балок, поширені угруповання з пирію повзучого (*Elytrigia repens*), пирію волосистого (*E. trichophora*), полину кримського (*Artemisia taurica*) і степового гірчаку звичайного (*Acroptilon repens*).

Трапляються ценози тонконогу бульбистого (*Poa bulbosa*), тонконогу неплідного (*P. sterilis*) та однорічних бромусів – японського (*Bromus japonicus*) і розчепіреного (*B. squarrosus*).

У балках і на зсувному узбережжі Джангульської ділянки є також деревно-чагарникові угруповання. Їх знаходження в степовій частині Криму має важливе значення для вирішення питань щодо походження флори Криму. З деревно-чагарникових видів відмічені: груші звичайна (*Pyrus communis*) і маслинколиста (*P. elaeagnifolia*), яблуня лісова (*Malus sylvestris*), берест (*Ulmus minor*), ясен звичайний (*Fraxinus excelsior*), а також декілька видів шипшини і ожини, глід одноматочковий (*Crataegus monogyna*), жостір проносний (*Rhamnus cathartica*), терен (*Prunus spinosa*), бирючина звичайна (*Ligustrum vulgare*), скумпія звичайна (*Cotinus coggygria*), бузина чорна (*Sambucus nigra*), барбарис звичайний (*Berberis vulgaris*). Цікавою є присутність тут типового лісового виду – бруслини бородавчатої (*Euonymus verrucosa*), а також таких середземноморських видів, як жасмину кущового (*Jasminum fruticans*), дроку білуватого (*Genista*

albida) і особливо плюща кримського (*Hedera taurica*). Для останнього – це одне з унікальних місць знаходження в степовому Криму. Під наметом кущів зустрічаються арум видовжений (*Arum elongatum*), фіалка дивна (*Viola mirabilis*), аспленій волосовидний (*Asplenium trichomanes*), види холодків (*Asparagus officinalis*, *A. litoralis*, *A. verticillatus*), рутвиця мала (*Thalictrum minus*), грестиця збірна (*Dactylis glomerata*), калачики прямостоячі (*Malva erecta*), подекуди катран мітридатський (*Crambe mitridatis*).

На колишніх перелогах після короткого періоду панування польових бур'янів поширені практично суцільні зарості волошки розлогої (*Centaurea diffusa*). До них приєднуються такі посухостійкі види як шавлія ефіопська (*Salvia aethiopis*), миколайчики польові (*Eryngium campestre*), будяк пониклий (*Carduus nutans*), шандра чужоземна (*Marrubium peregrinum*) і молочаї (*Euphorbia seguieriana*, *E. stepposa*, *E. virgata*). У своєму сучасному вигляді ці угруповання не мають ні флористичної, ні фітоценотичної цінності, але є перспективними для здійснення на них робіт по штучному відновленню степів.

Донні морські фітоценози розташовані від урізу води до глибини 18–20 м, ширина поясу макрофітів коливається від 300 до 1500 м. Найбільша фітоценотична різноманітність виявлена в прибережній зоні північної частини півострова. Поблизу урізу води переважають мозаїчні мікроугруповання зелених і червоних водоростей. В субліторальній зоні всюди домінують цистозіровий (*Cystoseira crinita* + *C. barbata* – *Cladostephus spongiosus* – *Corallina elongata*) і цистозірово-філлофоровий (*Cystoseira crinita* + *C. barbata* – *Phyllophora crispa*) фітоценози, приурочені до валунно-глибового і кам'янистого субстрату, глибин 0,5–10 м і 10–15 м відповідно. Вони характеризуються високим видовим різноманіттям, повночленною структурою, великою кількістю багаторічних водоростей. Окрім домінантів, найчастіше зустрічаються представники червоних (*Ceramium virgatum*, *Laurencia coronopus*, *L. obtusa*), бурих (*Dictyota fasciola*) і зелених (*Ulva intestinalis*, *Cladophora albida*) водоростей. До бурих водоростей належить від 70 до 90% біомаси фітоценозів, що свідчить про відносну чистоту прибережних акваторій півострову.

Значні скупчення макрофітів і цистозіри зосереджені на ділянці урочище Рибальське – балка Кастель, їх більш розріджені зарості зустрічаються від урочища Атлеш до м. Урет. Велику кількість філлофори зареєстровано на ділянках урочище Джангуль – м. Прибійний і південний мис балки Чорноморська – урочище Рибальське. У середньому, на 1 га досліджуваного прибережжя нараховується 15,6 т макрофітів, у тому числі 10,7 т цистозіри і 0,2 т філлофори.

На більшості ділянок виявлено високу ступінь збереження угруповань макрофітобентосу, тому прибережні акваторії Тарханкутського п-ова мають високу природоохоронну цінність і значення.

За класифікацією європейської морської екомережі (Natura 2000; Habitats Directive (92/43/EEC, Annex 1) в акваторії НПП підлягають охороні природні комплекси, що мають високий охоронний статус: біоценози *Cystoseira* і *Phyllophora crispa*, підводні луки *Zostera*. Чорноморські донні фітоценози в Зеленій книзі України не представлені.

До Зеленої книги України (2009) занесені такі угруповання, виявлені на території НПП “Чарівна гавань”:

угруповання формації асфоделіни жовтої та кримської (*Asphodelineta luteae et tauricae*),

угруповання формації ковили волосистої (*Stipeta capillatae*),

угруповання формації пирію ковилолистого (*Elytrigietea stipifoliae*),

угруповання формації мигдалю низького (*Amygdaletta nanae*),

угруповання формації ковили Лессінга (*Stipeta lessingiana*),

угруповання формації ковили найкрасивішої (*Stipeta pulcherrimae*),

угруповання формації ковили української (*Stipeta ucrainicae*).

Флора території, за різними даними, налічує до 600 видів судинних рослин. Вона має тісні зв'язки з флорою Гірського Криму. Давньосередземноморська флора представлена тут набагато більшим числом видів, ніж понтична. Відповідно до даних про ендемізм А.В. Єни (2009), тут росте 9 кримських ендеміків, з яких 3 ендеміки степового Криму (*Alyssum kotovii* Iljinskaja, *Artemisia dzevanovskyi* Leonova, кульбаба солончакова (*Taraxacum salsum* Kirshner et Štěpánek), 6 кримських ендеміків, які трапляються і в Кримських горах: роман сумнівний (*Anthemis dubia* Steven), гвоздика Маршаллова (*Dianthus marschallii* Schischk.), чебрець Дзевановського (*Thymus dzevanovskyi* Klovov et Shost.), глід клинолистий (*Crataegus sphaenophylla* Pojark.), пижмо Пачоського (*Tanacetum paczoskii* (Zefir.) Tzvelev), скабіоза передгірська (*Scabiosa praemontana* Privalova).

В акваторії прибережно-аквальної комплексу біля Джангульського зсувного узбережжя і мису Атлеш зустрічається понад 70 видів водоростей, з них половина належить до червоних макроводоростей. Різноманіття бурих водоростей невелике (14 видів). Найбільша видова насиченість притаманна родам червоних і зелених водоростей (*Ceramium*, *Polysiphonia*, *Ulva* і *Cladophora*). Їх представники панують в псевдоліторальній зоні (*Ulva intestinalis*, *U. linza*, *Cladophora albida*, *C. sericea*, *Chondrophycus papillosus*), де бурі водорості зустрічаються рідко, за винятком *Dilophus fasciola*. Максимальне видове різноманіття макрофітів, особливо бурих і червоних водоростей, притаманне субліторальній зоні (глибина від 1 до 5 м).

До Червоної книги України (2009) занесено 38 видів судинних рослин, до Європейського Червоного списку – 15, до Червоного списку МСОП – 8, до Додатку I Бернської конвенції – 5:

- астрагал Геннінга (*Astragalus henningii* (Steven) Boriss.) (ЧКУ, ЄЧС, МСОП);
- астрагал сизий (*Astragalus glaucus* M.Bieb.) (ЧКУ);
- бурачок Борзи (*Alyssum borzaeanum* Nyár.) (ЧКУ, БЕРН);
- волошка козяча (*Centaurea caprina* Steven) (ЧКУ);
- волошка Талієва (*Centaurea taliewii* Kleopow) (ЧКУ, МСОП);
- глід клинолистий (*Crataegus sphaenophylla* Pojark.) (ЄЧС);
- горицвіт весняний (*Adonis vernalis* L.) (ЧКУ);
- громовик багатolistий (*Onosma polyphylla* Ledeb.) (ЧКУ, ЄЧС, МСОП, БЕРН);
- дрік скіфський (*Genista scythica* Pacz.) (ЧКУ);
- залізняка гібридний (*Phlomis hybrida* Zelen.) (ЄЧС);
- камка морська (*Zostera marina* L.) (БЕРН);
- карагана скіфська (*Caragana scythica* (Kom.) Pojark.) (ЧКУ, ЄЧС);
- катран мітридатський (*Crambe mitridatis* Juz.) (ЧКУ, ЄЧС);
- катран морський (*Crambe maritima* L.) (ЧКУ);
- катран шершавий (*Crambe aspera* M. Bieb.) (ЧКУ, ЄЧС);
- ковила Браунера (*Stipa brauneri* (Pacz.) Klokov) (ЧКУ);
- ковила волосиста (*Stipa capillata* L.) (ЧКУ);
- ковила каменелюбна (*Stipa lithophila* P.Smirm.) (ЧКУ, МСОП, ЄЧС);
- ковила Лессінга (*Stipa lessingiana* Trin. et Rupr.) (ЧКУ);
- ковила Мартиновського (*Stipa martinovskii* Klokov) (ЧКУ);
- ковила найкрасивіша (*Stipa pulcherrima* K.Koch.) (ЧКУ);
- ковила Сирейщикова (*Stipa syreistschikowii* P.Smirm.) (ЧКУ, МСОП, БЕРН);
- ковила українська (*Stipa ucrainica* P.Smirm.) (ЧКУ);
- критмум морський (*Crithmum maritimum* L.) (ЧКУ);
- ластовень кримський (*Vincetoxicum tauricum* Pobed.) (ЄЧС);
- лещиця скупчена (*Gypsophila glomerata* Pall. ex Adams.) (ЧКУ);
- льонок піщаний (*Linaria sabulosa* Czern. ex Klokov) (ЄЧС);
- люцерна приморська (*Medicago marina* L.) (ЧКУ);
- мачок жовтий (*Glaucium flavum* Crantz) (ЧКУ);
- мікромерія чебрецелиста (*Micromeria serpyllifolia* (M.Bieb.) Boiss.) (ЧКУ, ЄЧС, МСОП);

- морковниця прибережна (*Astrodaucus littoralis* (M.Bieb.) Drude) (ЧКУ);
- пижмо Пачоського (*Tanacetum paczoskii* (Zefir.) Tzvelev) (ЄЧС, МСОП);
- пирій ковилолистий (*Elytrigia stipifolia* (Czern. ex Nevski) Nevski.) (ЧКУ, ЄЧС, МСОП);
- півонія тонколиста (*Paeonia tenuifolia* L.) (ЧКУ, БЕРН);
- пізньоцвіт анкарський (*Colchicum ancyrense* B.L.Burt) (ЧКУ);
- полин Дзевановського (*Artemisia dzevanovskyi* Leonova) (ЧКУ);
- тюльпан Біберштейна (*Tulipa biebersteiniana* Schult. et Schult. f. s.l.) (ЧКУ);
- тюльпан двоквітковий (*Tulipa biflora* Pall.) (ЧКУ);
- тюльпан Шренка (*Tulipa schrenkii* Regel.) (ЧКУ);
- холодок Палласа (*Asparagus pallasii* Misch.) (ЧКУ);
- холодок прибережний (*Asparagus littoralis* Steven.) (ЄЧС);
- цибуля білувата (*Allium albidum* Fisch. ex M.Bieb.) (ЧКУ);
- чебрець Дзевановського (*Thymus dzevanovskyi* Klokov et Des.-Shost.) (ЄЧС);
- шафран кримський (*Crocus tauricus* (Trautv.) Puring) (ЧКУ);
- шафран Палласа (*Crocus pallasii* Goldb.) (ЧКУ);
- штернбергія морозниковіткова (*Sternbergia colchiciflora* Waldst. et Kit.) (ЧКУ).

Камка морська (*Zostera marina* L.) і камка мала (*Z. noltii* Hornem) занесені до Червоної книги Чорного моря (1999).

В акваторії росте 17 видів макроводоростей, занесених до III видання Червоної книги України (2009). Серед них 5 видів бурих водоростей – діктиота дихотомічна (*Dictyota dichotoma* (Huds.) J.V. Lamour.), кадостефус губчастий (*Cladostephus spongiosus* (Huds.) C. Ag.), кадостефус кільчастий (*Cladostephus verticillatus* (Lightf.) C.Ag. = *C. spongiosus* (Huds.) C. Ag. f. *verticillatus* (Lightf.) Prud'homme van Reine), пунктарія хвиляста (*Punctaria tenuissima* (C.Ag.) Grev. = *Desmotrichum undulatum* (J.Ag.) Reinke) і сперматохнус особливий (*Spermatochnus paradoxus* (Roth) Kütz.), 6 видів зелених – ентоморфа азовська (*Enteromorpha maeotica* Proschk.-Lavr.), кладофора вадорська (*Cladophora vadorum* (Aresch.) Kütz.), кладофора далматська (*Cladophora dalmatica* Kütz.), кладофоропсис шкірястий (*Cladophoropsis membranacea* (Hofm.Bang. ex C.Ag.) Børg.), кодійум черв'якуватий (*Codium vermilara* (Olivi) Delle Chiaje), хетоморфа Зернова (*Chaetomorpha zernovii* Woronich.), а також 6 видів червоних – евпогон короткогостро-кінцевий (*Eupogodon*

apiculata (C.Ag.) P.C.Silva = *Dasyopsis apiculata* (C.Ag.) Zinova), калітамніон зернистий (*Callithamnion granulatum* (Ducluz.) C.Ag.), лоренсія чашоподібна (*Laurencia coronopus* J. Ag.), лофосифонія повзуча (*Lophosiphonia reptabunda* (Suhr) Kylin), осмундея гібридна (*Osmundea hybrida* (A.P.de Candolle) K.W. Nam = *Laurencia hybrida* (A.P. de Candolle) T.Lestiboudois), осмундея зрізана (*Osmundea truncata* (Kütz.) K.W. Nam et Maggs = *Laurencia pinnatifida* (Huds.) Lamour.).

До Червоної книги Чорного моря (1999) занесено такі види: *Cystoseira barbata* (Stackhouse) C. Ag., *Cystoseira crinita* Duby, *Phyllophora crispa* (Huds.) P.S. Dixon (= *Ph. nervosa* (DC) Grev.).

Серед азовсько-чорноморських ендеміків зустрічаються ентероморфа азовська (*Enteromorpha maeotica*), евпогодон короткогострокінцевий (*Eupogodon apiculata*) і хетоморфа Зернова (*Chaetomorpha zernovii*), що занесені до ЧКУ, а також кладофора сиваська (*Cladophora siwaschensis* C.Meyer).

Основним негативним чинником для біоти парку є майже нерегульована рекреація на прибережній території, особливо поблизу нижніх частин балок прибережних аквальних комплексів біля урочищ Атлеш і Джангуль, а також біля села Рибальське, бухти Ярилгацька і мису Тарханкут, що призводить до руйнування природних біотопів. Мальовничий берег Атлешу є відомим місцем для підводного плавання.

Парк знаходиться в процесі створення, функціональне зонування його території відсутнє. На цій території існують такі природно-заповідні території: ландшафтний заказник місцевого значення “Джангульське зсувне узбережжя” біля с. Оленівка площею 100 га, ботанічний заказник місцевого значення “Ділянка степу на Тарханкутському півострові” біля с. Красносільське площею 100 га, заповідне урочище “Балка Великий Кастель” біля с. Оленівка площею 20 га, гідрологічна пам’ятка природи місцевого значення “Прибережно-аквальний комплекс біля Джангульського зсувного узбережжя” біля с. Оленівка площею 180 га (довжина узбережжя 6 км), гідрологічна пам’ятка природи місцевого значення “Прибережно-аквальний комплекс біля мису Атлеш” біля с. Оленівка площею 180 га (довжина узбережжя 6 км), заповідне урочище “Атлеш” біля с. Оленівка площею 12,13 га.

До складу НПП рекомендовано включення прибережної зони від с. Мар’їно до смт Чорноморське з прилеглими цілиніними степовими ділянками і морською акваторією.

Список літератури

1. Агеенко В.Н О растительных формациях Таврического полуострова // Тр. СПб общества естествоисп., 1887. – Т. 18. – С. 1-4.
2. Белянина Н.Б., Шатко В.Г. Флористические находки с Тарханкутского полуострова // Бюл. Главн. ботанич. сада. – 1992. – Вып. 164. – С. 57-63.
3. Белянина Н.Б., Шатко В.Г. Конспект флоры Джангульского побережья (Крым) // Бюл. Главн. ботанич. сада. – 1999. – Вып. 178. – С. 43-65.
4. Вахрушева Л.П. Использование количественного состава экобиоморф для классификации степных и галофитных ценозов Крыма / Автореф. дисс. ... канд. биол. наук. – Симферополь, 1985. – 24 с.
5. Голубева И.В., Маслова И.И. Оценка современного состояния и предложения по заповедной охране степной растительности в связи с организацией Тарханкутского заповедника // Фонды Никитс. ботан. сада. – Ялта, 1986. – 4 с.
6. Дідух Я.П., Вакаренко Л.П. Флористичні та ценотичні особливості Тарханкутського півострова (Крим) // Укр. ботан. журн. – 1987. – 44, № 3. – С. 31-36.
7. Дзенс-Литовская Н.Н. Почвы и растительность степного Крыма. – Л.: Наука. 1970. – 156 с.
8. Дзенс-Литовская Н.Н. Растительность степного Крыма // Ученые зап. Ленинградского ун-та. – Сер. Геогр. – Л.: ЛГУ, 1950. – № 125. – Вып. 7. – С. 128-219.
9. Дойч А.С. Растительность побережья Донузлавского озера в Крыму // Тр. Гос. Никитс. ботан. сада. – Ялта, 1948. – т. 25, Вып. 1-2. – С. 62-74.
10. Ена В.Г., Ена Ал.В., Ена Ан.В. Заповедные ландшафты Тавриды. – Симферополь: Бизнес-Информ, 2004. – 424 с.
11. Ена А.В. Феномен флористичного ендемізму та його прояви у Криму / Автореф. дис. ... докт. біол. наук. – К., 2009. – 36 с.
12. Калугина-Гутник А.А. Фитобентос Черного моря. – Киев: Наук. думка, 1975. – 248 с.
13. Концепция программы охраны окружающей среды Автономной Республики Крым до 2010 года / С.А.Карпенко, В.А.Боков, А.М.Лесов, А.И.Лычак и др. – Симферополь: ДиАйПи, 2005. – 115 с.
14. Корженевский В.В., Багрикова Н.А., Рыфф Л.Э., Левон А.Ф. Продромус растительности Крыма (20 лет на платформе флористической классификации) // Бюл. Глав. Ботан сада РАН. – 2003. – Вып. 186. – С. 32-63.
15. Коростелева П.Г. Овчинникова Г.Н., Савчук И.А. Путеводитель по Тарханкуту. – Симферополь: Бизнес-Информ, 2004. – 208 с.
16. Маслов И.И. Фитобентос заповедной акватории “Прибрежный аквальный комплекс у мыса Атлеш” (Черное море) // Экология моря. – 2001. – Вып. 56. – С. 30-34.

17. Маслов И.И. Макрофитобентос некоторых заповедных акваторий Черного моря (Украина) // Альгология. – 2002. – 12, № 1 – С. 81-95.

18. Мильчакова Н.А. Макрофитобентос // Современное состояние биоразнообразия прибрежных вод Крыма (черноморский сектор). – Севастополь: ЭКОСИ-Гидрофизика, 2003. – С. 152-208.

19. Мильчакова Н.А. Заповедание морских акваторий Крыма: проблемы и перспективы // Заповедники Крыма – 2007. Мат-лы IV междунар. науч.-практ. конф., 2 нояб. 2007 г., Симферополь. – Ч. 1. Ботаника. Общие вопросы охраны природы. – Симферополь, 2007. – С. 317-321.

20. Мильчакова Н.А., Миронова Н.В., Рябогина В.Г. Современное состояние запасов макрофитобентоса в прибрежной зоне Тарханкутского полуострова (Чёрное море) // Наук. записки / Тернопіл. націонал. пед. ун-т. Сер. біологія. – 2010. – Т. 3 (44). – С. 176-179.

21. Пачоский И. Ботаническая экскурсия в Крым // Изв. Гос. Степ. зап-ка Аскания Нова. – 1923. – С. 43-49.

22. Пачоский И. Список растений, собранных на Тарханкутском полуострове в Крыму // Зап. Крым. общ. естествоиспытателей. – Симферополь, 1915. – С. 22-28.

23. Подгородецкий П.Д. Тарханкутский национальный природный парк // Заповедники Крыма – 2007. Мат-лы IV междунар. науч.-практ. конф., 2 нояб. 2007 г., Симферополь. – Ч. 1. Ботаника. Общие вопросы охраны природы. – Симферополь, 2007. – С. 341-352.

24. Троицкий Н.А. Степные пастбища северо-западной части Крымского полуострова // Вопросы улучшения кормовой базы в степной, полупустынной и пустынной зонах СССР. – М.-Л. – 1954. – С. 137-143.

25. Black Sea Red Data Book / Ed. By H.J. Dumont. – New York: United Nations Office for Project Services, 1999. – 413 p.

26. Interpretation Manual of European Union Habitats / European Commission. – Eur27. Council of Europe Publications. – Strasburg, 2007. – 142 pp.

27. WCPA/IUCN. Establishing networks of marine protected areas: a guide for developing national and regional capacity for building MPA networks. – IUCN, Full Technical Report, 2007. – 213 pp.

НПП Черемоський

НПП “Черемоський” створено Указом Президента України від 11 грудня 2009 року (№ 1043/2009) в адміністративних межах Путильського району Чернівецької області у найбільш віддаленому і важкодоступному регіоні Буковини. Згідно цього Указу загальна площа НПП становить 7117,5 га, у тому числі 5556,0 га земель надано йому у постійне користування, а 1561,5 га включено без вилучення у землекористувача (Карпатського державного спеціалізованого лісгоспу АПК). Територія НПП складається з суцільного масиву площею 6856,1 га, який знаходиться у витоках Білого Черемошу, та п'яти відокремлених ділянок (від 18,0 до 107,0 га), підпорядкованих Карпатському держспецлісгоспу АПК і включених до складу парку без вилучення.

Становленню НПП “Черемоський” передувало утворення низки заповідних об'єктів різних категорій. Зокрема, в 1972 р. взяті під охорону скелі на вершині г. Великий Камінь як геологічна пам'ятка природи місцевого значення площею 2,0 га. Рішенням Чернівецького облвиконкому в 1979 р. її територію збільшено до 293,0 га і надано статус ландшафтного заказника, а Постановою Ради Міністрів України його оголошено загальнодержавним. У 1979 р. в околицях с. Сарата створено ботанічну пам'ятку природи місцевого значення “Жупани” площею 2,0 га, а також три гідрологічних пам'ятки природи: Джерело Сарата-1, Джерело Сарата-2, Джерело Сарата-3 площею 0,5 га кожна. У 90-х роках створюються карстово-спелеологічний заказник загальнодержавного значення “Молочнобрятський карстовий масив” площею 20,3 га та комплексна пам'ятка природи місцевого значення “Білий потік” площею 5,0 га. У 1997 р. у верхів'ях Білого Черемошу створено регіональний ландшафтний парк “Черемошський” площею 6555,8 га. У 2004 р. Путильська районна рада вирішила розширити територію РЛП за рахунок територій лісового фонду Путильського держлісгоспу (загальною площею 13986,0 га) і Карпатського держспецлісгоспу АПК (площею 1561,5 га), що розташовані на висоті 1100 і більше метрів н.р.м. і звернулася з клопотанням до Чернівецької обласної ради про створення національного природного парку “Черемоський” в межах адміністративного підпорядкування Путильської районної ради. Парк підпорядкований Мінприроди.

За фізико-географічним районуванням (Екологічна енциклопедія, 2007) переважна більшість території НПП знаходиться в межах Рахівсько-Чивчинської та Полонинсько-Чорногірської областей Українських Карпат, дві з відокремлених ділянок розташовані в Зовнішньокарпатській області. За геоботанічним районуванням (Національний атлас України, 2008) територія належить до Європейської широ-

колистянолісової області, Карпатсько-Альпійської гірської провінції, Східнокарпатської підпровінції, Мармаросько-Чорногірсько-Свидовецького округу скельно- та звичайнодубових, букових, ялицевих та ялинових лісів, субальпійської та альпійської рослинності.

Територія НПП “Черемоський” розташована в діапазоні висот 940-1574 м н.р.м. і вирізняється складною геологічною будовою, оскільки знаходиться на північно-східній периферії Мармароського кристалічного масиву – прадавнього герцинського ядра Карпат. Геоморфологічна будова парку тісно пов'язана з текто-геологічною будовою та історією розвитку гірського регіону в цілому. Основними орографічними структурами на його території є субмеридіональні пасма Яровиця–Томнатик у східній частині НПП з абсолютними відмітками 1574 м н.р.м. (г. Томнатик), та Чорний Діл–Жупани (абс. відмітки 1480,8 м н.р.м.), відокремлені від сусідніх пасом глибокими долинами верхів'їв Білого Черемошу – річок Сарата та Перкалаб, які є головними річковими дренами території парку. Найнижча відмітка в руслі р. Білий Черемош в місці виходу за територію парку – 940 м н. р. м., що свідчить в цілому про середньогірний характер рельєфу та відповідного висотно-поясного протікання фізико-географічних процесів.

Рельєф правобережжя р. Сарата включно з пасмом Яровиця–Томнатик (довжина 12,5 км) має м'який характер контурів, спричинений формуванням його у флішових відкладах. Пасмо Чорний Діл простягнулось на 6,0 км з півночі на південь і є доволі симетричною гірською структурою, на 80–100 м нижчою за хребет Яровиця–Томнатик. Макросхили цього пасма (і долин) мають в цілому випуклий профіль, збільшуючи стрімкість загального нахилу в нижній частині, ближче до річок. Тут також добре збереглися платоподібні ділянки давніх поверхонь вирівнювання з мінімальними ухилами, найкраще виражені у південній частині біля г. Юпаня (1435 м н.р.м.). Однак загальний горбисто-хвилястий вигляд порушується гостроверхими стрімчковими пірамідальними вершинами карбонатних кліпенів, найвиразнішими у вершинах Великого і Малого Каменів (1453,6 м н.р.м.), Молочнобратьського карстового масиву (1475 м н.р.м.), Сарати (1298 м н.р.м.). На тлі схилів вирізняються окремі потужні брили-відторженці, скельні виходи гравелітів. Самі схили стрімкіші – до 30–35°, місцями переходять в осипні урвища до 45–55°. З півдня сідловиною понад 100-метрової глибини пасмо Чорний діл відділяється від іншого субмеридіонального пасма Жупани, який за літологією та структурою поверхні нагадує пасмо Томнатик: має порівняно вирівняний гребеневий вододіл з невеличкими горбамі-вершинами висотами 1441,4, 1451,2 та на лінії державного кордону

до 1476 м н.р.м. Лише на його південно-західному схилі, складеному доломітизованими вапняками та доломітами, відмічено гострі форми стрімких схилів із скельними відслоненнями.

Кліматичні особливості НПП визначаються його розміщенням у середньогір'ї, де на улоговинну специфіку мікроклімату накладається висотно-кліматична зональність. Кількість опадів у цьому регіоні перевищує 1000 мм.

Першим ботаніком, який побував на території, що зараз увійшла до складу парку, був Остап Волощак. У одній із його статей наведено відомості про флористичні знахідки на хребті Чорний Діл (Wołoszczak, 1888). У працях польських ботаніків, які працювали у Чивчинських горах у 30-х роках минулого століття, наводяться окремі відомості про флору і рослинність хребта Чорний Діл (Pawłowski, 1948; Pawłowski, Walas, 1949). Відомості про флористичні знахідки та поширення у цьому регіоні деяких, переважно рідкісних, видів наводяться у низці публікацій другої половини XX – початку XXI століття (Артемчук, Барыкина, 1963; Артемчук, 1966; Харкевич, 1968; Чопик, 1969; Клепач, Смолинская, Вайнагий, 1987; Анастасій, Величко, Клепач, Якимчук, 1978; Чорней, Загульський, Смолінська, 2003; Чорней, Загульський, Смолінська та ін., 1993; Загульський, Чорней, 1993, 2004; Терпег, Klein, Drescher. et al., 1994; Чорней, Стефаник, Буджак, 1998; Чорней, 1999; Величко, Чорней, Буджак, 2004; Тасєнкевич, 2010). Геоботанічну характеристику ялиників хребта Чорний Діл наводить Т.І. Солодкова (1965), болотну рослинність регіону охарактеризовано у статті І.І. Чорнея, В.В. Буджака та Т.Л. Андрієнко (2008), опубліковано продромус рослинності верхів'я Білого Черемошу за домінантною класифікацією (Чорней, Смолінська, Королюк, 1997) та проектного НПП “Черемоський” за флористичною класифікацією (Чорней, Буджак, Токарьук, 2009). Низку публікацій присвячено характеристиці рослинного покриву заповідних об'єктів території НПП: заказника “Чорний Діл” (Заєць, Солодкова, Стойко, 1980; Чорней, Скільський, Коржик, Буджак, 2001; Чорней, Буджак, 2007), пам'ятки природи “Жупани” (Чорней, Буджак, Величко, 2004), регіонального ландшафтного парку “Черемоський” (Чорней, Коржик, Скільський та ін., 2000; Чорней, Скільський, Буджак, 2001), проектного НПП “Черемоський” (Чорней, Буджак, Скільський, 2006), історії формування природно-заповідного фонду в регіоні (Чорней, 2005).

До складу НПП включено лише землі лісового фонду. Ліси та інші лісовкриті площі займають 92,0 %, сіножаті та пасовища – 6,6 %, під водою – 0,5 %, інші землі – 0,9 % території. У складі лісової рослинності домінують ялинові ліси, які складають 99,0 % лісовкритої площі.

НПП “Черемоський” знаходиться в межах верхнього лісового поясу Карпат, пануюче положення тут займають угруповання хвойних лісів класу Vaccinio-Piceetea. В умовах парку ялина (*Picea abies*) формує монодомінантні угруповання, лише іноді з домішкою сосни кедрової (*Pinus cembra*). Разом з тим, характерною рисою флори цих лісів є тісний зв'язок з буковими лісами – багато видів фагетальної флороценозів (зубниці залозиста (*Dentaria glandulosa*) і бульбиста (*D. bulbifera*), анемона дібровна (*Anemone nemorosa*), яглиця звичайна (*Aegopodium podagraria*), переліска багаторічна (*Mercurialis perennis*), молочай мигдалевидний (*Euphorbia amygdaloides*), живокіст серцевидний (*Symphytum cordatum*), актея колосиста (*Actaea spicata*) та ін.) досить часто трапляються в їхньому складі, особливо в межах висот 1000-1200 м н.р.м. У деревному ярусі, крім ялини (*Picea abies*), поодинокі росте клен-явір (*Acer pseudoplatanus*), у чагарниковому найчастіше трапляються жимолость чорна (*Lonicera nigra*), шипшина повисла (*Rosa pendulina*), малина (*Rubus idaeus*), верба сілезька (*Salix silesiaca*), таволга в'язолиста (*Spiraea ulmifolia*), горобина звичайна (*Sorbus aucuparia*). У складі цих угруповань з високою постійністю наявні чорниця (*Vaccinium myrtillus*), ожика лісова (*Luzula sylvatica*), підбілик альпійський (*Homogone alpina*), кунічник волохатий (*Calamagrostis villosa*), стрептоп листообгортний (*Streptopus amplexifolius*), щитник широколистий (*Dryopteris dilatata*), фегоптерис з'єднуючий (*Phegopteris connectilis*), голокучник дубовий (*Gymnocarpium dryopteris*), плаун річний (*Lycopodium annotinum*), сугайник австрійський (*Doronicum austriacum*), квасениця звичайна (*Oxalis acetosella*), жовтозілля Фукса (*Senecio ovatus*), а ближче до верхньої межі лісу – аденостилес сіролистий (*Adenostyles alliariae*), безщитник розставленолистий (*Athyrium distentifolium*). Моховий покрив, як правило, добре розвинутий і складає 40-100%. Більшість угруповань цього класу на території НПП належать до союзу Piceion excelsae. На хребті Чорний Діл досить часто трапляються ділянки багатовидових ялинових лісів на евтрофних ґрунтах, які належать до асоціації Chrysanthemo rotundifolii-Piceetum Krajina 1933 і відзначаються високим рівнем флористичного багатства й наявністю низки раритетних та постійною участю фагетальних видів.

Листяні ліси на території НПП займають невелику площу і належать до союзу Alnion incanae (клас Quercio-Fagetea). Вони поширені, як і скрізь в Українських Карпатах, вузькими смугами в долинах річок та потоків на алювіальних ґрунтах нижніх річкових терас, а також на корінних схилах уздовж тимчасових малих водотоків по всій території парку. Домінує у складі цих угруповань вільха сіра (*Alnus incana*). У деревному ярусі трапляються ялина європейська (*Picea abies*), горо-

бина звичайна (*Sorbus aucuparia*), верби козяча (*Salix caprea*) і сілезька (*S. silesiaca*), бузина червона (*Sambucus racemosa*), зрідка агрус відхилений (*Grossularia reclinata*). Типовими видами трав'яного ярусу є кропива дводомна (*Urtica dioica*), гадючник оголений (*Filipendula denudata*), яглиця звичайна (*Aegopodium podagraria*), калюжниця приємна (*Caltha laeta*), гравілат річковий (*Geum rivale*), астранція велика (*Astrantia major*), види роду *Petasites* і види субальпійського високотрав'я – аконіти молдавський (*Aconitum moldavicum*) та Дегена (*A. degenii*), сугайник австрійський (*Doronicum austriacum*), королиця Вальдштейна (*Leucanthemum waldsteinii*), валеріани трикрила (*Valeriana tripteris*) та бузинолиста (*V. sambucifolia*) тощо, нерідко трапляється медунка Філярського (*Pulmonaria filarszkiana*). Спільною характерною рисою сіровільшників НПП “Черемоський” є відсутність у їхньому флористичному складі таких монтанних видів як страусове перо звичайне (*Matteuccia struthiopteris*) та крем'яник гарний (*Telekia speciosa*), які є досить звичайними компонентами цих угруповань на нижчих гіпсометричних рівнях.

Цінними у соціологічному відношенні на території НПП “Черемоський” є скельні угруповання лісового поясу класу Asplenieta trichomanis, поширені в основному на хребті Чорний Діл і представлені ценозами двох асоціацій союзу Cystopteridion. Угруповання асоціації Cystopteridetum fragilis Oberd. 1938 займають невеликі за площею ділянки (10-30 м²) і приурочені до затінених вапнякових скель г. Великий Камінь. На скельних відслоненнях південної та південно-східної експозицій цієї вершини поширені угруповання ендемічної для Східних Карпат асоціації Saxifragetum luteo-viridis Pawłowski et Walas 1949. У складі цих асоціацій росте низка раритетних видів: елізанта Завадського (*Elisanthe zawadskii*), скереда Жакена (*Crepis jacquinii*), жовтушник трансільванський (*Erysimum transsilvanicum*), костриця скельна (*Festuca saxatilis*), смілка сумнівна (*Silene dubia*), борідник Прейса (*Jovibarba preissiana*), білотка альпійська (*Leontopodium alpinum*), дзвоники Кладни (*Campanula kladniana*), міхурниця гірська (*Cystopteris montana*) та ін.

Особливе природоохоронне значення на території парку мають угруповання субальпійських та альпійських лук класу Elyno-Sesleri-etea, які формуються на карбонатних породах і приурочені до схилів південної експозиції. Вони представлені однією ендемічною для Східних і Південних Карпат асоціацією Festucetum saxatilis Domin 1933. Ценози цієї асоціації трапляються серед відслонень карбонатних порід на схилах південної, південно-східної та південно-західної експозиції крутизною 20-40° хребта Чорний Діл і належать до найбільш багатих і насичених рідкісними та ендемічними видами як в

Українських Карпатах загалом, так і на території парку зокрема. У їхньому складі ростуть аконіт Жакена (*Aconitum jacquini*), коручка темночервона (*Epipactis atrorubens*), костриця скельна (*Festuca saxatilis*), лілія лісова (*Lilium martagon*), зозулинець обпалений (*Orchis ustulata*), орлики чорніючі (*Aquilegia nigricans*), соссюрея різноколірна (*Saussurea discolor*), нігрітела карпатська (*Nigritella carpatica*), смілка сумнівна (*Silene dubia*), підмаренник білий підведений (*Galium album* subsp. *suberectum*), первоцвіт полонинський (*Primula poloninensis*), скабіоза світла бородата (*Scabiosa lucida* subsp. *barbata*), трищитинник альпійський голуватий (*Trisetum alpestre* subsp. *glabrescens*), королиця Рациборського (*Leucanthemum raciborskii*), китятки гіркі гірські (*Polygala amara* subsp. *brachyptera*), щербрушка альпійська (*Acinos alpinus*), будяк відцвілий сизий (*Carduus defloratus* subsp. *glaucus*), волошка Кочі (*Centaurea kotschyana*), королиця Вальдштейна (*Leucanthemum waldsteinii*), жовтозілля чубкове (*Tephrosieris papposa*), гусимець овірський (*Arabis ovirensis*), заяча конюшина альпійська (*Anthyllis alpestris*).

Значну площу на території НПП займають справжні та пустищні луки, які поширені в основному на південних схилах пасма Яровиця–Томнатик, в околицях с. Сарата, місцями на хребтах Чорний Діл і Жупани. Переважно це післялісові луки, що сформувалися на місці зведених лісів і наступного використання цих ділянок під пасовища або сіножаті. На мезофільних луках переважають гребінник звичайний (*Cynosurus cristatus*), костриця червона (*Festuca rubra*), костриця лучна (*F. pratensis*), мітлиця тонка (*Agrostis capillaris*), пахуча трава звичайна (*Anthoxanthum odoratum*), грястиця збірна (*Dactylis glomerata*). Звичайними компонентами цих угруповань є билиця довгоровий (*Gymnadenia conopsea*), пальчатокорінник травневий (*Dactylorhiza majalis*), зозулині сльози яйцевидні (*Listera ovata*), траунштейнера куляста (*Traunsteinera globosa*), дзвоники пилчасті (*Campanula serrata*). Своєрідні угруповання описані нами на теплих пологіх схилах південної експозиції поблизу відслонень карбонатних порід в урочищі Жупани (с. Сарата, висота 1115 м н.р.м.). З високим ступенем постійності та рясності тут трапляються заяча конюшина звичайна (*Anthyllis vulneraria* agg.), конюшина гірська (*Trifolium montanum*), вівсюнець плоскостеблій (*Helictotrichon planiculme*), костриця лучна (*Festuca pratensis*), трясучка середня (*Briza media*), мітлиця тонка (*Agrostis capillaris*), тимофіївка лучна (*Phleum pratense*), осока гірська (*Carex montana*), буквиця лікарська (*Stachys officinalis*), підмаренник справжній (*Galium verum*).

Досить часто на території парку трапляються гідрофільні лучні угруповання. На них переважають осот прибережний (*Cirsium*

rivulare), купальниця звичайна (*Trollius europaeus*), скереда болотна (*Crepis paludosa*), комонник лучний (*Succisa pratensis*), валеріана цілолиста (*Valeriana simplicifolia*), гадючник в'язолистий (*Filipendula ulmaria*), коронарія зозуляча (*Coronaria flos-cuculi*), дудник лісовий (*Angelica sylvestris*), комиш лісовий (*Scirpus sylvaticus*) та ін.

На полонинах хребта Яровиця досить великі площі займають угруповання пустищних біловусових лук (союз Nardo-Agrostion tenuis класу Calluno-Ulicetia). На них домінує біловус стиснутий (*Nardus stricta*), постійними компонентами є мітлиця тонка (*Agrostis capillaris*), щучник дернистий (*Deschampsia caespitosa*), ожика гайова (*Luzula luzuloides*), скорзонера рожева (*Scorzonera rosea*), щучник звивистий (*Avenella flexuosa*), зіглігнія лежача (*Sieglingia decumbens*), арніка гірська (*Arnica montana*), чорниця (*Vaccinium myrtillus*), брусниця (*V. vitis-idaea*), поросинець одноквітковий (*Hypochaeris uniflora*).

На території НПП "Черемоський" досить добре представлені високотравні угруповання вогких і мокрих лук та заростей чагарників лісового і субальпійського поясів, які належать до класу Mulgedio-Aconitea. Союз Calamagrostion villosae представлений в основному ценозами з домінуванням щучника дернистого (*Deschampsia caespitosa*). Вони трапляються в основному на привершинних схилах хребта Яровиця. Цим угрупованням властивий високий рівень флористичного багатства, ядро складають види монтанного елемента флори, характерна багатоярусна структура за участю видів різних життєвих форм. З високим ступенем постійності тут трапляються тонконіг Ше (*Poa chaixii*), фіалка відхилена (*Viola declinata*), ожика гайова (*Luzula luzuloides*), кунічник очеретяний (*Calamagrostis arundinacea*), костриця червона (*Festuca rubra*), гірчак зміїний (*Bistorta officinalis*), тимофіївка альпійська (*Phleum alpinum*), скорзонера рожева (*Scorzonera rosea*), арніка гірська (*Arnica montana*), а з числа раритетних – осока затінкова (*Carex umbrosa*), билиця щільноквітковий (*Gymnadenia densiflora*), лілія лісова (*Lilium martagon*). Часто трапляються на території парку угруповання гідрофільного прируслового високотрав'я з домінуванням кремени судетської (*Petasites kablikianus*), детально охарактеризовані в окремій публікації К.А. Малиновського та Й.В. Царика (1995). У межах НПП в місцях стійбищ худоби поширені нітрофільні рудеральні угруповання з переважанням щавелю альпійського (*Rumex alpinus*) (союз Rumicion alpinae). Високу постійність в них мають жовтець повзучий (*Ranunculus repens*), кропива дводомна (*Urtica dioica*), жабрій гарний (*Galeopsis speciosa*), звіробій плямистий (*Hypericum maculatum*), зірочник гайовий (*Stellaria nemorum*) та ін.

Болотні угруповання в межах НПП різноманітні у ценотичному і оригінальні у флористичному відношеннях, трапляються на всіх гіпсо-

метричних рівнях – від долин річок до привершинних схилів. Характерними є карбонатні болота з домінуванням осоки волотистої (*Carex paniculata*), виявлені на схилах хребта Яровиця і в околицях с. Сарата. Вони характеризуються багатим видовим складом за участю таких видів, як сверція багаторічна (*Swertia perennis*), пальчатокорінники серценосний (*Dactylorhiza cordigera*) і травневий (*D. majalis*), зозулині сльози яйцевидні (*Listera ovata*), осока затінкова (*Carex umbrosa*), костриця Порціуса (*Festuca porcii*), язичник сибірський (*Ligularia sibirica*), первоцвіт полонинський (*Primula poloninensis*), жеруха Мархольда (*Cardamine marholdii*). Невеликі за площею ділянки займають угруповання з домінуванням осоки здutoї (*Carex rostrata*), осоки пухирчастої (*C. vesicaria*), осоки чорної (*C. nigra*). З прибережно-водних угруповань в межах НПП зрідка трапляються монодомінантні ценози їжачої голівки прямої (*Sparganium erectum*), рогузу широколистого (*Typha latifolia*), хвоща річкового (*Equisetum fluviatile*).

Дуже рідкісними на території НПП є карбонатні приджерельні угруповання класу Montio-Cardaminetea. Вони займають невелику площу у витоках потоку карстового походження в урочищі Білий потік, потребують особливої уваги соціологічного характеру і належать до союзу Cratoneurion commutati. У їхньому складі переважно домінують мохи, а також ростуть стенотопні види з широким ареалом, багато з яких є рідкісними – зозулині сльози серцелисті (*Listera cordata*), міхурниця гірська (*Cystopteris montana*), сверція багаторічна (*Swertia perennis*), товстянка альпійська (*Pinguicula alpina*), язичник сибірський (*Ligularia sibirica*), кортуза Маттіолі (*Cortusa matthioli*), а також загальнокарпатський ендемік костриця карпатська (*Festuca carpatica*).

З території парку (вершина г. Великий Камінь) вперше описані рідкісні в Українських Карпатах угруповання асоціації Dryopteridetum robertianae Kaiser 1926 (союз Stipion calamagrostis, клас Thlaspietea rotundifolii), які приурочені до сухих кам'янистих осипищ карбонатних порід. Для них характерне виразне домінування голокучника Роберта (*Gymnocarpium robertianum*) за участю таких видів, як підмаренник білий підведений (*Galium album* subsp. *suberectum*), ломикам'янь волотистий (*Saxifraga paniculata*), будяк відцвілий сизий (*Carduus defloratus* subsp. *glaucus*), дзвоники ріпчастовидні (*Campanula rapunculoides*), герань Робертова (*Geranium robertianum*), скабіоза гірська бородата (*Scabiosa lucida* subsp. *barbata*) та ін.

В межах НПП “Черемоський” виявлені такі угруповання, занесені до Зеленої книги України (2009):

угруповання формації костриці карпатської (*Festuceta carpaticae*) – описано на карбонатних відслоненнях хребта Чорний Діл (г. Змієвон);

угруповання формації костриці скельної (*Festuceta saxatilis*) – зрідка трапляються на карбонатних осипищах хребта Чорний Діл;

угруповання формації осоки волотистої (*Cariceta paniculatae*) – поширені на хребті Яровиця і в околицях с. Сарата.

За попередніми даними флора судинних рослин НПП “Черемоський” налічує близько 650 видів. Серед них низка ендемічних. Це ендеміки Східних Карпат – аконіт опушеноплодий типовий (*Aconitum lasiocarpum* (Rchb.) Gayer subsp. *lasiocarpum*), купальниця найвища Дейла (*Trollius altissimus* Crantz subsp. *deyllii* Chrtek), жеруха Мархольда (*Cardamine marholdii* Tzvelev), підмаренник білий підведений (*Galium album* Mill. subsp. *suberectum* (Klokov) E. Michalkova), медунка Філярського (*Pulmonaria filarszkiana* Jav.), перестріч скельний (*Melampyrum saxosum* Baumg.), деревій карпатський (*Achillea carpatica* Blocki ex Dubovik), волошка мармароська (*Centaurea marmarosensis* (Jav.) Czerep.), нігрителя карпатська (*Nigritella carpatica* (Zapał.) Teppner, Klein et Zagulski), тонконіг Ремана (*Poa rehmannii* (Asch. et Graebn.) Wol.), Південних і Східних Карпат – аконіт буковинський (*Aconitum bucovinense* Zapał.), аконіт Дегена типовий (*A. degenii* Gayer subsp. *degenii*), орлики трансільванські (*Aquilegia transsilvanica* Schur), жовтець карпатський (*Ranunculus carpaticus* Herbich), елізанта Завадського (*Elisanthe zawadskii* (Herbich) Klokov), смілка сумнівна (*Silene dubia* Herbich), фіалка відхилена (*Viola declinata* Waldst. et Kit.), жовтушник трансільванський (*Erysimum transsilvanicum* Schur (*E. wittmannii* Zawadski subsp. *transsilvanicum* (Schur) P.W.Ball)) (на території парку знаходиться єдине в Україні місцезростання виду), первоцвіт полонинський (*Primula poloninensis* (Domin) Fed.), жовтяниця альпійська (*Chrysosplenium alpinum* Schur), приворотень буковинський (*Alchemilla bucovinensis* Sytschak), борщівник пальчастий (*Heracleum palmatum* Baumg.), скабіоза гірська бородата (*Scabiosa lucida* Vill. subsp. *barbata* Nyár.), фітеума чотирироздільна (*Phyteuma tetramerum* Schur), фітеума Вагнера (*Ph. vagneri* A.Kern.), будяк Кернера типовий (*Carduus kernerii* Simonk. subsp. *kernerii*), трищетинник альпійський голуватий (*Trisetum alpestre* (Host) P.Beauv. subsp. *glabrescens*); Західних і Східних Карпат – борідник Прейса (*Jovibarba preissiana* (Domin) Omelczuk et Czopik); загальнокарпатські – королиця Рациборського (*Leucanthemum raciborskii* M.Pop. et Chrshan.), костриця карпатська (*Festuca carpatica* F.G.Dietr.).

Спеціальне вивчення мікофлори, альгофлори та бріофлори на території НПП “Черемоський” не проводилось.

На території парку виявлено 49 видів судинних рослин, занесених до Червоної книги України (2009):

- аконіт Жакена (*Aconitum jacquinii* Rchb. (~ *A. anthora* aggr.)) – вапнякові скелі, осипи карбонатних порід на вершинах гір Великий і Малий Камінь, багато;
- аконіт опушеноплодий (*Aconitum lasiocarpum* (Rchb.) Gáyer = *A. degenii* auct. non Gáyer) – рідко на узліссях в долині р. Сарата;
- баранець звичайний (*Huperzia selago* (L.) Bernh. ex Schrank et Mart.) – часто у ялинових лісах по всій території парку;
- билинець довгорогий (*Gymnadenia conopsea* (L.) R.Br.) – на луках, узліссях, карбонатних скелях і осипах по всій території парку, іноді у великій кількості;
- билинець щільноквітковий (*Gymnadenia densiflora* (Wahlenb.) A.Dietr.) – спорадично на вологих луках і болотах, долина р. Сарата, хребет Яровиця;
- білотка альпійська (*Leontopodium alpinum* Cass.) – відома малочисельна популяція з вершини г. Великий Камінь, культивувався місцевим населенням на карбонатних скелях в урочищах Вапнярка і Широкий;
- борідник шерстистоволосистий (*Jovibarba hirta* (L.) Opiz. = *J. preissiana* (Domin) Omelczuk et Czopik) – рідко серед відслонень карбонатних порід, на полицях, у тріщинах скель, серед щебнистого рухляку на вершинах гір Великий, Середній і Малий Камінь, в урочищі Широкий;
- гніздівка звичайна (*Neottia nidus-avis* (L.) Rich.) – дуже рідкісний вид на території парку, знайдено кілька особин у ялиновому лісі на північно-східному схилі г. Великий Камінь;
- гронянка багатороздільна (*Botrychium multifidum* (S.G. Gmel.) Rupr.) – дуже рідкісний вид, відомий з двох локалітетів в долині річки Перкалаб, де виявлено по кілька особин на ділянках з порушеним травостоєм;
- гронянка півмісяцева (*Botrychium lunaria* (L.) Sw.) – досить часто трапляється у лучних фітоценозах по всій території парку, місцями у великій кількості;
- гудайєра повзуча (*Goodyera repens* (L.) R.Br.) – відоме одне місцезнаходження у ялиновому лісі біля вершини г. Великий камінь;
- дзвоники Кладни (*Campanula kladniana* (Schur) Vitasek) – рідко на вапнякових відслоненнях г. Великий Камінь;
- елізанта Завадського (*Elisanthe zawadskii* (Herbich) Klokov) – ендемік Південних і Східних Карпат, на території парку росте тільки на карбонатних скелях вершини г. Великий Камінь;

- зозулинець обпалений (*Orchis ustulata* L.) – відомі два місцезнаходження з території парку: на задернованих карбонатних осипах в урочищі Слатина (підніжжя хребта Чорний Діл в долині річки Сарата) і на території пам'ятки природи "Жупани" (с. Сарата);
- зозулині сльози серцелисті (*Listera cordata* (L.) R.Br.) – відомі з одного місцезнаходження в долині р. Сарата (заболочений ялиновий ліс з добре розвинутим моховим покривом в урочищі Білий потік);
- зозулині сльози яйцевидні (*Listera ovata* (L.) R.Br.) – часто на вологих і заболочених луках, галявинах, лісових дорогах, узліссях, осокових болотах по всій території парку;
- коральковець тричінадрізаний (*Corallorhiza trifida* Châtel.) – спорадично у ялинових лісах на хребтах Яровиця, Чорний Діл, Жупани;
- коручка болотна (*Epipactis palustris* (L.) Crantz) – зрідка на заболочених луках в околицях с. Сарата;
- коручка темночервона (*Epipactis atrorubens* (Hoffm. ex Bernh.) Besser – зрідка на карбонатних відслоненнях і осипах гір Змієвон, Великий, Середній і Малий Камінь, околиці с. Сарата;
- коручка чемерниковидна (*Epipactis helleborine* (L.) Crantz) – у лісах, на узліссях, лісових дорогах, спорадично поодинокими особинами, групами по декілька особин по всій території парку;
- косарика черепитчасті (*Gladiolus imbricatus* L.) – зрідка на заболочених луках в околицях с. Сарата;
- костриця скельна (*Festuca saxatilis* Schur) – рідко на карбонатних скелях і осипах хребта Чорний Діл;
- костриця Порціуса (*Festuca porcii* Hack.) – рідко на трав'яних болотах хребта Яровиця;
- лілія лісова (*Lilium martagon* L.) – у лісах, на галявинах, узліссях, лісових дорогах, луках, карбонатних відслоненнях, по всій території парку, звичайно;
- міхурниця гірська (*Cystopteris montana* (Lam.) Bernh. ex Desv.) – дуже рідко на вапнякових скелях хребта Чорний Діл (г. Малий Камінь);
- міхурниця судетська (*Cystopteris sudetica* A.Braun et Milde) – зрідка на вологих мохових подушках у лісах, біля витоків джерел, вздовж потоків на хребтах Яровиця і Чорний Діл, в урочищі Білий потік;
- нігритела карпатська (*Nigritella carpatica* (Zapał.) Teppner, Klein et Zagulski = *Gymnadenia carpatica* (Zapał.) Teppner et

E.Klein, *Nigritella nigra* auct. non (L.) Rchb. f.) – вузьколокальний східнокарпатський ендемік, на території парку відомий з двох локалітетів: околиці села Сарата (пам'ятка природи “Жупани”), урочище Слатина – схили хребта Чорний Діл;

- орлики трансільванські (*Aquilegia transsilvanica* Schur) – наводиться для карбонатних відслонень вершини г. Великий Камінь;
- орлики чорніючі (*Aquilegia nigricans* Baumg.) – рідко у складі карбонатних лучних угруповань хребта Чорний Діл;
- осока затінкова (*Carex umbrosa* Host) – часто на луках по всій території парку, іноді у великій кількості (хребет Яровиця);
- пальчатокорінник серценосний (*Dactylorhiza cordigera* (Fries) Soó) – спорадично на вогких луках і болотах в долині р. Сарата, на схилах хребтів Яровиця і Чорний Діл;
- пальчатокорінник травневий (*Dactylorhiza majalis* (Rchb.) P.F.Hunt et Summerhayes) – часто на вогких, заболочених луках, іноді у великій кількості, по всій території парку;
- пальчатокорінник Фукса (*Dactylorhiza fuchsii* (Druce) Soó) – спорадично на заболочених луках і узліссях в долинах річок Перкалаб і Сарата;
- пізньоцвіт осінній (*Colchicum autumnale* L.) – рідко у складі лучних фітоценозів в околицях с. Сарата. Можливо, антропогенного походження;
- плаун річний (*Lycopodium annotinum* L.) – часто у ялинових лісах по всій території парку;
- псевдорхіс білуватий (*Pseudorchis albida* (L.) A.Löve et D.Löve) – спорадично по всій території парку, переважно у складі пустищних угруповань;
- сверція багаторічна (*Swertia perennis* L.) – рідко на карбонатних болотах, біля джерел та вздовж потоків на карбонатному субстраті в долині р. Сарата і на хребті Яровиця;
- скереда Жакена (*Crepis jacquinii* Tausch) – карбонатні скелі на вершинах гір Змієвон, Великий, Середній і Малий Камінь;
- сосна кедрова (*Pinus cembra* L.) – г. Великий Камінь (єдине природне місцезростання виду у Чивчинських горах), на території парку відомо ще кілька місцезнаходжень штучного походження;
- сосюрея різноколірна (*Saussurea discolor* (Willd.) DC.) – карбонатні скелі та осипи на вершинах гір Великий і Малий Камінь, єдине відоме місцезростання виду в Україні;
- тирлич безстебловий (*Gentiana acaulis* L.) – зрідка трапляється на лучних схилах хребта Яровиця;

• тирлич мішкоподібний (*Gentiana utriculosa* L.) – на луках вздовж доріг у с. Сарата, в т.ч. й на території пам'ятки природи “Жупани”, одне з двох відомих місцезнаходжень виду в Україні;

• товстянка альпійська (*Pinguicula alpina* L.) – мохові подушки вздовж потоків, що витікають з карстових джерел в урочищі Білий Потік; це найнижче місцезнаходження виду в Українських Карпатах;

• тонконіг Ремана (*Poa rehmannii* (Asch. et Graebn.) Wolf.) – рідко на відслоненнях карбонатних порід хребта Чорний Діл;

• траунштейнера куляста (*Traunsteinera globosa* (L.) Rcnb.) – часто у складі лучних фітоценозів по всій території парку;

• чина гладенька (*Lathyrus laevigatus* (Waldst. et Kit.) Fritsch) – зрідка на узліссях і зрубках, хребет Чорний Діл;

• шафран Гейфелів (*Crocus heuffelianus* Herb.) – часто, іноді у великій кількості росте у складі лучних угруповань по всій території парку;

• язичник сибірський, я. буковинський (*Ligularia sibirica* Cass. = *L. bucovinensis* Nakai) – карбонатне болото біля витоків і вздовж русла кальценосного потоку в урочищі Білий Потік біля півніжжя хребта Чорний Діл; це одне з двох відомих в Українських Карпатах місцезнаходжень цього виду;

• язичок зелений (*Coeloglossum viride* (L.) C.Hartm.) – розсіяно на луках, лісових дорогах, вздовж потоків по всій території парку.

Крім того, з ділянок, безпосередньо прилеглих до території НПП “Черемоський”, відомі місцезнаходження таких “червонокнижних” видів, як малаксис однолистий (*Malaxis monophyllos* (L.) Sw.) – долина р. Білий Черемош (Wołoszczak, 1888) і Перкалаб; гронянка ромашколиста (*Botrychium matricariifolium* (A.Braun ex Doll) W.D.J.Koch) – урочище Нижня Яровиця між вершинами Томнатик і Піп-Іван на хребті Яровиця (Тасєнкевич, 2009); зозулинець прикрашений (*Orchis signifera* Vest) – долина р. Білий Черемош, нижче злиття Сарати і Перкалабу; зозулинець шоломоносний (*Orchis militaris* L.) – сінокісні карбонатні луки в околицях с. Сарата; любка дволиста (*Platanthera bifolia* (L.) Rich.) – луки в урочищі Верещиха у нижній частині південного схилу хребта Яровиця; півники сибірські (*Iris sibirica* L.) – висяче болото між вершинами Томнатик і Піп-Іван на хребті Яровиця; скополія карніолійська (*Scopolia carniolica* Jacq.) – долина р. Білий Черемош поблизу с. Нижній Ялівець (Wołoszczak, 1888); шолудивник високий (*Pedicularis exaltata* Besser) – сінокісні луки у с. Сарата. Зазначені види можливо у майбутньому будуть

знайдені на території парку, або ці ділянки опиняться у його складі внаслідок розширення меж.

До Червоного списку МСОП занесено один вид флори парку – елізанта Завадського (*Elisanthe zawadskii* (Herbich) Klokov). Цей вид разом з іще чотирма – медункою Філярського (*Pulmonaria filarszkiana* Jav.), первоцвітом полонинським (*Primula poloninensis* (Domin) Fed.), смілкою сумнівною (*Silene dubia* Herbich) і тонконогом Ремана (*Poa rehmannii* (Asch. et Graebn.) Wolf.) занесено до Європейського Червоного списку.

У межах НПП ростуть чотири види, занесені до Додатку I Бернської конвенції – гронянка багатороздільна (*Botrychium multifidum* (S.G. Gmel.) Rupr.), дзвоники ялицеві (*Campanula abietina* Griseb. et Schenk), язичник сибірський та рогіз Шуттлевортів (*Typha schuttlevorthii* W.D.J.Koch et Sond). Три види занесено до Додатків IIb і IVb Директиви ЄС про збереження типів оселищ та видів природної фауни і флори – це дзвоники пилчасті (*Campanula serrata* (Kit. ex Schult.) Hendrych), тоція карпатська (*Tozzia carpatica* Wolf.) та язичник сибірський (*Ligularia sibirica* Cass.).

Рідкісними видами, що заслуговують на увагу соціологічного характеру, на території парку є також клопогін європейський (*Cimicifuga europaea* Schipcz.), геліосперма карпатська (*Heliosperma carpaticum* (Zapał.) Klokov), смілка Юндзілла (*Silene jundzillii* Zapał.), вечорниці білі (*Hesperis candida* Kit. ex Müggenb., Kanitz et Knapp), китятки гіркі гірські (*Polygala amara* L. subsp. *brachyptera* (Chodat) Hayek), щербрушка альпійська (*Acinos alpinus* (L.) Moench), будяк відцвілий сизий (*Carduus defloratus* L. subsp. *glaucus* Nyman), волошка Кочі (*Centaurea kotschyana* Heuffel ex Koch), королиця круглолиста (*Leucanthemum waldsteinii* (Schultz Bip.) Pouzar), тедфрозерис чубковий (*Tephrosieris papposa* (Rchb.) Schur), гусимець овірський (*Arabis ovirensis* (Wulfen) Iljinskaja), заяча конюшина альпійська (*Anthyllis alpestris* (Kit. ex Schultes) Rchb.), синюха голуба (*Polemonium caeruleum* L.) (в Українських Карпатах відомий тільки з хребта Чорний Діл), осот перехресний (*Cirsium decussatum* Janka), їжача голівка маленька (*Sparganium minimum* Wallr.).

Однією з важливих практичних проблем збереження фіторізноманіття в регіоні є сільватизація лучних та відкритих скельних оселищ через припинення випасу і сінокошіння у зв'язку із занепадом господарської діяльності, а також підняттям верхньої межі лісу. В межах саме цих оселищ зосереджена значна частина раритетного фіторізноманіття парку.

Крім того, необхідно збільшити площу парку за рахунок включення до його складу низки масивів, які вже знаходяться у складі

природно-заповідного фонду Чернівецької області. Передусім це решта території РЛП “Черемоський”, яка не увійшла до складу НПП. В основному це лісові масиви, розташовані вище 1100 м н.р.м. площею майже 15 тис. га. Заслужують включення до складу парку і деякі інші заповідні об'єкти з території Путильського району – лісовий заказник “Боргиня” (470,0 га), пам'ятка природи “Буковинка” (2,8 га), заповідні урочища “Товарниця” (15,0 га) і “Павлюково” (260,9 га). Це дозволить значно підвищити територіальну репрезентативність НПП, посилить контроль за дотриманням належного режиму в межах цих об'єктів.

Функціональне зонування території НПП “Черемоський” ще не розроблене. Основною перспективною ділянкою заповідної зони є хребет Чорний Діл з існуючим в його межах ландшафтним заказником загальнодержавного значення “Чорний Діл” площею 614,9 га.

Багатство природних умов, а надто біологічного різноманіття, розташування Мармароського кристалічного масиву дають всі підстави для створення тут територіально монолітного українсько-румунського біосферного резервату (Загультський, Чорней, 2001; Андрієнко, Чорней, Онищенко, Буджак, 2005; Величко, Чорней, Буджак, 2010). В Румунії у 2005 р. створений природний парк “Гори Мармарощини” площею 150 тис. га, територія якого прилягає до кордону з Україною і може бути румунською частиною транскордонного резервату. Складовими частинами резервату з української сторони можуть бути НПП “Черемоський” та “Верховинський” на суміжній прикордонній частині Івано-Франківської області, а також Мармароський масив Карпатського біосферного заповідника.

Список літератури

1. Анастасій С.Г., Величко М.В., Клепач І.А., Якимчук М.К. Поширення *Cortusa mattioli* L. на території Радянської Буковини // Укр. ботан. журн. – 1978. – 35, № 5. – С. 528-529.
2. Андрієнко Т.Л., Чорней І.І., Онищенко В.А., Буджак В.В. Флора та рослинність проєктованого міждержавного україно-румунського біосферного резервату “Мармароські та Чивчино-Гринявські гори” // Укр. ботан. журн. – 2005. – 62, № 4. – С. 589-596.
3. Артемчук І.В. Тайны Большого Камня // Карпатские заповедники. – Ужгород: Карпаты, 1966. – С. 108-111.
4. Артемчук И.В., Барыкина Т.В. Особенности флоры гор Большого и Малого Камней в Буковинских Карпатах // Мат-лы 19 научн. сессии Черновицкого гос. ун-та. Секция биол. наук. – 1963. – С. 106-107.

5. Величко М.В., Чорней І.І., Буджак В.В. До поширення *Aconitum jasquinii* Rchb. (Ranunculaceae Juss.) у Чивчинських горах (Українські Карпати) // Наук. вісник Чернівецького ун-ту: 36. наук. праць. Вип. 194: Біологія. – Чернівці: Рута, 2004. – С. 78-84.

6. Величко М.В., Чорней І.І., Буджак В.В. Про місце Чивчинських гір у складі проєктованого транскордонного україно-румунського біосферного резервату “Гори Мармарощини” // Національна екологічна політика в контексті європейської інтеграції України: мат-ли Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 27 жовтня 2010 р.). – К.: Центр екологічної освіти та інформації, 2010. – С. 75-78.

7. Загульський М.М., Чорней І.І. Нове місцезнаходження *Nigritella nigra* (L.) Rich. (Orchidaceae) в Українських Карпатах // Укр. ботан. журн. – 1993. – 50, № 2. – С. 125-129.

8. Загульський М.М., Чорней І.І. Фітосозологічні аспекти створення міждержавного біосферного резервату у Чивчинах // Розточанський збір – 2000: Мат-ли міжнар. конф. – Львів: Меркатор, 2001. – С. 243-245.

9. Загульський М.М., Чорней І.І. *Gentiana utriculosa* L. (Gentianaceae Juss.) в Українських Карпатах // Укр. ботан. журн. – 2004. – 61, № 2. – С. 79-83.

10. Заєць З.С., Солодкова Т.І., Стойко С.М. Ботанічні резервати і пам'ятки природи Чернівецької області // Охорона природи Українських Карпат та прилеглих територій. – К.: Наук. думка, 1980. – С. 220-252.

11. Клепач І.А., Смолинская М.А., Вайнагий В.И. Редкие, исчезающие и эндемичные растения Перкалабо-Саратского междуречья Буковинских Карпат и пути их охраны // Тез. докл. 8 съезда Украинского ботанического общества. – К.: Наук. думка, 1987. – С. 16.

12. Куземко А.А. Лучна рослинність. Клас Molinio-Arrhenatheretea // Рослинність України. – К.: Фітосоціоцентр, 2009. – 376 с.

13. Малиновський К.А., Царик Й.В. Нові для України синтаксони з Карпат // Укр. ботан. журн. – 1994. – 52, № 5. – С. 621-639.

14. Солодкова Т.І. Ялиники хребта Чорний Діл у Буковинських Карпатах // Тези доп. міжвузівськ. ювілейної наук. конф. Чернівецького ун-ту. – Чернівці, 1965. – С. 255-257.

15. Тасенкевич Л.О. *Botrychium matricariifolium* (A.Braun ex Doll) W.D.J.Koch – новий вид для флори Чернівецької області // Біологічні системи. – Т. 1 вип. 1. – Чернівці: Чернівецький національний ун-тет, 2010. – С. 91-92.

16. Харкевич С.С. Ботанічна екскурсія у Чивчинські гори // Досягнення ботанічної науки на Україні 1965-1966 р.р. – К.: Наук. думка, 1968. – С. 121-122.

17. Чопик В.І. Ботаніко-географічна характеристика Чивчино-Гринявських гір в Українських Карпатах // Укр. ботан. журн. – 1969. – 26, № 6. – С. 26-33.

18. Чорней І.І. *Ligularia bucovinensis* Nakai (Asteraceae) – новий вид для флори Українських Карпат // Укр. ботан. журн. – 1999. – 56, № 1. – С. 19-22.

19. Чорней І.І. Історія формування природно-заповідного фонду в Чивчинських горах (Українські Карпати) // Заповідна справа в Україні. – 2005. – Т. 11., вип. 2. – С. 63-67.

20. Чорней І.І., Буджак В.В. Оцінка заказника “Чорний Діл” як “Важливої ботанічної території” // Молодь у вирішенні регіональних та транскордонних проблем екологічної безпеки. Мат-ли Шостої Міжнар. наук. конф. (м. Чернівці, 11–12 травня 2007 року) – Чернівці: Зелена Буковина, 2007. – С. 271-273.

21. Чорней І.І., Буджак В.В., Андрієнко Т.Л. Болота Буковинських Карпат // Укр. ботан. журн. – 2008. – 65, № 2. – С. 180-188.

22. Чорней І.І., Буджак В.В., Величко М.В. Ботанічна характеристика пам'ятки природи місцевого значення “Жупани” (Буковинські Карпати) // Біорізноманітність флори: проблеми збереження і раціонального використання. Репродуктивна здатність рослин як основа їх збереження і поширення в Україні: Мат-ли міжнар. наук. конф. присв. 150-річчю Ботанічного саду ЛНУ ім. І. Франка і сесії ради ботанічних садів України (Львів, 27-29 квітня 2004 р.). – Львів, 2004 – С. 120-121.

23. Чорней І.І., Буджак В.В., Скільський І.В. Рослинний і тваринний світ території майбутнього національного природного парку “Черемоський”: сучасний стан, раритетні види // Молодь у вирішенні регіональних та транскордонних проблем екологічної безпеки. Мат-ли П'ятої Міжнародної наукової конференції (м. Чернівці, 5-6 травня 2006 року). – Чернівці: Зелена Буковина, 2006. – С. 243–260.

24. Чорней І.І., Буджак В.В., Токарук А.І. Продромус рослинності проєктованого національного природного парку “Черемоський” // Функціонування заповідних територій в сучасних умовах України: Мат-ли міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 20-тиріччю створення НПП “Синевир” (1-3 жовтня 2009 р., Синевир, Україна). – Синевир, 2009. – С. 90-91.

25. Чорней І.І., Загульський М.М., Смолинська М.О. та ін. Стан та перспективи охорони рідкісних видів флори у верхів'ї Білого Черемошу // Екологічні основи оптимізації режиму охорони і використання природно-заповідного фонду: Тез. доп. міжнар. конф. – Рахів, 1993. – С. 70-72.

26. Чорней І.І., Коржик В.П., Скільський І.В., Загульський М.М., Буджак В.В. Природні умови, созологічна характеристика флори та нарис фауни наземних хребетних регіонального ландшафтного парку “Черемоський” // Заповідна справа в Україні. – 2000. – Т. 6, вип. 1-2. – С. 95-100.

27. Чорней І.І., Скільський І.В., Буджак В.В. Місце і роль регіонального ландшафтного парку “Черемоський” у системі екомережі Українських Карпат // Національні природні парки в екологічній мережі України (до створення в зоні Малого Полісся Хмельницької області національного природного парку “Озеро Святе”): 36 наук. праць за матеріалами Всеукр. наук.-практ. конф. – К.-Подільський: ОІЮМ, 2001. – С. 42-47.

28. Чорней І.І., Скільський І.В., Коржик В.П., Буджак В.В. Заповідні об'єкти Буковини загальнодержавного значення як основа регіональної екологічної мережі // Заповідна справа в Україні. – 2001. – Т. 7, вип. 2. – С. 73-98.

29. Чорней І.І., Смолінська М.О., Корольок В.І. Продромус рослинності верхів'я річки Білий Черемош (Українські Карпати) // Заповідна справа в Україні. – 1997. – Т. 3, вип. 2. – С. 11-13.

30. Чорней І.І., Стефанік В.І., Буджак В.В. Раритетний фітогенофонд верхів'я річки Білий Черемош та його охорона // Значення та перспективи стаціонарних досліджень для збереження біорізноманітності. – Львів: "Простір – М", 1998. – С. 173-175.

31. Pawłowski B. Ogólna charakterystyka geobotaniczna Gór Czywczyskich // Rozprawy Wydziału Mat.-Przyrodniczego. – Krakow, 1948. – p. 1-72.

32. Pawłowski B., Walas J. Les associations des plantes vasculaires des Monts de Czywczyn // Bull. Int. Acad. pol. B. – 1949. – 1. – P. 1-181. Teppner H., Klein E., Drescher A. et al. Nigritella carpatica (Orchidaceae) – ein Reliktendemit der Ost-Karpaten // Phyt. Annales rei botanicae. – 1994. – 34, № 2. – P. 169-187.

33. Wołoszczak E. Przyczynek do Flory Pokucia // Spraw. kom. fizyogr. – 1888. – 21. – S 1-134.

НПП Шацький

НПП Шацький був створений у 1983 р. на площі 32830 га. У 1999 р. площа парку була збільшена до 48977 га. У постійному користуванні парку знаходиться 18810,0 га. Площа земель Шацького держлісгоспу – 11291,0 га. За часом створення це другий (після Карпатського) національний природний парк України і перший на Українському Поліссі.

Шацький НПП знаходиться в крайній північно-західній частині України, поблизу кордону з Польщею і Білоруссю. На цій території знаходиться відомий комплекс озер, який і зумовив створення тут національного природного парку. В адміністративному відношенні територія парку знаходиться у Шацькому районі Волинської області.

За фізико-географічним районуванням України (Екологічна енциклопедія, 2006) територія парку належить до Мішанолісової хвойно-широколистої зони, Поліського краю, області Волинське Полісся.

За геоботанічним районуванням України (Національний атлас України, 2008) вона належить до Європейської широколистянолісової області, Східноєвропейської (Сарматської) провінції хвойно-широколистяних та широколистяних лісів, Верхньоприп'ятського округу соснових, вільхових, ялинових (фрагментарно) лісів, заплавлених лук, оліго-, мезо- та евтрофних боліт.

Територія Шацьких озер давно привертала увагу вчених. Інформацію про озеро Світязь знаходимо в роботі П.А. Тутковського ще у 1901 році. Перші відомості про флору та рослинність деяких боліт цього регіону наведені в роботах польських вчених, пізніше більш детально болотна рослинність була висвітлена в роботі Т.Л. Андрієнко, А.І. Кузьмичова, О.І. Прядко (1971). У зв'язку зі створенням Шацького національного парку проводиться детальне вивчення флори і рослинності цієї території, результати якого висвітлені в цілій низці робіт (Андрієнко, Шеляг-Сосонко, 1983; Яценко та ін., 1983; Яценко, 1983, 1984, 1985 а, б). Проводиться вивчення поширення окремих видів на території парку (Цурик, Жижин, Яценко, 1973; Карпова, Зуб, 2002). Є публікації по угрупованнях харових водоростей оз. Світязь (Борисова, Якушенко, 2008), псамофітних ценозах (Якушенко та ін., 2005). Також опублікована класифікація рослинності біосферного резервату "Шацький" на флористичних засадах (Дідух та ін., 2008). Є статті по бріофлорі парку (Вірченко, 1999; Мамчур, Савицька, 2006). Узагальнені дані про рослинний світ парку наводяться в монографіях "Фіторізноманіття національних природних парків України" (2003) та "Фіторізноманіття Українського Полісся та його охорона" (2006). Матеріали про парк, в т.ч. про його

рослинний світ, є в збірках “Шацький національний природний парк. Наукові дослідження 1983-1993 рр.” (1994), “Шацький національний природний парк. Наукові дослідження 1994-2004 рр.” (2004). Відомості про флору та рослинність парку знаходимо також у низці науково-популярних видань.

Територія парку, яка до розширення була цілісною, складається з кількох ізольованих ділянок, оскільки розширення в північному напрямку відбувалося лише за рахунок державних лісів. На території парку знаходиться 24 озера, найбільшими з яких є Світязь (2621 га), Пулемецьке (1569 га), Луки (673 га), Острів'янське (257 га), Пісочне (189 га).

Вкрита лісом площа у парку становить 24503,4 га (50,0%), в тому числі 9142,9 га – лісові культури. Луки займають в парку близько 3300 га (6,8%), болота – 1947,4 га (4,0%). Площа, вкрита водою, становить 6961,7 га (14,2%), площа орних земель – 4726,4 га (9,7%), забудовані території – 1709,2 га (3,5%).

Серед лісів основні площі займають ліси з домінуванням сосни звичайної (*Pinus sylvestris*) (62%), вільхи чорної (*Alnus glutinosa*) (20%), берези повислої (*Betula pendula*) (16%). Найпоширенішими сосновими лісами є ліси з домінуванням чорниці (*Vaccinium myrtillus*) та зелених мохів. У деревостані з невисокою участю трапляються береза, дуб звичайний, (*Quercus robur*). Підлісок розвинений слабо, в ньому переважає крушина (*Frangula alnus*), трапляється горобина (*Sorbus aucuparia*). Звичайними видами цих угруповань є молінія голуба (*Molinia caerulea*), брусниця (*Vaccinium vitis-idaea*), верес (*Calluna vulgaris*). Як правило, в цих лісах добре розвинений моховий покрив, у якому переважають *Pleurozium schreberi* або *Hylocomium splendens*, часто трапляються *Dicranum polystetum*, *Plagiomnium cuspidatum*, *Leucobryum glaucum* (нерідко має значне покриття), *Polytrichum formosum*. За флористичною класифікацією переважаючи у парку соснові ліси належать до ас. *Peucedano-Pinetum* та *Molinio-Pinetum*.

Найвищі елементи рельєфу займають соснові ліси з покривом лишайників (*Cladonio-Pinetum*). Трав'яно-чагарничковий ярус у цих ценозах утворюють чебрець повзучий (*Thymus serpyllum*), костриця овеча (*Festuca ovina*), агалік-трава гірська (*Jasione montana*), нечуйвітер волохатенький (*Pilosella officinarum*) та ін.; трапляються мучниця (*Arctostaphylos uva-ursi*), гвоздика несправжньорозчепірена (*Dianthus pseudosquarrosus*). Нерідко трапляються і заболочені соснові ліси ас. *Vaccinio uliginosi-Pinetum*.

Дубово-соснові та ацидофільні дубові ліси в парку займають невелику площу. В них переважно є добре виявлений підлісок з

домінуванням крушини (*Frangula alnus*). У трав'яно-чагарничковому покриві переважають веснівка дволиста (*Majanthemum bifolium*), чорниця (*Vaccinium myrtillus*), молінія голуба (*Molinia caerulea*), квасениця звичайна (*Oxalis acetosella*).

Ліси з домінуванням берези повислої (*Betula pendula*) утворилися на місці корінних соснових та дубово-соснових і зберігають значною мірою їх видовий склад. Невеликими ділянками в парку відмічені лісові угруповання з переважанням ялини європейської (*Picea abies*). Значну участь в їх деревостані беруть сосна, вільха, береза. В парку наявні невеликі ділянки грабово-дубових лісів (ас. *Tilio-Carpinetum*). Звичайними видами трав'яного ярусу цих лісів є квасениця звичайна (*Oxalis acetosella*), зірочник ланцетовидний (*Stellaria holostea*), копитняк європейський (*Asarum europaeum*), печіночниця звичайна (*Hepatica noibilis*).

Незаболочені вільхові ліси мають деревостан, в якому, крім вільхи чорної (*Alnus glutinosa*), звичайними видами є береза повисла (*Betula pendula*), осика (*Populus tremula*), дуб звичайний (*Quercus robur*), ясен звичайний (*Fraxinus excelsior*). Підлісок утворює крушина (*Frangula alnus*), на підвищених ділянках – з ліщиною (*Corylus avellana*). Характерними видами трав'яного ярусу є безщитник жіночий (*Athyrium filix-femina*), кропива дводомна (*Urtica dioica*), костриця велетенська (*Festuca gigantea*), пшінка весняна (*Ficaria verna*), яглиця звичайна (*Aegopodium podagraria*), копитняк європейський (*Asarum europaeum*).

Заболочені чорновільшники (ас. *Carici elongatae-Alnetum* s.l.) мають переважно чистий вільховий деревостан, інколи співдомінують береза та сосна. В їх трав'яному покриві переважають осока побережна (*Carex riparia*), осока гостровидна (*C. acutiformis*), півники болотні (*Iris pseudacorus*). Характерними видами є теліптерис болотяний (*Thelypteris palustris*), смовдь болотна (*Peucedanum palustre*), осока пухирчаста (*Carex vesicaria*), осока несправжньо-смикавцева (*C. pseudocyperus*), чистець болотний (*Stachys palustris*). У дещо бідніших ґрунтових умовах розвиваються вільхові угруповання з видами роду *Sphagnum*, найчастіше *S. centrale*, рідше – *S. squarrosum*, *S. obtusum* (ас. *Sphagno squarrosi-Alnetum*).

Серед нелісових боліт найбільшу площу займають евтрофні болота. Переважають болота з домінуванням осоки омської (*Carex omskiana*) та осоки зближеної (*C. appropinquata*), значно менше поширені високотравні ценози з домінуванням очерету (*Phragmites australis*), рогових вузьколистого (*Typha angustifolia*). Флористичне ядро осокових та високотравних видів утворюють типові болотні бореальні види – вовче тіло болотне (*Potentilla palustris*), бобівник

трилистий (*Menyanthes trifoliata*), осока здута (*Carex rostrata*), осока жовта (*C. flava*), хвощ річковий (*Equisetum fluviatile*), кизляк китицецвітний (*Naumburgia thyrsiflora*). Різноманітність евтрофних боліт у парку доповнюють угруповання осоково-гіпнових боліт.

Характерними для парку є мезотрофні болота, які переважають в урочищах Князь Багон, Мальоване та Лука. Болото Князь Багон є лісовим мезотрофним болотом. По периферії цього болота в деревостані переважає сосна, в центрі є берези. Зімкнутість деревостану тут 0,2-0,4. У трав'яному покриві цього болота переважає очерет (*Phragmites australis*), місцями кунічник сіруватий (*Calamagrostis canescens*), співдомінує бобівник трилистий (*Menyanthes trifoliata*), значну домішку місцями утворює журавлина болотна (*Oxycoccus palustris*). У майже суцільному сфагновому покриві переважає *Sphagnum fallax*. На болотах Мальоване та Лука переважають відкриті мезотрофні ценози з домінуванням осоки пухнатоплодої (*Carex lasiocarpa*) на сфагновому покриві. Тут відмічені такі рідкісні види, як шейхцерія болотна (*Scheuchzeria palustris*), росичка англійська (*Drosera anglica*), росичка середня (*D. intermedia*), береза низька (*Betula humilis*).

Вивчення рослинного покриву та стратиграфії цих боліт (Андриєнко, Кузьмичев, Прядко, 1971) довело, що болота виникли шляхом заростання озер і вступили в мезотрофну стадію лише в останні десятиріччя.

Оліготрофних боліт у парку мало. Одним з найвідоміших є болото Втенське в Ростанському лісництві. Це лісове, з сосною (*Pinus sylvestris*), сфагнове болото, горби на якому утворюють *Sphagnum magellanicum* та *S. acutifolium*. Домінантами трав'яно-чагарничкового ярусу є пухівка піхвова (*Eriophorum vaginatum*), місцями зі співдомінуванням журавлини болотної (*Oxycoccus palustris*). Лише тут відмічений вид з Червоної книги – журавлина дрібнопліска (*Oxycoccus microcarpus*). Незначні площі по периферії цього болота займають угруповання мезотрофного типу. У трав'яному покриві співдомінантом пухівки піхвової є очерет (*Phragmites australis*), а сфагновий покрив утворений *Sphagnum fallax*. Торфовий поклад цього болота має глибину до 3 м (Ященко та ін., 1983). Вивчення стратиграфії довело, що болото Втенське утворилось, як і деякі інші болота парку, шляхом заростання озера.

Луки парку болотисті з домінуванням осоки гострої (*Carex acuta*), мітлиці повзучої (*Agrostis stolonifera*), тонконогу болотного (*Poa palustris*) та торф'янисті з переважаанням щучника дернистого (*Deschampsia caespitosa*). Торф'янисті луки у парку сформувалися переважно на місці осушених боліт. Справжні луки з домінуванням пахучої трави

звичайної (*Anthoxanthum odoratum*), мітлиці тонкої (*Agrostis capillaris*), костриці червоної (*Festuca rubra*) займають невеликі площі.

Добре представлена в парку прибережно-водна та водна рослинність. У прибережних смугах озер та річок найчастіше домінують куга озерна (*Scirpus lacustris*), очерет звичайний (*Phragmites australis*), лепешняк великий (*Glyceria maxima*). Водна рослинність представлена ценозами з домінуванням латаття білого (*Nymphaea alba*), латаття сніжно-білого (*N. candida*), глечиків жовтих (*Nuphar lutea*), куширу темнозеленого (*Ceratophyllum demersum*), рдесників кучерявого (*Potamogeton crispus*), блискучого (*P. lucens*), гребінчастого (*P. pectinatus*), елодеї канадської (*Elodea canadensis*), водяного різака алоеvidного (*Stratiotes aloides*). Значна частина водних угруповань парку є рідкісними для України.

В озерах відмічено також угруповання харових водоростей з домінуванням *Chara aspera*, *Ch. fragilis*, *Ch. delicatula*, *Ch. contraria*, *Lychnothamnus barbatus*, *Nitella symcarpa* (Борисова, Якушенко, 2008).

У південній частині парку до його складу після розширення території увійшла долина р. Прип'ять (верхня течія річки), яка на цій ділянці осушена, а русло річки каналізоване. Нині після припинення осушення та сільськогосподарського використання земель тут відбуваються демутаційні зміни рослинного покриву. Частина осушених боліт нині заліснюється. Проводиться вивчення змін рослинного покриву долини р. Прип'ять (Ященко та ін., 2004).

До Зеленої книги України занесені такі угруповання:

групи асоціацій звичайнососнових лісів звичайноялівцевих (Pineta (*sylvestris*) *juniperosa* (*communis*)) та звичайнодубово-звичайнососнових лісів звичайноялівцевих (Querceto (*roboris*)-Pineta (*sylvestris*) *juniperosa* (*communis*));

угруповання ялиново-клеиковільхово-звичайнососнових лісів (Piceeto (*abietis*)-Alneto (*glutinosa*)-Pineta (*sylvestris*)) та ялиново-повислоберезово-звичайнососнових лісів (Piceeto (*abietis*)-Betuleto (*pendulae*)-Pineta (*sylvestris*));

угруповання ялинових лісів (Piceeta *abietis*);

угруповання формації берези низької (Betuleta *humilis*);

угруповання формації меч-трави болотної (Cladieta *marisci*);

угруповання формації альдрованди пухирчатої (Aldrovandeta *vesiculosae*);

угруповання формації глечиків жовтих (Nuphareta *luteae*);

угруповання формації їжачої голівки малої (Sparganieta *minimi*);

угруповання формації латаття білого (Nymphaeeta *albae*);

угруповання формації латаття сніжно-білого (Nymphaeeta *candidae*);

угруповання формації пухирника малого (*Utricularieta minoris*);
угруповання формації рдесника довгого (*Potamogetoneta praelongi*);
угруповання формації рдесника червонуватого (*Potamogetoneta rutili*);

угруповання формації рдесника туполистого (*Potamogetoneta obtusifolii*);

угруповання формації куширу напівзануреного (*Ceratophylleta submersi*).

В результаті інвентаризації флори парку до його розширення в 1999 р. виявлено 792 види вищих судинних рослин природної флори та 70 видів культурних рослин, деякі з них дичавіють і трапляються як дикорослі (Ященко, 1994).

Флора парку за своїм складом відображає основні риси флори Українського Полісся. Вона є відносно молодого і має переважно міграційний характер. У флорі парку переважають види з широкими голарктичними, палеарктичними та європейськими ареалами. Серед вузькоареальних видів слід назвати гвоздику несправжньо-розчепірену (*Dianthus pseudosquarrosus* (Novák) Klokov) і гвоздику несправжньопізню (*Dianthus pseudoserotinus* Blocki), які трапляються в сухих соснових лісах та в трав'яних псамофітних ценозах. Алофіти становлять 16,7% загального складу флори, що більше, ніж для інших національних природних парків і заповідників Українського Полісся (Панченко, 2006).

На території парку виявлено 112 видів мохоподібних (Вірченко, 1999).

До Червоної книги України занесено 45 видів вищих судинних рослин, виявлених у парку:

- альдрованда пухирчаста (*Aldrovanda vesiculosa* L.) – відмічена по берегах озер Світязь, Пісочне, Кримне, Пулемецьке, Луки, Перемут, Люцимер (Карпова, Зуб, 2002);
- астрагал пісковий (*Astragalus arenarius* L.);
- береза низька (*Betula humilis* Schrank);
- борідник паростковий (*Jovibarba sobolifera* (Sims) Opiz);
- булатка червона (*Cephalanthera rubra* (L.) Rich.);
- верба чорнична (*Salix myrtilloides* L.);
- гвоздика несправжньопізню (*Dianthus pseudoserotinus* Blocki);
- гніздівка звичайна (*Neottia nidus-avis* (L.) Rich.);
- гронянка півмісяцева (*Botrychium lunaria* (L.) Sw.);
- гронянка багатороздільна (*Botrychium multifidum* (S.G.Gmel.) Rupr.);
- гудайєра повзуча (*Goodyera repens* (L.) R.Br.);

- діфазіаструм сплюснутий (*Diphaziatrum complanatum* (L.) Holub);
- жировик Лезеля (*Liparis loeselii* (L.) Rich.);
- журавлина дрібнопліва (*Oxycoccus microcarpus* Turcz. ex Rupr.);
- зозулинець блощичний (*Orchis coriophora* L.);
- зозулині сльози яйцевидні (*Listera ovata* (L.) R.Br.);
- зозулині черевички справжні (*Cypripedium calceolus* L.);
- коручка болотна (*Epipactis palustris* (L.) Crantz);
- коручка темночервона (*Epipactis atrorubens* (Hoffm.) Schult.);
- коручка чемерниковидна (*Epipactis helleborine* (L.) Crantz);
- косарики черепасти (*Gladiolus imbricatus* L.);
- лікоподієлла заплавна (*Lycopodiella inundata* (L.) Holub);
- лілія лісова (*Lilium martagon* L.);
- любка дволиста (*Platanthera bifolia* (L.) Rich.);
- меч-трава болотна (*Cladium mariscus* (L.) Pohl) – єдине відоме місцезростання знаходиться на березі о. Світязь);
- молодильник озерний (*Isoetes lacustris* L.) (Кухтей, Мусієнко, 2002);
- осока дводомна (*Carex dioica* L.);
- осока Девелла (*Carex davalliana* Smith);
- осока затінкова (*Carex umbrosa* Host);
- осока тонкокореневищна (*Carex chordorhiza* Ehrh);
- пальчатокорінник м'ясочервоний (*Dactylorhiza incarnata* (L.) Soó);
- пальчатокорінник плямистий (*Dactylorhiza maculata* (L.) Soó);
- пальчатокорінник травневий (*Dactylorhiza majalis* (Rchb.) P.F.Hunt et Summerhayes);
- пальчатокорінник Фукса (*Dactylorhiza fuchsii* (Druce) Soó);
- півники сибірські (*Iris sibirica* L.);
- плаун річний (*Lycopodium annotinum* L.);
- пухирник середній (*Utricularia intermedia* Hayne);
- пухирник малий (*Utricularia minor* L.);
- росичка англійська (*Drosera anglica* Huds.);
- росичка середня (*Drosera intermedia* Hayne);
- сальвінія плаваюча (*Salvinia natans* (L.) All.);
- смілка литовська (*Silene lithuanica* Zapal.);
- сон розкритий (*Pulsatilla patens* (L.) Miller);

- товстянка звичайна (*Pinguicula vulgaris* L.);
- шейхцерія болотна (*Scheuchzeria palustris* L.).

До Європейського Червоного списку занесений один вид – смілка литовська (*Silene lithuanica*). Шість видів – гронянка багатороздільна (*Botrychium multifidum*), альдрованда пухирчаста (*Aldrovanda vesiculosa*), сон розкритий (*Pulsatilla patens*), сальвінія плаваюча (*Salvinia natans*), жировик Лезеля (*Liparis loeselii*) та зозулині черевички справжні (*Cypripedium calceolus*) – занесені до Додатку I Бернської конвенції.

Крім того, в складі флори парку виявлена низка видів, які є рідкісними або малопоширеними для Українського Полісся, а більшість з них і для України в цілому. Це осока повисла (*Carex flacca* Schreb.), росичка круглолиста (*Drosera rotundifolia* L.), звіробій сланкий (*Hypericum humifusum* L.), стародуб широколистий (*Laserpitium latifolium* L.), вужачка звичайна (*Ophioglossum vulgatum* L.), дуб скельний (*Quercus petraea* Liebl.), їжача голівка мала (*Sparganium minimum* Wallr.).

Із водоростей, виявлених на території Шацького НПП, до Червоної книги України занесено хару витончену (*Chara delicatula* C.Agardh), хару мохувату (*Chara muscosa* J.Groves et Bull.-Webst.), педіаструм Каврайського (*Pediastrum kawraiskyi* Schmidle), із мохоподібних – гелодій Бландова (*Helodium blandowii* (Web. et Mohr) Warnst.), псевдокалієргон (дрепаноклад) плауновидний (*Pseudocalliergon lycopodioides* (Brid.) Hedenäs), псевдокалієргон трирядний (*Pseudocalliergon trifarium* (F.Weber et D.Mohr) Loeske), скорпідій скорпіоновидний (*Scorpidium scorpioides* (Hedw.) Limpr.). До Додатку I Бернської конвенції і Додатку IIb Директиви Європейського Союзу по охороні біотопів і видів занесено гаматокауліс глянсуватий (*Hamatocaulis verniculosus* (Mitt.) Hedenas (*Drepanocladus vernicosus* (Mitt.) Warnst.)).

Заповідна зона у парку займає 4804,9 га, зона регульованої рекреації – 12325,0 га, зона стаціонарної рекреації – 1282,7 га, господарська зона – 30564,0 га. Заповідна зона складається з 11 ділянок. Найбільшою з них є частина великого лісового масиву у східній частині парку, де переважають соснові ліси. До заповідної зони увійшла також територія ботанічного заказника “Втенський”, яка являє собою переважно оліготрофне болото. За категоріями земель в заповідній зоні переважають ліси – 80% (3820,4 га), 9% (430,8 га) займають болота, 6,5% (314,5 га) – води. У зоні регульованої рекреації ліси займають 46% зони (5637,5 га), 48% (5866,4 га) – води. До цієї зони входять, зокрема озера Світязь, Пулемецьке, Луки, Перемут, Люцимер. До зони стаціонарної рекреації увійшли території

рекреаційних закладів біля озер Світязь та Пісочне з прилеглими лісами і озеро Пісочне.

В парку розпочаті роботи з відновлення водного режиму водойм та боліт, перший етап яких реалізований в районі озер Кримно і Пулемецьке.

Територія Шацького НПП з 2002 р. увійшла до складу біосферного резервату “Шацький”, являючи собою більшу його частину. Проводиться робота зі створення міждержавного біосферного резервату “Західне Полісся”. До цього біосферного резервату мають увійти території, які входять до біосферного резервату “Західне Полісся” на території Польщі (в т.ч. національний парк “Poleski”, ландшафтні парки “Poleski”, “Sobiborski”, “Pojezierze Łęczynskie”), біосферного резервату “Шацький” на території України та біосферного резервату “Прибужское Полесье” на території Білорусі.

“Шацькі озера” включені до переліку водно-болотних угідь, які мають міжнародне значення (Рамсарська конвенція).

Список літератури

1. Андрієнко Т.Л., Кузьмичов А.І., Прядко О.І. Болота в районі Шацьких озер // Укр. ботан. журн. – 1971. – 26, № 6. – С. 727-733.
2. Андриенко Т.Л., Шеляг-Сосонко Ю.Р. Растительный мир Украинского Полесья в аспекте его охраны. – Киев: Наук. думка, 1983. – 215 с.
3. Борисова О.В., Якушенко Д.М. Угруповання харових водоростей південно-західного сектора озера Світязь (Волинське Полісся) // Укр. ботан. журн. – 2008. – 65, № 2. – С. 226-233.
4. Вірченко В.М. Бріофлора Шацького національного природного парку // Укр. ботан. журн. – 1999. – 56, № 1. – С. 67-73.
5. Дідух Я.П., Якушенко Д.М., Фіцайло Т.В. Класифікація рослинності та біотопів Української частини транскордонного біосферного резервату “Західне Полісся” // Створення транскордонного біосферного резервату та регіональної екологічної мережі в Поліссі. – К., 2008. – С. 41-56.
6. Карпова Г.О., Зуб Л.М. До поширення *Aldrovanda vesiculosa* L. на озерах Шацької групи // Ю.Д. Клеопов та сучасна ботанічна наука. Матли читань, присвячених 100-річчю з дня народження Ю.Д. Клеопова. – К., 2002. – С. 375-378.
7. Кухтей Р.Р., Мусієнко М.М. Екологічна структура гідромакрофітів Шацьких озер // Укр. ботан. журн. – 2002. – 59, № 5 – С. 584-588.
8. Мамчур З., Савицька А. Екологічна характеристика листяних мохів Шацького національного природного парку // Вісник Львівського університету. Сер. біологічна. – 2006. Вип. 42. – С. 38-47

9. Панченко С.М. Порівняльний аналіз флори природних заповідників та національних природних парків // Фіторізноманіття Українського Полісся та його охорона. – К.: Фітосоціоцентр, 2006. – С. 285-292.

10. Цурик Є.І., Жижин М.П., Яценко П.Т. Поширення та охорона *Picea abies* (L.) Karsten у районі Шацьких озер // Укр. ботан. журн. – 1973. – 36, № 4. – С. 313-315.

11. Шацький національний природний парк. Наукові дослідження 1983-93 рр. – Світязь, 1994. – 248 с.

12. Шацький національний природний парк. Наукові дослідження 1994-2004 рр. – Луцьк, 2004. – 224 с.

13. Якушенко Д.М., Фіцайло Т.В., Коротченко І.А. Псамофітні екосистеми української частини біосферного резервату “Західне Полісся” // Стан і біорізноманіття екосистем Шацького національного природного парку: Мат-ли наук. конф. – Львів: СПОЛОМ, 2005. – С. 82-86.

14. Яценко П.Т. Біоморфологічний спектр флори району Шацьких озер. – Укр. ботан. журн. – 1984. – 41, № 4. – С. 73-77.

15. Яценко П.Т. Структурний аналіз флори району Шацьких озер // Укр. ботан. журн. – 1983. – 40, № 6. – С. 39-71.

16. Яценко П.Т. Флористична оцінка території Шацького природного національного парку // Укр. ботан. журн. – 1985. – 42, № 1. – С. 22-23.

17. Яценко П.Т. Судинні рослини Шацького національного природного парку // Шацький національний природний парк. Наукові дослідження 1983-1993 рр. – Світязь. – С. 132-163 с.

18. Яценко П.Т., Андрієнко Т.Л., Шеляг-Сосонко Ю.Р., Стойко С.М. Рослинний покрив Шацького природного парку // Укр. ботан. журн. – 1983. – 50, № 4. – С. 68-72.

НПП Яворівський

Національний природний парк “Яворівський” створений за указом Президента України № 744/98 від 4 липня 1998 року. Формування його відбувалося на базі частин Старицького та Магерівського військових лісгоспів, оскільки до створення природоохоронного об’єкта ця територія належала до військового полігону Західного оперативного командування. Загальна площа парку становить 7108 га, з яких 2915 га надані парку в постійне володіння, а 4193 га включені до його складу без вилучення в землекористувачів і лишилися у віданні названих вище військових лісгоспів. Національний парк створений на основі Яворівського ландшафтного регіонального парку, який був затверджений Львівською обласною Радою 1996 року на площі 4190 га. На південному сході й півдні парк безпосередньо межує з природним заповідником “Розточчя”.

Розташований НПП “Яворівський” на території Яворівського та Жовківського адміністративних районів Львівської області. Відповідно, 5085 га території парку знаходиться на землях селищної ради смт Івано-Франкове, а 2023 га – на землях Лозинської сільської ради. З південно-східною частиною парку збігається Головний Європейський вододіл, що розділяє басейни річок Чорного й Балтійського морів. Територія парку є цілісною.

За фізико-географічним районуванням (Екологічна енциклопедія, 2006) територія належить до Широколистісової зони, Західно-українського краю, Розтоцько-Опільської горбогірної області. За геоботанічним районуванням України (Національний атлас України, 2008) територія парку належить до Європейської широколистяно-лісової області, Центральноевропейської провінції, Південнопольсько-Західноподільської підпровінції, Розтоцького округу букових, буково-соснових, дубово-соснових, ялицевих та дубових лісів, заплавних лук та евтрофних боліт.

Важливою особливістю території національного парку є висока ландшафтна, геоморфологічна, геоботанічна й зоологічна репрезентативність у межах регіону Розточчя. Це пов’язано з тим, що він розташований у межах трьох із шести ландшафтів височини Розточчя: Янівського, Дубровицького і Верхньоверешицького (Брусак та ін., 2000), у той час як природний заповідник “Розточчя” охоплює лише Янівський тип ландшафту Розточчя. На території парку представлені ділянки добре збережених природних лісів віком 100-120 років, які можуть слугувати еталонами для обґрунтування раціональних форм лісового господарства в регіоні. Населені пункти на території парку відсутні. В північній частині він межує з діючим

військовим полігоном спільного використання України й країн НАТО. У лісогосподарському аспекті територія земель, наданих парку, організована у два лісництва – Млинківське та Янівське (відповідно, 1479 га та 1436 га), а територія, що надана парку без вилучення в землекористувачів належить Магерівському лісництву Магерівського військового лісгоспу (917 га) і Майданському лісництву Старицького військового лісгоспу (3276 га). Обидва військові лісгоспи належать державному підприємству “Львівський лісокомбінат”.

Незважаючи на те, що загалом рослинний покрив регіону Розточчя є добре дослідженим як у лісівничому (Лісівницькі дослідження ..., 1972 (з бібліографією) та ін.), так і флорологічному, геоботанічному, популяційно-екологічному й фітосозологічному аспектах (Стойко, Жижин, Кагало, 1990; Кагало, 1990; Сорока, 1995, 1999; Загульський, 2000; Загульський, Кучинська, Майданський, 2000; Кагало, Скібіцька, 2001 та ін.), дослідження рослинного світу території, яка нині належить до НПП “Яворівський”, у минулому практично не проводилося. Лише певне ретроспективне значення можуть мати ботанічні праці польських дослідників кінця XIX, початку XX століть, які стосувалися цієї території лише частково. У повоєнний період (після Другої світової війни) на цій території було створено військовий полігон, що практично унеможливило проведення будь-яких дослідницьких робіт. Публікацій, які стосуються рослинного світу власне парку на сьогодні обмаль (Громов, 2000; Загульський, 2000; Загульський, Кучинська, Майданський, 2000; Кагало, Скібіцька, 2001; Яворівський ..., 2008).

Площа земель, що належать до категорії лісових становить 6740,2 га (94,8% загальної площі). У тому числі це землі, вкриті лісовою рослинністю (6398,1 га – 90%), зокрема, лісові культури – 1126,1 га (15,8%), незімкнені лісові культури – 31,7 га (0,4%), лісові розсадники, плантації тощо – 0,4 га (0,006%). Серед лісових земель, частка території, не вкритої лісом, незначна – 188,8 га (2,7%), причому переважно це галявини – 172,6 га (2,4%). Решта не вкритих лісом земель цієї категорії – це рідколісся, згарища, зруби тощо. Лісові шляхи на території парку займають 121,2 га (1,7%). До категорії нелісових земель належить 367,8 га (5,2%) території парку. Зокрема, це сільськогосподарські вгіддя – 52,7 га (0,7%) (рілля – 9,2 га, сіножаті – 29,5 га, пасовища 14,0 га), води займають 100,7 га (1,5%), болота – 27,2 га (0,4%), садиби, споруди – 24,5 га (0,3%), траси, ЛЕП – 3,5 га (0,05%), інші нелісові землі, зокрема об'єкти військового призначення, займають 159,6 га (2,25%).

Серед лісових угруповань парку переважають грабово-дубові, грабово-букові й буково-грабові, а також, меншою мірою, сосново-

дубові, соснові й сосново-букові лісостани. За попередніми даними інвентаризації рослинності парку (Загульський, Кучинська, Майданський, 2000) на його території представлені ліси з домінуванням: сосни звичайної (*Pinus sylvestris*) – 2578,5 га (40,3%), бука лісового (*Fagus sylvatica*) – 2190,3 га (34,2%), дуба звичайного (*Quercus robur*) – 316,0 га (4,9%), граба звичайного (*Carpinus betulus*) – 264,5 га (4,1%), явора (*Acer pseudoplatanus*) – 5,3 га (0,08%), клена гостролистого (*Acer platanoides*) – 15,5 га (0,24%), вільхи чорної (*Alnus glutinosa*) – 252,6 га (3,95%), вільхи сірої (*A. incana*) – 0,8 га (0,01%), осики (*Populus tremula*) – 2,3 га (0,04%), берези пухнастої (*Betula pubescens*) – 693,8 га (10,8%). Крім того, в парку створені культури модрини (*Larix* sp.) – 9,2 га (0,14%), дуба червоного (*Quercus rubra*) – 47,3 га (0,74%).

Панівними на території парку є широколистяні ліси класу *Querco-Fagetea*, серед яких переважають ценози союзу *Asperulo-Fagion*. В деревостані цих лісів переважає бук лісовий (*Fagus sylvatica*). Домінантами травостою є осока волосиста (*Carex pilosa*), зеленчук (*Lamium galeobdolon*). Типовими видами є веснівка дволиста (*Majanthemum bifolium*), копитняк європейський (*Asarum europaeum*) купина багатоквітова (*Polygonatum multiflorum*), ожина шорстка (*Rubus hirtus*), щитник чоловічий (*Dryopteris filix mas*). Серед ефемероїдів переважає анемона дібровна (*Anemone nemorosa*), на багатших ґрунтах часто домінує зубниця залозиста (*Dentaria glandulosa*).

Досить поширеними є дубово-соснові ліси і ацидофільні діброви. В їх деревостані у різних пропорціях переважають дуб звичайний (*Quercus robur*) і сосна звичайна (*Pinus sylvestris*). В трав'яно-чагарничковому ярусі переважають анемона дібровна (*Anemone nemorosa*), веснівка дволиста (*Majanthemum bifolium*), конвалія звичайна (*Convallaria majalis*), чорниця (*Vaccinium myrtillus*). Часто є моховий ярус, у якому переважає плевроцій Шребера (*Pleurozium schreberi*).

На найбільш ґрунтах поширені соснові і березово-соснові ліси. У відносно мезофільних умовах (ас. *Leucobryo-Pinetum*) домінує чорниця (*Vaccinium myrtillus*). Константними видами є брусниця (*Vaccinium vitis idaea*), одинарник європейський (*Trientalis europaea*), ожика волосиста (*Luzula pilosa*), перестріч лучний (*Melampyrum pratense*). В добре розвинутому моховому ярусі домінує *Pleurozium schreberi*. У сирих умовах (ас. *Molinio-Pinetum*) в деревостані багато берези пухнастої (*Betula pubescens*), домінантами трав'яно-чагарничкового ярусу є молінія голуба (*Molinia coerulea*) і чорниця (*Vaccinium myrtillus*).

Гірофільні лісові й чагарникові угруповання представлені ценозами асоціації *Ribeso nigri-Alnetum* (клас *Alnetea glutinosae*), а

також, значно частіше, асоціаціями союзу *Salicion cinereae* порядку *Salicetalia auritae* того ж класу.

На невеликих площах, здебільшого прилеглих до території діючого полігону, де лісова рослинність не сформована, а ґрунти представлені бідними супісками й пісками, переважно флювіогляціального походження, формуються чагарничкові угруповання з переважанням вересу звичайного (*Calluna vulgaris*) і чорниці (*Vaccinium myrtillus*) (ас. *Calluno-Vaccinietum* Bùker 1942).

Трав'яна рослинність представлена на дуже малих площах. Це післялісові й заплавні луки, ценотично відкриті угруповання незакріплених пісків, синантропна рослинність тощо. Переважаючими є угруповання з домінуванням куничника наземного (*Calamagrostis epigeios*), що формуються переважно на зрубках, та лучні ценози з домінуванням грястиці збірної (*Dactylis glomerata*), молінії голубої (*Molinia caerulea*), щучника дернистого (*Deschampsia cespitosa*), костриці лучної (*Festuca pratensis*), костриці овечої (*F. ovina*), костриці червоної (*F. rubra*), тимофіївки лучної (*Phleum pratense*), комишу лісового (*Scirpus sylvaticus*), ситника розлогого (*Juncus effusus*).

Болотна та прибережно-водно рослинність на території парку представлена слабо. Виявлені ценози осоки здutoї (*Carex rostrata*), осоки гостровидної (*C. acutiformis*), півників болотних (*Iris pseudacorus*), лепешняку великого (*Glyceria maxima*), рогозу широколистого (*Typha latifolia*), очерету (*Phragmites australis*). Власне водна рослинність займає в парку незначну площу і представлена ценозами жабурника звичайного (*Hydrocharis morsus-ranae*), водяного різак алоеvidного (*Stratiotes aloides*), елодеї канадської (*Elodea canadensis*), куширу темнозеленого (*Ceratophyllum demersum*), водопериці кільчастої (*Myriophyllum verticillatum*), латаття сніжно-білого (*Nymphaea candida*), рдесника плаваючого (*Potamogeton natans*).

Важливе соцологічне значення мають фрагменти термофільних угруповань з участю ксерофітних і петрофітних видів, наприклад, в урочищі Біла Скеля, де представлена одна з двох, відомих в Україні, локальних популяцій костриці пісколюбної (*Festuca psammophylla*).

Певний соцологічний інтерес представляють також фрагменти лісів з домінуванням вільхи сірої (*Alnus incana*), які трапляються біля підніжжя схилів у долинах річок. Їх формування зумовлене мезокліматичними інверсіями, і, загалом, вони в регіоні мають, очевидно, реліктове походження.

На території національного парку виявлені угруповання 8 синтаксонів, що включені до Зеленої книги України:

угруповання букових лісів (*Fageta sylvaticae*) з домінуванням барвінку малого (*Vinca minor*),

угруповання букових лісів (*Fageta sylvaticae*) з домінуванням плюща звичайного (*Hedera helix*),

угруповання звичайнососново-букових лісів (*Pineto (sylvestris)–Fageta (sylvaticae)*) та грабово-звичайнососново-букових лісів (*Carpineto (betuli)–Pineto (sylvestris)–Fageta (sylvaticae)*),

угруповання буково-звичайнодубових лісів (*Fageto (sylvaticae)–Querceta (roboris)*),

угруповання букових лісів барвінкових (*Fageta (sylvaticae) vincosa (minoris)*),

угруповання буково-звичайнососнових лісів (*Fageto (sylvaticae)–Pineta (sylvestris)*),

угруповання буково-звичайнодубово-звичайнососнових лісів (*Fageto (sylvaticae)–Querceto (roboris)–Pineta (sylvestris)*) та грабово-буково-звичайнососнових лісів (*Carpineto (betuli)–Fageto (sylvaticae)–Pineta (sylvestris)*);

угруповання формації латаття сніжно-білого (*Nymphaeaeta candidae*).

За попередніми даними флора парку налічує близько 800 видів судинних рослин і, відповідно, парк майже не поступається за рівнем флористичної репрезентативності заповіднику “Розточчя”, флора якого налічує 825 видів. Разом з тим, на його території значно менше представлені види гігро- й гідрофільних флороекологічних комплексів, зокрема палюдофітона.

За зведеними даними (Кагало, 1990; Загульський, 2000) для флори Розточчя вказувалося 79 видів, включених до Червоної книги України (1996). Зростання значної частини цих видів на сьогодні не підтверджено (близько 25 %), або їхні оселища є достовірно зруйнованими. За попередніми літературними даними для території НПП “Яворівський” наводиться близько 40 видів рослин з Червоної книги України. За останніми даними спеціальних флорологічних досліджень території на сьогодні для території парку виявлено лише 19 видів, що занесені до Червоної книги України (2009).

Це такі види:

- баранець звичайний (*Huperzia selago* (L.) Bernh. ex Schrank et Mart.) – спорадично трапляється в букових лісах Янівського лісництва;

- білоцвіт весняний (*Leucojum vernalis* L.) – рідко у свіжих і вогуватих лісах, в ярах (околиці с. Фійна);

- булатка великоквіткова (*Cephalanthera damasonium* (Mill.) Druce) – поодинокі або невеликими групами трапляється в букових і грабово-букових лісах Янівського лісництва;

- булатка довголиста (*Cephalanthera longifolia* (L.) Fritsch.) – дуже рідко в розріджених букових лісах на схилах;
- гніздівка звичайна (*Neottia nidus-avis* (L.) Rich.) – спорадично трапляється в лісах по всій території парку;
- гронянка півмісяцева (*Botrychium lunaria* (L.) Sw.) – на сухих трав'яних схилах дуже рідко (урочище Біла Скеля біля с. Лелехівка);
- зозулині сльози яйцевидні (*Listera ovata* (L.) R.Br.) – рідко росте в букових лісах Янівського та Майданського лісництв;
- коручка чемерниковидна (*Epipactis helleborine* (L.) Crantz) – спорадично трапляється по всій території парку, але переважно в букових, буково-соснових і грабово-букових лісах, переважно на освітлених місцях, уздовж просік на узліссях;
- лілія лісова (*Lilium martagon* L.) – спорадично в усіх типах широколистяних лісів парку, але малочисельними ценопопуляціями;
- лунарія оживаюча (*Lunaria rediviva* L.) – рідко в букових лісах (поблизу с. Фійна);
- любка дволиста (*Platanthera bifolia* (L.) Rich.) – трапляється зрідка на узліссях і в розріджених букових лісах по всій території парку;
- любка зеленоквітова (*Platanthera chlorantha* (Cust.) Rchb.) – поширена аналогічно до попереднього виду, але трапляється дуже рідко;
- пальчатокорінник плямистий (*Dactylorhiza maculata* (L.) Soó) – зрідка трапляється на вологих луках і в заплавах (околиці с. Ставки);
- пальчатокорінник травневий (*Dactylorhiza majalis* (Rchb.) P.F.Hunt et Summerhayes) – рідко на вологих луках у Янівському лісництві;
- підсніжник білосніжний (*Galanthus nivalis* L.) – спорадично в букових, буково-соснових, грабово-букових, грабових лісах по всій території парку;
- плаун колючий (*Lycopodium annotinum* L.) – дуже рідко в соснових і дубово-соснових лісах;
- сальвінія плаваюча (*Salvinia natans* (L.) All.) – зрідка в каналах і водоймах на межі парку біля с. Лелехівка;
- товстянка двоколірна (*Pinguicula bicolor* Wołoszcz.) – поодинокі на болотистих луках біля с. Ставки;
- цибуля ведмежа (*Allium ursinum* L.) – поодинокі у свіжих букових лісах біля с. Фійна і с. Верещиця.

До Червоного списку МСОП включено товстянку двоколірну (*Pinguicula bicolor*), а до Додатку I Бернської конвенції – сальвінію плаваючу (*Salvinia natans*). Види з Європейського Червоного списку не виявлені.

Наведені дані щодо поширення раритетних видів флори парку мають лише попереднє значення. Необхідними є детальне вивчення їх поширення й стану популяцій.

За функціональним зонуванням територія парку розподілена на заповідну зону площею 661,6 га, зону регульованої рекреації – 1254,1 га, зону стаціонарної рекреації – 30,2 га та господарську зону – 5162,1 га. Територія, що надана парку без вилучення в землекористувачів, тобто 4193 га (59% загальної площі парку), зарахована до господарської зони. Такий розподіл не є оптимальним для виконання парком природоохоронних функцій, оскільки зарахування території до господарської зони передбачає здійснення на ній повного обсягу лісгосподарських заходів, практично без урахування соціологічного значення території.

Згідно з проектом влаштування території, результатами лісовпорядкування, певними традиціями регіону пріоритетним напрямком діяльності парку є його екотуристична спеціалізація. У зв'язку з цим важливим є формування і розвиток власної рекреаційної інфраструктури парку. Певну проблему в цьому створює те, що землі, які надані парку в постійне користування, передані без передавання парку тих об'єктів, зокрема рекреаційних, які на них розташовані. Крім того, парадоксальною є та ситуація, що парку не належить жодний водний об'єкт на його території. Така ситуація ускладнює не лише виконання парком рекреаційної функції, але й безпосередніх природоохоронних завдань.

Список літератури

1. Громов Е.М. Сучасний стан, перспективи розвитку та проблеми організаційного становлення національного природного парку "Яворівський" // Проблеми і перспективи розвитку природоохоронних об'єктів на Розточчі. Мат-ли міжнародної наук.-практ. конф. (с. Шкло, 6-7 липня 2000 р.). – Львів: Логос, 2000. – С. 145-149.
2. Брусак В. Історія, сучасний стан і перспективи розвитку заповідної справи на Розточчі // Вісник Львів. ун-ту. Серія географічна. – Л., 2000. – Вип. 26. – С. 237-242.
3. Любинець І.П. Нові локалітети рідкісних видів рослин на території Яворівського НПП // Збереження та відтворення біорізноманіття

Горган. Мат-ли наук. практ. конф., присвяченої 10-річчю природного заповідника "Горгани". – Надвірна, 2006. – С. 131-132.

4. Загульський М.М. Судинні рослини Українського Розточчя, що занесені до Червоної книги України // Проблеми і перспективи розвитку природоохоронних об'єктів на Розточчі (с. Шкло, 6–7 липня 2000 р.): Мат-ли міжнар. наук.-практ. конфер. Львів, 2000. – С. 145-149.

5. Загульський М.М., Кучинська І.В., Майданський М.А. Созологічна оцінка території національного природного парку "Яворівський" // Проблеми і перспективи розвитку природоохоронних об'єктів на Розточчі. Мат-ли міжнародної наук.-практ. конф. (с. Шкло, 6-7 липня 2000 р.). – Львів: Логос, 2000. – С. 150-152.

6. Кагало А.А. Охраняемые виды во флоре Украинского Росто́чья // *Badania biologiczne ekosystemów lądowych i wodnych Roztocza i Karpat Wschodnich w warunkach antropopresji* (Lublin, 25–27 września 1989): *Lubelsko-Lwowska Sesja naukowa*. Lublin, 1990. – S. 61-62.

7. Кагало О.О. Скібіцька Н.В. До оцінки аутфітосозологічної репрезентативності заповідників і національних парків Поділля // Національні природні парки в екологічній мережі України. – Хмельницький-Славута, 2001. – С. 38-41.

8. Кагало О., Зінько Ю., Татух С., Андреева О., Скібіцька Н., Савка Г., Горбань І. Яворівський національний природний парк у системі регіональної, національної та загальноєвропейської екомережі // Яворівський національний природний парк (до десятиріччя створення). За ред. Ю. Чорнобая, О. Кагала. – Львів: ЗУКЦ, 2008. – С. 51-61.

9. Лісівницькі дослідження на Розточчі. – Львів: Каменяр, 1972. – 312 с.

10. Сорока М.І. Рідкісні та зникаючі види рослин Українського Розточчя // Науковий вісник УкрДЛТУ. – Львів, 1995, вип. 4. – С. 77-81.

11. Сорока М.І. Аналіз флори Українського Розточчя // Праці Наукового товариства ім. Т.Г. Шевченка. – Екологічний зб. – 2. – Львів, 2001, т. VIII. – С. 143-158.

12. Сорока М.І. Флора судинних рослин Українського Розточчя. – Львів, 2002. – 154 с.

13. Сорока М.І. Рослинність Українського Розточчя. – Львів : Вид-во "Світ", 2008. – 432 с.

14. Стойко С.М., Жижин М.П., Кагало О.О. Флороценотична структура та охорона раритетних лісів *Pineto-Fageta sylvaticae* на північно-східній межі поширення // Укр. ботан. журн. – 1990. – 47, № 3. – С. 68-73.

15. Яворівський національний природний парк. До 10-річчя створення / ред. Ю. Чорнобай, О. Кагало. – Львів: ЗУКЦ, 2008. – 166 с.

Порівняльний аналіз представленості у заповідниках і національних природних парках України рідкісних видів та угруповань

Червона книга України, Червона книга МСОП, Європейський Червоний список і Додаток I Бернської конвенції разом включають 718 видів судинних рослин. Згідно даних, наведених у попередніх розділах, із них 613 вказуються для заповідників і національних природних парків, а 105 – не вказуються. Для біосферних заповідників вказується 230 видів, природних заповідників – 386 видів, національних природних парків – 426 видів. Для видів з Червоної книги України ці величини становлять відповідно 200, 324, 365; для видів з Червоного списку МСОП – 19, 67, 52; для видів високих категорій (Е, V) Червоного списку МСОП – 9, 22, 19; для видів з Європейського Червоного списку МСОП (1991) – 35, 98, 89; для видів з Додатку I Бернської конвенції – 15, 38, 34.

Найбагатшими за кількістю видів з Червоної книги України є гірські заповідники і НПП (Табл. 1). В Карпатах значно вищі показники мають об'єкти з добре виявленим субальпійським поясом, розташовані в південно-східній частині Українських Карпат. За кількістю видів з Червоного списку МСОП перші місця займають території Гірського Криму, мало поступають їм приазовські території. За кількістю видів з Європейського Червоного списку провідні місця займають території Гірського Криму і Лівобережного Степу. Видів Додатку I Бернської конвенції найбільше в заповідниках Гірського Криму, а також у Канівському заповіднику.

Найменшою кількістю видів з Червоної книги України є на територіях північного сходу і частково центру України (НПП "Мезинський", "Ічнянський", "Пирятинський", "Слобожанський", "Гетьманський", "Нижньосульський") та на деяких територіях південно-західної частини степової зони (НПП "Нижньодністровський", "Тузовські лимани", "Білобережжя Святослава", "Олешківські піски"). Деякі з цих "бідних" територій є мало вивченими, але великого зростання кількості видів з Червоної книги на них очікувати не слід. Бідність названих територій степової зони значною мірою пов'язана з їх екологічною нерепрезентативністю – у них відсутні або слабо представлені зональні степові ценози.

Кількість угруповань із Зеленої книги найвищою є переважно на територіях заходу України і територіях з високою представленістю водної рослинності.

Таблиця 1. Кількість видів судинних рослин із різних переліків та рослинних угруповань із Зеленої книги України у заповідниках і національних природних парках України

Територія	МСОП	ЄЧС	БЕРН	ЧКУ	Разом видів	ЗКУ
1. БЗ Асканія-Нова	7	9	2	20	26	5
2. БЗ Дунайський	6	5	6	26	31	20
3. БЗ Карпатський	5	8	6	148	156	37
<i>Чорногірська діл.</i>	4	5	2	76	83	
<i>Свидовецька діл.</i>	1	5	4	58	64	
<i>Мармароська діл.</i>	3	3	4	43	49	
<i>Кузійська діл.</i>	0	3	1	34	37	
<i>Уг.-Широколуж. діл.</i>	1	3	1	45	49	
<i>Чорна гора</i>	1	1	0	9	9	
<i>Юлівські гори</i>	0	0	1	13	14	
<i>Долина нарцисів</i>	0	0	2	23	23	
4. БЗ Чорноморський	5	16	3	30	44	3
5. ПЗ Горгани	0	0	2	26	27	6
6. ПЗ Дніпровсько-Орільський	2	4	4	16	24	9
7. ПЗ Древлянський	0	0	4	17	18	5
8. ПЗ Єланецький степ	7	8	0	25	31	7
9. ПЗ Казантипський	8	8	3	24	34	4
10. ПЗ Канівський	0	4	8	27	34	4
11. ПЗ Карадазький	16	29	8	84	98	7
12. ПЗ Кримський	17	33	11	98	115	14
<i>гірсько-лісова частина</i>	17	31	10	95	110	14
<i>Лебедині острови</i>	0	2	1	3	5	0
13. ПЗ Луганський	9	18	5	48	62	15
<i>Станично-Луганське відділення</i>	2	6	2	10	18	4
<i>Стрільцівський степ</i>	0	4	3	28	31	10
<i>Провальський степ</i>	4	9	1	33	37	8
<i>Трьохізбенський степ</i>	1	3	1	7	12	1
14. ПЗ Медобори	5	6	5	48	49	6
<i>Медобори</i>	5	6	5	39	40	4
<i>Кременецькі гори</i>	1	2	3	29	29	4
15. ПЗ Мис Мартьян	4	6	7	36	39	3
16. ПЗ Опускський	6	10	3	27	34	4
17. ПЗ Поліський	0	2	1	26	27	8
18. ПЗ Рівненський	0	2	1	38	39	11
19. ПЗ Розточчя	1	0	2	38	38	11
20. ПЗ Український степовий	19	25	8	73	86	18
<i>Михайлівська цілина</i>	2	1	3	14	15	3

Територія	МСОП	ЄЧС	БЕРН	ЧКУ	Разом видів	ЗКУ
<i>Крейдяна флора</i>	11	10	2	33	38	8
<i>Хомутовський степ</i>	9	12	1	33	41	13
<i>Кам'яні могили</i>	9	13	4	33	40	9
<i>Кальміуське відділення</i>	2	4	0	18	20	8
21. ПЗ Черемський	1	3	4	46	48	10
22. ПЗ Ялтинський гірсько-лісовий	17	28	10	100	113	11
23. НПП Азово-Сиваський	11	17	2	20	40	7
<i>Сиваська ділянка</i>	8	10	1	11	22	6
<i>Бірючий острів</i>	4	9	1	11	22	2
24. НПП Білобережжя Святослава	3	7	1	18	25	2
25. НПП Білоозерський	1	1	3	8	9	3
26. НПП Бузький Гард	5	6	2	34	34	11
27. НПП Великий Луг	2	7	4	20	24	14
28. НПП Верховинський	3	7	2	59	65	6
29. НПП Вижницький	0	0	1	35	36	8
30. НПП Галицький	4	4	6	60	60	23
31. НПП Гетьманський	0	0	2	21	21	7
32. НПП Голосіївський	0	1	5	21	23	10
33. НПП Гомільшанські ліси	0	2	3	20	23	7
34. НПП Гуцульщина	0	2	4	50	52	7
35. НПП Дворічанський	3	4	4	22	22	11
36. НПП Дермансько-Острозький	0	1	3	36	38	7
37. НПП Деснянсько-Старогутський	0	0	6	33	34	5
38. НПП Джарилгацький	1	4	1	15	19	5
39. НПП Дністровський каньйон	2	2	4	46	46	14
40. НПП Зачарований край	0	0	0	28	28	4
41. НПП Ічнянський	1	1	2	11	13	4
42. НПП Кармелюкове Поділля	2	1	2	24	24	8
43. НПП Карпатський	3	6	2	107	114	16
44. НПП Ківерцівський Цуманська пуца	0	1	0	21	21	3
45. НПП Мезинський	1	3	3	16	20	5
46. НПП Меотиди	11	18	2	32	52	10
47. НПП Нижньодністровський	1	1	4	9	12	11
48. НПП Нижньосульський	1	2	3	10	12	7

Територія	МСОП	ЄЧС	БЕРН	ЧКУ	Разом видів	ЗКУ
49. НПП Олешківські піски	4	7	2	16	25	5
50. НПП Пирятинський	0	1	3	19	20	5
51. НПП Північне Поділля	4	4	8	78	78	15
52. НПП Подільські товтри	4	3	5	60	60	20
53. НПП Приазовський	14	24	4	33	57	10
54. НПП Прип'ять-Стохід	0	2	4	30	32	5
55. НПП Святі гори	9	16	3	43	52	14
56. НПП Синевир	0	1	1	63	64	7
57. НПП Сколівські Бескиди	0	0	2	41	42	13
58. НПП Слобожанський	0	0	3	12	13	9
59. НПП Тузловські лимани	3	6	2	11	15	3
60. НПП Ужанський	1	1	3	51	54	12
61. НПП Чарівна гавань	8	15	5	38	46	7
62. НПП Черемоський	1	5	4	49	54	3
63. НПП Шацький	0	1	6	45	45	15
64. НПП Яворівський	1	0	1	19	19	8

Кількість видів, наявних лише на одній території, показана в Табл. 2. Найбільше таких унікальних видів у БЗ “Карпатський” (25 видів: *Antennaria carpatica*, *Anthemis carpatica*, *Astragalus krajinae*, *Biscutella laevigata*, *Carduus collinus*, *Crocus banaticus*, *Doronicum hungaricum*, *Draba aizoides*, *Erythronium dens-canis*, *Genista oligosperma*, *Gentiana nivalis*, *Hedysarum hedysaroides*, *Iris pseudocyperus*, *Lonicera caerulea*, *Minuartia pauciflora*, *Plantago atrata*, *Poa deyllii*, *Quercus austriaca*, *Salix alpina*, *Saxifraga androsacea*, *Stipa transcarpatica*, *Trifolium badium*, *Veronica aphylla*, *Veronica bellidioides*, *Veronica fruticans*) і ПЗ “Карадазький” (17 видів: *Anthemis tranzscheliana*, *Astragalus similis*, *Astragalus suprapilosus*, *Atraphaxis replicata*, *Centaurea sarandiniakiae*, *Cephalaria demetrii*, *Cleome orthipodioides*, *Crambe steveniana*, *Crataegus karadaghensis*, *Crataegus pojarkovae*, *Eremurus spectabilis*, *Nitraria schoberi*, *Notholaena marantae*, *Onobrychis pallasii*, *Orchis punctulata*, *Raphanus maritimus*, *Stipa heterophylla*). Велика кількість унікальних видів у БЗ “Карпатський” значною мірою пов'язана з його кластерним характером і великою площею. Окремі кластери цього заповідника мають від 0 до 8 унікальних видів, значно менше, ніж ПЗ “Карадазький”.

Таблиця 2. Кількість видів з Червоної книги України та міжнародних червоних списків списків, які трапляються лише на одній території.

Територія	К-ть унікальних видів
1. БЗ Асканія-Нова	6
2. БЗ Дунайський	4
3. БЗ Карпатський	25
Чорногірська ділянка	2
Свидовецька ділянка	8
Мармароська ділянка	4
Кузійська ділянка	0
Угольсько-Широколужанська ділянка	0
Чорна гора	2
Юлівські гори	1
Долина нарцисів	0
4. БЗ Чорноморський	0
5. ПЗ Горгани	0
6. ПЗ Дніпровсько-Орільський	2
7. ПЗ Древланський	0
8. ПЗ Єланецький степ	2
9. ПЗ Казантипський	0
10. ПЗ Канівський	2
11. ПЗ Карадазький	17
12. ПЗ Кримський	13
гірсько-лісова частина	13
Лебедині острови	0
13. ПЗ Луганський	10
Станично-Луганське відділення	1
Стрільцівський степ	3
Провальський степ	2
Трьохізбенський степ	0
14. ПЗ Медобори	1
Медобори	0
Кременецькі гори	1
15. ПЗ Мис Март'ян	2
16. ПЗ Олукський	1
17. ПЗ Поліський	0
18. ПЗ Рівненський	1
19. ПЗ Розточчя	0
20. ПЗ Український степовий	14

Територія	К-ть унікальних видів
Михайлівська цілина	0
Крейдяна флора	3
Хомутівський степ	3
Кам'яні могили	5
Кальміуське відділення	3
21.ПЗ Черемський	2
22.ПЗ Ялтинський гірсько-лісовий	12
23.НПП Азово-Сиваський	2
Сиваська ділянка	2
Бірючий острів	0
24.НПП Білобережжя Святослава	0
25.НПП Білоозерський	0
26.НПП Бузький Гард	6
27.НПП Великий Луг	1
28.НПП Верховинський	4
29.НПП Вижницький	0
30.НПП Галицький	0
31.НПП Гетьманський	0
32.НПП Голосіївський	0
33.НПП Гомільшанські ліси	0
34.НПП Гуцульщина	1
35.НПП Дворічанський	1
36.НПП Дермансько-Острозький	2
37.НПП Деснянсько-Старогутський	2
38.НПП Джарилгацький	0
39.НПП Дністровський каньйон	2
40.НПП Північне Поділля	7
41.НПП Зачарований край	0
42.НПП Ічнянський	0
43.НПП Кармелюкове Поділля	0
44.НПП Карпатський	6
45.НПП Ківерцівський Цуманська пуща	0
46.НПП Мезинський	0
47.НПП Меотида	0
48.НПП Нижньодністровський	0
49.НПП Нижньосульський	0
50.НПП Олешківські піски	0
51.НПП Пирятинський	0
52.НПП Подільські товтри	5

Територія	К-ть унікальних видів
53.НПП Приазовський	3
54.НПП Прип'ять-Стохід	0
55.НПП Святі гори	3
56.НПП Синевир	2
57.НПП Сколівські Бескиди	1
58.НПП Слобожанський	0
59.НПП Тузовські лимани	2
60.НПП Ужанський	3
61.НПП Чарівна гавань	3
62.НПП Черемоський	4
63.НПП Шацький	0
64.НПП Яворівський	0

Для кожного із видів, занесених до Червоної книги України і міжнародних списків, обчислено кількість заповідників і парків, у яких вид наявний. Для таких об'єктів, як БЗ "Карпатський", ПЗ "Кримський", "Медобори", "Український степовий", "Луганський", НПП "Азово-Сиваський" наявність виду враховувалася окремо за кластерами, які наведені в Табл. 1 і Табл. 2. Всього до аналізу залучено 81 територію. Види, які є на більш, ніж 20 територіях, наведені в Табл. 3. 162 види наявні тільки на одній території, 108 видів – на двох, 87 – на трьох.

Таблиця 3. Види, які трапляються у найбільшій кількості заповідників і національних природних парків України (з врахуванням основних кластерів).

Вид	Кількість територій
<i>Epipactis helleborine</i>	44
<i>Neottia nidus-avis</i>	40
<i>Stipa capillata</i>	40
<i>Platanthera bifolia</i>	38
<i>Lilium martagon</i>	36
<i>Epipactis palustris</i>	32
<i>Listera ovata</i>	32
<i>Dactylorhiza incarnata</i>	30
<i>Lycopodium annotinum</i>	30
<i>Dactylorhiza majalis</i>	28
<i>Pulsatilla pratensis</i>	27

Вид	Кількість територій
<i>Cephalanthera longifolia</i>	27
<i>Galanthus nivalis</i>	27
<i>Platanthera chlorantha</i>	26
<i>Epipactis atrorubens</i>	25
<i>Huperzia selago</i>	25
<i>Dactylorhiza fuchsii</i>	24
<i>Pulsatilla patens</i>	24
<i>Stipa lessingiana</i>	24
<i>Allium ursinum</i>	23
<i>Adonis vernalis</i>	22
<i>Salvinia natans</i>	22
<i>Dactylorhiza maculata</i>	21
<i>Gladiolus imbricatus</i>	21

Режим заповідників і національних природних парків України та основні проблеми охорони рослинного світу в них

Ефективна охорона природи, в т.ч. рослинного світу, залежить від правильного вибору режиму охорони. Режим, в свою чергу, залежить від пріоритетів охорони і ступеня охорони, тобто від того, в якій мірі територія використовується для неприродоохоронних цілей. Різні завдання і режими відповідають різним категоріям природно-заповідного фонду та різним функціональним зонам у межах однієї природно-заповідної території. В природному заповіднику встановлюється суворий режим охорони майже на всій його території. В біосферних заповідниках і національних природних парках виділяються значної площі території, де дозволена рекреаційна або господарська діяльність. В Табл. 4 і Табл. 5 показано співвідношення функціональних зон в біосферних заповідниках і тих національних природних парках, де функціональне зонування вже затверджене або перебуває на стадії затвердження.

Таблиця 4. Площі функціональних зон біосферних заповідників (га)

Назва об'єкта	заповідна	регульов. заповідного режиму	буферна	антропо- ген. ландш.	загальна площа
Асканія-Нова	11054,0	-	6895,6	15358,0	33307,6
Дунайський	14904,0	7811,0	19392,0	8145,9	50252,9
Карпатський	16505,0	3268,0	15047,0	18810,0	58035,8
Чорноморський	90634,8	-	18620,0	-	109254,8

В ідеалі режим природного заповідника і заповідної зони об'єкта іншої категорії є режимом невтручання. Пріоритетним їх завданням є забезпечення природного ходу процесів, мінімізація антропогенного впливу. Однак в низці випадків такий режим є несприятливим для певних природних об'єктів, які є важливими об'єктами охорони (наприклад, для видів, занесених до Червоної книги України). Переважно це стосується лучних і степових угруповань, які сформувалися за умови інтенсивного відчуження наземної фітомаси шляхом випасання, викошування, випалювання. За умови припинення цих впливів у ценозах зростає участь чагарників і дерев, відбуваються зміни видового складу. Відомим прикладом таких змін є резерватні сукцесії

Таблиця 5. Площі функціональних зон національних природних парків (га)

Назва об'єкта	заповідна	регульованої рекреації	стаціонарної рекреації	господарська	загальна площа
Азово-Сиваський	39231,0	618,0	49,0	12256,0	52154,0
Бузький Гард	289,0	4618,0	93,0	1138,0	6138,1
Великий Луг	8104,0	1124,6	48,6	47,5	16756,0
Вижницький (до розш. 2007 р.)	2087,2	4886,8	8,6	945,8	7928,4
Галицький	5105,0	4405,0	14,0	5160,8	14684,8
Гомільшанські ліси	1541,0	3792,0	221,3	6212,5	14314,8
Гуцульщина	2480,3	13295,1	129,8	16342,8	32271,0
Дворічанський	658,8	284,2	384,2	1688,2	3131,2
Деснянсько-Старогутський	2357,4	7803,4	2,0	6052,3	16215,1
Ічнянський	2140,0	7324,7	35,0	166,1	9665,8
Карпатський	11401,4	25964,2	96,2	13033,2	50495,0
Подільські товтри	1603,8	11452,2	173,5	248086,5	261316,0
Святі Гори	2648,0	32089,0	1894,0	3808,0	40448,0
Синевир	5818,0	21385,0	17,0	5074,0	42704,0
Сколівські Бескиди	5194,0	6973,0	336,0	22758,0	35261,0
Ужанський	3530,5	5146,4	89,1	30393,3	39159,0
Шацький	4804,9	12325,0	1282,7	30564,0	48977,0

у відділеннях Українського степового і Луганського природних заповідників, створених на ділянках степу, які раніше інтенсивно використовувалися як пасовища. Процеси олуговіння і поширення чагарників у степах заповідників посилюються кліматичними змінами. Збалансована степова екосистема має високу біомасу диких степових копитних, які в українських степах давно зникли. Стабільні їх популяції в українських заповідниках не можуть існувати внаслідок малої площі заповідних ділянок і переважання на прилеглих територіях дуже трансформованих і густо заселених місцевостей. Протягом десятків і сотень років, які передували створенню степових заповідників, їх території використовувалися як пасовища домашньої худоби. Закон України “Про природно-заповідний фонд України” дозволяє “здійснення заходів щодо ... збереження та відновлення

рослинних угруповань, що історично склалися, видів рослин і тварин, які зникають”. Регуляційні заходи, здебільшого у вигляді викошування, проводяться на значних площах у відділеннях степових заповідників Михайлівська цілина, Хомутовський степ, Стрільцівський степ, Провальський степ. Здебільшого вони є недостатніми для підтримання степової рослинності, і, не зважаючи на косіння, в ценозах зменшується кількість степових видів, а дернинні доміанти заміщуються кореневищними травами і кущами. Більш ефективним є випасання тварин. На значній площі воно здійснюється в заповіднику “Асканія-Нова”, переважно на територіях із лучною рослинністю. Хоча у цьому випадку основною метою є утримання копитних, випасання в комплексі з витоптуванням сприяє існуванню деяких рідкісних видів рослин (зіркоплідник частуховий (*Damasonium alisma* Mill.), ситник кулястоплодий (*Juncus sphaerocarpus* Nees) та ін.). В Українському степовому заповіднику утримуються коні, але чисельність їх низька, випасаються вони на малій площі. Ділянки, що випасаються кінями, мають типовішу степову рослинність з вищою участю дернинних злаків.

Небажані трансформації трав'яних ценозів внаслідок припинення випасання або викошування відбуваються природному заповіднику “Медобори” (Гостра Скеля, ур. Волове), національних природних парках “Галицький”, “Гетьманський” “Голосіївський”, “Черемоський”. В заповіднику “Медобори” здійснюються заходи проти розвитку дерев і чагарників на лучностепових ділянках шляхом вирубування.

На відміну від степових ценозів, соцологічна цінність лук, як правило, є вищою при їх сінокісному використанні або випасанні з низькою інтенсивністю. Значні площі лук в НПП України існують завдяки їх традиційному використанню, яке пов'язане з низьким економічним рівнем суспільства. В багатьох країнах Європи площа природних лук в останні десятиріччя дуже зменшилася (як внаслідок інтенсифікації використання, так і внаслідок заростання деревами й кущами), і їх охорона там вимагає дотацій для виконання нерентабельних сільськогосподарських заходів.

Лісовим ценозам і їх окремим рідкісним видам природні сукцесії загрожують рідко. Тому на територіях високого ступеня охорони рубки та інші лісгосподарські заходи, як правило, не потрібні. Більшість тих заходів, які здійснюються в лісах заповідників і парків України, не мають на меті збереження тих чи інших зникаючих об'єктів. Аргументами при їх обґрунтуванні бувають наявність високої захищеності, поганий санітарний стан, наявність шкідників лісу. Але це суто господарські поняття, які придумані для підвищення кількості і якості деревини, яка заготовлюється. Цими поняттями не

можна користуватися на територіях, які згідно Закону України “Про природно-заповідний фонд України” “вилучаються з господарського використання”, а такими є природні заповідники, заповідні зони біосферних заповідників і національних природних парків. Корінні природні ліси, як правило, містять багато мертвої деревини й існують в такому стані дуже тривалий час. Не повинні бути приводом для рубок на територіях високого ступеня охорони і нерегулярні явища, такі як вітровали та пожежі. Ці явища завжди були нерегулярними, а розвиток фітоценозів – нерівномірним. Природні цикли, що включають вітровали і пожежі, забезпечують існування певних типів ценозів. Зокрема лісові пожежі сприяють формуванню соснових лісів.

У більшості національних природних парків України найбільшу площу займає господарська зона. Це значить, що в середньому по території парку офіційно встановлений режим охорони є слабким. В лісах рівнинної частини України, які віднесені до господарської зони, здійснюються навіть суцільні рубки головного користування. Таке співвідношення зон робить більшість НПП України невідповідними критеріям, які розроблені IUCN для категорії “національний парк” (за класифікацією IUCN), за якими в “національному парку” не менше 75% території мають бути позбавлені господарського використання (Онищенко, 1998; Андрієнко та ін., 2003; Guidelines... , 2006). Тому важливим напрямком розвитку мережі національних природних парків України, є вдосконалення їх функціонального зонування, в т.ч. зменшення площі господарської зони.

Низка заповідників і парків включає землі високої ціни і тому знаходяться під значним тиском бажаючих придбати землю для неприродоохоронних цілей, в основному, для забудови (ПЗ “Ялтинський гірсько-лісовий”, НПП “Голосіївський”, “Приазовський”, “Святі гори”, “Шацький” та ін.).

Негативні наслідки рекреації найбільше проявляються в НПП “Голосіївський”. В лісах більш відвідуваної північної частини цього парку в трав’яному ярусі переважає адвентивний вид розрив-трава дрібноквіткова (*Impatiens parviflora*). В інших об’єктах рекреаційна дигресія спостерігається на невеликій частині загальної площі.

Ряд заповідників і НПП України потребує територіальних змін, в основному в напрямку розширення. Так, до НПП “Чарівна гавань” не увійшла морська акваторія, хоча вона планувалася до включення. До НПП “Білобережжя Святослава” не включено деякі созологічно цінні ділянки, які були і є у складі РЛП “Кінбурнська коса” і які планувалося включити до національного парку. До НПП “Голосіївський” не увійшли деякі досить цінні урочища Голосіївського РЛП. НПП “Верховинський” створено на лісових землях без включення багатьох цінних

гірськолужних ділянок. НПП “Хотинський” створено переважно на водосховищі на р. Дністер, тоді, як його основою мав стати великий лісовий масив на Хотинській височині, який не увійшов до парку. В Деснянсько-Старогутському НПП в його придеснянській частині до парку не увійшли ліси, внаслідок чого ця частина парку має дуже складну конфігурацію. Дуже фрагментованою є територія НПП “Північне Поділля”, включення до парку низки природних ділянок може значно зменшити кількість його кластерів.

НПП “Подільські товтри”, навпаки, потребує реорганізації в іншому напрямку. Цей парк складається переважно з орних земель та інших неприродних територій. В сучасних межах він мало відповідає поняттю природно-заповідної території, хоча й включає багато цінних ділянок.

Проблемою є підвищення ізольованості природних територій в межах деяких заповідників і парків із-за освоєння прилеглих земель. В найбільшій мірі це стосується Дніпровсько-Орільського природного заповідника і Голосіївського НПП.

Список літератури

Андрієнко Т.Л., Онищенко В.А., Клєстов М.Л., Прядко О.І., Арап Р.Я. Система категорій природно-заповідного фонду України та питання її оптимізації / під ред. Т.Л. Андрієнко. – К.: Фітосоціоцентр, 2001. – 60 с.

Онищенко В.А. Про відповідність національних парків України міжнародним критеріям // Заповідна справа в Україні. – Канів, 1998, том 4, №1. – С. 17-20

Guidelines for Applying Protected Area Management Categories / Ed. by N.Dudley. – Gland: IUCN, 2006. – 86 p. (<http://data.iucn.org/dbtw-wpd/edocs/PAPS-016.pdf>)

Післямова

Перспектива інтеграції природно-заповідної мережі України у загальноєвропейську мережу зумовлює особливу увагу до природно-заповідних територій України, насамперед, міждержавних та загальнодержавних територій. Тому підготовка цього видання спрямована насамперед на те, щоб виявити сучасну картину фіторізноманіття заповідників і національних природних парків (НПП) України.

Останнє зведене видання по НПП України вийшло в світ 2003 р. Перед цим було опубліковано декілька робіт по системі заповідників, в т. ч. і біосферних.

Хоча з того часу не пройшло і 10 років, а загальна картина природно-заповідних територій України дуже змінилася. Це пояснюється насамперед тим, що у 2000-2010 роках інтенсивно створювались нові природно-заповідні території України, пожвавилась також міжнародна діяльність в цьому напрямку. Особливо зросла кількість НПП. Адже Україна, як і всі пострадянські держави успадкувала від Радянського союзу специфічну мережу природно-заповідних територій, в центрі якої знаходились заповідники, що не було властивим більшості інших країн світу. В Україні вони в сукупності займали близько 0,3% території і являли собою наукові установи в природі (категорія Ia в класифікації МСОП), а загальна площа природно-заповідного фонду була близько 1%.

Нині склад природно-заповідних територій України докорінно змінився. Кількість НПП з 2003 р. зросла майже вчетверо і становить 47. Кількість природних заповідників – 19, біосферних заповідників – 4. Таке стрімке нарощування кількості НПП обумовлює те, що їх фіторізноманіття нині активно вивчається, в деяких парках цей процес тільки розпочатий. Автори, які уособлюють всі регіони України, де створені НПП, представляють читачу сучасну картину природно-заповідних територій. Для всіх територій наводяться актуальні завдання подальшого їх вивчення, проблеми розширення, зонування тощо. Автори щиро сподіваються, що книга буде корисною всім категоріям читачів. Це допоможе поглибленню вивчення найцінніших територій України.

Автори:

Акулов О.Ю.
Андрик Є.Й.
Андрієнко Т.Л.
Арап Р.Я.
Банік М.В.
Біатов А.П.
Буджак В.В.
Вакал А.П.
Вахрушева Л.П.
Воронцов Д.П.
Гальченко Н.П.
Громакова А.Б.
Данилик І.М.
Дацюк В.В.
Держипільський Л.М.
Дзюба Т.П.
Драбинюк Г.В.
Дубина Д.В.
Дьякова О.В.
Ємельянова С.М.

Єпіхін Д.В.
Жигаленко О.А.
Кагало О.О.
Карпенко К.К.
Карпенко Ю.О.
Кваковська І.М.
Кіш Р.Я.
Клімов О.В.
Коломійчук В.П.
Комендар В.І.
Кривохижа М.В.
Лобань Л.О.
Любінська Л.Г.
Маланюк В.Б.
Мандзюк Л.О.
Мигаль А.В.
Мільчакова Н.П.
Мойсієнко І.І.
Онищенко В.А.
Остапко В.М.

Панченко С.М.
Попович С.Ю.
Прилуцький О.В.
Прядко О.І.
Саїдахмедова Н.Б.
Санісло Я.П.
Стецюк Н.О.
Субота В.В.
Тищенко О.В.
Токарюк А.І.
Томич М.В.
Тюх Ю.Ю.
Філатова О.В.
Чорней І.І.
Шпилева Н.В.
Шумська Н.В.
Яворська О.Г.
Якушенко Д.М.
Ярова О.А.

Фіторізноманіття заповідників і національних природних парків України

Ч.2. Національні природні парки

під редакцією к.б.н., с.н.с. В.А. Онищенко і
д.б.н., проф. Т.Л. Андрієнко

Друкується в авторській редакції
Технічний редактор – І.В. Соломаха

Видавництво Українського фітосоціологічного центру
Київ–28, Проспект Науки, 15, кв. 40, тел./факс (044) 5241161

Підписано до друку 21.09.2012 р. Формат 60х84 1/16.
Друк різнографічний. Папір офсетний. Гарнітура Arial.
Умов. друк. арк. 34,9. Умов. вид. арк. 35,9. Зам. №896. Тираж 300 прим.

Надруковано в друкарні
Українського фітосоціологічного центру